

БІБЛІОТЕКА
ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
КОМІТЕТУ

СТЕПАН
ПУШИК

СТРАЖ-ГОРА

СТЕПАН ПУШИК

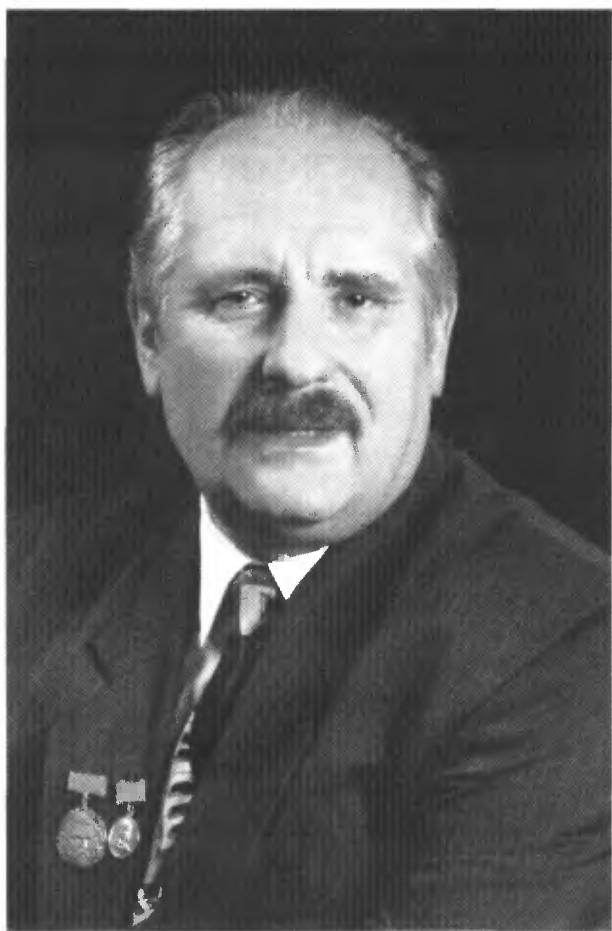
БІБЛІОТЕКА ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО КОМІТЕТУ

СТРАЖ-ГОРА

ВИДАВНИЦТВО

ЕПІЧОС

C. E. Tynan

СТЕПАН ПУШИК

БІБЛІОТЕКА ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО КОМІТЕТУ

СТРАЖ-ГОРА

Роман з народних уст

Оповідання та новели

ПЕРЕДМОВА
Петра СОРОКИ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО «ЕТНОС»
2004

ВИДАВНИЧА РАДА

«Бібліотеки Шевченківського комітету»:

П. А. Загребельний (*голова*), Л. І. Андрієвський,
В. О. Базилевський, О. І. Бійма, І. М. Дзюба, М. В. Матіос,
Д. С. Наливайко, В. Я. Стадниченко (*заступник голови*),
А. В. Чебикін, І. С. Чиж

Передмова *Петра СОРОКИ*

До книжки відомого поета і прозаїка Степана Пушика увійшли роман з народних уст «Страж-гора» та оповідання й новели зі збірки «Ватра на Чорній горі». Письменник створив свій жанр роману, повісті, оповідання, що глибоко закорінені в народну поезію, відзначаються гостросюжетністю, багатством мови, цільністю характерів людей Карпат, Закарпаття й Прикарпаття, Покуття й Поділля.

Випущено на замовлення

*Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за Програмою випуску соціально значущих видань*

ЗАЧУДОВАНИЙ КРАСОЮ КАРПАТ

1

За останнє десятиліття стався відчутний переки́с у випадках на гуманістичну культуру, але вже сьогодні усе стає на свої законні місця, мистецька, філософська думка потроху повертає в інший бік, до своїх першооснов, хоча протистояння між світлим і темним словом неминуче і боротьба вічна.

«Початок третього тисячоліття буде за мною», — любить повторювати Степан Пушик, автор майже півсотні поетичних збірок, збірників пісень, новел, книг повістей, романів, історичних досліджень, есеїв, збірок записаного ним фольклору, і це звучить не тільки як заклинання, а й тверда, непохитна віра у власні сили, невтомну працю і перемогу літератури гуманної, глибоко національної.

Свіжий вітер часу з новою силою надимає вітрила його книг.

Вийшли друком нові збірки та перші книги шеститомника його поетичних та прозових творів, монографія про С. Пушика «Слово і доля», де є і моя стаття про нього.

Степан Пушик народився у селі Вікторові Галицького району на Івано-Франківщині, яке односельці ще називають Вихторовом. «Одні кажуть, що була тут колись школа-викта, там, де Миколайівський монастир давнього Галича, — розповідає письменник, — інші Віктора притягують за вуха, а я думаю, що стояли тут сторожі (більше половини села було містом Галичем) й питали: «Ви хто?» Ось і назвали вихторами. Було тут дохристиянське святилище, а подібний монастир у Гімалаях — віхара. Я був у Непалі, Індії, тож навіч пересвідчився... У Вікторові відкрито понад 30 стійбищ трипільців, знайдено срібний браслет, гривні, інші монети. Я і сам у дитинстві мав скарб срібних гривень княжих часів та покидав у річку Луквицю, і золоті монети знаходив та програвав. Ви не тямите оте захоплення: копати ямки на стежках і токах та й грати в гудзики, копійки?

...Мати мені розказувала, що село було колись там, де ліс Лази і показувала високі могили, що двома ланцюгами тягнуться селом та горою вздовж Княжого (Верхового) гостинця з Крилоса, де городище галицьке. А ще любила розповідати про князя Ярослава Осмомисла й короля Данила, показувала замок, вали, фундаменти

храмів, кринички, грибні місця, Лису гору, партизанські криївки, окопи й шанці, могили січових стрільців... Я тільки тепер розумію, якими сильними були мої родичі...»¹.

Зрозуміло, що ті розповіді глибоко западали в душу допитливого хлопчини, залишали в ній глибокий і непроминальний слід, ставали її неперебутнім скарбом. Саме там виток його творчості, численних відкриттів і духовних осянянь. У дитинстві прийшло також усвідомлення, що Україна багатий, але знедолений край, що одвіку її ділять та розривають дужчі й підступні сусіди.

Дата народження поета — 26 січня 1944 року. Вона подарувала йому ім'я — Степан, бо саме ішов той славний «третій празник — святого Степана» у світлому циклі великих зимових свят.

Коли Степанкові виповнилося тринадцять років, помер батько, мати залишилася одна з чотирма дітьми (дві доньки і два сини). А ще були сестра Марія й брат Федір від першого батькового шлюбу, але сестру вдовчерила тітка, а брат поїхав на новобудови Донеччини, де оженився з гречанкою.

Незмінно, з особливою ніжністю, згадує письменник матір, її світлий образ зринає у багатьох його творах і тихим, гарним світлом осяє всю його творчість. Гостро відчувається, що саме мати все життя була для нього і залишається найріднішою, найдорожчою людиною.

«Мама любила співати, грала в драмгуртку, декламувала вірші. Вона носила мене на руках попід ліс, понад річку, а в найприкрішу хвилину втопитися зі мною хотіла... Вона мені Шевченка, Франка, Лесю Українку показувала й за руку повела до них, і навчала, як на світі жити»².

Творчу й трудову діяльність майбутній письменник почав з п'ятнадцятилітнього віку. Навчався в Тлумацькому сільськогосподарському технікумі, на загальнонауковому факультеті Івано-Франківського педінституту (тепер Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника). На сезонній роботі працював у селі Гюнівці Білозерського району Запорізької області, а на Прикарпатті — у селах Вікторові, Яворові, Довгоніллі колгоспником, рахівником і старшим плановиком-економістом; служив ракетником у військах ППО (майор запасу), був кореспондентом обласної газети «Прикарпатська правда», вів літстудію.

¹ Лист від 30 серпня 2001 року.

² Пушик Степан. Ключ-зілля. — К., 1981. — С. 12.

Ніхто краще від самого письменника не написав і, мабуть, не напише про перипетії його життя, і це зрозуміло: тільки пережите, виболене і вистраждане може переплавитися у повнокровне живе слово. Життєві труднощі й випробування, що випали на його долю, спонукають до глибших роздумів про сенс людського існування, роль страждань у вибіленні душі й пошуках ідеалу. З цього приводу письменник пише так:

«Людина — істота і сильна, і слабка. Загалом, вона не свята, а тому свій ідеал мусить творити. У молодості я вважав себе щасливим, коли дівчина була одних поглядів на життя, на Батьківщину, на мовне питання. Переконувати когось брехнею важко, а правдою — легко. Так куються ідеали. Я знав таку дівчину, що мені, солдаткові, привезла матеріал про спалення академічної бібліотеки в Києві. Я той «самвидав» прочитав солдатам-землякам. Один з них доніс. Капітан Тулугуров мав зі мною велику мороку. Інші «капітани» теж не сиділи склавши руки. У моєму житті були два випадки, коли стукачі прийшли і чесно призналися, що донесли на мене в КДБ. Не лише признались, але щиро каялися, просили прощення»³. Були й обшуки.

Це був непростий час — пік тоталітарного режиму. Одні ховали захаяльні книжки, інші — захаяльні ложки, а більшість — захаяльні душі. Але життя дарувало і неперебутні зустрічі, що осяювали життя особливим блиском, суттєво впливали на долю.

У військовій формі ступив Степан Пушик на поріг Московського літературного інституту, й серце забилося від хвилювання, бо здавалося тоді, що всі без винятку люди, які входять до будинку Герцена, мало не святі. Цей інститут у свій час закінчували Костянтин Симонов, Расул Гамзатов, Платон Воронько, Ліна Костенко... Цей список, складений з імен першокласних письменників, можна продовжити не на одну сторінку.

Повернувшись з Москви, С. Пушик працював у обласній газеті, головою ради клубу творчої інтелігенції; асистентом, старшим викладачем, доцентом Київського і Прикарпатського національних університетів, Івано-Франківської медичної академії; членом Комісії культури і духовного відродження Верховної Ради України, головою підкомісії. Був обраний народним депутатом України від Коломийського виборчого округу (1990—1994), був головою оргко-

³ Пушик Степан. «Тоді навіщо нам зрячі очі?»: Розмова з Д. Юсупом. — Коломия: Вік, 1994.

мітету та першим головою Івано-Франківського крайового Товариства української мови, член Національної Спілки письменників з 1971 р., член Наукового Товариства імені Т. Шевченка, Почесний член Товариства «Просвіта» й Спілки краєзнавців.

У літературі вирішальну роль відіграє, безумовно, талант, все зводиться до нього і все урешті-решт вирішує він, але навіть найпотужніше обдарування без життєвого досвіду, знання глибинної сутності основ життя міліє і з часом засихає, як дерево без ґрунту. С. Пушику завжди було що сказати читачам, він ніколи не відчував нестачі тем і сюжетів, бо з раннього дитинства пізнав ціну хліба, і його доля, кажучи словами великого поета, стала часткою долі самого народу. Це можна вважати щастям митця, але важким, виболеним і заслуженим щастям.

Творчий доробок письменника вражає і обсягом, і глибиною. З часу публікації першого вірша у галицькій районній газеті 1959 року окремими виданнями вийшли поетичні збірки «Молоді громи», «Золотий Тік», «Писаний Камінь», «Задума гір», «Головиця», «Луни», «Галич», «Заплаканий промінь», «Хмаролом», «Сенети», книги віршів для дітей «Маленьке шпаченя», «Золотий човник», «Зелена борода», «Новинкар».

Приблизно 120 пісенних текстів поета покладено на музику композиторами А. Кос-Анатольським, В. Івасюком, О. Білашем, В. Їжаком, А. Пашкевичем, Б. Шиптуром, О. Гавришем, М. Литвином, Б. Юрківим та іншими. Найпопулярніші пісні вийшли окремою книжкою «Співають гори» та численними буклетами: «Любисток», «Над горою місяць повен», «Козак гуляє».

Багата і різноманітна прозова творчість письменника. Світ побачили книги повістей, оповідань, есе та нарисів: «Дараби пливають у легенду», «Перо Золотого Птаха», «Ключ-зілля», «Івано-Франківщина», «Землі нев'януча краса», «Ватра на Чорній горі», «Українці в Сибіру».

Широкий резонанс викликали його наукові дослідження, зокрема «Славетний предок Кобзаря», «Криваве весілля на Каялі», «Слово о полку Ігоревім» і слов'янська міфологія». А ще він автор численних наукових статей з історії, краєзнавства, міфології, фольклористики, професор Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка в галузі літератури.

Три книжки перекладено й видано російською мовою, одна болгарською, окремі твори перекладено й опубліковано щонайменше двома десятками мов.

Перша фраза — розгін, початок злету. Але уже з першої фрази безпомилково вгадуєш — злетить письменник чи ні, ширятиме у небі, чи так і топтатиметься на місці, смішно підстрибуючи... С. Пушик здебільшого починає традиційно, як класичний оповідач, але навіть у зачині відчувається свіжий подих висоти та епічності, її зовні спокійний, але глибоконуртуючий плін: «Зовсім недавно в одному прикарпатському селі жила старенька жінка. Цій жінці минав сімдесят п'ятий рік, коли я випадково дізнався про неї і приїхав з міста до села, аби на магнітофон записати весільні пісні, бо вона була співачкою.

Та хіба міг я подумати тоді, що роботи вистачить майже на п'ять років, та і за цей час не встигну зафіксувати спочатку на стрічці, а пізніше й на папері всі її співанки, казки, легенди, перекази, анекдоти, прислів'я та приказки, загадки, примівки, прокляття, язичницькі молитви, повір'я, небилиці...»

Так народилася ідея роману з народних уст — жанру, творцем якого став Степан Пушик. На нього одразу ж звернули увагу і критики, і читачі.

«Кількома роками тому Степан Пушик виступив із своїм твором «Страж-гора», — наголошував Тарас Салига. — Героя цього своєрідного роману не треба було вигадувати, узагальнювати. С. Пушик буквально задокументалізував долю Марії Марчак — звичайної жінки з підгірського села Лужок, життя якої зафіксувало події, що відбувалися в галицькому краї від початку нашого століття аж до його 80-х років. Образ цієї жінки розгортається через її розповіді про село, людей помітних і непомітних. Вона не закінчувала високих шкіл, університетом її було саме життя з його радощами, тривогами, болями. І в цьому житті вона не загубилась, не втратила до нього інтересу»⁴.

Пізніше С. Пушик признається, що це був тільки художній хід.

Своєрідним епіграфом до цієї книги напрошуються ось такі слова письменника: «Людина живе й умирає, але не вмирає те, що створила людина».

Роман з народних уст — відкриття Пушика-прозаїка, підказане самим життям. Такий жанр не міг народитися в кабінетній тиші, навіть коли письменник перелопачує тисячі томів.

---

⁴ Салига Тарас. Герой — гербова печатка автора // Жовтень. — № 4. — 1984. — С. 111.

Твір, пише автор, виник ніби випадково, дивним чином. Автор приїхав у прикарпатське село, щоб записати від 75-річної Марії Марчак весільні пісні. Але коли ближче познайомився з цією рідкісною жінкою, то зрозумів, що весільними піснями справа не обмежиться, бо Марія знає сотні казок і легенд, тисячі пісень, прислів'їв та приказок. Її феноменальна пам'ять зберегла майже все, що пережила не тільки вона, але і всі її односельці. С. Пушик став записувати її пісні й розповіді про життя. Так виник задум книги.

Але кожен, хто тримав у руках збірку народних казок, легенд, прислів'їв та приказок Доні Юрчак у записах Степана Пушика, той не міг не звернути увагу, що Марія Марчак — художній образ, а насправді жила колись Доня (Євдокія) Юрчак. Безперечно, що багато епізодів із життя цієї жінки лягло в основу роману про носійку усної народної поезії, про її життя.

«Не знаю, кому завдячувати — долі, щасливому випадкові чи добрим людям за те, що познайомився з цією жінкою, — пише Степан Пушик. — Напевне, все ж таки добрим людям — учителям Грабовецької восьмирічної школи Богородчанського району Івано-Франківської області.

Нас, літераторів, запросили до цієї школи на зустріч. Читали поезії, гуморески; я почав розказувати про народних мудреців — носіїв казок, пісень, легенд... Після виступів нас оточили вчителі та учні й похвалилися:

— А в нас є така жінка, що її запрошують по весіллях співати. Ніхто стільки пісень не знає, як вона.

— А де ж її хата?

— На Полику.

Полик, невеличке крайнє село району, було за річкою Чорною Бистрицею, яку ось уже кілька десятиліть називають Надвірнянською.

Я поцікавився, як звати співачку.

— Доня Юрчак»⁵.

Реальна Доня Юрчак упродовж тривалого часу ставала прообразом героїні роману Марії Марчак.

Загальний принцип побудови книги — хронологічний: панські часи, Перша світова війна, потім українсько-польська, Друга світова війна, повоєнні злигодні — майже все ХХ століття очима прикарпатської селянки. «Бачення» цих подій чисто селянське,

⁵ Степан Пушик. Золота вежа. — Ужгород: Карпати, 1983. — С. 5.

побутове, далеке від світової політики, але тим і цікаве, хвилююче. Перед нами протікає звичайне життя звичайних трудових людей, їх побут, радощі й печалі, любовні пригоди і весілля, сімейні драми і людські трагедії, смішні й жахливі події, хвороби, смерть. Из оповідань Марії Марчак складається свого роду епос народного буття Прикарпаття, що своїм корінням сягає в сиву давнину, коли виникали народні легенди і повір'я.

Стрижень оповіди — життя самої Марії, її дитинство, історія заміжжя, сім'ї, дітей і внуків. І закінчується книга її смертю, що трапилася майже на очах автора.

Ця книга підкуповує і зачаровує непідробною щирістю, невигаданістю, справжністю, народним духом, неквапливою і потужною епічністю, моральною висотою. Ні, Марія Марчак ніколи не розводиться на високі теми, вона не філософ, вона просто розповідає, але в цій розповіді сама собою викристалізовується її позиція, її розуміння речей, моральність простої, працюючої, винятково доброї і справедливої людини, її тверда народна принципівість, непохитна чесність.

Роман не має вираженого сюжету, його побудова мозаїчна, тут здебільшого переплітаються оповіди про різних людей, їх долю і вчинки, трагічні й комічні випадки з їх життя. Безсюжетність — річ назагал ризикована, як і багатсюжетність: читацька увага перестрибує з кінця однієї історії на початок іншої, багато разів починається ніби з нуля, а отже, втомлює читача. Але за якимись незбагненними законами у «Страж-горі» цього не відчувається, магія оповіди просто заворожує.

Відкривається твір заспівом і закінчується епілогом, у яких автор розповідає про своє знайомство з Марією Марчак, про те, як виник задум цієї книги. Тут, у заспіві, автор стисло окреслює портрет головної героїні: «Жінка, чорнява, низенька, худенька, з ледь посивілим волоссям і великими розумними очима, в яких було багато карого кольору».

Привертає увагу й опис ріки — розлогий, епічний, майстерно виписаний пасаж. І це видається не випадковим, бо мимоволі напрошується аналогія з плином оповіди Марії Марчак: «Поспішає з гір, котить каміння, рве береги і себе в шаленому русі розриває на вузькі рукави, які нижче острівців, що утворюються з щебеню та ріяків, знову сходяться до купи та й сваряться: киплять, шиплять, горбляться габи, а на глибоких ямах-борганах танцюють-в'ються говбури-вири, мов клубки зелених змії, і тут їх

вертунами називають. Та ненадовго того танцю! Знову перериває цей потужний плин води то брід, то кам'яна гряда, насунута бульдозером, чи екскаватором, чи самою водою під час повені... А буває, що сама Чорнява вимиває із землі морені коренасті дубиська, тверді, як камені, та утворює за грядками чисті заводи для риби, куди вода проникає попід загати. Лівий берег тут горбистий! І з тих пагорбів видко Чорняву як на долоні: блищить, горить, гоголіє долиною серед зелених лугов, що вкрили широкі ріні й хочуть вилізти ще на дамбу, яка захищає Лужок від загибелі.

<...>

Дика ріка!

Бере вона силу не тут, а в горах високих та зелених.

Здається, що далеко на півдні між верхами є синє море, з якого витікає вередлива, сильна й гостра Чорнява».

Але знову повернемось до передмови Степана Пушика до фольклорної книжки «Золота вежа», щоб побачити, що художній твір має міцну, майже документальну основу, що річка Чорнява, очевидно, Чорна Бистриця.

Народилася Доня (Євдокія) Іванівна Юрчак 13 серпня 1901 року в прикарпатському селі Цуцилові. Батько її — Іван Галайчук — був з гір, а мати, Марія — тутешня, з родини Іваночків. Одиначку Марію видали заміж у п'ятнадцять років, мала вона четверо дітей, з чоловіком жила погано, бо той виявився пияком, і найбільший вплив на Доню мали дід і баба — добрі, розумні й працюючі господарі. Дідові було шістнадцять років, коли в Галичині 1848 року скасували панщину.

Бабуся і дідусь були для Доні школою і вчителями, від них вона запам'ятала безліч казок. В їхньому домі постійно відбувалися вечорниці, на яких співали пісні, розказували казки, бувальщини; зупинялися в Іваночків і подорожні.

Батько Іван Галайчук пропивав те, що надбали тесть з тецею. Сини його пішли на заробітки; один поїхав аж до Німеччини. Ходила на заробітки й Доня. Семирічною вона вже пасла худобу, тринадцятирічною жала, сапала, гребла сіно...

Перша світова війна смертоносним валом пройшла через село Цуцилів. Вона забрала від хати Дониних братів і погнала їх на італійський фронт. Молоду дівчину мобілізували на будівництво військових укріплень.

Донина мати — Марія — згасла у воєнній веремії, а батько продовжував пиячити, пізніше зійшовся з іншою жінкою, а на

руках 'молодої дівчини залишилася сім'я, брати. Брати поженилися, батько вмер. Доня вийшла заміж за Михайла Юрчака, який повернувся з італійського фронту вже по війні й привів її до Полика. Але там жили недовго. Молоде подружжя не мало ні хати, ні землі. Чотирнадцять років мешкали «в комірне», тобто наймали житло, за яке доводилося відробляти. Під час цих поневірянь Доня втратила дочку, став інвалідом її єдиний син.

Аж через чотирнадцять років після одруження Юрчаки купили собі шматок землі й стару хату. І далі Доня працювала влітку на панському полі, а взимку пряла, шила, вишивала собі й на заробіток — була одною з кращих вишивальниць, сама творила взірці вишивок.

Понад чверть століття Доня Юрчак важко хворіла, але всі ці довгі роки вона працювала, ні на що не скаржилася. Її земна дорога обірвалася 1979 року на 79 році життя.

Обидві книжки (роман «Страж-гора» і оповідної прози Доні Юрчак «Золота вежа») мали великий розголос і в Україні й далеко за її межами — роман вийшов російською мовою в Москві. Чим вражає роман і героїня твору Марія Марчак?

«Та найголовніше поетичне (отже, і художньо узагальнююче) зерно цієї розповіді — образ самої оповідачки, як він натурально впливає з її ж таки слів, — слушно вважає Леонід Новиченко. — Ніде він не висунутий наперед — навпаки, наче свідомо запхнутий у щільну людську гущу, ніде не підфарбований, не «підтягнутий» до якогось канонічного зразка, а разом з тим — чи й завдяки тому — доходить до нас надзвичайно виразним і привабливим... Привертає увагу передусім густина різних людських історій, життєвих випадків, усіляких подробиць сільського життя, яка з тим ніде не стає надмірною і самодостатньою, бо освітлена тверезим розумом і моральним чуттям оповідачки...

Свої незчисленні бувальщини, випадки й пригоди вона подає, як і належить народному оповідачеві, в живій натуральності й необчухраності, не поспішаючи на догоду будь-якій заданості відсікати світле від темного, важливе від дрібного, болюче й трагічне — від комічного, а «вигідне», здавалося б, з погляду типовості — від «невигідного».

Автор поетизує красу Карпат, добро, людяність, гармонійність людських взаємин. Він уміє поставити конкретний факт у контекст загальних подій, від чого той набуває рис глибоко символічних і значущих. Зрозуміло, що й назва роману несе вагоме

навантаження, доростає до певного архетипу, і про це письменник пише так: «Коли татарські й турецькі орди по три-чотири рази щороку багатотисячними загонами налітали на Галичину, то Страж-гора, як маківка, зацвітала червоним вогнем тривоги. Та Страж-гора, як верблюдия, стоїть брамою при в'їзді в гори на південний схід від Лужка. Перед нею вона показується всьому Підгір'ю; аж з Поділля, аж з Волині, аж з Дніпра побачив би її, горду та сильну».

У С. Пушика немає порожніх, зайвих і банальних слів. Він щасливо уникає загальників, прагнучи достовірно передати глибину небуденних людських переживань і почуттів. Він проти спрощених поглядів на світ і людину, тому й герої роману — живі, справжні, суцї.

Проза — це передусім добре виписані людські характери, що постають у всій своїй цільності та повноті. Тому й звертає письменник особливу увагу на людські типи, внутрішній світ людини.

Для нього властива також незрадлива чутливість до звучання слова, тонке відчуття його краси і міцності. Авторська розповідь тече легко і вільно, як гірський струмок. А скільки було за тим праці, ненастанних пошуків і недоспаних ночей, то про це можна тільки здогадуватися.

«В особливу заслугу йому слід поставити мову твору: він не тільки зберіг десь її первинний дух, лад і колорит, але, мабуть, чимало додав і від свого вміння, від власного чуття слова, — пише Л. Новиченко. — Живі, різнобарвні ритми та інтонації, фразеологічне багатство (ці не так уже густо розсипані, але часом просто розкішні приказки, оповідки, сентенції!), образність, наче просто з землі підібрана (парубок «трохи покукав» коло дівчини — та й швиденько оженився), характерно вжиті нові слова в мові літньої жінки... і на всьому цьому — жодного відтінку стилізації, намагання «зіграти» під сільську простоту, місцевий колорит і т. д.»

«Страж-гора» — твір загострено соціальний, він, після публікації в часописі «Жовтень» 1980, ч. 9—10 (тепер це «Дзвін»), упродовж десятиліття витримав три видання в Україні й одне (російською) в Москві. Зрозуміло, що в 1980—1989 роках і автори, і редактори змушені були вилучити певні розділи твору, де що нарочито пом'якувалося, щоб роман побачив світ. Сьогодні «Страж-гора» іде до читача в повному обсязі й без втручань цензури та

редакторів. До цього видання автор включив свої оповідання й новели, що тематикою розширюють і поглиблюють тему Карпат і Прикарпаття очима носіїв фольклору та його збирача.

3

Новела — один з найскладніших літературних жанрів, що вимагає виняткової щільності, густоти письма і психологічної напруги. 60-ті роки минулого століття засвідчили зростаючий інтерес до цього жанру. Йому віддали данину Володимир Дрозд, Іван Чендей, Євген Гуцало, Василь Захарченко, Віктор Близнець, Валерій Шевчук, Володимир Маняк, Роман Іваничук та багато інших першокласних письменників. Особливого розвитку новела набула у творчості Григора Тютюнника. Здавалося б, сказати щось нове в цьому жанрі неймовірно важко. І все ж Степанові Пушику вдалося наповнити його новим оригінальним змістом. Цю самотність підказало саме життя і добре знання побуту й звичаїв населення Карпат. Неповторний верховинський колорит пролив чисте, високе і гарне світло на його письмо, і воно засяло своїми яскравими і чистими гранями. З-під його пера вийшла збірка новел і оповідань «Ватра на Чорній Горі», мала проза публікувалася в «Ключ-зіллі», в «Славетному предку Кобзаря».

Своєрідним заспівом до малої прози письменника звучать такі слова: «Я думаю про вас, люди. Ви не помічаєте, як інколи я стою сам-один та й дивлюся, як ви ходите, слухаю, як ви розмовляєте, думаю, що мені не прожити без вас. Я хотів би до кожного серця хоч би тоненьку ниточку протягнути, аби знати, як воно б'ється, що вам на серце лягло, і чи болить воно, чи йому добре...

Аби ви так малися, як навесні земля мається — всякими квітами і всім добром! Вінішую вас щастям, здоров'ям, аби ви були щасливі в тих думках, що я подумав».

Автор полюбає ситуації небуденні, колізії драматичні й людей незвичних. І, мабуть, найприкметнішою і найвизначальнішою якістю його новел є те, що вони читаються на одному подиху, з постійно наростаючим інтересом. Тривоги і турботи, душевні переживання і думи діючих персонажів переломлюються в серці читача, змушують співпереживати і хвилюватися. Це тому, що автор сам боліє гіркими думками своїх героїв, біду кожного з них сприймає як власну. Усе в цих творах наснажене душевним вогнем і зігріте любов'ю серця. Відчувається, що так може писати

тільки людина великої душі, для якої немає чужої біди, чужого горя і чужих трагедій, яка відчуває духовну спорідненість з усіма людьми на світі.

Мандруючи горами від села до села, письменник зустрічав на своєму шляху чимало цікавих людей, і їх розповіді ставали основою його оповідань та новел. Їх також можна було б назвати новелами з народних уст, бо оповідний елемент стає головною їх домінантою. Як приклад візьмемо хоча б новелу «Голуби», в якій розповідається про трагічну долю Стаха Середюка, що втратив на війні обидві ноги.

«Я в Єсенчуках доліковувався. Звідти привезла мене медсестра-подолянка. Хотіла теж додому, до хлопця, але її не відпустили. Сказала начальству, що виходить заміж за мене, а з неї сміялися; як буде мене носити — чи на руках, чи на плечах? А я жінку, дітей мав. Привезла дівчина каліку до району, а в район вислали з села підводу. Зустрілися очі в очі дві голубки — моя жінка й медсестра молода. Подякував я чужій, молодій за все, а рідну поцілував. Везе мене моя жіночка, моя голубка сивоока, моя ластівка чорнокоса, моя душа, а я лежу в соломі та й питаю, чи не відмовиться від каліки. Плаче, аж возом трясє».

Автор ніколи не ставить перед собою завдання вразити, ошелешити чи шокувати читача, він не перейнятий надмірним нагнітанням трагічних випадків. Він просто описує життя, яке без чорної барви не буває. Але він також обирає натури цільні, сильні духом, наснажені невситимою жагою життя, яких неспроможна надломити неприхильна доля. І це вносить в оповідь нотку оптимізму, осяюючи її світлим променем надії. Ось закінчення новели «Голуби»: «Стах починав про горлицю. А його немолода дружина, як горлиця, воркотіла коло печі, що пора би й пообідати. Вона була красивою при ньому й при онуках. Чиста хата хвалила її руки, а чисте подвір'я хвалило господаря. У широких і високих вікнах стояли білі гори, а синій березень кликав птахів з ірію додому.

Птахи летіли... На крилах летіли...

І несли пісню весняну для Стаха».

Прозаїк винятково уважний до слова і завжди майстерно конструює фразу. Він любить незвичні й рідкісні слова, уміє вплести їх в структуру оповіді, помістити у такому контексті, де вони виблискують, як зорі на вечірньому прюзі. Його можна назвати ловцем рідкісних слів, і цим він близький до Григора Тютюнника.

Автор дбає про відповідну ритмомелодику, й уже з першої фрази уміє взяти потрібну ноту і тональність. Його початкові фрази — це часто своєрідні мононовели, що кидають відблиск на всю подальшу структуру твору. Разом з тим вони зачаровують читача, беруть в полон з першого погляду, обіцяючи цікаве і небуденне читання. А ще вони глибоко метафоричні, образні. Ось хоча б кілька принагідних прикладів:

«Багач Франьо Микитка на власні очі бачив дідька».

«Хати, тримаючись за чорний канат асфальтового шляху, йшли до перевалу».

«Мати варить вечерю, батько, звисивши ноги, сидить на постелі, курить і тягає за поніж коліску — дочку, сестру мою колише, а коліска жалібно поскрипує, ніби плаче».

Цікаво, що перше речення у Пушика може виконувати найрізноманітніші функції. Іноді це фраза-зав'язка, як-от: «Хочуть зносити малий будинок, у якому мешкають три сім'ї». Іноді — фраза-зачин: «Дерева голі... і така ж гола душа моя... і ніде нема жодного зеленого листочка...» Але найчастіше перша фраза визначає тональність твору, задає ритм, тобто її можна трактувати як настроєву фразу: «Хто не знає Петра Гірняка, той нікого не знає в отому зеленому містечку, що сидить собі за перевалом та й величається лісокомбінатом, новим рестораном (тепер нема містечка без ресторану), турбазою, кількома магазинами й пивним баром».

Новеліст ставить перед собою складне і відповідальне мистецьке завдання — зберегти у слові той неповторний бойківський і гуцульський світ, який нівелюється і асимілюється, зникаючи на наших очах під тотальним наступом цивілізації.

Не випадково письменник порівнює себе із золотошукачем, праця якого ніколи легкою не буває. До того ж він шукає золоті жили не для себе, а щоб дарувати їх людям. «Я стояв на горі та й мрійні думи лізли до голови: якби то змахнув лівою рукою — гори розступилися б, і побачив би села й міста аж до кордонів з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною; якби-то змахнув правою — відкрилися б очам світи аж до Румунії. За хвилину сам з себе сміявся, що таке плелось в голові. А чого плелось? Чи не тому, що промандрував Українськими Карпатами від сходу до заходу, але мало побачив. Золотошукачі не тільки шукають, але й глибоко копають... Я шукаю за іншим золотом».

Письмо С. Пушика має ту дорогоцінну і рідкісну якість, що завжди навіює відповідний настрій. Можна навчитися красиво і вишукано описати краєвид, майстерно вималювати людські образи, можна навіть збагатити свою мову вишуканими зворотами і тропами, але не можна навчитися передавати настрої — це прерогатива таланту, рідкісний дар, який дається від природи. Прозаїків, що вміють це робити, завжди одиниці.

А ще С. Пушику вдається створити такі фрази, в яких замкнено, здається, все: вікову мудрість, красу слова, виняткову образність... Інколи одне слово, повернуте по-особливому, враз освічується несподіваним блиском і надає не тільки цій конкретній фразі, а усьому контексту особливого звучання.

«Люди живуть нерівно».

«За вікнами верхи втопила біла ніч».

«Роки дуже тісні були. Мені йшов тоді тридцять другий рік».

«Я його так любила, що рік дивилася в люстро на шию, де він мене поцілував».

Прозаїк уміє в одній фразі поєднати різні часові пласти, що створює несподівану мистецьку якість, надає словам особливої місткості, багатовимірності.

«Рівно п'ятдесят три роки тому, отакого ось зеленого дня, Гаврила пробила жовнірська куля. А вчора він ходив на весілля. Не спавши, розповідав казку за казкою та й журився, що треба ще картоплю сапати».

«А його хата ще стоїть на краю села, на горбі, але вже давно не під стріхою. І його «заклята» жінка вдовою тихішою стала, відколи Йошиф умер, а через кілька літ і її звезли з гори на сільський цвинтар».

Письменник полюбляє слова незвичні, соковиті, місткі й давні, закорінені в сиву минувшину. Він ніби пробує їх на смак і колір, перевіряє на дотик, любується ними, дослухається в їх звучанні голосу вигаслих епох. Такі слова могли зберегтися тільки в гущі народу, в них пам'ять і сила, краса і таємниця народної душі. Для прикладу наведемо хоча б такий фрагмент: «Чумак давно не бачив такої божественної, такої чистої, такої прекрасної райської дуги, яку гуцули називають дождевицею, а в батьківському селі, під Галичем, — веселицею, а на Бойківщині, в Перегінську над Лімницею, — висівкою. Колись, згадував, вона висіла над горами, а дітлахи, узявшись за руки, підскакували, щоб дістати її. Вони читали у Кобзаря, що «веселка в Дніпра води

позичає», а тут «позичала» у Лімниці, яка бігла до Дніпра... Іти б до неї, рачкуючи на колінах і на руках, примруживши очі, з молитвою на устах, повернути б вправо, бо там, де райдуга дотикається до землі, стоять-чекають золоті чоботи й лежить срібний перстень. Коли хочеш знати все наперед, то взуй казкові чоботи й надінь на палець срібний перстень».

Виняткову увагу С. Пушик приділяє пейзажним замальовкам. В цьому він залишається непохитним традиціоналістом. Але його пейзажі настільки образні, майстерні й колоритні, що справляють незабутнє враження, захоплюють своєю самобутністю і новизною. Особливо полюбляє він поетичні пейзажі, в яких відчувається краса і велич образного слова. Тут він милується не тільки ошатністю природи, її несподіваними барвами і відтінками, а й словом, всіляко повертаючи його в пошуках несподіваного відтінку і звучання.

Новеліст уникає збитих і трафаретних порівнянь, а коли використовує сталі епітети, черпаючи їх з фольклору, то неодмінно обрамлює свіжими метафорами, надаючи їм свіжого блиску і звучання. І образ уміє показати з такого ракурсу, що увесь характер людини нараз постає, як на долоні.

«Сиділи ми довго на свіжому покосі. Сонце зачепилося за смереки. Мені дуже сподобалися Буяринові пишні, закручені, густі, пшеничні вуса, які він задоволено підкручував. Обличчя мав широке, бороду окреслював рівчик, а на чолі шкіра збиралася в гармонію, примружував то одне око, то друге, то підморгував густими вицвілими на сонці бровами».

Витворюючи галерею сільських типів, письменник незмінно наділяє їх здоровою народною мораллю, і це теж ознака його стилю і риса творчого характеру, в якому домінує потреба бачити людину кращою, а світ чистішим і світлішим.

«І безногий усміхнувся щирими очима. Мав обличчя немолоде, але добродушне, відкрите, лагідне — таке обличчя буває в тих, які вміють і попрацювати, і любити, і гостей приймати, і високо честь людську нести. Слова його текли неснішно, але гарно, й хвилювали мене».

Автор завжди уважний до деталі, уміє помітити те, що не завжди видно з першого погляду, виділити його, акцентувати на ньому увагу.

У його новелах багато народних прислів'їв і приказок, цікавих спостережень і афористичних висловів. Іншими словами кажучи, в них збережено вікову мудрість народу. Однак такі вислови не є

самоціллю для письменника, вони ніби мимохідь вкраплені в оповідь, припасовані до того чи іншого конкретного випадку. Але на них завжди натикаєшся, як на щось незвичне, винятково цікаве й оригінальне.

«Чогось так природа до себе має, що татова кров переходить у доньку, а потім у внука, а мамина — в сина».

«Ніщо так не принижує живого, як жалість, і ніщо так не возвеличує мертвого, як жалість. Народ, коли хоче зневагу вилити на когось, то назве того найпестливішим словом — не Яків, а Яковина, не Василь, а Василуньо, не Іван, а Івануник, не Юрко, а Юрчик, Юрашко... Ніби то не доросла людина — лиходій, а дитина з колиски, бо де ж годиться дорослому таке діяти!..»

Автор полюбляє розбивати речення абзацами. Це одна з його найприкметніших особливостей, своєрідний творчий прийом. Іноді він робить абзаци там, де в них, здавалося б, немає особливої потреби. Але це створює нову творчу якість, увиразнює фрази, робить їх більш дружними і лункими, сприяє ефекту вибуховості.

У новелі «Дизертир» сцена розстрілу кульмінаційна. Але на цьому твір не закінчується, за першою кульмінацією іде друга.

«А через дві години прибіг зв'язківець і сказав:

— Ожив! Сидить у калюжі крові...

Кинулися бігти туди. А офіцер з трибуналу швидше доїхав машиною. Вихопив пістолет і вистрелив йому в голову.

— Судити будуть того з трибуналу. Не мав права вдруге вбивати.

Скупчилися солдати й говорили між собою, а офіцери мовчали».

Новела має несподівану і сильну кінцівку, що вмістилася у два речення. Але які речення!

«А через день рушили до передової... Після бою з роти залишилось троє...»

У невеличкому творі уся трагедія війни. І образи живі та зримі, такі, які не скоро забудеш. І весь характер «офіцера з трибуналу» як на долоні. В одному реченні, там, де приречений ловить його погляд і натикається на холодні крижини — все: і бездушність, і жорстокість, і садизм, і нелюдяність...

Хоч автор детально й не виписує образу дезертира Голосуна, ми легко «прочитуємо» його душу, і співчуваємо, і симпатизуємо йому, і жаліємо його. Не подає він і портретної характеристики «офіцера з трибуналу», але за допомогою промовистої деталі й нелюдського вчинку повністю розкривається злочинна натура цього «типового гвинтика сталінської системи».

Як досвідчений оповідач, Степан Пушик веде оповідь «спокійно, мудро, розважливо». Він завжди прагне зацікавити, заінтригувати читача, полонити його незвичними поворотами сюжету, саме тому більшість оповідань і новел побудовані на основі незвичних колізій, нестандартних людських вчинків, небуденних подій. А ще автора цікавить людська душа — у її високих злетах і нищих падіннях. Якщо у ранніх новелах акцентовано увагу на людському благородстві, то в пізніших частіше йдеться про природу морального падіння, звиродливлення людини. Часто це, так би мовити, історія гріха в його найтемніших і найвідворотніших проявах. Характерними в цьому плані видаються новели «Дві дочки», «Най...Най...Най...», «Блуд», «Кулик та інші». Здебільшого, це невеличкі за обсягом новелетки, навіть образки, але в них добре висвітлено психологію нищої людини. Щоб читач сильніше відчув глибину морального падіння, письменник вдається до прийому протиставлення і контрасту. Так, в новелі «Най...Най...Най...» розповідається про долю жінки Віри Цьомкач, дружини «відомого в області діяча». Вона лежить з невиліковною хворобою у привілейованій обласній лікарні. Усі ставляться до неї з увагою і повагою, а вона ніяк не нахвалиться своїм чоловіком. З натхненням розказує медичним сестрам про те, як вони жили, як гарно їм було. «Він добрі гроші приносив», усе віддавав їй.

Та, як з'ясовується, в той час коли невиліковно хвора дружина помирає у лікарні, «ідеальний чоловік» приводить додому іншу жінку і навіть відмовляється взяти рідну дружину додому, щоб вона померла у рідних стінах. «Віра Дмитрівна чекала в опустілому будинку, бо хто з хворих міг рухатися, пішов і поїхав додому. У садку цвіли дерева. Та звіялися вітри й обривали білі пелюстки й цвіт. На дощ гостро пахли медикаменти, але найгострішим у лікарні був запах людського страху. Вранці першого травня, хоч і падав дощ, долинали сюди марші оркестрів, гасла, співи, гук — ішла демонстрація в центрі міста. Потім вона ввімкнула телевізор, але тут же вимкнула, бо почало щось тиснути на груди — задихалася. Чергова сестра викликала хірурга. Віра Дмитрівна то втрачала свідомість, то верталася до свідомості і кликала свого милого, вірного й дорогого, але Леонід Іванович не приїжджав. Вона так і згасла, не побачивши його біля свого ліжка, і тільки завжди усміхнені уста якось опустилися донизу, ніби зів'ялі й засохлі без води листки...»

Не можна обминути і таку особливість стилю письменника, як іронічність. Він послуговується не тільки дотепними іскрометними фразами, іронізмами, а й полюбляє в основу оповіді вкрити анекдотичні ситуації та комічні випадки. Часто на основі «зблиску усміхненої іронії» чи веселої ситуації будується невеличка новела, як-от «Сонечко», «Частка сі», «Грос кран», чи більша — «Гірняків капелюх».

Гумор письменника здебільшого м'який, незлобний, ніби освітлений зсередини теплим і чистим сяйвом. Але подибуємо тут і гостросатиричні штрихи, коли йдеться про натури ниці, відворотні й злочинні. Деякі новели нагадують сатиричні шкіци до портретів, у яких автор уміло послуговується шаржем і гротеском.

Автор ніколи не подає цілісних характеристик своїх героїв, не описує детально їх характерів — все впізнається в дії, у конкретних вчинках і ситуаціях. Але при цьому портрет залишається найважливішим і домінуючим засобом цілісної характеристики. Під пером письменника він досягає такого ступеня виразності, що кожного разу легко уявити собі конкретну людину. Пушикові герої запам'ятовуються, западають у душу і назавжди входять у світ небайдужого читача.

С. Пушик дивиться на світ широко розплющеними, цікавими і жадібними очима, і це зачудування перед світом передається і нам.

У більшості новел і оповідань домінує ліризм народно-поетичного мовлення, автор вміло використовує характерні структури фольклору, послуговується його образами, трансформуючи їх відповідно до свого стилю. Він любить вкраплювати в текст і погантовувати оповідь влучними народно-поетичними порівняннями, гіперболічними фольклорними образами. Тут зустрінемо новели з детальним описом весілля, похорону чи сватання, і часто пісня виконує тут роль своєрідної фонічної розрядки. Етнографічне тло, щоправда, ніколи тут не заслоняє дії, не стає самоціллю, а сприймається як колоритна основа життя. Такі описи також не переобтяжують фабули, а незмінно прочитуються з цікавістю і хвилюючою напругою.

Вірність фольклорній традиції проявляється і в тому, що в окремих новелах він використовує анекдот чи анекдотичну ситуацію.

Пушикові новели — це ще й своєрідна мозаїка, їх можна також порівняти з гуцульським ліжником, в якому переливаються строкаті кольори майстерно переплетених ниток.

Герої більшості новел — це люди, сповнені почуття гідності, духовної краси і величі. Їм не властиве самозамилування і самолюбівання, але вони знають собі ціну. Вони — сіль землі. І гори, на яких вони живуть, часткою яких почувають себе, роблять їх великими перед Богом і перед світом. Може, хтось хотів би бачити їх як «посполитий люд, безособовий натопв, наволоч без обличчя й індивідуальності», але автор дивиться на них крізь призму серця, любові й краси, і тому бачить їх справжню цінність та велич.

Степан Пушик відкрив для нас Бойківщину, Гуцульщину, кращими новелами і оповіданнями він говорить нам, яка прекрасна у нас земля, скільки дивного і незвичного несе в собі кожна людина.

Є в нього оповідання «Сила джерельця», що видається мені символічним. У тому джерельці, що пробилось крізь «глину-мертвицю, яка хотіла засмоктати його, перетворити в bagno, похоронити, але вода прагнула пробитися на світ, глянути на небо, на зорі, на сонце, та й чистим, хоч і не сильним, струмочком до текти до потоку, далі до річки, з річкою до великого Дністра, а Дністер потече в широке і глибоке Чорне море, яке з'єднає з океаном», — отож у тому джерельці я бачу самого письменника, який прагне силою любові достукатися до сердець людей усього світу.

Мову Степана Пушика (справді багатобарвну, чистоджерельну, що вирає усіма гранями самоцвітів) неможливо сплутати з нічиєю іншою, як, власне кажучи, і ритм його прози. В цьому ритмі звучить потужна музика гір, дзвінкий голос народної пісні, шепіт гірських струмків і шелест шовкової трави. Уважний читач відчує той пульсуючий ритм душею і знайде в ньому джерело невичерпної насолоди.

«Дощ крапотів легенький, чистий і сонячний. Уже потоки не бушували, так як під час зливи й опісля — змілилі, а золоті краплі все падали й падали, і сонце сяяло ясно й чисто. Людські голоси, як і голоси птахів, лунали дзвінко й святково. Машина промчала. Літак проплив над містом, загубивши у небі солодкий звук. Дощ умирав. Та великі краплі ще довго скочувалися з високих лип, і менші грудочки води падали з перестиглих листків й розбивалися об асфальт».

Завжди потужний в С. Пушика соціальний мотив. Трапляється, що він дещо випирає з оповіді, навіть звучить дисонансом, але в більшості випадків органічно вплітається в структуру твору. Разом з тим соціальні спостереження письменника завжди точні й глибокі.

Письменник повинен писати образно, глибоко, оригінально і т. д. Але передовсім він повинен писати цікаво. І тут взірцем залишається для нас Пушик-прозаїк. Відрадно, що сьогодні він переживає нове творче піднесення і продовжує захоплювати й дивувати нас.

Петро СОРОКА

СТРАЖ-ГОРА

РОМАН З НАРОДНИХ УСТ

ЗАСПІВ

Зовсім недавно в одному прикарпатському селі жила старенька жінка. Цій жінці минав сімдесят п'ятий рік, коли я випадково дізнався про неї і приїхав з міста до села, аби на магніфон записати весільні пісні, бо вона була співачкою.

Та хіба міг я подумати тоді, що роботи вистачить майже на п'ять років, та і за цей час не встигну зафіксувати спочатку на стрічці, а пізніше й на папері всі її співанки, казки, легенди, перекази, анекдоти, прислів'я та приказки, загадки, примівки, прокляття, язичницькі молитви, повір'я, небилиці...

Друзі не вірили, що живе така бабуся, яка знає тисячі пісень, сотні казок та легенд, за тисячу прислів'їв та приказок, які чомусь називають по галицьких селах приповідками, як і замовляння тут — примівки...

Писалися на магніфон її житейські оповідки. Вона розказувала про себе, про свою родину, про село — своє й навколишні — й про весь край, як він жив від першого року двадцятого століття і аж до вісімдесятих, і нитка розповідей її соталася ще далі й далі, заводила до легенд і намовляла, аби написати про це все, розказати людям про людей, що проживуть чи вже прожили своє життя — довге чи коротке. Хтось з мудреців сказав, що найменший клаптик паперу довговічніший, ніж найдовше людське життя. Це — правда.

Одного зимового дня приїхав я до старенької співачки й оповідачки додому і сказав:

— Хочу написати про вас книжку.

Жінка, чорнява, низенька, худенька, з ледь посивілим волоссям і великими розумними очима, в яких було багато карого кольору, стелула плечима й мовила:

— Я не бороню вам...

У хаті сидів її єдиний син — вусань Іван. Він мовчки слухав, про що я балакаю з його матір'ю, напустивши хмару задуми на високе чоло. Та мати при синові нічого не хотіла розказувати, тільки співала, і того мені вистачало, бо день зимовий короткий як в зайця хвіст, і вечірні сутінки скоро спускалися з гір на мале, холодне село.

Увечері Іван проводжав мене до поїзда. Було мало снігу, брав такий сильний мороз, що аж зорі позеленіли над чорними садами, а в селі колядували. Гарно так пливла мелодія в тугому повітрі по селі! Коли ми вийшли з двору на дорогу, Іван сказав:

— Я хочу, аби ви вступили на хвилинку до мене, до хати. Я вас дуже прошу.

Я сказав, що вже пізно, що до міста далеко, але кремезний чоловік силоміць завів до світлиці, моргнув дружині, аби поклала дещо на стіл, а мені тим часом говорив, морщачи високе чоло:

— Я боюся... Я дуже боюся, аби ви про нашого тата чогось поганого не написали. Мама дивляться на тата як жінка. Мама не все розуміють. А мені честь нашого роду дорога. Тато був прекрасний чоловік! Тепер таких людей нема!

Мене ці слова обпалили... Я сидів і не знав, що казати, і дивився на цього чоловіка та й слухав. Він був начитаний, розумів мою працю. Він говорив про книжки, про Горького почав, про його оповідання «Страсті-мордасті». І коли на столі з'явилася вечеря, він припрошував їсти і казав дружині просити.

Ми засиділися допізна. Іван не хотів відпускати мене у ніч з хати, казав ночувати, але я наполог-таки, попрощався і пішов до гостинця. Він ухопив смушеву шапку, натягнув на голову і провів мене до шляху. Дорогою ми зустріли його зятя-офіцера, що їхав «Жигулями» з відрядження до сім'ї. Господар познайомив нас.

У машині я подумав, що треба змінити імена героїв майбутньої книжки, назву села...

Жінка — Марія Іванівна Марчак.

Село — Лужок.

А річка — Чорнява...

Річки найдовше зберігають свої назви.

Якби люди створювали річки, то теж наважувалися б перейменовувати їх, як назви вулиць, сіл, міст...

У нашому краї навіть малі річки називають чомусь ріками. Чи не тому, що проза життя пестливих назв не визнає. То в Марчаччиних піснях — річки...

Марія Іванівна подарувала мені пісню свою про Чорняву-річку...

Ой ти, річко бистренькая,
В Дністер ся зливаєш...

Чорнява — річка бистра, шумлива, небезпечна.

Поспішає з гір, котить каміння, рве береги і себе в шаленому русі розриває на вузькі рукави, які нижче острівців, що утворюються з щебеню та ріняків, знову сходяться до купи та й сваряться: киплять, шиплять, горбляться габи, а на глибоких ямах-борганах танцюють-в'ються говбури-вири, мов клубки зелених змій, тут їх вертунами називають. Та ненадовго того танцю! Знову перериває цей потужний плин води то брід, то кам'яна гряда, насунута бульдозером, чи екскаватором, чи самою водою під час повені... А буває, що сама Чорнява вимиває із землі морені коренасті дубиська, тверді, як камені, та утворює за грядями чисті заводи для риби, куди вода проникає попід загати. Лівий берег тут горбистий! І з тих пагорбів видно Чорняву як на долоні: блищить, горить, гоголіє долиною серед зелених лугів, що вкрили широкі ріні й хочуть вилізти ще на дамбу, яка захищає Лужок від загибелі. Влітку лозові кущі нагадують клубки зеленого диму, які зливаються із садами Лужка та й стеляться правим берегом Чорняви; далі, за полем, ідуть села двох інших районів, поділені надвое асфальтовим шосе, що біжить у гори, над якими постійно тиснуться одна до одної хмари, ніби то верхи-велетні видихають їх із своїх грудей. Під час злив скаженіє ріка. Це вона колись дуже давно утворила село Лужок. Тут було одне село, Дубів, а ріка під час повені прокопала собі шлях через нього: частину села знесла, більшість хат zostалися на лівому боці під горою, а кілька будинків залишила на правому. Так і виник Лужок.

Сталося це дуже давно. Люди вже й забули про цю подію. Чорнява стільки натворила людям лиха, що вони перестали дивуватися з її примхливої вдачі.

Дика ріка!

Бере вона силу не тут, а в горах високих та зелених.

Здається, що далеко на півдні між верхами є синє море, з якого витікає вередлива, сильна й гостра Чорнява.

Найближчі гори ті, що за рікою, — Городище, Монастир, Лісничівка. Здається, що саме з цих пагорбів починали рости Карпати. Вони як підлісок, як кущі, від яких починається

ліс-темей. Я їх знаю, бо обходив, облавив, обнишпорив усе довкола, і тепер бачу довкілля — як на долоні. І хату Марчаччину бачу, і маленьку кімнатку, де стояло її ліжко, стіл, двоє крісел і стара писана скриня, яку вона замикала на ключ, який ховала в маленьку кишеньку камізельки, бо правнуки малі любили порпатися в ній і все розтягати по хаті.

Коли мені сумно, я знаходжу касету, де є тільки мені зрозуміла позначка, кладу на магнітофон, умикаю і чую чистий жіночий голос:

— На он тій горі, що за водою, жив колись цар Горох. Він був дуже маючий, мешкав у палаці, мав багато слуг; під його палацом були льохи, де він тримав гроші. В палаці цар не жив, а перебував у тих великих льохах, бо на світ йому не можна було виходити: коли глянув на людину — людина зразу гинула! Коли глянув на будинок — розбивав очима будинок. Одного разу той лихий цар сказав слугам, що хоче вийти надвір і подивитися на білий світ. Завжди, коли слуги виводили надвір свого царя, то зав'язували йому тісно очі, аби лиха не наробив. Але того дня цар Горох заборонив зав'язувати йому очі. Коли він виходив з палацу, на нього за одвірками вже чекали з сокирами якісь люди; наскочили з усіх боків та й відрубали цареві голову, так що він очима не встиг нічого знищити і нікого не вбив.

Таке розповідала на вечорницях моя баба, яка прожила на світі вісімдесят сім літ, а бабі розказувала ще її баба, що мала майже сто років, як умерла, і в усіх оцих наших селах почуєте таку оповідку, але чи то правда, чи ні — то я вже не знаю. За що купила — за то продаю.

— Коли вашої баби не стало? — запитав я Марію Марчак.

— Між Богородицями, дев'ятсот дев'ятого року.

«У першій половині вересня, — прикинув я подумки. — Перед Першою світовою війною». Вимкнув на деякий час магнітофон, узяв з полиці «Історію сіл і міст», прочитав куцу довідку про те, що Лужок належить до Дубівської сільради, що на території Дубова розкопано могильник культури карпатських курганів, знайдено в могилі вироби з міді, які датуються серединою четвертого — кінцем третього тисячоліття до нашої ери, тобто тоді жили ще загадкові трипільські племена, які розмальовували глиняний посуд і якимсь себе називали, але точно не трипільцями, і не аріями, мабуть.

То теперішні мудреці дали їм таке ім'я. Відкрито скарб монет дев'ятого-одинадцятого століть нашої ери, коли це плем'я називали білими хорватами і галичанами-русинами. А ось письмова згадка про село за 1451 рік — за чотири десятиліття до повстання на чолі з Іваном Мухою, коли край був уже поневолений поляками.

І все!

Я закрити книжку і поклав її на полицю, а тоді знову ввімкнув магнітофонний запис. Марія Марчак колядувала:

Йа в меї дочки — три городочки:
В першій городці — мед-вино пити,
В другій городці — гроші лічити,
В третій городці — з панною жити.

То колядка її баби. В селі вже забута. Так могла колись стати забутою і Марія Марчак, що тихо-мирно жила собі на Лужку, сміялася й плакала, веселилася й тужила, газдувала й бідила, думала-передумала багато. Життя тече. Людина живе й умирає, але не вмирає те, що створила людина. Баба давним-давно віддала Богу духа, а оповідки й співанки внучка пам'ятає... Ось і про гору Монастир зберігся переказ:

— Там жили колись ченці. Не знаю, що з ними сталося: чи повбивав їх хто, чи прогнали з лісу, чи самі пішли, чи помирали, але монастир довго пустував. Аж замешкав його розбійник Зіка. Він приплив до нас аж з Мазурщини, був панським сином і став першим розбійником без серця. Розказували, що перший раз його зловили тут, закували в кайдани й заслали на каторгу. Але він утік звідти, прийшов до нас, знов ховався та й ще гірше капостив людям — не можна було через ліс ні пройти, ні проїхати: чоловіків убивав, грабував, а на молодих жінок нападав і напастив. Любив малим дітям в'язи крутити. Всі боялися Зіки. Але знайшлася одна молода жінка, що звела його зі світу. Він до неї забігав на вечерю. Одного разу молодиця наварила кулеші, натовкла дрібно скла, зарядила шкварками й дала Зіці з'їсти... Більше ніхто не сидів у тому монастирі. Монастир розвалився сам від себе, а нині там ліс росте. Лишень гору так називають по старій пам'яті.

А третя гора — Стражниця. Коли татарсько-турецькі орди по три-чотири рази щороку багатотисячними загонами налітали на Галичину, то Страж-гора, як маківка, зацвітала червоним вогнем тривоги. На цій горі століттями на височенній тиці стояла віха, як вічний вартовий і віра. Коли вона до землі нахилилася, тоді небезпека чигала.

Ця Страж-гора, як верблюдиця, стоїть брамою при в'їзді в гори на південний схід від Лужка. Перед негодою вона показується всьому Підгір'ю; аж з Поділля, аж з Волині, аж з Дніпра побачив би її, горду та синю.

Клацає вмикач — чую дзвінкий, чистий і приємний голос:

— Ота гора називається Стражниця, — повільно розповідає Марчачка. — Дід мені розказував, що колись на ній варта стояла. По черзі люди ходили сторожувати на Страж-гору. Коли з'являлися турки чи татари, вартівники запалювали бочку зі смолою, то був знак, що з дітьми, з худобою, з усім добром треба тікати в гори. І так бідні люди рятувалися, поки козаки не проженуть поганих.

А один чоловік сховався під воду й дихав через очеретяне стебло, поки не пішли з села грабіжники-ординці.

І таких переказів та легенд про турків і татар було багато. Вона любила їх розказувати. Або співала мені пісні. Одна з них глибоко запала в серце, і я люблю її наспівувати:

Летить татарва, як та саранча,
Ой горе наше, горе...

1

Кажуть люди, що-м нефайна, коли-м співаничка,
Моя мамка від співанок була ремісничка.

З її пісень

З дванадцятого на тринадцяте серпня 1901 року прийшла я на світ. У метриці записали, що народжена тринадцятого. Нещасливе число, кажуть. То є правда. Бо коли я молода була, то могла жити, але туго було, а тепер жив би, та й нема вже коли жити; старість — не радість. Тепер моє серце в'яне, як скошена трава. Моя внука десь прочитала, що я під знаком Лева народилася. Казала, що то дуже добрий знак, але я в ті забобони не вірю. Все моє життя якесь неспокойне.

Тої `ночі, як мене мама мали, у селі сталася різанина — парубки різалися. Не бідні, ні — багацькі. Через багацьку дівку потерпіли. Була в нас Олена Паламарка, що як ішла по селі, то так ніби копістку проковтнула — гордо ходила. З нею хотів женитися Іван Проців, а вона зналася з дубівським хлопцем Іваном Вороб'юком. Той парубоқ приходив до неї. А колись такий закон був, що файну дівку з села на сторону хлопці не віддавали. Коли прийшли сторонські на музику, то просили дозволу в старшого парубка-берези, аби дозволив узяти дівчину в танець. Котра з себе дуже грала гонорну, відмовила хлопцеві танець, то могла і під зад дістати коліном і з танців піти або ніхто її не брав у танець. Порядок був і порядок знали. Коли чужий у селі женився, то мусив викуп дати. А ще поки до дівки ходив, то його не раз облатали добре.

Але до весілля ще не йшло...

Прийшов Вороб'юк до Олени та й не знає, що Іван Проців змову на нього рихтує. Він дівку пригортає, а Проців іде по Дмитра Крамарєвого (то був розбишака перший!) та й кличе, аби той ішов з ним Вороб'юка провчити...

Взяли вони ножі, шворні від возів, засіли під колійовим мостом (там колись залізнична будка стояла, сосни високі росли, але у війну все кулі понищили), чекають. Рівно опівночі баба-кушарка приймала від моєї мами роди, а Іван Вороб'юк ішов, посвистуючи, від Олени додому. Він не сподівався засідки. Доходить хлопець до сосон, а ці два вискакують з-під моста, збивають хлопця з ніг, Проців ловить суперника за ноги, а Крамарів хапає його за горло й душить. Вороб'юк був сильний, але чує, що з двома ради собі не дасть, вихоплює ніж з кишени та й Процевого б'є ножем по ногах, а Крамарєвому розпорів живіт...

Тоді вартували за чергою церкви, аби хтось не обікрав чи не спалив. Почули вартівники крик, прибігли — Процевого ще врятували, а Крамарєвого поки занесли на марах під дзвіницю, поки перев'язали, то він життя там своє скінчив.

Мої мама мали вірну товаришку Марту Сав'ючку. Другої днини раненько прибігла Марта подивитися на мене та й розказала мамі, що за ніч у селі зновилася. То було дивне для всіх, бо ще такого в селі не траплялося, аби через дівку хлопець хлопця різав! Мама мої порадилися з Мартою та й склали пісню:

Ой одної неділеньки музиченька грала,
Там багацька дівчинонька пила та й гуляла.
А ввечері по дев'ятій дали си «добраніч»,
Зачалися розходити усі хлопці на ніч.
Зачалися розходити, взялися радити,
Як Івана Вороб'юка та й на смерть убити...

Є в тій пісні, як просився Вороб'юк, аби пощадили його, і є, як ніж говорив до Процевої кості, і є, як Вороб'юк прибіг до міста й зголосився у поліції, що він захищався ножем і двох парубків поранив, і є, що один з них відправився на той світ.

Марта пішла мамі в куми та й на хрестинах обидві заспівали при гостях свою пісню. Полетіла співанка по селі, а мама з кумою Мартою за неї біду мали.

Проців одужав, оженився, став війтом. То був дуже прикрий війт! Пам'ятаю: ходив по селі з рушницею, ногу тягнув за собою. Якби хтось на весіллі заспівав цю співанку, то було би страшно! Але в селі нічого не втаїш — новина йде по плоті, як по дроті. Довідався Іван Проців, хто співанку про нього видумав, та й присудив обом молодицям по двадцять чотири дні шарварку: ходили в наш ліс рови копати. За австрійськими законами кожний мав відробити по три дні на дорогах, а вони цілий місяць ходили до тяжкої роботи, а я, мала, сама в колісці спала.

Та й що з того? Війт умер, Марта Сав'ючка, моя нанашка, вмерла, мама мої вмерли, а я вам співанку співаю. Якась там співанка, а вона годна пережити того, хто її видумав...

2

Ви би з нами не пропали, а ми з вами.

З її афоризмів

Після першої, другої, третьої зустрічі я вже не мав спокою. Щось мене кликало до Лужка. Я їхав до Марії Марчачки, летів, ніби джміль по нектар. Малі правнуки заважали записувати пісні. Стара нервувалася. Онука дивилася на ту нашу роботу й стиха говорила:

— Йой, бабо, бабо, та вам не соромно, аби такий чоловік приїжджав до вас за дурними співанками!

Мені стало соромно більше, як Марії. Я запросив Марчачку приїхати до міста. Вона майже щотижня то поїздом, то автобусом привозила нові пісні та казки, і ми в тісній квартирі записували їх, і розмовляли геть про все, і розуміли, добре розуміли одне одного.

Я питав:

— Від кого ви навчилися таких співанок і казок? Вона всміхалася:

— Від баби, від діда й від чужих людей. Колись ліси були панські, гуцул зрубає у лісі смереку, а пан подасть його до суду, та й пішки ходили люди з гір до міста на суди. Кажуть, що до суду два хваляться, а після суду лишень один. Та гуцули тим не хвалилися, бо знали, що їх чекало. Пригадую: йде чоловік два дні в один бік, а два дні в другий, проситься на ніч перепочувати. Не було в нас такого, аби не прийняли подорожнього. Всякі люди ночували. А ми раді чужому, бо гуцул розповість щось про опришків, про чугайстрів, лісових нявок, вітерниць, ведмедів, знахарів-баїльників або заспіває довгу співанку про Довбуша, — то є гірський гість.

— А ще пригадую, була я вже величенька, коли лагодили чи то клали залізницю та й у нас мешкали чотири робітники аж із Золочева. Був з ними один старший чоловік, вусатий такий. Він файно казки розказував. Я запам'ятала всі до одної. Казки, пісні я відразу схоплюю. Найбільше-таки від діда й від баби перейняла. Вони дуже людей любили. До нас щовечора сходилися вечорничити: жінки й дівчата вишивали, прями, шили, а хлопці й газди з молодой житньої соломи капелюхи плели. Бувало, казка за казкою точиться про дурних Іванів, відьмів, упирів, співають, видумують усякі ігри, сміються, грають... Дід любив оповідати на вечорницях, як він мою маму вінував.

3

Яку мама долю мала, таку й мені дала.

З її пісні

Дідові було шістнадцять років, коли панщину знесли, а бабі на п'ять років менше. Дід, Федь Панчук, служив у Далмації при війську. Служив з ним ще один гуцул, Іван Ковальчук. На чужині свій свого знаходить і шанує, як рідного.

Потоваришували верховинець з підгір'янином. Правда, ми всіх, хто у горах живе, називаємо гуцулами, а вони нас — бойками, хоч ми не бойки — ми покутяни. А приїхали додому, та й кожний у своє пішов.

Минув не рік, не два. Одного разу погнав дід Федь на ярмарок воли продавати. Прийшов і купець до діда. Впізнали один одного.

— Як живеш? — питає Ковальчук мого діда.

— Та добре, — відповідає мій дідо. — Жінка здорова. Худібка нівроку. Пшениця вродила. А як твій син Михась?

— Та думаю женити його — уже двадцять чотири роки має.

— Най бере мою доньку.

— Яку доньку?

— Та вже, нівроку, дівці п'ятнадцятий рік.

— Та що ти кажеш?

Поговорили собі, випили в шинку горілки, а через тиждень приїхали гуцули дідову доньку сватати. Та всі в киптарях, у кожухах з топірцями! Співаки, жартівники, танцюристи!

Засватали, вийшли в церкві заповіді, вже рихтуються до весілля, пора людей запрошувати. Приїхав жених з татом домовлятися, як-то має відбуватися весілля. А то страшно глянути: жених — наче скала, а відданиця, як, дитина — п'ятнадцятий рік пішов.

Посідали гості за стіл, говорять, їдять, п'ють, а дівчина взяла коновки, пішла ніби по воду, а надворі голову замотала в запаску та й в одному кафтанчику побігла снігами. Чекають — нема Анни. Шукають по селі. Світ білий обшукали, а її нема, і ніхто не знає, що з дівчиною сталося.

Так провелося від зими до весни.

Згиб сніг. Запахло теплом, а потім знову похолодніло — бузьки сорок кошиків снігу принесли. А через наше село йде коротка дорога до Яловичан: через ріку — та й за півтори години будете в місті. Там тоді жили кушнірі, що шили червоні кожухи, шапки. Купувати кожухи йшли до Яловичан з далеких світів. Купці поверталися з міста додому, та й у дорозі впав на них мокрий сніг. Так той сніг валив, що не міг чоловік кроку ступити — під ногами зробився чир. Поставали чужі люди під корчмою та й перечікували негоду. А то вже наставала ніч. Мій дід, Федь Панчук, вийшов з корчми та й заговорив до них:

— Люди добрі, чого ви стоїте тут?

— Та йшли-смо, газдо, по кожухи, та й отаке закарало нас у дорозі.

— Ходіть до мене — переночуєте.

— Та нас аж дванадцятєро.

— Нічого-нічого. Апостолів теж дванадцятєро було.

Та й привів дід дванадцятєро гостей — нема в хаті де повернутися. Баба Параска дала їм повечеряти. Сидять, балакають нічліжники, а дехто вже дремає.

— У вас, газдо, лише два сини? — питає старий чоловік.

— Ей, не питайте! Мав ще доньку найстаршу. Один хлопець засватав її, а вона кудись утекла.

А нічліжник задумався.

— Слухайте, газдо! — каже той чоловік. — У нашого попа цілу зиму служить якась Мариська, що серед ночі прибїгла звідкись. Попові пси мало її не з'їли під брамою.

То вже веселіше. Другої днини дід Федь запрягає коней, бере стару бунду ноги вкривати і їде з тими людьми на Слобїдку до того попа по доньку. Ая, є втікачка! Каже доньці збиратися додому, а піп починає його бештати:

— А ви, газдо, маєте розум, що таку дитину віддаєте? Та їй ще рости і рости! Чоловік її життя та здоров'я збавить! Як так можна робити!

— Не бійтеся, отче! Як кинете в дівчуря шапкою, а вона не впала, то можна й за парубка віддавати, — сказав дід Панчук і поїхав з донькою додому.

Привіз дівча — поїхав по жениха, бо село сміється, треба весілля робити. Привіз дід мого тата, а доньки Анни знову нема: вночі перелїзла через вікно й утекла до ворожки, що в лісі за Городищами жила. Одинадцять тижнів пасла бабі корову, вчилася ворожити, віск зливати. Ту бабу в нас називали Мудрою, бо вона не одному життя врятувала. Бувало, дитину вроки візьмуть. До кого йти? — До Мудрої. Нога спухла, як колода. До кого? — До Мудрої. Гадюка вкусить. — До Мудрої. Пошепче (я ту примівку знаю, але скажу вам на Святий вечір, а нині не можна), дасть зілля і нічого, одужає. Там, на городищах гадюки щороку мають своє весілля. Їх злазиться зо дві тисячі, обирають королеву, видувають діамант. І той діамант можна здобути, але треба знати як. Казала баба Анна, що в Мудрої змії в печі ночували, але її не кусали. Хотів пан

насміятися з Мудрої, то вона наслала на його двір сотні гадюк, що ходив перепрошувати, аби забрала. Мудра свиснула, сказала «Ганько, Гафійко, Марійко, йди, звідки-с прийшла». І зникли гадюки. Наша сусідка пішла до старої ворожки з дитиною на відмову та й побачила там мою маму. Прийшла до села, сказала дідові, де вона ховається. Дід увечері взяв палицю, пішов до Мудрої, привів доньку додому, намолотив добре, замкнув до комори, та й дівчина сама сказала, що вже хоче йти до шлюбу. А мама тата боялися, не хотіли йти за нього, ніби відчували, що гаразду з Ковальчуком не буде.

Рівно рік жили в мирі й злагоді. А через рік знайшов собі наш тато білявку за рікою. Мав з нею двоє дітей, а вдома нас четверо нащадив. Прийде, бувало, від білявки з Дубова як ніч п'яний, а ми, босі, по снігу втікаємо до сусідів.

Тато за нами прибіжить, повибиває чужим людям вікна, і вже нас не приймали сусіди. Ми ховалися в дровітні. Тулимося на холоді одне до одного, дрожимо, а тато в хаті «жениється»: б'є вікна, миски, горшки, розкидає баняки по хаті, поки не впаде на постіль і не засне.

Ми всі тата боялися. Ніхто з нас не сидів у нього на колінах, ніхто не їв з ним з одної миски — не любив тато дітей пестити, а бити бив, як снопи.

4

Ой копала баба грядку на квіти біленькі,
З старим дідом жартували, так як молоденькі.
З її пісень

Дідо наш був чоловік маючий, поважний, а тато — пияк і молодичник. Що дід за життя надбав — тато по його смерті пропив. Дід шевчив. Бувало, нанесуть йому чобіт, черевиків, патинків, а дід лише б'є та й б'є клевецем, шиє та й шиє дратвою. З сусідів найбільше любив Михася Зеленчука, коли той приходив на вечорниці. Ми, малі, повилазимо на піч, позапорпуємо ноги в просо та й слухаємо, як Михась «байдики гне». Коли він починав оповідати про свої пригоди, то всі вмлївали зо сміху. Дід його питає:

— Чого ти, Михасю, вчора до нас не приходив?

— Та я йсов до вас, — він шепелявив дуже, — але вернувся з-під брами.

— Та чому ти вернувся?

— Цорт у васій вулиці стояв! Такий, як бугай, цорт: ноги волохаті, як у цапа, оці заром кліпають, брови такі, як сцітка, а роги, ніби в однорічної телички. Я перехрестився, а то зникло, лисе вітер засумів попри мене. Я збоївся далі йти.

Баба Параска спльовувала й хрестилася, дід Федь сопів, а ми з печі позирали на вікно, чи той лукавий ріжки нам не показує. У нас перед Новим роком Маланка з Василем ходила, і там була Смерть, Ведмідь, Циган з Циганкою, Бузьок, Дід, Воїн, Коза... і Чорт. Хлопці машкари собі робили з чорного паперу, козячі роги причіпали, хвости з дроту та ключчя. Самі хлопці ходили. За Маланку — хлопець, за Циганку, був Жид з Жидівкою (тепер кажуть Єврей, а тоді жид був би до суду подав за образу гонору, якби його так назвав). Маланки щедрували, танцювали.

— Ти, Михасю, певне, пса вздрів, — казав дід Федь.

— Ніби я не знаю, який то пес... Пес такий, як вовк. Торік узимі йсов я до млина та й здибав на ріці вовка. Стоїть собі серед ріки на кризі, світить на мене оцима, іклами сіце — пропав я! Якби знати, сцьо він буде там стояти, то би палицю взяв! А він узе викризьовується — хоче на мене скакати! Добре, сцьо я мав місок! Він мені до горла — раз! А я місок — уперед! А вовк — у місок! Я добре зав'язую гицку, беру добрий друцок і так його в міску молоцю, сцьо молоцю! Цюю: а він узе не дихає!

— Вбили! — кричу я з печі, а дід з бабою так сміються, аж ногами совають...

А Михась мовчить і курить. Він так куриє, що хату, бувало, геть задимить.

Дід каже:

— Михасю, принеси мені дроту, най пороблю сильця та на зайців понакладаю, бо в саду геть щепи пообгризали.

А Михась уже має зачіпку говорити.

— Принесу вам, нанаску, бо ви добрий цьоловік. Але я вам таке сказю: заець — то є хитрун. Я малим сцодня заеце м'ясо їв! Як куцохвостий мені на оці попався, то взе мій. Я був такий, як вітер! Пускаюся, бізю за ним, а заець змуциться —

писцить, азь захлинається! Впаде до землі, а я за вуха та й несу додому на обід.

Баба Параска вже дихати не може — душиться від сміху. А тоді каже:

— Михасю, ти, напевне, так бігав за зайцем, як колись їжак з лисом у казці?

— О, їзак зробили собі гніздо в насій стодолі. Всі кажуть, сцьо їзак коле. А мене їзак ніколи сце не поколов. Я погладзю його рукою, а їзак колюцки втягне всередину, як слимак різки, а зверху в їзак така скіроцка гладенька, як васа лисина, нанаску, — показує пальцем на дідову лису голову.

Дід як глипне на Михася, аж тому недобре зробиться! Михась тоді мовчить. Але він довго не міг мовчати. Та й баба не давала йому мовчати. Починала про погоду, про се, про он те... Згадувала, як вода Гаврилову хату забрала, як панський млин поплив.

А Михась:

— Тоді, як вода млин забирала, я побіг дивитися. Споцатку дах поплив, а потім стіни. А в мельника були два пси, як телюки. Я собі подумав: «Ого! Взе їм буде ацентой — з сего світа на тамтой!» А вони, сироти, повискакували з води на млинський камінь; я дивлюся: вода той камінь несе, а мельникові пси стоять собі на камені й муку лизють!

Баба ще й підтакує Михасеві:

— ...Голодні були! Я той камінь пам'ятаю. Я ходила туди гречку на крупи дерти...

— Ей, сцьо тепер за грецка! В нас не хоче родитися грецка. Коли мої тато при війську служили на Цехах, то привезли такого насіння грецки, сцо як посіяли, а мама вийшли зати, то три серпи зламали, поки ззали одне стебло. Ото я розумію сцо грецка!

Михась любив до корчми забігти. Естерка-еврейка наливала йому келишок горілки й говорила:

— Ану, збреши щось, редімент-брехач!

Естерка дуже любила слухати його небилиці. Він знав їх багато. Я колись собі нагадаю та й ще розкажу вам кілька Михасевих пригод, їх був би не переслухав і за тиждень.

Михась мав таку звичку: коли вип'є, то витирав губи рукавом і червонів, а коли брехав — то ніколи не червонів.

Тяжко гору розкопати, річку загатити...

З її пісень

Наш дід умів руками рибу ловити, казав: «Іду на мацаки». Я не раз стояла на березі й дивилася, як він мацає попід каміння, попід корчі в печерах й викидає на берег рибу, як дрюччя. То тепер риби нема, а тоді міг і коритом наловити. Кожен газда мав сіти, саки, підсаки, черпаки, вудки, але не було такого, аби труїли, гранати кидали, чи струмом били, бо й електрики в селі не було.

Він розказував, що колись Чорнявою ішли сплави аж до Дністра. Були сплави двоякі: плавунка, або дикий сплав, і були плоти, такі, як тепер ще є у горах. Я не раз дивлюся телевизор, коли показують, як-то стрімко йдуть дараби по Черемошу, а гуцули спереду стоять і кермують. Наша ріка така ж гостра, як і Черемош.

Я вже вам розповідала, як-то вона в давнину наше село перервала. А колись ріка текла поза село і ділила панське поле й громадське. Тоді в нас панував якийсь Юзь Шкандревський. У документах було записано, що його земля «по ріку».

Але котрогось року на гори впали страшні зливи (хмаролом був); вода прийшла валом, затопила села, зробилася загата — вода пробилася ще далі поза село, а коли опала, то вже тут ріки не було — прорила собі річище далеко попід ліс. Люди тішилися, що так сталося — не буде вода їм шкоди робити.

Минув час. Стариця залужилася. Уже тут худоба пасеться траву косять — то ж луговина! Але вийшло інакше.

Навесні люди беруться веснувати, а пан:

— Гов! Не можна! То моя земля!

— Як ваша? Споконвіку була наша, а тепер ваша?

— Нічого не знаю! У документах записано, що по ріку мое.

Люди гадали, що пан тільки жартує. Але виїхали орати — пан наслав гайдуків. Гайдуки орачів побили, прогнали з поля — біда! Розгорівся судовий процес. Пан мав гроші та й подумав, що в темних людей відсудить землю. Він нікого не боявся, лише двох газдів: Юрка Федорчука й Сидора Писарчука. То були два товариші, що вміли читати й писати, служили

обидва в самому Відні, в охороні цісаря, — видко, що були заслужені, якщо пан мусив з ними рахуватися.

Ще коли Юрко з Сидором служили у війську, то поклялися, що будуть до смерті одної думки. Разом женилися. Одного року народилися у них діти: в Юрка — син Дмитро, а в Сидора — донька Анна. Були собі кумами. Радилися, що колись дітей повинують — стануть сватами.

Діти ростуть — як з води. Вже Дмитро — парубок, а Сидорова Анна — відданиця. Було в сусідстві весілля — пішли всі. Дмитро, молодий легінь, трохи загрів голову горілкою, вишов надвір і заспівав опришківської під вікном:

Альбо буду женитися, альбо буду байда,
Альбо сяду на коника: «Гайда, коню, гайда...»

А Сидір стояв за калиною під вікном та й слухав. Виходить з-за корча, каже парубкові:

— Те, що ти байдою не будеш, — я даю голову стяти, а коли хочеш женитися, то я тому радий.

Сидір знав, що Дмитро ходить до його доньки. Від малих літ любилися.

Побалакав старий з молодим та й пішли танцювати. Каже Дмитро татові, що хоче сватати Анну Писарчучку. Юркові приємно це чути.

Але в селі тривога! Пан хоче забрати землю, вже викликав комісію. Коли прийдуть «індзінери», як тоді казали, треба свідків. Кличе Шкандревський до себе Сидора Писарчука, дає йому гроші, обіцяє ще десять моргів землі, коли той посвідчить, що панська земля була дійсно по ріку. Сидір пообіцяв панові свідчити за тієї умови, коли буде свідчити на панський бік і Юрко Федорчук.

Посилає пан по Юрка. Федорчук прийшов до пана. Той йому говорить те ж саме, що говорив Сидорові. Юрко встає з крісла та й каже:

— Я людську працю й свою совість за панські хабарі не продаю!

Пан говорить:

— Йди, дурню, до Сидора й поговори з ним. Сидір мудріший, ніж ти.

Юрко — до Сидора. Але вже такий сердитий, аж горить.

— Що ти з паном маєш?

— Юрку, ти знаєш, що нам уже нічого не треба. Але ми маємо дітей. Твоя земля, моя земля, а ще пан дасть нам по десять моргів (а може, й більше виторгуємо в пана), та й будуть і наші діти панами. Два пани в селі будуть: Шкандревський і твій син.

А Юрко дивиться на кума та й каже:

— Бодай би тебе, паскудо, світ не знав!

Від того дня перші друзі, куми стали першими ворогами. Сидір тягне за паном, а Юрко — стоїть на боці громади. Чують люди: пахне лихом; завтра приїдуть «індзінери» й присудять панові землю по ріку. Зійшлися газди до Юрка, радяться, що робити. Радилися вони, радилися, але нічого не порадили собі. Аж сказав слово Юрко:

— Люди! Маємо лише одну ніч. Завтра буде запізно. Йдіть додому, беріть жінок, дітей — всіх, хто може робити, беріть рискалі, шуфлі, беріть вози, коней, тачки, але так, аби пан не чув. Ніч місячна. Мусимо за ніч перекопати ріку й пустити її старицею, туди, куди вона текла раніше. А нове річище треба завозити камінням, зарівняти землею...

І так було.

Люди розбіглися по хатах, похапали рискалі, шуфлі, чекани, волами, кіньми приїхали; тачками землю возили, мішками носили. Дехто з сусідніх сіл родичів запросив до помічі — за одну ніч перекопали ріку, пустили старим річищем, а нове закидали камінням, плитами, завозили землею.

А пан і Сидір спали собі. Другого дня приїхала комісія, та й поїхала, бо ріка текла туди, де й на мапі намальовано. Пан собі на голові волосся рвав, Юрка люди на руках носили, а Сидір не мав права на вулицю вийти — йому у вікна камінням кидали.

...Старі ворогують, а молоді кохаються. Хоче Дмитро з Анною женитися. Юрко кличе сина й питає: — Дмитре, ти любиш тата чи Анну?

— Люблю тата як тата, але люблю й Анну як дівчину.

Старий тоді привів сина на те місце, де за ніч ріку перекопали, й запитав, чи він пам'ятає, що тут було, і чи він уявляє, що було би, якби він, Юрко, послухав Сидора й дався зловити на панську вудку.

— Не хочу я такого родича й знати...

— Я поїду в світи, — сказав Дмитро. Юрко синові не перечив.

— Продавай поле, яке я мав тобі дати у віно, і їдь.

Дмитро поїхав до Канади. Анна впала у великий сум: скинула стрічки з кіс, коралі з шиї — поховала всі прикраси до скрині, не ходила ні на весілля, ні на музику — знала тільки роботу. Приходили до неї свати, але як приходили, так і відходили. Хотів мій прапрадід сватати Писарчучку, але боявся осявитися. Послав свою маму на переговори. Анна сапала на городі.

— Боже, помагай, Аннуньо!

— Дякую, дай Боже вам здоров'я!

— Ти чого сумуєш, дитино?

— А чим тішитися?

— Мій син сватав би тебе.

— Я не ганю вашого сина, але, поки йому сонце світить, най шукає свою долю...

І далі була сама. Тут умирає її тато — Сидір. Умер і Юрко. Поховали обох на одному цвинтарі: Федорчука перед церковними дверима, а Писарчука там, де повішельників і утоплеників ховають.

Минув час.

Прийшов лист до села, адресований Анні Писарчук, — написав Дмитро. Вона відписала. Через рік було весілля: Дмитро оженився на Анні. Його називали Американцем. Заробив долярів, вибудував хату, купив землі. Жили в гарді.

6

Як комусь платиш, так і тобі буде заплачено.

З її приповідок

Дід Федь розказував, що дуже файно жив Дмитро з Анною; діточок мали трое — самі дівчата. Дмитро Федорчук був дбалий, любив роботу, і за це його прозвали Чмелем.

Тоді панщина розпалася. Деякі селяни на radoщах почали дуже пити, веселитися. Були й такі, що спочатку навіть до роботи не йшли. До села приплив звідкись панок.

Заснував за мостом корчму й дуже забагатів. Газди ночували в його корчмі, а він лишень давав горілки й записував до книжки, хто скільки випив. Але приходив такий день, що корчмар газді пити вже не давав, а казав, на скільки той напив, і вимагав гроші. Нема грошей — приїжджала комісія, забирала поле, а ти, пияку, труби в кулаки. Пропивали в нього гроші, землю, хати.

А Дмитро Чміль ту арифметику знав, бо ж був у світах — до корчми не ходив. Збудував нову хату, купив коня, посадив садок, пасіку тримав — дванадцять пнів мав. Але корчмар хотів і на Дмитра накинути свій аркан. Чміль лишень укажеться в селі — корчмар уже запрошує його до корчми. Той поки відмахувався, доти відмахувався, аж нарешті дався впросити. Переступив поріг корчми — уже є горілка на столі.

Випили. А Чміль каже:

— Ти мене не частуй, бо я платити не буду. Грошей мені треба — я виїжджаю з села до міста. Корчмар витріщив очі:

— А з худобою як?

— Продаю худобу, стайню, хату, садок, пасіку.

— А яка згода?

— Я продаю не так, як усі. В мене кожна жива голова чи істота коштує п'ять ринських.

— Чи ти не п'яний? — питає корчмар. — А корова скільки?

— П'ять ринських.

— А кінь?

— П'ять.

— А морг поля?

— П'ять ринських.

— Я купую.

— Купуй, але аби ти не чухався тоді, як купиш.

Корчмар подумав собі: «Велика господарка за малі гроші».

Каже:

— Давай складемо при свідках контракт, і я тобі дам добрий завдаток.

Склали угоду, підписали, запечаткували. Чміль тоді говорить:

— Ходи, візьмеш частину того, що купуєш. Я так думаю, що від меншого до більшого почнемо — від бджіл.

— А чого від бджіл?

— А ти прочитай, як там написано: кожна жива істота, яка є на моїй господарці, оцінюється в п'ять ринських.

А бджоли треба найдовше рахувати, бо їх у мене найбільше.

Каже купець:

— Я від пасіки відмовляюся.

— Ей ні, — говорить Чміль. — Ти не забувай, що я кожному бджолу теж продав по п'ять ринських за штуку, і ніякий тобі суд не допоможе, бо я маю папір у руках, а в селі свідків, яких ти добре вмів обшахрувати. Як ти комусь, так і тобі я зробив.

Корчмар пробував шукати права по судах, але нічого з того не вийшло, та й утік із села.

7

Було — не було, та не кажіть, що брешу.

Йї приповідка

Бабу Параску я дуже любила. Знала вона казок і співанок ще більше, як я знаю. Розповідала, що коли була панщина, то наше село належало панові Шкандревському. Він людей бив, молодих дівчат силоміць брав до фільварку, безчестив їх. Не одна дівчина з сорому втопилася у Чорнявій. А траплялося, що вінпалися дівчата, у світі тікали, бо життя їм тут не було.

Хто запізнився на роботу або провинився за щось перед паном, то він записував собі, а в неділю гайдуки зганяли до двора людей, аби пан мав задоволення. Шкандревський так люто бив своїх робітників, що не одного закатавав у дворі.

Так одної неділі тлумить він, мордує людей, що аж піт з лиця тече, а Смерть косою блиснула перед його очима, і стоїть вона. Пана великий страх зібрав, та й каже:

— Смерте, дам тобі половину маєтку, лишень щезни від мене, бо я ще хочу жити.

Смерть не йде.

— Я бити людей уже не буду.

Смерть зникла. Шкандревський тоді кинувся до слуг:

— Подавайте коня й пакташі*! Я утікаю світ за очі від проклятої Смерті.

---

* Пакташі — шкіряні мішки, сумки.

Набрав пан Шкандревський повні пакташі золота, сів на доброго коня — поїхав. Утікав цілий місяць. Заїхав у величезні ліси, що не було їм кінця-краю ніде. Їхав він, їхав і приїхав на якесь роздоріжжя. Думав, у котрий бік повернути, аж тут кінь під ним падає і гине. Пан Шкандревський бере пакташі з золотом на плечі та й говорить сам до себе:

— Я — пан могучий. Я золото нести не буду. Треба собі знайти слугу, аби ніс, але я не знаю, куди йти і де мені слугу шукати.

Став пан кричати в лісі — слугу кликати. Тут щось за-тріщало-зашуміло. Він оглянувся, а Смерть стоїть перед ним та й сміється.

А пан:

— Ну, проклята! Ти в моєму дворі лишень люто глянула на мене, а тут уже й смієшся?

А Смерть промовила:

— Я на тебе в дворі тому так глянула, що мала сюди припровадити, але не знала як. Тепер ти сам прийшов, і тобі тут буде кінець!

8

Ой над Дунаєм, над береженьком,
Стоїть там, стоїть світленька нова.

З її колядки

Баба мене ніколи не била. А тато били, і мама били. Я мала таку норму: щовечора полушити два снопи квасолі. А то тяжко малому — на сон хилить. Коли не полущу, а засну, то другої днини зранку тато бере до рук ремінь, піднімає сорочину й дає два ремені.

А баба сварилася з татом, аби мене не бив. Баба ночами пряла, шила при «сліпачку». Від бабиного веретена відбивалася на стіні така велика тінь, як смерека. Я, бувало, дивлюся на бабу та й прошу:

— Бабо, розкажіть казку.

І баба розказувала про Довбуша, що він до дванадцяти років не міг говорити — знав лишень одне слово «дедьо» (так гуцульські діти тата кличуть). Він собі зробив пістоль і на Чорногорі в полонині, де пас багачеві овець, убив Нечисту

Силу. Тоді з'явився коло нього Ангел і запитав, що він хоче за це. Довбуш уперше заговорив тоді. Хотів силу мати таку, аби дуба з коренем вивертати з землі й аби куля його не брала ніяка. Дістав Олекса таку силу, що ніхто застрілити його не міг, й пішов у багачів добро забирати, а бідним роздавати.

Довбуш був добрим опришком, але були й лихі опришки — розбійники.

Баба мені співала про старого багача, що продав свою жінку розбійникам. Посилав до млина, аби опришки зловили її в лісі й узяли. А ця жінка мала брата та й призналася, що чоловік посилає її до млина. Брат здогадався, що то може бути. Сказав їхати, а сам пішов наперед і засів у лісі. Опришки зловили жінку, зв'язали...

Опришки орлами до гори злітали,
Завдали їй муки: зв'язали їй руки,
А братчик як стрілив —
Всіх опришків вцілів...

Я цю співанку пам'ятаю добре... Чекайте, ще не записуйте, най нагадаю собі, як вона починається.

Оре багач, оре чотирма волами,
Чотирма волами із двома синами.
Приходять до нього збуї-розбійники:
«Помагай ти, Боже, орачу-багачу!
Орачу-багачу, продай же нам жінку».
«Я ї не продаю — задурно віддаю».

І говорила мені баба, аби я ніколи не йшла за старого, аби і багач був, але тільки за молодого...

А ще баба розповідала, що були в нас пани-поляки Пігловські.

Дітей вони не мали. Пан дуже збиткувався над людьми, бив-убивав, і ніякого закону не було на нього.

Нарешті пані зайшла в поважний стан. Люди думали, що він хоч тепер подобріє та й не буде так знущатися. Але пан далі наказував приводити до нього кріпаків і щонеділі катував їх. Так одного разу тлумить він людей бідних, а слуга вибігає з палацу й каже йому, що пані сходиться дитину мати. Пігловський сказав привезти лікаря і далі б'є людей, ще й викрикує:

— Хами! У мене син має народитися! Ваш новий пан буде тримати тверду руку!

Вже приїхав лікар, пішов до жінки... Через деякий час вибігає з покоїв служниця й шепче панові, що донька народилася. Але Пігловський не хоче в це вірити, кричить на людей:

— Хами! В мене син народився! Ваш новий пан буде тримати тверду руку! Він буде вас ліпше бити, ніж я!

Ще раз вибігла служниця надвір і сказала:

— Пане, лікар говорить, що ваша донька буде німа, глуха, сліпа, ще й каліка... Але пан далі катує бідних людей:

— Хами! Мій син буде вбивати вас за непослух! Ви — худоба!

І цілий день бив людей.

Дівчину, що народилася, назвали Вандою. Вже тринадцять років слуги з ложечки годують дитину, бо вона не встає на ноги, не бачить нічого й нікого, не чує й не говорить. Коли Ванді виповнилося чотирнадцять років, умер пан Пігловський. Коли пана відвезли на цвинтар, дівчина сама встала з ліжка й вийшла надвір.

Через два роки вмерла пані.

Тої хвилини, як винесли паню з покоїв, Ванда провиділа й учула. А коли паню спустили в яму, Ванда заговорила:

— Дорогі селяни! Звірами були для вас мої батьки! Все, що тут творилося, відбивалося на моїх мислях, на моїм серці. Більше такого не буде!

Віддалася за гідного хлопця. Любила людей, і її люди любили. А раніше батьківський гріх не давав їй розквітнути.

...Щонеділі баба брала мене з собою до церкви. Я ходила не раз попри ту хату, з якої мав бути мій чоловік, але я його тоді не знала. Де я могла собі подумати, що тут моя доля буде мене пасти. Доля тоді вже парубкувала: десять років різниці між нами.

Зловлю на кладці зозульку та й показую:

— Бабко, дивіться!

— То зозулька, дитино, — каже баба Параска. — Дивися, скільки на крильцях чорних крапочок, стільки років вона має. Кажи їй: «Ой зозулько золота, покажи-но ворота, звідки доленька моя!»

Я проказувала, так як молитву, а зозулька лізла на кінчик пальця, розпускала цеглові з чорними крапочками крильця й летіла в луги, де колись було місто Сеняя.

То баба розказувала, що було колись таке місто там, де тепер лози, але воно за людські гріхи пішло під землю, і утворилася там трясовиця. Правда, тепер там зробили дренаж, болото висушили, поле виорали й сіють пшеницю. Як перший раз орали, то виорали багато кременів, каміння, перепаленої глини, череп'я. Орачі говорили, що не за гріхи, а через ворогів місто провалилося. Хан привів орду, оточили місто, казали здатися, а люди молили Бога, аби їх земля сховала від татарів, бо не хотіли йти в неволю і там гинути. Бог послухав — місто сховалося в землю.

...Коли вже міста не було, то там жили Слободяни — молоді газди. Вона називалася Варвара, а він — Іван.

Прожили разом лише два роки. Чекала маленької дитини Варвара, коли повдовіла.

А як він умер? Була того року завальна зима, сильні морози, а колись плит не було, лишень печі.

Варвара пішла до мами по молоко, а Іван хотів жінці добре зробити: пішов у сад, зрубав стару сливку-круглянку, зрихтував дров і добре напалив у хаті. Якби був не затикав каглу! А він заткав каглу, а сам сів плести рукавиці.

Поки прийшла жінка, він уже був готовий...

Поховала Варвара чоловіка — народилася дитина. Літо настало.

А тут на село налетіли татари. Вона з хати не виходила, на Страж-гору не дивилася, де сторожа сигнал подавала, ніхто їй нічого не сказав — та й байдуже... А тут убігає до хати татарин, вихоплює аркан і хотів її в'язати (вона дуже вродлива була). А дитина в колісці заплакала! Татарин прискочив до коліски, вихопив дитину, хотів кинути нею до дїжки, але там сидів собака, і татарин кинув хлопчика на собаку. Пес не зрушив з місця. Але, коли татарин накинув аркан газдині на шию, собака кинувся на нього й зубами ймив за горло. Варвара вихопила в татарина з-за пояса ніж і забила йому в потилицю. На подвір'ї був пирій з города, вона затягла вбитого під пирій, коня завела в луги й прив'язала там, аби пасся, а сама з дитиною втекла до лісу.

Баба Параска говорила, що в живний четвер, коли на Страсті в церкві правиться, з-за верб виїжджає на коні той татарин і прощення просить, бо він за життя багато невинних людей повбивав. Я чекала Живного четверга, баби писанки писали, а я цілий день дивилася, коли кінь виїде, але так і не привидівся мені той татарин.

А була в нас сусідська дівчина Софія, що купалася Живного четверга і казала, що дає коси Воданові, а він хай дасть їй вроду. Колись живий вогонь добували в цей день, але то давно було. Нині лишень дітлахи дерев'яними клеvцями б'ють об дошку під церквою, а дзвонити в дзвони не можна. На Великдень дзвонять.

9

А я в свої мамуненьки коровиці пасла...

З її пісні

Брат Дмитро був на вісім років старший за мене, а брат Михайло — на три роки молодший. А ще була найстарша сестра Василина. Ми їй всі любили, але Василина вмерла, коли мала дванадцять років. Тепер би від скарлатини врятували, а тоді вмирили діти.

Я дуже хотіла до школи ходити, але мама казали так:

— Хлопця я мушу посилати до школи, бо він піде до війська, то треба йому вміти додому лист написати, а куделю прости, сорочку шити, хату замітати — грамоти не треба.

Та й учила мене газдувати. Пішла в поле, а мені сказала миски мити, бо баба вже лежали тоді хворі. Я перемиваю миски, а чисті складаю на стільчик. А була в нас одна файна миска, з козаками. Я торкнула стілець, миска впала й розбилася...

— Йой, що тепер буде!

За такими мисками тоді їхали аж до Коломиї.

Додумалася. Аби мама за миску не били — треба вдати, що я хвора. Але як це зробити? Брат Дмитро вже курих і мене вчив. Я беру папір, скручую трубку, напихаю в трубку клоччя та й курю. Накурилася, що аж світ почав крутитися, — лягла на лавицю, стогну. Прийшли з поля натружені мама:

— Що з Марусею? — питають.

Я вже не стогну, але плачу, бо знаю, що по голівці мене не поглядять за миску. А баба з печі кажуть:

— Загоріла. Нею з печі на землю кинуло...

Мама стривожилися: прикладають мені до голови буряка, сирої бульби. А побачили з миски черепки, то вже не питали, чи болить голова, чи не болить голова, а підняли сорочину й березовою різкою так вишвидали, що задничина червона була.

Я дуже плакала, а баба Параска зацитькували:

— Цить-цить, Марійко! Я тобі казочку розкажу... Я тобі геллер дам, цукерків собі купиш.

— Дайте, бабо!

Баба дали мені геллер, і я, рада, побігла до Естерки. Вона крамничку мала, а її чоловік Янкель полотна білив. Поїде до міста, набере з фабрики полотен і білить над рікою. Лише збирає, та й носить до води, та й мочить, та й знову стелить. Були ще там старі. Бідно жили ці євреї, що мешкали на Лужку.

Прибігла я до Естерки:

— Продайте мені цукерків.

А вона бере грошик і сміється:

— Ей-вей, скільки ти цукерків будеш мати за геллер...

Дала мені чотири цукерки, бо то були малі гроші. На один крейцер ішли два геллери.

...Коли мені сповнилося сім років, мама купила першу спідничку. На Великдень я вивбиралася, йшла селом і дивилася спереду, які то файні горошки, дивилася назад, як то ззаду підфітькується... Дорога круто повертала, а я не подивилася та й у рів упала... Вилізла, а спідничка моя вже чорна спереду й ззаду. Прийшла додому плачучи, а мама дала ще «березової каші».

А я плакала не тому, що мене боліло, а тому, що не пішла на гаївку. На Великдень то найперше чекали, аби принести свячене: паску, яйця, ковбасу, шинку, сир, масло, хрін. А як помолимось, поснідаємо, то нам давали по яйцеві (мама варила яйця в цибулинні, аби червоні були). Ми цокалися яйцями. Хто чие розіб'є, той забирає і має двоє яець. Хлопці хитріші, вони комбінували, щоб розбити, їли і йшли дзвонити на дзвіницю, а дівчата співали й гралися в «Жука», «Дощечки», «Огірочки», «Кривого танцю». Маленькі дівчатка і хлопчики були Жуками, ходили по руках, колом ходили, змієм, били ременем третього. Гаївки — то велика радість. Я їх запам'ятала.

Діти пішли до школи, а я мусила худобу пасти на вигоні. Пастушив ще багацький наймит Штефан Височан. То був гідний хлопець. На Юрі в горах палили вогні. Клади на воротах кецку, закосичували гілкою-віхою, а ми брали шутку, що Шуткової неділі приносили з церкви, і нею виганяли худобу на пасовище, збирали там жовті квіти і плели худобі на роги вінки. Ми приганяли худобу у вінках додому, нам давали гроші на цукерки, а вінок клали в стайні на стіну, аби злі духи і відьми не мали доступу до худоби. А по Юру вже було тепло, трава гарно росла. Ми видумували різні ігри і чекали Зелених свят. По деяких селах коровам вінки роблять з маю, але ми того не робили. На Зеленець (Божого Тіла свято) збирали по рінях розхідник, плели віночки, святити у церкві, клали під образи — бо силу має від усього злого. А на Івана зілля рвали, закосичували стріхи Іваном Головатим, кровником, лопухом. Але найбільше ми чекали свята Петра і Павла. Мама нам пекли мантули — такі великі пироги, начинені сиром або афинами, або вишнями, давали вару або солодкої води. Я для Штефка старалася вкрасти вишняку з бутлі, аби мама не побачила. Штефко Височан на вигоні викопував у облuzі стіл і лавиці; посередині стола робив хрести, а ми, дівчата, рвали косиці (ромашки, блавати, маки) і той, викопаний хрест, викладали цими квітами, викопані лави застелявали травою, збоку Височан закопував вербу і ми гостилися — Петрали. Щоб худоба не бігла в шкоду ми намагалися її нагодувати хобтою.

На вигоні біліло велике каміння. Коли гріло сонце, ми любили на камінні сидіти. Штефко ділився зі мною хлібом чи коржем. З'їмо, а тоді Штефан щось видумує: зав'яже мені на голові хустину, так як лиштву, поза хустину натикає лугових косиць і каже:

— Йди, Марічко, до всіх верб і проси їх на наше весілля...

Я йду просити. Коли котрась корова йде у шкоду, то він сам завертає. А в дощ робив мені з мішка «вуд-вуда» (таку накидку в один ріг), і я стояла в кукурудзі, аби худоба не лізла, а він стояв від конюшини.

А тато тримав мене на очах: стає на перелаз і дивиться, де я є, що худоба сама на вигоні. Розперізує ремінь — йде бити. А я вискакую з кукурудзи в мішку. Він стане, подивиться і скаже:

— То ти тут?

І вже нічого не говорить — вертається назад.

...А брат ходив до школи. Для нього то була мука, а не наука. Прийде додому, прочитає вірш — я запам'ятаю, а йому не лізе до голови: мучився над книжкою, аж лікті собі кусав. Просив мене:

— Я замість тебе буду хату замітати, постіль стрясати, але ти мені прокажуй вірш, аби я запам'ятав.

Я йому проказувала вірш, так як мама нам «Отче наш» проказувала. Але він мав діряву пам'ять: сьогодні знає — завтра забуде. А коли щось витворити — то перший. Вчителька не могла собі з ним ради дати: пустував. Поскаржилася мамі. Мама вирубали палицю, взяли вуйка Ромка (свого брата) і пішли разом до школи. У школі вуйко тримав Дмитра, а мама били, поки палицю не поломили. Нічого не допомогло: натура вища, як культура.

Через тиждень мій Дмитро взяв собі з дому цимбали й приніс до школи. Вчителька каже писати, а він грає на цимбалах. Учителька побігла по нашого вуйка.

Вуйко прийшов, викинув Дмитра на горище, а школу замкнули. Дмитро рівно п'ять хвилин там сидів: продер дах, виліз із горища на дах, а з даху на черешню й зліз на землю.

Він не один такий був. Три батяри вчилися в школі: поляк Франек Потоцький, єврей Муньо Естерчин і наш Дмитро.

Дмитро нічого не навчився в школі. Коли баба вмерли, украв удома гроші, купив собі в когось документ і з чужим документом поїхав до Німеччини (у нас тоді говорили «на Пруси»). Там він собі роки приписав, бо ще замолодий був до роботи, і його взяв городник, що дітей не мав. Голова городника боліла, бо побив його кінь у війську. Хотів Дмитра всиновити й оженити в сусідстві з німкенею. Підмовляв його:

— Вчися по-нашому говорити.

А як учитися? Він до рідної школи п'ять років ходив і не навчився нічого, що чужим куриво купував, аби за нього додому лист написали...

Тоді городник сказав так:

— Якщо вивчиш за день десять наших слів, то ввечері дістанеш марку.

Так Дмитро навчився по-німецьки шпрехати, і ще за це грошей заробив, але німкеню не засватав, бо вибухнула війна

і всім галичанам сказали їхати додому й воювати за цесаря Франца-Йосифа.

Брат Дмитро був на війні, як і мій чоловік, якого я ще тоді не знала...

10

Ой я собі нагадаю: як то давно було...

З її пісні

Баба Параска розказувала, що в Чорнявій є Потоплавник, який з Русалками в кришталевому палаці танцює. Він, коли тепла, місячна ніч, посилає Русалок на берег, аби молодих дівчат ловили, скоботали й приводили до кришталевого палацу, який у підводному царстві. Одна дівчина нібито повернулася з підводного царства, але нікого в селі не могла впізнати, бо минуло дуже багато літ, а їй здавалося, що лишень одну ніч провела з Русалками і Потоплавником.

Купатися можна було від Зелених свят і до Іллі. Хто ліз у воду по святі Іллі Пророка, то казали, що Ілько насцяв у воду і тобі ззаду верба виросте, бо на Іллі біда впала з гіллі.

Я малою дуже боялася води. А ще як Штефан Височан утопився, з яким я худобу пасла, то страшно було йти купатися. Я і нині великої води боюся. А ще мені розказувала Слободянка, що у той день, коли Штефко мав утопитися, Потоплавник у саме полудне говорив з води: «Мав бути і нема!» І так три рази голос чула, а нікого не виділа. Аж тут Височан привіз снопи, скидав на тоці, дав коням їсти і бігом до води. Сильна спека стояла, а він гарячий, скочив головою у синьву, де вир, і не вплив. Його довго шукали і не могли знайти. Аж одна жінка порадила взяти засушену паску, засвітити свічку і пустити за водою. Там, де паска зупиниться і почне крутитися, там є і утопленик. Ми паски не мали, а Мудра все мала і так зробила. Паска із засвіченою свічкою плила і враз почала крутитися, немовби Маланка в танці, але тіла не знайшли. Хотіли вертатися до села, але пташка на корчі чіркотіла, і чіркотіла, і не летіла. «Він має бути під цим корчем». — сказав наш сусід Слободян і поліз у воду. Коли Височана витягли, то я зімліла і мене відливали водою. Його зібрали так, як до шлюбу. Зійшлися на Панахиду. Тоді ще

молоді бавилися «лопатки» — привида проганяли. Старий священик не забороняв ці ігри, а прислали нового, то він казав, що то поганський звичай, що ті будуть у пеклі кипіти, хто це робить. Хлопці казали, що пекло переповнене, бо наші предки бавилися на похоронах, але піп пригрозив, що вінчати і хрестити не буде, і це вмерло. А був такий звичай.

Попа Івана Лісовського я теж боялася, бо він нашого діда ховав, це мене дуже вразило. Пам'ятаю, що по Водоріцці тато десь пив, а мама пішли до Дубова теличку купувати. Піп із дяком ходили по селі: священикові треба було дати гроші, а дякові повісмо за те, що свяченою водою покроплять по кутах у хаті — злі духи повиганяють.

Мама, коли йшли, лишили нам на столі і гроші, і повісмо. Але брат Михась нагнав на нас страху, що піп приходить і живих бере до гробу, і ми змовилися ні його, ні дяка до хати не пускати. Коли піп задзвонив на подвір'ї, ми раз-два замкнули двері й поховалися під піч. Той постояв під вікном і пішов далі. Зустрів п'яного тата і серед вулиці казав:

— Пане Ковальчук, ми були у вас, але ваші діти, певне, бояться свяченої води, бо нас не пустили до хати.

А тато відповів:

— То, отче, бояться свяченої води чорти, а не діти. Чортів свячена вода пече, і вони вискакують на береги та й по селі вештаються.

І вони розійшлися в різні боки. Прийшли мама і казали, що будемо гріх мати і сварилися з татом, що тепер він зайшовся з ксьондзом, і той ганьбитиме його в церкві з казальниці. А тато казали, що не дбає, хай навіть відлучить його від церкви.

— Та не поховає тебе, пияка, як помреш.

— То ви закопаєте мене, як пса, але не забудьте дати на той світ півлітрівку доброї люри.

Через рік чи таки того року я перший раз ішла до сповіді. Йшла зі мною і сусідка Оринка Турянська. Вона вже ходила до школи і сказала, що треба зробити «обрахунок совісті». Я свої гріхи порахувала на пальцях, а вона вмiла писати і списала аж шість карток. Я їй так заздрила, що вона така грішна!

У церкві я сказала ксьондзові про свій гріх, що не пустила його до хати. Він говорив, аби я більше так не чинила, бо

Господь Бог усе бачить і усе пам'ятає. А Оринка розплакалася, бо ксьондз не хотів усі її гріхи вислухати, лише з одної картки вислухав. «Решту забери додому», — сказав. І вона розплакалася.

Ще баба Параска тоді жила, як дзвін хрестили.

Старий Іван Олійник дітей не мав, наскладав грошей, поїхав до Калуша й замовив дзвін для дзвіниці. Привезли його у піст великий, а Цвітної неділі хрестили дзвін. Люди купили «крижму», як то куми купують для малої дитини. «Крижма» була така велика, що як розмотали, то білого полотна вистачило від престолу до порога й ще раз церкву обійти. Дзвін до хресту тримали всі люди, дали йому ім'я «Іван».

Коли похрестили, встановили на дзвіницю. Як правилося в церкві, чи хтось умирав, чи тривога якась (пожежа), то наш «Іван» дзвонив. Його чути було на дванадцять сіл.

Одного року чомусь дощів не було. На Зелені свята ходили поле святити: дівчата несли церковні фани, хлопці — хрести, дзвінки, браття й сестриці — свічки. Кожному мали поле посвятити, аби злі духи не гуляли. А священик сказав, що дощ піде, коли зняти з дзвіниці дзвін і винести в поле.

Чотири хлопці несли дзвін попереду процесії. Межи тими хлопцями був Петро Мопсик, що покритив свою далеку родичку Юстину й не оженився з нею. Юстина дитину бавила, а він ще парубкував.

Підійшли якраз до того поля, що Юстининій мамі належало. Отець Іван Олійник махає кропилом, а стара перейшла процесію та й до Петра Мопсика зі сваркою:

— А ти ще дзвін несеш? А ти покриток! А ти що наробив? Моїй доньці дитину надбав! — А тоді до попа: — Та ви, отче, чому кропилом не дасте йому межі очі!?

А священик розгубився, зупинив процесію та й на стару Петриху почав хрестом махати:

— Ти, жінко, відступися! Відступися! Нечистий у вашу душу вселився!

А на Петра напав з кропилом.

Як вибухнув регіт у полі, то вже до вечора село сміялося. А ввечері надлізли хмари й пішов рясний дощ. Говорили, що врожаю не було би, якби не Петриха стара, бо вона всіх дуже розсмішила, навіть небо зглянулося, що земля суха, і послало

дощу, але їй було не до сміху. Як нема дощу, то дуже сумно селянинові. І коли забагато — сумно...

А дзвін «Іван» служив селові до війни, у війну хотіли забрати на кулі, але газди утопили його в Чорняві у вирі, пізніше витягли, знову дзвонив, і знову ховали, вже від німців, а в радянський час церкву закрили, а «Івана» якийсь Іван украв, бо кольоровий метал дорогий.

11

Знайшла дівка свій віночок, але не цілого,
Ой випали штири квітки з вінка зеленого.

З її пісень

Я дуже береглася дівчиною, аби свого вінка доносити. Та-то говорив, що коли принесу йому в подолку копила, то візьме мене за коси, голову покладе на ковбан і відрубає.

Та мене і вчити не треба було. Я надивилася, що то є для дівчини — пуститися на сміх. Пустій дівці могли й хату лайняком обляпати, і, що лиш хотілося хлопцям, могли зробити. Баба розказувала, що дівчину, яка вінка недоносила, ловили, знімали з неї одіж, брали коновку дьогтю, вимашували все тіло, що вона робилася чорна, як афина, пороли велику подушку або перину, кидали її в пір'я, викачували, і таку «гуску-лебідь» водили по селі. Попереду йшов музикант з таким бубонцем, що називався «ситко», бо ж робили його так, як сито: парили ялинове дерево й гнули бичейку — такий обвід, зшивали бичачою жилою або ремінцем з сирівцю, натягали козячу шкіру, бичейку прикрашали різними траскальцями, дзвіночками. Музикант викручував ситком, вибубнював у себе над головою і виспівував масних весільних кавалків, а покритку в пір'ї за ним вели селом.

Пізніше ситко замінили великим бубном. У Грициків-музикантів був такий бубен, і старий бубністий спереду покритки гупав сильно. Коли її водили по селі, то приводили до такої криниці з журавлем, з якої воду не пили, у яку хтось вкинув або пса, або kota, або втопився хтось, садовили у цебер в пір'ї жінку, давали ніж у руку й опускали майже до води. Коли їй несила було терпіти наругу, то могла перерізати шнурок чи

ремінець, яким кріпилася коновка до журавля, й піти на дно, але не кожна на таке зважувалася й, повисівши отак між небом і землею, піднімалася людьми на світ Божий і йшла собі додому. Але то не легко було відривати пір'я від тіла, до якого присох дьоготь і нелегко жити було їй.

Коли баба це розказувала, то дід говорив, що в кожному селі мусить бути курва, злодій, пияк, аби старші мали на кого пальцями показувати і вчити дітей:

— О, подивися, що тебе чекає, коли такий чи така будеш...

Колись не треба було ні міліції, ні суду, ні прокурора — кожне село мало свої закони. Вони змінювалися. Пізніше покритку газдині ловили, тягли на ковбан, рубали сокирою коси, і зав'язували жінку по-молодицьки, але до копилів-покропивників ставилися добре. Навіть мій чоловік казав, що безбатченкові треба купити цукерку, бо не знаєш, чи то не твій. А ще кажуть, що діти, яких знайшли під плотом, щасливі в Бога. В нас і були і є такі діти. Правда, тепер покритка — «мать-одиначка». Колись не знали такої буйності, як тепер. Не встигнуть побратися, як уже розлучаються. Тепер трохи менше осуджують, а колись казали: коли дівку баби в мак перетерли, то вже може віддаватися. Було на світі всяке.

А ще пережила я дитиною одну ніч, що ніяк не можу забути.

Отут, де тепер нова хата Чайківських, жили колись Дмитруки. Мали вони дуже вродливу доньку Анну. Любив її хлопець таки з нашого села: Іван Чайківський. Його мати не проти була, аби Іван сватав Анну, але її мама, стара Дмитручка, клала собі принцип: хотіла багатшого зятя. А молоді не могли жити одне без одного. Анна каже:

— Іване, я собі смерть зроблю, як ти мене покинеш.

А він їй порадив:

— Ми так зробім, аби наші родичі захотіли нашого весілля.

У дівчини волос довгий, розум короткий, а серце м'яке. Послухала парубка. Цілу зиму Анна ходила в кожушку, та й мама нічого такого не виділа по ній. А на підвесінні дівчину взяв страх:

— Іване, що робити?

— Будемо побиратися по Великодніх святах.

А тут гоп! Новинка. Іван в австрійському війську дослужився до цугсфірера (так як сержант нині), і його беруть

на три місяці аж до Далмації. Боже, що тут робити? Анна туго вперізувалася, та й не видно було, що в поважному стані. Але в Зелені свята пішла до церкви й незчулася, як протекли груди. Прийшла додому, мама зміряла її та й тихо каже:

— Анно, ходи до комори — допоможеш мені бочку пересунути.

— Мамо, та ж нині свято!

— Ходи, ходи.

Анна пішла наперед, а Дмитручка взяла два ціпки метрові, защепила двері зсередини і — давай бити... Донька спочатку кричала. Але стара ніби з розуму з'їхала: так молотила доньку, що та впала долілиць і стогнала.

Старий Дмитрук боявся жінки, але серце його не витримало того катування; розбігся (давно були двері на таких котиках, що ходили сюди-туди), вдарив собою, двері злетіли з завіс, він убіг до комори, схопив жінку за руки, а доньці крикнув:

— Йой, Аннунько, тікай у світ, куди тебе ноги несуть!

А на його доньці вже нема сорочки, лишень дуди лишилися, вуставки, обшивка й рубці. А зі спідниці — стрічки. Скривавлена, вирвалася, як пташка від кітки, і полетіла з села в поле. Ціле літо ховалася там від мами й від людей. Люди йдуть сапати, а вона втікає від них на ниви; люди йдуть косити, а вона ховається в лісі. А її мама, стара Дмитручка, бігає по селі й викрикує, що за цей сором відрубав доньці голову, а Чайківських спалить. Чайківську лють узяла та й на Анну біду робить: каже, що такої невістки не хоче, бо буде така ж дурна, як і її мама. Як якийсь казав: усі війни через свекрух, сватів і тещ.

Так провелося від Зелених свят до Спаса.

Анни я не бачила. Правда, сапали ми на Клині кукурудзу з другої хобти, та й на нашій межі під великим корчем дикої ружі мама щось запримітили. Кличуть і мене.

— Дивися, синку, — вони й мене, так як братів, «синком» називали, — де зайці сплять. Таке лігвисько собі зробили, ніби людина тут ночувала.

То було десь у липні, а Спаса в серпні, коли садовину садять. Збиралися ми йти в суботу яблука святити. А в п'ятницю під вечір вилізла з-за лісу хмара-синьва, що аж світ почорнів. Мама кажуть мені:

— Їери, синку, тачку, серп, мішок, їдь на Клин і вижни межу, аби було що корові дати до пускання.

А то вже так закундибасилося навколо! Почало блискати, гриміти, пішли шуми.

— Мамо, я боюся, — кажу.

Бо в Колосові того літа на полі грім жінку забив.

— Їдь — не бійся. Що тобі суджено — не оминеш.

Їду на Клин та й собі думую: «Поїду я вище, там межа широка, скоро нажну трави та й до дощу приїду». (Давно газди тримали широкі межі. Один рік ми жали траву, а на другий — межівник).

Надїхала я тачкою до дикої ружі, а з-під неї вискакує Анна:

— Йой!

Я зі страху задеревіла: не дівчина, а смерть.

— Йой, то ти, Аннуньо? — питаю її.

— Йой, донечко-дитинко Марійко, аби-с нікому не казала, де я є...

— Не бійся... Не бійся...

— Дай мені, дитино, серп.

Анна жне траву — я виношу на дорогу, пакую в мішок, підтягую тачку вище, аби далеко не носити. Вже наповнився кропив'яний мішок. Анна зав'язала гичку, допомогла мені витягнути тачку на рівне, розпитала, що нового в селі, й просила:

— Йой, дитино золота, аби ти нікому не проговорилася про мене, бо може велика біда бути.

— Ні-ні, Аннуньо!

А то вже дощ лопотить.

Я привезла траву додому, мама занесли мішок до стодоли, а я стою — серце мене болить, що Анна така нещасна: тіло світиться, а вона під дощем. Мама глянули на мене та й питають:

— Що думаєш?

— Та нічого...

— Що таїш від мене? Я по тобі виджу!

— Я би сказала, але боюсь.

— Кого боїшся? Мама?

— Забожіться, що нікому не скажете.

А мама мене по писку — трась!

— Ти — паця невмиване! Ти хочеш, аби я божилася? Зараз же говори правду! Від мене нічого не втаїш!

А я розплакалася:

— Анна... на Клині... під тим корчем, де ви казали, що там зайці сплять... Мамо, лишень нікому-нікому не кажіть... Вона дуже просила мене, аби ніхто не знав, де вона... Страшна така стала, як з хреста знята... Сорочка як земля чорна, дірява...

Я гірко плакала, рукавом утирала сльози і каялася, що зрадила Анну, а дощ шумів надворі. Мені хотілося десь сховатися або бігти до Анни і признатися, що вже мама знають, де вона.

Мама стали на поріг, подивилися на рясний дощ і кажуть:

— Ану, ходи зі мною!

Беремо верету, парасолю, йдемо. Дощ цідить. Гримить. Як блисне, то здається: Відня видко! Приходимо на поле, а вона вилетіла з-під корча шипшини, як перспілка з гнізда, та й так боком на мене подивилася...

Я опустила голову, а мама кажуть:

— Бери, Анно, парасолю — підеш до мене.

— Йой, нанашечко, я не піду, бо моя мама вам вікна повибиває...

— Ходи, не бійся! Не виб'є вікна. Ніхто тебе не буде видіти...

А вона мохом поросла! Волосся збилося у клубок! Схудла на тріску! Їла горох, ішла вночі в сади людські: десь урвала яблуко, десь ягоду, десь сливку... — і не вмерла з голоду, хоть від Зелених свят до Спаса два місяці... Як смерть стоїть Анна під дощем і не рушить з місця.

— Йой, я таки не піду, нанашечко!

Дощ січе. Мама беруть її за руку, ведуть.

— Я була би не людина, якби тебе тут лишила.

Привели Анну додому, заслонили веретою вікно, засвітили каганець. А я стою, та й жаль мені за Анниним волоссям: вона мала таку розкішну косу, що ніхто в селі такої не мав...

Кажуть мама:

— Пали, синку, в печі!

Я запалила, нагріла води; скупали ми Анну, дали чисту сорочку, дали спідницю, мама чешуть косу... А там такий гид!

Вичесали мама волосся, налили нафти в голову, обв'язали хустиною та й дали гарячого чаю напитися.

Напилася.

Через годину дали мама Анні черствого хліба з кислим молоком наполовину зі сметаною.

— Пий, дитино. Завтра тобі зварю щось гарячого, а нині йди з Марійкою спати на подри.

Анну так вилиці боліли, що не могла той хліб їсти. Пішли ми. Вилізли на подри, накрилися кожухом — тепло нам. Гримить, дощ по гарбузах лопотить, вітер зривається — шумить. Я би вже спала, та коли Анна містуниться, ніби курка на сідалі.

— Що з тобою, Анно?

— Я надвір хочу.

Вона раз злізла, другий, третій — мені те надокучило. Злізла і я з подрів — йду до хати.

— Мамо, я не маю спання.

Мама задумалися.

— Іди спати, а я полізу д'ній.

Я лягла в хаті. Липе задрімала — будять.

— Марусько, ти спиш?

— Що є?

— Йди собі на подри спати...

— Йой, Боже мій, Боже! Така ніч коротка! Коли я виплюся?

Полізла я на подри, заснула під кожухом, а мамина рука стягає з мене кожух:

— Марусько, ану, вставай!

— Йой, що ви з мене хочете?!

— Вставай живо!

Встаю. Протираю очі.

— Біжи по бабу Ковалючку! Ти знаєш, де її хата?

А баба-кушарка Ковалючка у Дубові, за рікою. Хата її коло цвинтаря. А мені одинадцять років: страшно йти серед ночі.

— До хати аби-с не йшла, — наказують мама. — Аби-с лише поковтала у вікно! Коли тебе запитають, що є, аби-с нічого не казала, бо язик відріжу. Маєш говорити: «Я нічого не знаю, лише казали мама, аби-сте йшли до нас»... Чуєш?

— Та чую!

Боже! Я біжу. Блисне — присяду. Прогримить — біжу далі. Знову блиск мене йме за очі — присідаю. Якби не твердий гостинець, то би не знала, куди йти. Прибігла, постукала у вікно:

— Хто там?!

— Я, бабо, я! Ходіть живо до нас!

— У вас що?

— Ходіть — не питайте! Бігом ходіть!

Баба Ковалиха була така, як тачка: гоп-гоп! гоп-гоп! — йшла. А я, як сверщок, біжу за бабою. Прибігаю, а мама мене зловили за груди на порозі:

— Йди спати на подрі!

Я полізла. Лягла, але сон не бере. В стайні корова стогне, а я собі думаю: «Йой, яка моя ніч нещаслива!» Та й така-м сердита на Анну, що сердита. Зламав мене сон — знову будять:

— Марусько, ану, вставай!

— Ну що ви з мене хочете?!

— Йди, неси води!

Беру коновку. Воду донесу до дверей, а почерез поріг мама візьмуть, а до хати не пускають. Стою під хатою. Вийшли мама, дають гроші:

— Біжи, розбуди Естерку, купи булок і літру горівки. Лише не посмій там нічого пікнути, бо язик відотну! Що буде Естерка питати — відповідай: «Я нічого не знаю. Беріть гроші — дайте горівку, булки, і все...»

Біжу. Гроза трошечки вщухає. Передднівок уже. Ковть-ковть! — у вікно. Я — маленька, а вікно — високе. Стаю на підмурівок, хочу зловитися за рамки — з'їжджаю. Настільки підхоплюся, що у вікно стукну. А палець маленький — не чує Естерка. Нарешті відкривається вікно, показується Естерчина голова.

— Відкрийте...

— Н-ну... Це ти? — питає заспанним голосом.

— Я.

— Ти що хочеш?

— Літру горівки й десять булок.

— Хто у вас ночує?

— Ніхто.

— Ну-ну, твоя мама вже стара дитину родити.

— Ей, ви мене не питайте про ніякі дурниці. Давайте булки, горівку, беріть гроші — та й будьте собі здорові. Я змерзла стояти й хочу спати — день уже.

Але Естерка цікава знати, хто в нас є. Каже:

— Марійко, я тобі дам цукерків. Чуєш? Лише скажи, хто є?

— Та я нічого не знаю і що буду казати!

Прибігаю додому, приношу горівку, булки. На цей раз мене пустили до хати. Е, є на жердці верета, косиця з васильку прибита, часник у Анни на шиї, голка. Чую:

— Ує!

Я озирнулася.

— А це що?

Мама засміялися.

— То що, мамо?

— А тобі нащо знати? Неси ще води й іди, хирій!

Виходжу надвір. Нема коли спати — розвидняється. Чую: хтось чалапає. Я у коновку води зачерпнула та й бігом до хати. Мама вилили воду, аби грілася, — ще раз посилають. А коло криниці росла крислата яблуня, що мала два грубі конарі. Підходжу ближче, а з-поміж конарів показується чоловіча голова. Я скрикнула. А чоловічий голос до мене:

— Не бійся, Марійко. Ти мене не пізнаєш?

Я закричала:

— Впізнаю! Впізнаю!

І радість, і плач. То Іван Чайківський вернувся з війська; ішов зі станції попри нашу хату.

— Хто у вас є?

— Ідїть, питайтеся у мами, хто в нас є...

А мама вчули мій крик, вийшли на поріг та й слухають, з ким то я балакаю.

— Ходи, Йванку, ходи! — кличуть. — Тут твоя провина, тут! Ходи до хати.

Як він її цілував! Як плакав! Узяв на руки, носив по хаті, як дитину, приговорював:

— Аннуньо дорога, яку ж ти прикрість перетерпіла через мене. Прости!

А вона плаче-заливається.

— Не бійся! Ми скоро поберемося. Я тебе не покидаю, не плач...

Цілував, носив Анну, сам не знав, де покласти її. Поклав Анну на постіль, цілував мою маму в руки.

— Я вам буду дякувати, скільки жити буду!

Кажуть мама:

— Не мені дякуй, а он тій малій. — Показують на мене. — Була би вмерла Анна вночі в полі. Точно була би вмерла під дощем з дитиною...

І розказала все, як було. Іван сидів коло стола, бився кулаком у голову. Сходило сонце, і голова його почервоніла, ніби від крові. Я дивилася одним оком, дивилася й задрімала на ослоні.

12

Так ся дружка додружчила коло молодої,
Не годна ся поступити на піженьки свої.

З її пісень

Було Спаса. Коли сонце підбилося високо, прибїгла до нас Іванова мама, принесла зарізану курку, білий хліб, обцілувала Анну на постелі, розплакалася:

— Аннуньо, я тебе не цураюся, то твоя мама цурається мого сина. Мене то боліло, і я говорила, що тебе не хочу! Тепер, синку, не бійся, вже так не буду говорити.

Анна лежала в нас чотири дні. П'ятого — Іван прийшов з мамою, з татом і братом, принесли горілки, посідали за стіл. Анна поволі злізла з постелі, сіла на стілець. Іван узяв гребінь, розчесав коси. Брат Іванів утяв Аннині коси. Стара Чайківська, Іванова мама, кинула невістці на коліна хустку. Іван узяв хустку, зав'язав Анну по-молодицьки, поцілував. Поцілували невістку всі його родичі. Ціла хата заплакала, що вона така мучениця.

Старий Чайківський сказав:

— Два тижні тут полежиш, а в суботу рано приїде по тебе Іван і візьме до нас.

Але забрали Анну таки другого дня. Старий Чайківський був старшим братом у церкві, пішов до священика, розказав, яка Аннина мама вар'ятка, і священик дав картку до колосівського ксьондза, аби звінчав молодих.

Поза городи, аби не виділа стара Дмитручка, віз Іван жінку до виводу, бо стара грозилася зарубати доньку за те все, що вона натворила. Оповіді в попа купили тихі (подвійно заплатили за них), аби піп на церкву не виголошував. Після виводу Іван привіз додому Анну, а через два тижні було в селі весілля.

Прийшли мене, малу, просити за дружку.

Та де там! Я встидаюся!

Просила Анна — я ні; просив Іван — я ні.

Прийшла стара Чайківська до мами та й каже:

— Катерино, ви знаєте, що ваша дитина для нас вартує: якби не вона, дві душі були би загинули — і Анна, і маленьке на тій фалі, як невістка сходилася дитину мати; ні сповити в що, ніде сховати — відразу би кольки Анну ймили, та й що було би? Марійка їх урятувала.

А мама про мене:

— То ще дурне! Мале! Одинадцять років має! Дружбам треба дівки великої! З ким будуть танцювати?

У дружби Іванові йшов мамин похресник Богдан Черепій. Він був ростом високий, рум'яний. Прийшов до нас:

— Нанашко, я вас прошу: пустіть Марусю за дружку.

А я кажу йому:

— Не хочу, аби дружби та бояри брали мене на сміх і плісали старими шустками та й гудзиками, так як старих дівок пляшуть!

— Ні, Марійко, тебе не будуть плісати гудзиками — це я тобі точно кажу. Будь спокійна!

Він уже з війська вийшов — такого хлопці поважали, і я згодилася йти за дружку.

Мама пішли до міста, купили стрічки, букети, вінок, хустину я вишивала і обкидала коронкою, аби дружбі подарувати на весіллі. Час минув скоро.

Закосичили мене та й послали з Анною так як теля в село — що такий дівчак розуміє? Тоді до кожної хати йшлося просити, низько кланялися: «Просили тато, мама і я прошу, аби-сте прийшли до нас на весілля. Просив молодий, молода і всі родичі, аби-сте прийшли на весілля!» — цілували старших у руки, а молодих у лице. А ще був такий звичай, що кожна газдиня дарувала молодій повісмо. Назбираю двадцять повісем — залишаю в одній хаті, а ще двадцять повісем — залишаю знову. Вісімдесят повісем находила я з Анною по хатах на Лужку, в Дубові, Гостилові. Кожна газдиня ворожила, що коли дати молодій повісмо, то коноплі великі вродяться. Дуже би образилася газдиня, якби молода відмовилася узяти повісмо.

Прийшла я до Богдана Черепія:

— Таке, дружбо, ходімо повісма носити, бо я сама не годна.

Пішов. За два рази поносили повісма до молодої. А ввечері зійшлися свахи шити вінок, збіглися хлопці, дівчата, причалапали музики. Свахи заладкали. Шили вінок, музики грали, хлопці з дівчатами танцювали. Десь опівночі дружба спитав:

— Ну, хлопці, потанцювали?

— Потанцювали!

— Завтра я буду бачити вашу честь! Моя дружка хоть маленька, але треба її виплісати, як велику! Аби ви гудзики й старі шустки залишили вдома дітям! Дружка дає горівку, я — музику, але кожен маєте дати гроші не на таріль, а в руку!

Давно не так танцювалося, як нині: якісь «твісти», «шейки», «бути-вуги»; давно — «кадріла», «шевця», «ковалівку» (так ніби «коломийка» йшла «ковалівка», але притупували ногами й на пальцях крутилися); «мазур-полька» була ніба вальс, але з потрясом (то такий танець інтересний! Тепер його ніхто не танцює!); а ще «козак», «коломийка», «волошка» — три рази оберталися в один бік, а три в другий, а хлопці приспівували: «Ой там волох сіно косить, а волошка їсти носить». А «бойка» йшли парами та й притупували приспівуючи: «Ішов бойко з лясу, з лясу, та й ніс бочку квасу, квасу...» А ще була «Голубка». Та цей танець і тепер є. Я люблю дивитися, коли починають виносити з хати чоловіки жінок. Була я на весіллі в Дубові, а там кухарила жінка така, як тридверна шафа, а староста — як комарик. Співали, їли! А коли заграли «Голубку», то ведучий сказав: «Старості винести кухарку на двір!» А він спробував підняти та й упав, а кухарка — на нього, та й вже лежали обое, бо старості заперло дух — ребро трісло.

Колись більше співали, а нині їдять, п'ють і забагато балакають.

Те весілля, де я, мала, дружина, було дивне для мене. Я дуже спати хотіла, але не спала і запам'ятала майже всі співанки, що співали на весіллі. Самі співанки ловилися голови. Оте весілля, що ви записали собі від мене, то я запам'ятала ще тоді. Мені одинадцять років минуло, а мої онуки нині не хочуть вірити, що таке справді сталося в селі. Малим здається, що старі молодими не були...

З гори, женчики, з гори
 На мальовані двори,
 На брами золотії,
 На газди багатії..

Ой у полі керниченька,
 В ній холодна водиченька.

З її пісень

Коли я була маленька, сильний тиф панував, багато людей вимерло. Наш сусід Прокіп Литвак умер, а через тиждень — за ним жінка пішла. Лишилися в хаті чотири хлопці-сироти, як борознячки, жовті. Найстаршому, Олексі, десять років було. Наш тато пішов до сиріт і сказав:

— Збирайтеся, діти до нас.

Двох на руках приніс, а два слідом прибігли. Перезимували. А навесні пан Чубинський (він мав п'ятсот моргів ґрунту) прийшов та й говорить:

— Я би старшого хлопця взяв за свого.

А тато каже:

— Не, пане, най ще в мене підростуть трохи, аби люди не судили, що я чужих дітей розігнав по службах.

Коли Олексі виповнилося чотирнадцять років, пішов до пана телята пасти, але до війська від нас ішов і женився з нашої хати. Він був високий, чорноокий, меткий. Нашого тата кликав «тату», а маму — «мамо». І з усіма Литваками ми жили, як з рідними.

Пізніше Олекса був контрагентом (таким, що людей на роботи вербував). Поїхав Олекса на Буковину, вернувся звідти й збирав по селах людей на жнива. Я прошу його, як брата, аби й мене взяв. Він каже мамі:

— Мамо, пускайте Марусю на вижен.

— Та чи ти, Олексо, маєш розум? Дівчаті лишень тринадцятий рік!

— Нічого-нічого.

Файно попросив маму — пустили.

Друтої днини, ще сонце не зійшло, а в селі рух: збираються на Буковину, на вижен. Сонце сходило нам у дорозі. Йшли через чужі села, ліси, полями — три дні йшли. Просилися

ночувати до чужих stodol. Я тоді перший раз подивилася на Коломию, на Снятин, на Прут-ріку. Аж за Чернівцями було Раранче, куди ми йшли. Дуже мені дивно було, що якимось так село називається.

Коли прийшли до Раранча, я ніг не чула; від ходьби попухли, як коновки, а вночі так боліло-лупало в кістках, що я не знала, де їх покласти, — тоді ніхто не знав якесь взуття вліти носити: босі ходили від снігу до снігу.

Я мучилася, а моя сусідка Катерина Макухова (вже відданиця була) говорила Олексі:

— Нащо ти того дитиня брав? Ми будемо всі за неї робити?

А він їй відразу заткав писок:

— Не бійся, ти не будеш робити за неї...

Другого дня винесли хліб у поле (там такий звичай), поклали першу жменю жита на хліб, поблагословили роботу й почали жати. Я не знала, де стати. А старші жінки кличуть:

— Ходи, Марійко, межі нас...

І дивилися, як я жну. Чи вмію. А я так стараюся — кочу жменю. Вміла жати. А сонце припекло, піт котиться, як горох, пташки вмовкли — така спека, а води нема ні крапельки. Побіг би до села, та далеко — з шість кілометрів.

А серед поля, за кілометр, є криничка. Вже ходили жінки, але води не принесли, бо криниця на полі глухонімого, він сидить там і панським женцям не дає води. З палицею біг за ними — ледве втекли.

Сіла Анна Чайківська на сніп і каже:

— Я вмру без води! Марійко, ми тобі дамо по снопові, але піди до села, принеси води, хоть душу закропити. А мене саму спрага мучить.

— До села не піду, а до німого піду, — кажу.

— Йой, та коби тебе не бив!

— А може, не буде...

Дали мені дві банки, взяла так, як бесаги, та й біжу житами. А панський окоман* гадав, що я втікаю від роботи. Наздогнав мене конем:

— Ти куди?

— По воду до німого...

---

* Окоман — економ.

— Ой стережися, аби він тебе не побив. Як помахав коштуром, то втікай, бо він з метеликами в голові... Дивися, бо глухонімий плачу не чує: буде бити до крові...

І йти страшноувато, і вертатися ніяково...

Дав окоман двоє червоненьких яблук. Узяла я ті скороспілі паперівки, але не з'їла, бо думаю: не принесу води, то хоть яблука дам жінкам. Підходжу до кринички — йой, є німий!

Схопився й з коштуром до мене! А я не втікаю. Махнув коштуром, а мене така злість узяла, що я заплакала та й кинула яблуком у нього. Хотіла тікати назад, а він зігнувся, узяв яблуко, пообзирав і сміється до мене, махає рукою, аби я підійшла ближче. Боюся йти. А він коштур кинув на землю, кличе: на мигах показує, що дасть води. Я так боялася, що розказати вам не можу, але щось мене штовхнуло: «Йди!»

Німий узяв у мене банку й набрав води. Я дала йому й друге яблуко — він набрав ще води. Показує, аби я знову приходила. Віжу з водою, а жінці поставали, дивуються:

— Ти де води набрала?

— В німого.

— І не бив?

— Не бив...

— Тепер будеш носити нам воду.

Носила воду, а жінки давали мені по снопові жита. Пізніше було так: пані поїхала на злоги до Чернівців, пан узяв мене бавити дітей.

По жнивах усі наші збиралися додому. А мене пан не пускав, бо діти так прив'язалися, що плакали, як за рідною мамою. Я вчила їх співанок наших, казки розказувала.

— Ми відішлемо збіжжя мамі потягом, а ти будь у нас, — говорив пан.

Але я не хотіла там бути. Чогось ціле літо, як лише бамкне дзвін коло церкви, мені здавалося, що мама мої вмерли. Я їх лишила хворих.

Пан купив мені буковинську сорочку, кожушину з хрестами, круглу спідницю, і я поїхала. Звідти ми їхали потягом: прецінь із заробітків їхали, зерно везли.

Вдома було втіхи! Мама розказували, що цілі жнива не мали спокою: каюлися, що пустили мене на вижен. А пізніше вже не каюлися. Ще люди мені розказували, що мама у жнива ходили понад ріку та й йойкали:

— Йой, де та дитина змокне? Де висохне?

Усі дивувалися, що я добре заробила. Мені так приємно було. Як хтось хвалив мене, то я запишаюся та й викручую губами:

— Вовка ноги годують...

14

Ой цісарє-цісаріку — срібні рукавиці,
А на тебе, цісаріку, плачуть молодиці.
Плаче мама за синами, жінки — за мужами,
А дівчата-ластів'ята плачуть за хлопцями.

***

Першого серпня плач на край впав...

З її пісень

Війна нікому їй не снилася. Тринадцятого року читали на вечорницях газету, і в ній було написано, що їй за сто років не дійде до війни між Австрією і Росією. Люди не вірили, що в нас можуть стояти фронти. Правда, розказували старі люди, що були і під горами війни, але то було колись дуже давно. Навіть дідо з бабою не пам'ятали, аби тут билися. Ми собі думали, що війна хоть і буде, то до нас не зайде.

Але вже чотирнадцятого року запахло війною: студент-серб Гаврило Принцип убив з револьвера наступника цісаря Фердинанда і його жінку. Про це багато говорили. Пригадую, бувало, посходяться газди та й мудрують, хто кого поб'є у війні, та й згадують, як студент львівський Січинський убив намісника цісаря по Галичині графа Потоцького у Львові, як сам утік зі Станіславської тюрми, що була на «Діброві»

Співали пісню про цісарову жінку Єлизавету, як її італієць запхав загострений напильник у Швейцарії, що її склав якийсь українець-кримінальник, казали, і за цю пісню Франц-Йосиф його помилував. Іменем цісарєвої Єлизавети назвали були в місті парк.

...У самі жнива вибубнили в селі війну. Страшні плачі. Молодих хлопців, газдів забирають, говорять усюди:

— Прийдуть маскалі, будуть чоловіків вішати, а жінкам груди відрізувати, бо то люди з рогами.

А в Станіславі мешкав наш знайомий поляк, до якого ми сметану, яйця носили — купував у нас. Він замолоду бавився в політику — якесь повстання робив проти Москви у Варшаві чи де там — і утік сюди, до Станіслава. Він учув цю балачку й сказав нашій мамі:

— Йой, жінко, не вірте пустим балачкам, бо то такі ж самі люди, як і ми.

Віриш і не віриш. Наш чоловік такий: не помагає — не повірить, бо його вже по-всякому дурили.

Спочатку чуємо, що ніби австріяки наступають, а тут уже відступають у гори. Страхи! Тривога! Нарешті: є вже росіяни в Станіславі, йдуть до нашого села. Що тут робити?

Чоловіки, кого не взяли на війну, повтікали з кіньми до лісів, поховалися по лугах, а жінки з дітьми, з худобою лишилися вдома. Куди сховаєшся? Хіба на піч. Уже що буде, те буде. Посходилися усі до одної хати: як гинути, то аби разом. Дивимося у вікно — їдуть на конях. Австрійська кіннота підтиснула коням хвости, а російська — ні. Гриви й хвости буйні, повичісувані, мундири нові. А один козак зіскочив з коня, прив'язав його до плоту, а сам забіг до хати води напитися. Усі люди замертвіли.

— Чого ви налякалися? Ми ж такі самі слов'яни, як і ви...

Козак говорить з нами по-нашому, та ніхто не зрушиться з місця — усі загибелі чекають. Він глянув на образ та й перехрестився. Нам тоді так стало, ніби з-під шибениці відпустили.

Напився козак води, попрощався та й поїхав. А жінки:

— Люди, прибиваймо образи під хатами на стіни, аби вони виділи з дороги, що тут є хрещені люди.

І всі виносили надвір образи. В одного висів на стіні Ісус, у другого Миколай-чудотворець, а ми прибили на стіну Матір Божу Марію...

То лишень спочатку страшно було, а пізніше зрозуміли всі, що росіяни люди як люди, що то нас лише страшили ними — така пропаганда йшла. В російській армії було багато українців. Росіяни прийшли у вересні, а стояли до весни п'ятнадцятого року. Тоді австріяки поперли з-за гір, і рік були австрійські порядки. Відтак знов росіяни потиснули. Так було, що лінія фронту переходила через наше село і стояла, поки не вибухнула революція. Тут і Брусилів, і Лечицький, і Денікін,

і Каледін, і Корнілов — і хто лишень з царських генералів не був. І так само з австрійського боку.

Російські солдати були з хлібом, з цукром, з солониною. Спочатку добре їх годували, що і ми попри них їли. За полтиник у них можна було купити добрий мішок муки. Але худоби тримати багато не дозволяли, лише одну корову. Хто мав дві — одну забирали. Австрійські вояки голодували на фронті, але дисципліна спочатку була в них твердіша. А може, так здавалося мені?

Тим жінкам, які мали синів або чоловіків на фронті, цісар давав гроші, цукор і можна було більше худоби тримати — не обмежували. Правда, були й такі жінки, що з двох боків користали: з козаками любилися й від цісаря запомогу брали, а чоловік, бідний, голодував та годував воші на фронтах і гинув ні за цапову душу.

15

Ой думає бідний жовнір, думає, думає —
Йому з дому написали, що жінка гуляє.

З її пісні

Я була мала ростом, як дівчур, та й до мене військові не чіплялися, а вродливим жінкам від них рятунку не було. Молодиці мастили собі обличчя сажею, тіста житнього наливали у волосся, брали зі стайні гноївку й лили на одіж, аби смерділо мустом. По війні дехто з вояків, може, й розказував удома, що галичанки — нехлюї, нечисті, а ми в такий спосіб від напасті стереглися.

Наша сусідка Анна Чайківська лишилася зі старими й дитиною, бо Івана австріяки забрали першого чи другого дня. Він не вернувся з війни. А його жінка при ньому зробилася файна, як повноквітна півонія. Боялася військових, дуже їх боялася. А один козак побачив її надворі та й слідом забіг до хати.

Анна не знає, як напасті спекатися, є на печі розчина на хліб, і виливає тісто на себе. Сама очі забілила, зуби закусилася й на козака іде. А той у крик:

— Сумашедшая! Сумашедшая! — І вибіг за поріг.

А стара Чайківська з города бачила, що козак пішов за невісткою до хати, та й собі біжить. А він стоїть під хатою і щось думає. Свекруха Аннина стала коло стайні — не йде далі. А козак стару кличе:

— Іди сюди, хазяйка!

Підійшла.

— Що з дочкою?

— Та вона в нас плохоумна.

— Ах їдять її матівку! Она — красавица! Але чорт з нею!

Сів на коня й поїхав. А стара Чайківська стояла, як заворожена, та й крикнула йому вслід:

— Аби тобі добро було!

— Спасібо! — сказав козак.

Але на тім не стало. Анна ще мала пригоду. Надїхали чотири козаки. Анна була сама дома. Вхопила дитину — й прибігла до нас. Так нею теліпає, що не пізнаєш жінку.

— Сховайте мене, нанашечко, — просить маму.

— Лізь під піч.

Козаки приїхали на наше подвір'я, поприв'язували коней, питають у мами:

— У тебе є дівка?

— Нема.

— А чия дитина?

— Моя.

— Ти, старуха, вже не можеш мати такої дитини! Давай їсти.

Винесли мама їм їсти. Посідали козаки коло криниці — обідають. Поки їли, мама відкрили задне вікно і кажуть Анні:

— Тікай, жінко, в кукурудзу!

Козаки пообідали — йдуть до хати. Всі такі вродливі, молоді, якби хтось їх на нитку вибрав. А один з них сміється:

— То кажеш, старуха, що нема дочки?

Бере коцюбу й штуркає під піч. Ніхто не подає голосу. Лізе він сам під піч. Нема нікого.

Прийшли звідкись ще чотири п'яні солдати. Порадилися і пошурували від нас до корчми. Естерка з чоловіком і дітьми кудись виїхали, а на Лужку були тільки її тато з мамою. І Янкелеві, і Сарі було десь під вісімдесят. Солдати ще хотіли пити і причепилися до старої, аби давала горівки. А вони горівки не мали.

Тут із лісу на конях налетіли австріяки. Зчинилася стрілянина. Три козаки втекли в луки і там сховалися, а четвертий не знав, куди себе діти, — забіг до поляка Барановського (ми його Мазуром називали).

— Сховайте мене, — просив.

А цей мав одного сина, що пішов на війну і на російському фронті впав. Вивів цього солдата до сіней, ухопив з-за дверей довбню, вдарив по голові, взяв убитого за ноги, відтяг від хати в бур'яни на Естерчин город, а сам сховався.

Кіннотники їхали та й поїхали. А козаки оглянулися, що їх товариша нема, повилазили з лугів і йдуть свого шукати. Побачили вбитого. Причепилися до старого єврея Янкеля, аби сказав, хто солдата вбив. Старий не бачив. Вони тоді йому кажуть:

— Це ти нашого друга вбив!

Янкель просився-молився, що ні, а вони били, аби сказав хто. Та що то старого бити! Раз чи два вдарив, і старий спустив дух. Вони його лишили, а самі почали палити село. Півсела вигоріло через дурного Барановського. І його хата згоріла.

А ще горіло село, коли бій тут був. Дячиха Марія Лузанчучка залізла з дітьми до пивниці. Мала вона трое дітей, а четверте за поясом ще носила. Сиділа й не знала, що стріха вже горить. А коли зрозуміла, то вже не мала сили з пивниці вилізи і разом з дітьми своє життя так закінчила. Витягли обгорілих і в одну яму на цвинтарі поклали. Тоді літак австрійський літав над селом, коли похорон був. То був такий «кукурудзяник» — смішний літак, але тоді страшний...

Якось забігла я до сусідки Фавроньки Писулячки. В неї були ще Гафія Булка і солдат. Він спочатку жартував, а потім причепився до Гафії, аби йшла з ним на двір.

Ми гадали, що солдат жартує, але він став серйозно тягнути Гафію. Вона вхопилася за мене і за Писулячку і кричала:

— Рятуйте, сестрички!

Ми всі позчіпалися докупи й пищали, як миші, бо солдат хотів будь-кого з нас витягнути на двір, аби показатися, який герой. Сусіди не бігли рятувати, бо гадали, що ми колядуємо — голос зашибався, і крик був як спів. А, може, й боялися, а нам так говорили.

Вигнали ми того солдата з хати, а він нам кричав з-під вікна:

— Ви від мене не сховаєтесь і під землею!

Нас зібрав страх, порадилися і другої днини пішли до офіцера скаржитися. Він вишикував усіх солдатів, сказав тому, що чіплявся до нас, вийти зі строю. Взяли його під карабін. Господи! Ми вже каялися, що пішли скаржитися! Прив'язали бідного солдата до коня і репачами били й били, а солдати дивилися та й скрипіли на нас зубами.

Ховалися ми по чужих хатах, аби солдати нам не зробили чогось з помсти за товариша.

Добре, що довго не стояли вони в селі — пішли в гори.

Розказували, що в горах браталися російські солдати з австрійськими. Спочатку укопувалися москалі з цієї сторони Страж-гори, а австрійці з тамтої, але на гору не лізли ні одні ні другі. Один москаль узяв старий черевик, напаскудив і перекинув через гору в австрійський окіп. А австрійці взяли новий черевик, запхали помаранча і перекинули через гору в російський окіп із запискою: «Хто що має, те й дарує». А на саме Різдво сиділи в снігах, а котрийсь почав колядувати. Ту коляду підхопили і з другої сторони та й разом колядували. А потім поробили дірки в колючих дротах і приходили одні до других, аби лишень високе начальство не знало.

Солдати розуміли, що і цісар, і цар однакові, але говорити їм такого не можна було, бо чекав розстріл. Коли росіяни другий раз прийшли до нас, то дуже круто бралися за дисципліну, але то вже було не те військо, що прийшло 1914 року. Валилося все і в Австрії, і в Росії, та й не одного ті стіни привалили.

Війна війною, а жити треба, їсти людина хоче щодня. Доні Соколовської чоловік воював на австрійському боці, а вона з дитиною була в селі. Поля вони не мали, ходили заробляти, але у війну гіркі заробітки. Жила вона з дитиною як могла. Прала російським козакам сорочки, а вони за це давали їй хліба, цукру, солонини.

Було то серед зими, морози тріщали.

Соколовська в баняку-бляхачі гріла воду, а її дівчинка (мале мало чотири рочки) стояла на печі й трималася рукою за комин. А козак у цей час убіг знадвору до хати, став гріти руки та й ущипнув жартома молодичю. А мала закричала з печі:

— На-ай мою маму!

Кинулася бігти до мами та й упала в окріп, що кипів на плиті. Вони зразу вихопили дитину. Ого! Запізно! Зварилася! Ще рівно чотири дні дихала дитина, звук подавала, а на п'ятий — перестала дихати.

Прийшов військовий лікар-росіянин, заборонив ховати дитину, а сказав чекати приїзду губернатора.

— А ти підеш на білі ведмеді! — пригрозив Доні.

А їй уже і ведмеді були не страшні. Люди видумували всяке, говорили — ніхто не поспівчував. Два тижні лежала дитина в хаті. Не палили, тіло замерзло, а губернатор з міста не їхав до села.

Тоді Донині родичі набралися відваги. Запрягли в сани коней, відвезли губернаторові м'яса, масла, яєць, і він дозволив поховати Донину дитину.

Похорон відбувся, але на тому не скінчилося. Росіяни відступили, і в селі встановилася нова влада. А нове помело поновому мете. Почали шукати симпатиків, хто москалям помагав. Хтось шепнув австріякам про Соколовську і про її дитину. Почали молодицю перевиховувати, аби й інші боялися. Примусили відкопати дитину, зігнали село й прилюдно дуже ганьбили Доню, що вона сяка-така, хоч жінка нічого з російськими солдатами не мала, лишень їм сорочки за хліб прала, і винна була.

Бувало, прийде до нас Доня і плаче-побивається за дитиною, але вже не вернеш...

...А Настася Духовичка, коли щось говорила, то все додавала: «Ая, ба я...» Через це її прозвали Баялихою.

Чоловік її був на війні, а вона з півторарічним хлопчиком на руках лишилася в селі. То була багачка. Мала багато поля. Але не дбала про поле. Мої мама брали в неї спілку та й поле те обробляли, а вона так, ніби та курка, що вирвалася яструбові з пазурів, пішла літати за військом. Пустошилася жінка. Офіцери спали в її хаті, а вона за ними ходила попід касарні в Станіславі. Одному офіцерові так дохрінила, що кинув її п'яну в каналізацію. Була би там замерзла, але робітник врятував її звідти, та й прилізла Баялиха додому.

Корова голодна ревля в стайні, а вона позабивала вікна петеками та й спала.

Жінки намовили бахурів, дітиська брали на тріски дьогтю та й дьогтем понаписували паскудні слова на стінах її хати, яких навчилися від солдатів і офіцерів. А під вікном намазюкали офіцера і Доню знизу голих...

Того дня пішов по селах рух: будуть вести сім тисяч австрійських полонених. Люди, як на пожар, бігли до цісарської дороги, бо кожен думав: чи мого там нема?

Перед полуднем дійсно вели полонених, але не сім тисяч — лише сімдесят. І серед них був Баялишин чоловік — Духович Максим. Кинулися до нього брати, вуйки, сестри, а він очима шукав по людях за жінкою:

— А де моя Настася?

— Настася? Нема...

І розказали йому всю правду про Настасю.

Він стояв білий як папір.

— Синка мені покажіть...

— Синочок твій уже на тому світі...

Пішов Максим з похиленою головою.

Пізніше написав лист до родини, що завезли його на Кубань і він там у молодій козачки оре й сіє, а козачка дістала похоронну карту, що її чоловік убитий у Карпатах. Максим оженився на удовиці і не приїжджав, аж недавно приїхав до Лужка.

...А то все змінилося. Нікого із знайомих нема, і він уже ледве ходить. Прийшов до мене, посиділи, поговорили. Мову трохи призабув, не по-нашому закидав. Говорив про голод на Кубані, про арешти. Він теж був заарештований, сидів з нашими по сибірських тюрмах. Говорив, що на Кубані раніше все було по-українськи, а при Сталіні нашу мову заборонили, кого не витлумили, тих записали росіянами. Є нашого цвіту — по цілому світу. І всюди той цвіт мороз прибив. Друга війна була. І туди німець дійшов, але довго не був — погнали назад. Я йому розказувала, як ми при Польщі жили, про жінку його розповідала. Мала вона майже тридцять моргів землі, але не вміла собі ладу дати — пустувало поле. Пізніше пристав до неї такий чоловік, що його жінка помішалася і вмерла. Але і з ним Настася не нажилася, бо і йому зробилося щось недобре в голові. Пішов до сусідів, попоров перину ножем, що була надворі, а пір'я з неї пустив за вітром.

А на старість ходив та й кукурікав. Вилізе ранесенько на пліт, сплесне руками, ніби когут крилами, й закукурікає, що аж за ріку чути.

Від нього Баялиха мала двоє дітей — сина й доньку. Вона вмерла ще до війни, син пропав на війні, а донька пішла кудись із села, та й ніхто не знає, де обертається. Говорили, що якийсь льотчик посвтав її і кудись повіз.

А Максим мені розповідав, що син його від козачки тепер начальником тут, у нас, у місті. Ще від війни лишився і живе. Старий при синові був до смерті.

16

Сонце гріє, вітер віє, хмари з опівночі,
Не одному гайворони видзьобали очі.

З її пісні

Козаки, коли відступали, забирали худобу. Ми великий страх тоді пережили. Гадаємо: заберуть у нас корову, і ми виздыхаємо, як миші. Корова — мама. Вдень ховали ми її по лугах, а на ніч заводили не до стайні, а до хати. Худобина ця — мудре створіння, відчуває небезпеку. Бувало, мама її приласкають, вона ляже, ми ще стіл від вікна присунемо: корова чорна, ніч чорна — нічого не видно.

Прибігли солдати серед ночі:

— Хазяйка, давай корівку!

Мама з хати:

— Нема. Забрали.

Вбігли до стайні, подивилися та й побігли до сусідів. У багатьох тоді корови позабирали, а наша виховалася. А другої ночі приїхали на конях. Поставали під вікном:

— Хазяй, ходи до вікна!

Мама бояться йти і брата посилають:

— Йди, Михасю, до вікна, кажи, що тата нема, й питай, що хочуть.

Брат говорить:

— Хазяїна нема!

— Куди дорога на Боднарів?

— Кажи, що наліво, через ліс. Далеко...

Поїхали. А під ранок вернулися. Почали черкати сірники під хатою.

— Виходьте надвір! — кричать. — Будемо вас палити!

— За що? — заплакали мама.

— Ви обманули нас! Не туди Боднарів!

— Та я ж знаю, де Боднарівка, а де Боднарів — я не знаю. Я вам показала дорогу на Боднарівку.

— Та бросьте! — сказав найстарший. — Ви навмисне!

Вони зі злості нагайками вивівають, а один дивиться на карту. Мама заплакали, просять пощади. Винесли їм молока. Понапивалися та й поцокотіли цісарською дорогою.

Три роки колотилися фронти.

Росіяни з села пішли — прийшли австріяки. Вже інакше скрипка грає. Великої П'ятниці привели із сусідніх сіл п'ятнадцятеро людей.

Загнали нещасливих до стодоли й розтрубили по селах, що всіх будуть вішати під корчмою при дорозі, бо вони — москвофіли, шпигуни, помагали москалям.

А то були старі діди, що ходити не могли, молоденькі хлопці, жінки. Одна з маленькою дитиною на руках у соломі сиділа та й не мала вже пеленки чистої, аби дитину переповити.

Мама мої подивилися на тих арештантів бідних та й кажуть:

— Візьми, Марійко, паску й віднеси, най ті люди їдять.

Я понесла паску. Там стояв вартовий, словак, і мене пропустив до арештованих.

Дід узяв з моїх рук білий хліб та й сказав:

— Дитинонько золота, ми вже тиждень нічого не їли, лише росицю п'ємо. Нам ще годину лишилося жити, то хоть паски попробуємо перед смертю.

Їли.

А через годину верхівець привіз наказ, аби тих людей не вішати — їде комісія.

Приїхали до нас самі хорвати (бо то в австрійській армії всякі люди були, як і в російській), ще раз стягнули протокол і випустили всіх арештованих на волю.

Ті люди від стодоли на колінах лізли аж до церкви й били поклони. І та жінка з дитиною йшла на колінах...

...Тоді говорили не «російське військо», а «москалі». Вони наступали на село з-за ріки. Там окопи були. Коли стріляли з карабінів, то кулі прошивали стіни та стріхи. Казали подушками всі вікна закривати і лягати до землі.

А Янцьо Гошовський сховався на піч. Жінка їсти зварила, кличе, а він не озивається. Будить чоловіка — не рухається...

Куля пробила стіну та й забила його на печі.

У більшій хаті військо квартирувало.

Що тут жінці робити?

Пішла Марина Гошовська до Лукашихи.

— Йой, сусідо, поможи... В мене війська повно, нема як навіть хліба на похорон спекти. Може би, ти спекла?

— Принеси муки — спечу.

Вдосвіта несе вдова муку на заміс. Коло мертвого горіли свічки. Вона взяла одну свічку, бо боялася: така ніч темна, що нічого не видно, хоть у око стріль. Присвічує свічкою дорогу, йде. А тут патруль австрійський:

— Стій!

Стала.

— Хто? Куди?

— Несу муку сусідці, аби хліба спекла. Чоловіка мені вбито. Наряджений лежить, треба ховати...

— Ти світлом показувала, аби москаль бив!

— Та ходіть до хати, подивитися.

Загасили свічку, узяли бабу навперед себе, повели до штабу. Там допитали, куди й до кого муку несла. Сказала. Пішли, привели й Лукаша. Обох арештували й повезли, навіть не дали Янця поховати.

Зібрала Лукашиха своїх і Марининих сиріт докупи, поховала Гошовського та й мучиться. А Лукаш і Марина пишуть: «Завезли нас аж на Гмінд у бараки. Тут багато наших є. Коли війна почалася, то всіх, хто на Прусах був, тут перепинили. Вмирають люди з голоду. Як це пекло перейдемо — не знаємо. Сусідо, не дай моїм дітям пропасти», — просила Гошовська.

Вернулися Лукаш з Мариною аж по війні з Австрії. Розказували, яке страшне пекло було в тому Гмінді й Талергофі. Там було тисячі наших людей, і багато з них повмирало з голоду, від хворіб, збожеволіли.

Я того не бачила, але розказували, що росіяни окопалися під містом, а австріяки наступали. Був з ними молоденький вояк з-за Дністра. Перед наступом він упав до землі, стало ним підкидати, пішла піна з рота.

Підбіг офіцер і кричав над ним «ауф» і «ауф», але вояком товкло і товкло до землі.

Коли відійшов, його заарештували. Засідала засудна лава, допитували солдата. Присудили розстріляти як такого, що не підкорився команді в бою.

Розстріляли того вояка за Городищами в лісі. На суді й перед розстрілом він просив пощади, казав, що змалку має чорну хворобу, але ніхто не хотів йому вірити...

Про того вояка нам розказував хорват Фігурич. Він був цугсфірером та й себе трохи вище ніс. Любив мене зачіпати, брехав, що хоче женитися, а я хотіла, та не могла йому сказати, що вояк може легко взяти за жіночку в чистім полі могилочку.

Якось я вишивала коло вікна. Він убіг до хати, гзився зі мною та й укусив за груди. За дві години моя цицька стала, як гора. Так пухло, ніби гадюка вкусила, і боліло. Я попісніла, дістала гарячки, почало мене млоїти.

Маму страх зібрав, що дістану зараження крові, повели до військового лікаря.

Лікар-австріяк подивився, дав укол, дав ліки і сказав ще прийти. Мама водили мене до нього щодня і носили йому сметану в слоїках. Лікар говорив мені:

— Якби ти пожалілася на Фігурича офіцерам, то він дістав би двогодинні «абінди».

А які то «абінди», то я вже виділа: підвісять вояка, покладуть вартового, аби воду лив, коли зімліє підвішений, — і так мучать дві години. Ні, не хотіла я на нього біду кликати. На себе накликаєш. Одного покарають, а його товариш підкрадеться вночі та й хату спалить або вистрілить у вікно. Досить з мене було видіти, як російського козака били.

...Ще приходили до нас чех Йосиф Гловка і босняк Міша Мурич. Були тихі й милі. Ніколи не зачіпалися, пустого не говорили. Та я все одно боялася. Казала, аби не приходили. А Мурич мене заспокоював:

— Не бійся, я — босняк...

А чех кликав мене «цура», а маму — «майка».

Але одного вечора вони випили оба, та й Йосиф підмовив Мурича йти собі пригоди шукати. А йшли мої колежанки: Катерина Лесюк і Гафія Ясенчук. Вони напали на дівчат.

А були то дівчата не пусті, зловили вояків за волосся, стали термосити й кричати.

До нас прийшов мій двоюрідний брат Петро. Я вчула їх крик і сказала братові:

— Йой, Петре, вояки дівчат мучать!

Петро крикнув хлопцям — і побігли. Йосиф відпустив Катерину, а сам утік — йому нічого не було. А Мурич Гафію покусав, порвав на ній сорочку, спідницю. Побігла Гафія до штабу, розказала. Тоді Мурича взяли «на абінди»: прив'язали шнурками до бантини, і він кров'ю заливався. Солдати лише збризкували водою.

То страшна кара впала на Мурича.

Дітей малих у нас не було. Хата велика, чиста, сад обпарканений, криниця на подвір'ї — все в порядку.

Прийшли до нас квартирмаки та й сказали:

— Тут будуть офіцерам їсти варити.

Мама зажурилася:

— Хата під соломою — сплять хату. — Кажуть їм: — Ідть деінде, шукайте під бляхою хати.

Не пішли.

У нас була кагла до сіней. Показують мама, що небезпечно. Прислали чотирьох вояків. Роблять з бляхи великий круглий кабак; носять у мішках глину, витягують шнурками на під, сиплють на бляху. А мама ходять по дворі та й плачуть:

— Солома розпечеться від бляхи, та й усе згорить!

— Не бійтеся нічого, — говорили мамі.

Офіцери в саду порозпускали намети, порозкладали столики — мають де спати, їсти, а в хаті вариться, смажиться.

Був у них старий кухар Чабріян — румун. Бувало, не встигає на час з обідом, а я прийду з поля та й поможу йому виделки перемити. Він говорив:

— Коли будемо від'їжджати, щось тобі залишу за це.

А мені було цікаво, як він кухарить, як варить офіцерам чиколяду. Він у солодку сметану сипав какао, додавав тертих горіхів, цукру, меду, наливав у форми й ніс до пивниці, аби застигло. Воно ставало тверде. Боже, яке то смачне! Тепер називають той делікатес шоколадом.

Одинадцять місяців була в нас кухня.

Аж одного дня руські заломили праве крило. Офіцерам телефонували, аби втікали з кухнею, але хтось поперерізував дроти — зв'язку не було. Офіцери лише сіли їсти, а тут конем прилітає один і кричить:

— Всі відступайте, бо зараз москалі тут будуть і вас залапають!

Покинули посуд дорогий, ножиці, виделки, ложки, простирадла, бочки з вином і повтікали в гори. Навіть лоша забули. Воно спало в конюшні за стайнею та й лишилося від кобили. Йой, як те лоша іржало-плакало за кобилою! Довго ми бідили з тим лошатком. Мама ходили до Станіслава, накупили сосок і поїли його молоком коров'ячим. Не шкодували круп кукурудзяної, цукру, бо цукру багато лишилося в нас — цілому Лужкові вистачало.

Приходили козаки, хотіли взяти лоша, та манюсінке... Говорили, що буде з нього добрий кінь.

Через сім місяців знову прийшли австріяки до села. Розквартирувалися в пані Чубинської. Мама пішли до неї та й упізнали одного капітана, що в нас був.

— Чиєсь лошатко в нас зосталося, — сказали.

А він з радості маму вхопив попід пахи й так ними фітьнув угору, що вони навіть не спам'яталися, як то сталося. Прийшов зараз-таки. А лоша таке файне — лишень викрижується. Чудесне лоша! З ямкою!

— Ми приженемо корову вам за лоша! — сказав той офіцер.

Мама відповіли:

— Не хочу корови, бо ви в когось її візьмете, а мені приженете. Тепер гірко за сіно — нема кому вкосити. Дайте нам сіна.

Коли везли до фронту пресовану конюшину, скинули нам п'ятнадцять бунтів. Без клопоту стало нам визимувати корову й телицю.

Мама повіддавали їм військову білизну, посуд. Вони нам кілька нових простирадл лишили, кілька ножів, виделок, але все те забрали польські шандарі дев'ятнадцятого року, коли пацифікували село.

Ой висока полонина, ніде не орана,
Вона в році п'ятнадцятім кулями всяна.

З її пісні

Ще вам розкажу, що пережили ми, коли знову повернулися руські.

У Великодні свята городи були вже завесновані, лишень панський лан лежав неораний. Тут відбувся страшний рукопашний бій. Ми чули крик, стогін, а по всьому було багато трупів і крові.

Ранених забрали, вбитих позвозили до одної ями на цвинтарі, а кров ще довго була.

Вийшла пані Чубинська та й зажурилася:

— Як цей лан орати? Що сіяти? Як їсти хліб з цього поля, коли то всюди кров людська?

Закликала Чубинська людей. Люди найперше позбирали з лану колючі дроти, якими було все засноване, кулі позбирали та й скидали в нетечу, де колись було місто, та разом з людьми пішло під землю, лишень озеро-нетеча утворилося, а тоді кіньми виорали лан, файно заволочили й посіяли овес. Овес, хоч і пізно посіяний, вродився файний — зелений, аж чорний був у липні, а під осінь вийшли жати його. Коні з'їли овес з панського лану.

У нас тоді розквартирувалися музиканти-латиші. Було їх дванадцять, а ще дванадцять мешкали у сусідів. Вони дуже пана не любили. Бувало, як стануть, як заграють, то так здається, ніби та музика несе тебе, а інша мелодія якось так болить, ніби хтось голкою серце твоє коле!

Вони наших священиків не визнавали, але мали при собі молитвеники й ходили в жито молитися. Якогось Лютера й когута визнавали.

Був з ними капітан Фйодоров — росіянин, що ними командував. Він дівчат на пусте підмовляв. Коли був п'яний, то пробував лізти до Анни, але вона його прогнала й закрилася в хаті, а двері защепила на защіпку.

— Я її вб'ю! — кричав п'яний капітан.

З нього сміялися тверезі офіцери й вели спати. Чайківська другого дня сказала йому:

— Коби ти вибрався мені з хати, то би-м «на Боже» дала...

Вибрався... Всі вибралися з нашого села. Сіяли на панському лані, коли солдати йшли до фронту з музикою. Як заграли — світ здригнувся й заплакало все навколо. Весна була тепла, сонячна, цвіло, соловейки й ластівки літали, а молоді вояки йшли під кулі.

Пан Чубинський лежав хворий і казав:

— Слава Богу, що вже йдуть. Може, спокій буде.

Пан був такий, як бочка. Він того ж року в самі жнива вмер. Сонце дуже пекло, і ніхто не хотів нести пана, бо його дуже розігнало, що не могли в домовину помістити і везли на санях, як у нас здавна возять до гробу. Правда, волів не було, а кіньми везли.

...Австріяки наступали на Лужок з-за ріки і дуже били з гармат. Ми вже літаків тоді виділи. В нас казали «воропляни», а не літаки. Дивне то було. Пізніше льотчиків називали літунами.

На самого Юрія увійшов до нашої хати українець з-під Житомира — Василь Вітер називався. Сидів коло столу й писав додому листа. Показував фотографію жінки з хлопчиком і дівчинкою.

— От коли б я побачив ще своїх дітей і приголубив! — говорив.

— Бог добрий. Побачите, — сказали мої мама.

Вийшов з хати, австріяки почали бити з гармат, вибухнув снаряд на вигоні, і йому відірвало руку. Василь не кричав, не стогнав, лишень підскочив:

— О, тепер я щасливий!

І побіг до лазарету.

А його товариш Володимир Король усе чекав, чекав і не міг дочекатися листа від жінки. Сумний ходив. Аж одного дня прибіг до нас веселий з великим листом.

— Хазяйка, дай кислого молока, — попросив.

Мама дали молока, він напився, ліг під грушкою і листа читав, сміявся сам до себе. Кругом було тихо. Сонце світило. І враз grimнуло, аж хата здригнулася. Осколок ударив йому в живіт — так те молоко й витекло... Прийшли солдати, закопали Володимира в нашому саду, а по війні була створена похоронна команда, його відкопали й перевезли кості на цвинтар. Там він і лежить донині у великій могилі.

Москалі авто тримали під нашою стодолюю. Замаскували його, аби австріяки з далековидів не додивилися й не розбили з гармат. А вони мали такі величезні «мерзери», що як гупне — за дванадцять кілометрів будинок рознесе.

Я боялася, коли били гармати.

Але не гармати, а блискавка хотіла вбити мене в ту війну. Блискавка вдарила в нашу грушку-спасівку, під якою машина стояла, а я виходила надвір та й лишень встигла зловитися за клямку. Мною кинуло до землі як снопом, на грудях утворився шрам, лице почорніло, як головня, свідомість утратила. Розказували, що збіглися всі сусіди і прикопували землею так, що лишень обличчя лишили. Я цілу добу була прикопана, а коли лице побіліло — відкопали.

Тато ходив до військового лікаря. Лікар три рази приходив до мене, давав пити ліки. Я цілий рік не могла «ер» вимовляти і грому боялася ще дужче. Анна Фірманючка на вигоні сміялася з мене:

— Ого, тебе ніхто з хлопців не схоче, бо ти німа будеш!

А вона сама не вміла «п» вимовляти — в неї «б» виходило. Я вчила Анну казати «пила», а в неї виходило — «била»; я — «паперівка», а в неї — «баберівка»; «біб» — замість «піп»... Була на три роки старша за мене. По війні хлопців залишилося мало. Вона довго дівочила. Я вже з Марчаком газдувала, а вона ще ходила дівкою. Потім її посватав далекий родич.

Вона не була зла, але й доброго статку в голові не мала, бо мудрий такого не скаже, як вона казала.

Після того, як мене грім прибав, мої мама боялися, аби я падачки не мала. Вони по полях назбирали шрапнелі, поклали на вогонь і рідке олово вилили в мене над головою на воду. Вся вода з миски вилетіла до стелі, так що не було чим закропитися, тільки грудка олова лишилася. Отак імені «олово зливали».

Того року була зима тяжка. Земля глибоко промерзла, а нас забрали окопи копати по лугах і землянки будувати. Від світку білого до темної ночі ми довбали замерзлу землю, а на ніч усіх заганяли до найбільшої землянки, замикали на ключ і ще давали вартового, аби ми не повтікали. На Естерчинім городі солдати збудували одинадцять землянок, що можна було ціле село в них розмістити на нічліг.

Мені йшов тоді шістнадцятий чи сімнадцятий рік. Мерзла я, мучилася, бо нелегко було довбати окопи.

Але був у нашому селі Іван Коломийка. Пригадуєте собі? Я розказувала про брехача Михася Зеленчука? А то його брат. Він дуже гарно співав, і його назвали Коломийкою. Він і на скрипці вмів грати. Правда, нога Івана боліла, й він кривав на ногу. Мав гарне кучеряве волосся і сині очі.

Перед Другим Святим вечором прикульгав до мене в лози з обідом і тихенько каже:

— Марійко, я тебе викраду сеї ночі. Лише не спи, чекай коло дверей. Нікому не кажи.

Вже вечір. Зігнали нас до землянки, замкнули, а я журюся, аби вартовий не вбив Івана. Спочатку було нам холодно, але скоро надихали — тепло стало., Дівчата вже дрімають.

— Лягай, Марійко, спати, — кажуть мені.

— Я ще не хочу..

Сиджу коло виходу і боюсь комусь сказати, бо жінки зчинять лемент, і всіх нас переб'ють.

Я ледве дочекалася Коломийки! Опівночі чую: скрипить колодка. (Для такого механіка, як Іван, не було замка, аби він не відкрив. Коломийка і тепер сірниками сейфи відкриває, коли хтось ключі загубить. З міста приїжджають машинами, беруть Івана; він поспіває-поспіває коло сейфа й без ключа відімкне). Він на спеціальному обліку в міліції, але засекречений, бо можуть його грабіжники використати. Наш зять називає Коломийку — «ведмежатником».

— Тихенько ходім, — сказав.

Ми прокралися в луги, а далі лугами, лугами й лісом добралися додому.

— Як ти відімкнув? — питалася я його.

— Пальцем.

Я його поцілувала, а він зашарівся і мовчав. Коломийка розказав, з цвяха зробив ключ і мене визволив. Я ще їла святу вечерю. Військові заборонили на ріці робити з криги хрест, прикрашати барвінком, обливати соком з червоних буряків, як то було в мирний час. Святили воду в церкві, а газди кропили подвір'я, в хатах, в стайнях — виганяли злих духів — і хрестики з вівсом і васильком прибивали на воротах, одвірках і коло води чи на криницях. Вечеряли при свічках, але вікна закривали коцями, веретами. Дехто з відром йшов

до криниці «вина» принести по вечері. Але того року ніхто не ходив попід вікна щедрувати. Не знаю, хто жінкам дав знати, що я втекла з окопів, але всі газдині позбігалися та й кожна питала:

— Чому ти не кликала мою? Чому не брала мою?

А я не знала, що відповісти. Та й не могла вдома бути, бо могли заарештувати, втекла до Гостилова, до тети, і там ховалася, аби мене не знайшли... Там я була, поки фронт не посунувся в гори.

Не переписав би всього, що пережила людина, а так здається, що в одні двері ввійшов, а в другі вийшов.

...Руські збудували на ріці міст. Було зручно і нам, і їм до Дубова ходити та їздити. Через Дубів коротка дорога до міста.

За мостом у першій хаті, що вже до Дубова належить, жила молода вдова Олена Сандючка. В неї квартирував російський майор Андрій. Ми його козаком називали.

Сандючку він любив, але мав собачу натуру: так молодичку обкусював зубами, що синя ходила, а люди сміялися з неї. Вона сама не знала, що робити, і говорила:

— Йой, б'є мене козак донський, б'є... Бігме, нагайкою б'є, коли загаряче або захолodne подам йому їсти.

Старші жінки не вірили Сандючці, бо то видно, де бито, а де кусано. А я молода була, дурна та й повірила. Дуже боялася, аби той майор не напав на мене й не побив.

Одного разу я і ще дві дівчини йшли до міста на базар. Вийшли на гостинець, чую: кінь біжить. Я оглянулася: жене Андрій конем, нагайкою вимахує, щось кричить. Мої товаришки повтікали, а я в кошику мала сметану, яйця, масло й не могла через плоти скакати. Козак став з конем наді мною.

— Що несеш? — питає.

Я сказала.

— Давай сюди!

Забрав усе з кошиком і поїхав. А я так плакала, що від плачу попід очі попідпухало. Прийшла додому.

— Мамо, — кажу, — той козак, що любить Олену Сандючку, все забрав у мене.

Мама дуже нарікали на Сандючку. Так уже газдині Сандючці плечі мили язиками, що горе було слухати!

Старий Слободян сидів під хатою та й казав:

— А що дивуватися... Бог жінку зробив з ребра, а в ребрі мозку нема.

Він ще масніше міг загнути, лишень, що я вас встидаюся.

А другої днини ранесенько козак Андрій приїжджає з кошиком на коні під вікно й кричить:

— Ей, хазяйко, бери гроші й корзину!

Мама вийшли з хати.

— Хороше твоє масло, сметана, яйця! Щоби ти більше до міста не відсилала, а мені приносила! Розумієш?

То мама носили, то я носила. Одного разу приношу сметану, а Сандючка лежить гола, а кров крізь простирадло повиступала. Оббив її дуже. Любилися, але чогось кусав і тлумив, як Сидорову козу.

Не знаю, як би то було далі, але австріяки знов відтиснули руських від села. Всі відступили, лишився сам Андрій з машиною. Він мав завдання міст спалити. А люди збіглися з двох сіл дивитися, як буде міст горіти. Довго стояв Андрій, дивився то на гори, то на людей, то на Олену, хоч австріяки вже ось-ось мали з'явитися. Він тоді щось подумав і сказав:

— За царя воювати не хочу! Залишаю вам цей міст як пам'ятку про себе!

Сів у машину і поїхав, але не до своїх — до австріяків поїхав.

Австрійські вояки ходили тим мостом, їздили, і ми ходили-їздили, і Сандючка ходила, але Андрія ніхто більше не бачив і ніхто не чув про козака. Правда, ґазди казали, що він не смів так робити, що зрадив своїх.

18

А гранати, як пси виють,
Іде рота за ротами,
Ллється кровця потічками.

З її пісні

...Коли йшли бої, австріяки вигнали всіх з села за фронт. У нашій хаті вибили передню і задню стіни, а дерево забрали на окопи. Хати, стайні, стодоли розтягли.

Нас вакували в гори, але ми не пішли — зупинилися в одного ґазди у Весневі під горами. В того господаря була велика стодола, а в стодолі стояли військові коні.

На самий Великдень вояки вивели надвір коней рейтувати. Росіяни додивилися та й почали бити з гранатометів. Я йшла до криниці по воду. Як вибухнуло, то з криниці сліду не лишилося. Осколки розбили вікно, позабивалися в образи, у подушки на постелі; корову в стайні поранило — кинуло нею до стіни; дими пішли, а я заціпеніла на місці та й так стояла.

Мама були на городі, зомліли там. Коли прийшли до тями, то нічого не могли говорити, лишень водили очима навколо, а потім пробився ніби чужий голос, і вони казали:

— Вже нема нашої Марії... Вже нема...

А я ніби чужими ногами придибала до них. Мама як ймили мене в свої руки, то здавалося, що кістки тріщать. Але говорити я не могла.

Прийшла стара баба, мама того газди, де ми були, та й сказала:

— Йой, жінко, її зараз треба злити олово або віск...

Зливали віск. Стара відмову говорила, але тихо, і я не почула яку.

...Фронт пересунувся за місто, а ми вернулися до села. З окопів забирали дилиння, яке було з нашої хати. Ми носимо, а приїжджає військовий вїйт і каже:

— Нічого не брати! Дерево піде на нові окопи!

А я не давала. Він тоді схопив батіг і бив мене батогом. Від його батога мала я рани по плечах, як клинці, але таки не дала йому дерево з нашої хати. Я на собі носила дилиння додому, що аж плечі мене боліли.

Того дня прибіг з-за ріки молодший брат Михась і сказав:

— Марійко, я видів огірок з вушками!

Я накричала на нього:

— Аби ти не смів його торкати, бо вмреш!

А під вечір такий самий «огірок» приніс собі додому Франек Потоцький. Похвалився Василеві Іваночковому:

— Дивися, що я знайшов!

Я чула, як то гримнуло!.. Голову викинуло на скарбову хату, ногу на черешню, а кишки по саду розметало...

...З італійського фронту приїхав був Олекса Домейчук. Ще додому не дійшов, а язикаті газдині вже налопотіли, що його жінка Матрона мала справу з військовими. Він не допи-

тувався, правда то чи неправда, а тільки став на поріг, узяв її за волосся й став молотити.

Матрона вирвалася з його рук, ухопила запарену житню муку й висипала йому межі очі. Тоді хапнула ніж і зачепила чоловіка ножем.

На той гук-крик прибігли Олексові брати. Поклали його на віз і відвезли до шпиталю. Чотири місяці його лікували. Село сміялося, що його на війні куля не поранила, а в хаті рідна жінка.

Олекса ніяк не хотів повертатися до Матрони. Урльо́п* його давно закінчився, треба їхати назад на фронт, а тут таке, що не знаєш, як потрапити. Що було робити? Зійшлося разом дві родини — його і її; довго радилися, поки їх не примирили, і випили файний могорич. Мусив чоловік перед жінкою вибачитися, бо вона справді честь жіночу тримала чистою у війні.

Виграв і Олекса. Поки доїхав до фронту — війна закінчилася. Вернувся з Відня додому, і добре жили обоє — сина мали. Правда, син пішов до польського війська і з польсько-німецької війни не вернувся.

19

Ми Сербію й Албанію трупом уложили,
Стрімкі гори італійські собов загатили.

З її пісні

Навесні сімнадцятого року в Дубові вмерла Явдоха Марчачка. Вмерти то вмерла — хто не вмирає? Але я собі навіть уявити не могла, що то вмерла моя свекруха. Якби-м була знала, що Явдошин син мене посватає, то була би-м хоч на похорон пішла.

Я свекруху добре знала. Про Марчачку багато говорили на Лужку. Ще дід розказував, що була вона сирота. До сироти ходив Семен Олійник. Двоє сиріт кохалися. Олійник хотів сватати Явдоху, але опікуни почали тюкати на нього:

— Тьху, дурний! Ти кого береш? Жебрачку? Та то нема з ким жити! Нема з ким межі люди вийти! Подумай!

* Урльо́п — відпустка.

Під Монастирем у Дубові жив багач Прокіп Шуляр. Він мав доньку-одиначку — Ольга називалася. Повели опікуни Олійника туди женити, бо там маєток файний, добро-гаразди, ґрунти...

Оженили...

Ольга знала, що Семен дитину сироті надбав, але його любила. Та що з того? Хоч і любила чоловіка, хоч мала з ним доньку й двох синів, але він не міг на неї подивитися: бив і бив. Одного разу косив під лісом, а Ольга винесла йому і сапальникам, що в них сапали бульби, обідати. Робітники їли, а вона підійшла до чоловіка й сказала:

— Йой, як я тебе, Семеночку, вздру, то так, як сто ангелів!

А він:

— А я тебе — як сто чортів...

Жінка заплакала та й пішла.

...Він був шевцем. Робив комусь чоботи, а вона ввійшла знадвору до хати та й обняла за шию. Семен зі злості вдарив жінку клеветцем по голові та й убив.

Людям сказав, що вмерла.

Тоді показалося Семенові: з жінкою біда, але без жінки — загибель чиста. Прийшов сватати Явдоху Марчачку. А вона, поки Семен газдував з Ольгою, постарала собі ще трое дітей. Василько був Олійників, а Прокіп, Дмитро і Катерина від Сенька Павлового, від мельника.

Явдоха була дбала газдиня, добре господарку провадила, уміла всьому дати лад. Траплялися їй удівці, але вона не хотіла за них іти, бо то найстрашніше, коли діти — зведенята. А Олійник таки пішов мою свекруху Явдоху сватати. І знаєте, що вона йому сказала:

— Не хочу тебе...

Олійник походив-походив і зійшовся з покриткою, що мала двоє дітей. Шанував її. А вона ним, командувала, як сама хотіла, бо була ще молода, здорова та й у ласку йому не стояла. То була така жінка, що чорт на вилах їй чоботи подавав, але Олійника терпіла.

Марчаччині діти росли без тата, і мій чоловік Дмитро виріс буйний, каламутний, упертий і відчайдушний, як Борута.

Був Дмитро з першого дня на війні. Спочатку воював у Галичині, де Перемишль, а пізніше перекинули до Італії. Там, розказував, гори дуже високі — Альпи називаються.

В Альпах дуже бідували: холодно було, на собі кулі й продукти таскали. А було так, що голодні сиділи й снігову воду пили, бо італійці понасипали отрути в криниці.

Італійці кидали на них бомби з літаків, били з гармат великими розривними кулями. Від куль небагато гинуло вояків, але дуже вбивало і калічило те каміння, що кулі лупали.

Мого Дмитра в Альпах п'ять разів поранило.

І дістав на італійців лють.

Одної ночі взяв каністру бензину, через колючий дріт тихо переліз на італійський бік, підкрався до складів з амуніцією, облив бензином і підпалив. Почалася велика пожежа, паніка, бо кулі рвалися. Мого Дмитра там поранило, так що ледве приліз до своїх.

Він мав чотири прості медалі, а тоді дали йому ще й золоту і дуже хвалили, що добрий і хоробрий вояк. Викликав Дмитра сам генерал, розпитував, звідки він. Дмитро говорив з генералом різними мовами, бо за війну навчився чеської, малярської, німецької, польської — міг поязикувати будь з ким з солдатів, але читати не вмів, бо до школи не посилали його.

Генералові Дмитро сподобався, і запитав, чи вміє Марчак читати й писати. Дмитро збрехав генералові, що вміє. Тоді його зробили цугсфіфером.

Добре, що капралом був Денис Баланюк з-під Коломиї. Цей добре умів і читати, і писати. Вони обидва жили собі на чужині, як брати. Денис переписав усіх вояків, Дмитро пам'ять мав добру, навчився кого за ким почитувати, і ніхто не знав, що Марчак неписьменний. Коли треба було щось писати — писав Денис. Дмитро лишень боявся, аби при начальстві не взяв картку догори ногами, бо тоді би розкрилося, що неграмотний.

А Денис Баланюк загинув.

Сиділи вони в дикунках на кам'яній горі, а італійці були на другій, і перестрілювалися так. Гора була така висока, що півдня лізли, а півдня сходили з гори. Думав Дмитро, що він ніколи свого села не побачить. Дуже прикро було там воювати. Годували лише сушеними буряками... Цвібах чи як на то казали? Одного разу сиділи вони, сумували, а хтось з них подивився в долину і закричав:

— Вовк! Вовк!

Всі з нір повисували голови і справді під горою побачили живого вовка. То був незвичайний вовк — білий-білий, як гірський сніг. Він занюхав під горою убитих і прийшов поживитись. Всі дивилися на нього з гори і кричали далі:

— Вовк!

На той крик прибіг пан капітан і крикнув воякам:

— Хто вб'є того вовка і принесе мені шкуру з нього — три місяці урльопу!

То лише подумати собі! Тут щодня вбивають, а пан капітан обіцяє три місяці відпустки додому. Дмитро зрозумів, що капітан хоче мати шкуру з білого вовка, аби гоноруватися перед панами. То є велика рідкість! Білий вовк, так як біла ворона.

До Дмитра підліз Баланюк.

— Стріляй, Дмитре, бо втече! — сказав.

— Та що зі стріляння? В моєму селі фронт — мене не пустять. А бути десь там на чужині — то ліпше з товаришами! Стріляй ти — в тебе жінка, діти... Поїдеш до них...

Пробували всі стріляти, але кулі вовка не діставали, бо він був під такою горою, як стіна — ніяк не могли солдати приспособитися в окопі. Баланюк виліз з окопу та й став пробиратися до такого місця, звідки би міг узяти білого звіра на мушку. Він підлазив усе ближче й ближче, коли відвалився камінь і чоботи поїхали вниз. Схопився вояк за корчик ялівцю, але корінь пустився каменя, ще карабін заважав, і він зі скали полетів униз...

Всі закричали, повискакували з окопів, але італійці вдарили по них зі скорострілів, і всі поховалися назад по окопах. Чекали, поки не стемніє. А ввечері крутими чепашами* зійшли в ту долину, бо гадали, що знайдуть Баланюка ще живого.

Знайшли в долині лишень обгризені ноги в чоботах...

Білий вовк з'їв Дениса Баланюка... Поховали на горі Баланюкові ноги і невеликий хрест з каменя витесали...

...Мого Дмитра мали там розстріляти. Той капітан-німець шкодував, що не здобув шкури з білого вовка. А Дмитро слухав капітана, слухав та й сказав:

*Чепаш — гірська стежка.

— Вам, пане капітане, ще замало того, що-сте через вовка Баланюка з'їли?!

Капітан був нервус, високо себе клав, підскочив до Дмитра й лупнув його в лице кулаком. А то рука панська м'якенька, та й Дмитра то не дуже заболіло, але розлютило.

Він зробив крок назад і сказав:

— Пане капітане, то не так б'ється! Я вам покажу, як треба бити!

І віддав!

Пан капітан упав.

А коли відійшов, віддав Марчака до рапорту. Дмитра арештували. Він шість місяців просидів під арештом. Довго йшло слідство. Дмитра добре годували, але не йлося, бо все стояло йому на гадці, що з ним буде?

Усіх вояків перепитали, як то сталося. Чи не бив кого Марчак раніше? Солдати дуже не любили пана капітана, бо він зневажав їх, мучив, обкрадав, посилав «на абінди». Був і молодший офіцер у тому батальйоні, що не любив капітана, і став на Дмитрів бік як свідок.

Засідав трибунал — засудна лава. Почали всі говорити, що капітан багатьох бив. А сивий офіцер сказав:

— Побила нас така тяжка війна, і ще ми один одного б'ємо... Скажи, Марчаку, нащо ти вдарив пана капітана?

Тут вискочив капітан і не дав Дмитрові розказати, як загинув Денис Баланюк. Суд спинив капітана і слухав Дмитра.

— Коли пан капітан ударив мене в лице, я втратив свідомість. Я не розумів, що зі мною діється, й не пам'ятаю, чи вдарив пана капітана, чи ні...

Тоді виступили свідки:

— Марчак — заслужений! Марчак три італійські склади з амуніцією запалив...

— Пан капітан дуже знущується над нами.

Мали мого чоловіка (я ще його тоді й не знала) розстріляти, але відправили назад на фронт, і пана капітана відправили. Недовго він навоювався. Відбило обі ноги. Коли його заносили на руках до штелюнку*, то він дуже стогнав і просив:

— Хлопці, простіть мені... Все простіть... Води... Водиці...

Мій чоловік пішов із шайкою і приніс йому води... Напоїв...

* Штелюнок — саморобна печера.

Капітан умер... Мій Дмитро з хлопцями пішов у наступ...

Вмер цісар Франц-Йосиф, у Росії скинули царя Миколая. Люди не хотіли воювати, бо не мали за що воювати.

Коли розсипалася Австрія, італійці хапали своє, йшли в наступ, і австріяків забирали в полон. Хто міг утекти, той утівав, а хто не міг, то йшов прямо їм в руки. А вирватися з полону було нелегко.

Розказував Дмитро: притиснули їх італійці до ріки П'яве. З моїм чоловіком відступав Гаврило Сокирко з Долини і ще один словак. Коли вже виходу не було, і словак, і Сокирко поскакали у воду й кричали Дмитрові, аби теж скакав. Вони ріку переплили та й прибилися додому, а Дмитро боявся, що не перепливе: після поранень у воді його хапали корчі. Він позривав з мундира всі нагороди, пожбував у воду, а сам стояв на березі, поки не підійшли італійці.

Вони скомандували йому, аби кинув зброю. Дмитро кинув. Італійці загнали Дмитра за колючий дріт. Там були тисячі й тисячі вояків. Дуже голодували. Кинулися в таборі пошесть, зуби випадали полоненим. Один військовий лікар узяв Дмитра помічником і навчив його зуби рвати. Це єдине, що пригодилося Дмитрові і вдома. Вже на Полику зубного лікаря не треба було.

З того табору їх забрали і кораблем перевезли на острів. На острові було ліпше: хто хотів працювати, того брали на виноградники. Мій Дмитро не боявся роботи ніякої. Він скоро навчився по-італійському говорити, познайомився з дівчиною, що в крамниці продавала, і попри неї жив. Називалася Катаріна.

Хлопці написали Дмитрові листа додому, і він через італійку Катаріну відправив його на Україну до сестри, бо він уже знав, що мами нема — мама вмерла.

І хоч далеко Італія, але лист той не загубився, а прийшов з далекої чужини аж до Дубова...

...Були наші в Італії, але були й італійці в нас. Ще до війни прокладали в горах залізницю, будували мости, тунелі, фірма «Серафіні» будинки будувала в містах, рекомендувала, що треба.

Коли Італія почала з Австрією воювати, були полонені і там, і тут, їх привозили до нас, аби не тікали додому. В місті зробили табір військовополонених, і сиділи в тому таборі

різні вояки, в тому числі й італійці. Коли росіяни почали новий наступ, австріяки почали кудись вивозити полонених, а один італієць у тій метушні втік.

Ходив він горами, лісами, ловив жаб, збирав слимаків — пік і їв. (Вони не брідяться того так, як ми. Вони кажуть, що то найсмачніше м'ясо. Там, в Італії, хотіли моему Дмитрові запхати в рот слимака, то він двома італійцями так двигнув до землі, що встати довго не могли, але слимака не з'їв). Ходив той італієць, ходив, та й голод пригнав його до Дубова.

Жінки побачили його в лісі. Тихо порадилися, принесли йому цивільне вбрання, привели до села, викупали, нагодували та й поставили до роботи, бо весна. Італієць був високий, чорнявий, мав кучеряве волосся і рівні зуби. Він дуже любив орати. По черзі жінкам то орав, то косив, бо то біда — уся молода сила на війні. Коли були австріяки, його переховували, а коли прийшли руські, то нічого не казали, лише викликали в контррозвідку, випитували — звідки? хто? як потрапив сюди? — і пустили. Там уже знали, що називається він Тилемоко Колюмбіо. Але наші сільські люди все перекрутять: кликали його Тимко Колумба.

Так той Колумба орав і сів, аж прийшла черга до Катерини Марчачки. А Катерина того дня чекала, як не знати чого! Дмитро воює, мама на цвинтарі, брати поженилися, а ти, дівко, тримай господарку. Колумба прийшов до неї перед Великодніми святами та й уже лишився паску їсти. Катерина файно зрихтувалася: напекла всього, зварила яєць, наготувала писанок, шинку спекла, сиру, масла зробила — є не є, але у нас такий закон споконвіку, що на Великодні свята на столі щось мусить бути. На Великдень ранесенько понесла вона паску святити. Посвятив священик, — така вона рада, що буде італієць у неї снідати! Йшла би вже додому, а тут ще пошту роздають. (Бо то колись пошту по селі не носили, але коло церкви роздавали). Стала вона. Є Катерині лист! Брат написав! Живий! Така вже вона втішна — не йде, а летить додому.

Поклала лист на стіл, зрихтувала сніданок, запросила до свяченого Тимка, поблагословила. Але Тимко взяв яйця та й не доніс до рота: впулився очима в лист і — як закричить на цілу хату! Вона не зрозуміла. А він тоді по-нашому:

— Сестра!

Руки йому трясуться, хапає лист, але то по-нашому написано. Лист до сестри від Дмитра, а адреса Тимкової сестри. Він не дав адреси табору, бо міг би лист не дійти — цензура не пустила би, а дав адресу Катаріни Колюмбіо і написав, аби на її адресу відповідь слати.

Чудо сталося на самий Великдень! Тилемоко в Катерини в Галичині, а її брат Дмитро в Катаріни на Сіцилії. Село не вірило, що таке може бути! Але було!

Написала Катерина Марчачка до брата лист, а Колумба і свою карточку уклад — до сестри. Написав, що живий, перебуває в Дмитровому селі. Катаріна дістала обидва листи. Розказував Дмитро, як вернувся, що йому там так було добре! Були би його самим небом обложили, якби могли... Тимка теж дозирали, як свого, поки був тут.

20

Один сірник був за грейцар, кручанка за штири,
А за око горілочки дві шістки платили.

З її пісні

...Восени вісімнадцятого року Австрія тріснула. А роком перед тим у Росії скинули царя. Ми чули, що там Ленін землю бідним роздає, і сподівалися, що і в нас таке буде. Але через двадцять років прийшли совіти і до нас панську землю ділити, але дуже скоро позабирали і панську, і селянську, а нас позаганяли до колгоспів, але тоді ще інакше все виглядало.

Першого листопада 1918 року відродилася в нас Україна. Ми сподівалися, що таке має статися, бо ще до війни по містах і селах виникали Січі. То було таке товариство, в яке записувалися молоді хлопці й газди, мали свого кошового отамана з малиною стрічкою, вчилися спортивних вправ і нібито гасити пожежі вчилися (хати були дерев'яні й під стріхами — горіли), але кожний розумів, що як почнуть Росія і Австрія палати вогнем, то кожен кине свою хату рятувати. Австрія нам не забороняла ні «Січ», ні читальню «Просвіти», ні Шевченка, ні Франка, а в Росії все українське було під забороною, тому-то, коли почалася війна, наші хлопці (переважно гімназисти) пішли в Січові Стрільці. Говорили, що йдуть

воювати проти московського царя, бо цісар австрійський створить нам наше військо й здобудемо Україну. Але цісар боявся українського війська, а поляки казали, що українці його зрадять, тому-то багато наших вернулися назад зі Стрия додому й забрали їх у звичайне військо, а Січових Стрільців лишилося небагато. У війну Січові Стрільці прославилися на Маківці й за Дністром. Вони наклали багато пісень: «Як з Бережан до кадри січовики манджали», «Червона калина». Співанки «Ой видно село» і «Ой ви, стрільці січовії» співають і тепер, і колись у нас співали на сцені, але при совітах змінили «Січовії Стрільці» на «червонії стрільці». Ви теж позмінюйте, або спаліть ті пісні, що я вам на магнітофон співала, бо вже приходив до мене один панок «стішки» записувати. Я йому кажу: «Які стішки? Я ніяких стішків не знаю!» А він: «Знаєте, знаєте. До вас приїжджає один чоловік з міста записувати». До того я вас боялася, а тепер не боюся, бо то мав бути нюхач. Я зразу зрозуміла, хто він і чого хоче, бо ви інакше про все випитуєте в мене, а він на співанки каже «стішки». Я лишень не знаю, хто доніс про нашу з вами «любов». Хотіла думати на зятя, але тепер думаю на Гарбатів. Федько був у партизанці, але зголосився і його на Сибір не вивезли. Кажуть, що такі сексотами служать. Може, й не Гарбат — не хочу гріх на душу брати, але ви вже до мене не приїжджайте, я до вас буду приїжджати, бо село наше занадто цікаве. Енкаведисти у війну спалили Дубів, багатьох повбивали, вивезли на Сибір, а тепер бояться, аби хтось не написав правду. Недавно один брехач надрукував у газеті, що чекісти знищили в нашому селі банду, яка знущалася над мирними жителями, і ніхто йому в лице не плоне, бо не маємо нашої правди. Папір усе витримає, але ж то людей болить неправда, і невинна кров кличе до помсти. Кров людська — не водиця, і колись, може, настане такий час, що хтось скаже правду і про Першу війну, і про Другу, і про Україну. Нині не можна ні про Грушевського нічого писати, ні про Петрушевича, ні про Вітовського, ні про Петлюру, ні про Бандеру, хіба що погане пишуть, ніби вони бандити були. А вони хотіли України...

Ще в нас Австрія панувала, як почали говорити й писати, що в Києві повстала Центральна Рада і головний у Раді історик Грушевський. А через короткий час зі станції принесли вістку, що у Львові й Станіславові — Україна. То вже був лис-

топад, дерева голі стояли, але Чайківської хлопець виліз аж на черешню й дивився в бік Станіслава й Львова, щоб вздріти, яка то Україна. На Україну казали ЗУНРа*. Говорили про відважного січовика Дмитра Вітовського, що підняв хлопців на повстання у Львові. Від нашого села до станції крок землі, а тому ми перші знали, що у Львові робиться. Поляки хотіли свою владу встановити, але українці свого не попускалися, тому й почалися у Львові бої.

А до села з фронтів поверталися молоді хлопці, газди, а в селі дівчат і молодниць було більше, як чоловіків. Старі дівки поморщилися за війну — молоді підросли. Хлопці одні вбиті, другі ранені, треті в полонах, а четверті, ті, що вернулися живі-здорові, хочуть женитися й газдувати, а тут кажуть, що Україну ніхто на тарелі не піднесе, — воювали на фронтах за чуже, то сам Бог приказав стояти за своє. Свідоміші пішли добровольцями і їх одразу кинули під Львів, бо поляки дістали підмогу, але наші сили були замалі. Уряд зі Львова переїхав до Станіслава. Вже чуємо, що ухвалили злуку, Бачинський з великими людьми їздив до Києва. З двох Україн постала одна. Правда, перед цим на Великій Україні був ще гетьман Скоропадський, що уклав союз з німцями, і дехто з наших, що служили в австрійському війську, ходив з ними на Велику Україну. Проти гетьмана підняли повстання, він утік, а Петлюра став отаманом.

А в нас Україна така: бідні й свідоміші йдуть воювати з поляками, а багаті ховаються, аби не йти на війну. Мали брати вейтового сина, а пішов наш Дмитро, бо той десь сховався. Хотіли на Львів ударити, — нібито Петлюра артилерію прислав, — а коменданти кажуть, що по Львову бити не можна, бо там кожна шибка дорожча, як чота стрільців.

Люди вже були в світах. Один з російського полону повернувся, каже, що там панів б'ють, землю ділять, дають селянам, а в нас чомусь очікують, на щось сподіваються, другий з Італії пішки прийшов, розказує, як там маються, третій — з Албанії, четвертий з Франції — не хочуть люди вже так жити, як до війни жили. А тут ще тугіше стало, як було: ніде нічого нема — голод, холод. Взутися, вбратися нема в що.

---

* ЗУНР — Західно-Українська Народна Республіка до початку січня 1919 року, коли відбулася злука з УНР.

Я зранку продала панянці курку за мільйон гривень, а до вечора курка коштувала чотири мільйони. Прийшла додому, сидять старі діди та й балакають про Україну:

— Нічого з того не вийде. Жид з жидом єднається, поляк з поляком тримаються купи, а українці з українцями ворогують. Одні за Москвою тягнуть, другі за поляками, треті за румунами, четверті за мадярами. Треба було на Сяні міст підірвати та й не мали б поляки під'їзду до Львова, а свій заборонив, бо коло моста хату мав.

— Полякам і Франція і Англія допоможе.

— А нам не допоможуть, бо кожен лишень нашої землі хоче, нашого хліба пшеничного. Та й не маємо ми вчених людей. Що кращого було, те витлумили і татари, і турки, і москалі, і поляки, і австріяки.

А одного дня чуємо, що полковник Дмитро Вітовський летів у літаку з Берліна та й літак упав у Німеччині. Говорили, що зробили так, аби не долетів. Той літак віз надруковані гроші і вибухнув.

У місті на цвинтарі рядами ховали стрільців, що помирили в шпиталі. А по селах навесні сипали високі могили, в яких хоронили неволю, як колись панщину на роздоріжжях ховали під хрестами-фігурами і липами обсаджували ті хрести. Але відчувалося, що йде нова біда-лихо.

...А в селі, у кожній хаті своє. Дістали похоронну карту Верстюки з Колосова, що син поклав голову за Україну. Плачі. Служба Божа в церкві. Казання священникове.

Шевченкове свято було в читальні, і мене навчили вірш «Розрита могила». Я декламувала його, плакала і всі розплакалися. Ми радилися, що треба пам'ятник Шевченкові поставити, але йшла війна.

З полонів верталися вояки. Декого вже й не сподівалися, що живий.

Ми чекали своїх хлопців додому. Бігали до кожного потяга. Як нині дивлюся: їде потяг, вагони обліплені вояками, як вулики бджолами; ми стоїмо, а хлопці махають шапками й кричать нам:

— Мариськи! Мариськи! Ми вже їдемо додому! Австрія розвалилася! Франц-Йосиф умер!..

Тимко Колумба у селі не засидівся. Узяв торбу велику на плечі й пішки через гори пішов до Італії, додому, бо тунелі

в горах були розбиті, поїзди не ходили. Не знаємо, чи дійшов чи ні. Дмитра з Сіцилії перевезли ще кудись — він Тимка не бачив. В Італії Дмитро був довго. Вернувся додому аж перед Провідною неділею двадцятого року. То вже було літо. Через Францію добивався додому. Він там нахапався італійських слів і до смерті кулешу називав «полента». Його так і прозвали на Лужку: Дмитро Полента.

Йому не раз цвіркали в очі, що сидів у теплому краю, коли інші воювали за Україну, але він не давав собі в кашу плюнути, казав, що якби був удома, то декого навчив би, як треба з ворогом битися. Не раз він наспівував:

Ой у лузі червона калина похилилася.
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну (Гей! Гей!) розвеселимо.

Поляків озброювала Франція, а наших затримували в таборах, не пускали додому. Але дехто повертався. Тяжку війну перебув, але і вдома нерідко заставав гірку біду чи лихо, чи горе.

Он там, де дорога на Гостилів, жила Юстина Коротючка. Чоловік був на австрійській війні, а до неї став на квартиру грузин Олександр Хабіяшвілі, що в російській армії воював. Довго жив у неї, помагав газдувати, і газдиня поблажилася. Мала від нього доньку Марію.

Але грузин був — і нема. Приїжджає з італійського фронту Микола Коротюк. Юстина вздріла, що йде чоловік від станції, вхопила дитину на руки — та й у ліс.

А Коротюк так ішов, ніби по гарячому залізі — йому ще в місті наклепали, що має немалий прибуток удома. Прийшов на подвір'я, а син його вже великий, не пізнає тата.

— Де мама? — питає Коротюк.

— У лісі.

— Клич.

Прийшла. Впала перед чоловіком на коліна.

Він Юстину дуже побив, але не прогнав.

Донька від грузина була записана на Коротючку, але він сказав переписати на нього. Чий би бик не був, а телятко

наше. Дитина виросла послушна і гідна. Була така щира, що цукерок не з'їла без тата.

Микола Коротюк їй файне весілля зробив.

Довго, дуже довго нагадувала про себе та війна. Ходила я в дружки нашій дівчині Софії Терлецькій. Вона була висока, вродлива. Мала трьох братів, що пішли на війну і ані один з них не вернувся. Товариш її середущого брата Петра приїхав з війни і сватав Софію.

А Софію хотіли напастувати солдати ще у війну. Ловили її по подвір'ю, як курку. Вони смішком, смішком відчинили двері до стодоли та й заганяли її на солому. Софія не знала зі страху, що їй робити, вирвалася від одного, вчепилася руками й ногами за грушку, обплела собою, і три солдати не могли розщепити їй руки й ноги, так страх заціпив тіло.

Збіглися сусіди, стали гулюкати на солдатів, і вони розбіглися по селі.

А Софія була біла як папір і довго не могла прийти до себе.

Тарас Шиптур з Гостилова, що сватав Софію Терлецьку, був файний хлопець. Він знав про той випадок. Та й вже весілля. Бідненьке було. Бо де що дістанеш? Але співали, музика грала — все йшло файно.

Але переспали молоді, і щось із Софією сталося шлюбної ночі. Збожеволіла...

Старі жінки говорили в селі:

— Зашлюбила свій страх. Коли береш шлюб, то треба згадати всі страхи, які ти пережила. Треба, аби все через голову перебігло...

Мучився Тарас два роки. Возив молоду жінку до лікарів, але нічого не помогли.

Була зима. Софія лежала. Серед зими висунулася з хати надвір, пішла до ріки, скинула з себе вбрання, залізла в ополонку, скупалася, а тоді полежала на снігу, гола прийшла додому, вилізла на гарячу піч і вже не встала...

Тарас Шиптур, коли прийшли поляки, оженився до Колосова з молодого дівчиною і там жив.

...України було менше року. Франція і Англія дали Польщі допомогу, вдарили ляхи, та й відступила Галицька армія на схід. А там одні пішли до Петлюри, другі до Денікіна, а треті до червоних.

Мій брат утік додому. Ховався з хлопцями по лісах, бо в селі стояли поляки, а по Отинію і по Надвірну зайняли край румуни. Щось зо два місяці були ті румуни і в Коломиї, і в Снятині, і в Косові, а пізніше румуни відійшли за Черемош. На Буковині до сорокового року були, Закарпаття віддали чехам, а тут двадцять років панувала Польща.

Ті хлопці, що ховалися, називали себе «зелена кадр». Приходили постерункові шандарі до тата й говорили:

— Ти маєш сина в «зеленій кадрі»? Скажи, де він ховається?

Тато знав, що Дмитро у горах, але не признався. Кожного разу шандарі били тата до півсмерті. І маму били.

Одного дня пішла я до сусідки сапати кукурудзу. Сусіда обіцяла віддати роботу — прийти мені допомогти сапати. Та й сапаємо обидві — удвох веселіше. Прибігає на лан син Анни Чайківської.

— Йой, Маріє, — каже, — шандарі забрали у вас корову.. Тата били перед хатою і питали, де ховається Дмитро. А маму так тяжко змордували, що не встають.

Мама вже й не встали. Ще до осені полежали, та й світ замкнувся їм. Лишилося нас трое: тато, я, брат молодший, а найстарший брат далі сидів у лісі. Півтора року ховався у лісах-темях і не приходив додому, аби біди на хату не накликати. Сорок хлопців з ним було. Не знаю, на що вони сподівалися. Певне, знали, що їх чекає, як не Берестя, то друга неволя. Поробили собі такі буди, пообтикували мохами, сіном і так зимували.

Коли шандарі заклали в Гостиліві постерунок*, то наші хлопці вночі напали, постерунок розгромили, двох поляків поранили, а сім утекло. Зброю всю забрали, попалили різні папери..

Але за цей напад наші села потерпіли дуже. Третього дня по тому, як це сталося, прийшло військо — карна, як то казали в селі, а поляки говорили, що то паціфікація. Людей били нагайками, забирали худобу, в зерно лили нафту, до муки кидали товченого скла, в читальні повибивали вікна, понищили портрети Шевченка і Франка. Є така співанка, нібито про цей погром:

---

* Постерунок — поліційна дільниця.

Розбили Шевченка ще й Івана Франка —
З вікон не лишилась ані одна рамка...

Тоді ще тата били за Дмитра, брата били. На постелі били. А мене постерунковий чапнув за косу, влупив кулачиськом в обличчя й питає:

— Пся кров собача! Де брат?!

Я мовчала, хоч і знала, де він ховається з хлопцями. Вночі, коли падав дощ, а взимку в новослідицю, коли сніг забирає сліди, ми хлопцям їсти носили.

Нелегко їм там було. Але тих, хто здався, не щадили поляки. Один гостилівський чоловік повернувся з Берестя і розказував, що там тисячі наших хлопців повмирили у мурах.

Пам'ятаю, як хлопців везли в неволю. У самі жнива їхав потяг. Пекло сонце. А з вагона якимось вискочив молодий хлопець, що мав руки зв'язані. Його, може, і вбили б, але він кинувся межі женців. Ми серпами розтяли йому пута, і поки потяг загальмував, поки охоронці прибігли, то він уже був далеко в лісі. Мені дуже легко було на душі від того, що зумів вирватися з таких страшних пазурів і врятуватися. Добре жалось того дня.

А наші хлопці в лісі, напевне, гадали, що Америка, Англія, Франція скажуть вступитися з української землі або прийдуть червоні, але не так сталося, як гадалося. Десь тоді і Гуцульське повстання вибухнуло, і червоні козаки прорвалися, але нічого з того не вийшло доброго.

Нарешті впала якась амністія, і брат вернувся з гір додому. А вдома — пустеля: мама на цвинтарі, тато розпиячився, розволочився — у чужих молодичь ночував, я ходила до роботи, аби якимось жити, а брат молодший пастушив. Подивився Дмитро на нищоту, покрутився тиждень-два коло хати, а тоді махнув на все рукою, пішов до Княжого та й оженився там на одиниці.

Добра йому жінка трапилася, дбала, порядна.

А на моїх плечах лишилась господарка... Не находилася я, не надівувалася, бо не мала з-за кого, не мала й у що вбратися файно, в роботах мені молодий вік минав, бо і на меншого брата треба було постаратися.

Але й сироті Бог долю держить...

Коло млина яворина, була би мітлина,
Тож-то мені сподобався файний легінина.

З її пісні

З чоловіковою сестрою я познайомилася у млині. Катерина дуже довго дівувала, жених її упав на війні, й вона аж у тридцять три роки пішла за вдівця на діти. Мала з ним і свою дитину — Натальку. Довго з чоловіком не нажилася, бо він скоро загнув ноги — старий був, а Катерина вмерла того ж року, що й мій чоловік, — на цвинтарі разом брат з сестрою лежать, і я завжди перед святами їх могили обправляю.

Донька Катеринина жива-здорова. Про неї раніше часто газети писали, бо вона була передова ланкова в колгоспі, а тепер так, нівроку, роздобрила, що трактором її не об'їдеш... Я сміюся, що впала Катерина в бочку зі смальцем.

Натальчина мама, Катерина Марчачка, була дуже здорова, справедлива й смілива жінка. Не кожен хлопець міг з нею боротися. Сокирою, пилою, чеканом орудувала ліпше, як декотрий газда. Вона і за плугом уміла ходити, і рискалем берег скопувала-рівняла, аби там щось посадити. І жартувати любила. Молоко було би їй на голові ніколи не скисло — все була Катерина в русі, все в роботі, все весела, хоч і на душі їй не раз не дуже-то весело було. Але людина не давала, аби смуток висушував душу. Коли пішов із села італієць, вона перебралася за хлопця, трошки підмалювала ширші брови, взяла паличку і пішла до Гостилова на музику, з дівчатами танцювала, багацьку доньку навіть додому вела, пощипувала за груди, й ніхто не здогадався, що то не хлопець. Правда, від неї ще й димом пахло, бо курила.

Я її не знала, аж у млині познайомилася.

Мама тоді лежали, братові треба було хліба носити, і я поїхала до млина. Млинів було два: один тут, на Лужку, а другий на Підгородищу, в Дубові. Цей, з Лужка, 1941 року поплав за водою, а той ще і тепер стоїть. Правда, що він уже не на воді меле, а на електриці, а тоді вода молола.

З усіх сіл з'їжджалися люди до млина. Бувало так, що по два тижні чекали черги. А що в млині робити? Байкували, різне розповідали. Коли вже один з села меле, то поки всі не

змелють, черги не вступають. Село селові прозивалося. Були воловаті, коржі, лісовики, перісті, когути, пустилівці, довгомуди, клепачі, куцогони, парії — кожне село мало якесь на-звисько. Не раз чуеш, мельник кричить:

— Довгомуди мелють!

А нас називали канадцями, бо Лужок за водою.

Сиділа я у млині на мішках із зерном, чекала черги, а одна жінка ходила по млині, вила з болю: палець болів. Я заговорила до неї. А вона:

— Волокно робиться на пальці. Так штрикає, ніби шилом — я ночами не сплю через палець. Тут хоч забудешся, і не так болить. Але як я сама мішки повиношу на подок, до коша?..

Мені стало шкода тієї жінки та й кажу:

— Не журіться. Я вам поможу.

— Йой, поможи, дівчино, я тобі того не забуду.

Повиносили ми обидва мішки із зерном, жінка подякувала мені й питає, звідки я і чия.

— Чи вам не все одно?

— Хочу знати, в якій родині виросла така послушна й така файна донька.

Я почервоніла, аж поза вуха, бо то одне, коли хлопець дівчину хвалить, і зовсім інше, коли жінка, та ще й чужа...

— ...і така маленька, — додала я до її слів.

— Маленька, але жвавенька. Інша виросте, як тополя, але дурна, як квасоля, — ні ладу, ні прикладу. То чия ти?

— Ковальчукова з Лужка...

А молодиця далі дивиться — чимсь я їй сподобалася.

Але я байдужа, що ця Катерина має брата в італійському полоні. Я тоді мала жениха: у Гостиліві був ткачів син Йоган Юнгер — шваб. Ми його кликали Іваном, бо він навіть мови німецької не знав. Ще його дід чи прадід заїхав до нас із Тіролю чи звідкись — не знаю. Іван, як і тато, робив файні рушники, писані верети, обруси, тонкі полотна... Хто би тоді за ткача не пішов? Давно ткачів дуже поважали: ремісник. То лише мої тато сміялися: розум чоловічий дорівнює розумові сімдесяти жінок, а розум сімдесяти ткачів такий, як розум одної жінки, бо ткач головою не робить, лишень руками і ногами. Мене це дуже смішило. Але сміх сміхом, а по війні відданиці подешевіли. Навесні, по Великодні, прислав Юнгер сватів, ходили ми до священика, уже заповіді вийшли. Якось

у неділю йду я до Дубова, до церкви, а там Катерина з високим хлопцем. Підходять обоє до мене, вона каже:

— Дмитре, познайомся. Це та дівчина Маруся, що я тобі про неї говорила, що ми в млині мололи разом... Сватай — не пропадеш.

Я почервоніла та й кажу:

— Пізно, Іванку, до школи — в мене вже заповіді вийшли. А його сестра аж забулася:

— З ким?

— З Юнгером.

— З отим швабом?

А я повернулася та й пішла: що він має мого чоловіка швабом обзивати? Але якийсь цвяшок мені в серце забився. Цей муровий хлопець, файний, а ткач бліденький, худий, рученьки маленькі.

Того року було в Дубові двадцять п'ятеро весіль. Весілля за весіллям. Хлопці поприходили з воєн і хотіли газдувати. Петро Ярош тоді женився, і я пішла на весілля. Співають, музика грає, прийшов Іван, і принесло чорта — Марчак аж з Дубова. «Бй, думаю собі, тут без бійки не обійдеться». Я зібралася й утекла додому.

Серед ночі будить мене Юнгер.

— Ти чого так пізно прийшов? — питаю його через вікно.

— Мене бив Марчак.

— За що тебе бив?

— За тебе... Пусти до хати...

— Тихо, бо тата розбудиш... Іди додому...

Я пішла спати, але не заснула: стояв Дмитро Марчак перед очима.

Другого вечора є Марчак у нас у хаті. Приніс татові горілки, п'ють обидва, балакають; цей розказує про Італію, а Юнгер попід хату ходить. Сидів Дмитро допізна, а нарешті каже, що сватав би мене. Татові він, видно, також сподобався, бо:

— Не моє тут мслеться. Як вона хоче...

А в мене весілля через місяць. Я стала, як на роздоріжжі. Ні, таки мушу йти за Юнгера, бо вже заповіді нам вийшли. А жених приходить до мене та й плаче: знов його бив Марчак.

Тато Йогана питають:

— То ти хлопець чи баба?

— А я що з ним зроблю? Він як ведмідь. Пішов Іван додому. Тато хвалять Дмитра:

— То є парубок, а не шубравець.

— Та він на десять років старший за мене, — кажу.

— Але він світ пройшов. Війну перебути — то не мед з калачем їсти...

Я подумала та й відправила жениха. Трохи люди поговорили собі, що я бідна, а перебираю.

Посватав мене Марчак. У жовтні двадцятого року було весілля. В чоловіка весілля не було, лишень у мене. В хресної мами, Марти Сав'ючки, грала музика. Гостей було багато, але горівки не пили. Не було тоді горівки. Нічого не було — тісні часи. Одні тікали — нищили все до кореня, другі вбивали, треті грабували — то страхом Бога було видіти! А польська держава була така, як наш Фільо Силітринський, що йому казали: «Пан — краватка, плечі голі».

...Я любила ходити до читальні «Просвіти» й слухати, як там читали вголос газети, часописи, книжки, були відчити про різні події. На стінах були портрети Тараса Шевченка, Івана Франка, гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, а ще Михайла Грушевського, Коновальця. Пригадую, як вшановували гімназистів, що полягли в бою під Крутами від московських багнетів. Я скоро зробилася таким політиком, що коли хтось чогось не знав, то мене питали, як то було при Україні.

А як було?

Спочатку між галичанами і петлюрівцями була дружба і любов, але коли галицька армія пішла на схід, то почалася колотнеча. Дуже багато галичан повмирали від тифу в Жмеринці на станції. Одні пішли до Денікіна, бо гадали, що царський генерал допоможе вигнати поляків з України, другі пішли до червоного війська, наступали разом на Польщу, але нічого не здобули, пізніше їх виарештували, винищили, треті були з Петлюрою, але Петлюра у Варшаві договорився з польським маршалком Пілсудським, що на деякий час передає Польщі Галичину, а той помагає визволити Україну від Москви. І правда, українці з поляками були взяли Київ, але

більшовики поляків погнали аж за Віслу, що мало Варшаву не взяли. Та про ті події є співанка:

А ми Київ взяли, а Львів обложили,
А під Перемишлем голови зложили.

Пізніше уряди радилися й визнали, що раз Петлюра підписав Пiлсудському Галичину й Волинь, то най так буде. Це страшенно не сподобалося галичанам. Петлюру були би роздерли, коли він з'явився з військом у Галичині, де вже панували поляки.

Ми його бачили: малий, чорнявий, задумливий. Казали, що він голова Директорії. А що то була за Директорія, то я не знаю. Він приїхав потягом на станцію з офіцерами. Для них під каштаном зробили головне шатро висотою шість метрів. Там Головний Отаман спав, їв, радився з офіцерами. Мій чоловік казав, що в шатрі — його штаб. До нього заходили десь з двадцять офіцерів. Одного дня надвір повиносили столи, розклали на столах мапи, за Петлюрою стали два охоронці в шапках з перами і з кутасами. Дивилися на мапи, радилися, а військо на вигоні мало свої заняття. Військові були сумні, сердиті. Вони зайняли кілька сіл. Вечорами співали українських пісень. Звідкись пригнали на станцію вагон цукру. Тут була кухня, варилися сніданки, обіди, вечері.

А коло війська завжди повно дiтвори крутилося. Особливо було хлопцям цікаво. Не один з них хотів вкрасти набої, зброю. Але один немолодий вусатий петлюрівець сказав простелити під деревом полотно, узяв велику костку цукру в чорному папері, обухом сокири поколов на менші, а тоді крикнув дiтлахам:

— Беріть!

Діти, то є діти, розхапали цукор, бо на той час цукор був делікатес, а петлюрівці (ми тоді казали петлюрці) дивилися й сміялися, бо й самі колись були такі самі, як наші діти, а хто не сміявся, той вдома своїх дітей лишив.

Стояли петлюрівці у нас недовго. Прийшла команда кудись виїжджати. І поїхали. Наших хлопців поляки позабигрили служити до свого війська й загнали у ліси, а там вони почули українську мову й прийшли подивитися, хто ж то є. Розговорилися. Виявилось, що то петлюрівців поляки роз-

зброїли й наказали ліс рубати. Прості вояки нарікали на офіцерів, хотіли додому. Петлюра не мав права з ними бути й виїхав до Парижа, де його вбив якийсь Шварцбарт.

А був у петлюрівському війську сотник з Вапнярки. Він повернувся до нас, бо в Дубові сподобав собі в одного господаря доньку й оженився. Називався Максим Білий, а коли пішов у партизанку, то мав псевдо Орел.

Мудрий був чоловік. Не раз у читальні говорив про те, що робилося на Великій Україні. Коли там був голод, то створив комітет, який збирав допомогу східнякам, які навіть дітей їли, але нічого з того не вийшло. Тоді у Львові наші хлопці застрілили якогось московського посла. Польський уряд боявся заворухи, почалися арешти, суди. Наші хлопці Білас і Данилишин напали на пошту, поліція пустила поміж люди чутку, що то бандити, і їх половили, судили у Львові й повісили. Коли наших хлопців у тюрмі вішали, то в усіх церквах у ту годину вдарили в дзвони.

Судили то націоналістів, то комуністів. Бандера з хлопцями організували вбивство польського прем'єр-міністра Перацького, Голувку вбили. Бандеру і його товаришів судили. На суді він не хотів говорити по-польському, вимагав української мови. Їх дванадцятьоро засудили до тяжкої тюрми. Тоді збудували Березу Картузьку, куди звозили засуджених за політику. А в Німеччині до влади прийшов Гітлер, зайняв Чехію, і видно було, що піде на Польщу.

Отакого всього я наслухалася в нашій читальні і в хаті, бо перед Другою великою війною всі наші люди поробилися політиками.

22

Болять мене руки й ноги
На чужій роботі.

З її пісні

Михася-брата забрали до польського війська, до уланів. А ми з чоловіком пішли до чужої хати, бо тато привів собі газдиню — Фавроньку Щербату. В піст Великий оженився. Прожив з нею рівно одинадцять років і вмер. Не жив з моєю мачухою, а мучився. Не дурний видумав, що перша жінка від Бога, друга — від людей, а третя — від дідька.

Для мене тоді настали найтяжчі роки. Чужа хата — гірше свекрухи. Я ходила вижен жати, сапала, шила панам, вишивала попам — заробляла, де могла. Нарешті дочекалася дитини (дівчинка народилася), але тоді тиф панував — умерло. Три роки дітей не було. Я боялася, що материнство пропало, — плакала. Коли відчула, що знову зайшла в поважний стан, то народження дитини чекала, як спасіння. У червні народився син Іван. Ми з Дмитром прийшли з весілля, полягали спати; чоловік торкнувся головою подушки, захропів, а я чую, що мені щось недобре, та боюся його будити, аби не розсердився. З п'яним треба злегка говорити.

Але мені стає усе гірше й гірше. Торкаю його:

— Дмитре, вставай, клич сусідів, бо мені недобре. Він був п'яний, підняв голову, сказав «ги-ги-ги» — та й далі заснув. А газдиня, Анна Чайківська, в якої ми мешкали, вчула, що я стогну, прийшла та й стала мого чоловіка сіпати за рукав:

— Ей, Дмитре, вставай — не жартуй! Видиш, що коло жінки круто!

Він протер очі й сів.

— Що є?

— Ти ще питаєш?.. Уже маєш тридцять два роки та й ще не розумієш що?

Він тоді схопився і скоренько побіг по кушарку, бабу Ковалиху. А баби вдома не було, приймала в Дубові роди. Народився тоді в селі такий хлопчик, що мав розтяті губи й розділений носик. Коли плакав, то губки йому розходилися, як щипці в рака. Дмитро сказав бабі, аби прийшла, а сам побіг наперед і розказав мені:

— Знаєш, Маріє, в Тетяни Орлючки народився такий файний хлопчик, але розділений ніс надвоє і губка верхня... Таке страшне!..

Ліпше би він мені не казав того, бо такого страху піддав, що я вже не могла дочекатися дитини.

Прийшла Ковалиха, допомгла мені... Народився син!..

Перетяла й пов'язала пупець.

Такий той день був для мене щасливий!

Полежала тиждень, та й треба вставати, бо літо, робота!

Але за ворота ще не смію вийти, бо в церкві не була, не вивелася. Корову пастухові я лише до воріт виганяла — такий закон був.

А чоловік мій навіть додому не показується: п'є в корчмі, грає в карти, хвалиться сином. Прийде, а я плачу:

— Йой, бульба на горі не підгорнена! А тобі то байдуже.

— Ей, жінко, не журися! Як має вродитися, то вродиться не вгреблена!

Не любив з сапою працювати на полі. Косити, молотити, майструвати — то його, а сапа — не його.

Я через два тижні взяла дитину на руки, подушку під паху та й пішла огрібати бульбу, бо пропаде...

Огребла — злягла на дванадцять тижнів.

Одужала — пішла до багачів вижен жати, бо треба було на життя заробити... Хто нам дасть?

Ой не скоро ми доробилися, поки змогли купити кавалок поля та й увійти до власної хати...

Тепер молоді не хочуть навіть вірити, що таке було. Нині діти біди не знають: упеленовані, фабричні візки мають, іграшки всякі, є що їсти. А колись, бувало, кинеш дитину на цілий день у колиску, а сама йдеш у поле. Гаруєш цілий день голодна, печешся на сонці, а з поля ще верету бур'яну преш на плечах, аби було чим корову погодувати. Чи якісь меблі в хаті були? Чи копійка якась була? Голі ходили, голодні, босі. Візьме мама дітей, пригорне до себе та й заплаче: «Йой, діти, мої діти, ви бідуєте зі мною, а я з вами...»

Ніби снилося...

Вісім років мепкали ми в комірне — по чужих хатах. Спочатку в Анни Чайківської, а потім перебралися до Петра Воротняка. Я в нього була як служниця: щороку двадцять вісім днів мала відробити багачеві за хату. Він тримав дванадцять корів. Був чорнявий, вусатий і високий. Казав іти накидати гної на фіри — я йшла, казав розтрясати гній по полю — я йшла. Роботи не боялася ніякої. Мусила і за чоловіка робити, бо військові рани він не раз відчував.

Я була тоді молода і хотіла щось заробити, щось мати.

Дмитро мені не дорікав, що я ніякого віна не принесла, бо він сам такий був — зійшлися Яким з таким. Я могла мати мамине поле. Але «сирітський батько» (такий опікун був від громади) теж пиячив з татом, фальшиво засвідчив на суді, що поле не мамине, а татове, — поробили, помахлювали,

як самі хотіли, — тато поле продав і пропив, а ми лишилися як серед води.

Пожили у Воротняків, подивився чоловік, що далі так їхати — далеко не заїдеш, пішов до міста, знайшов там у «Скарбі»* роботу. Поклали його за гуменного, а я кухарила. Треба було для п'ятдесяти робітників їсти наварити, й дитина зі мною була — Іван.

Варила. Дитину бавила...

Добре, що прийшла звідкись сука-приблуда. Я їй раз дала їсти, другий, вичесала файно, викупала і вона прив'язалася до дитини. Я винесу дитину надвір, Івась собі сяде, а сука обів'є малого колесом, та й граються.

Але там щось починали будувати, вирили великий котлован, пішли дощі, так що в котловані повно назбиралося води.

Якось варю я їсти, кручуся, як муха в окропі, бо дрова сирі — не хочуть горіти, а робітники скоро на обід прийдуть. Чую: сука так вие, як скажена. Що є? Вибігаю надвір — дитина моя висить над ямою з водою, а сука тримає ззаду за сорочину й вие-вие...

Врятувала мені дитину.

Коли Івась бігав, то сука водила його по всьому базару, і ніхто не смів його торкнути, бо зразу кидалася, як левиця, на чужого...

...А ще Іван малим любив коні. Був там у конюшні такий жеребець, що двох чоловіків убив. Якось вибігаю. Де дитина? А дитина в стайні того коня за копито шкробає. Отаке я там переживала з сином.

Він три роки грудь ссав, і тому такий здоровий виріс. Кажуть, що якби сина плекав до семи років, то він би семирічного дуба вирвав з коренем.

Я була здорова, й моє молоко було здорове. Я ще й суддю ним лікувала.

Там, у Яловичанах, був суддя Едвард Щепанський — поляк. Українцям таких посад тоді не давали. Щепанському дуже каправили очі. Що вже лікарі йому не робили, як не лікували — нічого не помагало! Хтось панові порадив, аби промивав очі жіночим молоком. Міські жінки не підуть, бо одна одну

* «Скарбі» — державне підприємство.

знають, а я — чужа. Прийшла пані Щепанська — його мама, просить мене, аби я три рази в день приходила молоком з грудей зацеркувати панові очі.

— Я не піду на таке! Хіба чоловіка попросить...

Пішла Щепанська просити Дмитра, аби мені дозволив ходити лікувати її сина. А чоловік добре знав панську ласку! А цей суддя. Казала якась баба, що треба й чорта за приятеля мати, а особливо в суді. Мій чоловік відправив Щепанську знов до мене. Сказав:

— Про це балакайте не зі мною, а з нею. То не моя цицька, а малої дитини.

Жартував.

— Я вам заплачу, — просить мене пані Щепанська.

А я не знаю, що відповісти.

— Та як я буду перед чужим чоловіком виймати цицьку?

— Пані, то буде через марлю, — просить стара.

Мама то є мама. Вона рідній дитині неба прихилила би.

І я ходила зацеркувати молоком Щепанському очі, поки капрі з очей не пропали.

Пані Щепанська заплатила мені, а суддя вже знав і мого чоловіка. Одного разу зустрів Дмитра і каже:

— Пане Марчак, я хочу, щоби ви з жінкою були на цікавому процесі, який я веду.

— Що за процес?

— Прийдіть та й почувте. Такої комедії за великі гроші не побачите.

Йдемо до суду. Є там людей багато. І сидить вісім молоденьких молодичок і один дуже вродливий хлопець. Заходять усі до зали, починається суд. Суддя Щепанський зачитує справу: так і так — сім молодичь подали на Гриня Гусака до суду, що він є тато їх дітей.

А за тодішніми законами на кожну дитину треба було дати морг землі, коли тебе визнали за тата.

Питає суддя, чи то його діти.

Підсудний не відпирається, але каже:

— Де я тих моргів наберу, коли ні землі, ні хати не маю. Я сам у жінки живу.

— Коли ти оженився?

— Та недавно.

— І вже є дитина?

— Є...

Щепанський не знає, що робити. Питає першу-ліпшу:

— Що він тобі, донцю, казав?

— Казав, що буде женитися, я повірила.

— А ти знала, що він до інших ходить?

— Знала.

Питає другої:

— А ти чого повірила йому, коли знала, що він такий баламут?

— Він дуже файний. Я хотіла, аби на мені оженився.

— Та я бачу, що файний, але красу на тарелі не крають. — І до третьої... — І ти, донечко, хотіла?

— Та хотіла...

— І знала, що він у селі дитину має?

— Знала...

Так він усіх покриток перепитав і задумався. А то вже і дурному ясно, що тих сім молодниць Гриць уже не посватає, бо восьма його жінка, але їх усіх шляк трафляє, чого-то він її собі вибрав, коли вона така ж сама, як і вони. Хочуть, аби цього Гога замкнули до тюрми, аби і ця, восьма, не мала чоловіка.

З помсти подали Гусака до суду. А він сидить собі, як цісар на престолі, вродливий батяруга, але безсердечний, бо де ж так можна? У християн гаремів нема. А людей у суді повно, бо всім цікаво, чим той процес закінчиться. Щепанський подумав і питає позивачок-молодиць:

— Гроші маєте при собі?

— Маємо.

— Викладайте на стіл по два золоті кожна.

З'явилася немала купка грошей. Щепанський зміряв кап-равими очима Грицька Гусака і пальцем показав на стіл:

— Бери оці гроші, йди до ресторації, напийся там і придбай цим безголовим молодицям ще по дитині! — А тоді повернувся до ошелешених покриток і додав: — За бугая, дорогі молодички, треба платити!..

Став Щепанський і нам у пригоді.

Дмитро довго ніде не міг робити. Трохи побув гуменним, пересварився з урядовцями, і його скоро зсунули з гуменного. Пішов-таки тут, у Яловичанах, до пана Пендерського

конюхом. Пан дав нам хатчинку, і було де жити. Але Дмитро Дмитром. Не поладив і з паном. Пендерський сказав запрягати коней. Дмитро запрягав і пересварюювався з Пендерським, що упряж стара. Пан не витерпів, підняв коштур і Дмитра коштуром! А мій чоловік як схопив посторонки, та й пана посторонками! посторонками! Так змастигав Пендерського, що той подав Дмитра до суду. Хоть і був Щепанський нам знайомий, але ворон воронові око не видзьобає: сидів мій чоловік півроку в криміналі, аж гай гудів, а я, безробітна, йому до Станіслава передачі носила...

Перейшли ми від яловичанського пана до гостилівського. Та й думаєте, що тут міг Марчак бути? Куди не пішов — за ним золоті верби росли...

...Я дуже люблю, коли сіно косять. Усі з села виїхали на сінокіс. Навіть пані з хлопчиком поїхала. Пахне трава, квіти, коники скачуть, чіркотять, пташки співають — нема кращого за косовицю, лишень не завжди погода є.

Косарі косять, громадільниці гребуть, а мій Івась з паничем у сіні переверти ходять. Обіду ще нема, а паничик Влодзьо плаче, що їсти хоче.

— Конюшину їж, — радить мій чоловік. — Будеш бігати, як кінь. Подивися, як коні їдять смачно.

Дитина нарвала головок з конюшини, пожувала, виплюнула та й далі плаче. А в траві є жаби. Дмитро зловив зелену жабу, приніс і поклав малому в капелюшок.

— Що то є? — питає паничик.

— А це пташка, — каже Дмитро. — Тримай, аби не втекла, а в обід мамі покажеш.

Малий до обіду не плакав, носився з капелюшком і хвалився, що має пташку. В полудне посідали їсти. Сідає і пані з нами — на свіжому повітрі, в гурті коня з'їв би. А син її біжить:

— Дивися, мамо, що я маю!

Розкрив капелюшок, а жаба — скік! — та й пані в миску з кашею.

Пані схопила черпак і малого черпаком по голові! Влодзьо розревівся, біжить до Дмитра:

— Не-ма-а пта-ашки!

А мій вар'ят гладить малого по голові та й приповідає:

— Не плач, дитино, не плач, киця принесе тобі калач на хвостик, на мостику... — А сам тихенько шепоче малому: —

Пташка є. Пташка залетіла мамі під сукенку та й там гніздо зробила. Ану, подивися, чи нема там пташки? Але тихенько підкрадися, аби пташка не втекла...

Пані стоїть між косарями, а малий підкрався ззаду, заголив маму, що пані показала косарям усі стегна і вище, та й кричить:

— Де-є пташка-а?!

Косарі розреготалися, а мій Дмитро впав зо сміху на покіс і обома руками за живіт тримається. Пані позеленіла зо встиду, схопила черпак та й черпаком — у Дмитра.

— Хам! — кричить. — Свиня!!!

Прогнала Марчака таки ж тої самої днини. А я мусила за ним іти — куди голка, туди й нитка.

А куди підеш на зиму? Знову чужа хата. А чужа хата така, як свекруха лихая. Знайдемо якусь запущену розвалюху і обживаємо. Чоловік копає і носить глину, я мішу, шарую стіни, тинькую, білю — лишень доведу до порядку, аби жити, а тут уже йде купець, і господар продає хату, а нам, комірникам, кажуть уступитися геть. Ідемо шукати нового пристанівку, але нелегко знайти — нікому квартирантів не треба.

Знайшли ми собі притулок на зиму під лісом у Дубини. Молодий газда жив з жінкою у свого бездітного стрія Максима, а нас пустив до порожньої хати. Спочатку було нам дуже добре! Хата тепла, дрова близько, вода під вікном, хлібом на зиму трохи запаслися — живи й посвистуй собі. Але серед зими молодий Дубина посварився зі своїм стриєм, і той вигнав племінника разом з жінкою додому. Молоді газди зібрали свої манатки, прийшли до нас і кажуть: «Вибачайте, але ця хата наша. Ми вас до весни на вулицю не виганяємо, але ввійдіть і в нашу шкіру. Стрия ми не хочемо знати й чути про нього». Жили ми з Дубинами разом. Вони-то прийти — прийшли, але хліба від стрія не принесли. Мусила я їх і годувати, і обпирати до літа. Жінка Дубини ще й дитину народила — треба було і їй допомогти.

Близьких сусідів там ми не мали. Жив під лісом хіба що Прокіп Дучка, що мав такий голос, як стара баба має. Вуса йому не росли, борода не росла, а на лице був жовтий-жовтий, як віск. Жінка його, Михайлина, виглядала як чоловік: батіг у руки, куделю за халяву, пряде й ходить за коровами по лісі, ще й покрикує грубим голосом.

Дітей вони не мали. Слути в них не трималися, бо скупі були, хоч і багаті. На старість опустилися. Михайлина любила овець доїти і пасти. Так уже тими вівцями задухнилася, що я не могла попри неї пройти. Ще й нині причувається мені, як вона кликала овець: «Мир-мир-мир!» А коли гнала з гори, то викрикувала: «Бир-я! Бир-я!»

Вовки накапостили Дучкам серед зими. Тоді сильні морози тріщали, ріка парувала, мряка густа впала на село, а іній такий став на деревах, як кожух.

Наш Івась вибіг увечері надвір та й убіг назад до хати.

— Йой! Йой!

— Що, Івасю?

— Во-овк!

Малий наробив крику, старий вискочив надвір, позазирав, обійшов хату і вернувся.

— Нічого нема, — сказав.

А Іван каже Дмитрові, що з-під Прокопової стайні світив вовк очима. Вірити? Чи не вірити? Рихтуємося спати вже, бо пізня година. Але чуємо: Прокопові вівці так бляють, ніби хтось їх там ріже! Мій хапає з-за дверей сокиру і до Дучки:

— Прокопе! Прокопе! Світить світло!

Прокіп уже спав. Вибіг надвір з ліхтарнею. Ого! Пізно!

Вже лишень кавалки овечої шкіри по подвір'ю... Вовк якось відвалив двері від вівчарника, вліз досередини й задушив п'ятеро овець, а шосту поволік до лісу. Тоді вовків було багато. Тічнями шнурувалися через село.

...Нарешті спромоглися ми на Лужку купити в Естерки хату. Вона вибиралася до міста. Яка не була та хата старенька, але в своїй хаті своя правда. Колись про хати люди так дуже не дбали, колись про поле кожен дбав. Земля не горить, не коротшає і не старіє... Хто мав багато землі, той і добре чувся, нікому в ласку не стояв, а ми поля не мали та й знову пішли зарібку шукати.

Дубівський пан Франек Грабовський мав двісті моргів землі. Але був старий, нерозторопний, не вмів голодарку вести та й не міг собі ради з тим дати. А ще як одного року застрайкувало село, ніхто не пішов вижен жати, що зерно з колоса висипалося. Грабовський кинувся по сусідніх селах, поїхав у гори за женцями, але наші люди сказали, що хто піде до пана, то може не вернутися, і ніхто не пішов на жни-

ва, аж поки Грабовський не дав того, що люди наші доби-
валися.

Але жнива минали, пішли дощі, попадало жито, попадала пшениця, висипалось зерно, проросло — програв тоді пан і вже боявся з громадою воювати. Хтось порадив Франекові Грабовському, аби давав землю на спілку обробляти. Три частини врожаю ішло панові за землю, а четверту давав тому, хто сів, обробляв, збирав.

Рук тоді було багато. Дешеві. Безробітні ходили роботи шукати. У місті коло пошти все стояли безробітні. З них сміялися, що є на пошті робота: язиком конверти слинити й заклеювати. А було, що ходили по селах просити їсти.

А хто не міг знайти роботу, то їхав до Канади, до Аргентини. Але в тридцятих роках уже і там не потребували рук, бо не було що робити. Криза охопила світ. Мій чоловік теж думав, чи не поїхати нам за море, але я сказала, що нікуди не поїду.

Взяли ми в пана спілку та й посадили кукурудзу. Того року був політок на кукурудзу: вродилися такі кияхи, як рука по лікоть. Самі косаки-качани! Але біда, що поле далеко від села.

Виламали ми кукурудзу, чекаємо, коли пан буде ділити. Не йде пан.

Йдемо ми до пана, кажемо:

— Пане, давайте нам наше.

— Ну-ну, я ще маю час.

— Таж пріє кукурудза на купах серед поля, свині дикі та борсуки розтягають!

— А ви ночуйте, тарабаньте в старі відра...

Хай тебе нужда візьме з таким паном! Впала сльота на два тижні, кукурудза намокла, вже проростає. Прийшов пан по мого чоловіка:

— Ходіть, Дмитруню, кукурудзу ділити. А мій Дмитро ланц тримав у руках. Він умів ланци робити з грубого дроту. Кинувся на пана:

— Забирайтеся мені геть з хати! А ті дні, що моя жінка у вас робила, складіть собі на труну! Ви не варті того, аби я вам услід подивився!

— Ти що таке кажеш? — посинів пан Грабовський. А мій чоловік як урізав його ланцюгом по голові, та й пан облився червоною... «Добрі» люди радили Грабовському:

— Заскаржте Марчака до суду... Але старий боявся:
 — Та що, як він своє відсидить, прийде з тюрми та й мене
 вб'є.

23

Ще не були відра повні —
 Я сльозами долила.

З її пісень

Дмитра молодиці розволочили. Ще хлопцем, коли мав вісімнадцять років, дубівська Тетяна Гладенька, що гуділа в ніс, коли говорила, купила йому вбрання, приманила та й потайки грішила, аби чоловік не знав. Чоловіка свого вона не любила, бо був старий і недотепа, а вона молода була та й ще мала дурну кров.

Було так, що одного разу чоловік її, Яків, збирався ліс косити й сказав, що буде там ночувати, аби Тетяна другого дня винесла йому їсти. Пішов. А жінка запросила собі молодого подолочника Дмитра. Дала файно повечеряти, випити. А чоловікові в лісі щось душа віщувала. Урвав косу і йде додому. Гримає в двері.

— Хто там? — питає Тетяна.

— Та я! Відкривай!

— Лізь під постіль, — каже коханкові.

Той заліз. Старий повечеряв, ліг, а Тетяна говорить:

— Щось ніби гримнуло...

Вийшла надвір і через якийсь час кличе чоловіка з-під вікна:

— Якове! Якове! Наша корова в городі! Яків вибіг надвір заганяти корову, а Дмитро — з-під постелі, та й утік.

З мого Дмитра сміялися в селі, що Бог його зверху побив, а знизу поблагословив.

У війну Яків умер. Лишилася Тетяна з донькою Іванкою вдовою. Коли Дмитро вернувся з Італії, гадала, що візьме її, а він посватав мене. Привіз дві файні хустки. Одну подарував сестрі Катерині, а другу мені. Таких хусток ніхто не мав, лишень я одна на Лужку і Катерина в Дубові. Я ту хустку зав'язувала лише в неділю або в свято і не рада була. Тетяна не давала мені дороги перейти. Одного разу межі людьми коло церкви каже:

— Ота хустка мала моя бути... Вона би на моїй голові краще пасувала...

Я змовчала і відійшла.

Але вона ще не раз мені при людях честі урвала, аж поки мій чоловік не заткав їй писок.

А як було? Жала я вижен у Воротняка. Тут раптово пішов дощ — нема вже жнив, а літній день дорогий. Іду я додому попри кооперативу (тоді говорили sklep, кооператива, а тепер магазин, крамниця), а продавець Турянський побачив мене й кличе з порога:

— Маріє! Маріє! Ви йдете додому чи на роботу?

— Та додому!

— То зайдіть на хвилинку. Я дістав гарне полотно на сорочки й узірці. Ходіть — подивитися.

— Зараз зайду.

Забрела я в ріку (тоді ріка попри саму дорогу плила, а тепер бульдозерами відбили її далеко від дороги), вмила босі ноги, руки та й увійшла до кооперативи. Подивилася: ая, файний узір. Попросила в Турянського чорних ниток — відвишивую. А я так убита у вишиття, що мені досить раз подивитися — чорним розшию, а якими нитками закладати, то вже пам'ятаю. Роблю мовчки своє, а вухами слухаю, що люди балакають. (Тоді вже менше пили, більше до читальні горнулися, але в крамниці завжди є люди). Тут приходить Тетяна Гладенька. Стала широко на порозі.

— Слава Ісусу Христу! — привіталася.

— Слава навіки!

А вона великої поваги хотіла, бо вмила хворим кров пускати і гадала, що більшої і ліпшої лікарки ніде на цілому світі нема. А того кожний міг навчитися — невелика штука. Кого кольки хапали чи лупали кості, чи високий тиск мав, то кликали Тетяну. Вона, бувало, прийде, вдарить ложкою по руці, аби кров пішла в жилу, а тоді таким гачком — пуцадлом — випустить з літру крові, руку замотає полотном — і все. До війни вона, може, була і файна, але у війну куля розірвалася в неї на подвір'ю і пошрамило її лице. Та й роки своє зробили: груба стала, а що від природи куца, то виглядала, як торба січки. Стала на порозі, глянула на мою роботу та й почала з мене кепкувати:

— Скажіть, Турянський, а то Марчак такого щастя не знайшов би собі в нашому селі, але аж на Лужок його понесло?

Всі, хто був у кооперативі, переглянулися та й очима на Турянського. А Турянський був такий, що нікому ніколи честі не урвав. Подумав і розсудливо сказав:

— Ви знаєте що, Тетяно? То не наш інтерес. У нас така байка не точиться. Аби ви тут більше не поновлювали таку байку..

А я вся горю, сльози стоять в очах.

На це входить чоловікова сестра Катерина. Купила солі, хоче вже йти, а Тетяна далі за своє:

— Катерино, а твій брат був би не знайшов таке щастя в нашому селі, як на Лужку?

Я не стрималася, і сльози як дощ покапали на біле полотно. А Катерина як не скочить до неї:

— Тетяно, стули писок, бо тобі зуби зараз вилетять!

Сама повернулася, йде додому та й зустрічає брата. Кличе його:

— Дмитре, а ходи-но сюди!

— Що є, Катерино?

— Йой, шляк би тебе трафив! Ти що з Черепулькою маєш? Та твоя Марія онде в склепі вишиває, а вона її за тебе чорнить! Газди стоять, слухають та й сміються!..

— А вона не має язика їй відповісти?

— Марія не озивається до неї..

— Йди, Катерино, йди..

А сам сів на мокрого дуба нижче церкви, чекає.

Йде Тетяна додому, вздріла Дмитра, зашкірилася до нього, як дурна до сиру, та й:

— Що ти робиш тут, Дмитруню?

А він поволі встає, підходить до Теклі й питає:

— А ти, Черепулько, чого мою жінку шукаєш?

— Та я не шукаю... Я правду сказала..

Він її позавуш! Та й ще раз! Та й ще... Хустку розірвав, сіль розсипалася по дорозі.. Пішла-додому плачучи. А він до кооперативи:

— Маріє, ану, ходи сюди!

Я вийшла надвір.

— Що тобі Черепулька казала?

— Ей, та що тобі буду говорити?..

— Ну вона добре набрала. Більше не буде дурниць молоти. І десятьом закаже. Дай ключ від хати.

І пішов. Більше Тетяна Гладенька зі мною гудза собі не шукала...

24

Ой то в мене чоловічок,
Як у саду чіча...

З її пісень

Мого чоловіка всі боялися, бо він був сильний, як Довбуш. Тому про нього можуть у селі розказувати різні небилиці. Тепер, коли Дмитра нема, то його вороги всіляке вигадують. Хоч би ось таке.

Нібито мій чоловік так відзначився на війні, що аж кап-ралом став. Та й дали йому молодих рекрутів, аби вишколював той зеленець. Нібито Дмитро їх дуже муштгрував і говорив горохівському молодому воякові:

— Ти, рекруте зелений! Ти чого мене не слухаєш?! Я тебе зігну вдвоє, аби ти знав військовий порядок! Я тебе навчу службу любити! Я є панський син! Я є панська дитина! Зрозумів?

Кажуть, що служили там два хлопці з Горохова та й побіцяли з Дмитром порахуватися удома, коли війна закінчиться.

Нібито вже по війні довідалися ті два парубки, що Марчак ніякий не панський син і що косить з братом на Городищу. Пішли обидва бити Дмитра. Підійшли до косарів наших:

— То котрий тут Дмитро Марчак?

— Нема Дмитра. Є лише його брат.

Прийшли до брата.

— То ваш брат Дмитро Марчак?

— Мій брат.

— Якби він був тут, ми б йому доброго перцю дали, — сказали. — Він нам у війську доброї прикурки давав...

Таке люди говорять, але то є неправда. Не міг Дмитро представлятися панським сином. І брат Дмитрів розповідав, що не за військові гріхи хотіли бити Дмитра, а за те, що він їх порозганяв на весіллі. Бо колись весілля не було весіллям, як не побилися. Я пам'ятаю, як то було.

Олексà Ганущак віддавав доньку. Було багато там гостей. Ми з чоловіком трохи побули на весіллі та й пішли додому спати, бо завтра нас робота чекає. Я лише заснула, чую: якийсь хлопчина з-під вікна:

— Вуйку Марчаку, встаньте! Куцогони — так прозивали горохівських хлопців — обскочили наших на весіллю та й не випускають з хати — хочуть бити... Ганущак вас просить прийти, бо весілля розженуть! їх багато!

Мій чоловік схопився на ноги, натягнув на себе штани, шапку — на голову та й полетів на весілля, як на крилах. А я за ним подріботіла в страху, аби не вбили. Чого старому лізти межи молодих опришків? Я добігаю до весілля і чую крик горохівського ватажка:

— Хлопці, прилетів їх яструб! Утікаймо!

І горохівські парубки повтікали, бо знали, що Дмитро як уже б'є, то б'є, аж дрантя летить. Наші хлопці обступили мого чоловіка, як бджоли матку, та й повели ще напувати. Ганущак носить з комори горілку, дякує Дмитрові, що врятував його від ганьби — не дав зіпсувати весілля бійкою. А мій сидить у чолі столу, як цісар який, п'є та й ще кепкує з хлопців:

— Що ви за парубки? На що то все сходить? Куцогонів боятися! Та коли я парубочив, то вони перед нами далеко шапки скидали й питали дозволу, чи можна нашу дівку в танець брати... Та куцогони скоро будуть вам по головах ходити!

А було так, що в п'яних ножі з рук відбирав. Одного разу, коли ми ще в Яловичанах жили, навіть поранили йому ножем руку. Кинувся на п'яного, що ганявся по місті з чепеликом*, і відібрав. Але серце мав добре. Була там сирота-дівчина. Сватав її хлопець, і вона плакала, що навіть подушки не має, — буде свекруха дорікати. Дмитро тоді підмовив хлопців, хлопці пішли до пана на друге село, вкрали дві подушки та й подарували сироті... Казали, що Довбуш так заповідав: у багатих брати, а бідним давати.

Мій чоловік був добрий і недобрий.

У неділю чи свято брав мене до читальні. Лишить з молодими жінками, а сам піде до корчми, загреє голову, а тоді сидить і дивиться, як танцюють. Він любив лише на сцені танцювати, а на забаві не любив. Товаришував з Петром

*Чепелик — невеликий ніж.

Янюком. Петро як не п'яний — золотий чоловік, а вип'є — чужих жінок зачіпає. Мого до чужих жінок тягнуло, коли тверезий був, а Петра — коли п'яний. То є такі чоловіки, що тверезий — боязливий, а, як вип'є, то прикріший за чорта.

Одного разу в читальні Петрові на носі піт виступив, лице почервоніло; розмахує руками, як обмороженими крилами, підходить до Дмитра й каже:

— Я буду твою жінку брати в танець!

— Бери, танцюй, коли тобі з нею добре.

Петро потанцював зі мною один танець і поплентався з Дмитром до корчми. Обидва підпили там. Петро вернувся й бере мене знов у танець. А я не хочу йти, бо знаю: коли хтось візьме чужу жінку два-три рази танцювати, то газдині кості миють, а чоловік ревнує. Я дуже стереглася, аби мене в зуби не взяли, бо тоді до смерті не випустять, і невинна будеш, і пляма буде. А жінка — то ще й мама. В добрих батьків і діти добрі — так говорять. Кажу Петрові:

— Ви беріть когось іншого в танець! Он скільки молодиць сидять попід стіни.

А він став дибки, розчепіреною долонею розчесав волосся, задер голову:

— Що, я не танцюрист?! Я не вмію танцювати?! Може, я тобі ноги в танці обтолучив?

П'яний. Що з п'яним говорити? Нагнула голову та й слушаю, що белендить.

Підійшов мій Дмитро:

— Ну йди, йди! Чому з ним не йдеш?

І я пішла з Янюком у танець. Високий був Янюк, чорнявий. Як вітер танцював! І поцілував мене в танці. Я вмерла: чоловік стоїть на сцені, дивиться... Я Петра від себе відтрутила, а сама стала в кут як стіна біла, поправила хустку, стою і чую: сила з тіла сходить. Чоловік пальцем на мене помахав. «Ну, гадаю, я вже нині буду добре матися».

Закінчився танець, чоловік підходить.

— Ну що сталося?

Мовчу.

— Він тебе прилюдно поцілував? Це мені робить честь! Виходить, що моя жінка ще й комусь подобається. Якби ти з ним цілувалася у куті, то була б гірша справа. А межі людьми — то нічого... Він — п'яний. А п'яній людині треба прощати

більше, ніж тверезій! І ще запам'ятай собі: коли ми йдемо на забаву чи на весілля, то в тебе нема чоловіка, у мене нема жінки. Танцюй ти, з ким хочеш, танцюю і я, з ким хочу!

І в нас був чистий спокій. Бувало, жінка чужа до когось усміхнеться, а чоловік уже надується, як капшук, або прийдуть додому та й сварка чи бійка у хаті, а у нас тихо. Я ніколи не чула докорів від нього, і ніколи не ревнував мене ні до кого...

Так ми малися в молодості.

Правда, за один випадок маю жаль на чоловіка.

Польська влада забороняла все українське, а ми не давалися. Люди збиралися по читальнях, будували Народні Доми. Щонеділі, бувало, як не концерт, то вистава — приїжджали театри, фестини відбувалися, засновувалися різні товариства, серед яких було і тверезості. Але мій чоловік казав, що він п'є стільки, аби від нього бабським потом не тхнуло. Любив і в корчмі посидіти. Пригадую: літо було. Свято. На Лужку в читальні зробили танці. Музика різьє, скликає старого і малого, не кажучи про молодих. Ідуть і газдині з газдами. Прийшов з Гостилова присяжний Луць Олійник, що пошту носив. Він багато читав, знав, але був нежонатий, бо шукав дуже шляхетної дівчини, аж поки не постарівся. За ту шляхетність його називали Панянка. В Гостиліві вже всі його знали, підсмішувалися, і він ходив у навколишні села на вечірні забави. Але і тут не знав, до кого пристати, чи до газдів, чи до хлопців. На Лужку наші газди взяли Луця з собою до корчми. Він радо пішов.

А мій чоловік, коли вип'є, любив коника викинути. Каже присяжному:

— Луцю, ти такий файний хлопець, а на музику до нас рідко так приходиш...

— Не маю я з ким танцювати. Я вже немолодий...

Говорить мій чоловік:

— Ти знаєш що? Там, у читальні, сидить з дитиною на колінах моя сестра Василина. Вона — покритка. Має двадцять три роки. Хлопець, що мав з нею оженитися, у Дністрі втопився. А її хлопчик такий мудрий, а добрий, що кличе мене «тату». Лише пам'ятай, що вона дуже інтелігентна, і не буде з тобою говорити, коли ти до неї не звернешся «Пані Василю».

— То з мене могорич! — сказав Олійник.

Луць Панянка узяв газдам горілки, а сам побіг мене за-
прошувати в танець. Мій чоловік сидить за столом і кличе
Янюка:

- Сідай, Петре, будемо пити могорич.
- Який?
- Та я продав жінку, — розказує і сміється.

Петро був тверезий і каже:

— Та що ти таке робиш? Ти можеш збавити життя і їй,
і собі...

Я нічого не знала. Якийсь прийшов, почав панькати,
а я подумала, що він насміхається з мене і, аби відв'язатися від
Олійника, пішла з дитиною додому. Луць вернувся до корчми,
сказав Дмитрові, що пані Василина не захотіла з ним роз-
мовляти, а чоловік каже:

- Ти завтра прийди. Вона буде в читальні.
- То було в суботу, а в неділю чоловік говорить мені:
- Збирайся до читальні.

— Та я не можу. Жнива. Я вдосвіта мушу корову попасти,
поки оводи не кусають, а тоді — у поле.

Але з ним довгої балачки не було. Пішов сам, а з читальні
прислав малого хлопця зі своїм капелюхом — то був знак,
що мушу бути там. Прийшла з дитиною. Луць Панянка є у чи-
тальні. Питає мого чоловіка:

- То твоя танцюристка?
- Моя.

Запрошує. Луць танцює та й усе хоче притиснутися у тан-
ці до мене. А я кажу:

- Парубче, ти або танцюй, або мундир до комори. Я маю
чоловіка... Луць співчуваюче каже:
- Я знаю, де твій чоловік.
- Та он з дитиною!
- Я знаю, чия то дитина...

І я здогадалася, що Дмитро щось комбінує. Пішла до
сусіди, набрала в рот солі та й кажу чоловікові:

- Дмитруню, в мене зуби болять...
- Бери дитину, тікай...

Я з Іваном — надвір, а Луць — за мною. Прибіг під хату,
ковтає у вікно:

- Пані Васирино, відчиніть!
- П'ядь тобі межі очима! Яка я Василина?..

...А чоловік пішов слідом, заховався у тичних квасолях і дивився, чи добудеться Олійник до хати, чи ні.

...Іншого разу пили вони з Петром Янюком і зайшлося про жінок. Янюк каже за столом:

— Я не даю два пальці коневі в зуби й не вірю жінці!

А мій йому на те:

— Я даю свою голову стяти, що моя Марія чужого чоловіка не допустить до себе!

Петро тоді:

— Дурний ти! Нема такої жінки, аби не пустила горобчика на своє гніздечко. Ану, чи не втворить мені твоя жінка серед ночі?!

— Не втворить!

— Втворить.

— Заложімся в пляшку «Бунгуту» й чвертку пива, що не втворить!

Заклалися.

«Бунгут», чистий спирт, коштував вісімнадцять золотих, а чвертка пива мала двадцять чотири літри. Грали на великі гроші.

Йде Петро, а мій чоловік каже йому:

— Там, за сволоком, мої кліщі, якими я зуби рву. Коли хоть кліщі принесеш, то я вже половину всього заплачу..

Прийшов Янюк, стиха поковтав у вікно:

— Дмитрихо, втворіть!

— А ви, Петре, чого так пізно?

— Та втворіть — не питайте...

— Я нікому так пізно не втворяю.

— Та не бійтеся.

— Що ви хочете?

— Казав Дмитро, аби ви дали кліщі від зубів.

— Най прийде сам Дмитро і візьме собі.

— Йой, та втворіть! Йой, та мене зуб мучить!

— Вас ще мало болить, коли ви так довго тут стоїте...

— Та втворіть, най води нап'юся...

Кукав та й кукав. Півночі йойкав-просився, аж Дмитро не витримав та й озвався з-за криниці:

— Так просить, що вже би у вовка молока випросив, а вона не пускає! А всі пияки:

— Га-га-га! — Засміялися з Янюка, що програв.

А я в хаті вмилася сльозами та й нічого нікому не сказала. Коли вмирав Дмитро, то згадав цей випадок і просив прощення...

...Він добрий танцюрист був. На сцені, як ішов «чумака», то пари йому не було! Підківками вицокував, у батіг витраскував і хотів, аби я дивилася і слухала, що люди про його виступ говорять. Коли їхали до чужого села з концертом, то він казав:

— Їдь зі мною.

— Та чого мені туди їхати? На кого худобу лишити?

— Я хочу, аби ти поїхала!

Куди ішов, туди й мене тягнув за собою. Я вже аж противилася цьому. Але коли не йду, не їду, то вже є гризота в хаті.

— О, то ти встидаєшся мною! Щось тобі не підходить! Уже щось на ніс сіло!

Брав мене аж до Городина, коли їхали виступати. Я туди не поїхала, а до Медівки поїхала. Там Народний Дім великий був — громада побудувала. Сіла собі спереду та й дивлюся на сцену. Почався концерт. А я так чекаю, коли вийде мій чоловік, аж усередині мороз ходить... Переживаю за нього. Нарешті — оголошують Дмитра Марчака. Пішов «чумака»! Раз танцює, другий... третій!.. Йой, не пускають Дмитра, аби ще танцював! Що вони там квітів йому надарували! Я привезла додому цілий оберемок!

У сім'ї хтось один мусить бути вищий, а хтось нижчий.

Мій чоловік як сказав, що ніч, то най там чотири сонця гріють — була ніч; а як сказав уночі, що день — то день! Такий був, що на своєму мусив настояти. Він скаже другого дня:

— Я розумію, що недобре зробив, але по-моєму має бути... Бо де жінка керує, там дідько правує.

У карти любив грати, випити любив, весілля любив. Бувало, куди просять, туди йде. Я розумію, що забавних людей люблять, тому й кличуть. Але треба мати й міру якусь. Мене теж не раз кортіло піти — я була на десять років молодша, але знала міру. Є така приповідка: хто кумить, а свашить, той усе своє з дому пташить. А ми не були багачами. За кожную копійку треба було нагаруватися. Я радила:

— Дмитрику, куди піти, туди піти, а куди не піти, то не піти... Треба розуміти...

А він ходив далі. І мене брав. Прийдемо на весілля, а там є такі свахи, що вип'ють, наїдяться і сидять ніби на похороні. Ти співаєш, а вона: — а-а-а! — голос пускає, а не знає слова з пісні. Мій Дмитро слухає-слухає, та й починають йому вилиці ходити зі злості:

— Я би той макогін з дому не брав межі люди! Той макогін у мене би світа не бачив! Та пісня — то є Україна! Немає нині української держави, але вона буде, бо є пісня українська! Я плачу, коли зі мною піснею говорить закована ворогами Україна! Але мій дух дістає силу від співанок!

А мені казав:

— Можна тобі співати! Можна тобі потанцювати! Можна тобі пожартувати — бався сама й людей забавляй, бо ти — людина... І сина навчи співанок наших.

А коли зробився старий, то казав:

— Бери ти, жінко, батіг у руки, бо виджу, що ти ліпше тримаєш господарку. Якби я був замолоду тобі піддався, ми би нині ліпше стояли. Але, що з воза впало, те пропало. Не вернеш.

25

Я тя не зраджу, я тя не зраджу.
Зрадять тя чорні очі...

З її пісень

Не хотіла я вам цього розказувати. Гадала, що син розповість, але Іван тата любив, боїться за татову честь. Син мене гакував, чи я чогось вам поганого на тата не говорила. А я собі подумала, що про це ви маєте знати. Гірка правда солодша за солодку брехню.

Розказую, як на суді.

Жилося нам трохи ліпше. Син у шість років пішов до школи. Вчився він добре, лише що рука його боліла. Дмитро любив одинака, від двох років учив малого гімнастики, а то кістки ще м'які — крутнув і вивихнув дитині руку. Відтоді Іванова рука повільніше росла й сили він у ній майже не чув, тому й до війська його не взяли, але сільську роботу робив.

Я заробляла добре. До мене з цілого світу приходили замовляти вишиття. Я до фабричних полотен доробляла

бовтички, вишивала рушники, сорочки, обрусі. У наших селах узірці були бідненькі — дрібні, ріденькі; вишивали якусь «конюшину», якісь «закруточки», якісь «косички», а мені то не подобалося. Я дивилася, в якому селі найкраще вишиття. Від того щось брала, щось своє додавала, а вже від мого взірця відвишивували інші. Тепер у селі всі так вишивають, як я починала. І ще кращі є взірці — з книжок, з журналів. Але до друкованих вишивок теж треба з розумом підходити, бо не може по всій Україні один узір жити. Є такі жінки, що на друк дивляться як на моду, а то не так.

Люди до мене ходили — двері не зачинялися. Прийшла і Оринка Ляшинська. То була така біла молодиця, як погода. Принесла полотно й нитки, аби я вуставки вишила. Я зробила роботу. Вона ще прийшла:

— Перебери мені бенкети*...

Перебрала я їй бенкети. Якби була знала, чого вона ходить, то була би на поріг не пустила. Але Оринка літами трошки старша за мене. Чоловіка мала вдівця. Та такий файний був, що я би була його не заміняла й за молодого: господар перший у селі, поважний, ввічливий. А, бачите, не задовільняв її. Я не здогадувалася, чого вона сидить у нас так допізна. Досиділася до півночі, а хата її скраю Лужка. Каже:

— Най мене Дмитро підпровадить, бо пізно.

— Та най...

Дмитро схопився — повів. А я вишиваю. Гей, а його чого нема так довго? Нарешті приходить і каже:

— Йой, так старий розбалакався, що я ледве втік. А потім Оринка приходила то одному синові вишивати сорочку, то другому; то чоловікові кроїти, то собі шити. А колись у нас шили сорочки не такі, як тепер: чоловіча сорочка мала плечки й була «на збиранки», так як жіноча, лише пришивали комір і на плечках робили трикутник.

Уже я для Ляшинських пошила сорочки, а вона ще приходить:

— Ще моему Василеві вший сорочку.

То було в суботу. Я шию — вона сидить. Я до дванадцятої години шию, що вже неділя заходить, а вона ще сидить. Я йду спати, а Дмитро веде її додому. Так водилися до зими

* Бенкети — мережка на рукавах святкової сорочки.

одного року, й перевелось на другий рік. Перестала Оринка до мене приходити. Я собі нічого з того. Жінка завжди остання довідується про чоловікові гріхи. А від людей не сховаєш нічого, бо люди мають багато очей, а ти лише двоє... Доказують мені люди:

— Має Ляшинська від твого Дмитра дитину.

Дуже тяжко жінці таке стримати в собі, але я ще терпіла трохи. Минув тиждень-другий.

— Дмитруню, ти маєш дитину з Оринкою?

А він схопився на ноги:

— Ти мені дурниць не балакай, аби я не впав у біду! Аби я від тебе не чув ніяких пліток!...

Не балакати, то не балакати. Але чую: дівчинка Ляшинської як викапана — мій Дмитро. Моє серце неспокійне, але мовчу. Охрестили дівчинку. Назвали Іванкою.

...Ще тоді був у нас священиком Іван Лісовський. Якось язик не повертається його священиком назвати. В нас казали і кажуть ксьондз, хоч то в поляків ксьондзи, а в нас священики і попи, але ми довго були під Польщею та й так звиклося, як на Великій Україні «батюшками» називають. А то в росіян «батюшкі». А наш ксьондз був отакий собі Іван, ні Богу, ні нам. Ходив — мов капшук надутий. А такий був, що фартушки жінкам під час сповіді розв'язував.

Жінка каже:

— Отче, образи дивляться...

А він:

— То папір... Бог на небі, а я в покою... Але коли котрась дівчина покрилася, то ганив її у церкві з казальниці, а дитині давав таке ім'я, якого в селі ніхто не чув, не знав: хлопчика Равлом назве, а дівчинку Фросиною або Фавронькою. Молодиці-грішниці сповідалися та й, певне, признавалися йому, від кого дитина...

Як ведмідь був той піп. Голос мав сильний. А його жінка — їмость дрібонька така, але добра. Двох синів і двох доньок мав з нею. Сини поженилися, а доньки сподівалися женихів.

Хтось їмості сказав, що я файно вишиваю, вона прийшла, подивилася на мою роботу та й запросила до себе, аби я паннам шила виправу, бо повиростали, вже сподівалися женихів. Пошила все, що треба, а тут ще піп Лісовський хоче,

аби я дещо зробила для нього. Я вистригала соняшники з чорного оксамиту, з жовтого — пуп'янки, виробляла різні гаманці, виключувала волічкою портрет — багато було роботи. Він заплатив мені шістдесят золотих. А грошей нам треба було: ми назичили в людей, аби хату заплатити, кажуть гроші віддавати...

Через деякий час знову їмость прийшла просити мене:

— Треба ще отцеві фільофльозії...

А то робилося з таких ниточок, як волосочки, — за руками розтягувалося. Зробили мені рамки, я на них натягнула маркізет, обшила канвою та й голкою лише вниз — угору, вниз — угору... Їмость не пускала мене додому навіть їсти зварити. Посилала служницю з калачем, аби та позамітала в хаті, застелила постіль, зварила їсти та й сказала чоловікові:

— Не може Марія прийти з Дубова, бо таке шиє, що не сміє руки нічим скушлатити...

Увечері прийду додому, переночую та й далі йду... Чоловік нічого не казав, бо я файні гроші приносила за шиття.

Але там я звернула увагу, що коли ксьондз увійде до покою, то в молоду кухарку Настасю впирає очима, а вона все захвендюється та й захвендюється перед ним. Їмости то бай-дуже, і я мовчу.

Але чую — каже ксьондз своїй жінці:

— Міню, мене так ноги болять — треба натерти...

Їмость уже звикла до мене, як до наймички, та й каже:

— Марчачко, ви підете отцеві ноги натерти?

А мене ніби хтось уколів.

— Прошу пані, — кажу, — а мені хіба розуму не стало — йти отцеві ноги натирати? Отець мають їмость, най пані натруть!

А вона:

— Кухарка де?! Зоню, йдіть натріть отцеві ноги!

А ксьондз цього лишень чекає. Піде кухарка ноги натирати — він двері замкне на ключ за собою. Я дивилася, дивилася на ту виставу та й кажу:

— Пані їмость, ви не робіть такого! Ви йдіть самі отцеві ноги натирати. Я не бачу, аби отця духовного ноги боліли. Якби їх ноги боліли, то отець не марширували би отак по покоях...

А вона аж забулася:

— Аби?..

— Ану, спостережіть самі...

Я пішла додому, мішу тісто на пироги, а чоловік чистить бульбу, бо їмость суворо наказувала, аби я бульбу не чистила. Каже Дмитро:

— Йой, то так вкучно, відколи ти в ксьондза шиєш! Так гірко в хаті... Коли ти вже то закінчиш?

— Я не знаю. Шиття — не косовиця, що ти знаєш, скільки нині скосив, а скільки завтра скосиш...

Так ми собі говоримо вдома і не знаємо, що вже моє шиття закінчується, бо в ксьондзовій резиденції цирк. Після того, як я пішла, їмость пробралася до ксьондзової канцелярії, сховалася у шафу й сидить. А ксьондз прийшов з церкви, пообідав та й кличе кухарку, аби йшла йому «ноги натирати»... Другої днини їмость усе мені розповіла, як то було...

— Добре ви мені, Марчачко, говорили! А вона ввійшла та й попри отця положилася... А отець обіймає, цілує... До чого би це дійшло?

А я сміюся:

— То вже не одне вийшло!..

Тепер мені нема що в ксьондза робити. Революція! З-за Товмача приїхали її тато з мамою, Міня розказала все, кухарку вигнали. Але ксьондз не дав кухарці пропасти: винаймив для коханки в багача Хлібчука хату. І почалася «коломийка»! Надходить вечір, ксьондз сюди-туди покрутиться та й іде до кухарки. Ходив доти, поки Хлібчук не опублічив його перед селом. Хлібчук заїкався і розказував мені:

— Я гадав, що то тар-ргган лізе у вікно, а то панотчик ліз до ку-ухарки... Я його віником ззаду, а отець духовний подали голос: «Хлі-ібчук, Хлі-ібчук, то я, то я, то я... Я прийшов розрахунок з кухаркою зробити! Її відправили, а гроші не заплатили...» Я пит-таю: «А то ви, отче, щовеччора платите їй? Я дивгуюся, що то є. На ніч брагму защіпаю, а вона на ранок — розщеплена. Треба мати слугу коло брагми...»

Було сміху на три села. Донеслося до їмости, розгорілася ще гірша гризня у плебанії. Минуло ще трохи часу — вибралася їмость до свого тата. Там наманувся доньці жених, священик з Поділля, і стара переїхала на Поділля доживати віку при дочці.

Ксьондз тепер уже не крився: забрав кухарку назад до резиденції і жив з нею, як із жінкою. Вона, як ішла по селі, то

ще вище голову несла, як їмость. А ксьондз до того дійшов, що дітей хрестив не в церкві, а в своїй кухні.

Люди збунтувалися: дітей хрестити носили не до Дубова, а до Гостилова. Гостилівський ксьондз не хотів хрестити — говорив:

— Маєте свого священика...

Так варилося довго. Нарешті делегація поїхала до єпископа Хомишина. Владика вислухав парафіян і сказав:

— Ми зберемо збори священиків і будемо щось з Лісовським балакати...

Не бійтеся, не прогнали його — лишень перемістили; він поїхав у гори, а з гір священик приїхав до нас.

Лісовський уже знав і мене, бо я в нього рік була, як своя, — жила, вишивала, але не здогадувався, що моє око зловило його з кухаркою на гріху, і мого Дмитра, що не раз косив ксьондзові луки, конюшини, тому-то прийшов до нас і просить:

— Марчаку, ти мене відвези в гори моїми кіньми.

Ксьондз мав добрих коней. То були кати, а не коні! Фірмани боялися ними їхати. А мій чоловік мав природжений дар до коней: у армії не одного коня навчив у сідлі ходити. Навіть урядовець з міста приїжджав до Дмитра, аби його коня приборкав і навчив послуху.

Пішов Дмитро Івана Лісовського перевозити. Запріг коней, повиносили з будинку скрині, сів собі ксьондз з кухаркою-коханкою на фіру — поїхали.

Сім років жив піп Лісовський з Настаською, поки люди не збунтувалися. Коли їм дохрінило дивитися на ту виставу, що піп праведне говорить у церкві, а грішне діє поза церквою, то пригрозили:

— Або ксьондза з села геть, або коханку!

І пішла коханка від ксьондза...

А наш новий ксьондз був нежонатий (тоді були священики-целібатники, як цей, і жонаті до висвячення), але дуже заможний. Гуцули перевозили його майно на чотирьох возах, а він з моїм чоловіком їхав потягом. Піп називався Роман Бабрика. Мав при собі велику валізу та й цілу дорогу говорив Дмитрові:

— Марчаку, уважайте, бо у валізі є регулятор, аби ви його не зіпсували. Добре стережіть валізу, бо я без того регулятора нічого не значу.

Мій чоловік як ока стеріг той «регулятор».

Коли приїхали до села, то в резиденції піп відкрив валізу та й сказав моему чоловікові:

— А подивіться, який то регулятор!

Як висипав з валізи гроші, то була повна велика миска самих золотих. А мій Дмитро й не знав, що він таке велике багатство віз у валізі.

Згодом не раз жартував: «Якби я мав валізу золотих, то теж міг би целібатником стати. При грошах, то і дурний за мудрого зійде».

26

А сидів я в криміналі, іще ся не каю.

З її пісні

У Дубові жили Турянські. Мали вони сина Миколу. В нього було мамине серце й голова — добрий і розумний. Коли заснували сільський кооператив, його вибрали справником. Спочатку всі склали по два золоті паю, він поїхав до міста, викупив промислове свідоцтво (такий дозвіл), а за решту накупив товарів. Ті товари привіз у мішку.

В коваля винаймили маленьку хатчину, та й Микола там удень торгував, а ввечері вчив нас грати вистави. Ми збиралися, як то казали, «на пробу» (тепер кажуть на репетиції) до читальні. Читальня «Просвіти» заснувалася в Дубові ще за Австрії дев'ятого року, але довго свого приміщення не мала. Бібліотека ходила по селі від господаря до господаря. Тоді ж заснувалося Товариство «Січ». Пізніше всі склалися та й купили стару хату. Почали її перебудовувати, та війна застала. Так усе стояло. По війні Микола Турянський сказав, що треба будинок докінчити. Ми, молоді, ходили робити «ковбаси» з глини й соломи і ними валькували стіни. Пізніше порадилися, що з того пуста будова буде, купили цегли та й вимурували новий будинок. Файно було в читальні! На стінах портрети наших письменників, князів, гетьманів, у шафах — книжки.

Микола вчив нас грати на сцені «Наталку Полтавку» й «Ой не ходи, Грицю...». Правда, сцени ще не було, у читальні люди не вміщалися, то ми ходили до пані Чубинської, аби

дозволила в її недобудованім будинку грати. Пані сама любила дивитися вистави та й дозволяла. Вона мала родину в Америці. Хворіла і той недобудований будинок продала громаді, а сама виїхала за океан.

Тепер ми вже нікому в ласку не стояли, бо і читальня є, і кооператива при читальні. А ми з чоловіками — артисти.

Турянський хвалив мене, що я дуже скоро схоплюю слова. Він один-два рази прочитає мою роль, і я вже знаю її напам'ять. Дехто й читати вмів, але не міг так скоро запам'ятати — Микола підказував.

Він, може б, і не женився ніколи, якби тато йому не висватав Надю Смеречанську з Лужка. Батьки зробили синові бучне весілля. Уже привезли до молодого молоду, завили її в хустину, треба молодим лягати спати, а Миколи нема. Він тишком-нишком загорнувся у кожух, пішов до крамниці, замкнувся ізсередини й там спав. А молода сиділа-сиділа на лаві, та й задрімала.

Мають вони дітей. Але Турянський і нині про своє менше дбає, ніж про громадське. Колись у молодості Микола сміявся з вусатих і бородатих, а тепер сам бороду запустив і носить.

Я дуже поважала цього чоловіка. Може, навіть більше, ніж поважала. Я навіть думала: «Чому Господь не дав мені такого чоловіка, як Турянський?» Але я про це першому вам признаюся. Турянський того не знав, хоч, можливо, й здогадувався, бо щось мене тягнуло туди, де був цей розумний чоловік. Але кажуть, що дідько є навіть за образом у церкві. Так і в Дубові був Микола Турянський, але був і патентовий злодій Проць Тимінський. Йому казали «хап-майстер». Він був здоровий, сильний, але робити не хотів. У кожному селі мав таких колег, які хотіли легко жити, і ходив з ними на «нічні промисли».

У нас ці «промисловці» пакостили менше, лишень одного разу обікрали кооперативу.

Раніше один раз уже пробували залізи до крамниці, але Микола Турянський сполошив їх. Він устав ще вдосвіта, бо мав везти до міста яйця, які люди давали замість грошей за крам (тоді за гроші тяжко було). Йде Микола, а за будинок щось шмигнуло. Він — ближче, присвітив, а то підкопано. Підкопався то вони підкопалися, але досередини залізи не встигли й нічого не вкрали.

Здогадувалися, чия то робота, але не зловлений — не злодій. Село стривожилося, стали по черзі ночувати в кооперативі. Але то так, як у тій приповідці: тоді стайню замкнули, коли воли вкрали. Люди байдужіють, бо нікому не хочеться вартівником бути, коли злодія не бачиш. Десь черга загубилася, перестали на варту ходити, і злодії нагадали про себе.

Одного разу Варвара Горбова (удова, чоловік її загинув на війні, і вона виходила пенсію на дітей) принесла до крамниці тисячу золотих. Тоді один одному казав «пане». По всій Польщі так звертаються один до одного, і в нас так було. Просить Варвара:

— Пане Турянський, може би, ви прийняли від мене гроші?

— Я не хочу, — каже він.

— Йой, прийміть, бо мене хтось уб'є.

Та й Турянський прийняв. Якби-то він знав, що Варвара з Процем Тимінським знається, що Проць у неї підночує, то був би того не зробив. А Проць послав її навмисне, аби вивідати, де Турянський ховає гроші. Другої днини Микола прийшов торгувати, а двері до крамниці відчинені. Засвітив. Ого! Лише дрібні гроші розсипані по підлозі...

А Варварі треба було віддати тисячу.

Та й кооператива приупала.

Якраз тоді в Горохові помер пан. Похорони були пишні, везли його на цвинтар у чорному каравані чорними кіньми, грав оркестр. Проць зі своєю шайкою розбив гробницю, зняв з пана вбрання, перстень, а тіло голе лишив. Поліція не шукала за злодіями, коли крамницю обчистили, а тепер кинулася шукати. Переловили майже всіх, лише Проця не могли вислідити. Аж хтось їм підказав, що Проць ховається у Варвари Горбової. Оточили постерункові хату, але Проць не дається їм: став у кут, затиснув два ножі й не допускає нікого до себе.

Прибіг постерунковий до мого чоловіка:

— Пане Марчаку, ходіть, бо ми нічого з ним не можемо зробити!

А мій аж засміявся від задоволення:

— Ану, чи я сам його не візьму!

Побіг.

А Проць стоїть, січе ножами й кричить:

— Марчаку, не підходь, бо ти маєш жінку й дитину! А мій Дмитро мав паличку. Махнув нею, аби відволікти увагу злодія, а сам скочив, заломив йому руки, шандар — раз-два! — скував Проця, і вже був спокій. Проць на слідстві говорив:

— Якби не Марчак, ви б не взяли мене ніколи...

Через кілька днів частина грошей знайшлася. До Турянського прийшов Олекса Прокопчук, брат Варвариного чоловіка-небіжчика, й сказав:

— Ви знаєте, де ваші гроші?

— Не знаю.

— У Варвари.

На слідстві Проць признався, що гроші справді у Варвари. Привезли його з міста, аби показав, де вони сховані. Проць увійшов до стайні, відколупав засохлий лайняк, а там — вісімсот золотих.

Спитали Варвару, звідки ці гроші? Вона сказала, що йшла по воду й знайшла їх на стежці. Раз так, то гроші не віддали Турянському, а забрали в державний фонд.

27

Дорога пригоду несе.

З її приповідок

Гроші — лихо, але ще більше лихо, як їх нема. Розкажу вам, яку я пригоду мала з грішми.

Петро Смеречанський, наш з Лужка, з Михасем Яськівим стояли коло кладки та й собі говорили. Смеречанський ішов пішки до Яловичан і казав, що сумно самому йти, коли кумпанії нема. Михась поспівчував йому. Смеречанський постояв трохи і пішов. А тут я наманулася зі старими серпами. Михась склав долоні в трубку — кричить:

— Смеречанський! Смеречанський! Почекайте! Йде Марія Марчачка серпи зубити!

Але вода так там шумить, що нічого не чути. Михась підбіг — зупинив Смеречанського. А той каже:

— Ей, вона буде мовчати, а я мушу те слухати... Але най — добро псові муха... — І питає мене: — Щось, Маріє, будемо балакати чи мовчати?

Я стала розказувати йому одну книжку про гетьмана Івана Мазепу, що син Іван читав, а я слухала. І на цілу дорогу вистачило книжки. В Яловичанах ми підходимо до Жуковаля, а Смеречанський питає:

— Дорога де? — І пальцем помахує на мене. — Дивися, як ти мене залишиш у місті, то аби-с попри мою хату не ходила! Запам'ятай собі!

Жартував отак.

Я назубила серпи, пішла, купила вапна, а Смеречанський тим часом свою справу заорудував — чекає на мене.

— Ой неборе, — каже, — щось ти забавилася довго!

А тоді дуже тяжкі роки були. Взутися не було в що, і ми босі ходили — від малого до старого. Йдемо додому. Та й зачепила я ногою якусь ганчірку. Чую: у ній щось є. Згинаюся — залізо замотане.

— Йой, а то що? — питаю.

А Капланка-пані крамничку тримала навпроти. Побачила, що я щось знайшла, вибігла та й до мене:

— То мое! То мое! — І вириває з рук.

А Смеречанський узяв її за лікоть:

— Не, Капланко, то не твоє. То Маріїне, бо вона знайшла.

Розмотую ганчірку — гроші. Кажу Смеречанському:

— Ходімо, Петре, на постерунок, бо то якісь нещасливі гроші.

А він:

— Я би казав так: ти знайшла — то твоє.

— Йой ні! То хтось плаче за цими грішми.

Він видивився на мене й говорить:

— Твій тато прогуляв усе, що мав, а ти жнеш вижен, спілку сапаєш — так тяжко бідуєш і не лакомишся на чужий мозіль...

— Не, сусідо, таки йдемо на постерунок...

Комендант-поляк Ярошевич добре знав нас, бо мій чоловік Проця-злодія зловив й одного разу ще зловив двох злодіїв у місті та й передав до поліції. Він якось ночував у нас. Іду до нього. Ярошевич побачив мене у вікно, біжить та й кличе жінку:

— Янка! Янка! Йде до нас Марія Марчачка!

Вона мене теж добре знала. Вибігла, привіталася.

— Йой, — каже, — щось вас велике до нас занесло! Ви буваєте в місті, але до нас ніколи не заходите.

— Пане коменданте, я знайшла гроші, — кажу йому.
— То несіть додому.
— Я їх не понесу.
— Чому? Кожен лакомиться на гроші, а ви цураєтесь їх?
— Пане коменданте, ви лишень подивіться, в якому лантусі ті гроші.

Він глянув.

— Справді бідного... — Тоді до шандаря каже: — Врублевський, бери бубен і бубни серед міста: «В кого є грошова шкода, то вона на постерунку!»

Пані Яна пригостила нас кавою. Ми п'ємо, балакаємо, а тут приходять гуцулик з батіжком, у напуцованих чобітках.

— Що, хлопуню, хочеш? — питає його комендант.

— Я маю шкоду грошову!

— В чому твої гроші?

— У гаманці...

— В якому?

Мовчить.

Комендант зірвався з місця:

— Іди, драбуго, бо я зараз замкну тебе на чотирнадцять діб! Ти хочеш чужих грошей?

Гуцулик утік. Ми сидимо. Минуло вже зо дві години, а по гроші ніхто не приходять. Збираємося ми додому. А комендант брідиться рукою доторкнутися до ганчірки з кропив'яного мішка; ногою засунув згорток у куток за плювачку й сказав:

— Ці гроші ніхто звідси не вкраде...

Виходимо ми за поріг, а тут шкутильгає баба-каліка: мішок на плечах прищеплений патичкою, спідниця з цельги*, запаска з мішка і така ж хустина.

— Юй! Гоші! Гоші! — «р» не вміє вимовляти, бо беззуба...

Смеречанський зупинив її:

— Стий, бабо, стій! Кажи, які гроші!

— Я мала шість по дешіть, п'єть по п'єть, п'єть по одному.. Не знала баба, скільки то вкупі грошей було.

Кажу їй:

— Ходіть, бабо. Ваші гроші я знайшла й віддала на постерунок.

*Цельга — брезент.

Баба вперлася й не рушиться з місця:

— Я не піду на постерунок! Не піду! Не піду!

Шандар вийшов, узяв бабу за руку, завів досередини.
Комендант ногою фиркнув лантух:

— Бабо, оці твої гроші?

— Йой, ші, ші, ші!

Баба впала, цілує ганчірку, тулить до серця — сама не знала, що робити. А очі її, як миші, бігають то на коменданта, то на шандара, то на Смеречанського, то на мене.

Каже комендант:

— Дай десятку цій жінці!

А мене ніби окропом облили.

— Йой, Боже! Тут треба дати, а не брати!..

Питає комендант:

— Що-с продала, бабо, на ці гроші?

— Швиню... Швиню...

Один Бог знає, чим та сирота свиню годувала. Але вигодувала, продала і, бідна, загубила гроші. Пазуха була дірява — випало. Не дурний те вигадав, що багачеві навіть дідько дитину колише, а бідному і Бог не хоче.

Йшли ми із Смеречанським з міста додому, й він цілу дорогу дивувався, що я грошей не взяла собі, а віднесла на постерунок. А як би то мені було на душі, якби я з такої бідної жінки грішми користала?..

Котрий мені газда подобався?

Про таке не говориться, бо якби газдині взяли в зуби, то був би мені світ гіркий і вік короткий. Чоловік дав би мені доброї школи. Знаєте, як то співалося:

Поїхав тато до Комарова,
Лишив він маму з наймитом дома.
Ой, тату, тату, що то за мука,
Що наймит з мамов ставали лука.
Вони любились, вони кохались,
Вони в соломі перевертались.
Ой, тату, тату, дай мамі раду,
Щоб мама чула спереду й ззаду.

Колись, як і тепер, по-всякому було, але пустоти такої, як нині, не було.

Мені подобався Юрко Плісак. Це він моему синові показав, як легко переходиться Чорняву на ходілницях, коли вода з ніг і вола звалить.

То був добрий чоловік, і дуже й дуже сильний — десятьох не боявся. Зубами перекушував польський злотий. Як брав до рук ліци, то коні в упряжі не могли зрушити з місця.

Турянський купив ланц на бугая, подав Плісакові:

— Ану, Юрку, спробуй, чи добрий ланц.

Той узяв у дві руки, шарпнув, та й ланц, як нитку, розірвав надвоє. Турянський поніс продавцеві:

— Який ви мені ланц продали?

Той глянув і говорить:

— Видно ви з Плісаком здибалися.

Плісак майстрував скрипки, грав. У місті не могли машину відремонтувати, а він поремонтував. На Городищу тримав коня. Треба було сіно повозити, запряг сивого у віз, а кінь не годен тягнути. Він запрягся сам, витяг віз на гору, поплескав коня й каже:

— Тягни, небоже! Дійсно, тяжко тобі! Вірю!

Я чогось думала, що його жінка щаслива, але щастя вічного не буває. У війну загубився Плісак, що ніхто не знає, де він спочиває.

28

Ой сусіде-сусідочко, добрий чоловіче,
Заріж свого когутика, най не кукуріче.

З її пісень

Ви мене питаєте, як мої сусіди тоді жили? Знаєте самі: що хатка, то інакша повадка. До кожного в душу не залізеш. Розкажу вам про те, що виходило наверх, про що всі знали.

Ну ось жили в сусідстві двоє сиріт: Славко і Юльця Козачка. Славко був старший, і його взяли на війну, а Юльцю гостилівський пан узяв на службу, їй тоді тринадцять років минуло, але дівчина була рослава, здорова. В пана був син — панич Бронько, що мав двадцять один рік.

Старих не було вдома, і він дівча звалтував. Юльця у чотирнадцять років народила дівчинку Доню. Люди говорили: дитина народила дитину. До Першої війни було, що дубівська

дівчина Марина служила в багачів і покрилася. Одні казали, що парубок встругав дитину, а парубок казав, що то багач заголив наймичку, як сіно громадила, а коли побачив, що наймичці росте гуля спереду, то вигнав. Вона народила хлопчика, його охрестили, а Марину привели до церкви, священник дуже бештав зведеницю з казалниці, а тоді паламар узяв тацу, з якою ходили в церкві гроші «на Боже» збирати, ножниці, відстриг одну косу, другу і відстрижені коси впали на тацу, як дві гадини чорні, а Марина вмліла. Тепер, по війні, вже такого не робили, хоч і сподівалися, що Юльці будуть у церкві коси відтинати. Пан Юльцю вигнав геть, і ніхто не хотів двох дітей узяти до себе. Юльця з дитиною ночувала по житах, по березинах, попід чужі обороги, по стодолах. А восени повдвіла її бездітна тета та й узяла Юльцю до себе.

Юльця робила, а стара бавила дитину. Воно хоть і було бідне, нещасне, але грубеньке, гостроумне. Не було де що купити на дитину, хоть умри. Юльця десь дістала брезенту та й пошила з того спідничку й кафтанець. Воно, небожатко, ходило в тому так, що аж кров з литочок ішла — брезент шастав тіло. Росло мале. А Юльця зробилася дуже файна. Почав до неї ходити Ромко Білий. Півтора року ходив. А Юльцин брат, коли повернувся з війни, дуже переживав те, що сестра покрилася. Він їй казав:

— Юльцю, чо' до тебе ходить Ромко? Він тебе не візьме. Він хлопець славний — не тобі рівня. Якби ти дитини не мала, то ще-ще... А так... Сорока на голу кістку не сяде. Він на твою красу не буде дивитися. Юльцю, спам'ятайся, бо буде недобре!

Але брат знав своє, а сестра своє.

Одного вечора прийшов Ромко до Юльці. Вона зварила вечерю, поклала на стіл, а брат — на дверях. Почали обидва сваритися. А Славко Козак був гарячий (з ним не можна було по-людському поговорити), вхопив металевий банячок, луснув ним Ромка по голові та й убив хлопця,

Дуже це всіх уразило. Розказували, що Ромко показується людям.

Я Марині Коломийці вишивала сорочку. Чоловік її прийшов до нас і розповідав, що разом з жінкою копав бульбу на городі. Та й у саме полудне показався йому Ромко Білий, що вийшов з цвинтаря: капелюх на голові, косиця при боці... Пройшов попри них. Зайшов на своє подвір'я, а там стояла

велика бочка з водою. Він став над бочкою, нагнувся й пропав у тій бочці...

Не знаю, чи брехав отак, чи привиділося йому...

Та кажуть: не смійся, братку, з чужого упадку.

...Он Катерина Макухова, та, що ходила з нами на вижен до Раранча, віддалася за Мирося Камінчука. Пожили недовго, бо його взяли на війну. Він пропав безвісти. Катерина мала від Мирося сина. Брала на дитину пенсію і тягалася з чужими чоловіками. З військовими боялася щось мати, а з газдами скакала в гречку. А була заможна.

Коли закінчилася війна, молодий парубок Василь Собко злакомився на її маєток та й оженився на Катерині. Вона собі думала, що буде брикати, як і брикала, але Василь їй нося скоро втяв. Сказав:

— Ти, Катерино, тепер не вдовиця. Ти тепер — газдиня. Який гріш мала — він забирав. А вона не могла це знести — почала пити. Крала, несла до корчми, аби випити. Василь почав за нею слідити. Все, що могла вкрасти, замикав до комори. Треба хліб пекти — з комори видасть муку; хліб спечеться — сховає до комори. Коли були робітники, він сам краяв хліб, а решту ховав під ключ. Жінці видавав хліб по кавалку, але так тоненько різав, що можна було Бога на небі вздріти, аби дурне голови не бралосся жінці. Кажуть: яка їда, така й хода.

Почала Катерина дуже бідувати. Говорила йому:

— Василю, родиться так само на моїм полі, як і на твоїм.

А він як дав їй позавуш, то водою відливали! Більше не обзивалася. Стала так робити: пече хліб, а трохи тіста ховає у поливане відро. Спече собі з того тіста двоє-трое хлібенят і сховає. Але він і це вислідив. Сидів на кріслі доти, доки вона хліб не посаджає у піч. А посаджає — він порахує, заткає за-кривальницею, і печеться...

Катерина мала з ним четверо дітей. Бувало, пошкребче джу, покладе в піч маленький буханець і, коли спечеться, дітям по кусочку пощипає і собі в рот кине...

Вже їй гульки не в голові були — хліба жадна була...

Василь Собко був тут найліпший рибак. Тоді риби було багато. Бувало, наловить риби, принесе додому, сам почис-

тить, сам посмажить, з'їсть, по одній дітям дасть, а коли риби багато — везе до міста продавати.

Катерина з біднужди дістала хворобу та й померла. Діти роз'їхалися по світах, лише наймолодша донька Марія привела собі з міста чоловіка та й почала брати над татом верх — відплачувала за маму. Він занедужав, лежав на печі в біднужді, і не хотіла донька навіть подивитися до батька.

Так і вмер Собко на печі.

...Розповім вам ще про бабу Сафатиху, яка два рази вмирала. Першої смерті Сафатишиної я не пам'ятаю. А коли вона таки справді вмерла, то я ходила на похорон. Мала вісімдесят років, і за нею мало хто плакав — усі говорили про її першу смерть.

А як було? Прийшла Сафатиха з поля та й сказала доньці:

— Йой, Оленко, я така хвора — відай, буду вмирати.

— Та як умирати? Вам лише сорок років минуло, а ви — вмирати!

— Смерть, донько, не вибирає — молодий чи старий. Я лише прошу тебе, коли я вмру, зав'яжи хустину мені не по-бойківськи, а по-гуцульськи, бо я не люблю по-бойківськи. А Луць де?

Луць, зять, молотив. Поки невістка покликала чоловіка до хати, Сафатиха вмерла. Вже лишили роботу в стодолі, гріють воду, купають маму, переодягають у чисте, кладуть на стіл, голосять; пішли за ріку до церкви, задзвонили в дзвони, принесли світло, позасвічували свічки; Сафатисі, як Бог велів, на грудях воскову свічечку засвітили; зійшлися люди, сидять, плачуть — баба більше двох годин лежала на столі, а через дві години встає на ноги та й каже:

— Оленко, чи я тебе не просила, аби ти мене по-гуцульськи завила в хустину, а ти мене таки по-бойківськи завила? Ти ж знаєш, що я не бойкиня, що тато твій мене з гір привів сюди. Видиш, як ти мене, дитино, любиш? Фальшива ти, Оленко, для мене!

Люди з хати — суньголов: лізуть одні на одних, бо страшно, що мертва встала. Почали двері тріщати, зчинився крик, а Сафатишин зять, мудрий чоловік, каже:

— Чекайте, люди! Як умирає хтось — ми плачемо, а як хтось воскресає — ми боїмося. Чекайте! Є нас багато!

Люди стали, а він підходить до тещі та й питає:

— Мамо, що з вами?

А вона сидить на столі й говорить:

— Та що? Вернулася-м з того світу.

— То розкажіть нам, як на тому світі? Що вам казали?

— Та що казали? Не можна, аби шмаття тоді сохло, як у церкві правиться; не можна ходити по тих трісках, де будинок будується; не можна старих людей зневажати; а четверте слово не можна нікому говорити, бо коли скажу, то вмру, а не скажу — то буду ще стільки жити, скільки прожила.

І вона таки прожила ще сорок років. На неї люди дивилися, як на святу: кому треба віск злити — до неї, котра жінка дитину родить — до неї. Шістнадцять років ми були сусідами. Сафатиха любила, що не займаюся плітками, та й, бувало, кличе мене:

— Ходи-но сюди, Марійко.

Я прийду. Вона несе подушку, кладе мені на коліна, голову — на подушку; любила, аби я чесала її й шубортала в голові гребенем.

— Йой, твої руки такі легонькі, так мені добре... І засинала стара Сафатиха в мене на колінах. А коли хвора лежала, то не вставала, і ніхто не міг її повернути на другий бік, лише я — любила мене. Було мені рівно тридцять чотири роки, коли вмерла стара Сафатиха. Прийшов дяк псалтир читати, а я прийшла казки розказувати. Ціле своє життя мала я роботу: по весіллях співати, а при вмерлому казки розказувати. Бувало, цілу ніч рот тобі не закривається.

Як нині бачу: лежить стара Сафатиха на катафалку. На сей раз завили її не в хустину, але в шлюбний завій, — так як вона хотіла. Завій був довгий, з білого полотна, і один кінець звисав з катафалка.

В нас на Лужку колись ігри були при тілі померлого. Називалося, що «привида проганяють». Цілу ніч парубки з дівчатами бавилися. Били «лопатки», їхали «потягом», давали «понюшки». А по війні чогось-то занехаяли, священики дуже сварили за це. Казали, що то дикуни лише веселяться, коли хтось умирає, бо пізніше вони їдять його тіло, а християни повинні оплакувати мертвого. Та й пішла уже мода згадувати, як то людина жила, і казки розказували, а газди грають у карти.

Люди вночі посходилися до Сафатихи, посідали на довгі лавиці, що були колись у кожній хаті попри стіни. Люди

слухають, а я розкажую про Чудилище-Страшилище, що жило в Чорній горі. Раптом чую, хтось шепнув:

— Йой, Сафатиха оживає!

А то рівно дванадцята година. Дяк задрімав з псалтирем. Я дивлюся, а баба головою: диб-диб! диб-диб! Люди одне за одним почали тихенько висотуватися на двір. Дяк прокинувся, книжку — під пахву, та й у двері. А я закам'яніла, сиджу, бо ноги вже мене не слухають. Добре, що був у хаті грабар Панько Олексинин. Він мертвих не боявся. Встав з лавиці й крикнув:

— Люди! А чого ви, дурні, тікаєте? Та Сафатиха на сей раз не ожила!

— Ая, головою так вимахує... — кажуть знадвору. Панько тоді став коло мертвої та й говорить:

— Ану, Марисю, вставай, бо як дам тобі коштуром по задниці, то зараз зірвешся! Ти що? Далі нам комедії покажуєш?!

А Сафатиха головою — сіп-сіп! Панько зі страху присів. Та й як закричить:

— Люди дурні! Таж то гуска!

Під лавою, у кутку, була підсипана гуска. Сиділа собі на яйцях, вигривала, та й гусці сумно було. А коли стару зав'язали в завій, то кінець звис, гуска дзьобом усе сіпала за той кінець, а голова старої рухалася на столі... А нам здалося, що Сафатиха знову воскресає і буде ще сорок років жити.

...То був фаний звичай, що весільний завій кожна жінка тримала в скрині аж до смерті. В смертну годину завивали голову в те, у чому шлюб у церкві брала. Мама молодого свою невістку зав'язувала в хустку на колінах у молодого. Зверху клала завій і вінок. А косу дівочу втинали й зашивали в подушку. На тій подушці, де була зашита коса, спали молоді газди й любилися... Є така співанка про коси:

Понад море стежечка, йшла нею Марієчка,
 Русу косу чесала і на Дунай пускала:
 Плинїть же ви, коси, через темні ліси,
 Приплинете до матінки...

А я свій вінок заклала була під скло на образ Божої Матері. Діва Марія стояла з малим Ісусиком на моєму вінку й дивилася на нас з чоловіком зі стіни чолової.

А було ще таке.

Олійник вигнав худобу пасти в луги. Нарізвав вербового пруття та й шукав місця, де би сісти і кошик плести. Знайшов купину, присів, а вона загойдалася. Він відвалив її, а під нею чорна коробка з-під головкатою цукру. Він відкрив, а там мертва дитина — страча. Розказував, що навіть мурашки покинули гніздо через те дитинча.

Шандарі шукали, чия то робота, та не знайшли. Потім поміж люди пішло, що то Ольга Фірманючка з Дубова таке зробила. Вона була з метеликами в голові. Сміялися, що вона говорила:

— Я в піст ніколи не скоромлюся.

А сама вилізе на піч, візьме горнець зі сметаною і лежачи лиже, як кішка.

Того року були сніги завальні, а влітку — води. З Лужка три хати вода забрала, і Фірманюка затопило.

Коли води відгуляли лугами й селами, то людям причувалося, що душа страченої дитини літає і просить: «Хреста! Хреста!» Старий Слободян ішов опівночі свиней диких полошити та й перехрестився і сказав:

— Як ти хлопець, то маєш ім'я Іван, а як ти дівка, то — Марія.

Кинув носову хустинку позад себе, і вже ночами не літало й не кричало.

А Дмитрик Магнич був дуже «богомільний». Він закопав собі в саду великий хрест, помалював його, маїв на Зелені свята липою, на Івана — братчиками, косичив васильком на Йордан. А як вийде, бувало, під хрест молитися, то так високо руки здіймає, аби весь Лужок бачив! Клячить на колінах, б'є поклони, хреститься, говорить молитву, що аж діти сміються:

— Діду, трохи легше, бо буде гуля на чолі!

А він зривається із землі, хапає патик і біжить за малими вулицею і викрикує:

— Шляк би ваш трафив, проклятники! Аби-ште не жрошли! Я ж Богом говорю, а ваш дідько підмовляє на гріх! Бодай би ваш нагла кров пожаливала! — шипів як змії-сатана.

Діти відбіжать на вигон, порозсипаються та й сміються зі старого нервуса, а той зі злості б'є капелюхом по нозі, махає кулаком і проклинає дівчому:

— Аби-ште повивішувалися!

Дітлахи тоді стають гуртом і кричать:

— Ге-ей! Побожний! Ге-ей!..

Магнич не знає, що йому робити, і йде скаржитись вчительці або кидає камінням за малими.

— Громи би ваш пожабивали! — кричить.

А мій син Іван теж з дітлахами був, хоч я його дуже карала за таке, коли старшому скавав до очей, і сказав йому:

— Діду, ви дуже побожний, але чому вас грім не убив тоді, коли ви забрали мою корову за переступ межі, а тато мусили вам нести золотий до хати. Чи дали ви той золотий «на Боже», чи сховали до кишені? Побожному не пасує таким бути...

А то таке справді було. Ми малого не били, бо корова не в шкоду забігла, а на парину зайшла, на зорану стерню. Він так кляв-кляв нашій корові:

— Дай Боже, аби твоя корівка жила, але аби ніг не мала! Аби по моїм полі не могла більше ходити! І ти аби-с дихати не міг!

На нього не було ні морозу, ні дощу — зажерливий природився. І вмер таким. Від дихавиці помер. Добре кажуть, що горбатого й могила не справить...

Тепер слухайте про писареву козу. Писар Петро Федорчук мав доньку Галину. Дівчинкою вона захворіла на сухоти, довго лікувалася. За лікарями півмаєтку пішло, але не могли їївилікувати. Порадили Галині сільські люди: щодня з'їдати по дванадцять яєць, по двісті п'ятдесят грамів масла, доїти козу й пити ще тепле молоко від кози.

Купив писар велику бородату козу. Дівчина вже вставати не могла. Козу доїли в хаті коло ліжка, так що Галина зразу пила ще тепле молоко. Яйця вона то сирі пила, то смажені їла, то варені — всіякого способу шукали. І одужала Галина.

Пізніше та бородата коза паслася в саду, а писарева донька носила їй траву, вербину, бавила, обіймала, цукерками годувала за те, що врятувала її від смерті. Коза жила п'ятнадцять років і загинула своєю смертю. Її поховали під вишнею як людину.

Галину посватав якийсь адвокат, і вони переїхали до Львова. Брат її Іван оженився на польці. Мама його — писарка невістку не любила. Весілля йому не робили. А коли приїхала

невістка, то Федорчучка сховалася до сусідів. Коли стара вмерла, то невістка не хотіла навіть на похорон приїхати.

...Отут, де криниця-теплиця б'є з-під землі, що ми її називаємо «вікно», живе стара дівка Катерина, її тато Семань Слизинський тримав по дванадцять-тринадцять корів. Уже лід ставав надворі, а він ще гнав худобу в ліс пасти. Корови були худі, як гаки. Кобила одного дня мала лоша, а другого він запрягав її до воза.

Мій Дмитро питає старого:

— Нащо ви її запрягаєте?

А Слизинський:

— Ай, їй нічого не пошкодить!

Запріг — поїхав. Привіз дров, кобила впала — качається по підвір'ї. Він гнав, кобила зігрілася, а була слаба по лошаті й дістала з того «кров» — таку хворобу. Слизинський кличе з хати жінку:

— Анно! Аннуньо! Бери макогін, йди добре зверху натирай кобилу, бо здохне! Треба її добре шпанувати!

— Зараз, Семку, зараз!

Прибійжить газдиня, натирає макогомом кобилу. Анна, його жінка, так нічого була, але складу не мала ніякого, ходу файного не мала. А донька Катерина не знаю, в кого вдалася — як писаночка ходила. Хотіло дівча побігти до читальні чи на вечорниці межі хлопці, межі дівчата, але старий тримав її у залізних рукавицях; у роботі Катеринин вік минув.

Зіпсував Слизинський долю доньці так само, як кобилу зіпсував.

Катерині не можна було ніяку книжку прочитати, окрім молитвенника. А дівчина жити хотіла. Прибігала до мого сина (горнулися одне до одного). Син мій багато читав і дав Катерині якусь любовну книжку. Але старий ту книжку відібрав у доньки й бігом приніс назад Іванові — аж захлинався від страху:

— Йой, що ти, вороже, робиш? Що ти дитину мені підбурюєш? Нащо їй це знати?

І що старий доброго зробив? Він умер, жінка його вмерла, а Катерина донині сама. Ще працює, але серцем хворіє. Так як бур'ян живе: від людей бокує, в неї п'ять-шість років у хаті небілено, павуки по кутах гнізда повили, як птахи, а на вікнах

віконниці ще є. Вже ні в кого нема віконниць, лишень в оцій одній хаті... Закриває на ніч, замикається на ключ, а якось удень, спостерегла я, відкрила віконниці, стала коло вікна і дивилася. А то мій син їхав на коні на поле, а вона дивилася.

29

То лиш дурні хруні брешуть,
Що їм в Польщі легше.

З її пісень

Тридцять восьмого року, пізно восени, прийшли до нас, до хати, три українці, що записалися до шляхти, і один поляк — Барановський. Забирають вони мого чоловіка з собою до канцелярії. Ми тоді якраз кукурудзу чистили, і мій син Іван сидів у шумелинні, як курка на гнізді. Зажурився він. Каже:

— Мамо, коли тато наш запишеться у шляхту, то я втечу в світ!

Я йому:

— Ей, Іванку, тато наш не такий м'який. Не бійся.

Чоловік прийшов до канцелярії, а там сидить польський капітан і питає Дмитра:

— Як панська годність?

— Марчак Дмитро, — каже, — син Михайла.

— Ну то ви є родовитий поляк!

— Не, пане. Най би були мене в польському костьолі хрестили відразу, а то занесли до церкви, і я вже до костьолу не думаю йти перехрещуватися.

Тиснули його, тиснули, обіцяли золоті гори, але нічого з того не вийшло. Був той капітан-поляк недурний, бо сказав:

— Бачите, на таким чоловіку можна мур мурувати! Я поважаю такого українця більше, ніж поганого поляка-шляхтича. Йдіть, пане, додому.

Повертається чоловік, відчиняє двері, а син Іван зігнув голову і боїться глянути на Дмитра. Я питаю:

— Що, чоловіче?

— Та що? Дурні шляхтичі гадали, що я буду сам собі кидати в лице болотом, так як вони собі кинули. Хотуть бути в гміні радними, а мені добре й такому. Вони обіцяли мені

поле, обіцяли рай Божий, а я їм відповів: «Ви спочатку створіть рай полякові Фількові Селітринському, аби не ходив поміж люди і не просив миску бульби на обід. Дайте йому життя добре!»

А наш син аж засіяв з радості. Дмитро сказав йому:

— Синку, як будеш жити, то люби чуже, але й свого не пускайся...

Тоді створили поляки якесь «кулко стшелецке» — таку партію, їм парцелювали землю — багато тих стрільців наїхало до нашого краю. А ще заснували «кулко рольниче» — ще одну польську організацію. Тридцять восьмого року почали в Дубові будувати для них костьол. Було голосування. Тоді приходив до нас Томаш Ясинський і приносив чоловікові карточки. Підмовляв його:

— Марчаку, кинь оці картки в скриньку, а решту роздай сусідам, аби кинули. За це ми заплатимо тобі. А мій чоловік сказав:

— А йди ти собі з Богом з моєї хати!.. Я в таке не бавлюся.

...Ви мене питаєте про Філька Селітринського. Звідки взявся в селі? Аж з Ченстохова заплив до нас. Не сам, ні, — Михайлина Солодка привезла собі його.

Михайлина була не з бідного роду, але тато її пив, усе пропив, а дітей мав шестеро — зубожіли. Коли підросли діти — кожне пішло своє щастя шукати. Михайлина поїхала на роботу до Пруссії. Там і війна дівчину застала. Мала хлопця, любила його, але жениха взяли на війну та й убили. А вона сина народила від нього. Не могла з байстрюком їхати додому, бо тут Михайліні гірке життя було б. Доїхала до Ченстохова, в якогось пана-поляка доїла корови і знюхалася з Селітринським. Він її дуже любив. Приїхав Філько з Михайлиною сюди, народилися у них ще двоє дітей, а землі не мали й дуже бідували. Але Філько був гоноровий і любив грати з себе пана. Не раз цілий день ходив голодний по селі, але ніколи не попросив, аби дали їсти. Він часто приходив до нас, розповідав, що його тато був дідичем, але люди сміялися з того, не вірили, що такий бідака міг бути панським сином.

Чи панський син, чи не панський, але був бідняк Філько Селітринський, та вже давно нема, помер.

Малі діти їдять хліб, а великі серце.

З її приповідок

Того року, коли воскресла Карпатська Україна, я пам'ятаю, як нинішній день.

Під чехами закарпатцям жилося ліпше, ніж нам під поляками. Туди перейшла частина Українського Війська. Втікали за Карпати й молоді галичани. Не раз і в нашому селі таємно ночували хлопці перед тим, як перейти гори. Коли Гітлер захопив Судети, тоді й утворилася Карпатська Україна. Вона проіснувала недовго, Гітлер і Сталін віддали землю мадярам, але багато наших хлопців рятували свою державу. Військо називалося Січ, президентом був батько Волошин.

А наш батько Волошин
Він скикає всіх старшин, —

співали у нас.

Навесні 1939 року під Хустом точилися бої. Польща боялася, що повстане вся Україна, і в нас колотилося дуже багато війська. За горами наші сили були замалі, щоб втриматися. Мадяри січовиків перебили, перевішали, витопили в Тисі. Хто зумів перейти засніжені гори, тих поляки ловили й вішали, пробивали багнетами, розстрілювали, арештовували.

До війни наших газдів брали в гори вивозити ліс кіньми до колії, і десь там, де Татарський перевал, фірмани ночували по хатах. Був у однім селі старий дід, що вівчарив на полонині. Він приходив до наших хлопців попросити закурити, на смереці показував вирізаний хрест і тризуб, і розказував:

— Отут, аби ви знали, від середини березня 1939 року спочиває майже двадцять наших січовиків. Вони билися під Хустом з мадярами. Коли вже виходу не було, то відступали в бік Рахова. Галичани майже голі й босі переходили засніжені Карпати й коли дісталися на цей бік кордону, полягали в одній хаті спати. А польська страж погранична їх вислідила. Січовикам не дали навіть взутися. Били-катували, а пізніше взяли рискалі й повели всіх у глибокий звір. Щоб не було чути пострілів, рискалями повідтинали їм голови, будь-як закопали в землю й хвоею замаскували, але гуцулам було

цікаво подивитися, що з хлопцями зробили, пішли за слідом й позначили те місце тризубом і хрестом, які вирізали на дереві.

Сподівалися, що коли приєднали Західну Україну до Радянської, то вшанують жертви, але совіти так само нищили січовиків і замикали до тюрем тих закарпатців, що переходили кордон.

Мій чоловік в горах запам'ятав пісню про Карпатську Україну:

Послухайте, любі браття,
Як боролось Закарпаття.
Сорок тисяч воювало,
Десять тисяч в бою впало.
Гей, над Хустом ворон криче,
Стара мати тужно плаче...

Я не годна співати. Сльози підкотяться під горло, серце стискається, щось не дає мені дихати. Бо чого то так є, що ми на своїй землі ніколи правди не маємо і не знаємо? Найкращих вбивають, вимолочують, як зерно з колоса, а шмельць лишається. Приходить один окупант, зрабує все, наїється, нап'ється нашої крові й іде, тоді другий приходить і таке саме чинить. Думалося, що прийдуть свої зі Сходу, запанує правда, але прийшли й знову гори трупів лишили, позапаковували людей у Сибіри, повинищували, намножили перешиванців, запроданців, і не можна нікого згадувати, нікому з борців хрест з терновим вінком не поставиш, а кров людська не водиця. Ніколи кров пролита за Україну не буває марно пролитою кров'ю. Головне, аби люди пам'ятали й знали про все, що було, і щось таки виросте, зазеленіє, зацвіте, коли не згасне пам'ять. Але нині треба повісити колодку на писк і мовчати.

Провелось до осені. За двадцять років польські порядки добре нам в'їлися в печінки! Коли почалася німецько-польська війна, то ми навіть тішились, що скоро настане Польщі кінець. Таж українець не міг ніде роботу знайти! Обзивали нас «кабанами русинськими», «бидлом». А хто не хотів кабаном-бидлом бути, повставав, того вбили, або до тюрми кинули. Пригадую, що виступав тоді по радіо, здається, прем'єр-міністр Ридз-Смігли й казав: «Ми не дамо нікому навіть гудзика від польської сукенки!»

Він говорити то говорив, але ми бачили, що Польщі настає кінець, бо панського гонору було більше, як розуму й сили. Брали наших на війну. З Дубова пішло багато, а з Лужка Томаш Ясинський, Петро Домейчук і Михась Яськів. Томаш був сержантом чи офіцером. Коли відходив з села, то родичі за ним дуже плакали, а він казав:

— Чого ви плачете? Я на Різдво ще вип'ю вина й заколядую у Берліні.

Але він за два тижні був удома. А Михась Яськів дійшов лишень до Чорного лісу, а звідти втік. Домейчук пропав безвісти. Багатьох німці в боях пересікли, багатьох по таборах винищили, дехто вцілів.

Польські пани перли щосили на Румунію. Тікали попід гори автами, танками, возами, поїздами; дуже низько летіли літаки. Ми ще не знали, хто до нас прийде: одні чекали німців, а другі — совітів. Тут чуємо: йде Червона Армія.

Навесні того року мій чоловік нащепив багато лісовицьдичок. Вони файно поприймалися. А старий Ясинський, тато Томашів, уночі попутав на три ноги своїх коней і пустив пастися. Коні проламали вориння, зайшли в наш сад і понищили половину щеп.

Ми ранесенько повставали, бо осіння днина дорога. Я пішла корову доїти, а чоловік умився та й вклякнув молитися; вздрів коней у саду та й крикнув до Івана:

— Біжи до Ясинських, аби забрали коней!

Іван вискочив з хати, а я несла молоко зі стайні та й кажу синові:

— Випусти корову надвір, най пасеться!

Син вигнав надвір корову і побіг до сусідів. Поки він вернувся з дідом Ясинським, корова спасла нащеплену грушку. Дмитро не мав на кому зігнати свою злість, добре влупив Івана позавуш! Той, не снідавши, вибіг за ворота й погнав через поле до гостинця. А гостинцем уже третій день безперервно їхали і їхали війська.

Якраз показався цілий караван возів. До кожної фіри було запряжено по три пари осідланих коней, а на фірах лежали перевернені догори дном понтони, велосипеди, різне армійське барахло. В польській армії було багато українців. Один фірман-українець був на кілька возів, бо решта жовні-

рів порозбігалися, коли вчули, що відступають до Румунії. Каже один жовнір-їздовий:

— Їдь, козаче, з нами! Дамо новий ровер*!

А тоді не кожний парубок міг похвалитися власним велосипедом. Сів Іван на осідланого коня, їде. Заїхав аж під місто. Стали там на перепочинок. Почав Іван витягати з-під понтона велосипед, а він не витягається. Витяг саме сідло...

А ми в хаті нічогосько не знаємо. Я повиносила надвір кожухи, верети, петеки, аби провітрилися, бо ми гадали, що тут фронт буде, та й уже рихтувалися тікати в гори. Але ж де син?

Тут з-за ріки вдирається на Лужок якась військова частина — самі офіцери польські. Б'ють з кулеметів по селу. А що то сталося? У Дубові Вишневський і Грицьк створили ревком і народну міліцію. Грицьк хотів роззброїти цих офіцерів. Вибіг з рушницею за село, крикнув: «Руки вгору!» — й вистрелив їм понад голови. А польські офіцери як ушкварили з кулеметів, то Грицьк гадав, що не вийде живий, — на череві ліз корчами до села.

Офіцери побоялися йти на міст через Дубів і через воду пробилися на Лужок. Стріляють! А Олекса Лисак якраз тоді копав криницю та й викопав собі могилу на власному подвір'ї. Вчув стріл, вилазив по драбині з криниці подивитися, хто й де стріляє, — лишень показав голову, а польський офіцер шарахнув з кулемета, та й упав Олекса на дно криниці. Ще до водяної жили, до джерела, не докопався, а вже крові на-текло... Пий, жінко, пийте, діти, замість води живу кров! Я почала сварку з чоловіком:

— Нащо ти хлопця бив? Куди він утік? Іди шукай за ним! Ідемо обоє. Розпитуємо людей, чи хтось не бачив Івана. Кажуть:

— Побіг до гостинця!

Біжимо і ми з чоловіком.

Кажуть на гостинці:

— З військом поїхав!

Боже! Що мені робити? Куди йти?

Вертаюся додому. А він, злодій, стоїть із сідлом від ровера під хатою, а сонце таке ясне, що аж сміється. І квіти

* Ровер — велосипед.

в городці ніби сміються до мене. Я вже не сварю, аби знов не втік. Питаю, чи позаносив шмаття до хати.

— Ні, я не заносив.

Кинулася по сусідах — ніхто не знає, де ділося шмаття. Поки ми бігали за сином, хтось пошанував усе з-під хати, що я повиносила провітрити. Ми здогадувалися, що то Перкатюкова робота, сусіда нашого, але ми його за рукав не зловили та й не мали права чіпатися. Може, й не він закрвав. У тій метушні всього було потроху: з тюрем ішли злодії, військові вешталися, всякий народ волочився, бо ж безвладдя кругом.

Другого дня прорвався на Лужок радянський танк. Оточили на толоці польських вояків, що відпочивали: жовніри покидали зброю, всі дивилися, як на чудо. Ми позбігалися теж дивитися, які то червоні, а вони в зеленому — ніякої червоної одежі не мають, мали п'ятикутні червоні зірки на чубатих шапках. Коли йшли або їхали на конях, то співали «Чубарики-чубчики, калина...». Але танкісти не співали, сиділо їх з п'ять на танку. Вийшов з танка командир і сказав:

— Здрасте!

У нас так не віталися, і ми йому відповіли:

— Слава навіки!

Дітвора обступила солдата. Танкіст показував радянські гроші, давав малим цукерки. Поки ми говорили з радянськими танкістами, дехто з сільських користав з нагоди: тягнув додому польський ровер, коня або і вбрання.

Другого чи третього дня у Дубові коло моста вибудували з дощок браму, смеречиною замаїли. Радилися, який прапор вивісити? Одні казали, що прапор має бути червоний, а другі, що — синьо-жовтий; треті — що червоний прапор — Радянського Союзу, а синьо-жовтий український і треба, аби висіли на брамі два прапори. Так і зробили. Зійшлися три села з гаслами: «Слава братам-визволителям!», «Слава Червоній Армії!» Аж тут надїхали автомашини. Зупинилися. З переднього авта виліз командир, підійшов до зеленої брами, зламав синьо-жовтий прапор, кинув під ноги і притоптав кирзовими чобітьми:

— Петлюровцев не должно бить!

А люди зів'яли, і так стояли. Бідні стояли спереду, а багаті ззаду. Коли захопили нас німці, то багаті стали спереду, а бідні ззаду.

Пізніше надїхали червоноармійці й стріляли в полі по фігурі Богородиці, що була в каплиці.

Відбулися збори. Михайло Грицяк став головою сільради. Він їздив до Львова на Народні збори.

Того року, пригадую, багато мітингів було, Народні збори у Львові. Землю панську ділили. Нам теж наділили загін лану. Але ми на тій землі не нагаздувалися. Спочатку землі дали, а через рік уже й нашу забрали, бо почали створювати колгоспи. У нас був створений перший у районі колгосп. Усе туди пішло: і плуг, і колісниця, і кінь. Пригадую, ще вибори. Ми гадали, що будемо голосувати так, як при Польщі, а тут кого партія назначила, за того треба було голос кинути, а коли хтось щось комбінував, то за ним лишень закурилося так, як за панами Пендерськими. Десь тоді пропав і комендант поліції з Яловичан Ярошевич. Одні говорили, що втік до Румунії, а другі говорили, що повезли разом з дівками легкої поведінки на Сибір.

Дуже скоро люди розчарувалися в новій владі.

Коли в нас були австрійки, поляки, румуни, мадяри, то українців записували до метрик русинами, а жида були жидами, і якби жидові тоді був сказав, що він єврей, то цим міг дуже його образити, а, якби той подав до суду, то виграв би суд, та коли прийшли перші совіти, то вже не можна було казати «жид». У Польщі ще жида лишилися, а в нас жидів нема, лишень самі євреї. Восени 1939 року одна єврейка дуже тишилася, що прийшла не німецька, а червона армія, підійшла до танка, поцілувала і: «Це наша влада прийшла!» — вигукувала, а один молодик стояв, та й: «Йди, йди ти, жидівко дурна! Тобі ще ця влада в'їсться в печінки». Поблизу стояв енкаведист. Єврейка підбігла до енкаведиста, щось сказала йому, і того молодика тут же заарештували.

Але першими ловили й арештовували польських панів, шандарів, військових. А коли вже встановилася нова влада, то зимою 1940 року почали вивозити на Сибір поляків з парцеляцій, з міст. Десь у лютому 1940 року вивезли з Лужка Ясинських, ловили закарпатчиків, що тікали з-під мадярів, а на літо почали масово арештовувати і наших. Спочатку взяли за багатших, яких називали куркулями. Хто почувався, що приналежний до організації націоналістів, то старався втекти за границю або піти в підпілля. По селах гомоніли,

що так довго тривати не може, і Гітлер зі Сталіним почнуть чубитися. То було видно, бо під містом дуже скоро будували аеродром. Забирали на роботу господарів з кіньми, возами. Молодих хлопців брали до війська.

У квітні везли на фірах гуцулів, які жили вздовж границі з румунами. Їх переселяли на парцеляції, з яких повивозили поляків. В чужих хатах гуцули газдували лишень до жнив. Сталін у Кремлі тупнув ногою, і румуни забралися з Буковини. В нас утворили Станіславську область, а там — Чернівецьку. А до того всіх, хто з українців переходив румунський кордон, енкаведисти замикали до «Іванової хати» так само, як і закарпатчиків, що тікали з-під мадярів, які розбили Карпатську Україну. Почали в нас говорити, що одних везуть на білі ведмеді, а других розстрілюють.

Як радісно зустрічали перших совітів, так сумно почали говорити, що біда. Читальню закрили, партії і товариства заборонили. Правда, збільшили класів у школах. Але в крамницях нічого не було. Їде, бувало, потяг зі Сходу попри наше село, а старі сміються, що він щебече: «Крупи! Спічки! Крупи! Спічки!» — бо легкий, не навантажений, а коли вертався на Схід, то важко бухкав: «Бокс! Юхт! Бокс! Юхт!» — віз шкури на взуття. Перші совіти, як і поляки, бідні прийшли. Солдати навіть на шнурках зброю носили, в старих гімнастєрках, черевиках ходили. Нове обмундирування видали були першим, а задні прийшли будь-як взуті й вбрані. Сміялися, що офіцерські жінки, коли порозбивали крамниці, понабирали панських нічних сорочок і в тім ходили до театру на вистави, бо казали, що то білі плаття.

Хто в місті мав гарне помешкання, то міг сподіватися, що його відправлять туди, де дідько «Добраніч» каже. За кожним селом був закріплений уповноважений. Одного разу прийшли агітатори з району й вихвалювали, як гарно жити у колгоспах, а коли пішли з хати, то один військовий сказав: «Не вірте їм... У нас такий голод був, що люди людей їли».

Прислали до села перший трактор «Універсал», що двоскибовий плуг тягнув. Приїхала на тому тракторі з емтеесу яблунівська Катерина. Вона ще донедавна торгувала в універмазі, у місті, а тепер уже на пенсії.

Надали Катерину до нас на квартиру. Я їй їсти варила.

Дівчина молода, а наш син Іван ще молодший. Як уздрів той трактор, то вже спокою не було: «Хочу бути трактористом, і край». А хто його візьме на трактор з такою рукою?

Катерина взяла його «причепчиком».

Цілу весну сидів на плугах і то піднімав, то опускав їх, а я вже обох годувала. За весну вони всі городи поорали.

А на саме Благовіщення орали город у Смеречанських. Було ще мокро. Трактор як засадився, то його викопували, і аж так витягали.

Влітку наш Іван пішов працювати на залізничну станцію, а Катерину перекинули куди-інде. Вона файно співала. Бувало, оре та й співає, хоч то на тракторі не до співу, але молода була та й співала.

Скоро довелося плакати.

Спочатку була ліквідація неписьменності. Позаписували до школи всіх старих, але нічого не навчили, лишень на папері було, що всі вже грамотні. В нас лишень зо три-чотири вечори вчили.

Перед війною хапали хлопців, дівчат, молодих газдів, які були в підпіллі, а якщо й не були, то так їх енкаведисти катували, що дехто сам на себе казав: «Я належу до організації українських націоналістів». Хтось в ті роки склав пісню, яку ми тихо співали по хатах:

Була темна нічка,
Всюди було тихо,
До села стихенька
Підкрадалось лихо.

Підкрадались кати,
Попід кожну хату,
Арештують друзів
За підпільну працю.

Друзів арештують,
В'яжуть назад руки,
Відправляють друзів
До тюрми на муки.

Усім дохрінило слухати, що батько Сталін — вождь, учитель веде до комунізму, коли все забрали, заганяли до колгоспів, купити ніде нічого селянин не міг. «СССР» діти чита-

ли як «Сталін с...е сирогою рибою». А другі казали, що Сталінові треба вклонитися, бо він українські землі збирає до купи: до Радянської України приєднав Волинь, Галичину, Буковину, ще приєднає Закарпаття, коли переможе фінів. На фінську війну брали і наших хлопців, але щось там Сталінові добре не пішло. Границя з Німеччиною, яка захопила Польщу, йшла по ріці Сян, та по війні, коли поляки українців вигнали з Лемківщини, Надсяння й Холмщини, кордон пересунули ближче до Львова, а пізніше ще раз вирівнювали границю й знову українців переселили до нас. Є таке село Битьків у горах, де живуть ті люди, яких на початку п'ятдесятих перевезли в гори. Ми їх називаємо лемки, а вони сердяться, бо лемки були у Бескидах, а вони — з Надсяння. Розказують, як українські села поляки вирізували, в тюрми запихали, і в нас поляки так само малися.

Але то робилося по війні. А до війни везли і наших, і поляків у другий бік — на Сибір.

Ще як діяли читальні, то можна було щось почути, а совіти читальні позакривали, за книжку з історії України міг дістати багато років тюрми, забороняли слухати заграничне радіо, і ми тоді зорієнтуватися не могли, що нас чекає. Був Коновалець — була надія на Україну. А коли більшовики Коновальця вбили, то Мельник з Бандерою посварилися. Коли Степан Бандера вийшов з тюрми на волю, то перебував десь у Польщі, поки його німці не заарештували. Тата його вбили енкаведисти, братів замучили німці, а Степанові, чую, у Німеччині якийсь московський шпигун теж віка вкоротив. В один час до війни говорили, що готується повстання проти совітів. Мій чоловік з сусідом міркували, що то смішно слухати, бо Радянський Союз величезний, а бандерівці не мають ні танків, ні літаків, ні кулеметів, а хочуть повставати. Виглядало, що Сталін перший ударить по Німцях, або по Мадярах, або по Румунах, або по всіх трьох державах ударить; тут зібралося багато війська, але вийшло так, що німці, мадяри й румуни вдарили перші. 22 червня 1941 року німецькі літаки скинули перші бомби на місто.

Перед війною брали молодих аеродром будувати під містом. Багато того літа людей працювало на будівництві. Було розпорядження кожному селові стільки-то фір дати, стільки-то людей. З сіл возили їм їсти, бо хтось пустив буйду,

що наших людей годують людським м'ясом, бо ті, кого заарештували, немов пішли під землю, а шептуни своє робили, бо сподівалися, що німці будуть ліпші — такі, як австріяки були. Але дурний думкою багатіє. Німці найперше бомбардувати аеродром і вокзал. Люди з кіньми тікали через поле, через ріки тікали, а бомби падали, і щось горіло, бо чорний дим було видно навіть з нашого села.

Нас брали окопи копати, а молодих хлопців мобілізували на війну, і вони відходили за Дністер. Мало хто вернувся з того першого призову. Правда, коли проголосили у Львові Україну, то багатьох відправили у тили. Пізніше тих, хто знав польську мову, брали до польського війська, а закарпатчиків — до чехословацького.

...Червона армія і всі установи тікали на Схід, бо німці перли на Львів. У горах ішли бої з мадярами й румунами. Радянські прикордонники відступали, й коли ловили наголо обстрижених хлопців, то вбивали, як дизертирів.

В перші п'ять-шість днів ніякої влади не було. Донеслося, що в Львові проголосили відновлення України, і одразу всюди з'явилися наші прапори. Вивісили синьо-жовтий прапор, замість червоно-синього, і на нашій сільраді. До села хтось приніс з міста вістку, що совіти вже втекли й у тюрмі на Білінського залишили гори трупів. Енкаведисти тікали і всіх в'язнів перебили.

До мене прийшла Наталька Осадчучка, чоловіка якої за два місяці до війни забрали енкаведисти, та й плаче:

— Марійко, ходім до міста. Приснився мені мій Мирон, що у вишитій сорочці лежить у тюрмі на бетоні та й просить: «Візьми мене звідси.»

А вона боялася сама йти чоловіка шукати. Мені не хочеться на то страхіття дивитись, але просить жінка, то як відмовити, коли таке, аби не приказувалося, з будь-ким могло статися. Зібралися газди й газдині, молоді хлопці, а найперше дітлахи побігли пішки до міста, бо потяг не ходив. Приходимо й ми під тюрму. Зібралися тисячі народу. Всі камери, коридори, подвір'я тюрми були завалені трупами. На складі було багато негашеного вапна. Енкаведисти живих людей загнали на те вапно і з помпи водою поливали. Вапно згасилося, а люди зварилися у рідкому вапні. Пізніше почали розкопувати замасковані ями в дворі. Добули жінок і чоловіків, яких

не можна було впізнати по скатованих обличчях. Осадчучка сподівалася впізнати чоловіка по вишиваній сорочці, але на дворі його не знайшла. Пішла до середини й зімліла: у камерах під ногами й по стінах чорніла кров, а в одній до стіни був прибитий, як Ісус Христос, священник. Говорили, що то тато Степана Бандери, але то був інший священник — родина впізнала його, винесли тіло, положили на віз і повезли. Знайшли жінку з розпореним животом, руки багатьох в'язнів були скручені дротом. У тюрмі й під тюрмою стояв плач, стогін, завід. Виносили трупи з поламаними руками, пробитими черепами.

Про те, що в Станіславській тюрмі розстрілюють, говорили ще до війни, але тепер я почула, що всіх арештантів перебили за останні три ночі перед втечею. Думали, що ніхто не здогадається. Але Бог є на світі. Коли вночі людей машинами вивозили за місто на розстріл, надлетіли німецькі літаки, побачили світло, спустилися нижче й почали бити з кулеметів. Ті кати, що розстрілювали, почали стріляти по літаках. Троє приречених, що стояли над ямою, впали межі трупи, а їх привалили ті, що їх дострілювали, коли літаки полетіли. Машини поїхали до міста по нових невільників, а ці, живі, добулися з-під вбитих і сховалися в лісі. Вони й розказали, що тут творилося наприкінці червня 1941 року.

А ще сільські люди бачили кров, що капала з машин, які ночами щось возили з міста до лісу.

Приїхали на роверах мадяри, притягли легкі гармати, розмістилися по сільських школах і дивилися, що ми робимо, але нічого нам не казали, лишень грабували геть усе й везли за гори. Тягнули додому все з заводів, з колгоспів, зерно, худобу, ліс; розікрали склади, фабрики, а натомість пригнали до міста колону євреїв, що повтікали з Польщі й від нас, коли Гітлер напав — тоді говорили — на Річ Посполиту.

А ми тішилися, що маємо свою державу Україну, та й нам лишалося перепоховати жертви, як тоді казали, комунобільшовицького режиму. Спочатку був величезний похорон розстріляних у тюрмі. Зійшлося й з'їхалося тисячі людей. Згодом за містом почали розкопувати замасковані ями, добулися дівочі коси, скручені колючим дротом руки, забиті в голови цвяхи, але стояла спека й заборонили вести розкопки, відбувалися панахиди, закопали там хрести, але тепер, чула-м, хрести зникли.

В районах теж розкопали ями зі страченими. Відбувалися процесії й походи з домовинами жертв. І в сусідньому районі було перепоховання на цвинтарі в загальній могилі. Я це на свої очі бачила. Спереду йшло багато священиків, представники влади, мадярські вояки, з усіх сіл несли вінки й квіти. Вишикували всіх по четверо, а над могилою, після панахиди, говорили як наших людей енкаведисти катували, бо черепи жертв заломлені від ударів, потрощені вилиці й попалені вогнем і кислотою руки й ноги. Мені то довго снилося.

До Станіслава ходив мій чоловік із сином. Говорив, що на похороні чоловік, який врятувався у Дем'яновому Лазу, розказував як якась Малка Морозова катувала його з трьома офіцерами: запихали людей у такі «шафи», що не було чим дихати, і вони стояли, поки не зімлівали, припирали пальці в дверях, били, копали, заставляли сидати на ріжок стільця й вибивали стілець ногами, роздягали й пропускали електричний струм від розетки до грішного місця в чоловіка, аби той божеволів з болю і признавався в тому, що він робив і не робив. Вони навіть «Просвіту» рахували за ворожу організацію і багатьох провідників «Просвіти» заарештували, як і тих, хто був в Українському Війську або в Карпатській Січі, в організації націоналістів. Енкаведисти мали кімнату в підвалі, де розстрілювали. Коли брали на розстріл, то до камери входив один у лікарському халаті й казав, що треба пройти рентген, чи не хворий арештант на сухоти. І вели на смерть.

Того катування навчилися й німці. Гестапівці ще більше всього вміли і знали. Вони спочатку організовували екскурсії й виставки, писали в газетах, що натворили більшовики в Галичині й на Великій Україні, але дуже скоро змінилися. Німці навіть людей палили в печах по концентраках таких, як Освенцім. А Україна проіснувала зо два тижні. Пригадую, від станції біг чоловік і кричав: «Люди! Німці наші вороги такі самі, як москалі! України вже нема! Бандеру заарештували! Стецька заарештували! Винищують український цвіт! Гітлер такий самий кат, як і Сталін!»

І, справді, гестапівці почали хапати всіх свідомих українців, замикати до тих самих тюрем, яких ще Австрія набудувала, де поляки мучили борців за волю, де змасакрували наших синів і доньок совіти. Молодих вивозили до Німеччини

на роботи. Страх Божий, що ми пережили до війни, під час війни й по війні.

Василь Землянський, голова колгоспу, мав евакуюватися на Схід, але чогось не від'їхав. Він ховався в місті, але там його вислідила поліція, арештувала, і Землянський уже не вернувся до села. Стали сиротами його діти. Дуже мучилася з ними його жінка. На комуністів доносили і їх забирали до концтаборів або розстрілювали там само, де й українських патріотів та євреїв. Тата моєї невістки хотіли вбити у період безвладдя свої, але він кудись зник, і від німців по горах ховався.

Арештували гестапівці й поляка Томаша Ясинського. Хтось їм доказав, що він воював проти них і хвалився, що буде в Берліні на Різдво вино пити й колядувати. Повезли Томаша аж до Освенціму, й він там пропав. Німці надручували поляків на українців, а українців на поляків, а самі нищили і тих і тих та ще й долоні потирали.

Багато, дуже багато людей замордували німаки. За містом і в місті лишили ще більше ям з розстріляними, ніж енкаведисти. І нашу давню сусідку Естерку загнали в гетто.

Естерка і її родина сплять за містом. Розстріляли їх. Здається, що то снилося все, що не могло бути такого, а було...

Мадяри, я вже оповідала, ловили в себе євреїв, що повтікали до них, коли Німеччина захопила Польщу й повертали їх назад до Станіслава. Потягами везли до Рахова чи Ворохти, а далі потяги не їхали, бо совіти, як відступали, попідривали мости й тунелі. Євреї йшли під охороною знеможені й голодні. Коли мадяри передали німцям владу в краї, то всіх євреїв загнали до гетта.

Коли я почула, що мою давню сусіду Естерку з гетта забрали і розстріляли, то пішла подивитися, чи живі Естерчині родичі — Борух Кац з жінкою Цілею і донькою Юдкою. Я їм до війни носила яйця, сир, молоко, сметану. В тому будинку, де мешкали вони, поселився якийсь гестапівець, а гестапівці карали всіх, хто помагав євреям. Я пішла в бік базару. Там стояли німецькі вартові. Я минула їх і чую:

— Марчачко, то ви?

— Я.

Дошка відсунулася, і я побачила геть сиву, як голубку, Цілю.

— Що несеш?

— Маю яйця. Я вас шукала, але мені сказали, що у вашій хаті якийсь німак мешкає.

— Ой, біда та й годі. Не знаємо, що з нами буде. Добре, що син пішов на Схід, а дочка Юдка з нами.

— Пані Цілю, я даю вам тридцять яєць.

— Дякую. Ти поклади кошик на землю й не дивися в мій бік. Я стою та й дивлюся в другий бік, чи німець не йде мене заарештувати, а вона з пазухи виймає три кавалки мила, а в пазуху ховає яйця.

— У кошику є байда хліба. Візьміть.

— Марчачко, нам тут спасу не буде. Якщо нам вдасться вирватися, то сховайте мене з чоловіком, донькою і внучкою.

А в мене тіло терпне.

— Цілю, може, я когось з вас сховаю, але не всіх, бо в нас хата маленька й голод у хаті. Все води забрали, а решту — мадари й німаки. Було б добре, якби дубівський священик вас сховав. Він — муж довір'я, але совістливий, та й німці в нього шукати не будуть.

А під час війни в Дубові був на парафії отець Северин Гірник.

Я ще раз ходила попід паркани гетта, та Цілі Кац не бачила, гадала-м, що німці вже їх з'їли, але якось до мене донеслося, що в Колосові, у моєї далекої родички Ганнусі Білецької, пасе коровину якесь чорненьке дівча з міста. Якраз на Спаса у Колосові відпуст, і я пішла до церкви, а з церкви родичка мене взяла в гості. Я придивилася, а між дітьми бігає пастушка — викапана Ціля. Нічого не питала я, нічого не говорила, аж коли радянська влада прийшла, то донеслося й до нас, що Борух Кац з жінкою й донькою втекли з гетта. Ховалися в Чорному лісі, але голод не товариш та й зима попереду — старий з жінкою й дитиною посеред ночі, в дощ, прийшли до дубівського священика:

— Отче, я вас знаю, а ви знаєте мене! Змилуйтесь, хоч ми й різної віри. Всіх нас мали розстріляти німці, але ми втекли. Розумію, що коли хтось капне в гестапо, що ви переховуєте жидів, то вам загрожує смерть. Але Гітлерові буде скоро кінець. Переховайте нас, прошу вас, як Бога.

Священик боявся і вагався.

— А ви до когось заходили?

— Хотіли на Лужок іти, але ріка розлилася та й ніч коротка.
— То заходьге.

Гірник впустив їх до комори, а там була потаємна пивниця. Кухарці сказав дати їсти й тримати язик за зубами.

Не знаю, скільки сиділи Каці в священика. Оповідують, що парох зв'язався з колосівським попом, і той моїй родичці Ганнусі Білецькій сказав узяти дівчинку пастушкою. Дівчинка називалася Юдка, але в селі кликали її Надійка. А Цілі й Борухові довелося покидати комору священика, бо селом пішов шумок і німці приїжджали з обшуком, але євреїв у пивниці не знайшли. Священик домовився з одним майстром, що копав криївки повстанцям, і той викопав бункер у лісі. Подбали, аби Каці мали що їсти, і вони перезимували в криївці. Кажуть, що наші партизани знали, що в лісі ховаються євреї, але нічого їм не казали.

А серед літа вернулася радянська влада. Каці перебралися до міста, згодом виїхали до Польщі, а з Польщі — до Палестини. Каці писали з Ізраїлю, що мають велике бажання приїхати й зустрітися з тими людьми, які їм життя врятували, але ніхто не відповів на лист, бо священика заарештували за те, що не хотів з греко-католицького обряду перейти на православний. Прилатали ще й зв'язок з українськими повстанцями, мордували в станіславській тюрмі, а з тюрми завезли до Караганди. Там він помер від голоду й холоду.

Такої війни і такого лиха ще наша земля не знала ніколи і, певне, не буде знати. Не треба, аби наші внуки те переживали, що ми пережили. Ми вже і за них набідувалися!

Мій зять служить у тім будинку, де служили старі енкаведисти й німецькі гестапівці. Він — слідчий, і я його питалася, чи так само тепер роблять, як колись робили. Я з ним про австріяків, поляків, німців і мадярів говорю, а про совітів мовчу, бо йому то не подобається, може щось зятеві сісти на ніс, й потягнуть стару бабу до КДБ, як наших молодих хлопців недавно тягали, що на весіллі співали українських співанок про повстанців. Нині навіть стіни мають вуха, і в кожному селі є сексоти, як і колись були.

Добре жити тепер, є що їсти-пити, файна одіж, файні хати, але погано, що боїшся слово сказати, що нищать релігію — закривають церкви, руйнують, палять, забороняють дітей

хрестити, вінчатися в церкві, мову нашу беруть під ноги, й не смій нікому сказати про те, що з нами робили й роблять. Наші борці — всі «бандити». Так вже всього українського бояться! Так уже бояться! Зберуться діти у вертеп — міліція ловить, підуть колядувати — кличуть до сільради і до району, штрафують, знайдуть стару книжку — тягають, радіо чуже глушать, до родичів за границю не пускають, примушують відмовлятися від пакунків, які присилають з Америки, і вчитися дітям не дають, коли хтось з родини був у підпіллі або в УПА або були вивезені на Сибір.

Мій зять питає:

— Звідки той Бандера взявся на вашу голову?

А я хотіла йому сказати, що й українцям має так само світити сонце, як й іншим народам світить, але він того не зрозуміє, бо не тут народився, не тут він ріс, не тут його корінь, але діти його будуть інакші.

31

Ой кулями Галичина поорана густо,
Аж страшно ся подивити, як то у ній пусто.

З її нісень

Запахло голодом ще в сорок першому. Коли відступила червона армія, пішли дощі. Цілий серпень, цілу осінь періщили зливи, гуляли води, хати плили, а коли довелося копати картоплю, то ми кидали дошки межі ряди і по тих дошках ходили — дуже грузько було під ногами, чиста пронора, як у нас кажуть. На городи вода нанесла такого великого й білого каміння, як гуси. Я накопала з города три мішечки бульбів, а посадила сім чи вісім.

Якось ми зиму перекантували.

Навесні люди їли щирець і лободу. Зерно, може, й мав хто, та не мав де змолоти. Аби молоти в млині, то треба було йти до міста за печаткою. Поки приніс папір, то вже не було що молоти — сконфіскували зерно. Люди робили жорна, але за це дуже карали. Тоді навіть співанка ходила поміж люди:

На Україні біда чорна —
В кожній хаті мелють жорна.
Гітлер за це злість зливає
Та й всі жорна забирає,
Аби ми не жорнували,
Але німцям хліб здавали..

Люди шукали всякого способу, щоб жити: брали гарматні кулі, розкручували, порох висипали, а гільзи кидали в піч, аби іржа вигоріла; тоді так глянцювали, що можна було голитися до гільзи, як до люстра. В таких ступках товкли зерно. Коби мав кулачок якої муки, а решта лободи, та й наварити баняк чиру — їжте! Навесні ми орали город і з-під каміння добували торішню бульбу. Люди ходили по полю та й збирали стару, суху картоплю-паперуху. Зварить жінка паперухи, додасть одне-двоє яєць, молока, лободи й пече з того коржики. Головне було — завеснувати. Ходили і їздили за Дністер, на Поділля. Хто мав коні, той міг заробити, бо чоловіки пішли на фронт, а жінки-подолянки не могли собі ради дати з землею; не було кому й чим виорати, засіяти. Жінки за Дністер ходили й вимінювали зерно на полотно, одєжину. Але на Дністрі стояла німецька поліція та й забирали хліб, били і вбивали навіть. На вокзалах чатували. Тільки сходять з поїзда з тим, що наміняли, випросили, поліцаї тут як тут. Війна правди не знає.

Дехто давав дітей на Поділля. Там легше було прожити — хліба більше. В кого було багато дітвори — з голоду пухли, вмирили. Ми свого Івана нікуди не давали. Одна дитина, кажуть, — не дитина, дві дитини — півдитини, а три дитини — дитина. Я дуже боялася за Івана, щоб з ним щось не сталося.

Їли ми оскупно й дотягнули до переднівку. А далі — вішай зуби на клинок або йди пастися. Вишила я чотири рушники, вийняла зі скрині шалінову спідницю, хустку, обрус, і чоловік поніс за Дністер міняти за хліб. Ішов він, ішов, а Бог добрий: надніс Грицька Дуду, з яким мій Дмитро служив в австрійському війську.

— Як живеш? — питає Дуда.

— Біда в нас — голод! Була вода велика, змило все з городів..

А він каже:

— Та ти маєш такі золоті руки, що вони мали би тебе добре годувати, їдьмо до мене!

Завіз Дмитра до свого села, приставив його упряж для коней робити. А ми вдома голодні чекали.

...Пішла я на свій город бульбу сапати. (Я садила гріту бульбу, з довгими кільцями. Ще лише сніг зліз — я посадила, аби не з'їли насіння, бо що би ми робили нарік, якби поле не вродило?) Сапаю я, сапаю, а то висапуються молоденькі бульбочки. Назбирала я тих бульб та й половину понесла Василюні Чемеринській. Даю їй:

— На бульби!

— Йой, а де ти взяла?

— Накопала в себе на городі.

— Йой, не признавайся нікому, бо як кинуться люди, то вночі переріють увесь город!..

Чемеринські вже веселі: чоловік Василюні пішов на ріку та й наловив пстругів. Дав мені чотири риби, а половину тої бульби, що я принесла, і чотири риби сусідові Роспопі поніс. Почала Чемеринська обід варити. А малий син Грицько вчув знадвору запах та й убіг до хати:

— Йой, так щось файно пахне, мамо! Тут вона кинула в миску рибу, кілька бульбочок і дає малому:

— Бери їж бульбу з рибою...

Малий як ухопив миску в руки, то з утіхи десять разів обкрутився посеред хати...

...А в Роспопів діти з'їли рибу з бульбочкою та й повклякали молитися. Навіть маленька Ірка, що два роки тоді мала, вклякла й говорила:

— Бозе, Бозе, дав либу, дав булю...

Чула, що старші говорили, та й собі повторювала.

Я гадала, що не дочекаюся до нового хліба...

А людям було ще гірше, ніж нам. Молодий чоловік з міста приніс файне вбрання та й просить:

— Дайте, газдине, відро зерна за костюм... Я відповіла:

— Дай, голоде, хліба, як сам не маєш... Ідіть до сусідів, може, заорудуєте. Вони хліб мають.

Посилаю його до Перкатюків, що жили навпроти нас. Він був добрий злодій ще за Польщі. В Турянського Миколи крав

снопи, а той підсів та й зловив його. Закликав сусідів, вони Перкатука зі снопами взяли навперед себе, привели під церкву, й він стояв там, поки служба в церкві не відправилася. То було якесь свято чи неділя. Спочатку я говорила, що недобре Турянський зробив, що так публічив газду, але у війну підтвердилося, що мій сусід того був вартий.

Каже мені зайшлий чоловік:

— Я вашим сусідам давав двадцять золотих за кавалок хліба — тоді ходили і польські гроші — не дали. Дивіться, як мені з голоду ноги попухли, — сказав і підняв штанки.

Подивилася не так на ноги, як на руки — робітник, бо з мозолями. Дала йому заприймленої мукою вареної лободи повну макітру. Він здригнувся, побілів, руки затремтіли — видно, що голодний. Давала я йому залізну ложку, але він узяв дерев'яну; їв поки дно не показалося в макітрі. Дала йому три коржики на дорогу. Він устав від стола й каже:

— Газдине, лишаю вам убрання за лободу й три коржі. Несу коржики дітям, бо вони вже два дні нічого не їли. Жінка мені вмерла...

І заплакав...

Мій чоловік привіз від Дуди трохи вівса, ячменю, квасолі. Я ночами жорнувала ячмінь. Пішла до комори, внесла дві миски муки. Вбрання не брала, хоть чоловікові дуже треба було: війна йшла. Цей зайшлий робітник викинув з кишені п'ятдесят золотих на стіл і з утіхи вився по хаті.

Восени прийшов.

— Ви мене пізнаєте, газдине?

— Де я вас могла видіти?

— У вашій хаті, коли лободу їв.

— То ви? Я спочатку боялася вас — не знала, на яку ногу стати. Я вже пізніше зрозуміла, що ви голодний.

— Я з дітьми тиждень на двох мисках муки протягнув. А оце прийшов віддячитися. — І дав Дмитрові кілька пачок тютюну. За тютюн у війну було важко, а мій чоловік кадив, як швець. — Я вже влаштувався на роботу, — говорив Володимир Флис (так називався той чоловік), — маю картки.

Я його більше ніде не зустрічала. Білявий був, середнього зросту й блідий.

Ходив по селах дід старий. Принесло його й на Лужок — просив хліба. Люди давали, хто що мав. Але на ніч до хати ніхто не хотів його приймати, бо кал не тримався в ньому. Так операцію зробили лікарі, що кал трубкою виходив...

Пригадую, що чоловік мій, Дмитро, йшов з Дубова й побачив його скульбленого, мокрого, що сидів над водою під вербовим корчем, а дощ на нього падав і падав. Дмитро взяв діда звідти й привів додому. Я дала повечеряти.

— Де вам постелити? — питаю.

— Я піду на сіно до стодоли, — відповів.

Другої днини я подивилася на дідову тяжку муку й сказала:

— Ой, то не життя!

А дід подивився на мене сивими очима й відповів:

— Ей, газдинько, життя! Ліпше на сонці, як під землею...

Подякував нам за все й пішов далі. Я не раз давала жebraкам у місті милостиню, думала, що того діда межі ними вздру, але ніде його не було. Я не знаю, як той дід називався...

І ще таке було...

Дочекалися ми молока, корова теличку народила.

Доїла я корову. А Перкатючка пекла хліб. Такі запахи йшли по Лужку, що якась міська жінка прийшла з дороги аж на подвір'я до Перкатюків. А я зі стайні бачу, як вона несміливо ввійшла до сіней, як стала на хатній поріг, та й чую, що просить:

— Жіночко, продайте мені кусочок хліба. Я дитину ношу і вже три дні нічого не їла. Боюся її загубити...

Перкатюк щось робив надворі, а його Настуня повиймала з печі та й повикладала на стіл пухкенькі паляниці, остудила їх холодною водою, вийшла на поріг і кличе чоловіка:

— Ільку, йди виведи з хати прибуду! Я на продаж хліба не печу!

Він увійшов до хати, взяв жінку попід руки і кинув на дрова.

Я лишила корову доїти, вбігла до хати, розказала чоловікові, бо з Перкатючкою не говорила тоді — в гніву була. Чоловік мій хоть і пив, по чужих жінках шарив, але милосердя до людей мав. Пішов. Чую:

— Жінко, що з вами?

— Умираю...

Він узяв жінку на руки та й заніс до нашої хати. Піт виступив на блідому личку, губи посиніли, носик загострився — худенька! — лишень живіт високий. Я дала їй молока теплого з шумою, що від корови принесла.

— Ви в поважному стані? — питаю.

— Через два місяці, — каже. — Чоловіка забрали до Німеччини, а я сіла на потяг, поїхала сюди — хліба шукаю. Все, що мала, попродала — гроші є, а хліба ніхто не хоче продати.

Я зарізала молоде когутя, напоїла її юшкою, зварила бульби та й недобре зробила; до ранку жінка спухла, затекло лице; ноги, руки стали як колодки. Пролежала вона в нас два тижні, поки одужала. А вже тоді в нас було що їсти. Збирається Мирослава (так називалася) додому, до Львова. Злагодила я їй сиру, сметани, яєць — пішла з нею до поїзда. Давала нам гроші, але чоловік сказав:

— Я в цю прикру годину ні в кого грошей не беру. Вам гроші знадобляться у місті. А я на городі в селі з голоду не вмру...

А по війні йде до мене якась жіночка молода, незнайома, але чогось усміхається:

— Доброго дня, моя спасителько!

— Хто ви? — питаю.

— Я приїхала вам віддячити за те, що ви мене з дитиною від смерті врятували.

Привезла чоловікові вбрання, привезла синові вбрання, а мені — велику хустку. Я їй гроші за це таки впхала в кишеню, бо ж в ті роки за одержину тяжко було...

А Перкатюків син на ріці гранатою підірвався. Настуня за сином забанувала й теж померла. А про Ількову смерть я ще розкажу... Тепер там, де Перкатюкова хата стояла, худоба пасеться і качки ходять.

Ой, ніколи не треба людині на чуже лакомитися, бо можна й своє утратити. І треба дати, коли хтось просить, бо хто людині вчасно дає, той подвійно дає. Я вже на цьому переконалася...

...За німців були в нас телиця й корова. Корову сконфікували при перегляді худоби й сказали гнати до міста на здачу. Ради не було — погнали. В місті ми ночували разом з коровою. Серед ночі почало дуже блискати, гриміти, пішов дощ, а я — у самій сорочці на рині. Ще й до всього — чужий бугай урвався та й бігав за нашою коровою. Бугай бив людей,

мало мене не потовк рогами. Худоба голодна каміння лизала і дуже ревла. Я пішла та й украла трошки сіна, але то лишень на зуб корові. Пішов чоловік за сіном, а німець додивився, що я годую корову, та й мене по хребті коштуром! Коштуром!

Прийшов чоловік і хотів іти німця бити, але йому відрадили. Німець був би мого чоловіка застрелив на місці.

Бодай би не снилися ті роки...

32

Посію я діжку гречки, а дві жмені проса,
Ходила я в черевичках, тепер ходжу боса.

З її пісень

А ще вам розповім про вчительку Яблуновську. Коли ми дочекалися тої пори, що «покотилися пани з гори», то до Лужка прислали ще двох учителів, бо школа в нас початкова. А за Польщі працювала одна вчителька. Мама її була полька, а тато — українець, та записався до шляхти і грав пана. Такий перешиванець був, як у нас казали тоді. Він і його донька-вчителька дуже домагалися, аби наші люди ступали на ту ж саму дорогу, що й вони. Хруні — та й тільки.

Шляхетським дітям давали каву в школі, а простим не давали. Але діти дітьми: повибігають на перерву — одні йдуть пити солодку каву, а другі стоять голодні. Шляхетські вже тямали, що вони «щось вище», й почали наших дітей обзивати «хамами». А наші відповідали:

— Ви, хруні каправі, пийте каву, а ми маємо дома молочко!
Ті побігли, поскаржилися Яблуновській-вчительці:

— Прошу, пані вчительки, Нестор Демочко й Микола Бойчук прозиваються нам...

І вибрехали й таке, чого хлопці їм не казали. Яблуновська завела Нестора й Миколу до класу і так їх била, крутила за вуха, що хлопці розхворілися. Оксана Демочкова і Тетяна Бойчучка пішли до вчительки:

— Прошу, пані професорки, скажіть, за що ви наших дітей били?

— Ваші діти прозивалися нашим дітям!

— То скажіть нам, а ми вдома справу зробимо.

— Геть, хамки, зі школи?

Вигнала жінок за двері ще й сказала служниці, аби за хамками клямку вмила, бо можуть зарази якої принести.

Це було тридцять шостого року.

Тридцять дев'ятого у вересні Польща тріснула. Яблуновська і за радянської влади дістала працю — далі вчителювала. Але прийшли німці, принесли голод. Сорок другого року голодували ми — зголодніла і пані Яблуновська. Довідалася вона, що Тетяни Бойчучки чоловік був на Поділля й виміняв там за новий кожух мішок квасолі. Прийшла Яблуновська до газдині та й просить:

— Господинонько, продайте мені миску квасолі.

— Та я вам так дам, пані.

А сама цідить зварені квасолі. Пішла пара по хаті, а Яблуновська вдихнула:

— Ох, який слічний* запах!

Каже Тетяна:

— Та я би вам, пані, дала, якби ви хотіли в моїй хаті їсти.

— Нічого-нічого, буду їсти...

А Тетяна навмисне біжить корову годувати, дає льосі їсти, забирає малих поросят, що народилися, до хати, каже, що в стайні холодно — позамерзають. Не миє рук, не бере ані тарілку, ані нову мисочку, але таку чорну, перепалену, що димом пройшла, бо вже голубці нею накривала, коли в піч клала, та й насипає в неї квасолі. Пані їсть, аж їй за вухами тріщить, і позирає під піч, де Бойчучка тримала бульбочку таку, як горох. Тетяна звернула увагу, куди Яблуновська дивиться, й каже:

— Я би вам, пані, дала бульби, але встидно мені давати, бо дуже дрібненька.

— Нічого-нічого, дайте...

— У мене, пані, є ще капуста, але така дуже погана, бо вродилися самі торшуки, самий храбуст — треба добре зубами хрупати, аби розжувати, але нічого не зробіть...

— Нічого-нічого, я буду їсти.

А Тетяна заганяє і свиноматку до хати. Льоха понюхала Яблуновську, пішла до своїх пацят, перевернулася, як пані, та й поросята її ссуть, а вчителька їсть...

* Слічний — гарний (пол.).

Наїлася. Тетяна насипала їй у сумку квасолі, дала капусти, картоплі дрібної, а тоді сказала:

— Видите, пані, як то є? Ви — вчителька. Ви — били мою дитину, за мною клямку мили, а нині в мене з такої миски їли-сте, з якої у нас ніхто не їсть. Колись ви вередували, а нині перейшли на такі дороги, щоби-сте з сміття їли. Вчили ви нас, але нині я і вас учила політики.

— Газдине, я вам заплачу за все!

— Ні, пані, я не хочу вашої плати! Йдіть собі з Богом і знайте, що життя, яко колесо: та шпичя, що нині внизу, завтра буде вгорі...

33

Ой зелена та береза, що росте у полі,
Ой нещасна Україна в німецькій неволі.

З її пісень

Про Ковпака ми почули, коли він уже воював у горах. Уночі було видко, як нафта горить. Дуже багато німців їхало гостинцем, їхали та їхали... Гупало та й гупало з гармат. Літаки літали. На Лужку говорили, що в гори прийшла велика партизанка.

Коли ковпаківці прорвалися у Делятині, частина їх переходила через наш Лужок. Так тихенько йшли, що ніхто не чув і не бачив. Розбудили Олійника, аби показав їм дорогу до Чорного лісу. Був з ними один бородатий. Мій син каже, що то мав бути Петро Вершигора. Він питав Олійника про війта, чи не нарікають на нього люди? Олійник не хотів нічого наговорювати на війта нашого Кирила Мурзенка, бо боявся, що його вб'ють.

Олійника відпустили аж через добу. Він оповідав, що день застав їх за Городищами в лісі. Вони переднювали там, де Довбушева криниця. Розказують, що і Довбуш там з хлопцями ночував. Опришки хотіли пити, а води на горі в лісі не було; Довбуш підійшов до пня, вдарив кулаком, і утворилася криниця.

Той бородатий партизан наказав своїм, аби нікуди з лісу не йшли. А був з ними один молодий хлопчина. Він собі пішов на хутір і від когось приніс повну коновку молока. Боро-

даний дуже розсердився на нього й кликав до себе, але хлопчина кинув коновку і все втік. Казав:

— Не піді, бо ви мене розстріляєте!

Бородатий кликав його. А малий усе боявся його та й ішов позаду всіх. Дмитро мій каже, що то мав бути син комісара Руднева, якого вбили в горах*, але я думаю, що то був не він. У Чорному лісі вже були бандерівці й вони затримали малого ковпаківця. Йому не вірили, хтось там казав, що треба його відправити до дідьчої мами, але повстанець Білий поговорив з хлопцем і сказав: «Вбити я вам його не дам, бо то мій земляк з Поділля. Я за нього ручаюсь». І справді той ковпаківець підріс, був кулеметником у якійсь сотні та вбили його енкаведисти під Чорним лісом, коли блокада була.

Українська самооборона з Ковпаком мала сутички, але згодом якось домовилися, що німці — спільні вороги. Ковпак дуже великого страху нагнав на німців, але його мало не розбили в горах. Якийсь чоловік через німецьку заставу вивіз Ковпака на фірі в гною і він пішов на Схід. А наші хлопці перейменували себе в УПА й воювали на своїх теренах. Курені розросталися. Ніхто вже не хотів німакові терпіти. Не хотіли до Німеччини їхати, втікали звідти додому. Було чути, що там десь убили німця, там — двох... Німці хапали й розстрілювали заручників, везли молодь на примусові роботи, а хто ховався або тікав, того чекав концтабір.

Восени 1943 року мого сина взяли до Німеччини. Остання облава була в тому році.

Вдень ходила я з Іваном до міста, аби купити йому якесь убрання на зиму, бо дуже похолодніло було. Йшли ми до Станіславова й назад пішки. Прийшли вимучені, голодні, а Дмитро — чоловік — каже:

— Війт удень приводив німців, хотіли сина забрати до Німеччини. Може би, Іван дома не ночував?

А я собі до серця те не беру, бо знаю, що калік у Німеччину не треба. (Я вже розповідала, як Дмитро малому Іванові

---

* Наприкінці 1980-х років полковник-ковпаківець Петро Брайко в газеті «Правда» опублікував статтю про те, як радистка А. Туркіна за наказом з Москви застрілила комісара цього партизанського з'єднання С. Руднева на горі Діл у Карпатах.

вивихнув у плечовому суглобі руку, коли вчив усякі вправи робити).

Повечеряли ми, полягали спати, а серед ночі гупають кулаком у двері. Відмикаю: є вїт Кирило Мурзенко і німець з поліції. Поліцай стягнув Івана з ліжка:

— Збирайся!

Я кинулася до них просити:

— Він каліка на руку!.. Він у мене один!..

Ніхто того слухати не хотів. Повели.

Тої ночі багатьох хлопців забрали з Лужка, з Дубова. А я вже не спала. Скоро дещо зрихтувала синові на дорогу, взяла курку в кошик та й пішла назад до міста за сином Іваном. Питала я людей, куди його могли повести, та й допиталася, що всіх звозять і зганяють до арбайтсамту*, що за Валами. Пішла, знайшла. Приступила я там до якогось панка, впхала йому курку та й сказала, що тут мій син має бути, що я йому передачу принесла, що він інвалід на руку з малих літ. Панок сказав:

— Вони не мали права каліку-сина у вас брати.

— А де він є? — питаю.

— Їх усіх повели до поїзда.

Зі мною був молодий хлопець з Дубова, що в суботу мав з дівчиною шлюб брати, а її забрали тої самої ночі, що й Івана. То був вівторок, здається. Ми обоє побігли на вокзал, але спізнилися — поїзд уже йшов до Німеччини. Я стала на пероні, та й темна ніч мене оповила...

Хотіла вже йти додому, але нас оточили німці й почали зганяти на широку площу. Тепер там будинок стоїть, а тоді були стовпчики закопані, і сніжок почав пролітати. Дрібонький такий сніжок падав. Підїхала німецька машина, привезли вісім хлопців окровавлених, руки їм скручені, у самих кальсонах і сорочках були...

Німаки скидали їх з машини і дротом прикручували до стовпців. Я глянула — знайомий межі ними. Роман Груняк мене впізнав. Він у нас на Лужку дівчину посватав. Я вишивала хлопцям сорочки, а він, як уздрів мое вишиття, прибіг, приніс ниток, матерії і просив:

* Біржа праці (нім.).

— Вуйно, вишийте мені таку ж сорочку, яку ви моєї жінки братові вишили...

А тепер він босий стояв у тій самій сорочці. Синій був весь. Подивився на мене і крикнув:

— Передайте до мами, що я нині закінчив своє життя! Смерть фашистам-катам! — І заспівав «Ще не вмерла Україна».

Пісню підхопили всі решта, їх били і в три заходи розстрілювали: прикручували по троє і з автоматів...

Мертвих поскидували так, як дрова, на машину і кудись повезли. Одна мама прибігла на площу й умліла, її відливали водою. Не своїм голосом кричала серед міста, брала руками сніг з кров'ю у білу хустину, цілувала й ховала за пазуху.

Я не могла дивитися на ту страшну розпуку. Син мій стояв перед очима. Йшла я і сама не розуміла, куди мене ноги несуть. Холодно було, дуже холодно. Щось в мені вигоріло, і вітер колисав мною. Коли дійшла до Яловичанів, то там знову зганяли людей дивитися, як заручників розстрілюють, але я не пішла через містечко, а завулками кралася. Вже в полі чула, як диркотіли автомати. Якась жінка кричала несамовито, і її голос ловив мене і обганяв.

Під вечір мама везла тіло свого сина через наше село, і всі бігли дивитися. Я вже не могла йти. Роззулася і лягла. Приснилося, що сина мого німці ведуть на розстріл, і вві сні кричала, а чоловік мене будив.

Ми нарікали на Мурзенка-війта. Він мені говорив:

— Я твого сина-каліку дав тому, аби здоровий лишився дома. Я гадав, що його з міста завернуть назад, а його повезли...

Івана завернули аж з Німеччини. Два місяці не був дома. Але ніхто не знає, скільки мама за сином пережила за тих два місяці! Дитина того болю не годна ніяк відчутти, бо мамина кров у дитині є, а дитячої крові в мамі нема... Ось син Іван має свої діти та й знає, що то є рідна дитина...

Подивлюся горі селом — всюди веселенько,
Як німаки утікають — радіє серденько.

З її пісень

Над Дністром фронт стояв довго — майже чотири місяці. Перед Великодніми святами радянські танки проломилися через лінію фронту і пішли в обхід через Лужок.

Тут було напаковано багато війська, гармат. По всіх селах стояли німці, мадяри, власівці, і всі повтікали за ріку, повкопувалися на горі й били звідти по рівнині. Міст був геть спалений.

Поміж люди пішла паніка, що будуть село палити. Люди кинулися тікати в Гостилівський ліс, ховалися за береги, по проваллях, по глибоких канавах. А дехто викопав собі криївку. Чоловік мій сказав:

— Тікаємо і ми. А я відповіла:

— Ти з сином тікай, а я тільну корову в шкільній стайні не лишу.

Ні чоловік, ні син не хотіли й мене саму лишати під кулями. Я тоді сказала їм, аби йшли наперед, а я дам корові їсти та й їх дожену. Пішли глибоким вивозом до Колосова, а я і не думала йти. Одну корову вже забрали німці. Телиця відбігала, й ми з дня на день сподівалися малого телятка. Я боялася, що від куль завійметься стайня, і тому нікуди не тікала — пильнувала. А то так страшно самій одній у хаті. Ніч темна, на столі паска, яйця, хрін, а земля здригається, кулі виють та й лишень — бум! бум! Над школою цілу ніч червоні кулі хрестилися... Танки попри хату посунули за ріку. Один з них їхав через зарінок та й між вербами загорівся, як сірник: я ніколи не могла собі подумати, що сталь може так горіти...

Мій чоловік розказував, що коли побачив цей вогонь, то в Колосові ліз на грушку, гадав, що то вже наша хата горить.

— Певне, маму вбили! — сказав син, і верталися обидва по мене.

Люди всю худобу зігнали до шкільної стайні: боялися, що військо забиратиме, а туди ніхто не полізе — шкільна стайня порожня. А худоба, як і люди, боїться куль та стріля-

пини. Коли той бій почався, то такий худоб'ячий рев зчинився, що страх збирав. Я качалася так, як гарбуз, по подвір'ю від хати до стайні, аби дати їсти худобі. У хаті обтупила стіни подушками, вклякла й молилася. Хтось постукав у двері, а душа моя опинилася аж на плечах.

— Відчини, хазяйко!

Я відчинила двері. Увійшов танкіст і заговорив по-нашому:

— Не бійтеся. Ми вже відходимо. Танк наш уже інвалід...

Надворі так гримнуло, що аж хата стряслася. Танкіст сказав, що снаряди в танку рвуться. В цей час з-за ріки стали ще сильніше бити по Лужку. Я застелила вікно, засвітила і припрошувала танкіста вечеряти:

— Їжте яйця, беріть шинку. Але він сказав:

— Не хочу м'яса... І не можу... Я сьогодні на вбитих надивився. Молока вип'ю.

Сусіда нам принесла горня кислого молока. Я налила йому самої сметани. Напився, взяв двоє чи троє яєць у кишеню і побіг. Більше я його ніколи не бачила.

Скоро стрілянина вщухла, і надлетіли літаки. Чайківська засвітила в хаті, а сама пішла корову здоїти. Як верталася, літак кинув бомбу, хату рознесло, а скло з вікон позабивалося Чайківській у лице. Пізніше Чайківська зі стайні хату зробила і там жила.

Ми гадали, що німці вже не вернуться, а вони ще до жнив тут були. Ще добре в'їлися нам у шкіру...

...Мій Дмитро любив хвалитися, що знає аж сім мов. Я сміялася: з ким він буде чужими мовами говорити? А у війну мадярська мова нам життя врятувала.

Після того, як був танковий прорив, їхали гостинцем на трьох машинах італійці. Стали на Лужку, і там, де «вікно»-криниця, заливали в радіатори воду. Говорили щось по-своєму, а чоловік обізвався до них. Вони тоді питають:

— Звідки знаєш італійську?

А він каже, що в полоні в Італії був.

Питали, яка в нього освіта.

— Я навіть букви не вмю написати, — признався.

Італійський офіцер запитав, куди їхати на Закарпаття. Мій показав.

Той витягнув карту, подивився і сказав:

— Правду говориш? А якби збрехав, то було би тобі «пах-пах». — І показав пальцем коло голови.

Вони поїхали. А я чоловікові кажу:

— Чого ти такий дурний? Треба тобі з військовим зачіпатися? Най собі їде на зламану голову, звідки приїхав.

А він мені:

— Ей, що ти розумієш? Я двадцять п'ять років по-італійському не говорив, а тут така нагода...

— Йой, — кажу, — чоловіче, не шукай собі клопоту на здорову голову. У війну треба так говорити: нічого не знаю, нічого не чув, нічого не бачив...

— Ну-ну, — сказав. — Вчи не мене...

Фронт стояв недалеко. Чути було, як грали гармати, літали літаки, бомбардували. Вешталось усяке військо: німці, мадяри, італійці, власівці, наші повстанці. Мій чоловік сидів, думав і нудився без курива.

— Хіба підемо, жінко, до міста. Ти десь там маєш знайому спекулянтку, — сказав.

Ми зібралися і пішли. Того дня дуже неспокійно було в місті; німці стали злі, як шершні, — рихтувалися тікати. Спекулянтка кудись побігла, вернулася і говорила:

— Я би радила вам переночувати в мене.

Дмитро згодився. Але через годину загорівся йому хвіст іти додому.

— Підемо, жінко. Ночі тепер місячні. Дійдемо до твого брата та й доночуємо.

Ми вийшли за місто. Було тихо, тепло. Сходив місяць великий, червоний. Я чомусь дуже боюся місячної ночі, бо баба казала, що тоді нечиста сила чіпляється до людей, а Дмитрові байдуже. Йшли ми, йшли, аж тут надїхали машини, набиті мадярськими солдатами. Одна пригальмувала. З кабіни вискочив офіцер:

— Хто такі?

Мій чоловік привітався з ним по-мадярському. Він по-добрішав.

— Звідки йдете?

— З міста.

— Звідки мову знаєте?

Мій чоловік хитро розтлумачив йому, що угорець, що воював тут і лишився ще від австрійської війни, що жонатий —

я його жінка, українка; що біда в селі — нема ні сірників, ні курива; що ми ходили дещо купити, а тепер вертаємось.

Офіцер дав Дмитрові закурити і сказав:

— Добре, що балакаєш по-угорському, а то б ми затримали вас як шпигунів. Тепер ходити ночами небезпечно.

Машини поїхали. Чоловік мовчав. А я йшла і думала собі, що добре все знати; хоч раз у житті придасться те, що маєш чи знаєш...

Сімнадцятого липня сорок четвертого року на Лужку був сильний бій. Німці з мадярами вже таки добре повкопувалися за рікою Чорнявою на горах, але були ще й тут: тримали під обстрілом гостинець. З ними відступав українець із Закарпаття. Прийшов до нас такий сумний-сумний. Казав, що хата його вже недалеко, а не знає, чи дійде. Гітлерові й Горті капут — казав. Я радила йому:

— Сиди, чоловіче, у хаті, поки совіти не прийдуть. А хочеш, сховаю тебе в шкільній стайні. Тобі, українцеві, нема чого за Гітлера воювати. То кат...

Він спер голову на кулак, похитав нею, а тоді каже:

— Не можу... Я — на війні. А вдома — тато з мамою, брат, сестри... Що з ними буде, коли я втечу?

Він лишень вийшов за поріг, як надлетів літак і скинув бомбу... Його викинуло аж на дерево... А на вигоні зробилася така яма, що донині є, і там качки купаються.

Наші наступали через Лужок, стріляли з-за будинків, з садів, з-за верб. У горах тоді дощі перепадали, вода прибула, а міст німці знищили. Танкетка хотіла ріку перемахнути, та як пішла під воду, так і не вийшла. А згори били, а вода солдатів з ніг валила — гостра, груба йшла вода, крутилися вертюхи, як у пеклі. На вигоні цілу ніч і цілий день лежали кілька вбитих — і чужих і своїх. Порозганяло їх від тепла. Перед нашими вікнами, там де Теплик-потік з «вікна» впливає, лежав мадярський офіцер. Я боялася у той бік подивитися, бо мені сняться вбиті. Але корова мукала, треба було корові їсти дати; бігла я до стайні, кулька, як бджола, фівкнула коло вуха, а я глипнула на офіцера... Стала і бачу: там мій сусід Перкатюк чогось вовтузиться. Подумала: «Що він може робити?» А мій дорогий сусідик з офіцера чоботи стягає. Мені мороз пішов поза шкіру, та й заскочила до стайні. (Говорили на Лужку, що

він ходив до Гостилова з єврейських будинків лахи забирати, коли німці в гетто позабирали євреїв, але я не вірила. Очі не бачать — серце не вірить. А тут усе очі бачать). Я бігом біжу зі стайні до хати, а чоловік мій лежав тоді на долівці. Показую Дмитрові у вікно:

— Подивися... Нащо він мертвого роззуває?

Чоловік подивився та й лише встиг сказати:

— Тихо, Маріє, тихо... Він і своє лишить.

Чи то він у таку хвилину сказав, чи що? Куля бринькнула, і Перкатюк навіть не здригнувся. Лежав разом з офіцером. Дмитро казав, що його снайпер кропнув.

...У нас були вже радянські солдати, а в Дубові ще кілька днів відбивалися німці й мадяри. Вони там страшенно лютували. Серед ночі вдерлися до Михайла Скульського і Федя Рубинського, кричали: «Партизан!», били й тягли до ріки. Михайла другого дня знайшли при березі втопленого, а Федя ніде не могли знайти; гадали, що його забрали з собою та й відпустять, бо як один, так і другий ніякими партизанами не були. Їм обидвом виповнилося по тридцять п'ять років. У одного двох дівчат посиротили, а другий мав дівчинку й хлопчика.

Син його Тарасик ходив по селі й питав кожного:

— Де наш татко?

Ніхто, навіть мама не знала, де Рубинського вороги поділи. Аж через два тижні, коли все тут впокоїлося, поїхав мій брат Михась, що в Хазарові оженився, до лісу по дрова та й там знайшов убитого. Розказував, що рубав над водою суху деревину, а з-під намулу показала людська рука; він підійшов ближче, розгріб намул, а там — Рубинський. Сім-вісім кілометрів плив водою. Коли привезли Федя до Дубова, то вже волосся злазило з голови... Не було куди домовину занести, бо, як утікали вороги люті, церкву нам спалили.

Заграва велика була, коли церква вночі горіла. Чоловік Дмитрової Катерини, мого чоловіка сестри, вибіг з дитиною надвір, а маляр прискочив до нього, крикнув: «Партизан!» — і вбив Олексу на місці. Дитина не розуміла того, що тато вже неживий, — лазило по ньому й плакало, поки Катерина не вийшла надвір. Кинулася вона до чоловіка та й заголосила.

А в другім кінці села голосила жінка Яреми Божка. Його теж застрелили. Лишилася жінка з чотирма малими дітьми, а п'яте було ще за поясом...

35

Ой я вчора на весілля й нині на весілля...

З її пісень

Фронт відкотився в гори. Ми закінчили жнива. Треба було здавати контингент*. Уже Перша Богородиця. З нового зерна я напекла таких великих паляниць, як точила. Збирався мій чоловік до церкви, бо в цей день у нас празник, треба гостей після Служби Божої взяти до хати. Сів Дмитро голитися, підголив бороду та й каже синові:

— Іване, подивися, що мені отут-во є?

А в Дмитра на голові вже давно зробилася гулька. Довго вона ходила попід шкіру й не зникала, а старого то непокоїло, й він мацав її пальцями й мацав. Став син Іван гульку мацати, підтиснув трохи й каже:

— Тату, там є щось гостре...

— Гостре?

— Якби трошечки бритвою підрізати, то вийшло би...

— Бери бритву, ріж... Лишень до мозку не розріж.

Іван узяв бритву, трошечки прорізає шкіру, й з голови разом із сукровицею вийшов такий осколок, як житне стебло. Ще від австрійської війни сидів у тілі, з Італії.

Залили рану горілкою, та й пішов чоловік до церкви, а брат мій, Михась, прийшов у гості, бо я Марія, іменинниця. Колись іменинниці приносили косицю, а іменинників в'язали разом з квіткою повереслом з жита або вівса, три рази підкидали до стелі, віншували. А на Буковині, коли їздила на жнива, я бачила, як жердку з косицею причіпали іменинникові до плота або до дерева так, аби він не бачив, як то роблять, бо коли вздрить, то йому — могорич, а коли потаємно поставили чугу (так називається та віха), то вже іменинник мусить постаратися, аби було що і з'їсти і випити. Колись таке і в нас було, але війни все те понищили. І моему братові

* Контингент — хлібоздача.

було не до чути, але приніс мені кілька чічок. Пригостила я брата пирогами з нового хліба, питаю, як живе, а він каже:

— Слухай, сестро, я вже намолотив жита, пришли до мене свого хлопця, най він завтра відвезе до Яловичан контингент, та й буду мати чистий спокій, бо мені вже так дохрінили совіти, — ходять і ходять, здавай і здавай, ще й Сибіром пуджіють.

Брат Михась тоді хворів, а з району приходили озброєні урядовці і з сільради раз у раз прибігали, аби хліб давав для фронту.

Сказала я синові:

— Йди, Йване, до вуйка...

Іван з підскоком пішов. Я сина розуміла: Іванові ровесники пішли на фронт, а його викликали на комісію та й завернули додому — рука. А ви розумієте, як-то хлопцеві на душі, коли він відчуває неповноцінність свою?

Ночував Іван у свого вуйка.

Дмитро прийшов з церкви, та нікого з гостей не привів. Заварилася в селі каша: у млині знайшли вбиту жінку-польку. Казали, що москальська сексотка, ходила по селах і партизанські криївки видавала. Говорили в селі, що буде біда. Я вже спала й не спала — думала: «Нащо я сина з дому пустила?»

Перед ранком сниться мені, що мурашки обсіли мою голову і я обігнатися від них не можу. Прокидаюся — стріляють десь, машини їдуть.

А ми вже мали коня. Мадяри лишили раненого в задню ногу. Він сам прийшов до нас на подвір'я. Ми ще його до роботи не брали, пасся на вигоні. Я вибігла надвір подивитися, чи є наш кінь, і назад убігла до хати.

— Дмитре, вставай! Подивися, скільки війська йде!

Робився день. Дмитро став навпроти вікна й сказав:

— Напевне, облава... Через те, що в млині жінку вбили... — постояв і назад ліг на ліжко.

Чути, що стріляють. Бачимо: за рікою горять хати, стайні, обороти. Крик. Плач.

А три солдати вбігають до нашої хати та й піднімають чоловіка з постелі:

— Пошол, сволочь, на вулицю!

А я зловилася за нього й не пускаю. Прибігли ще три, почали нишпорити попід піч, на поді, в коморі:

— Где бандитов прячешь?

— Може ти сам бандит. Звідки я знаю, хто ти? — сказав чоловік.

А той москаль мого в зуби кулаком, що чоловік аж червоною заївся.

Я кричу:

— За що ти мого чоловіка вдарив?

Вбіг ще й офіцер.

— Бросте деда! — і до мене: — Принеси слів.

Я вийшла, а під хатою інші.

— Бандитка, куда прьош?

— За сливками.

— Назад!

Я вбігла до хати. Офіцер сказав солдатам вийти надвір.

— Не пускають мене, — кажу офіцерові.

— То не йди. Дай мені щось їсти.

Їсти було що, бо ми вчора гостей сподівалися, але чоловік не привів нікого. Підігріла голубці, всмажила яець.

— Чого так стріляють? — питаю.

— Село ваше бандитське! — сказав офіцер. — Бандитка нашого капітана вбила...

Я здогадалася, чия то робота.

Софія Процева, гостилівського багача донька, училася в місті в гімназії. Була дуже файна, хлопців мала. А сорокового року, коли встановилася радянська влада, пішла за Михайла Грицяка, за голову сільради. Сорок першого року Михайла взяли на війну. Софія тим часом зійшлася з хлопцем, з яким училася в гімназії, та й обоє пішли в ліс. Я бачила її з німецьким автоматом. Чоловік прийшов з війни, але вона вже воювала в сотні. То була відважна жінка. Коли облавники перебродили Чорняву, то вона з оборога пустила автоматну чергу й убила офіцера, а одного чи й двох ранила. Ті, що були ранені, викликали цілий полк енкаведистів. Вони приїхали на машинах, оточили село й почали палити хати, а людей вбивати...

...З'їв офіцер смажені яйця і сказав:

— Я два дні нічого в роті не мав... Де ваші діти?

А в мене волосся вже побіліло. Умираю на ногах. Умираю геть-чисто.

— Син є у мене. Возив до Яловичан контингент. У брата ночує. Пустіть мене на друге село.

— Не можна тепер. Після обіду.

Я тихенько вийшла на двір, а там чатують.

— Марш назад!

Я вернулася до хати, визирнула у вікно, а дими понад Чорняву постелилися, село палає, стріляють. Офіцер теж дивиться у вікно, але на двір не виходить.

Німію: коби син не мав якоїсь зброї при собі, бо на місці розстріл.

Пішов офіцер. А я вклякла перед образом Божої Матері: «Охорони мого сина!»

Якась сила тягне мене з хати на двір.

— Не йди, — каже чоловік.

У самий обід біжу, а село заповнене машинами, звідкись літак прилетів і сів на вигоні, начальство якесь вийшло.

А я з горнятком, ніби по молоко, а серце моє не б'ється.

— Чи жива ще моя дитина? — питаю у Господа. І говорю «Отче наш», «Богородице Діво», а горілим м'ясом тягне з-за Чорняви.

Іду за ріку, чую плачі: «Ма-а-мо-о-очко! Та-а-тка нашого вбили!»

Село в димах — хати догоряють. Стріляли запальними кулями, і люди горіли живцем. Зустріла Гошовську, питаю:

— Чи не вели мого Івана?

— Вели селом пов'язаних, але твого не вели.

На подвір'ї, у чоловікового брата, якийсь чорний москаль розстріляв Дмитра Івасюка і хвалився, що п'ятнадцятого бандеровця вбив.

Я більше нічого не говорила — пішла. І тут мене вартовий зупинив та й миленько так:

— Куди, тьотка?

— Йду по молоко.

Затримав мене.

Підійшов офіцер, той що снідав у нас:

— А-а, це ти. Скажеш, коли тебе зупинять, що тобі дозволив капітан Крилюк.

Коло моста зупинили вартові.

— Стой, шпiонка бандiтская. Куда?

— Та мені дозволив... — і забула зі страху, як прізвище капітана.

Один каже застрілити мене, другий — затримати, третій — відпустити.

Тут на коні під'їжджає четвертий енкаведист.

Мене тьма обступила з усіх сторін.

— Кудя, мама? — питає верхівець.

— До сина. Мені дозволив капітан Крилюк! — нарешті згадала прізвище.

— Пусть ідьот!

А на мості лежить наш молочар убитий. Лише два роки минуло, як оженився він. Коло нього ще один труп. Я попри них пробігла, а за мостом, на другім боці ріки хата палає, а чоловік стоїть — до стіни приперся й спить, не чує.

Я підбігла, сіпнула за руку, щоби не згорів, а він упав. Відтягла тіло в сад...

Біжу поза село. А коло грушевого пня високого два молоді хлопці стоять і дивляться на мене.

— Павле, — питаю, — що ти тут робиш? Чи ти не видів мого Івана?..

— Василю, а ти чому не говориш?

Не рухається ні один ні другий.

Я підійшла, шарпнула, а вони попадали.

Зустріла ще одного солдата.

— Де мій син?

— Який твій син?

— З двадцять другого року... Іван...

— Бачиш могилу? — показує — Там убитий лежить з 1922-го року народження. Він мав багато німецьких паперів.

— Йой, вороги! Ви вже вбили мого сина!..

Я вже напівбожевільна... А на дорозі шістнадцятеро вбитих. Нема Івана межи ними. А коло могили Іванів ровесник... Два цвяхи в носі забиті.

Де мій син? Прибігаю до брата, а в брата хата порожня.

— Де мій Іван? — питаю солдатів.

Кажуть, що бандитів повбивали.

Чую: через вікно хтось кличе мене.

— Мамо, забери сина, бо не знаємо, яка ніч буде!

То кликала мене жінка першого голови колгоспу Люба Землянська, її чоловіка забрали німці сорок першого року

й замучили в Освенцімі. Обступили мене діти малі, худі, короставі, тіло повигнивало... І мій син сидів межи ними. Я кличу сина додому, а він боїться.

— Вони кричали, що я бандит...

Головиха розповідала:

— Солдати затримали його. А я вибігла, сказала: «Він — не бандит! Я жінка колишнього голови колгоспу».

Син боявся йти на кладку, бо не мав ніяких документів. Ми брели через глибоку воду, бо селом боялися йти.

Того дня вбили облавники 80 наших людей, але межи ними не було бандерівців.

Одному казали: «Бегі в лес!» Чоловік біг, а вони реготалися й пересікли його з автоматів.

Чоловік з дитиною вийшов з хати, а солдат вирвав дитину, кинув під пліт, а Йосифові — кулю в чоло. Не пощадили ні горбатого, ні колишнього голову сільради, вбивали, дровами в'язали руки, кидали до стодол, до хат і палили разом з худобою.

Трьох братів-Бойчуків розстріляли та й так їх люди поховали без домовин, без священика.

Дочка батька захищала, то її прокололи штиком, а старого застрелили.

Село було оточене з усіх боків. Дехто лежав і по три дні то в кукурудзі, то в бульбах, що вже черви починали лазити по людях.

Коли прилетів літак і сів на вигоні, то біг селом солдат-узбек і кричав:

— Не нада расстрелівать, приказано брать живьом!

Людей заганяли до пивниць, а пізніше виводили, кидали на машини й везли до тюрми, де катували, аби вони призналися, що бандити. Декого відпустили додому, а десь із 400 наших загнали аж до Харківської пересильної тюрми, а звідти по Воркутах, по Карагандах розвезли.

Та акція приголомшила всі наші села.

Йой, як то страшно було, як вивозили на Сибір! Який то плач стояв! А вивозили і 1947 року, і 1951-го.

Я боялася, що і нас заберуть, кинуть в товарняк і повезуть.

...Через сина свого я посивіла. Приходили з лісу повстанці, хотіли Івана забрати з собою. Напосівся був дуже Федько

Гарбат з Дубова, що мав псевда Малина і Граф. Не дивився на те, що Іванова рука недорозвинута, що не може її піднімати.

Іван не йшов на виклик, мов би передчував, що то людина ненадійна. Мій чоловік так говорив:

— Люди тонуть і один одного в безодню тягнуть...

Але то говорилося у хаті, аби ніхто не чув, бо дістав би зі шнурка краватку, або маленьку дірку в голові, або двадцять п'ять буків. Були страшні війни, але цей час був для мене найстрашніший. Не знала людина, чи місяця триматися, чи сонця, бо вдень була одна влада, а вночі друга. Я тоді нічого не знала, нічого не виділа, нічого не чула. В нашому млині пересиджували вдень і вночі два партизани. Один називався Павло, був з-за Дністра, а другий Петро з гір. Одного разу йде облава, Петро вискакує з млина і у сусіда ховається під кукурудзянку, а Павло босий сидів та й вискочив через вікно, побіг по снігу до криниці-вікнини, з якої Теплик випливає, став босий у воду, сховався за горбок і прочипів, поки облавники не пішли до сусідів обшук робити, а тоді він вернувся знову до млина. Ми дуже тішилися, що Павло такий кметь. Але через місяць-два повстанець кудись зник. Минуло ще зо два-три місяці, а Павло в капітанських погонах приводить на лужок своїх лапайдухів. І хто би міг подумати, що цього смгебиста заслали до повстанців і він, що хоче, то робить і все знає. Але Орел щось здогадувався, і тому цей Павло, його земляк, утік, коли його мали взяти на переслуховування.

Мій старий уже всяке бачив. Він не раз говорив з сином Іваном, аби мав розум, не вірив жінкам і колегам, а син його слухав і не слухав. Він мав свої таємниці, бо такий час був.

Приходили по Івана, кликали на розмову, але коли кликали, то я клала сина в ліжко й ліпила на молоде тіло по сто банок.

— Хворий... Гарячку має.... Куди піде? Дивіться, що рука в нього, як нежива. — говорила.

А банки не хотіли триматися на здоровому тілі, падали. Але я зроблю з ключця квач великий, намочу в нафту — кладу... Всі знали, що перша лікарка від простуди — то я. Цілу війну банками людей рятувала.

Але син нам багато чого не говорив. Він все одно носив штафети то до одного села, то до другого. Орел тримав тут розвідку. Він любив нашого сина і довіряв йому. Ви знаєте,

що тоді робилося в Чорному лісі, а що в Карпатах. Та й в селі були криївки, й у гаю було по два, а то й по три бункери. В одних повстанці ховалися, в других зброя була, в третіх — запас харчів. Кожен народ свого хоче. І українці хотіли мати свою державу, але в ті роки армія повстанська була, а держави ми не мали. Син Іван зробив собі ходільниці і вмів на них переходити навіть глибоку воду. Одного разу за ним гналися облавники, прибігли до ріки, вода глибока, а втікача нема. Вони пса мали, пес взяв слід, а Іван перебіг Чорняву й сховався у верболозах. Облавники в луги постріляли, та не ризикнули велику воду перебродити.

Наш син мав пса Цезаря, який лапайдухів чув за три кілометри. Одного разу Іван ніс штафету і мало не вийшов на засідку. Пес його не пускав. Іван став обходити лісок, а облавники — за ним стріляти. Іван утік, а пса поранили, і десь наш Цезар загубився.

Так провелося недовго. Відкрили початкову школу, прислали двох учительок-східнячок. Учительки боялися в селі жити. А до одної вдень ходив енкаведист з гарнізону, а ввечері Світляк — партизан з лісу, й одного вечора вони один одному сказали «Добрий вечір» на порозі. Казали, що вчителька робила на дві руки, бо через деякий час її перевели від нас в інший район, коли Світляка зловили.

Почали з читальні робити клуб. Але що то за клуб, коли нема в ньому господаря. Кличуть нашого Івана до району.

— Завклубом будеш? — питають.

А він і не віднікується, бо треба якусь роботу робити, треба вбрання купити, хоче й випити — парубок, а копійки не розкрутиш нізвідки. Декого взяли до війська, дехто поїхав на Донбас, дехто пішов телефонічні лінії тягнути, радіофікацію почали і до нас підвели радіо, а наш одною рукою не наробиться — узяв ключ від клубу. А в тому клубі хіба діда та й баби бракує — запущено, брудно, павуки по закутках, порохом присіло все. Хотіла я помагати синові, але Іван зібрав дівчат, попросив, аби помили підлогу, попробирали, а сам пішов шукати музикантів, аби заграли в клубі. Знайшлися гостилівські музики, а ввечері хтось підкинув нам під двері картку: «Іване, покинь ту роботу, бо підеш на вербу».

Я — у плач. А чоловік не пускає Івана.

— Сиди дома — я ще годен тебе вигодувати.

Приїхали з району, прислали посильного з сільради — пішов Дмитро замість сина.

— Де Іван? — питають.

— Нема Івана, — відповідає.

— Що? У банду пішов?

— Він хворий.

— Аби завтра з'явився в райкомі. Чому він досі не вступив до комсомолу?

— Будете з ним говорити.

А Дмитро нічого синові не сказав, що його викликають до району. А ввечері аж три партизани чимчикують з-за ріки прямо до нашої хати. Я влетіла знадвору, сина запхала в кут, де лавки сходяться, засунула столом, а сама стою і піджу самогонку через вату. Входить Федько Гарбат з одним незнайомим:

— Де ваш Іван?

— Пішов до вуйка за ріку.

— Коли вернеться?

— Не знаю... Нині не вернеться, бо я казала йому, аби вночі не йшов. Тепер небезпечно ходити...

— Вечеря готова?

Дала їм повечеряти, дала самогонки. Чоловік сів з ними і я присіла, щоб Дмитра ногами загородити.

— Сина ще не втягли до комсомолу?

— Наш син не буде в комсомолі.

— Дивіться. Запродалося москалям дуже багато наших. Виродків годуємо, яничарів... Знищити хочуть наш народ, — кипів Гарбат, що мав псевдо Граф, а потому виявилось, що він мав завдання знищити Орла. І вислідив, де той має бункер. А по тому виїхав до Литви чи до Росії. Він міг і нашого сина вбити, або послати на білі ведмеді, та, на щастя, син поїхав до Львова вчитися на кіномеханіка.

А хто ж то був той Орел?

Мій чоловік його дуже шанував. Не раз тялися словами в читальні, але знову мого тягнуло до вчителя і сотника. Я не раз сварила чоловіка, аби не ліз в політику, а він казав:

— Точи мене, більше точи, аби-м не був тупий!

Казав, що жінка має довгий волос, але кущий розум, і тому старався від мене багато приховати. Але як би чоловік від

жінки не таївся, то все одно не втаїть нічого. Від 1919-го року було видно, що хоч Україну поляки, румуни, більшовики, мадяри, чехи завалили, але все одно вона вернеться. Так говорив Максим Білий, який в УПА був Орлом, а в Петлюри служив старшиною. Коли Петлюра перевів своє військо до нас, поляки за щось сотника Максима заарештували, були б, може, видали совітам, але хтось за нього обстав. Білий пішов працювати у карпатські ліси, але його звідти вигнали, бо пронюхали, що знається з Коновальцем, що помагає хлопцям переходити чехословацький кордон.

Максим, коли з Петлюрою стояв у нас, то сподобав собі молоденьку Олесю Височанську, дочку поважного господаря, який жив на хуторі. Мій чоловік казав, що він більше хутір полюбив, ніж Олесю, бо там було легко сховатися від польської поліції — довкола ліси.

Але я так не думала. Сотникові минула тридцятка, треба було вже й дітей мати.

Він був освічений, тому й взяли його вчителем. Білий не лишень вчив школярів, але й керував хором, у читальні був перший, організовував фестини, концерти. Одного літа він придумав виставу з нашої історії. Через село їхало княже військо на конях, за ними — запорожці-козаки, чумаки на мажах з Карпат везли сіль до Києва. На вигоні зробили сцену, віху закопали, різні ігри організував. А коли закінчував хор виступ, то заспівали «Ще не вмерла Україна!». Польський шандар схопився з крісла, вихопив пістоль й закричав: «Не позвалям то співаць!» Але ми співали ще голосніше, а молоді хлопці підняли синьо-жовтий прапор.

Білому порадили зникнути з хутора, бо село будуть пацифікувати, а його заарештують, і він утік аж до Познані.

Білий був невисокий, але міцної будови, з маленькими вусятами, трошки лисуватий. З Олесею мав сина Богдана і доньку Софію. Коли німці виповіли війну Польщі, Максим повернувся додому, але, прийшла червона армія і він знову зник, бо ж дізнався, що його тата й маму більшовики знищили на Поділлі. Говорили, що нелегально ходив за Збруч, до свого села, яке майже вимерло з голоду 1933-го року й багатьох односельців вимордували по тюрмах. Коли зустрічали червону армію, то радилися з ним, які прапори на брамі вивішувати. Він говорив, що й брами не треба, й прапорів

не треба. То не сподобалося всім. А коли червоний офіцер зламав синьо-жовтий прапор, а солдати через кілька днів їхали й вдарили з кулемета по фігурі Пресвятої Диви Марії, що стояла при дорозі в каплиці, то всі почали інакше дивитися на «чубариків-чубчиків», але Максим Білий на той час десь переховувався.

Коли у Львові бандерівці проголосили самостійну Україну, Білий вийшов з підпілля, але казав, що з тої затії нічого доброго не вийде, що треба братися за зброю, бо червоний фашизм і брунатний фашизм однакові. Щоб здобути зброю, пішов до української поліції, та на нього донесли гестапівцям, що збирає амуніцію й переправляє до Чорного лісу. Білого заарештували, але митрополит Шептицький якось його визволив із львівської тюрми.

Він утік до Чорного лісу. А в Чорному лісі діяв Різун з хлопцями. Білому дали псевдо Орел. Він був уже немолодий, але хитрий. Орлові очі й вуха бачили й чули все, що діялося довкола. Одного разу німці оточили Чорний ліс, але нічого не могли вдіяти з партизанами. Орел вирвався з німецького оточення. Білий сподівався, що коли Німеччина буде розгромлена, то почнеться війна між Радянським Союзом і Америкою та Англією, а Українська Повстанська Армія аж тоді проголосить Україну самостійною, визволить її.

Але так не сталося. Орлів син пішов за татом у ліс і загинув у горах, а жінку Олесю з дочкою Софією енкаведисти заарештували й вивезли до Красноярського краю. Коли загинув Богдан, тато хотів застрелитися, та побратими сказали:

— Ти вчиш нас перемагати, а сам?..

За Орлом довго полювали облавники, але він був невловимий...

...Спочатку у нас діяли курені, сотні, йшли великі бої, а пізніше повстанці переходили за кордон, а хто не пішов, той діяв у боївці; багатьох повбивали, дехто зголосився, здався чи зловили. Одних засудили, других намагалися мати за сексотів, як он у Колосові до 1957 року переховувався Граф. Ніхто не знав, що той Гарбат служить і нашим і вашим. Не одного він з душею розв'язав, але йому все подарували, бо ж тримали, аби вислідив Орла. А Орел нікому не довіряв. Уже Сталін помер, а Білий ще боровся. Уже сам-один був на наших теренах. На Городищах викопав криївку, де мав зимувати.

Пригадую: в листопаді сніжок випав. Граф уночі, щоб село не бачило, привів облавників. Таких сексотів у мішках чи плащ-накидках називали «мавпами». Гарбат-«мавпа» показав, де вхід до бункра. Білому кричали здатися. (Вони знали, що був у Петлюри, знали, що займає високу посаду в УПА). Білий вирвався з криївки через запасний хід, вдарив з автомата по червонопогонниках. Останню кулю Білий пустив собі в голову. Мертве тіло повезли до Яловичан, коло польського костела і кляштора приперли до стіни, аби впізнавали, чи це Орел чи не Орел. Люди приходили дивитися й мовчали. А я не мала сили піти, бо він не раз був у нашій хаті.

Олеся Біла померла в Сибіру, а донька Софія віддалася там за повстанця Павла Козака. Вони мають двоє дітей. Уже при Брежнєві повернулися додому, їх не хотіли прописувати в місті, виганяли через суд з хати, яку вони собі купили, але не здавалися й свого добилися: живуть у власній квартирі й час від часу приїжджають на хутір. Там, де загинув Орел, закопаний хрест. Коли зносили хрести й каплиці, закривали церкви, той березовий хрест зрубали, але хтось закопав залізний. Лишень про Білого не можна навіть згадувати, аби не мати біди. Такий світ тепер настав і така година, що всі, хто боровся за Україну, — бандити, а зайдеї — герої.

36

Любилися-кохалися, як голубів пара,
Розійшлися, розтеклися, як та темна хмара.

З її пісень

Почав наш Іван парубкувати. Перебрався надвір на сіно спати. Сказала мені Черепійка Настуня:

— Маріє, чи ти знаєш, що твій син до Іванки Ляшинської ходить?

У мені щось перевернулося. Не знаю чому, але щось мене насторожило. Сказала чоловікові Дмитро схопився з ліжка, спустив довгі ноги, напустив на чоло темну хмару, але нічого не сказав. Цілу ніч не спав, перекидався з боку на бік, виходив надвір дивитися, чи спить Іван на сіні, чи не спить, а раненько від нього я почула:

- Маріє, я маю з тобою про щось побалакати...
- Балакай.
- Скажи нашому хлопцеві, най лишається того воза...
- Якого воза?
- До Іванки... най не ходить... То його сестра, по мені рідна...

А мені смерклося в очах.

— Видиш, чоловіче?.. А скільки разів я дістала від тебе, коли мені люди сказали...

Дмитро нічого не відповів. Я мучилася: не могла з сином заговорити про таке, але боялася, аби дитина не знайшлася між сестрою і братом... То молодість, а вона броду не питає. Ніхто не знає, що мені те коштувало, аби вимовити:

- Івасю, ти не ходи до Іванки. Тато так казав...
- А татові що? Хіба тато зі мною радився, як собі жінку вибирав?
- Сину, не треба тобі Йванки.
- Комусь, може, не треба, а мені треба.
- Івасю, тато казав, що Іванка — твоя сестра... від тата нашого Іванка...

А йому мову відібрало:

— ...Ну, встидався би той наш тато світа білого та й людей!..

Перестав Іван ходити. А дівчина бігає за ним. Щотижня приходить до мене щось відвишивувати — мучить її, що хлопець ходив і покинув. Мене саму жаль кришить, що так вийшло, але треба зрозуміти; звіряча справа була би... Кажу їй:

— Іванко, ти не дивися на Івана. Іван буде такий, як його тато: буде бігати до жінок чужих, буде тебе бити, буде пити, грати в карти — будеш бідувати з ним, дитино...

А вона:

— Ой від милого пана та й мила рана...

Серцю не накажеш — дівчатко залюбилося, не слухає. А я далі своє торочу;

— Іванко-Іванко, якби ти знала, яке то тяжке життя з таким чоловіком. Він тобі нічого не схоче допомогти, так як мій не помагає. Сама видиш, які то Марчаки... Ти вже велика дівчина, розумієш усе...

Але вона має такі самі фікси-факси, як і мій старий, — уперта. Далі бігає до нас. Вона лише до хати, а старий — з ха-

ти. І мій Іван став ніби боятися Іванки. Я таїла від неї правду, таїла, аж одного вечора сіла та й розказала дівчині про Літавицю.

— Коли парубкові дев'ять разів присниться одна й та ж сама дівчина, а він нікому про це не скаже, то до нього почне прилітати Літавиця. Ця дика дівчина дуже вродлива, має довгі жовті коси, що аж по землі тягнуться за нею, а сама — зелена. Літавиця прилітає вночі, коли світла в хаті нема, і лягає з хлопцем спати. Як парубкова мати побачить, що Літавиця спить з її сином, то повинна розплести їй коси, розчесати й заплести знов, а тоді запалити під нею постіль. Постіль почне горіти, хлопець прокинеться, а Літавиця схопитьсся й скаже: «Ти, жінко, пошанувала мої коси — я пошаную твого сина...» Полетить Літавиця і більше ніколи не з'явиться. А коли мама закричить на неї, почне проганяти Літавицю або проклинати, то вона не відв'яжеться від її сина. Хлопець не оженився, а Літавиця буде прилітати до нього, як лише він спати ляже, аж поки не замучить.

Іванка почервоніла й запитала:

— Що ви хочете цим сказати?

— Нічого не хочу. То люди кажуть, що треба розказати комусь, коли когось любиш, аби гріха не зробити...

— Який гріх?

— А такий... Іванко, ти є рідна сестра Йванові..

— Як? У мого тата не було сина!

Я мала на стіні Йванову фотографію та й показала Іванці на неї пальцем:

— Ади, оце син!

Вона пильно подивилася на мене, чи не жартую, але я вже дістала сміливість, уже самі слова вилітали:

— Так-так, Іванко, ви брат і сестра...

Дівча руки заломило і пішло з хати, ніби на собі камінь понесло...

...Син мій аж на третьому селі знайшов свою долю. Знайшов сироту Марину Івасючку. Вона таке пережила дівчиною, що й не присниться нікому. Поговоріть з нею, і вона вам розкаже, як за німців до їх села приїхали з міста грати виставу «Ой не ходи, Грицю...». Пішла й Марина до клубу, сіла на лавку, а багацький син підійшов до неї і сказав:

— Винесися з клубу! Тобі не місце межі нами бути, бо ти — донька комуніста!

Тато Маринин — Петро Івасюк — був ткачем. Люди радо носили до нього полотна ткати, бо він багато читав, умів цікаво розповідати, знав, на чім світ стоїть. Люди любили його за справедливість. Бідний не вийшов з його хати без кавалка хліба, дитина без цукерки. Говорили, що Івасюк — комуніст, що йому з Москви йдуть гроші. Але ж то був старий комуніст. На війні він потрапив до російського полону, якимсь його занесло до червоної армії, боровся за Леніна, за більшовиків, а коли повернувся додому, то зійшовся з підпільниками-комуністами. Польська поліція часто в нього обшуки робила, був і арештований. І сидів разом з націоналістами в Березі Картузькій. І не ворогували, бо хотіли Україну визволити з-під Польщі. А пізніше щось таке сталося, що коли прийшла радянська влада, то не визнали, що він був комуністом*, а радили йому наново писатися до партії, але він відповів: «Я два рази не родився та й не думаю по два рази до одної партії вступати».

Коли багацький син вигнав Марину з клубу, прибігла вона, плачучи, додому. Двері були замкнені. Постукала у вікно:

— Втворіть!

Тато відмикає двері, а вона з порога:

— Тату, що ви наробили?!

— Що, донько?

— Через вас, комуніста, мене вигнали з клубу!

А тато лагідно став говорити до неї:

— Дитино Маринко, не плач. Я ж тебе просив не йти на виставу...

— Як не йти? А ж молода!..

— Маринко-Маринко, ми боремося не лише за себе, але й за наступне покоління... Ще все в тебе буде... Це тимчасово...

А донька йому:

— Тату, ви осліпли! Ви виділи, що ваші комуністи наробили в станіславській тюрмі?

— То не ми наробили. То Сталін віддав такий наказ, бо не встигали в'язнів вивезти, а гітлерівці наступали.

---

* КПЗУ — ухвалою Комінтерну була розпущена 1938 року. Це рішення було відмінено як помилкове у 1956 році.

— Та ще не було війни, а в Дем'янів Лаз уже возили хлопців наших!

Але Івасюк не хотів доньку слухати.

Коли агітували хлопців іти до дивізії «Галичина», то Івасюк-ткач їм казав:

— Хлопці-хлопці, ви — молоді, вам усе цікаво. Але чого іти в есеси за Гітлера кров проливати, коли він стільки невинного люду винищив? Що він доброго для вас зробив?

А хлопці казали йому:

— Вуйку, чого від вас так смердить комуною! Ви чули, скільки мільйонів виморили голодом ваші комуністи на Великій Україні? А чули, скільки мільйонів витлумили? Та ж Ленін Українську Державу завалив! А Сталін нас ненавидить! Він з Гітлером змовився, аби світ розділити! Вони Карпатську Україну кинули мадярам під ноги! А коли цю війну почали, то наш цвіт топтали, молодь розпинали, стріляли, дрючками скручували руки і вивозили за місто, в Дем'янів лаз. Та коло кожного міста земля стогне від замучених! Читайте, що ваші робили у Золочеві, у вінницькому парку. Та ж у кожному українському місті цвинтарі, що лишили червоні кати. Ми йдемо не за Гітлера воювати, а зброю здобути, як колись Січові Стрільці. Америка і Англія скоро почнуть війну проти Німеччини, а коли Гітлера розіб'ють, стануть між собою битися, а ми тоді здобудемо Україну.

— Та я, хлопці, теж держави хочу, але навіть Бандера в німецькій тюрмі сидить... Думайте, чого його Гітлер замкнув.

Хтось доніс на Івасюка, що займається пропагандою, мусив утікати з села. З'явився аж тоді, коли німців вигнали з краю. Почали Івасюка кликати, аби йшов до району на державну роботу. Івасюк поїхав до міста, і там йому хтось шепнув на вухо:

— Петре, бери дітей, жінку й утікай з села, бо тебе хочуть убити. Кажуть, що ти — твердий комуніст і хочеш колгоспів. Трохи це перемелеться і буде спокій — тоді вернешся.

Якби-то Івасюк був послухав добрих людей! Але він усміхнувся:

— Або я комусь щось погане в житті зробив, аби з села втікати?! Та ж я з діда-прадіда тутешній.

Прийшов додому, але жінці нічого не сказав. То лише подумати: п'ятеро дітей у хаті. Наша невістка Марина най-

старша була — п'ятнадцятий рік мала. Куди з такою дрібною підеш серед зими?

Вночі прийшли по нього. Казали, що бандерівці, але тоді багато було таких, що служили в НКВД, стрибки були, що перебиралися за українських повстанців. Страх Божий, що робилося... Але це, здається, були есбісти. Дітей замкнули до пивниці, а тата з мамою забрали й босих повели по снігу. Маму невістчину завели в гори й кинули в криницю, де колись брали соровицю*. Тіло її витягли звідти через багато років і поховали. Що з татом зробили — не знає ніхто.

...Голодна корова так ревла в стайні, що аж сум побирав. Марина сиділа з дітьми в пивниці. Найменше дуже плакало, цицьки хотіло; давала Марина йому то губу свою, то ніс, аби ссало замість пипки й не плакало. Воно мерзло, було голодне й далі плакало. Марина співала. Прийшли сусіди й витягли голодних і холодних дітей з пивниці.

Марина вже нікого й нічого не боялася — спала в хаті, а брат її Богдан страхався, що прийдуть уночі мертві тато з мамою та й усіх заберуть з собою. Як наставав вечір, він утікав до сусідів спати.

Дітей забрали Івасюкові родичі й годували. З Мариною мій син познайомився на якійсь нараді в районі. Привів її на Лужок. Невістці страшно зробилося, що наша хата ззаду кукурудзянкою пошита. Маринина тета пообзирала наші «палати» та й плакала:

— Йой-йой, Марино, на що ти пішла? Та вони в жидівській хаті живуть, а корову в шкільній стайні тримають.

Невістка мала ліпшу хату, як наша, бо ткач трохи ліпше жив. Прецінь то ремісник був. Та й, здається, за Польщі щось трохи нелегально Москва платила комуністам-підпільникам. Але ми сина-одинака не хотіли в чужу сторону пускати, та й він не хотів нікуди йти з дому. Іван вдався у мене.

Марина тут не могла довго привикнути. Нікого рідного не мала на Лужку. Любила ходити ріку слухати. В її селі теж є річка, але маленька. Та й так тихенько пливе селом, що її майже не чути. А наша шумить і шумить.

Іван, бувало, сяде коло Марини над водою, та й слухають соловейків у калиновім лузі. Я їм розказувала, як соловейко

* Соровиця — солоня вода, з якої виварюють сіль.

говорить. Є така казка (дід мені розказував), що нібито синичка запросила Соловейка на весілля. А на весілля дають їсти-пити, а Соловейко ні їв, ні пив, бо не мав відходової кишки. Пішов до кума-Кліща, аби той позичив йому, перепрошую, тої кишки. Кліщ Соловейка любив — позичив. А Соловейкові сподобалося, що він уже повноцінний — такий, як усі гості на весіллі, — витанцьовував, виспівував та й вирішив не віддавати кишку. А щоб Кліщ уночі силою не відібрав позичку, то він узяв собі двох псів — Сірика й Білика, аби стерегли. Відтоді Соловейко не спить ні вдень, ні вночі. А коли задрімає на годинку серед ночі, а вчує якийсь шелест, то зривається зі сну й кричить: «Кум Кліщ! Кум Кліщ! Білик! Сірик! Втрюх! Втрюх! Втрюх! За ним! За ним! За ним! Попід ліс! Попід ліс! Поток! Поток! З патином! З патином! За ним! За ним! За ним! Втік! Втік! Втік!» Такий-то щебет Соловейка...

Моя невістка за живіт ловилася зі сміху — так їй казка сподобалася. Все просила, аби я розказувала, як соловейко щебече. Любили співати обое з моїм сином. Не раз почнуть сумної, а вона розплачеться, бо згадає тата і маму. Іван розраджував її:

— Не плач, Маринко. Ми збудуємо собі велику хату, діти в нас будуть. То вже йде до ліпшого.

А роки ще тяжкі були. Колгосп відновлювався. Як нині пам'ятаю, зібрали нас на збори в дубівському клубі, виступав якийсь з району, що треба колгосп відновити, господарство вести.

А люди боялися колгоспу, як чорт ладану. Ходили уповноважені зі зброєю, як пси, хата від хати, погрожували, що на Сибір вивезуть тих, хто не хоче колгоспу, а вночі на вікна чіпляли листівки: «Не йдіть до колгоспу! Серп і молот — смерть і голод!» Коли вибори були, то теж листівки ліпили на вікна вночі, щоб не йшли голосувати, а вдень енкаведисти з районними активістами силоміць гнали на дільницю тих, хто не проголосував. Гарнізони стояли в кожному селі, стрибків організували у винищувальні батальйони. З горем колгосп відновили.

Правда, син мій тоді в колгоспі не робив, лише ми з чоловіком і невістка, а син їздив потягом до міста на паровозоремонтний завод. Нормувальником працював на заводі. Ніч його відганяла від хати — ніч приганяла. Але державна ро-

бота — то не колгоспна. Там були тверді гроші, а в колгоспі тоді мало що платили. Жартували: «У колгоспі добре жить: десять робить — сто лежить». А ще співали на початках:

В колгоспі добре жити,
Капуста і пинцак,
Горошок з хробачками —
То є найкращий смак.

Але то при Сталіні в колгоспі нічого не платили, при Хрущові й Брежнєві в колгоспах життя змінилося.

Моя невістка замолоду будила Івана казкою. Так як соловейко щebetала: «Патиком! Патиком!» Аж поки той не розсердився та й хотів їй дати патиком... Нервус...

Синові й невістці я казала:

— Діти, як би вам тяжко не було, намагайтеся з сусідами в мирі жити.

Тому я так говорила, що ми добре заходилися з усіма людьми, але з Гарбатами не могли ніяк на добро виїхати. Ми, певне, і на тім світі будемо з ними ворогувати. А чому? Та тому, що їх родич Граф, коли пішов у ліс, хотів знищити нашого сина, а друга причина та, що вони були хрунями. Старий Тимко Гарбат за Польщі записався до шляхти — хотів мого чоловіка туди ж утягнути, а Дмитро розлютився на Гарбата та й на весіллі за столом ударив його по морді.

— Марчаку, перепросіться, бо він вас до суду подасть! — говорили Дмитрові весільні газди.

Мій Дмитро витягнув з кишені п'ять золотих і поклав на стіл перед Тимком. Гарбат згорнув гроші до кишені й пішов додому синці латати. Він був такий, що за копійку гнав би блоху до Коломиї кувати!

Вдома похвалився жінці, як він заробив п'ять золотих, а жінка його Сабіна — руки в боки та й стала пудувати Тимка:

— Та ти, дурню, чому не дався, аби він тебе хоч п'ять-шість разів смальнув?! Ти би мав убрання, а я — спідницю, а так — давай мені гроші..

І забрала п'ять золотих. А діти це бачили-чули, винесли на вулицю, та й пішло по селі. Люди ще додали від себе, нібито Гарбат приходив до Марчака додому й просив: «Марчаку,

може би-сте, ще раз ударили мене, бо Сабіна того хоче?» Такого не було, але люди є люди — видумують.

Коли настала радянська влада, Гарбат почав бігати до району — хотів якоїсь посади, аби примазатися, бо ж боявся, що йому можуть дещо пригадати. Писав на сусідів і на нас був написав. Приїжджав начальник міліції розбиратися. Мій чоловік догадався, хто пише, і сказав Гарбатові, аби не плакав, як ще раз дістане добре. Той стримався — не писав більше.

Мав мій чоловік порахуватися і з Мурзенком — війтом — за те, що сина Івана відправив до Німеччини.

За австрійських часів найстарший у селі був війт, за польських — уже називали солтис, та при німцях десь староста, а в нас далі називали війтом, бо Галичину німці до України не приєднували, а залишили так, як за Австрії було — дістрік Галіцієн. Багато війтів, писарів повтікали разом з німцями, дехто перебрався аж до Америки або Австрії: одні не даються чути, а дехто пакунки посилає родині, а Мурзенко не тікав, але і в селі не сидів. Викопав собі у лісі криївку і ховався, боявся, аби в Сибір не виселили, чувся винним.

Тоді багато було криївок. Одні ховалися, аби на фронт не йти, другі від енкаведистів.

Сестра Мурзенкова віддавала доньку. Вдень війта на весіллі не було, а вночі виліз із криївки і прийшов до сестри. Там його хотіли бити. Він сів за стіл і не вилазив. Все пив і пив, але не п'янів. Був білий, як стіна. Співали, але він не співав, лишень думав і думав. Пізніше йому стало погано, він схилився на край стола і задрімав. Коли виходили з-за стола, почали його смикати, але він не рухався. Тут зчинився крик, що Мурзенко вмирає, стали водою відливати, але він закусив зубами сині губи, і вже йому нічого не помогло, лишень лопата, чотири дошки й землі трошки... Правда, в Косові з одним пияком було таке саме сталося, але одна жінка взяла стару миску, виїшла надвір, широко стала, наджуріла, залила п'яного сечею, і відійшов. Кажуть, що горілка може завіймитися в людині, тому й помирають, а сеча гасить.

Онуків чекала я, так як рідної дитини. Коли невістка була в поважному стані, то я намагалася все робити сама, аби вона

не перетрудувалася, хоч то ліпше, коли жінка працює, бо легші пологи має.

Подарувала нам дівчинку, а всі ми хлопця чекали. О, я того дня ніколи не забуду! До лікарні не було як її відвезти, бо дуже води розгулялися — моста не було. А Марина так мучилася, такий крик був, що птах на дах не сів би, так гвалтувала, що люди з вулиці ззиралися, чи то вогонь вибухнув, чи то хтось когось убиває. Я зацитькувала її:

— Маринко, тихо будь!

Але невістка рвала на собі волосся. Я вже давала свою голову, аби моє волосся рвала з болю, бо не могла того крику знести. Нарешті народилася дівчинка. Пожила Василюк сім тижнів.

Звечора я скупала дитину.

— Марино, — кажу, — поклади дитину на подушку. Невістка поклала мале на постіль. Того вечора прийшов до нас сусідський хлопець Микола Мазур та й дуже влюбав, що файна дитина; щebetав, зазиравав, приговорював. Мені то не сподобалося та й кажу:

— Марино, візьми дитину, бо то треба, аби після купелю мале спало.

— Ей, мамо, то пусте ваше балакання!

Пусте — то пусте. Я знаю, що то недобре, коли чужий дихає на малу дитину. Я, коли Іван був малий, старалася сплюнути з нього вроки, а коли мучився, то брала терня, палила, брала криничної води, кидала ножем грань на воду і рахувала назад: «Не дев'ять, не вісім, не сім...» — так 27 разів, а тоді хрестила ножем воду, давала з трьох боків напитися дитині, а ще навідліг вмивала личко, під грудьми, нижче колін і нижче долонь, і ту воду, що лишилася з вугликами, виливала під дуба, примовляючи: «Най дуб всохне, а дитина най жие!» Але моя невістка казала, що то дурні бабські забобони і не хотіла моїх порад слухати. Мазур пішов з хати, а дитина почала мучитися, посиніла. Серед ночі будить мене син:

— Мамо, встаньте, бо Василюк вмирає...

Та й пішло дитя спати твердим сном... Невістка точила мене, що купіль поміг. Що не станеться в хаті, то все свекруха винна. Не дурний видумав, що свекруха — песья юха, а невістка — песья кістка. Добра уже в нашій хаті не було.

Ми стягнулися з усього та й купили молодим хату — живіть, газдуйте. Вдалося нам будинок дешево купити, бо газдів зіслали з села в Караганду за зв'язок з бандерівцями, та й вона пустокою стояла. Хата без догляду, як і людина, умирає. Невістка коли відчула, що вона самостійна газдиня, то зробила з хати пуделко: побілила, повимальовувала ружі, нових образів накупила, понавішувала на стіни і навіть на Івана почала покрикувати. Правда, він собі не давав у кашу плюнути.

— Слухай! Ти! На твій наказ кури марширують! — говорив.

Через рік була друга дитина — знову дівчинка. Нам радість, а невістка відсунула ляльку ногою:

— Я гадала, що хлопець буде, а то...

— Діряве військо! — казав мій син.

— Йой, — кажу, — не гріши. Марино...

Бавила невістка рівно рік Галину. На саме Різдво збиралися з сином іти колядувати, принесли нам зі старим дитину разом з колискою. Як принесли, то забрали від нас Галину, коли їй тринадцятий рік пішов. Невістка з сином ходила до роботи, а мала росла в нас. Мали і ми з Галиною клопоту немало. Ніч. А дитина не спить. Неволилася-неволилася, аж я дала їй порошок і лягла коло неї. Приспала. А до ранку спустилася дитина, як повісмо — біла як полотно, нічого їсти не хоче.

Кажу чоловікові:

— Йду я завтра до міста, до лікаря.

Мовчить.

Я йшла до поїзда та й зустріла вовка. Гадала, що то пес мисливський. У Гостилові жив мисливець Микола Пригон, що в наших лугах любив полювати з псом-вовчуром на зайців. Називався той пес Хомцьо. Я не раз йому їсти давала. Кличу Хомця, бо думаю, що він з господарем, а він не тікає. Але надійшли робітники, заговорили, а Хомцьо — за скирту... Відбіг та й завив!..

Тоді і ведмідь міг заблукати з гір.

Тепер звірини так мало, що я би всі рушніці повідбирала в мисливців. Зайців повиничували, борсуків нема, лисиці де-не-де. По десять мисливців за одним зайцем ходять, а колись зайці, кози дикі приходили під оборіг сіно їсти. А свині бульбу рили в городах...

Перші голови колгоспу мінялися часто. Один не вмів господарку вести, другий пив, третій прийшов, побув трохи, вибудував собі в місті хату та й утік — не мали ми щастя на доброго голову. А знаєте, як то кажуть: без проводу військо гине. Колгосп був приопаив на силі, мало платили, молоді тікали до міста.

Аж став головою Василь Миколайович Вівчарик. Він був першим комсомольцем по війні, вчився, вступив до партії, трохи в районі керував. І кого б ви думали посватав? Іванку Ляшинську, мого чоловіка незаконну доньку.

Колись ми були на весіллі з Дмитром. І вона прийшла з чоловіком. Дуже там усякі штуки показувала, витанцьовувала, виспівувала, а я дивилася-дивилася, та й дідько підмовив мене сказати:

— Йой, Марчаку, Марчаку другий!

А вона зміряла мене з ніг до голови, головою крутнула, фиркнула, як коза:

— Я мала тата!

— Та ж тата, тата... Або я кажу, що ти не маєш тата? Онде п'є!

І я показала пальцем на свого чоловіка. А вона знову фиркнула та й вийшла надвір. А Василь — за нею. Він розумний, урівноважений. То треба мати голову колгоспом керувати! А вдома Іванка ним керує. Треба їй кудись поїхати:

— Вже давай машину!

І дає. Яюсь він проговорився у селі:

— Я ніяк не можу повірити, що мене зробили головою колгоспу, а жінка моя з першого дня зрозуміла, що вона головиха...

Іванка тепер так ходить по селі (вони в Дубові живуть), ніби на голові миску з борщем несе. А як вона чоловіком командує: «Василю, зроби те; Василю, позамітай небо; Василю, засвіти сонце!» Сміються люди. Василеві вона правди не сказала, хто її справжній тато, а люди йому доказали, що мій син Іван ходив у молодості до його жінки теперішньої. Вівчарик ревнивий! Та й довго оба орали собі на гречку: щось тому було не в лад, і тому не в лад. А мій син такий, що не покориться, не перепросить. На чомусь зайшлися — посперечалися, а Вівчарик конче буде добиватися, аби Іван перед ним шапку скинув. Довго тяглося, довго ворогували.

Аж син мій почав молодих учити вистави показувати в клубі. Тепер кажуть: гурток драматичний організував, їздили зі «Стецьком» по селах, у районі цю виставу показували. І вийшло так, що селу дали перше місце. А Вівчарик славу любить. Підійшов, плеснув мого Йвана по плечах і сказав:

— Ну, Йване, що тобі треба — вдайся до мене. Я тепер усе тобі дам, усе поможу.

Так його любив пізніше! А зразу як вовки дивилися один на одного. Хотів Вівчарик навіть присадибу моему синові обрізати. Але стримався, бо хтось сказав голові, що Іван Марчак його швагро, що вони — родичі. Але хоть і родичі — у гості не ходять. Та де би головиха хотіла до мого сина прийти! Там такого гонору, що до неї навіть на козі не під'їдеш.

Не знаю, що Іванка буде робити, коли Василь не буде головою. Він хворіє, у лікарні лежить, бо серце здає. Все має свій початок і кінець.

37

Біда по лісі не ходить, але по людях.

З її приповідок

Фільо Селітринський умер з голоду у війну, 1942 року, коли німці до нас прийшли, а його жінка Михайлина Солодка донедавна жила. Ховали її тоді, коли в нас пам'ятник відкривали тим, хто пішов на війну і не вернувся, її син Богдан, той, що був від першого її чоловіка, не прийшов з фронту, і його ім'я написали на пам'ятнику.

Фільові сини живуть. Йосип — добрий робітник і благий*, як і його тато був. Він довго ходив нежонатий. Казав, не буду женитися, поки мамі хату не вибудую. Вже і хату поклав, але далі ходив старим парубком. Хотіла його зловити дуже чорна й худа, як терлиця, Рузя Мазуричка з Дубова. Михайлина Солодка дуже не хотіла такої невістки. Все говорила:

— Йой, сину, що ти робиш? Шукай собі навіть удовицю, лишень не бери Рузю, бо я її навіть живої боюся! Які-то у вас діти будуть?

А Рузя говорила хлопцеві:

* Благий — тихий, смирний, лагідний.

— Йосипе, ти ходиш і ходиш... Ходімо розписуватися.

— Ходім.

Йдуть. А він поки дійде до Дубівської сільради, до якої наше село належне, та й передумає.

— Йой, Рузю, я забув документ! — брехав.

Вернулися з півдороги. Цілий рік не ходив до дівчини. А на свята напився і пішов. Знову каже йому, аби женився. Йде він з нею до сільради, обмацає кишені та й знову:

— Йой, я забув документ!

Так він довго водив її за ніс, що аж люди почали на нього гулювати, аби мав честь і совість. Він поїхав у гори ліс рубати. Довго був лісорубом у Вожані. Кажуть, що то татарське село. Колись дуже давно татари хотіли гори перейти та й там зазимували, бо наші люди зарубали їм дорогу. Ліс у одному місці підрубали, а коли бусовіри підійшли до того місця, то завалили смереки на них — багатьох повбивали, а багато вже не переходили Карпати, а зазимували в селі. Навесні відступили, а багато так і лишилися там газдувати, поженилися. Село буйне, парубки буйні. Навіть приповідка є така: коли ти Вожану пройшов і тебе не побили, то цілий світ небитий пройдеш. Йосипа Селітринського там шафа побила — впала йому на голову. Посватав у Вожані гарну дівчину. Він пристав до неї і там живе. Навіть машину купили, хату велику мають, худоби тримали багато, бо там колгоспу нема. Неколективізоване село, аж тепер пробують колгосп створити.

А Йосипів молодший брат Петро (ми називаємо його Петро Другий) не має царя в голові. Як почує, що десь музика грає, то буде стояти на одному місці навіть цілу ніч. Не раз радіо грає, а він стоїть під стовпом — слухає. Коли слухає, то згорбиться, і виглядає, що він малий, а коли витягнеться, то такий високий, як смерека.

Він здоровий, сильний, але не жениться. Краде дівчат, котру полюбить. Забїжить на подвір'я, схопить дівчину, як колись татарин, і несе її в луги. Якби хлопці не переймили його з Світланою Юрковою, то не знаю, що було би. Молодиць не чіпає, а файних дівчат підстерігає. Ось і недавно йшли дівчата з клубу, а він чатував під мостом. Коли перейшли міст і йшли дамбою, він вискочив, схопив Марійку Шелепкову — і в луги! Що там крику-гуку було! Все село збіглося.

Петро ріс нормальним, але малим спав у полі на межі, та й вітер його там підвіяв чи що сталося, але відтоді якийсь він дивний. Якби-то відразу були відвели дитину до доброго лікаря, але і лікарі є різні. Я вже переконалася сама.

...Дуже шлунок мене болів, приопала була на силі, бо нічого не могла їсти. Я і тепер їм, як добра курка — не смакує мені. Порадили йти до міста до лікаря, бо чомусь так людям здається, що в місті ліпші спеціалісти, ніж у селі. Пішла я, дочекалася черги.

Прийняв мене спочатку такий чорнявий та високий, з великим перцем на шиї. Розпитав, що болить, — чим хворіла, послушав і направив на рентген. Подивився знімок і визнав, що мене треба направити до ракової лікарні.

Я це як учула — вмерла. Вийшла на коридор, сіла та й плачу. А йшла коридором білява лікарка, стала та й питає:

— Чого ви, жіночко, плачете?

— Хочу, аби мене хтось послушав, бо дуже всередині ріже.

— Ходіть до кабінету.

Я пішла. Вона послушала, подивилася, виписала направлення на рентген.

— Та я вже була.

— Хто вас направив?

— Та лікар. Отут за стіною сидить.

— Ану, покажіть знімок.

Я показала.

— Лікар казав, що в мене рак.

— Тьху! Рак йому на язык! Прийдете до мене через місяць.

Виписала ліки. Я ті ліки зажила, та й більше шлунок мене не болів, і я нікуди не ходила. Ту лікарку — Надію Лученко я буду до смерті пам'ятати. Через два роки я водила до неї нашу дівчину Оксану Воронючку.

...Ходив до неї Богдан Костюк. Він закінчив технікум, працював у місті та й дуже великого фраера в селі грав. Казав, що такої дівчини нема, аби його не хотіла. Оксана дуже любила Богдана, разом з ним їздила потягом на роботу до міста. Всі говорили, що буде в них весілля.

Але тепер у нашому колгоспі бракує пастухів. Всі по черзі пасли колгоспну худобу в лісі. Дійшла черга до Воронюків. У неділю Оксана на роботу не їздить і пішла за маму пастушити.

Звечора в клубі була забава, Оксана була там, ще собі постояла з Богданом і не виспалася. В лісі коло колгоспної худоби зламав її сон. Вона прилягла під корчем і задрімала. А земля була сира, холодна після дощу.

Підійшли до неї пастухи, розбудили:

— Йой, Оксано, а ти на якій землі спиш?!

Дівчина прохопилася і пішла за худобою. А через кілька днів заболіла її шия. Як заболіла! Як заболіла! Почало гулями скидати, почало гноїтися. У нас кажуть: жовна дівчина дістала. А шия — то не жарт. Ноги й шия дівчину красять, так як лице. Мучиться Оксана, ходить до фельдшерки. А Богдан заспівав тепер інакшої:

— О, мені тебе такої шкрафілюватої вже не треба! Я собі знайшов у місті кращу.

І таки знайшов. Оксанину подружку, що в одному цеху з нею робила, і оженився. А Оксана бідна плакала-плакала та й хотіла втопитися. Я розраджувала:

— Я тебе до файної лікарки повезу.

А вона так за Богданом банувала, що не хотіла вже нікуди йти. А я радила старому Воронюкові, аби в лісі десь знайшов гніздо дятла-жовни. Кажуть, що кров'ю з молодого птаха треба промити рани, і загоїться. Ходив старий, але жовни-дятла тепер не видно. Бояться жовни гуркоту машин та й летять у гори, по лісах-темеях гніздяться.

Вмовила я Оксану, повезла до лікарні. Моя знайома лікарка не бралася сама Оксану лікувати, але зателефонувала своїй знайомій, і Воронючку поклали лежати. Дуже сварили її, що зразу не прийшла. Вона тепер здорова, але має знаки на шії, тому носить хустину.

Довго вона сама ходила. Аж почав з Дубова тракторист Ігор Іваськевич забігати до неї. Не дивився, що хвороба шию дівчині сточила, а подивився, що добре серце має, — оженився, і живуть та й хліб жують.

Вони на Лужку газдують. А Богдан тепер у місті черевики протирає, бо жінка зв'язалася з якимсь міліціонером і втекла з ним аж у Крим. Не могла з таким жити, бо грав з себе «нема над мене — ось то я!»

Ой п'ють мужі горілочку та й так балакають:
Що жінки їх всі хворіють, а мужі вмирають.

З її пісень

Ще коли Галина у нас була, то й старий більше хати тримався. Якось веселіше було. Але внука перейшла до восьмого класу — то вже дівчур! — і невістка забрала її до себе. А мій чоловік став пити ще більше, як пив.

Йой, горілочка-горілочка, аби про неї ніхто не чув і не знав! Якби не горілка, мій Дмитро ще прожив би якийсь рік-два... Колись хоч товариство тверезості було, а тепер змагаються, хто більше потягне оковитої.

У Дубові за мостом збудували ідальню «Чорняву». А то справді чорнява, бо газди, як понапиваються, то так їм чорно в очах, що не бачать, як до хати прилізти, що діти з жінками додому їх приводять, як колись сліпих старців водили. Не раз прийшла би і я свого Дмитра забирати, але не смію поріг переступити, аби йому честі не урвати. Він дуже не любив, аби ним жінка командувала!

Одної неділі пішов Дмитро ще за дня до Дубова. Вже вечір, упала мряка, все застелила, а я гризуся у хаті: міст вода знесла — як він п'яний таку довгу й високу кладку перейде? Засвітила я ліхтарню, вийшла надвір і слухаю, чи не чалапає додому. Не чути. Пішла я від хати над ріку. А вода чорна, аж сива, та й так шумить, що нічого не чути, аби на березі з гармати бив! Але стою, не йду спати. Щось так мені ніби шепнуло в саме серце, що йде чоловік, хоч не чую і не виджу.

— Ходи! Ходи! — кричу.

— То ти, Маріє? — озивається він з кладки.

— Я!

— Світи, аби я лавку перейшов!

Я високо підняла ліхтарню, підбігла, але ж бо то нічого це видко — мряка, а кладка хитається, як жива. Дмитро обома руками тримається за поруччя — лізе... Та й уже близько був — ще драбинкою вниз зійти, але спіткнувся:

— Йой!

Так тарахнуло!.. Застогнав. Я туди — а він уже на дамбі лежить, на камінні..

— Йой, вставай! Вставай!

— Не годе я встати...

Стулена мряка паде на дамбу. Дамбою йде дорога на Лужок. Удень сюди їздять машини, а тоді навіть віз не хотів надїхати, навіть піший не хотів надійти! Я маленька, а Дмитро — як гора, лежить на холодному камені й не може встати. Що я маю з ним робити?

— Будь тут! — кажу.

Ліхтарню лишаю, аби машина його не переїхала, а сама біжу до хати, беру ковдру, коц, подушку й вертаюся назад. Постелила ковдру й кажу Дмитрові:

— Перекотися, бо я не годна тебе підняти. На ковдру лягай! Осьде подушка! Я тебе коцом укрию, а хтось надійде й може мені тебе до хати занести. Ти дуже побився?

— Болить...

Світилася ліхтарня в мряці, він лежав, ріка шуміла, а я так чигіла над ним, що навіть не почула, як машина вбрід воду переїджала. Заблищало світло — я підняла ліхтарню над головою і замахала нею...

Машина загальмувала. З кабіни вискочив Прокіп Данилович, колгоспний шофер.

— Що сталося, нанашко?

Він мене кликав «нанашко», бо я його хресна мама.

— Йой, біда! Чоловік упав з кладки, не може йти...

Прокіп нахилився над Дмитром.

— Ви сильно побилися? Може, перелом? Я зараз вас додому відвезу.

Він підїхав машиною ближче, підняв Дмитра з «постелі», ще й приговорював несучи: «Ви, нанашку, так як цісар лежали». З лихом-горем запхав до кабіни, мене теж примостив, і ми поїхали додому. Я ніколи не думала, що верби на Лужку при нічному світлі такі високі та страшні. Але не було коли багато придивлятися: машина лише мигнула — і ми дома. Прокіп заніс старого до хати, сказав «на добраніч», та й ніби нічого... Трохи Дмитро полежав і видряпався з тої біди.

Два роки не мала придибачки з чоловіком.

Але в ті роки почали в нашому колгоспі багато льону сіяти. Дали й мені ділянку: прополи, вибери, обмолоти, постели, збери, просуши, витіпай, здай прядиво, аж тоді будуть гроші. Я льон вибрала. А там такі трави вкотили! Взав Дмитро косу —

пішов льонище косити. Правцював через ріку. Як перебродив воду, зачепив штанкою за кореня, а каміння слизьке — він падав і хребтом ударився до старого пня, що велика вода прикотила звідкись. Довго лежав у воді — не міг устати. Аж надїхав кіньми Гриць Роспопа, висадив Дмитра на фіру й привіз мокрого на подвір'я наше.

Дмитро собі думав, що полежить день-два та й минеться, а то без лікаря не обійшлося. Привіз син лікаря. Той подивився і сумно сказав:

— Хребет побитий. Треба оперувати.

Дмитро тяжко зітхнув:

— Страшно мені на операцію лягати. П'ять разів поранило мене в Альпах. Я вже знаю, що таке лікарський ніж.

На операцію Дмитро не пішов. Отак, то лежачи, то ходячи, доживав свого віку. Перед смертю став добрий, розсудливий, душевний. Дітей малих любив. Бувало, збере малих з цілого Лужка, сіна з ними в піддашшя наносить, з діворою залізе в сіно, як святий Йосиф у Вифлеємі, та й казки їм і всілякі історії розказує, що вони аж роти порозкривають. Мушка не шеберне — так слухали Дмитра. Вмів оповідати.

Правда, він не любив пустої балаканини. За п'ять тижнів до Дмитрової смерті зайшов син Дмитрика Магничча Юрко — п'яний. А він коли понюхає корка, то так говорить, як жаба скаче: то вгору, то в долину; усе в нього мать-перемать. Я дивуюся, що тато його такий поважний, а син геть пустий. Він молів паскудні слова, а діти слухали. Мій Дмитро лежав на печі й зо три рази сказав йому, аби встидався дітей, а той далі паскудними словами свою мову підмащував. Дмитро поволі зліз з печі, взяв п'яного Юрка за барки й викинув за поріг. Юрчик почав скакати, як цапок. Дмитро повернув його лицем до стежки, а сам узяв ту лопатку, що попів нею вибирається, й уперіщив п'яного по задниці.

— Кров би тебе нагла залила, старий килавцуне Марчаку! — кинув прокльоном п'янюга Магничч.

А через п'ять тижнів Дмитра кров залила, а я лишилася вдовою.

Траплялися й женихи, але мені було би встидно перед людьми на старість. Правда, моя ровесниця Доня Ягодницька прийняла була дубівського діда. Дід цілий день працю-

вав у неї: корову пас, город обробляв, дрова рубав, косив, а коли ніч наставала, йшов спати до доньки. Його питали:

— Чого ви, діду, не спите з жінкою?

А він відповідав:

— Я у чужій хаті не годен заснути. Не так мені чужа подушка пахне.

Ранесенько дід знов прибігав до Ягодницької (він з нею розписався по закону).

Через два роки баба вмерла, і дідові лишився весь її маєток. Уже і дід умер. А його донька з того спадку скористала...

39

Журилися воріженьки, журилися люди,
Та хто мене, сирітоньку, віновати буде.

З її пісень

Ви питаєте, як живуть діти Яреми Божка, якого вбили німці, коли втікали. Повиростали! Живуть. А тоді лишилася бідна Олена з п'ятьма дівчатами — п'ята народилася, коли вже Яреми не було.

Оленина сестра Варвара тут, на Лужку, живе. Вона дуже переймалася сестриними дітьми, бо все говорила:

— Що ти, сестричко, будеш з дівками робити? Я одну маю та й не знаю, як-то її відвіновати! Знай, що на порожню кістку сокола не сяде. Якби-то хлопці!..

А Олена що могла сестрі відповісти? Якби мудра сестра, то би такого не говорила!

Дівчата росли собі. Пасли корову, сапали город, до школи ходили. Оленині діти будь-як вбрані, а Варвара своїй одиначці плюшеві сукенки шила. Нічого — повиростали.

Підросла найстарша Олеся та й проситься:

— Мамо, я поїду в Хмельницьку область пшениці заробити.

Поїхала на літо. Взяла в колгоспі групу корів, а під зиму привезла додому дванадцять центнерів пшениці та до трьох тисяч рублів старими. Признається:

— Мамо, я там хлопця маю. Він з армії прийшов недавно. Його мама за мене корови доїла, коли палець болів — волокно робилося.

Приїжджає хлопець з Поділля. Пішли обое до сільради, заяву подавати. Прибігла Варвара з Лужка:

— Ти що, сестро, робиш? За волокиту, за пройдисвіта дівчину віддаєш?

— Нічого, що волокита...

Приїхали його батьки, привезли меду, півсвині, муки — допомогли Олені весілля справити. Від Олени поїхали на Поділля — далі веселитися-догулювати. Скінчилося весілля. Приїхала Олена додому, розказувала, як там живуть люди. А через кілька місяців Олеся написала: «Мамо, най Параня їде до нас».

Поїхала друга донька. Мама і не знала, що дружба молодого сподобав собі Параньку. Не довго провелося — приїхали обое заручені.

Через рік пошанували добрі люди й третю доньку. А Олена сестра — Варвара — кулаки гризе, бо вона живе добре (там лише молока від птахи нема), але одну-єдину доньку ніхто не бере. Підмовила Варвара чоловіка (він був шофером у колгоспі), аби сестрі шкоду зробив. Той уночі їхав п'яний, зачепив машиною — завалив Олені ріг хати. Олена думала, що той нехотячи, та й пішла до нього, як до людини:

— Полагодь, швагре, хату, бо люди сміються.

А сестра Варвара, як змія, скочила до неї:

— Не дочекаєшся, аби він тобі хату лагодив! За пройдисвітів віддаєш доньок, то най вони тобі ремонтують!

Радили люди Олені, аби заскаржила швагра до суду, але Олена зробила інакше: написала до доньок, приїхали свати, відремонтували їй хату, дах перекрили, бо протікав.

Був зі сватами молодий хлопець, що вивчився на будівельника, трохи покукав коло четвертої доньки Галини та й забрав з собою на Хмельниччину.

А п'ята, наймолодша Олена донька, Вірка, уже нікуди не хотіла з села їхати, бо мала тут хлопця Гриця. Він їхав до армії й говорив Олені:

— Як ви Вірку за когось віддасте, то я страчуся!

Дочекалася Вірка хлопця з армії, поженилися — добре живуть. Гриць в армії закінчив курси шоферів, а шоферів усюди треба. Пішов до міста, влаштувався на лісокомбінаті шофером, возив ліс. І знайшов собі коханку. Вона варила їсти на котлопункті. А жінка нічого не знала про це. Спочатку Гриць

приїжджав додому щотижня, потім через два, нарешті з'явився в селі, забрав з шафи три костюми й поїхав кудись.

Не знає Вірка, куди подівся її чоловік, чекає. Аж приїжджає до села якийсь молодик у капелюшку, поцілував Олену в руку й питає:

— Де Вірка?

— У городній бригаді. А ви хто? Звідки?

Не відповів, бо в хаті заплакала дитина. Вбіг до хати, узяв Грицеву дитину на руки, заколисав і розкажує:

— Таке, мамо: ваш зять живе з моєю жінкою. Він уже третій у неї. Першого покинула, бо він її бив, а я жінку бити не хочу, бо то лишень бик людей б'є. Хай їм Бог помагає, а я хочу жити з вашою Віркою.

Прийшла на обід Вірка. Він підійшов, обняв її, а вона відптовхнула його від себе:

— Вступіться! Я вас не знаю. Я маю чоловіка.

Розказав усе Вірці. Що робити? Кличуть вуйка порадитися, бо такого ще світ не знав. Прийшов Оленин брат, вислухав його.

— Ні, сестро, — каже брат, — то не волоцюга, а людина. Йому сльози в очах стоять, коли про свою жінку розповідає. Певне, любив її.

Каже гість:

— Їдьмо до мого села, почувете, що про мене люди говорять.

Взяли в колгоспі коні — поїхали. Село далеко — у горах. Петро сказав лишити віз за селом, сам пішов уперед, а Вірці, Олені та її братові сказав іти позаду. Проминув сільських жінок, привітався, а вони йдуть і балакають:

— Ади який гідний хлопець був! А повія знайшла собі якогось волоцюгу, живе з ним, а цей мучиться!

Розлучилася Вірка з чоловіком, розписалася з цим. Він інженер. Любить її дитину, як свою рідну.

Минуло шість років. Попри мою хату йшов до жінки Гриць. Шкутильгав на ногу — видно, що в аварії був. Просив Вірку:

— Прожени цього свого, прийми мене, буду тебе мамою кликати. Ми сина маємо...

Не приймила. Не знаю, де тепер Гриць обертається. А вони собі далі живуть. Обое їздять до міста на роботу.

Олена вдома господарку провадить, а Варвара-сестра не приходить. Донька її донині дівкою ходить. Ніхто не бере...

40

Чи чуєте з вертольотів, як вас народ просить?
Всі Карпати заливає, вода села зносить.

З її пісень

Велику руйнацію роблять тут води. На Лужку гуляла вода тринадцятого року, двадцять сьомого, сорок першого, але найбільша вода прийшла з гір дев'ятого червня шістдесят дев'ятого року.

Кілька днів періщили дощі. Зранку, десь коло десятої години, до мене прийшла невістка. Каже:

— Йой, мамо, так ріка розлилася — не знаю, що буде!

Сидимо, балакаємо. Я виглянула у вікно та й питаю:

— Марино, що то за боввани снігу коло Олійника?

А то вода валом ішла. За півгодини затопило зарінок. Люди почали тікати. Дехто лишився. Коли стемніло, я лягла спати. Не чула, як вода зайшла до хати — кури мене врятували. Мала я курчатка-мартівки, великі вже були. Квочка скричала, курчата стали літати по сінях, — я пробудилася, встала — йой, вода! Курей скоренько винесла на під, мішки з зерном, скриню повисаджувала на постіль. Води було багато в хаті; я поклала лавку між столом та плитою і ходила по ній... Хата здригалася від хвиль, що били об стіни, корова ревла в стайні. Я хотіла до корови добратися, та не могла, бо під хатою вода яму вибила. Ціле море грало навколо! Я дивилася на черешню, як на єдиний порятунок.

Колгоспний електрик Тарас Савчук служив моряком і не боявся води. Поліз на стовп, пробував електричне світло полагодити й кричав мені:

— Сусідо, як там?!

— Ноїв потоп! — кричала я з порога.

Мій син від себе до мене не міг дістатися, бо вода вирила нове річище і валила городами, а хлопці говорили Іванові:

— Твоя мама попливе разом з хатою.

Він спокійно відповідав:

— Як попливе, то не поможу, а як ще жива, то я втішний.

Вода розвернула шкільний паркан, наносила брусів, і перед хатою зробилася загата — відбивало воду. Я добралася до стайні. Корова замукала з радості — вона передніми ногами стала на стіну й так стояла... Задні ноги були у воді. Я видоїла нашу Ласю, аби молоко у вим'ї не перегоріло, спустила з ланца, аби на припоні не втопилася, як прийде більший вал води.

Літня ніч коротка. Дочекалася досвітка. Другого дня кинули сюди солдатів з машинами, вертольоти літали, знімали людей з дахів. Я раніше уявити собі не могла, що залізна машина може плисти по воді, так як човен. Приплили й по мене, але я вже не хотіла нікуди йти з хати, бо вода почала опадати.

Вода знесла дамбу, котру почали було сипати від ріки. Зарінку я не впізнала, коли спала вода: замулило все, повибивало ями, нанесло каміння. А нижче нашої хати утворилася нова річка. Чи то джерело пробилось, чи то з ріки вода попід ринь підходить, але є в нас ще одна річка.

Міжколгоспну електростанцію зруйнувало тоді на Чорняві, та й більше її вже не відновлювали — з Бурштина йде світло.

Мені видали допомогу, бо півстайні забрало, а хату дуже пошкодило. Син казав, аби я переходила до них жити, але я не хотіла: своя хата — своя правда.

Того року мало що вродило, але голоду не було. Дали нам допомогу. Люди забули про голод, молоді не вірять, що міг колись померти, бо не мав що їсти. Світ інакший, люди інакші — все змінилося.

І ріка наша змінилася. Колись була глибока, але менше селами гуляла, менше шкоди робила, риба в ній була, а тепер зміліла, а піде дощ — шалена, рве все, ломить. А риба — як кілька. Мій син каже, що то не риба, а бздерка, бо велику вибили електричним струмом, отруїли. Люди так якось живуть, ніби дітей і внуків на мають, одним днем живуть, Бога не бояться, тата й мами не шанують і себе не шанують. Колись верби садили понад ріки, а тепер дерева вирубали, тепер беруть на паливо, на будови, а ріка бунтує, рве береги, заливає села.

Від того року, як Чорнява шкоди багато натворила, взялися й до неї. Почали дамбу сипати, великі плити возили,

береги укріплювали, фашиння клали, лози садили. Збудували новий міст, і тепер зручно нам, автобус возить і в один бік, і в другий.

41

Тече вода з-за города та й нанесла бруду,
Та й не знають тато, мама, де донька жить буде.

З її пісень

Галина-онука ходила до школи за ріку, до Дубова. У дев'ятому класі перемерзла чи що інше сталося, і впала на дівчину жовтільниця. Треба було відразу вдатися до лікарів, але ми то упустили, та й дало страшне ускладнення: дівчина не росла. Шістнадцять років Галині, а вона метр десять сантиметрів має. Галина дуже тяжко те переживала. Вернулася від тата-мами знов до мене. Бувало, посідаємо обидві та й плачемо, бо з неї сміялися у школі, що недоросла.

Я її по лікарях водила — нічого не допомагало. Радили до дідів-знахарів їхати. Є ще по горах і знахарі, але знахар дасть якогось зілля та й порадить піти до лікаря. Такі-то тепер знахарі.

Що мені з онукою робити? Кажуть лікарі, що коли Галина завагітніє і народить, то все внормується. А дівчина наважилася йти геть з села. Каже:

— Я до технікуму поступлю.

Прочитала в газеті, що на агрономів приймають, і поїхала. А директор подивився її свідоцтво (вона голову мала, добре вчилася в школі), глянув на медичну довідку й сказав:

— Тобі не до нас іти з твоєю хворобою, а до технікуму бухгалтерського обліку.

І замовив телефоном друге місто. Директор послухав директора, прийняли її вчитися, але було їй там нелегко. В гуртожитку не мешкала, але в старій жінки на квартирі. Хворіла і там.

Не знаю, що було би з Галиною, якби не вчителька української мови й літератури. Зрозуміла, що з дівчиною негаразд, підійшла до малої, поговорила, а через день ще раз повела до лікарні.

Лікар обстежив і сказав:

— На курорт треба поїхати.

— Та треба, до Трускавця треба, а путівки туди не дістати.

Учителька написала аж до столичної редакції газети «Молодь України». І добилася. Галину викликали до профкому чи куди там і дали на руки путівку. Вона поїхала.

По землі і біда сама не ходить, і щастя теж само не ходить. Ніхто з нас не міг подумати, що в Трускавці на курорті нашу Галину її доля пасла. Аж з Іркутська приїхав на воду слідчий міліції Анатолій Романенко. Його печінка боліла. Та й десь там зустрів Галину. Став з дівчиною жартовувати. Розповідав, що дід його був з Київської губернії, що пана вбив чи хотів вбити, і за це його виселили цілину-новицю орати, пшеницю сіяти. Старий робив на землі, а син його переїхав до Іркутська, оженився, звідти й пішов на війну, але з війни не вернувся. Анатолієва мама по війні теж пішла спати, а він ріс у дитячому будинку, так що нікого не мав, лишень мамину сестру — тету.

Галина йому призналася, що їй лікарі говорили. Він каже:

— Я би оженився на тобі.

А вона:

— Мені ще не дозволять іти заміж.

Він:

— Та ти сама кажеш, що лікарі тобі радять таке.

Мій син і слухати не хотів, аби Галина віддалася за сибіряка Толю. А вона нікого не питала. Закінчила технікум і поїхала за ним аж до Іркутська. Він квартири не мав, домовився, що будуть у гуртожитку тимчасово мешкати. А там усі чужі. Він Галину лишає, а сам на цілий місяць їде в командирівку — така в слідчого робота. Він поїхав, а Галина захворіла. Викликали швидку допомогу, а Галина прописки ще не має. Лікарка розкричалася, що вона пустошиться по гуртожитках, а Галина не мала сміливості їй розказати, хто вона і чия. Боялася, що виженуть з гуртожитку.

Приїхав Толя, влаштував її бухгалтеркою у будівельників, а коли народилася моя правнучка Люба, пішла пошту носити. Мала там часто хворіла, в яслах місця не було — мучилися. Почала Галина звідти сумні листи писати. Я би їй порадила дещо, та писати не вмю. Пішла я до вчительки нашої Ольги Іванівни:

— Позичте «Букваря».

Вона питає — нащо мені? Я збрехала, що братовій онуці треба. Подарувала старий «Буквар».

Я пішла до крамниці, накупила цукерків, зошит, олівець та й кличу сусідських дітей до хати. Кажу їм:

— Їжте, діти, цукерки та й учіть мене читати й писати.

Діти розхапали цукерки й сміються з мене:

— Коли ви, бабо, будете знати, як вам уже шістдесят вісім років, а ви лише починаєте вчитися?..

Навчилася я скоро читати. За кілька днів увесь «Буквар» знала і книжку з казками коло корови читала. Гірше було з письмом. Я і тепер як напишу, то всі слова злипаються до купи, а де треба класти крапку, кому, риску, то я таки не знаю, хоч убийте мене. Син мого письма не розуміє і невістка не розуміє, а Галина добре читає, бо я їй щотижня писала, аби верталася додому. Внука відписувала з Сибіру, що не може, і кликала туди приїхати, бо чекала вже другої дитини.

Я зібралася їхати до Іркутська.

Син говорив:

— Мамо, що ви собі гадаєте? Та ж то не солодке яблуко кусати — за дітьми по Сибірах їздити! Вам не вісімнадцять, а сімдесятка.

А невістка собі:

— Та куди поїдете? Приїдете до Москви, світ вам обернеться, заблудите — хіба міліція вас привезе..

— Міліція най злодіїв возить, а не мене!

Син навіть слухати не хоче:

— Читати по-російськи не вмієте!

— Не бійся, вмію. Москва — не тайга, не заблуджу. Люди кажуть, що там є довідкове бюро, — спитаюся.

Поїхала стара баба. Як сіла в Івано-Франківську, то аж у Москві висіла. А там на вокзалах тачкарі в круглих кашкетах возять чемодани, й кожен свій номер показує, бо заробити хоче. Якийсь молодик підвіз мої валізки до іркутського поїзда. Я перед тим як сідати, наперед телеграму послала: «Не журіться, діти. Я вже в поїзді».

Чотири доби їхала до Іркутська. А то таке місто велике! Гуркіт, шум, гамір — я ніяк не могла привикнути; усе собі нагадую, як то вдома: гори дивляться у вікно, і найвища Стражниця, вийду в сад — ріка шумить, б'є нора-джерело з-під верби, гуси гелгають та й летять через зарінок до води,

когути піють, дика троянда цвіте, восени горобці веретами літають, навесні соловейки тьохкають у верболозах, голуби лопотять крилами, а за рікою на горі, між Городищем і Монастирем, пшениця жовтіє — усе перед очима стояло мені і вдень, і вночі. Галина з Толею підуть на роботу, а я співаю, дітям віршики складаю. Люба скоро переймала, а малий Івась ще нічого не розумів, лише співанки любив слухати. Коли співаю — спить. А Любі давай віршики. Та я її всього Шевченка навчила, бо весь «Кобзар» пам'ятаю напам'ять.

Ще вам скажу, що дома мене ніколи не кортіло віршики складати, а там само пліло. Перед Новим роком я малу Любу навчила розказувати:

Діду, діду Морозенку,
Прийди до нас на ялинку.
Просимо тебе!
Просимо тебе!

Люба й нині той мій вірш пам'ятає, а я була забула. Галина як народила дитину, то зробилася здорова й червона на лиці, як і її мама. А діти хворіли. Люба цілу аптеку порошків з'їла. Я сама там стала — ніби не своя. Тільки зажмурю очі: сниться мені Лужок. А молоді підуть на роботу, та й їм цілий світ не в голові. Кажу зятеві:

— Толю, ти хочеш мати здорових дітей?

А він розсудливий, мудрий, спокійний — то вже Галина язиката й з перцем. Подумав і каже:

— А котрий батько не бажає здоров'я своїм дітям?

— То збирай нас додому. В нашому селі курорт: свіже повітря, свіже молоко... Та й тобі нема чого Іркутська триматися. Були б тут родичі — то інакше.

Він не перечив, і я з двома правнуками виїхала додому.

Якби-с, мамко, знала,
Яка мені біда,
То ти б передала
Горобчиком хліба,
Горобчиком хліба,
Синичкою солі,
Якби-с, мамко, знала,
Як тяжко в неволі.

З її пісень

Коли енкаведисти вчинили в нашому селі акцію, то на цім не зупинилися. Багатьох невинних повбивали тоді, багатьох поарештували, а пізніше ще вивозили на Сибір, до Казахстану. Коли тато чи син, чи донька пішли в партизанку, то приїжджали возами або машинами, давали годину-дві, щоб зібратися, та й везли до міста, тримали у холоді й голоді за колючим дротом, а як приходили зі сходу товарняки-вагони, то заганяли людей, як худобу, й під охороною, щоб не повтікали, везли, і везли, і везли цілий місяць, щоб здорових довести до Воркути, Караганди, Красноярська або аж на Колиму, а старі, діти й немічні щоб повмирали. Людей годували гнилими оселедцями й води не давали в дорозі, лікарів не пускали. За один вивіз сорок ешелонів невільників поїхало — хотіли всіх українців винищити. Коли хтось сказав чи написав, що ти дала їсти лісовим хлопцям, то тебе вже нема. А часто бувало так, що приходили серед ночі голодні й знеможені з тризубами на кашкетах, віталися: «Слава Україні!», казали дати їсти, а коли дав, то другої днини забирали за те, що «бандерів» годуєш — «бандпособник». То були перебрані за повстанців або облавники, або стрибки, або такі, що зголосилися й з них робили боївки. Говорили, що десь під Волочиськом, в Одесі й Харкові були школи, в яких вчили червонопогонників по-нашому говорити і засилали мордувати людей, нібито так озвірили бандерівці. Нерідко вбивали й вішали отакі «гості», а люди думали, що то лісові таке роблять. Я не кажу, що бандерівці були святі. Але як вони мали боротися, коли ні тюрем, ні сибірів не мали, а зрадник на зраднику сидів? То була армія без держави. А коли народ без держави, то з тим народом, що схочуть — зроблять.

Та й треба розрізняти тих, які по лісах нерідко в снігу ночували, але йшли у бій, і тих, хто в молодиць під димками Україну здобував. Були ідейні борці, але було й дрантя, як і всюди. Не знаю, чи хтось полічить тих героїв, що порозривали себе гранатами, пострілялися, аби не здатися, не зрадити на тортурах, а тортури були страшні.

1947 року ми надивилися на голодних басарабів. (Тепер говорять: молдавани, а ми казали — басараби).

Коли я була в Сибіру, то я чула, що українцям Сталін штучний голод зробив до війни, а молдаванам по війні; були б зробили й галичанам та волинякам, але боялися повстанців. Молдавани не боролися, та й вигубили їх з третину. Та ж то страшно було дивитися, як по дорогах лежали трупи. Не раз до нас мама з дітьми приходила, дід старий або чоловік з маленькою дитинкою, просилися переночувати, міняли шапки на зерно, хустини, полотно, просили їсти, вмирили по дорогах з голоду. Бувало, переночує басараб, піде, а тиф залишить у хаті, вимре сім'я.

Коли я з онукою поверталася з Сибіру додому, то з нами їхала жінка, що могла мені бути за доньку, але ніхто її тих літ не давав — постаріла в Магадані, ноги боліли їй. Вона спочатку боялася при мені правду говорити, але дорога додому довга, береться нудьга та й свій до свого тягнеться на чужині і в дорозі. Снідаю й обідаю з онукою та й жінку їсти припрошую, а вона своє мала. Любила горілки потягнути, і це мені не подобалося, бо найгірше, що є на світі — то п'яна жінка. А вона це спостерегла та й каже:

— Не осуджуйте мене. Я п'ю з горя.

Та й почала тихенько співати про змарновані літа по тюрмах.

— А ви звідки? — питаю.

— З Прикарпаття. З Бойківщини. Одокія називаюся...

А я їй заспівала: «Гуцули — не бойки. Зробив гуцул гуцулочці постолі легонькі». Та й слово за словом почала вивідувати, що і як, звідки і куди їде.

Одокія бідувала, як і я, замолоду. Мала маму Марту — мою ровесницю. Одна мамина сестра віддалася на одне село, друга — на друге. Тато помер від тифу. А Мартусю в сім років віддали багацьких дітей бавити. Спала в багачів на печі на мішку й на подушці з соломи, снідала квасним молоком з су-

харем, обідала сліпим молоком (Це таке молоко, що з нього сметану збрали.) Багачі їли, що хотіли, але не наймичка. Підросла — корови пасла. Одного разу пригнала раніше з паши, багачисько зняв ремінь, перегнув через коліно і бив малу Марту, скільки влізлося і скільки хотів, а її мати в цей день померла. На третій день дізналася, що маму ховають, і побігла в свитині й хустині додому.

— Сестро, чом ти мені не сказала, що мама вмирає?

— Я боялася, що виженуть тебе під зиму. Хто буде тебе одягати й годувати?

А дівча билосся головою об стіну:

— Я була би водиці принесла уста закропити мамі!.

Прийшли з цвинтаря, а хата-пустка, тільки туман окутав кути, і смуток з-під печі дивився, коли верталася назад до багачів. До сестри приходила в гості, але сестра віддалася за непривітного хлопця, і він Мартусю не любив, а друга сестра знайшла собі роботу на лісозаводі і Марту влаштувала спочатку рови копати й заливати бетоном, а пізніше легша робота була.

Марта на роботі познайомилася з гарним, чубатим хлопцем Йосипом. Він був не з бідної родини. Ходили обоє зо три роки, аж знайшлася межи ними дівчинка Одокія, оця що їхала зі мною з Сибіру на потязі. Йосип хотів сватати Марту, але його родина почала біду робити, що бере драбугу-курву і не дозволили. А то колись було, як тато не дав синові віна, і за жінкою не взяв, то не мав що робити. Марта плакала, а Йосип сказав, що їде до Америки, заробить долярів, вернеться та й будуть газдувати. Дитині виповнився місяць, коли він поїхав та й пропав у Америці. Марта, куди ходила — плакала, хотіла дитину стратити, але якась вища сила зупиняла. Одокія росла. Знову Марта пішла робітницею на завод. З роботи не пускали навіть дитину погодувати, то Мартина сестра приносила щотригодини Доцю, а коли дитина спала, йшла до лісу по рішя, аби в печі пропалити. Ще один хлопець обіцяв покритку посватати та й здурих. Знайшовся ще й хлопчик Василь. Але наспів час Одокії до школи йти. Хоч не раз голодні лягали спати, але дитину треба було записати до школи. Купила мама Доці хустину, вуяш, ходаки, торбу для книжок і зошитів.

Пішла до школи Доця, а через три роки пішов Василько. Постаралася тета, щоб і ця дитина мала вбраннячко, книжки.

Не йшла Доця, а співала йдучи першого вересня до школи. Але на шкільному подвір'ї діти відтиснули на самий зад найбіднішу Доцю. Мама заплакала і донька заплакала. Але задзвонив дзвінок, діти позабігали до класу, посідали за парти, а одна дівчинка стояла в кутку, бо з нею ніхто не хотів сидіти. Увійшов суворий учитель, привітався, глянув на Доцю і запитав, як її прізвище?

Сказала.

— Павлюк, сідай за першу парту.

А парти тоді були такі, що по шість-сім учнів сиділо за одною. Багацькі дочки повідверталися від Доці, а одна підхопилася:

— Пане професоре, ми не будемо з нею сидіти.

— Чому?

— Вона — бідна.

— Нічого, посидиш.

Але за перерву довга парта спорожніла. Сиділа сама Доця. А через місяць учитель ставив за зразок школярку Павлюк — вчилася на «дуже добре» (так тоді називалася відмінна оцінка). Добре малювала. Багацькі діти просили, щоб і їм щось намалювала на дуже добру оцінку. Малювала. А вони на перервах їли булки та хліб з маслом або смальцем, але бідній Доці не давали.

Коли настали вакації, то знову до багача пішла пастушити за хліб, квасне молоко та бульбу в лущайках. Утішилася, коли під осінь купив господар нові ходаки, хустку, пошив вуяш і спідницю. Була вже в другому класі. Одного разу мама захворіла та й пішла Одокія на завод замість мами трину носити. Другого дня вчитель викликав вірш про Польщу продекламувати напам'ять, а вона: «Я той вірш вчити не буду. Я свій вірш продекламую про Україну!» А вчитель схопив її за руку, вигнув долоню і десять лінійок відрахував, що аж долоня спухла, ще й на коліна поставив за дошкою, приговорюючи: «Грає з себе Лесю Українку!» Але Одокія далі складала вірші, за які пізніше, коли вже Польща впала, прийшла червона армія, а за нею мадяри й німці й «другі совіти» прийшли, дістала кілька років магаданського «курорту». Але тоді ще вона була школярка й, коли замерзала річка, то льодом ковзалася аж до школи, а мама біла, що дре черевики.

Мама Марта їздила на жнива на Поділля, де жала за десятий сніп у пана, а восени їхала бульбу копати. У тридцяті роки почали полякам парцелювати панську землю, і тетин чоловік пішов будувати їм хати. Він заробив грошей, купив собі одіж і Доці купив черевики й спідницю.

1939 року німці напали на Польщу, та прийшли не вони — через три тижні в селі були червоні. Коли Одокія побачила, що танки вже на гостинці, то нарвала квітів і з букетом побігла зустрічати солдатів, що визволили від поляків. Червоноармійці брали квіти, саджали дівчат на танки. Коли танк рушив, дівчата поскакали на землю, а Одокія сиділа на танку. Танкісти завезли її аж до містечка. Вона була така щаслива, ніби на сьоме небо злітала. Коли відкрилися школи, пішла до 6-го класу. Вчитель географії викликав відповідати й сказав показати на мапі Якутію. Мапи були нові, але Доця показала вчителеві, де є та Якутія. Говорила: в сні страшному не приснилося б, що по війні завезуть її аж до Якутії ліс рубати й рікою сплавляти. Але скоро знову почалася війна. Літаки бомбили станцію. Червоноармійці відходили, подарували братові гармошку, він сидів на цямринні криниці й грав, бо село раділо: у Львові проголосили самостійну Україну. Знову з'явилися синьо-жовті прапори, сипали могили. Доцин брат десь знайшов карабін і ходив озброєний з такими ж, як і сам. Але з-за гір на роверах надїхали мадяри. Всі знали, що вони вчинили на Закарпатті 1939 року, а тому зброю поховали, але українська синьо-жовта фана ще висіла на сільській управі. Мадяри нікого не арештовували. Арешти й облави почалися тоді, коли мадяри передали владу німцям.

Якщо провідники ОУН спочатку говорили, що німці — брати, допоможуть знищити большевицько-жидівську комуну, то тепер пішло: «Німці — наші вороги!» Щоб молодь не втікала в партизанку, німці найперше на роботи загібали хлопців. Хлопці ховалися. Настала черга й на дівчат. Робили облави, зловили Марту, сина, а донька випросилася, бо вміла по-німецьки говорити й мала лишень тринадцять років. А коли вже мама з сином були в Німеччині, Одокія зв'язалася з партизанами. Її посиляли до лісу нести їсти партизанам. Брала молока, хліба, солонини й закурити. Одного разу вийшла на стежку, а дорогою сунув війт з німцями. Кинулася назад до хати, та вони прийшли слідом за нею. Ведуть Доцю.

Та побачили, що сусідська дівчина утікає та й один Доцю пильнує, а другий побіг за сусідкою. Веде німець Доцю попри жито, захотів курити, черкає запальничкою раз у раз, а вона не запалюється. Поки розкручував, дивився, пробував ще раз запалити, то Доця сіла на стежку, а далі порачкувала в жито, сховалася в борозну та й борозною порачкувала до села. Німець оглянувся, а дівчини нема. Кинувся в один бік, в другий, почав стріляти, але Одокія була вже в кущах над водою, де просиділа до ночі. Вночі перебрела ріку та й була в лісі. Вранці побачила знайомих партизанів, розповіла, що сталося. Вони порадили повертатися додому, бо німці вже забралися з села.

Була і третя облава. Доця знову втекла в дубину. Німці боялися партизанів, не переслідували. Четвертий раз зловили її на дорозі, завели до управи, але Доця стрілою вискочила надвір, сховалася за чиюсь стайню, помежи хати пробралася на цвинтар і там сиділа до вечора. Ввечері знову перебрела річку й прийшла до партизанів. Партизани випитали, що робиться в селі, і дозволили тиждень бути в них. Відпустили, коли німці вже не ловили молодь на роботу до Німеччини. Відновив роботу завод. Доця влаштувалася в той цех, у якому працювала мама. Тепер тут робили дерев'яні бараки й везли до Німеччини. Партизани наказали, аби вона славно-явно до лісу не ходила, а брала щось на ягоди, аби ніхто не здогадався, що розвідниця.

У бригаді була полька Юзя Галевська. Вона закохалася в німця Йогана Тельмана. Той Тельман сказав Юзі, що Гітлерові — «капут». Він був есесівець, і з ним було ще двадцять пімців. Згодом Доця здогадалася, що Юзя в польському підпіллі. Кличе Юзя Доцю й каже, що ввечері прийде до неї в гості з Йоганом і Куртом.

— Прошу.

Тета перелякалася. Але Доця сказала, що вони раз прийшли й більше не прийдуть. Того вечора так треба було зробити, аби вони зустрілися з партизанами. Ганс був з Бремена, воювати не хотів, Гітлера ненавидів. Він накреслив план будинків, де мешкали німці й фольксдойчери. Фольксдойчери були страшніші, ніж німці.

Головним на заводі був старий, вусатий Бауер. Поляк, але записався фольксдойчером. Одного разу Одокія захворіла,

гарячка була, дихати не давала. Тета покликала сусідку, щоб вона сестрінці банки поставила. До війни були банки, та за війну побилися, нові не було за що й де купити, то склянки ставила. Сказала роздягнутися, крапнула на дно води, а тоді запхала повісма ляного, запалила сірником, і — гоп! — на спину. Поставила шість склянок, шкіру стягнуло, дихнути не давало, крикнути — не крикнеш, слабла, а сусідка говорила: «Хочеш жити — терпи, а не будеш терпіти — помреш». І ще ставила на груди. Погода гарна стояла, а тут Бауер з німцем. Тета руки заломила, а Доця вмерла! Питає: «Чому не вийшла на роботу?» Доця зсунула з себе верету, показала банки. Каже: «Нічого. Ми почекаємо, поки знімете». Посиділи десять хвилин і: «Вставай!» Не могла встати. А він нагаєм... по синьому тілу. Зігнулася вчетверо, дихати важко, а він ще раз нагайкою по спині. В голові шумить, тіло пече, тета каже, що піде за Доцю на роботу, а фашист нагайкою тету. Вона впала насередхати, а Одокію повели, аби мила ті кімнати, де ці фольксдойчери мешкали. Там було десять кімнат. Доця, стогнучи, мила. А другого дня не йшла, а лізла на завод в спідниці з мішковини й дерев'янках-черевиках. Узяла свій номер, але сили не мала щось робити. Побачив німець Йоган, запитав: «Що з тобою?» Розказала. «Піди за бляхи, лягай там і лежи, а я покличу, коли хтось буде йти». Там Доця пролежала до кінця робочого дня. Ганс провів додому. Доця на той час уже добре розмовляла по-німецьки. Він казав, що втік би до партизанів, але боявся, що його не зрозуміють, сприймуть за провокатора або й за шпигуна.

Павлючка одужала, ходила на роботу. На заводі далі робили бараки. Одного разу закінчили роботу, а одну дошку лишили з незагненими цвяхами й клевецем стукали, нібито робітники працюють; німець-директор додивився та й став по хребтах молотити їх палицею. Був там прикрий поляк Зілінка, що любив знущатися над нашими людьми, і директор довірив йому бригаду штрафників. Туди й Одокію направили. В бригаді були і євреї, що втікали до Палестини, але їх половили мадяри і вернули назад. У бригаді працював такий, що до війни в місті мав свою крамницю, а тепер їв брукву з водою; Доця приносила йому хліба. Пізніше євреїв німці зігнали докупи, повели до лісу, примусили викопати велику яму й розстріляли, а натомість пригнали полонених поляків,

бо то німці спочатку напали на Польщу, а через рік і десять місяців на Радянський Союз. Говорили: від Матки до Матки не стало польської латки, а за неповних чотири роки совіти зігнали Гітлера зі світу.

Полонені польські жовніри возили дерево з лісу на завод. Годували їх так, як раніше євреїв, а хлопці були молоді. Одної неділі стояла тепла сонячна погода. Дві подруги на вулиці стояли — Доця з Надею. Підходять до них два вояки полонені — підтягнуті, стрункі, гарні. Поклонилися, привіталися, сказали, що мають звільнення до десятої вечора. «То що ж ви шукаєте?» — «Панянок красних». Ми зрозуміли, що вони голодні. Запросили поляків до хати, поклали на стіл те, що мали, пообідали вони, подякували. Надю сподобав собі Ян, а коло Доці кукав Леон. Другого вечора Леон прийшов сам (йому минув двадцять перший рік), повечеряв і розказував цікаві пригоди. Коли відходив, Доця дала йому паляницю, а він подарував їй шовкову блузку та й сказав: «Буду живий — вернуся й будемо панувати обое». Але доля інакше писала.

Павлючка передала партизанам план заводу, гуртожитків, охорони. Командира знала в обличчя. Якось серед ночі хтось постукав у вікно. Доця перелякалася: «Хто?» — «Свої». Втворила двері — есесівець. Придивилася — командир партизанського загону. Впустила до хати, при лампі розгорнув план, уточнив, де ночують німці й через кілька хвилин був на коні, як і всі партизани. Оточили завод, але хтось передчасно вистрілив, і Бауер тут же зателефонував до міста. Німці кинули підмогу. Леон, полонений польський вояк, хотів утікати з партизанами, але підїхали німаки і його застрелили на дорозі перед заводом. Вбили в тому нічному бою і командира. Партизани відступили в ліс. Після тих втрат Одокія вирішила, що помститься за Леона, але партизанів не знайшла. Вони перебазувалися в далекі гори й тут навіть не показувалися.

В липні 1944 року з'явилися радянські розвідники. Мадяри й німці укріпилися по верхах, а людей з села вигнали в гори. Одокія з сусідами перейшла річку, заглибилися в ліс, бо по лісі стріляли. Раптом хлинув дощ. Вигнанці намокли до нитки. Викручували одягу, одягали мокре на себе й одіж висихала на костях. Розвідники мали коні. Вони йшли разом з селянами й зайшли до колиби, де спали пастухи, що тепер з худобою переховувалися на полонинах. Можливо, що мадяри забрали

худобу, перегнали за гори, а тих пастухів повбивали. Через деякий час прийшла тета й сказала, що Одокія не буде мати притулку — хата згоріла. Боялися спати в колибі й ночували в лісі під ялицями. Було там 10—12 осіб. Частина розвідників вернулася назад, а кілька залишилось в лісі з сільськими людьми. Пізніше знову з'явилися ті, що пішли, й командир сказав: всім вертатися до села, але не лісами, а дорогою. Йшли попри військові обози. На дорозі валялося багато продуктів, але не їли, бо ж боялися, що отруєні. Коли доходили до села, то на мості побачили німця. «Гальт!» Радянський полк пішов уперед, а німці лишилися в тилу. По дорозі вигнанцям сказали, що мадяри й німці ловлять підряд всіх старих і молодих копати окопи. Тета була каліка, а Доця зробила собі горб на плечах, спідницю повернула задом наперед, хустину насунула на очі, а лице обмалювала вугльом з недопалка. Вартовий запитав, хто вони й куди йдуть. Доця відповіла: «Майне гавзе» Він погнав жінок: «Шнель! Шнель!»

Люди розійшлися по хатах, а Доця з тетою пішли на згрище. З хати й стайні лишилася чорна земля, сад пожовк від вогню, лишень піч бовваніла. Посідали, поплакали, згадали маму й брата. Чи живі ще в Німеччині? А з села йшли запахи страв. Доця напорпала бульби й в печі в обгорілому баняку зварила обід. А на сніданок був борщ зелений. На межі нарвала дикого щавлю. Ночували під зірками. А через день сусідка покликкала йти на гриби. Доця пішла. Дійшли до німецьких окопів. Там було багато трупів. Деякі лежали вже босі й роздіті. Павлючка злякалася: «Вертаймося назад, бо я боюсь!» І втекла. Дівчині здавалося, що хтось наздоганяє і кричить: «Руці вверх!» Коли вийшла на толоку, де паслася худоба, то відчула полегшення. Прийшла до тети, розказала, а тета плакала й цілувала сестрінку: «Більше не пуцу до лісу. Там вже підірвався якийсь грибар на міні».

А німці і мадяри вкопали дві гармати на горі та й били на село. Одна куля розірвалася там, де згоріла хата стояла, осколок пробив стіну сусідського будинку, вбив жінку, а на ялині, під якою стояла Доця, сук відірвало.

Коли фронт відкотився в гори, Доця з тетою зробили саш, щоб дощ на них не падав. Через тиждень-два встановилася радянська влада і почав працювати деревообробний завод. Доцю взяли на роботу секретаркою. Одні на заводі

працювали, а інші в лісі закопували трупи, зарівнювали окопи. Убитих радянських солдатів звозили до міста, ховали в братській могилі, але кого раніше поховали, то не відкопували. Павлючка в поїзді говорила, що їде додому, їй цікаво їй подивитися, чи відкопали молодого ад'ютанта-командира, що вбитий у її селі й похований покорець городу. Вона, коли була секретаркою, повідомляла на військкомат і до газети, щоб його перепоховали. Тета писала, що і вона в сільраді говорила про вбитого, але місце заросло й не могли знайти могилу. Та їй не дуже люди хотіли щось казати, бо тоді енкаведисти шастали, щупами дірявили землю — шукали, де ховаються українські повстанці й ті, що не хотіли йти на фронт. Зловили в лісі діда, що ніс хлопцям їсти, привели на станцію, зробили на стовпі шибеницю, підігнали машину й повісили на пострах іншим, ще їй написали, що таке буде з кожним «пособником бандітам». Коли діда мали повісити, то він вигукнув: «Смерть комуні! Слава Україні!»

Одокію Павлючку примусили вступити до комсомолу, бо були б вигнали з роботи. Райком направив до Новоселиці організувати клуб. Вона прибрала в клубі, помила підлоги, понаписувала лозунги, випустила стінгазету; стало чисто, затишно. Раптом двері скрипнули й прийшли троє в цивільному, але з автоматами: «Привіт, Доцю!» А то з її села хлопець. «Що ти тут робиш?» — «Та прислали мене клуб організувати». — «З райкому комсомолу?» — «З райкому». — «Та чули-смо, що ти запродала душу москалям». — «Та я не в Москві, а вдома». — «То ходи з нами надвір». Вивели на луг, сіли трикутником, Доцю посадили всередину. «Знаєш, що тобі належить, як слугі окупанта?» А вона слова вимовити не може. «Те саме, що зробили москалі зі старим Курилом Мегедином. Але я тебе знаю, і біду твою знаю, то будеш нам помагати». Вона до Максима нерівно дихала, але не посміла їй мріяти про такого красеня, ще їй багацького сина, що пішов до міста вчитися, а тепер він був з тризубом на кашкеті. «Наші люди до тебе прийдуть. А ти більше таким не займайся».

Певне, хтось побачив її в трикутнику, чи як там сталося, але її знов викликали до райкому комсомолу й сказали, що треба їхати вчитися, їй дали направлення до Львова на курси кіномеханіків. Вона там провчилася чотири місяці, але захворіла й свідоцтво про закінчення курсів не видали. Каза-

ла: «Я там провчилася чотири місяці.» — «Де?» — питаю — «У Львові? Або що?» — «А Івана Марчака знала?» Вона забулася. «А ви хто йому?» — «Мама. А це його внуки.» — «Передайте синові привіт від Доці Павлюк. Він до мене тоді клинці підбивав». — «То тепер не бійся мене, невісточко», — пожартувала я. Вона вже сміливо розказувала, як повернулася додому, як стала працювати бухгалтеркою у лісництві, бо кіномеханіка з неї не вийшло. Обрали секретарем комсомольської організації. Ночувала то на поді, то під копицею, щоб не вбили.

Одокії минув двадцятий.

Мама її вернулася з Німеччини, а брат десь там пропав. Певне, до Америки втік. Почали стягатися на хату — лісництво за малі гроші виписало дерева. Згодом Доцю перевели в дорожній відділ. Поїхала на пленум обкому комсомолу. До Долини вернулася поїздом, а з Долини добиралася пішки сама-одна. Місяць-молодичник світив над горами, тепло було, тихо; доходила до села, а з лісу вийшов літами такий самий, як і вона, в капелюсі, через плече автомат, за ременем — гранати, але босий. Зупинив: «Ходи в корчі. Давай!» А вона кинулася тікати. Метнулася межі липи, що були довкола фігури знесення панщини, а кулі понад голову й попри вухо пробриніли. Павлючка так і не знала, чи то з лісу був, чи лишень прикидався повстанцем. Не думаю, що повстанець босий по лісах шастав. Перевіряли, чи страхали її.

Перевели до суду секретаркою. Тут добре було. Хотіла вчитися, але у вересні 1947 року нависла над дівчиною чорна хмара. Сусіди написали, що носила їсти партизанам, склала пісню про побитих повстанців, а тепер вступила до комсомолу, аби шкодити ізсередини. То була робота сусідки. Її чоловік сидів за крадіж у тюрмі й умер там, а до Павлючки ходив ветеринар, хотів женитися. Вдова на нього кинула оком і наклепала на суперницю. Судді сказав хтось, щоб Одокії чимскоріше позбувся, бо ж буде мати неприємності. Але суддя був совісний, запросив начальника МГБ на півлітру, бо виходу не було.

Вивідав, що Доцю чекає, і сказав:

— Дитино, треба так зробити, що поки пришиють політичну статтю, аби ти сіла за побутову. Вкради щось, побий вітрини. Лишень, мене не зрадь, що я порадив, бо інакше обоїх будуть катувати, й дадуть по 25 років. Загинеш.

Одокія щось там украла чи взяла хабар.

Але я гадаю, що вона мені правди не сказала. Тут щось мусило бути складніше. Чого б то за хабар чи злодійство везли аж до Якутії? Певне, таки за пісні повстанські арештували її.

Поспішали дати статтю, аби засудити до жовтня, бо в жовтні був найбільший вивіз наших людей аж на Колиму. Тоді 17—18 жовтня випав сніг, вдарив мороз. Думали за ключим дротом у Брошневі, що вже буде всім смерть. Але сніг довго не протримався, знов потепліло. Після суду Павлючку повезли до пересильної тюрми у Львів. Там чекали, коли сформують ешелон до бухти Находка. «Блатні» зняли з неї чоботи, відібрали хліб, так побили її й подругу, що обидві потрапили до тюремної лікарні. Згодом обидвох загнали до товарного вагона. Говорили, що везуть на Далекий Схід три тисячі чоловіків і дві тисячі жінок. Поналадавували людей, як оселедців, і годували гнилими оселедцями, що аж пересихало в роті й горлі, палило всередині, а води допроситися не могли, лишень матюкали «бандьоров недорезаних», били. Багато повмирало. Цілий місяць везли до Владивостока. Сподівалися, що тут заженуть до тюрми, та у Владивостоку відмовилися прийняти й повезли до бухти Находка, де був пересильний пункт. Тут уперше загнали до лазні, направили на комісію й повезли далі. Доця змалку мріяла летіти в літаку й пливати морем на кораблі. У Находці мрія її збулася. Всіх посадили на пароплав «Советская Латвія», пропливли через Японські Ворота, і все йшло добре. Та капітанові корабля сподобалася одна чорнобривка, і він запропонував їй на шість діб перейти до його каюти, а всі обов'язки поклав на свого помічника.

Отоді-то й сталося найстрашніше!

Капітан розкошував з коханкою, а в трюмах «блатні» спробували й собі добратися до жінок і дівчат — пробіли в перегородці діру, але потрапили на склад. Тут вони запалили гуму, й усі мало не подушилися, але вогонь вчано погасили. Охорона не показувалася в трюмах. Тоді людське життя нічого не важило. Тільки-но відійшли від пристані, як хвиля вдарила, і трьох дівчат змило з палуби. Кого сильно загойдало на кораблі, то тих кидали в море, аби риба з'їла. Павлючка «качку» — так говорили моряки — переносила добре, страшніші були ножі. «Блатні» таки проникли до дівчат у трюм,

гвалтували, познімали з них плаття, одяглися, зробили собі груди, як у жінок, в жакети поховали довгі ножі й пішли різати «сук» (так вони називали тих, хто їх зрадив).

Шість днів стояла прекрасна, тиха погода, але люди блювали на кораблі. Одокія і ще чотири жінки не боялися морської «качки», не блювали і їх узяли до санчастини допомагати медикам. Там було непогано. Уже допливали до Магадану, і Доця рада була б лишитися на кораблі, але райське життя закінчувалося. Взяла дозвіл іти відпочивати. Постояла на палубі, подумала, що капітан, напевне, прощається з чорнобривою; він попливе назад, а вона залишиться за колючим дротом на довгі літа. У трюмі не встигла Доця залізти на верхні нари, як зчинилася тривога, хитнулася голова й оповив усе туман.

Корабель налетів на скалу. Вода хлинула через пробоїну в трюми, люди спочатку стояли по коліна, пізніше по пояс, далі й по шию у воді. Знайшли капітана. Він скомандував стати на якір і випомпувати з трюмів воду. Якимось ту пробоїну морякам вдалося залатати, і води ставало все менше і менше. Радист попросив порятунку. Але багатьом в'язням порятунок був уже не потрібний! Утоплеників кидали в море. Цілу добу стояли на якорі, поки показався корабель. Ще дві доби колисалися й живилися розмоченими у морській воді сухарями, бо прісної не було. Мокрих, з мокрим барахлом пересадили на новий корабель і попливли далі. До цієї пригоди Доці не хотілося жити, а тепер тішилася, що жива. А в Магадані тріщав мороз. У порту, мокрих, зігнали з пароплава, і зо три години тримали на холоді, бо магаданське начальство каторжан чомусь не приймало. Пізніше викликали за алфавітом, а буква «П» далеко не перша. За три години люди зачоченіли. Мерзлі качани розбили по бригадах і повезли до табору, що був поблизу Магадану. Вечеряти не дали, замкнули на замки, добре, що в приміщенні було тепло. Доця не могла роззутися, бо ноги примерзли до чобіт. Допомогли наші люди, що виділи тут і гаряче і боляче.

Третього дня комісія встановила категорії засуджених, розкидали по бригадах, і Доцю відправили рубати тайгу, там де тече ріка Кула, але в той час вона була під кригою, і по ній їздили, як по дорозі. Жінкам видали ватованці-штани, що були і за матраси, валянки, що служили й подушками, бушлати,

що заміняли ковдри, спецівки — постіль. Та найголовніше, що горів вогонь! Ходили в тайгу й на собі носили дрова для бараків та їдальні. По 25 жінок брали на машини й везли за перевал. А там сніги, завірюхи, вузькі небезпечні дороги. На одну годину робили привал у посьолку, де жили ті, що видобували золото. Одного дня почули там, що на морі утонув корабель з вільнонайманими робітниками і дітьми. Така доля могла чекати і «Советскую Латвію», і всіх, хто на ній був.

Але ніхто не знає, де його смерть чекає. Купання на кораблі в морі своє дало. Одокія захворіла на двостороннє запалення легень і цілий місяць боролася з хворобою. Через два місяці Доцю відправили на лісоповал. Годували так, як у німецьких таборах: черпак баланди, півсклянки чаю, 200 грамів хліба на сніданок, а на обід — 300 грамів хліба, бо гарячого нічого не було, але зимову норму — 12 кубометрів деревини вимагали щодня, а в літню пору — 18—20. Починали роботу о 8-ій ранку, закінчували — о 10-ій вечора. Літом там ночей не буває.

Павлючка писала скарги, що її несправедливо засудили. Згодом дівчину взяли до тих, що робили креслення доріг, але ненадовго, звідси перевели спускати з сопок розкрижований ліс, а коли вмер Сталін, то сказали ставати на пліт і по Кулі сплавити плоти. Павлючка бачила, як сплавливали дерево вдома, але по Кулі плив ліс трохи інакше, бо то тиха ріка. Йшли плоти вниз на сто кілометрів, багато розривалося, гинули люди, але Доця була добрим керманичем і виходило пезле. Від лісосплавної бази поверталися пішки. Нелегко відмахати по тайзі 100 кілометрів, але по дорозі можна було купити якісь продукти і собі, і для когось. Старалася, щоб не зняли з лісосплаву, бо там було більше волі, ніж у зоні.

Але одного разу не прийшла Доцина напарниця, що стояла на першому веслі. А тоді сильно взялися за дисципліну, бо засудили начальника лісосплаву за розтрату деревини — багато лісу поплавло в океан. Новий начальник прислав якусь Катю, замість тої напарниці, що плавала з Павлючкою. Одокія сказала, що коли Катя стане на передньому веслі, то нехай не пливе з нею, бо Катя й плавати не вміла, то на випадок аварії могли обидві піти на дно. Але Катя вперлася, що буде перша. Посварилися, що мало за волосся не тягали одна одну. Домовилися, що коли Катя буде тонути — Доця її не

рятьує. І пішов пліт Кулою. Павлючка радить: «Слідкуй, Катю, за течією! Коли несе пліт до берега, то веслуй». А в одному місці Катя не встигла, Доця перебігла наперед, вирівняла сплав, а зад дараби закинуло, що мало не розірвало. Але якось вийшли на середину ріки й поплили далі.

Та вдарила сильна злива, прийшла велика вода. Я кричу: «Катю! Стережись! Вода велика!» А Катя Катю: «Не боюсь нічого! За колоду схоплюсь обома руками й попливу до милого, коханого, нареченого!» — сміялася, як дурна до сиру. Хотіла пофраєруватися перед одним, що чергував на ріці, тому й стала за перше весло. Та вода прибувала, несла корняги, пні, сплавиння. Уже все вкрила вода, що не видно, де глибоко, де мілко, де кемпа під водою. І посунув пліт на острівець. Катя розгубилася, не знала, що робити. І Доця не знала, проклинала всіх і вся, матюкалася і плакала, а Катя стояла, як стовп у воді. Павлючка кричала, що аж до Магадану було чути: «Бери, курво, першу плитку і пробуй, чи попливеш! Ти, заразо, ще ніколи цілий пліт не довела до бази! Тобі лишень фактуру підписувати за карі очі! Ти — добра фойда!» А вона стояла, як мокра курка. Доця розірвала пліт і каже: «Ставай до весла!» А це сталося навпроти чоловічого табору. Зеки знали, що Доця не допускала нікого до себе, поставали на березі, й сміялися з Павлючки: «Катя! Хай монашка тоне! А тебе спасе любовник біля оперпоста!» Але якось обидві собі раду дали й поплили по великій воді. І раптом — стрім! Плитка б'є у загату з дерева, линва рветься, весло вибиває з рук, Катя ловиться за гумовий балон, що мали для порятунку на випадок аварії, пливе на оперативний пост, «любовник» кидає канат і притягає до себе, а Доцю несе на колодах вниз, збиває водою, вона ніяк не може прибитися до берега. Півтори години боролася з течією. Схопилася за лозовий корч, лоза зігнулася, вода перекочувалася через Доцю, а вона лишень робила «буль-буль-буль» та й висувала голову з води, щоб вдихнути повітря. З Божою поміччю вибралася на берег, але без черевика, кофту порвало на ній, ніби собаки її пошматували, вода текла з неї, як з даху в зливу. Роздяглася, виполокала одіж драну, розвісила сушити, а сама сіла й скалку з ноги витягала. Чує: корчі тріщать — хтось ішов. Швидко натягла на себе мокре, вийшла з корчів на відкритий берег, а там стояв солдат з оперпоста — гарний, як намальований,

і при зброї. Зробилося страшно, накинулася на нього: «Що вам треба?» — «Я прийшов вас рятувати...» — «Дякую. Але прийшли запізно. Я сама врятувалася». — «Мені дали наказ вас не залишати, а привести на оперпост». — «Спасибі». А в самій душа в п'яти з'їхала. Пішла під конвоєм боса, обідрана, побита, страшна. Дійшли проти течії до оперпоста, завів до кімнати чергових, а там Катюша вже розкошує. «Великий привілей маєш», — сказала Доця. А вона їй: «То мій жених, а не любовник!» — «А мій ще десь у Карпатах росте або й берези білить». З України везли та й везли повстанців, але до них ставилися суворіше, ніж до цих дівчат. За колючими дротами перебували хлопці, в зонах.

Солдати дали Одокії гарячого чаю, а нею трусить! Холодна купіль не минає безслідно. З'явилася медична сестра. Вона була теж з нашого краю. Хотіла допомогу надати, а Доця сказала: «Галюсенько, йди, а я за півгодини сама прилізу». Повів Павлючку на станцію допомоги той самий солдат, що привів на пост. Корчі її хапають, болять ноги й плечі побиті, мучиться, але йде, аби не подумав, що Доця — панночка заслинена. Вийшли на міст. Там сказала солдатові, що сама добереться, хоч страшно, щоб утікачі-тюремники не перестріли, бо тоді ні відпроситися, ні відмолитися — страшні люди. Перейшла міст, а там поспішав чоловік у чорному костюмі, при краватці, але з рудою бородою, років з сорок має. А Доця бородатих не любила. Серце мало не вискочило зі страху. Хто він? Привіталася. Ласкаво відповів. Зробилася біла, як стіна, волосся дибки встало, ноги відмовили. Стояв, і вона стояла. «Я тонула в Кулі». — «Ви, мабуть, самі не вірите, що живі. Це справді треба бути надлюдиною, щоб стільки борсатися у воді й не здатися. Я стояв з нашими на тому боці ріки, але ніхто не кинувся вас рятувати — боялися великої води. Я почав роздягатися, та ви схопилися за куц і вилізли на берег. Я одягся і пішов вас шукати, бо ж боявся за вас, але побачив, що солдата послали, то я вже тут чекав. Довго чекав. Як вас звати?» — «Доця». — «А я Саша. Трошечки заждіть». Стояла, бо не знала, що далі буде. А він зняв рюкзак, вийняв хліб, масло, білий рушник і сказав: «Доцю, підкріпіться трошки. Я — турист, продуктів вистачає». — Потис руку. — «Більше не топиться. До побачення». — «Дякую за пригісне»... І розійшлися в різні боки. Прийшла в табір, а там зустріча-

ють дівчата, що пригнали плоти раніше, обнімають, ведуть до медпункту. Віддала їм свій хліб з маслом: «Поділіться. А рушник віддайте. Це буде пам'яткою для мене».

А в медпункті лікар налічив на дівочому тілі сімдесят два побої. Поклав лежати на цілий місяць. Поправилася, набралася сил, а ще велика надія посіялася, що таких скоро звільнять. Берію розстріляли! «Дамо вам направлення на легшу роботу», — сказав лікар. «Ні! Я хочу бути далі капітаном на лісосплав!» — «Такої спритної та справедливої на Кулі треба». І знову водила плоти, а з наближенням зими перевели на лісоповал. Тоді не було доброго й теплого взуття. Навчилася підшивати валянки. В таборі було жінок півтисячі. Доповіли начальникові, що Одокія Павлюк — золоті руки. Два місяці ремонтувала взуття, а навесні, коли запахла тайга живицею, відмовилася. Взяла гнучку й дзвінку пилу, а начальство каже випустити стінгазету «Лісоруб». Знали, що вірші пише й пісні складає. Не раз шмонили, чи про бандерівців пісень не творить, бо ж співали каторжани такі пісні, але якби знайшли на папері, згноїли б. Казали критикувати в стінгазеті лінивих, але Доця не хотіла нікому честі вривати, так робила, аби і вовк був ситий, і коза ціла. А в лісі все співало! Навіть пила співала, коли з подругою тягла: нашим-вашим. Любила роботу! І її робота любила, хоч і підневільна була. Брали креслити замість дівчини, яку дерево вбило. А зробила креслення — знову стала на пліт. Двадцять плотів пригнала щасливо, а на двадцять першому... Напарниця така сама, як Катя була — але росіянка. Називалася Лена. «Я, Доця, стою на першому веслі, бо мене руки болять відбиватися заднім». — «Розумію, Леночко, але на вирі відбийся, будь ласка, бо обидві пропадемо». Поплили. А на чорторії Лена розгубилася, не змогла як слід працювати кермою, і зтягло, закрутило! То ребром пліт ставав, то назад розвертало ним! То вниз несло, то знову — ребром! Тонули й виринали, але не ставала дараба так, як треба. Весла поламало, плитки роз'їхалися, Лена кричала, верещала, плакала, а Доця чекала, аби вийшов з неї страх, аж тоді стала заспокоювати, але дівка, мов здуріла. Почули крик на березі, два «битовики» взяли канат, сіли в човен, лишень до плоту не підпливали, щоб і човном не закрутило, а здалеку закинули. Повернулися до берега, канат кінцем прив'язали до дерева й поволеньки стали тягти пліт. Один з них був

Ленин кавалер, і, коли вийшла на берег, побігли обоє вниз, за течією, а Доця залишилася з другим рятувальником. Підійшов той другий до Доці, а душа дівоча зсунулася до землі. «За що я тебе спасав? Розплата на місці!» — «Почекайте». Але він не чекав. Боронилася. Схопив за руки, заломив, звалив на землю, а вона відбивалася ногами, кричала. Хотів розтиснути ноги, але копала. Вихопив ножа і ножом чахнув по коліні. «Я зроблю, що задумав! Ще ні одна не пішла без причастія!» Але не вдалося йому Доцю згвалтувати. Лена почула крик і з кавалером вернулася по подругу. Цей побачив, що йдуть двоє та й утік. Доця розірвала сорочку, перев'язала коліно й пошкандибала до медпункту. Там розказала, що сталося. Вирахували гвалтівника, що був на п'ятнадцять років засуджений, додали на суді ще десять. Більше зеки не посягали на дівчат. А Доця місяць пролежала в лікарні з порізаним коліном.

Коли прийшла зима, на лісоповал Доцю не взяли, бо ж боялися, що зеки відомстять за того гвалтівника, що витяг з виру, але за це хотів дорогої плати. Доця почала пухнути з голоду. І не одна вона. Начальник табору промотав і пропив усе майно, не запас продуктів, коли по Кулі можна було їхати куди завгодно, як лід стояв. А навесні сніг почав танути, рікою плила шуга, охорона мала що їсти, а засуджені пухли з голоду. Через вільнонайманих передали скаргу до Москви, в ГУЛАГ. Чекали комісії півмісяця. Через два тижні з'явилися, коли всі лежали опухлі. Одні доходяги ходили на смітник шукати окрушка хліба, другі просили добити, а Доця мала в запасі порошки з санчастини й отруїлася. Днювальна побачила папірці, викликала лікаря, стали з неї випомповувати все — врятували. Лежала в бараці на верхніх нарах, коли почула, що приїхала комісія. Увійшов начальник табору, а за ним — москвичі. Ніхто не підвівся. «Здоровствуйте, девушки!» Хтось відповів, але розмовляти вже не змогли. Днювальна розказала, що сталося, чого люди пухнуть. Один записував, що за постіль — штани, за подушку — валянки, бушлат — за ковдру і більш нічого ніхто не мав.

Начальника табору заарештували й засудили. Прислали нового. Новий начальник спершу був цікавий до всього, милий, чемний. Жінка його лікаркою працювала в санчастині. Але дуже скоро його доброта вилізла рогом: напився капітан,

узяв соснову лату й давай ганятися за дівчатами й жінками! Бив кожну, кого наздоганяв. А Доця лежала хвора, бо після купання на сплаві в Кулі й голодування тіло її обсипало не чиряками, а таки гулями. Під пахвою утворилося собаче вим'я з п'ятьма пістряками, гарячки напали, а на сідниці аж три чиряки вилізли, що не могла сидіти, на животі лежала. Начальник з латою влетів до бараку й укрив дівчат такими матюками, яких і Сталін не чув. А побачив, що Доця лежить, та й по задниці латою як вгрів! Доця вискнула та й зімліла. Коли він побіг інших молотити, тихенько злізла з нарів і посунула до санчастини. Його жінка, лікарка, оглянула дівчину, викликала чоловіка й сказала: «Глянь, що ти наробив? Невже в тебе совісті нема ні грамінки?» Він і її вкрив триповерховим матом, і почав усіх заганяти в ізолятор. Напхав, як оселедців у бочку. Жінки кричали, стогнали, душилися. Вільнонаймані гнали плоти Кулою, пристали до берега, зняли постових, розламали двері й випустили з ізолятора і дівчат, і жінок. Ніч була місячна, гарна, коли ми поховалися в бараці, але начальник не заспокоївся. Сказав, що конвоїри випустили нас з ізолятора, і заарештував їх. Сиділи конвоїри до ранку, поки не протверезів начальник.

Його нещаслива жінка в санчастині плакала. Павлючці дала двадцять грамів масла і більше хліба, щоб поправлялася. Коли Доця стала одужувати, напала на неї куряча сліпота — ввечері нікого й нічого не бачила, лишень кружок з ліхтарні, що світила. А начальник знову напився та й збожеволів: вигнав опівночі босих і голих, перевірів палицею, чи кості сухі, чи є всі на місці, а тоді скомандував одягатися і йти в ліс на роботу. Доця сказала, що не піде, бо не бачить дороги перед собою. Були ще чотири таких самих. Загнав до ізолятора, замкнув. Прийшли під вікно чергові, кажуть Павлючці, що витягнуть її крізь ґрати — така Доця суха й худа була. Роздяглася до сорочки, витягли днювальні, а начальник тим, кого погнав до лісу, наказав дерево різати й рубати. Сосна впала — вбила дівчину. Сказав, щоб до ранку лежала в лісі, а всі решта хай ідуть спати. Ще двох застрілили конвоїри й закопали, що й сліду не лишилося. Забіг до барака, побачив Доцю: «А ти, громадянко Павлюк, як з ізолятора вийшла?» — «Витягли мене». — «Хто?» — «А я не бачила, бо куряча сліпота в мене».

Дурів начальник табору доти, поки не зняли його. Прислали українця Довганя. Цей шанував людей. Павлючці залишилося добути в неволі ще півроку й боялася, аби не проштрафитися, щоб не додали літ, бо вона була б не витримала. До тюрми ворота широкі, а з тюрми дуже вузькі. Бачила, як зеки програли в карти й зарізали жінку, як били охорону. Коли закінчувалася її каторга, було вже холодно, посередині ріки закинуло сплав і утворилася гать, дерево вмерзло в кригу, а дівчатам доводилося спати в палатках, на зорі вставати, лізти на середину ріки й розбирати строми. Вони були високі, як хати! На берегах горіли ватри. Годину мокли у воді, а годину грілися коло вогню. Тільки розпариться одіж, а вже лізь у воду, бо йде зима, а план не виконали. Це не те, що йти на сінокіс — косити, громадити сіно й класти копиці.

Різне пережила: і ходяче, і боляче. Аж настав той день, коли Доцю випустили. Недобула два місяці. Виплатили сто рублів. Але куди з ними поїдеш? Був там Георгій Ванишів, українець з Молдавії, що працював прокурором, а коли зробили там штучний голод 1947-го, то він повстав, і прокуророві дали статтю. Запропонував Доці вийти за нього заміж. Подумала-подумала та й сказала: «Згода».

Працювала за договорами. Спочатку народилася в них дочка Зіна, за нею — Ніна. Колима їм дуже подобалася. Але що робилося в тому раї, мало хто знає! Вони ходили на футбол, в кіно, збирали ягоди. Коли грошей не вистачало, йшли промивати золото, продавали заготовачам, і свіжа копійка завжди була.

Але малі діти почали хворіти. Переїхали до Красноярська, але і там добра не було. Порадилася з чоловіком, що везе дітей додому, в Україну, а він ще залишається до морозів. І поїхала, як і я. А тепер вона їздила по якісь документи для пенсії туди, де відбувала з чоловіком каторгу. Казала, що ноги її болять, що крутить і ходити не годна. А коли мене взяли до обласної лікарні на обстеження, то там ми обидві подибалися знову. Їздила на візочку й проклинала Якутію, де здоров'я своє втратила. Ніде нема добра на світі.

Люляй, люляй, бабусенько, маленьку дитинку,
Та не маєш супокою ні вночі, ні в днинку.

З її пісень

Було літо. Діти, як гусята, накинулися в Лужку на садочину — їли. А сад того року рясно зродив і все вродило. Діти купалися, бігали, тішились. З цілого села сходилася дівчора до сибіряків. Але одного дня Люба розплакалася і каже:

— Бабко, мене животик болить.

Я гадала, що від зеленої садовини дитина має черевінку та й кажу:

— Не їж зеленець, та й не буде боліти...

Я собі байдужа, що щось може бути страшного. А до вечора дитину почала палити гарячка, корчиться з болу, плаче, що животик. Я вночі поклала їй на черевце грілочку, та й Любка ніби заспокоїлася. А то не можна було гаряче класти! До днини губки в малої посиніли, дихання спиняється — вмирає. Біжу я за ріку, телефоную до лікарні, прилітає «швидка допомога» з лікарем. А хірург лише глянув і сказав:

— На стіл.

Уже роздягали дитину на столі. Чотири години йшла операція. Лікар вийшов з операційної такий, ніби цілий день горох молотив. Я підбігла до нього:

— Як з малою, лікарю?

А він так прикро подивився на мене, ніби я непростенний гріх зробила, і каже:

— Взяв би я тернину і так би вас, бабо, набив, аби ви лежали, як ота дитина! Апендикс тріснув!.. Хто гарячу грілку кладе?! До лікарні везуть дитину, коли щось болить!

А мене вже не треба було словами гакувати. Я це так пережила, що відтоді права рука в мене завжди холодна, а ліва — гаряча.

Це з нервів. По операції побігла на пошту, відбила до Іркутська телеграму. Коли прилетів Толя, то Люба вже говорила:

— І татко є, і бабка є, і ще мамка буде...

Медсестра стояла коло ліжка з голкою і говорила:

— ...і мамка буде, і дідусь, і лікар Айболить. Але дай, Любцю, свій пальчик. Ми візьмемо кров на аналіз, і ти будеш здорова, вже випишуть Любцю.

Але дитина ховала пальчик під себе:

— Ні, ні! Мене буде боліти.

Сестра казала:

— Дивна дитина. Дала живіт порізати, а пальчик, щоб узяти кров, не дає...

Любі стало краще. Толя полетів до Іркутська, бо робота його чекала, а Галина прилетіла звідти. Я стала говорити онуці:

— То таке, Галино: не їдь туди. Бери план, та й будемо хату будувати.

Галині це сподобалося. Але Толю не хотіли перевести з Іркутська, бо там він був на доброму рахунку. Почали ми обидві будову, бо з Івана слаба поміч — одною рукою не наробить багато. Жили ми в старій хаті. Хата дуже постраждала в повінь, так що була вона, як Шевченкова, бо тепер кругом будинки файні, великі, з верандами. Задумали і ми муровану хату будувати, аби вже не гірша, як у людей.

Почали рови під фундамент копати, каміння з Чорняви везити. Але мудро хтось сказав, що коли думаєш будуватися, то тримайся в запасі. Ми запасу трохи мали. Син мій ще колись дуже давно купив у одної польки хату (ця жінка переселилася до Польщі). Хата була ще нова, крита бляхою. Один г'азда взяв бляху, а Іван за дванадцять тисяч старими грішми купив матеріал. Розбив той будинок, поскладав, накрив — так що верх на хату був. У колгоспі виписали цеглу, а цементу з великим трудом дістали в місті. Ще за вапном довелося довго колядувати на заводі. Тепер люди будуються, тому все дороге і нелегко щось дістати.

Ми з Галиною працювали за мужчин. Самі залили фундамент, мурували з мулярами, а коли підійшла косовиця, то робота трохи стала. Ми обидві ходили косити і ще хлопця з Дубова найняли. Галина так шарила косою, що хлопець-косар не міг з нею триматися. Галина лишень сміялася з нього, а він червонів.

Ой ковалю, ковалику, підкуй ми підківки,
Бо я тепер зачинаю ходити до дівки.

З її пісень

То не дурний вигадав: біда біду перебуде — одна мине, десять буде. Внук мій Дмитро, Іванів син, багато нам крові попсував. Такий природився, як його дід був, — опришок! Учитися в школі не хотів — по два роки сидів у одному класі, а як десь щось витворити, то він там перший. Уже мав іспити здавати за сьомий клас, але щось йому стрілило в голову, кинув книжки в бур'ян, що за хатою, а сам десь пропав на ціле літо. Тато за ним шукав по всіх селах, навіть до міліції ходив, а він утік у гори, знайшов діда-пастуха і пас з ним вівці на полонині.

З гір возили шофери дерево та й доказали Іванові, що в Синичниках якийсь дуже молоденький хлопець забігає до завідувачки клубом. У неділю поїхав мій син у гори, щоб потрапити на вечір до клубу та й на музиці зловити Дмитра. Іван — на поріг клубу, а завідуюча сховала сина від батька за сцену. Здогадалася, що то його тато.

Дмитро ціле літо парубкував. Вівці лишав з дідом на полонині, а сам на ніч ішов до дівчини.

Восени приїхав з гір, але не додому — до мого брата в сусіднє село: боявся, що тато йому добру пайку дасть. Заробив собі за літо кептар гуцульський (тепер мода на старі кожухи, кептарі, петеки, сардаки), сорочку вишивану. Сів у вуйка черевики підбивати, а з села потелефонували Іванові до сільради (він тепер там чергує), що син знайшовся. Іван узяв у колгоспі машину та й поїхав по сина, аби той не втік нікуди.

Привіз опришка додому. Правда, не бив, але говорив з ним довго і все питав:

- Чого ти, Дмитре, такий?
- Який, тату?
- Та не такий, як людські діти. Не вчишся.
- Я не можу довго сидіти на одному місці. Я волі хочу.
- А вівці пасти — то воля?
- Вівці пасти — файно. Я собі там сопілку зробив...

— Та я за тобою, як дурний, у гори їхав, а ти мені тут про сопілку загинаєш!

— Я видів вас у Синичниках у клубі. Я за кулісами стояв...

— Що ти думаєш далі робити?

— Поїду вчитися.

— Вчися або я тебе вб'ю!

Поїхав аж у Торез, у ремісничне училище. Вчився вугілля добувати. Одного разу йшов з хлопцями до училища, а з вікна — дим клубами. Він кинув книжки, вивалив вікно, вдерся до чужої квартири, а там усе горить, жінка забилася в кут і зі страху не дитину рятує, але себе малою дитиною від вогню загородила. Дмитро вирвав з її рук дитину, виніс надвір, а тоді виволік з квартири жінку. Мундир на ньому геть обгорів, сам він так попівся, що лежав у лікарні. Його нагородили грамотою і дуже хвалили на зборах за сміливий вчинок.

За ним там і добро і лихо ходило. Виписався з лікарні, йшов увечері містом, а до нього підійшов якийсь п'янюга і:

— Дай на півлітру.

А він йому сказав тепле слово, аби йшов собі заробити. Цей чимсь ударив Дмитра по голові, і Дмитро дістав струс мозку. Його довго не брали до армії через травму голови. Вже і в шахту не міг лізти, бо світ крутився. Вернувся він додому і пішов до міста грати в ресторани на бубні й на сопілці. Іван подивився на синову роботу і сказав:

— Сину, то не хліб. Треба ще якесь ремесло мати в руках. Нині вчені світом керують, а дурні в кулаки трублять.

Але де він хоче слухати! Обізнався з міськими парубками. Треба їм було бубністого, — підмовили Дмитра, ходив по весіллях грати. Пив, їв — зробився як грім здоровий. Іван каже, аби йшов на тракториста вчитися, бо тепер механізатор у колгоспі добре заробляє, а він не хоче.

Грав у Зарічанці, а там якась Надя дружчила на весіллі в молоді. Кинула на Дмитра оком, завела до комори, гостила там, а пізніше приїжджала до нас, аби Дмитро женився. Мій син Іван м'якосердний, гадав, що Дмитро вже щось звоював, їдемо туди. Та Надя вже немолода літами, але що робити?

Пішов Іван до Надиних сусідів випитуватися, що то за Надя і з якої родини вона, бо треба Дмитра женити, хоч він і слухати того не хоче. Каже:

— Нічого я з Надею не мав і не маю — чіпляється до мене. Мав — не мав, але дівка просто так не буде за хлопцем бігати.

Каже Іванів знайомий:

— Ей, чоловіче, шкода хлопцеві світ в'язати з Надею. То така Надя, що вже з одним чоловіком жила в місті, але він її покинув. Патентова курва. Вона вже не одного хлопця пробувала зловити, але то були старші та й уміли вислизнути від неї.

Вже більше наш Дмитро не грав у тому ресторані, але й до колгоспу не хотів іти. Завербувався і поїхав туди, де БАМ будують. Добре там працював, добре заробляв — хустину мені прислав і мамі дарунок. Ми щодня дивилися телевизор, чи його не покажуть нам, але не бачили нашого Дмитра. Певне, там є кращі та й їх показують по телевизору.

Побув трохи в Сибіру, написав додому, що дівчину Христину знайшов і хотів би з нею женитися. Галина в листі питає його: «Напиши, чи хлопців з десять мала перед тобою чи ні?» Дмитро відписує сестрі: «Ще ніхто мою Христину в зубах не мав». Пишемо йому, аби привіз показати, коли хоче з нею женитися, але дівчина не хоче до нас їхати. Вона з Поділля, і коли їхали у відпустку, то вона поїхала до свого села, а наш Дмитро прибув на Лужок.

Але гадаєте, що він тут відпочивав? Запалився йому хвіст женитися і пішов родичів у старости кликати. Коли так, то збираємося і ми дівчину сватати. Колись свати сватів знали до третього коліна, а тепер купуєш kota в мішку, бо ніхто нікого не знає, лишень молоді знаються. Хвилюємося. Не бачили подільського звичаю.

Ой коби-то заспівати, ой коби-то вдати
Бо то чужа сторононька — будуть ся сміяти...

Та сіли на автобус, переїхали Дністер, а далі і село показалося. Засватали ми Христину. Було весілля. А восени — гоп, таністра! Чи далеко ще до міста?! — забрали нашого Дмитра до армії. Добре, що тепер недовго служать — два роки, бо гірко було б їй дочекатися чоловіка з армії. Але нічого, дочекалася, і живуть... Але Дмитро тепер каже, що міг він генералову дочку посватати, а Христина проста. Що та молодь теперішня собі думає? Ні людей, ні Бога не боїться.

Ой ділиться доріженька
На чотири шляхи.

З її пісень

Ще буду про людей з Лужка розказувати.

Була в нас одна жіночка — Йосифиха називалася. Характером — сім миль з-за пекла, з пустої родини була. Посватав її Йосиф Козак. То був гідний чоловік.

Та що тут говорити! Раз він на Першій війні був капраном, то мусив січку в голові мати! Але вік свій Йосиф скапарив, бо не мав з ким жити. Я й нині дивуюся, як така жінка на світі могла природитися, аби так свого рідного чоловіка гризла, як Йосифиха. Та й догризла! У червні місяці сорок п'ятого року, коли війна закінчилася, Йосиф умер.

Тоді води великі гуляли, а моста не було. Як тіло на цвинтар відвезти, коли цвинтар за рікою?! Ви знаєте, що наше село крайне в районі — Гостилів належить уже до іншого району. Що робити? Хоть у чужім районі чоловіка ховай.

Питаю жінку:

— Йосифихо! А де ви думаєте чоловіка хоронити?

А вона відповідає:

— Вмер чоловік та й на лаві лежить,
А жінка ся напудила — по горівку біжить,
По горівку біжить, рукавами трясе,
Та й ірже, як кобила,
Що горівку буде пила.

Я глянула на неї та й пішла додому. Але зійшлися з Лужка молодиці, подивилися, що вона й не гадає чоловіка ховати, порадилися й у самі Зелені свята взяли тіло з хати на кічку, відвезли на поле та й там прикопали Йосифа. Кликали й жінку:

— Йосифихо, ходіть на гріб свого чоловіка.

— Я хіба би тачку гною вивезла туди! — відповіла.

Хоч таке погане насіння, але дідько її не вхопив. Ще тридцять один рік сувалася по світі. Вона має двох доньок — Марію і Карольку. Марія віддалася на сторону, і стара при Карольці жила. Каролька має малу Зорянку.

Цієї зими спала Зорянка з бабою Йосифихою на печі та й серед ночі втекла на ліжко до мами.

— Ти чого втекла від баби? — питає Каролька малу.

— Я боюся. Баба вві сні щось бовкає.

Засвітили світло — старій піна йде з рота. Розбудили.

— Що з вами, мамо? — питає донька.

— Йой, мені снився твій тато, що тягнув мене до шлюбу, а брат мій, небіжчик, підштовхував, бо я не хотіла йти за нього. Брат мене штовхнув, і я впала в чорну яму.

Через три дні Йосифиха вмерла. Тоді майстри на ріці міст ремонтували. Йосифів племінник Василь Хлібчук пішов до сільради питати, чи дозволять заодне перезахоронити стрія, бо не може людина, як худобина, лежати серед поля. У сільраді сказали, що не лише можна, а й треба.

Василь запросив майстрів, що міст лагодили, до себе на обід і замовив труну для стрія.

Поїхав Хлібчук з родиною на поле, відкопали кістяк з Йосифа й узяли до хати. Дві домовини в хаті стояли. До Йосифихи був би ніхто на похорон не прийшов, а до Йосифа зійшовся цілий Лужок і пів-Дубова. Хотіли їх у одній могилі поховати, але доньки сказали:

— Не хочемо, аби тато з мамою лежали разом, бо мама тата не любила, а наш тато гідний був. Ми не чули від людей, аби хтось на нього нарікав.

Через тридцять один рік по смерті Йосифові викопали могилу на старому цвинтарі (там тепер уже нікого не ховають), а Йосифиху поховали на новому цвинтарі. На старий цвинтар усі люди пішли, і я туди ходила, а на новий — лише Йосифишина родина. Небіжку ніхто не шанував на Лужку.

...У нас тут найкраще живуть Зваруни. Ні чоловік жінці, ні жінка чоловікові ніколи прилюдно честі не урвали. Діти їх чисті, охайні, добре у школі вчаться. Коли мені на душі тяжко, то я йду до Зварунів посидіти.

Зварунова хата стоїть при в'їзді на наш Лужок з правого боку вулиці. Вона вичікувана, помальована, а над ганком — мальований голубник для голубів і сонце вирізьблене. А коло брами росте любисток і приворот-зілля (тепер пижмо кажуть).

Максимова жінка, Марія, мальви, півонії, майори, чорнобривці, айстри висаджує та висіває в городці, що до них любо-мило зайти на подвір'я вліті. Такі гідні Зваруни, що рівних їм нема на Лужку.

Максим жінку дуже любить і шанує за те, що вона йому дванадцяттеро дітей народила. Про неї в газетах пишуть: мати-героїня, фотографують. Інша жінка закапарилась би з дітьми по самі вуха, а в Зварунів дитина дитину виховує. Кожне має свій рушник, мило, знає, що ліжко треба застелити й розстелити, в хаті прибирають; вода, дрова — то старих не обходить.

Інша газдиня має двоє дітей, і в хаті порозкидуювано все, а там дванадцяттеро й порядок. Такі Зваруни, що хочуть день і ніч робити. А гадаєте, що десь весілля було, на якому Максим з Марією не веселилися? Або якийсь концерт чи виставу обминули в клубі? Чи збори? На все у них є час. Кожного пошанують. Коли я лежала хвора торік, то ця Марія Зварунка по три рази на день прибігала мене відвідати; то липового цвіту принесе, то м'яти, то майового меду, то малини перетертої з цукром або афиняку.

Вона до колгоспу ходила, до льону. Працювала, хвалили її, а тут чуо: до лікарні відвезли. Подивилися лікарі.

— Каміння в жовчному міхурі, — кажуть. — Треба оперувати.

Марія збоялася лягати на операцію — жінці сорок сім років. Утекла з лікарні додому, а з дому привезли її знову до лікарні, що вже не ходила, ні говорила. І що б ви думали?! Сто двадцять один камінець виїняли лікарі з жовчного міхура.

Зварунка тепер жива-здорова. Максим ще краще вичіковує хату. Возив її на курорт до Трускавця. Вони вже дітей вінують по одному. Син їх закінчив інститут нафти й газу, оженився на міській, та й хотіли, аби в ресторані весілля було, та Максим сказав:

— Я ще своїм дітям годен по-сільському весілля зробити. У місті три-чотири години посидять у ресторані, ніби на поминках, а в селі за ті ж самі гроші я три-чотири дні буду гостити людей. І наспіваються, і насміються, а в ресторані, хіба макогін візьмуть межі ноги тай тягаються і «Гірко» кричать, як скажені. Та цілуватися треба так, аби ніхто не бачив.

Максим з Марією ходять до будь-якої роботи. Колгоспнині на таких, як вони, тримається, бо молоді всі пруть до міста, мало хто лишається в селі. Або так, як у нас: ночують на Лужку, а на роботу доїжджають, їхала я до вас та й здибала Зварунку.

— Як чуєшся, Маріє? — питаю. — Здорова?

— Здорова, вуйно.

А я собі згадала про ще одну нашу сусіду, що сама собі біди накаркала.

Коло Зварунів донедавна жила Фавронька Циганючка. Була здорова, вродлива. Боялася жінка роботи, як вогню. А пригадуєте, яка-то осінь позаторік була? Сніги, дощі, хляпавка, а в полі невикопані буряки, бульба, бруква. Кому мило мерзнути на полі та й глину місити? До нас студентів возили, аби помагали. А по деяких колгоспах, де поля багато, цілі заводи копали буряк. Я стара, та й ходила, бо то гріх, аби добро пропадало. Що землянка вродила, то треба пошанувати.

А Циганючка не йшла у поле. Чоловік її мав знайомого лікаря в Яловичанах та й вициганив жінці посвідку, що хвора. Фавронька сидить собі вдома, а жінки на полі кричать: чому-то одна може мерзнути, а друга має в теплі сидіти?

Прийшов бригадир до Фавроньки:

— Як здоров'я, Циганючко?

— Хвора я.

Але люди добре чують, де брехня смердить. Через два дні приїхав голова колгоспу.

— Як ваше здоров'я? — питає.

— Слаба я. Маю звільнення.

А до двох тижнів, коли все викопали, Циганючка дійсно захворіла. Цілий рік лежала по лікарнях та й умерла. Я відвувала її, Циганючка говорила:

— Вуйно Маріє, я сама собі хворобу напитала. Я була здорова, але не хотіла йти на поле та й узяла звільнення, а тепер пішла би-м, та здоров'я нема.

Я собі подумала тоді: не викликай вовка з лісу. З хворобою треба боротися, а не кликати. Я сама не раз так уже розкисну-розлізуся, що уже би вмирала, але скажу собі: «Вставай! Іди! Роби щось!» — та й хвороба тікає від мене.

Сумна гора без явора, явір — без калини.

З її пісень

Колись землю купували люди, а тепер — палати будують. Таких будинків і пани не мали, як нині селяни мають. Та й ще меблі тягнуть до хати, килими. В декого на стінах того нема, що в іншого під ногами. Ввійдеш і не знаєш, ні де сісти, ні де стати. Та мені самій навіть не снилося, що буду в панській хаті жити. Та ще й у мурованій. Все було би добре, та Галина-онука прикра дуже. Вона того не розуміє, що я їй присадибу віддала, що я їй помагала хату будувати. Толя в кімнатах батареї встановив — водяне ogrівання, а в моїй хатчині холодно, бо вода погано циркулює.

Донедавна говорили, що наш Лужок неперспективний, що будуть звідси всіх переселяти до Дубова. Але люди не дивилися на перспективні плани — будувалися. Збудує чоловік будинок, а тоді заплатить штраф, та й нічого. Колись на Лужку стояло з двадцять хат, а тепер зо сто буде. Є вже такі, що з міста повтікали й повибудовували в селі будинки. В селі тепер легше жити, а ще повітря чисте, ріка, ліс, поле, луги; є присадиба, є свіже молоко. Я би сама з міста тікала. В місті від того гуркоту, від тих димів голова болить. І ти комусь ходиш над головою і тобі хтось ходить.

Тепер сказали нам, що на Лужку будуватися уже можна — неперспективних сіл більше нема. Слава тобі, Господи, що нема! Файно би то виглядало, якби довелося валити муровані будинки. Та ж то місто вже, а не село! На ці чвораки* пішли мішки грошей. Колись було важко цегли дістати, шиферу, цементу, вапна (добре, що за шутром і за піском далеко не їдемо — є у ріці), але тоді будівельні матеріали були дешевші, ніж тепер. Нині хто годен, той не голоден і все має. Хто на добрій роботі в місті, чи в колгоспі механізатором, чи на фермі, той скоро будується. Люди худобу годують, продають і мають гроші, бо держава добре платить за худобу. Але недобре, що ярмарки кругом позакривали. Не раз купив би поросля, аби росло, та не знаєш, куди за ним їхати, в кого

* Чворак — великий будинок.

питати, а колись — пішов на торговицю до міста і маєш, годуєш, росте.

Світ нині кожному відкритий. Колись люди боялися Сибіру, казали, що там людина замерзне, а тепер чую по телевізору, що туди їдуть за теплом. Та й сама виджу, що попри наш Лужок проклали газові труби і йде газ від Оренбурга аж за гори. Чую, що ще один газогін буде.

І наші люди їдуть у Сибір нафту, газ добувати, рубають ліс, будують будинки, готелі; заробляють файні гроші, дерево на будинки. Їдуть на сезон у східні області України. А тепер пішла мода об'єднуватися у будівельні бригади та їхати в колгоспи і радгоспи будувати корівники, клуби.

Тепер добре жити, але радості від життя нема. Були в нас дві церкви, але одну закрили, навозили досередини мінеральних добрив, образи понижили. Люди нарікають на партійних, а котрийсь з них тихенько сказав: «Ми вам зробимо музей у церкві». Почали збирати по селі старі терлиці, куделі, веретена, горщики, сорочки, крайки. Ми кричимо, що церкви хочемо, а не музею. А голова сільради десь говорив: «Ото дурні! Коли буде музей, то церкву ніхто не спалить, і колись можуть її громаді вернути, а коли не хочете музею, то бензину є багато. Он у Рибному вночі церкву пустили з димом і сказали, що блискавка вдарила. А до Нагірного привезли тюремників чи школу міліції, ще й з каси виплатили п'ять тисяч рублів за те, що церкву розтягли трактором, а дерево спалили на кормокухні». То так у Москві дудка грає, а наші танцюють. Страшний танець! Коли ти в комсомолі, чи в партії, то не можна в церкві шлюб брати, дитину хрестити. Я своїх внуків таємно похрестила, що Толя і не знав. Я його з онукою посилаю, аби таємно шлюб взяли в церкві, а вони не хочуть. Кажуть, що і в церкві вінчаються, та добра нема — розлучаються. Недобре, що розлучаються. Не встигнуть поженитися — вже несуть заяву до загсу чи до суду. Та й не треба дуже далеко ходити, аби то побачити.

Була я в свого брата на весілля. Віддавав наймолодшу доньку Василю. Вона поставна, чорнява, висока, а знайшла собі кудого Івана Мокрецького. Обличчя в нього таке, як ота шайба, що в хокей грають, ніс довгий, загострений, тонкий. Але прибори пня та й буде йому ім'я. Якби добрий був, то би

й добро було, а то він щось таке з себе строїть, що смішно дивитися та й слухати. Глянула я на жениха та й кажу дівці:

— Василю, Василю, дивися, що робиш, бо тобі вік з чоловіком жити.

Але молодий гадає, що він усі розуми поїв, та й старшого ніколи не слухає. Говорить вона мені:

— Стрийно, стрийно, та Іван такий добрий, що можна його й до рани прикладати.

— Дивися, Василько, аби тобі те добро не спротивилося.

— Мені здається, що ні, — його всі хвалять.

— Дивися, бо з перехвалених грушок квасний вар.

— Ей, ні.

— Ні — то ні.

Уже весілля. Прийшли з сільради (тепер шлюб депутат у клубі дає), не встигли сісти за стіл, а він на неї як гаркне, а Василька стала як не своя, бо їй перед людьми встидно. Плаче і говорить йому:

— То ти такий, Іване? До мене рік ходив — усе медом обливав, а тепер гірким полином? І так скоро... Він відповів:

— Бери свій вельон* попід пахи та й забирайся до своєї мами, як тобі щось не рихт.

Це вчула моя братова та й приступила ближче.

— Іванку, — каже, — а коли я радила, аби ви розходилися, то чого ти говорив: «Як не розлучається вода з каменем, так і нас ніхто не розлучить!» А тепер що сталося mezi вами?

— Ви моїм родичам не дали такі подарунки, як я хотів; моєму дідові належався костюм за сто карбованців, а ви купили за шістдесят; моїй мамі належалася спідниця польська, шалінова, хустка загранична — а ви що дали? Одну хустину мамі? Я вас, скупарів, ненавиджу!

Через дурне барахло почали сварку за весільним столом. Та ж то не кожний може дорогі дарунки купити. У борги залязять, аби лишень показатися, що в нього більше гостей було, як у сусідів, що він дорожчі дари купив. П'ють, їдять, але вже п'яних менше, як колись було. Теперішніх пияків можна на пальцях перерахувати. А є в Колосові один такий, що лікувався від горілки, і вже не п'є, бо щось йому підшили.

* Вельон — весільна фата.

Правда, що весілля на те є, аби люди веселилися. Люди-на хоче забутися, відпочити, поспівати, потанцювати, подивитися на людей і себе межи людьми показати. Але не для того весілля, аби на барахлі сваритися чи гроші рахувати, скільки «на завітання» кинули! А Іван почав таку «коломийку», що Василька встала з-за стола й, плачучи, пішла додому, а свахи лишилися, бо мали вже молоду завивати у хустину... Почали тюкати на Івана. Він тоді взяв машину і поїхав по жінку.

— Ану, пішли назад на весілля, — сказав, ще примастив нефайним словом. А вона:

— Іване, я не підю. Мені соромно за тебе і за себе перед людьми...

Василька до Івана мала іншого хлопця — гарний був, стрункий, високий, але недоступний і гордий. Він посватав дівчину невродливу, але живе з нею файно. Він її шанує, а вона його.

— Ходи — не дурій, — сказав Іван, — бо, курва мама, я і тобі і собі щось вчиню!

Тут уже і ми стали голюкати на неї, що так мудрі не роблять, і вона пішла.

Закінчилося весілля, свекруха каже невістці:

— Помий, попери все...

Помила Василька, попраля — третьої днини йде на роботу. Ще якби свій кут, то було би ліпше. В місті вони квартири не мали, мешкали в сестри Василюїної. Іван дуже ревнував жінку. Допікав її часто:

— Ти де була? Ти з ким говорила так довго? Ти чого забавилася? Ти вже десять хвилин мала бути в хаті!

Василюїно сестра — Оля — розказувала про Івана:

— Я годна зварити всім, а йому що не дам, то чую: «То не така смачна їда, як моя мама варить». Я привезу молоко від мами або чоловікова мама привезе, бо самі знаєте, яке-то молоко з магазину, а він: «То не таке молоко, як у моєї мами».

Або ще таке було. Спекла моя братова домашнього хліба та й чотири «бабки» передала донькам до міста. Він їсть і говорить:

— То не такий хліб, як моя мама пече.

Все не таке і не таке. Василька каже:

— То цей хліб не їж, а привези собі від своєї мами та й нам дай того хліба.

Мовчав і сопів. Але в суботу поїхали до села, бо та субота була вільна. Моя братова дала зятеві їсти голубці. Він відкусив кінець, повертів виделкою і говорить:

— Пхі! Тъху! То не такі голубці, як у моєї мами...

Переломив голубець, кинув котові під стіл. А тещі прикро зробилося.

— Що, Іване? — каже моя братова. — Цілий рік твій полин був насподі, а зверху мед, а тепер полин переборов мед? Чого ти тепер викидаєш отакі коники?

Він бере капелюх, їде до своєї мами. Другої суботи не хоче їхати до тещі. Їде Василька до свекрухи, ходить до колгоспу льон за неї брати, — сапала, порядкувала, але стара того не хотіла бачити. Котроїсь суботи свекруха вздріла, що невістка їде з сином з міста, замкнула хату й утекла до сестри. Василька сіла під хатою, а Іван поплив маму шукати; до одної сусіди — нема, до другої — нема, пішов до тети — є. Дали йому їсти та й кажуть:

— Іди додому, виправ свою мудру жіночку до її мами, а сам лишайся дома.

Він прийшов та й каже:

— Нема мами.

— Ну, то нема. Я голодна і йду до своєї мами.

Він тоді:

— Ей, ні. Їдемо назад до міста.

Василька йому:

— Ні, я їду до своєї мами!

Надїхав автобус. Іван притримував її за руку, а вона вивалася — поїхала.

— Мамо, дайте їсти, бо я ще нічого нині не їла.

Стара заплакала:

— Чого ж ти не приїхала скоріше?

Розказала Василька. Моя братова похитала головою:

— Я не виджу, діти, межі вами доброго життя.

Іван ранесенько приїхав і до Васильки:

— Дай мені Свідоцтво про одруження!

Дала.

Поїхав до Яловичанів, подав на розлучення. Викликали обох до загсу, хотіли, аби помирилися. Говорили їм обоїм:

— Лише два місяці минуло, відколи ви побралися. Та ж то найсолодший час у вас! Найдорожчі дні, а ви їх так марнуєте!

Спочатку обоїх сварили, а пізніше його спитали:

— Мокрецький, та ж ви таку гарну дружину маєте, таку поставну, і ви не шкодуєте, що її втрачаєте?

А він куценький і шепелявий:

— Вона не хоче моїй мамі посьтупитися. Не хоче в колгоспі льон брати. Мама казують їй підлоги мити, а вона зявіриться на маму та й не мие...

Питають його в загсі:

— То лише ця причина?

— Це.

— А ще що?

— Ми п'ять разів приїздили до моєї мами, а на сьостий мами не було вдома. Василина хотіла їсти й утекла до своєї мами.

— Добре, — сказав то урядовець і розлучив Василену з Іваном.

Щастя, що дітей не було. Тепер найбільше діти терплять через те, що тато з мамою не можуть погодитися та й розходяться. Колись то було великим гріхом, а нині...

...Я на теперішню молодіж не нарікаю, бо то наші діти, наші внуки. Оце їхала я з міста, а якась гостилівська жінка цілу дорогу бубоніла мені коло вуха, що молодіж — пуста. Та й пуста, та й пуста — мене аж вухо заболіло те слухати.

Кажу їй:

— Жінко, жінко, коли твоя дитина пуста, то не думай, що всі такі. Яке коріння, таке й насіння, — як навчимо, так і маємо.

— Їх школа вчить, а не я, — сказала жінка.

— Трохи школа, а трохи ми.

Та й почала я розказувати в автобусі про те, що сталося на Лужку недавно. Ольгу Черепійку направив колгосп учитися на агрономку по захисту рослин. Вона файна була, добре вчилася у школі. Ольга мала сімнадцять років, коли пішла до технікуму. А тепер діти добре заживають собі, скоро ростуть, скоро дозрівають: хлопці починають рано парубочити, а дівчата — дівочити. Хлопці скоро йдуть до армії — скоро й приходять — женяться. Черепійка тут, у селі, мала хлопця — Володимира Оленюка, а там, у місті, бігав за нею Віктор Василевич. Вона того міського не хотіла, бо любила Оленюка, але Василевич добивався свого.

Та й розказують, що на уроці фізкультури скакали усі; Ольга скочила — заболіла її нога. Відвезли дівчину до лікарні. Оперували раз — невдало, оперували ще раз — умирає, а Ольжиних товаришок уже направляють на практику. Посходилися дівчата до лікарні, а Ольга говорить:

— Перекажете Влодкові, що я його любити буду до могили!

То були її останні слова.

Привезли тіло на Лужок. Приїхав Віктор з міста. Тато не пускав його, але хлопець тайно купив два вінки й таки приїхав — не послухав тата. Ольгу вбрали, так як до шлюбу. Віктор дав їй перстень на палець, а наш Оленюк теж купив перстень, але встидався людей, аби класти на палець. Тоді Віктор сказав:

— Ну ти, Влодку, на один палець, а я — на другий... Ще «корони» не було. (В нас такий звичай: коли беруть шлюб, то кладуть молодій на голову «корону»). Поїхав Володимир Оленюк до міста, привіз «корону».

Стояли оба коло Ольжиного тіла, так як на параді солдати.

Коли її несли на цвинтар у весільному, то малі діти сіяли цвітом дорогу.

Після похорону Віктор поїхав до міста, а Володимир Оленюк посадив квіти на дівочій могилі та й чорну стрічку нашив собі на рукав. Сільські парубки зірвали чорне з рукава й кепкували з Володимира Оленюка:

— Ти що, дурний? Хто вона тобі? Жінка? Сестра? Підеш до армії, забудеш про неї.

Але серце болить. Серцю не накажеш. Оленюк знову пришив чорну стрічку та й став сторонитися хлопців. Вони зійдуться під вербами коло джерела, співають, на гітарі грають, жартують у гурті, дівчат зачіпають, що пишчать, як мідичі-миші в соломі, а Володимир боком-боком, та й мостом за ріку, а на цвинтарі полиє квіти на Ольжиній могилі, сидить сам-один.

Вернеться на вигін, а хлопці починають з нього шити кожухи, далі сміються. А я люблю спостерігати з-за паркана за ними, бо то вже не такі люди, як ми були. Тепер вони скоро ростуть, буйні; ніхто з них не знав ні голоду, ні війни. Кохані, гарно одягаються у фабричне. Але подивіться на те, що дітей родиться небагато; одне-двоє. Кажуть, що на Лужку початкову школу будуть закривати, бо нема дітей — до Дубова будуть возити. А це недобре, що дітей мало родиться.

Нема в селі молодіжці та й веселості нема. Молодість — веселість, а старість — не радість.

Нема й молодому Володимирові радості, бо пішла з сего світу та, що кохав її. Хлопці сміялися з нього, а я тоді йшла по воду й пальцем помахала на них:

— Не можна так, хлопці!.. Чи ви не видите, що то така любов велика була...

Вони вмовкли, задумалися. А потім цілий вечір гомоніли й гомоніли — про щось радилися, але я не чула про що, бо вода шуміла. Знаю, що Володимир стояв з ними, бо він був у білій сорочці та й біліла сорочка його в темноті.

Я не могла спати. Чогось душно було. Відчинила вікно, й ніч дихнула на мене. Я собі нагадувала співанки і багато нагадала. І ще сама склала пісню про Ольгу й двох хлопців, що її любили, але нікому не показую, бо її мама і без того плаче. Та як не плакати?.. Коли світ такий красний, а дівчини немає...

Летять пташечки всі в ряд, всі в ряд,
А в неї сльозоньки, як град, як град.
Летять пташечки — все тьох та тьох,
А в неї сльозоньки, як той горох...

47

Веселосте-молодосте, де ж ти ся поділа,
Ой у гаю, у Дунаю, на саме дно сіла.

З її пісень

Сімдесят шостий рік випав високосний. Ми кажемо — переступний. Він був дуже недобрий для мене. Гадала-м, що вже той рік не закінчиться ніколи. Яка біда йшла через Лужок, то до нашої хати повернула.

Почалося від Вербниці. Що таке Вербниця, ви знаєте? Коли починає верба розвиватися (а верба таке дерево, що перше розвивається й останнє лист губить), наступають зимові холоди, сніг буває, дощі цідять, хляпавка під ногами. Тому-то й кажуть: «Як настане Вербниця, то вся біда вернеться». У нас Вербниця настає десь від сьомого квітня й триває коли п'ять днів, а коли й тиждень... Мине Вербниця, і почи-

нається весна: сонце гріє, цвіте все, люди веснують, аж поки черемха не зацвіте, а тоді знову ненадовго похолодніє і до цвіту бузини стоїть тепло. Мороз каже: «Я ще в маю три дні маю» — і все, настає літо. Але теперішні і весна, і літо не такі, як колись були: хрущі не літають, земля не парує, риба не сплескує у ріці, але Вербниця не змінилася.

Та Вербниця 1976-го запам'ятається мені надовго.

Лише минула вона — жінка Петра Каганця вмерла. Я була в місті та й не бачила, як то сталося. Чоловік її розказував:

— І не хворіла Анна. Рано повставали, вона зварила їсти та й послала мене до колгоспу. «Иди, — сказала, — Петре, аби-с дістав коней, аби-смо город виорали». Я пішов до колгоспу, заорудував орача, зорали присадибу, пообідали, та й фірман поїхав. Анна до Великодніх свят рихтувалася, порядки робила в хаті. Я кажу: «Анно, ходи покажеш, як ямки робити, та й будь собі в хаті». Показала. Я наробив ямок, вона закидала насінням буряків, я загріб — на заходах сонця закінчили роботу. Вже йдемо до хати, а вона говорить: «Я так, Петре, чогось зів'яла. І ямки не робила, і не загрібала, а здебеліла страшно... Сяду на поріг, відпочину». Я пішов до хати закурити. Анна сіла на поріг. Поки закурив, вийшов, а жінка головою вперлася в одвірок, а коло неї повно крові. Я її торкнув, а вона не дихає...

Сумний був Великдень у Каганців.

Як городи завеснували, невістку мою, Марину, забрали до ракової лікарні. (Такий той страшний рак, що люди бояться навіть лікарню просто називати, а видумали якийсь онкодиспансер.) Не пам'ятаю, скільки разів була я в невістки! А та лікарня за містом, край поля стоїть, як тюрма, а трохи далі цвинтар уже більший, як місто.

Невістку оперували по-жіночому. Слава Богу, що вдало операція пройшла. Казали мені, що буде жити, якщо не перекинеться біда в інше місце. Най Бог рятує від того кожному людину...

Марина лежала ще в лікарні, як Галину забрали. Син на три дні поїхав у гори, бо він тепер начальник від ріки: мости ремонтує, береги укріплює, аби вода не рвала, залужує їх. Йому вже позиванку придумали — Марчак-Гальмуйвода. Ота дамба, що берегом висипана, то на його відповідальності стоїть. Син ніколи вдома не сидить — снує то сюди, то туди.

Тої ночі прийшла з гір велика вода, що ми вже потерпали, чи не залле наш Лужок, так як шістдесят дев'ятого року заливала, але дамба тепер нас охоронила від біди-лиха.

В онуки моєї, Галини, ще вдень болів живіт, але я гадала, що поболить і перестане. Вона трохи лежала, а трохи помагала мені ліпити нову стайню. Коли Толя приїхав з міста, з роботи, її почали хапати приступи — різало всередині, а серед ночі Галина вже криком кричала. Толя побіг телефонувати до лікарні, аби вислали «швидку допомогу». Звідти відповіли:

— Не можемо ріку переїхати!

Тоді міст лагодили. Толя бігом побіг до Гостилова, на дорозі зловив шофера з калимом. Той гадав, що його міліція ловить, і хотів зі самоскидом утікати, а «міліція» просила калимщика:

— Жінка вмирає! Відвези до лікарні!

Шофер розвернув машину, взяв Галину в кабінку й повіз до міста. Толя йому ще й подякував.

Галину одразу взяли на операційний стіл. Другої днини Толя поїхав на роботу, бо він тоді велике хабарне слідство вів, в інституті професори гроші за вступ брали, а я — до Галини. Мій син Іван приплив з гір та й шукав нас по селі. Сусіди сказали:

— Галину серед ночі Толя відвіз до лікарні. На апендицит оперували.

І сина Івана така ж сама операція не оминула.

Але спочатку розкажу ще про дві пригоди.

Вода на ріці спала. Але луги дуже замулило було. Я дітей лишила дома, а сама пішла до Анни Каганцевої. Ми брали в неї молоко, та й понесла гроші за молоко. Посиділа, поговорила, вертаюся назад, та й щось потягнуло мене на дамбу: вода дерева з гір нанесла, треба то пошанувати. Дивлюся: двоє дітей згорбилися і теліпаються під корчем. Я ближче — Каганцева донька Надійка.

— Надійко, ти що там робиш?

— Йой, бабечко, Люба топилася! Пішла з моїм Богданом до води, хотіла руки помити та й шубовснула вниз головою. Я озирнулася — а її вже барани несуть. Мала б'є руками. Я скочила вбрана, в гумаках по шию у воду, зловила за ногу, а вона кричить тоді: «Йой, Надійко, спасай мене! Я тону!»

...Відтоді дитина боїться води. Я йшла з Любою мостом — мала відтоді боїться йти попри поруччя, йде серединою, тримається за руку, а я чую, що нею трясє, як на возі...

...Мій син Іван, коли вип'є, то любить лекцію читати зятєві, як то треба з жінкою жити, а Галина це дуже не любить. Коли поприходили з операцій невістка й онука Галина, то Іван казав зятєві:

— Остерігайся, чоловіче, операції! То навіть годинник як піде в ремонт — уже не той.

Говорити — то він говорив, але і його операція не минула.

Пішов з Каганцем у ліс осики рубати. Пізніше Каганець розказував:

— Іван був такий білий, як мертвець, як полотно фабричне, як сир білий. Його всередині боліло, але так працював цілий день — рубав, різав, складав дрова, — що не дав мені цигарки викурити.

Іван сам прийшов додому, а вночі викликали до нього фельдшера з Дубова. Той сказав:

— Терміново — до лікарні!

Я побігла по Прокопа Даниловича (він тепер возить робітників з села до міста, та й не раз його автобус ночує на Лужку), розбудила і попросила, аби рятував Івана.

Повіз.

Ранесенько я прийшла до лікарні, а хірург мене питає:

— Ви — дружина?

Я подивилася на нього:

— Що? Смієтеся, лікарю? Я — мама!

— Вибачте. Якби ми були знали, що буде така важка операція, то оперували б під наркозом.

А він, бідний, більше години мучився, ревів, як бик: «Ви мене доріжте або вбийте, най не мучуся!» Серце має здорове Іван.

Люди всі дивувалися: чого-то так ніж запанував над Марчаковою родиною — три операції за один рік... Слава Богу, що Іван одужав, виписався і тепер файно виглядає. Він ще краще виглядав би, але будинок доньці будував, та й дуже з'їв його той будинок. Сідає людина, старіється, посивів, полисів, ще й вуса запустив такі, як у Тараса Бульби були. Нащо йому ті вуса? Вони його на двадцять років старшим зробили, а він ще хоче й бороду відростити, аби невістка мала чим припічок зам'ятати.

Воли мої половії — не половити вас,
Літа мої молодії — не здогонити вас.

З її пісень

Син мій Іван, я вже розказувала, колись до клубу ходив, танцював на сцені, як і його тато, вчив вистави ставити, а тепер не ходить, бо молоді хоч і добре живуть, хоч і все мають, та не хочуть у хорах співати, не хочуть на сцені танцювати, грати не хочуть — всі в телевізорі сидять, а в тому телевізорі українського дуже мало — все російське та й російське. Я далеко ходити не буду: візьміть онуку Галину. Вже має хату, має стайню, купили собі кольоровий телевізор, холодильник, пральну машину; пішла до колгоспу бахгалтеркою, бо я з дітьми лишуся, худобу обійду, дам курям їсти, але співати в клубі ви її не присилуєте.

— Що? Мені за спів хтось заплатить?

Ще їй грошей замало. Хоть і гроші вона розтринькає. Була в нас їдальня, а тепер — кафе. Ви Галину можете щодня побачити там. Та то давно великий встид був, коли жінка зайшла до корчми. А нині моя онука дістане плату, та й не біжить додому, а до кафе. Може дві гальби* пива вижуглити і горілку п'є — з келишка дна видко — й не скривиться.

Колись вона була спокійна, тиха, а тепер така гойна! Розгадувалася: має корову, телицю, гуси, багато курей. А я лишень одну гусочку тримаю, але і з гускою нам тісно. Ми посварилися — внука сказала, що не смію йти до її стайні. Не смію — то не смію. Хай сама собі доїть корову, годує, поїть...

Пішла вона до колгоспу — приходить у полудне:

— Бабо, ви давали худобі їсти?

— Не.

— Чому?

— Ти казала, аби я до стайні не йшла...

— Йдіть, дайте корові конюшини.

Я — ображена, але пішла, дала корові сіна, бо корова хоче їсти, подивилася до телятка, входжу до хати й кажу:

— Галино, теля ослабло!

— Чого?

* Гальба — кухоль.

— Ти сама пішла давала — знаєш.

А теля стогне. Побігла вона, привела ветлікаря, дав укол — теляті стало краще. Галина поклала на стіл горілку, закуску. Ветлікар випив келишок і пішов, а вона ще випила і почала сварку:

— Ви хотіли, аби мое телятко здохло!

— Галино, спам'ятайся! Ти казала, аби я до стайні не йшла!

Вона штовхнула мене, а я впала. Другого дня сказала, що Толі все розкажу, а сама піду собі геть, піду до міста чужих дітей бавити і не вернуся, а вона кинулася перепрошувати, цілувати, обіймати, аби я нікуди не йшла і нікому нічого не казала, аби люди не сміялися.

— Та ти маєш совість! — сказала я Галині. — Я за тобою по Сибірах їздила! Я тобі присадибу відпустила. Я тобі будуватися помагала!

— Та я жартувала!

— Файний то жарт! Ти і з чоловіком так жартувала...

...А що було? Толя на неї дув, як на дорогоцінний камінь, бо нікого більше не має. Але якось у суботу прийшов Іван помагати зятеві дорихтовувати стайню. Толя сказав мені:

— Я відрубаю півневі голівку, а ви приготуйте обід.

А то є тих курей з п'ятдесят — усі городи передерли. Зловив — зарубав, я обскувала — варю. А Галині щось того дня на ніс сіло, бо прийшла з колгоспу зла, як оса:

— Ви що, бабо, варите?

Я сказала.

А вона стала на високий поріг, руки в боки та й на весь двір, аби аж сусіди чули:

— Толю! То ти газда? Ти годував кури?!

Мій Іван як тесав дерево, так йому сокира й випала з рук, бо все вже чув, але такого ще від рідної доньки не чув.

А Толя на неї видивився, як на чудо:

— Галю, та є тато й ми...

А вона почала його сварити:

— Ти не газда! Я — газдиня! Я хату будувала!

Нема того, що він щомісяця присилав по двісті рублів.

Почала його проганяти. А я собі подумала: мудра жона, як є міх пшона, а як нема й зерна, то й жона мізерна. З чого би вона починала, якби не його гроші, не мій город, не татів матеріал? Та ще на підлоги дощок не було. Іван поїхав у гори,

купив грубу смереку, повіз на пилораму розрізувати, а там дерево впало йому на ногу, що два переломи мав і півроку в гіпсі бідив на ногу. А коли хату вимурували, дощі пішли, порозсувалося — Іван перемуровував, а я розчин носила. Вона, правда, штукатурила, але я гадаю, що їй легше було дошкою стіну гладити, ніж мені розчин носити. Забулося! Вона завоювала все...

Та й на когутові зчинилася сварка. Він їй сказав, що люди так не роблять, як вона, а Галина вхопила ринку, в якій когут смажився, та й гримнула нею чоловікові по голові. Толя пішов геть і ту ніч ночував у мого сина. Раненько прийшла Галинина мама:

— Галю, Галю, що ти натворила? Та ж з нього кров цілу ніч плила!

— Най плине!

Він поїхав і довго додому не приїжджав. Аж через два тижні явився такий чорний, як сукно, забирати свої дипломи. Галина сховала документи, бо знає, чим то пахне без нього.

— Галино, де мої дипломи? — запитав.

— Я не знаю.

Я підійшла до неї й стала казати:

— Галино, Галино, йди, пади на коліна... Ти є щаслива, що його маєш. Він і без дипломів тебе покине і поїде, а що ти з дітьми малими зробиш?

Толя вів якусь справу і поїхав знову. Не було його три тижні. Приїхав до Івана перед жовтневими, а до неї не йшов. Побігла — перепросилася.

— Коли приїдеш? — світила очима.

— Завтра.

Чекала його до вечора — нема, чекала до опівночі — нема, чекала до п'ятої години — нема. Приїхав аж третьої днини.

Він дітей любить, не п'є, не курить, усі гроші віддає. Що їй ще треба? А вона мала б і про нього подумати. То нелегка робота слідчим бути! Цього року два рази серце його хапало — пив валідол...

Вони ще молоді, їм життя стелиться, а я вже рихтуюся покидати цей світ. А ще мені на сімдесят сьомому році видали мені перший паспорт. Я навіть не хотіла йти по нього. Нащо бабі паспорта? Я вік прожила без паспорта та й далі жила би. Але пригрозили, що пенсію не видадуть без пас-

порта, та й пішла я до району вибирати той документ, бо пенсія для мене — важне. Такого добра ще не було на світі, аби в селі старому пенсію платили. Невеличка пенсія, але своя копійка.

Купила я собі матеріалу на смертну сукенку, тюль купила, аби невістка не казала, що свекруха була недбала та й нічого свого не мала.

Тепер Марина-невістка разом з онукою Галиною кажуть:

— Ми дамо онучареві-міняйлові те все, що ви накупили на смерть, а ви ще живіть нам на радість, а правнукам на втіху.

А бабі туго жити. Прийшлося мені на новий паспорт фотографуватися, а там самі старі баби зібралися. Кажуть, що треба без хустки ставати, а я ніколи з голови хустки не знімаю. Присилували зняти. Сфотографували. Подивилася я на свою фотографію, а то таке страховиння простоволосе! Вуха стирчать, як у зайця, волосся ріденьке, очі, як у жаби під колесом; я той паспорт далеко сховала й боюся сама на себе подивитися.

І в грудях мені недобре. Так ніби хтось на груди дошку поклав. Я колись файно співала, а тепер — як дрантлива гармонія, в якій язички поломилися. На негоду руки крутить, в крижах коле. Минулого тижня сиділа я на кріслі, та й стало погано, і перевернулася разом з кріслом. Тепер болить рука. Я ходила на рентген. Не знаю, чи тріщину маю, чи яка холера — болить! Усе так, аби спокою не було. І що робити? То старість. Я пішла до лікаря, а він, жартун, кричить мені до вуха: «Бабо! А чуєте, як дзвони дзвонять?» — Дзвонило би йому, поки світа й сонця. Хто старого хоче шанувати. Хіба що Брежнева і тих, що коло нього крутяться. Мені здається, що нам в один час задзвонять. Лишень що він — безбожник і в церквах дзвонити не будуть, а я Бога не цураюся і Бог мене прийме до себе.

Правнуки ходять мені по голові. Кажуть казки розказувати, співати, а я вже б сама слухала — в горлі пересихає. Люба — правнука — каже:

— Бабо, купи й мені таку хустку, як ти собі купила на смерть.

Вона не розуміє того, що баба вмре. Але смерть не приходить, і я працюю — не сиджу. За сидіння смерть погана.

Треба робити до смерті, аби всю кров виробити, усю здорову кров! Ще гусочку одну годую, а Люба-правнучка каже:

— Бабо, як ви умрете, то ви мені гуску подаруєте? Так? А я говорю:

— Не, я сама стану гускою і буду до тебе прилітати...

ЕПІЛОГ

Ой, то я ся позираю на синяві хмари,
Відай би ся вибрати на той світ помали.

З її пісень

Була неділа 6 серпня 1978 року.

Після бурі та зливи визирнуло сонце, а я лежав хворий. Приїзд Марії Марчачки мене підбадьорив. Я встав, підготував магнітофон для запису, розгорнув свій «гросбух» — зошит. Вона виглядала втомленою: почорніло її обличчя, побільшало на ньому зморщок, не хотіла нічого їсти, лишень скаржилася, що глухне, і голос її глухо бринів, наче то не жінка, а горлиця кільчаста туркотіла. А горлиця і справді сиділа на черешні під вікном якась така сумна, задумлива чи сонна.

Марчачка стиха розповідала про своїх сусідів Слободянів.

Недавно до Анни Слободянки походилися й поз'їжджалися всі її діти — сини й доньки. Запросили людей з Лужка й Марчачку запросили. Посідали всі за столи, діти пом'янули батькову душу. Гостилися, а під кінець Анні Слободянці співали «Многая літа». Найстарший син Богдан, який закінчив інститут нафти і газу і тепер інженером працює, мав промову. Дякував мамі за те, що всіх їх вигодувала, виховала, благословила на добру дорогу. Згадував, як мама тяжко бідувала з ними: ходили навесні по полю, збирали стару бульбу-паперуху, аби вижити голодного року.

Говорив, як тато з мамою виводили їх з крайньої біднужди, а тепер усі діти повиростали, поставали на свої гроші, кожен своє вухо гризе. Усім добре, усі зійшлися скласти мамі подяку.

— Прийде весна, діти злетяться до Слободянки, повеснують, прийде сапаня — обсапають, а восени — зберуть. Ця мама найщасливіша не лише на Лужку, але й у цілім районі, — говорила стара Марчачка, і багато болю було в її очах.

Якесь велике передчуття підмовило мене телефонувати до знайомого фотокореспондента, аби зайшов з фотоапаратом. На щастя, був дома, послухав, зайшов, сфотографував.

Тої неділі я лише півдня розмовляв зі старою. Вона поспішала, обіцяла приїхати ще. Провів її до міського автобуса. Сиділи ми на лавці й розмовляли, поки вона не сіла. Я не знав, що через годину-дві на міжміській автостанції їй стало дуже погано і студенти помогли їй зайти в автобус, що відходив у гори. Марчачка ледве-не-ледве дісталася до Лужка й надовго злягла в малій кімнаті у великому новому особняку своєї внуки Галини. Сподівалася, що недуга мине. Але їй ставало все гірше й гірше. Спух живіт, почали пухнути ноги, не могла сама встати з ліжка.

Викликали лікаря. Лікар сказав їй синові Йванові:

— Заберемо до онкодиспансеру.

— Рак?

— Шлунка...

Настала прекрасна, довга, сонячна, суха осінь. Я дивувався, чому не приїжджає стара Марчачка. Перебирав у пам'яті епізоди, чи не образив чимсь її.

Рівно першого грудня почалася чудова, зі снігами та морозами, зима. Восени й узимку я багато їздив, напружено працював над фольклорними творами, записаними з її уст: переписував, упорядковував і дивувався, що є така жінка на Лужку, та мало хто про неї знає.

Та співачка й оповідачка тої зими, здавалося, відцуралася від мене.

Два місяці не зникав сніг. Правда, була відлига перед Новим роком, а потім друга — наприкінці січня 1979-го. Падав дощ, чахнула зима, розпустило, та в останній день місяця пришкарубло під ногами, вітер нагнав хмар, і на старий сніг-сирен посипався молодий, пухкий, біленький сніжок, і світ став інакший.

У цей день до мене прийшла вість, що Марія Марчачка невиліковно хвора, що син Іван перед Колядою, як малу дитину, на руках переніс матір від своєї доньки Галини до своєї хати...

Наступного дня рано-вранці я поїхав до Лужка. Автобус котився дзвінким шляхом, а люди мовчали. Було кругом задумливо і тужно.

Я той день запам'ятав назавжди! Зранку світило холодне лютневе сонце, перед обідом забрело воно в сиву хмару й не викотилося з неї до вечора. Під вечір засвітала над горами венгерка — небо пожовкло, віщуючи теплі загірські вітри, відлигу.

З Гостилова до Лужка я йшов пішки. Брів через засніжене поле і не міг кладки знайти на млинівці, що розкувалася від криги. З-під снігу вже визирала чорногруда земля, чорніли сади в селі, чорнів ліс по горах за рікою, які серед снігової білі та імли зробилися мовби нижчі й дальші. Біля початкової школи стояв знайомий мені будинок Марчаччиної внуки Галини. У ньому я записав перші пісні від Марії. То були весільні пісні.

Я попрямував далі, вийшов на стежку, і вона завела мене до звичайної сільської хати в густому голому саду. Несміливо відчинив сінешні двері, хатні, привітався...

...І не впізнав її... Син Іван сидів на стільці, а мати лежала на ліжку. То була не жінка, а дитина. Вона, здалося мені, не схудла, а зісхла на тріску, не посивіла — побіліла; обличчя стало як папір і було списане борознами й горбками зморщок. Губи десь поділися — згоріли від гарячки чи запалися до середини беззубого рота. Згасала... Та ніщо не могло загасити зірки, ясні, мудрі очі, що одразу спалахнули вогнем життя, і впізнали, і всміхнулися, і страждання не могло збороти їхньої доброї сили.

— Що з вами? — почав я.

— Ще у вашій хаті жовкло мені, жовкло...

— Коби до весни... Заспіваємо, — говорив пусті слова для втіхи.

— То до завтра далеко. А до весни як? — була відповідь. — Відай, уже збиратися б туди, де би довше бути...

— Треба думати про здоров'я, — сказав син-вусань.

— Думка людину на світі тримає, — сказала Марія Іванівна.

Під її ліжком щось зашурхотіло. Там, поклавши голову на лапи, лежав білий як сніг полонинський собака.

Я почав розповідати, що видавництво обіцяє видати її казки, пісні.

— Я ще мала вам дещо розказати, але сили нема...

— Нічого-нічого, одужаєте — розкажете. — А сам думав, що далеко не все записав від людини, яка догоряє...

Прибігла сусідка Слободянка, принесла меду, і здалося, що здоров'я внесла до цієї хати. Щebetала до Марчачки.

— Нащо ви принесли? — видавила з себе Марчачка.

— Аби-сте їли, — сказала Слободянка. — Треба бігати! Весна приходить! Літенько прийде!

— Я не годна їсти...

— Як має людина жити, то вийде з хвороби, а як ні — то пі, — сказав їй син Іван, утомлений і згорьований, і дивився не на матір, а на мене великими сивими очима, аби я прочитав для себе, що мати дуже й дуже хвора, що вже й лікарі не радять везти стару до лікарні.

Невістка втішала свекруху, що завтра привезуть з міста рецепт на дефіцитні ліки, а Толя дістане, бо слідчий усе в силі роздобути. То була дивна гра, бо ліків від цієї хвороби на той час не винайшли, але стара не заперечувала.

Ці слова гріли її надію на одужання.

Марія довго лежала на лівому боці й втомлено дивилася на всіх хатніх і на мене. З вікна, за її спиною, було добре видно Страж-гору — білу, як лілея, а знизу порослу чорним ялицевим лісом, у якому снувалася синя мла, та не могла цю гору наснувати, заховати від людських очей, від світу.

І я подумав, що є люди такі ж, як ота Сторожова вершина, що бережуть і стережуть скарби народу, аби не загубилися, аби їх не втратили, аби не загинули. Кажуть, що на Страж-горі скарб закопаний і його ніхто ще не відкопав.

Півдня був я з Марчачкою. Прощалися ми. Я поцілував маленьку, худеньку, спрацьовану, не холодну й не теплу руку. В селі втомлено спали сніги, бо вже йшло сонце до вечора.

Денне світло, як жовте око світлофора, пробилось з-за хмар і знову сховалося. А я сів на маршрутний автобус і мовчав до самісінького будинку, в якому вже ніколи-ніколи не звучатиме голос Марії Марчак.

Я вже у міській квартирі. Сиджу над рукописом, та робота не клеїться. За вікном довга лютнева ніч і немолодий місяць у хмарах. Він посилає мені сон. Треба лягати. А Марчачка жалілася, що їй уночі не спиться. Чує весну горлиця під вікном на черешні. Спить...

Наснилося, що винесли стару з хати, поклали під вікно на загату. Снігу надворі нема, але я знаю, що тепер зима і їй холодно. Шукаю, чим би накрити мою Марію Марчачку.

Знаходжу на дровітні простирадло й дві солдатські шинелі. Я знаю, що одна моя, а друга — братова. Накриваю стару своєю шинелею...

Прокидаюсь. Новий день підходить до міста. Сьогодні неділя. Робота не йде. Я сиджу й дивлюся на телевежу, що вже погасила червоні ліхтарі. Чую: з репродуктора лине українська народна пісня: «Чом, чом не прийшов». Співають трое, що народними піснями, своєю щирістю перемагають сотні бездумних пісеньок і гуркоти-громи десятків інструментальних ансамблів. Ось що може пісня!

Я хочу записати цих виконавців. Беру одну касету — Марчаччині пісні, беру другу — Марчаччині казки, беру третю — Марчаччині оповідання про Лужок...

Скрізь Марчачка.

1975—2004

м. Івано-Франківськ

ВАТРА НА ЧОРНІЙ ГОРІ

ОПОВІДАННЯ ТА НОВЕЛИ

РАЙДУГА НАД ЖИВОЮ КРИНИЦЕЮ

ПОЕМА

Пам'яті матері Марії

Я люблю, коли ходить рання осінь!

Чисті далі стеляться, вже грім не потривожить їх, уже зелена казка замикається на пташиний ключ майже на півроку.

Але так чи інак — дикі гуси тягнуть зиму за собою, а навесні натягнуть тепла з вирію... Летять! Кожна гуска знає, як їй у ноги тепло...

Я йду з міста до села.

А стовпи придорожні, як герми стародавні, та не бог мандрівників і доріг на них, а фарфорові ролики з дротами, а нижче засторога-таблиця: «Обережно!»

Серед шляху записую думку, бо, що згадалося, в голові — не постоїть, а селянин несе з городу картоплю та й питає мене:

— Що? Дорогу міряєте?

— Ой, міряю! — зітхаю та й посміхаюся до нього. Він подібний до мого небіжчика-батька. Всі люди подібні й не подібні між собою.

Я знаю, що батькові іменини не такі були, як мої. Йому не несли дарунків, а в'язали його напередодні свята невимолоченим житнім, пшеничним чи вівсяним перевеслом; з квіткою, зі стрічкою, з колоссям — і це все називалося косицею.

Я на Буковині бачив, як на подвір'ї іменинникові друзі й колеги закопували віху — високу жердину з косицею і ялинкою — Деревом Життя. І таку ж саму віху закопують на Зелені свята та на Івана Купала на Бойківщині. Її ще називають вежею або чугою.

Я не знаю, коли народився цей прекрасний звичай у моєму краю. Може, тисячу років тому, може, й більше...

Я тільки знаю, що віхи стояли на найвищих горах, на могилах, коли вороги нападали на нашу країну, щоб сигналізувати населенню про небезпеку.

Невимолочене зерно в перевеслі іменинникові на життя... А віха-чуга була вісницею тривоги, коли нападали кочовики.

Я йду до сільського діда записувати легенди, перекази й пісні. Він буде нарікати на свою старість. Та заспіває:

Веселосте-молодосте,
де ти ся поділа?
Ой у гаю при Дунаю
на саме дно сіла.

Українець співає до сніданку й після сніданку, до обіду й після обіду, до вечері й по вечері, а коли українець не співає, то починає кашляти.

...Селом іду. Роззираюся — то вліво, то вправо. Нову хату скраю села збудували. Вийшов молодий газда надвір та й стоїть на містку.

- Чого журитеся? — питаю.
- Хай кури журяться, а не ми! — відповідає.
- Про що думаєте?
- Брами ще треба!
- Брама буде! Мальована брама!

Він ще такий молодий, той господар, що новий будинок вимурував, — молодший за мене. Дочка вибігла з хати, притулилася до його ноги, і син малий вибіг та й повис на батьковій руці, на тій руці, яка цю хату будувала.

Буде господар дочку заміж віддавати, сина женити — тоді поверх буденної брами зі смеречини, туї і квітів нову, святкову браму робитимуть; замять її весільним розмаєм, деревцем-ялинкою. То буде весільна райдуга над буденною брамою. А свахи співатимуть, що пізнати птицю по літанячку, зозулю по куваннячку, а молоду по зітханячку...

Та найперше вона родичці чи подружці вірній у дружки піде. Бо котра дівчина не дружчила нікому на весіллі — та буде на тім світі кози пасти.

Тричі пасує дружчити дівчині, а тоді пора вже й самій старостів у хаті приймати та й з рушниками їх випроводжувати, до весілля рихтуватися, молодому сорочку вишивати. Коли ж то весілля?

Ні! Не пам'ятали у нас року, коли якась подія сталася! Місяця не пам'ятали. А все говорили:

- А було це перед австрійською війною...

То треба було знати й розуміти, що та австрійська війна починалася влітку 1914 року, а закінчилася восени 1918-го. І ще дізнався я в школі, що називалася вона Першою світовою.

А ще тієї війни билися в нас російські війська з австрійськими. Гей-гей! Що було! Крові — по коліна, трупів — гори...

А ще говорили: «Було то, коли Україна постала».

Тобто, коли утворилася Західно-Українська Народна Республіка і з Українською Народною злучилася.

А потім Польща окупувала землі наші та й вже говорили: за Польщі!

Батько народився за Австрії.

Дід з бабою одружилися за України.

Мати народилася за Польщі.

Я — за німців. Тоді Друга світова була, яку Великою Вітчизняною назвали.

А та Друга світова почалася не від нападу Німеччини на Польщу, а від нападу Угорщини на Карпатську Україну, в березні 1939 року. Потекла українська кров рікою Тисою до Дунаю.

А ще були «перші совіти», коли Червона армія прийшла у вересні 1939-го.

А тоді вже «другі совіти» німців і мадярів з України гнали.

Коли колгосп організували, то час рахували: «За Ковальчука, за Саприки, за Гнипа, за Реца...» (Це — прізвища голів колгоспу).

А на совісті в Реца-тридцятитисячника молода вродлива ланкова Марія Медвідь. Покохала його, жонатого, з двома діточками і... загинула від кулі.

І ще були такі голови, що їх добрим словом не хочуть згадувати.

А ще «голодного року» — кажуть — було то.

Того року, як мене до війська брали.

Як учителя Іваськевича вбили.

Як бій був.

Як Ковпак переходив село.

Того року, як я оженився!

Як мені тато померли...

...Стоїть на містку хлопчик з батьком, дивиться на мене розумними очима. А я думаю, що він на весіллі сестрі косу розплете.

Коли я був такий, як він, то ми один одного питали:

— Як тобі ім'я?

— Перевернигорня! — була відповідь.

Я не буду про ім'я питати. Я запитаю:

— Як ти, козаче, живеш?

Він великий палець виставив уперед.

— О! — показує.

Треба розуміти, що добре.

А його батько відповів би: «Не питайся: «Як ся маєш?»

Подивися — та й пізнаєш».

У весільний перепій батько буде обдаровувати дочку свою, примовляючи:

— Даю тобі золоті вили, аби-сте ся любили!

— Даю тобі міх жита, аби-с не була від чоловіка бита!

— Даю тобі міх гречки, аби не було суперечки!

— Даю тобі красного бика, аби-с такі сини родила, як я!

— Щоб ви мали діточок, як на небі зірочок!

— Щоб ви мали синочків, як у лісі дубочків!

А кине батько на повницю весільну гроші. А вся оця примова — то жарт, хоч колись справді батько так обдаровував дочку свою.

Нові пісні зі старими перемішалися на весіллі, як старі гості з молодими. Молоді пісні цікаві новими ритмами, а старі — мудрістю, мелодіями.

Каже дід:

— Пішов би я з молодими танцювати, та вже тої верви нема!

А я думаю, чого те старе слово зі словників випало? Таке емке слово «верва», що означає і енергію, і здоров'я, і силу, і емоційність.

Нові слова, нові пісні,
нові будинки в селі,
А де вчорашні криниці з журавлями?
Де обороги для сіна?
Тепер коровай високий,
як оборіг на столі.
А ти вгадай, зелений гаю,
Що в нашім короваю?
А в нашім короваю —
Тиха вода з Дунаю,
А яечко зі Львова,
А цукор з Ходорова...

А коли мати дитину родить, то місяцем обгородить, зорею підпереже.

Коли дочку до шлюбу виряджає, то писанку попід сорочку пропускає, то стрічкою підперізує, щоб донька легко дітей родила.

О материнство! На тобі світ тримається весь!

І нас матері у війну під серцем носили, а старі баби похитували головами та й усе говорили:

— Зайшла жінка у тяготу, бо кортячка находить, то яблук, то риби, то солоного огірка хоче, а нічого ніде нема, а зїсти треба, бо дитина може ізійти.

І давали жінкам тим, що дітей під серцями носили, всього, що могло село дати, бо якби не дав, то миші поїдять хустки, одержу. І не можна було вогню з хати винести, бо дитина напасною буде рости. І казали вагітній за куму не йти, бо помре або ця, або та, що народиться. Та жили обидві дитини, хоч хотіла Марина, аби вмер їй німчук, а він хотів жити, аби стати нашим льотчиком. А його мати в куми сама напросилася, аби він умер. І переступала через крайку, через шнур, вужевку, колючі дроти, аби дитина родилася з пуповиною, та й аби та довга пуповина довкола шиї обвилася та й дитина удушилася, а хлопчик від німця хотів жити та й народився легко.

— Де ти тепер, Іване Німцю? Де ти нині?

А матерям нашим говорили, аби не крали нічого, бо вкраде шкварок — і така ж родимка буде, а вкраде вовни чи ниток, то біла латка на голові буде.

— І не задивляйся на неприємне, а коли задивилася, то промов: «Не сама дивлюся, але самодруга», — так навчала маму мою вуйна Федиха, яку відьмою називали, а вона тільки повір'я знала, віск зливала, людям радила, а самій не щастило з дітьми — вмирили.

А та вуйна радила на звірину не дивитися, бо жінка якогось мисливця на серну задивилася, та й дитина очі маленькі мала і такий же рот, а тіло шерстю вкрите. А в іншій дитини ніс такий вдався, як в індика. На жабу ропуху-карапаню не задивися, бо то відьма погана, що на Юрія та й на Купала в жабу перекидається; а дитина народиться з бородавками по тілі. І на писану ящірку не дивися, і не здригнися, коли гада побачиш. То ліпше не ходити до лісу, коли дитину під серцем носиш. А особливо на Головосіки, коли ховаються в землю

змії-кусіки та й кубляться, як ото їхні вороги, а наші друзі, буськи-лелеки в стада збираються перед відльотом у вирій. Два вирії: пташиний на Півдні і зміїний під землею.

Та кулі страшніші, як змії, що з лісу втікають до села, бо в лісі тепер озброєних людей багато.

Бо в лісі відпочиває із сотнею «Олег», а енкаведисти за ним слідом ідуть.

Та вже сходять з гори в село партизани, бо хочуть їсти:

Гей, лента за лентою набої подавай,
Український повстанче, в бою не відступай!

І бій у селі. Енкаведисти-гарнізонники з-за ріки б'ють і утікають. А річка розгулялася. Та «Олег» з хлопцями-повстанцями перемахнув за велику воду через кладку. І вже з Пушикової гори ведуть бій з червонопогонниками, що об'їжджали на міст комарівський через повінь.

І гинуть українці, що хочуть самостійної держави!

І гинуть українці, яких послала Москва з коренем викорчувати самостійників!

І курінний отаман «Грегіт-Різун» убитий у Чорному лісі.

Гомонять: служить на базарі міліціонером той, що вбив його, Андрусяка, засланий був до «Грегота».

І замордували сільського косаря енкаведисти, бо не хотів до криївки лізти, мертвих партизанів повитягати, що порозривали себе гранатами, аби не здатися.

І вбили есбісти бабу-сексотку, що начебто сина шукала, який пішов у дивізію «Галичина».

Опера Муштенка поранили, а він з помсти невинних хлопців постріляв на Височанці...

І надрайонний есбіст «Гонтаренко» — Лесів застрелив охоронця, запродався чекістам, і виконує їхні накази — гинуть хлопці.

І перший вивіз на Сибір з голосіннями....

І другий вивіз на Сибір з голосіннями...

І остання криївка...

Пострілялися повстанці: Когуч, Глум, Скрентович... Продав їх «друг»...

І співали:

Один син в Сибіру,
Другий — у Берліні,
Третій пішов в партизани,
Щоб служити Україні.

А Глумів син Федір — мій однокласник.

І українця Бандеру рукою українця Сташинського Москва
вбила.

І українці українців заганяли за колючі дроти в Сибірах.

О ГУЛУГи, ГУЛИГи! СЛОНи і СТОНи!

А раніше писали (та й нині почувеш ще), що повстанці
з УПА — бандити, а чекісти — герої. А чому тоді я ніде не
записав народної пісні про чекістів, а про українських пов-
станців — їх сотні?

Нас матері під серцями носили, а бабусі говорили, аби во-
ни не рвали двох колосків, що при купі ростуть, і двох яблук,
що при купі вирости, і двох сливок, що зрослися, аби не їли, бо
близнята народяться, а чим їх годувати, коли воєнне верем'я?

І голод тиснув, і звірина з лісу до села тікала, і ями в пото-
ках на диків робили та й говорили, що з'їсти м'яса з дичини
вагітній жінці не можна, бо дитина буде неспокійна і злодій-
кувата. А чи може щось бути більшою ганьбою для роду, ніж
ота неслава: «То злодії в тім роду»?

Треба було знати майбутній матері цілий кодекс неписа-
них законів. І м'яса з дорізаної тварини не їсти тягітній жінці,
бо хвороблива дитина народиться! Здорова їжа потрібна,
поживна.

Яйце в пазуху не ховай і капусти не вкради, бо без волос-
ся на голові твій син чи донька буде.

Носа не затикай, коли смердить щось — дитині з рота
тхнутиме, і вух не закривай, бо глуха буде.

Не проси і не благай у лихого людини нічого, бо вона зі
злості зарубає сокиру в поріг, коли ти з хати вийдеш, а дитина
буде з розтятою «заячою» губою.

Забобони!

Але забобон — теж поезія. Колись на ці дії табу було, а ви-
йшло повір'я з цього. Віра язичницька і закони язичницькі.
Мудрі є між ними, дуже мудрі.

Сваритися не можна, бо дитина «зійде», і працювати тяж-
ко не можна, і воду крутими стежками-доріжками не носити,

і чоловіка не взувати, бо на мужа всяке може найти, і не боятися нічого, бо мати злякається, а дитина матиме злу хворобу — епілепсію. А із збігленят Красні Діви робляться — Нявки, Повітрулі, Мавки.

Коли корови відбігати не могли, то вагітні жінки давали їм з припинок сіль карпатську лизати...

...Матері нас по стодолах, по коморах, по хатах, по стернях, по ріллях, по межах, по лісах, по потоках, по криївках народжували; кого навесні, кого влітку, кого восени, а мене — в січні, коли морози люті тріщали, в четвер, досхідсонця, коли Сонце приїхало в гості до Водоля.

В більшості новонароджених голівки біленькі... А кров у серці червона.

І засвітив Господь у серці моєму свічечку любові й поезії.

Очей поганих боялися. Чоловічу сорочку на себе натягали, часник у кінець зав'язували і дрібку солі, щоб не урекла дитину погана людина. Коли чужі люди були в хаті, а відчувала жінка, що година пологів настала, то тихо виходила до комори, а коли свої в хаті були, то дітей відсиляли до сусідів чи до родичів, а старшого посиляли до повитухи.

Не одна мати пішла в поле жати чи у лісі сіно громадити, схопилася за дерево обома руками, присіла, а ввечері принесла в подолку дитину.

Родили нас матері тяжко і легко. Одному життя легко пішло, а другому важко.

Про порід не оголошували, а тільки баба-повитуха знала, яка мала зілля, живе срібло-ртуть, вистрілену гільзу. Баба всі замки й колодки відмикала, зіллям поліжкню обкурювала, стелила верету посеред хати і брала породіллю попід пахи або кукурудзу казала визбирати з долівки, аби й зеренця не лишилося, а сама примовляла:

— Дайте посилок! Дайте посилок!

І тої важкої, шкідливої ртуті крапельку лили до води і давали випити молодій матері, коли не могла народити дитину, а та ртуть осідала в печінці. Баба маслом натирала живіт, казала в пляшку дмухати, купіль з кінського обірнику робила. А коли і це не допомагало, тоді до попа йшли за поясом, аби хоч нитку з пояса дав. Не знали тоді про кесарів розтин.

З плачем людина приходиться на грішний світ, з плачем і відходить!

— Як хлопчик народиться, то кути хати сміються, радіють, що не будуть гнити, бо хлопець поправить, а коли дівчатко — то кути плачуть, бо дівча не поправить їх, — так баба-повитуха говорила, коли я народився, а цілий світ плакав і ридав, бо війна гриміла, і хати горіли, і люди падали.

Коби виріс хлопець, як дуб зелений, коби здоровий, як жолудь.

Рубали хлопцям пупці до сокири, аби добрі майстри були, а коли самі хлопці в сім'ї, а хотіли донечки, тоді баба-повитуха, рубаючи пуп, кужіль під низ підкладала, а нині вже наука добралася до найпотаємнішого, можна замовити сина чи дочку, і пишуть, що Бог склонував Єву з ребра Адама. Легко це зробити було, чи важко? І чи треба? Та ніхто не питає мене, чи треба.

— А коли тільки дівчата родилися? — питав я бабусю, бо вона всі таємниці знала (її баба, а моя прапра, акушеркою в Комарові була. У Львові навчальний курс проходила ще в дев'ятнадцятому столітті. Дивна баба Дорка-Тодора, чарівниця-помічниця, що десять літ до ста недотягла). І її дочка розумілася на тих секретах.

— Тоді до сокири пупець рубали... — казала бабуся Ганнуся.

Але спочатку прядивом зав'язували на два пальці від живота, щоб мале грижі не мало, і ниткою не в'язали, а конопляним повісом, і не з плоскіню, а з матірок, аби плідна людина була, бо нитка — неплідна.

Не мала права мати пуп відтяти, бо дитину відотне від себе, забуде дитина батька, матір, рідні пороги, звичаї свої, мову і землю. Пупець втинає баба-кушарка, а тепер — акушерка.

А вже в'язати пупа треба так, щоб не розв'язався, бо калікою буде, кишка, як кулак вилізе, і може в гріб піти через це.

Наші пупці зав'язували, в скрині ховали, а коли ми до школи йшли, давали розв'язувати, щоб розум не зав'язаний був. А на Поділлі на рідному подвір'ї пуп закопували в землю, щоб дитина рідні пороги не забувала.

Не по дев'ять днів лежали наші матері, а на другий чи третій день уставали з постелів та й ішли, бо роботи «кричали», та перші дні треба було на чоловічих кальсонах, на кавалку заліза при свяченій воді лежати, аби нечисте не взялося. Віри-

ли, що дитину може підмінити нечиста цицьката Мамуна-Богиня.

Баба наливала в цебер зимної води, аби дитина не лінива була. Баба вкидала в купіль хліба, зілля, золотих та срібних монет, а дівчині до літепла — меду трошки, аби солодка була, як медок-солодок. Кажуть, що коли маєш на обличчі прищі-остуди, то треба вмитися в тій купелі, де перша дитина купалася, й пропаде це пропадом, і стане обличчя гоже, як рожа.

Не виливають купелю вночі, а тільки вранці, коли сонце є, але виносять задніми дверима, аби не навстріч сонцю лити, аби його не зневажити цим. Світлий і трисвітлий Дажбог дивиться ясно і тепло, як виливають перший купіль під здорове й міцне дерево, аби ніщо по купелі не топталось, аби дерево росло і дитина росла, не плакала. Аби ніщо не боліло — ні рученьки, ні ніженьки, ні біленьке тіло. Дуби конаристі росли від літепла-купелю. І нині ростуть.

Не м'якенькі пелени були першим сповитком нашим, а батьківська сорочка. А ще краще взяти на пелени ношену сорочку хлопця-легіня вродливого і дужого, аби новонароджений мав стан чоловічий і міцний був, як пасує бути мужчині. Кажуть, що слово легінь — від легіонера пішло.

Лежить немовля, спить першим сном коло матері, а мати не сміє повернутися до новонародженого спиною і не сміє світло погасити, аби лихе не підмінило дитину — чужу візьме, а свою, чорну, покладе, і не матиме спокою мати ні вдень, ні вночі.

Коби молоко в матері було. Та не дозволяли баби-кушарки зразу груди давати, а кислої жентиці трішки давали, аби шлунок ніколи не болів.

А на Гуцульщині, пишуть, жінки в минулому грудь ссати дітям не давали, ріжком напували. Гуцулки хотіли чоловікам подобатися, а дитині — корова друга мати.

Навчала вуйна Федиха, молодих матерів навчала, що як долілиць народиться — недобре, а горілиць народитися — то добре.

Радила щільно вікна зачиняти, бо звірина додивиться з лісу, що блищить світло у вікні, та й візьмуть дитину плачі, не засне, проплаче ніч. А коли «плачі» в дитини, то коли сонце заходить, треба винести її на поріг задніх дверей, на порозі купати й примовляти:

Лісе, лісе-лебедино,
 Посватаймося, покумаймося,
 У тебе — син, а в мене — донька.
 Ти мені дай сунокій — сон,
 А я тобі виски-писки!

(Ліс подібний до лебедя, коли в інію та в снігу.)

І купали жінки плаксивих дітей у зіллі-сплюшках, воду виливали, а ночви перевертали горі дном і лишали на всю ніч надворі, а дитину взадгузь несли до колиски.

Радила вуйна Федиха пелен на сонці не сушити, бо «сонця» до дитини візьмуться — живіт болітиме. Певне, мухи заразні сідають на пеленку на сонці.

В куми радо йде кожний. Тільки до того, в кого діти не ведуться, не хочуть іти. Рідного брата і сестру просили кумити. А куми в злагоді живуть. «Треба любити й куму, як нема кому», — жартують.

Чи правда то, чи ні, але говорили на вечорницях, що й по двадцять пар кумів ішло колись, а тепер тільки одна пара: кум та кума.

На Закарпатті — це весільні дружба з дружкою.

Біле крижмо несуть дитині, біле полотно.

Червоною ниткою прив'язують до крижма зубок часнику та встромляють голку, щоби очі погані сили не мали, коли глянуть на мале немовля. А щоб лихе не взялося до дитини, то на поріг петек-свиту стелили, клали на це дитину і казали матері тричі переступити, аж тоді кума брала немовля на руки. Стара баба ложила ніж під поріг, а коли кума переступила з дитиною той високий поріг, то ніж подавали матері через вікно.

Коли верталися куми з церкви, то розказували, чи ясно свічка горіла, бо коли тьмяно, то сумно було у хаті, і думали куми, чи не знадобиться «крижмо» на сорочку.

Коли тиф панував у селі, мені з того «крижма» сорочку на смерть вшили, але я жити хотів, і тиф утік з нашої хати.

Подавала кума матері дитину через вікно застільне, та в нас лишень одне вікно було. Знову мати клала дитину на застелений петеком поріг, але тепер уже мати тричі переступала його. Дівчата просили молоду матір дитину купати, аби й собі в купелі личко сполоснути, то хлопці скоро старостів пришлють.

Куми, сусіди, родичі сідають за стіл, бо то перші гості новонародженого, і може це бути його весільна гостина, коли Костомаха прийде з косою. Тьху! Тьху! Тьху! Та неодружених одружують з хрестом і землею. По-весільному одягають небіжчиків так, як до шлюбу.

Діти ховати, то камінь ковтати — приповідка така є.

Діти, діти — важко з ними, та гірше, коли дітей нема.

Велика втіха для батьків — добрі й мудрі діти, коли вони виросли на славу Україні.

Та я вже пішов. Бачу, що замість предковичного скрипучого журавля з дуба стоїть над цементованою криницею металевий, на блоках, з відром у дзьобі — схожий на антену надпотужної радіостанції або на якийсь кран зі стрілою. А старий дерев'яний журавель декорацією став при в'їзді у село. Він і в полі край велелюдного шляху стоїть, яким бистрі машини мчать.

А тут високі ясени підчміхані, мов велетенські зелені парасолі, стоять уздовж сільської вулиці майже на кожному подвір'ї, бо вони багато води п'ють, корінням добре висушують ґрунт.

Далі йду, як то в дитинстві ходив до лісу за маєм. На Зелені Свята гіллям, а на Купала квітами маять у нас хати, двори, стайні, городи, а папороттю в хаті підлогу вистелюють, а в інших селах — татарським зіллям, м'ятою.

А в Рашкові, на Покутті, зеленим житом хрести на цвинтарі перев'язують. Дві горстки зеленого жита на хрест чіпляють.

Замаюють господи й городи кленами, липою, дубом, ліщиною, явором... Від клена — Клечальна Неділя — Зелена.

А я хочу словами свіжими книжку свою маїти. Ось підслухав нове слово:

— Корова **розпрокудилася** — біжить у колгоспну конюшину...

І я розпрокудився. Вдома не сиджу, а бленькаю по селах гірських, загірських та підгірських, ніби там цукру-меду дають. Та й чогось тягне мене до тих сіл, які гарні назви мають: Дзвіняч, Вістова, Рахиня, Княждвір, Білоберізка, Дорогів... А є ще Бортники — село! Є ліс за селом, лиш тільки бортей ніде в нас немає. А колись ярі бджоли гули в грубій дубині, в білій

липині, в жовтій соснині. Густії меди на медуху, жовтий віск — на свічки. Але й нині хмаркою рій бджіл пронісся над головою. Сядь, рою, на калиноньку! Полетів на Мединю, на Медуху! Це села галицькі, куди мене ноги носили, де мене дівчата любили.

Ми живемо в шалену добу. Всі кудись поспішаємо: біжимо, пливемо, їдемо, летимо...

А куди?

Попереду тільки Смерть, від якої не відкупитися нічим.

Господи! Є люди, обличчя яких давно вже вмерли, а вони ще живуть!

У цьому суєтливому поспіху ми погубили прекрасні слова, бо вони раптом стали непотрібні. Наша мова вкрилася словами чужими, немовби віспою чи коростою, а свої, рідні, вмирають в забутті.

Але я завів зошит, до якого записую такі слова, які не фіксує словник української мови, в надії, що колись і над моїми писаннями будуть схилити голови, як над живими криницями, бо серця будуть прагнути своїх джерел. Не побільшало щастя від евроремонтів у помешканнях, і колискових пісень не збільшилося.

А в нашій хаті під стріхою були плачі, але були й пісні.

— Що ти **пхінькаєш?** — говорила мені мати, коли я плакав і не плакав, а надокучав просьбою, рюмса, по-російськи кажучи.

Знаємничкою називають стежку в Делятині, а **піхтуркою** — у верхів'ях річки Пруту, над яким росте **шворнисте** пруття ліщини, а в **гущиві** смеріччя **сокотить** зайчика **писаний звір** — рись.

Тут золоту пташу — іволгу називають **оваком жовтим і олійником**, сойки — **джої**, дрозди — **коси**, зелені дятли — **жовни**, а глухарі — **готури**. Іти в **жбир** — це дертися вгору прямовисним схилом, де тільки **чепаш** протоптала людська нога та овечі лапки, або ж лапки серни чи оленя. Налякаєш на моховій подушці в **афіняку гладуна**-веретільницю чи **пріжаристу** (красу) **гадину**-мідянку, чи **сорокату**, чи вишиту кривулькою змію.

А за річкою зливаються з небом верхи гір, немовби небо тримають на собі — то **недеї**. **Овиде** мій верховинський, привіт тобі! Звідси далеко до Києва, але тут знаходимо таїну

цієї назви. Чи був той Кий князем чи не був, то ще треба довго думати, а ось таке відлюдне місце з горами, полем, лісом називається **куєва**. І Київ на горах називали Куябою. А в селі Шешорах, на Косівщині, дільниця — Киява. І багато Київців на нашій землі. І стару хату нашу мати називала **куявою**. А хіба гори, на яких стояв давній Київ, не були **куявами** і **киявами**? Хіба на Дніпрові лісисті гори не задивлялися, пливучи Дніпром, так же само, як я зачаровано дивлюся на карпатські **куяви**, на стару хату-**бухню**, що гріється на **осовні**. Там ще не **захлюзали** туристи криниці-**головиці**! Там ще водоспад-**шипіт** чистою мовою розмовляє. І назвуть його то гуком, то бухкалом, то соловейком.

Там, біля торішнього **ватрища** вже в марту-березні знаходили **сушеребки**-сморчки, а серед літа в диких гущавах — **конегубки**-трюфелі або зм'ягане серце. А чи знаєте, що червоноголовці — **козарі**, **трепетяки**, **підтрепетники** й **червоноюхи**, білі — **щиряки**, **паничі**, **боровики**, а ще інші — **моховики**, **польські гриби**, **корбани**, **бабині вуха**, **тунди**, **павутинники**, **оленячки**, **перстикованці**, **ліщанковці-лісковики** (**козарі**, **калічки**, **бабки**, **підберезники**), **голубінки**, **коструби**, **післянки**, **моримухи-мухомори**, **дурні** (**чортові**) **гриби**, **гливи**, **дідові вуха**, **баранячі голови**, **козі бороди**, **синяки**, **пістріки**, **жидики**, **гіркані-грудзі**, **чорниші**, **стернюки**, **скрипухи**?..

Іду лісом і кусають мене оводи-**бомки**. Б'ю бомків! Б'ю!

А що то за **шандура** така край **поляни**? Хто і з ким тут **набувався**?

Як багато стоїть за цим словом — **набуватися**!

Як багато архаїки в словах **колиба** й **колибель**-коліска!

Розказують, що верховинець по смерті прийшов під райську браму і святий Петро запитав його:

— Чого ти сюди прийшов?

— Хочу до раю.

— А що ти доброго зробив на світі?

— Я набувався з добрими людьми.

А **набуватися**, то і в гості ходити, і гостей приймати, мило розмовляти з ними і співати.

Я записав це слово до свого зошита й обвів його, щоб не забути.

— Набуваймося! Шануймося! Бо ми того варті!

І я набувався з людьми в Карпатах, Альпах, Піренеях, Апа-лачах, на Кавказі, в Гімалаях; з пастухами і прем'єрами, з жебраками і королями, з факірами і міністрами. Добрих людей більше, ніж лихих. Інколи цікавіший жебрак за буржуа.

Таж не люблять того, хто **запирчить мигу** й грає з себе ксьондза у вереті! Не люблять людей без серця і без батьківщини.

Почухкаю далі. Каміння по **царинці**, як **піги-веснянки** по обличчю. А що то за зілля таке — **печеніжин**, що дало назву селові, в якому народився Довбуш? Гора вкрита камінням — **сенета**, а самі камені — **грегіт, штуки, цофлі...** А **мирник** — то васильок пахучий!

Та від високості — **памороть** у голові. **Засв'яг!** Пив би **розвод з гусянки** й криничної води. І навіщо я так **оббамбурився**, ідучи в гори? І спортивний костюм, і штурмівка, і светр у **хлібнику-рюкзаку**, що аж **здебелів** від спеки та втоми.

Та я вже вийшов на **грунь**. А це — хребет. Звідси видно **кливу** — гору, що нагадує **зуб-кливак**, **кичеру** — гору, на якій росте китицею ліс, **ріжу** — гору, порізану потоками... Долом в'ється **плай**.

Але моя дорога в'ється верхами туди, де зустрічаються два вітри — **бойківець з чорногорцем**. Вони нарвуть дощу з хмари, що росте, зачепившись за верх. Уже **Баби курять...** Це — імла. Іду плаєм, щоб встигнути до **плови** зійти в село. Там грають троїсті музики й виспівують коломийки-**сабадашки-зозулиці-дрібушки-верховинки**.

Поспішаю. А смерічки вершечками-**пуцаками** показують у небо, що там уже вариться-гримить... А на верхах у грозу дуже небезпечно. Там кульові блискавки на людей полюють. Але я ще ніколи ніде не чув, щоб блискавка вбила звіра. Я тільки чув, що ведмідь крав овець, заносив до печери, бенкетував, а коли вислідили **гавру** того **бурмила-в'їсника**, то знайшли там десятки нашійних дзвінків з худоби. Отакий дзвонар був!

Мені найсолодший цілющий смак гроз і вітрів!

Думаю, що немало доріг зміряв. Якби мав нитку таку довгу, то майстриня виткала б з неї широкий обрус-скатертину.

Але мало одної нитки! Потрібно нитки на тканиня і нитки на основу. Ось візьму я за основу дорогу до людей, а перетчу

її думками своїми. Де увірветься нитка, там гудз зав'яжу, але сховаю той гудз звідвороту, щоб люди не бачили.

А мав би я такий обрус, то застелив би ним стіл широкий та довгий і запросив би за той стіл всіх знайомих, які мені про життя своє розповідали, казки та легенди розказували, пісні співали. Прошу сідати, бо здороженій людині важко стояти, та й перекусити треба, а в ногах правди нема.

І слухав би мову друзів довго-предовго. І журба не точила би нічє серце! І образи не було би ні на кого! І в чарці не втопилась би жодна думка!

З добрими людьми і вода добра. Людина без доброго серця — це без ядра горіх! Найкраща гостина — добре слово. І ще кажуть у нас: уважай, пороже, аби через тебе не переступило ніщо вороже!

Гарна мова — то поле, засіяне збіжжям, то сад солов'їний, то трава полонинська, сподоблена квітами запахущими, то гай з грай-водою, то небо, що косиці розметало на схід, на захід, на північ і на полудне.

Суша мова — мертва пустеля, в якій спрага людину мучить. Ми наступаємо на пустелі, а не множимо їх на землі.

Ми знаємо, де починається ріка, — від джерела, але ніхто не знає і не скаже, де джерело починається, де є ота перша крапля, з якої воно народилося.

Так і поезія, так і проза.

Талант — це насамперед вогонь. А на доброму вогні й дупло горить. Коли є талант — тоді будь-який матеріал може стати літературним чи мистецьким твором. Що таке пісок? Безцінь! Що таке поташ? Теж безцінь. Але під дією вогню — кришталь з піску і поташу..

О, люди кришталевої чистоти, я зустрічав вас, але дуже-дуже рідко...

Усе на світі радується праведному сонцю, бо дає землі силу та й урожай, а людям і всьому живому сей Дажбог на землі життя дає, бо якби його не було, то би й нас не було, і землі не було б. Воно дає світові силу, очищає воду, повітря і цілий світ від нечистої сили захищає. Все живе у Всесвіті!

— Коли поопівночі вдарить на косицю, коли півень закукурікає, тоді все нечисте тратить свою силу, перемагає днина ніч, а світло темряву, — так бабуся говорила, порівнюючи досвітню зорю з квіткою-косицею.

Внуками сонця називали себе наші обрані Дажбогом предки! В той бік, звідки сонце сходить, не можна замітати сміття, не можна й пометки кидати в бік сонця, не можна плювати, не можна... дивитися на світило голим оком, бо може нам зір спалити.

Хати будують до сонця чолом.

А коли прогнівають люди сонце праведне, тоді воно червоне сходить і червоне заходить.

На червоно сонце сходить, червоно заходить,
Там жонатий до дівчини щовечора ходить.

Так співали вечорами.

Гнівне сонце застилає небо чорними густими мряками, надворі холодніє, і не раз у горах навіть серед літа казиться студена шарга, і злі духи під командою Арідника насилають на поля і городи град. Було, що пан просився перегнати худобу через поля, а то Володар граду гнав хмари-бики.

А сталося було, що серед літа зморозило городину, і голод був. Настав тугий, тяжкий рік, коли люди гибли, як мухи, бо прогнівили сонце.

Хто вдень спить, то не сміє заспати захід сонця. Бо й дитина, яка заспала захід сонця, не зможе спати цілу ніч. А ніч має своє право!

Над нею від заходу до сходу сонця панує злий дух. Де тебе ніч застала, там і ночуй, бо хто ночами валанцається, того біда чіпляється, а добрі люди поночах не ходять. Та я ходив! І мало не загинув опівночі під Луквицею в зворі.

Коли смеркається, тоді ще не страшно, бо нечисте тільки вбирається в силу, аж коли переможе днину ніч, тоді страшно.

А вже баба поліжницю до виводу веде, бо не можна жінці з двору вийти, поки не виведе священик її. За це дістане бабаповитуха пару вишиваних рукавів до сорочки, муки, а молода мати зілле їй води на руки — тричі сполосне, аби руки бабині не були криваві, як умре вона.

«Дав би-м не знати що, коби лиш дитя було», — так бездітні говорять.

А були колись дівчата такі, що соровицю, ртуть, пісок з бруса, яким косу заправляють, разом з водою та іржею пили, аби дітей безшлюбних не було. І «зачинить» у собі дітей.

Вийде заміж, та не буде мати дитини, коли проти зачаття шукає засобу, щоб гріх свій сховати.

А коли жінки тратили дітей, то на тім світі дадуть з'їсти їх живими.

При дитині лихого не згадують, зайця не згадують, бо буде дитя неспокійне, і гадюк не згадують, а коли вирветься слово з кінчика язика, то додадуть: «Часник дитині під язик», — бо гадюка часника боїться. Коли йдуть у ліс по гриби, чи коли малини або суниці збирають, то натирають ноги часником, аби не вкусила довга. Тікає від часнику, запаху його не переносить.

Не можна матері в середу шити, коли дитина мала, бо вмре її потішка.

До семи років не треба дитині в дзеркало дивитися, бо довго не візьметься говорити. До року на ковбан не класти, бо не ростиме.

Коли кулачки в немовляти затулені, то скупе виросте.

Хай не засинає дитина з сонцем, коли заходить воно за гору, бо дістане плачі.

Є діти, що довго не можуть взятися говорити, то треба в жebraка хліба випросити і дати, аби їло — заговорить.

Велика радість, коли дитячко перший крочок ступить, а щоб ходило швидко, то треба водити його навхрест хати. Зерно бобу знайдене на дорозі мати дитині несе, щоб з'їло, — буде ходити скоро. Певне, то з казки про Котигорошка перейшло в повір'я.

Не росте без молока дитина, не виросте без літепла-купелю, без колиски і пісні колискової не виросте великою. Нас ще роси на межах припадали, і в садах роси вечірні припадали. Нас матері колисали-леліяли, аби ми росли, як дуби та липи зелені по дібровах ростуть. А виростуть — по ягоди піде син. А ми були не з дуба, не з клену, не з липи...

Коби тіло не боліло, ні ручки, ні ніжки, ні головочка. Рости, рости, маленьке соколятко.

Матері не таїлися, коли вагітні ходили, а правду казали, вчили жити по правді: «Коли заснеш, я тя лишу», і піду до роботи.

А діти дрібненькі, як мак.

А діти ростуть, як з води.

Пташки в садку співали — нам спати не давали, бо ми самі були, як пташки, та й розуміли одні одних. А пташки відлітали, коли ми засинали. А зозуля летіла, вдарила у вікно, розбудила дитину. То недобре, коли птаха б'є у вікно — недобру вість принесе.

Бодай з птахи все пір'я опало, коли вона така погана!
Ягнятка скачуть коло вівці, а діти коло матері.

Жінка ружа, поки без мужа.
Жінка цвіток — без діток.

Діти здоров'я в матері забирають і калиновий колір з обличчя, а руки зв'язують тутіше, як ремені.

Але яку то втіху приносять дорослі діти, що повиростали на славу Україні!

Не кедрова колиска, не горіхова, не яворова була, а смерекова чи соснова. Плів вуйко Йосип колиски з вербового пруття. І купували, і колисалися в них дітки. Але вуйкові колиски плетені на землі стояли, а моя була на ворозці, аж під стелею, між піччю і постіллю, над запічком.

Де повісити колиску, аби дитина спала? Чи на дулю-грушу? Чи на калину? Чи в лісочку на дубочку?

Як огірок в шумилинці, отак дитина в новій колисці у сповитку.

А нашими іграшками були бляшки над колискою на шнурочку. Ложку давали в руку, аби дитина била по блясі. А коли чужий прийде, то козочку з пальців зробить. Коробка сірників шорохтіла, ще краще калатав горох у коробці. Стукають чиколонком пальця у шибку об скло — дитина дивиться і слухає. Книжки шкаматували, документи шкаматували діти. Курку ловили, дитині давали: «На! На! Тютю». Але дивилися, аби не джогнула тютя в око. Усе дарували, окрім кози і свині, бо на тім світі за козами і свиньми по сенетах і скалах доведеться ходити. Вчили плескати в долоні:

— Тосі, тосі, тосі!
А свині в горосі,
Телята в капусті,
Нема кому заганяти,
Бо десь пішла Дося.

А коли і це не помагало, плакала дитина, то тоді лякали:

— Тихо, бо цигани прийдуть і візьмуть у торбу!

А цигани ходили ворожити по хатах, та дітей не брали, бо своїх мали досить. Ми їх до хати не пускали, коли нікого вдома не було. Ми молодших сестер та братів ще так лякали:

— Тихо, бо Дика Баба із серпом іде.

І Кусь-Кусь лякав. То собака «Міртусь» біг. Яких тільки імен собаки у нас не мали! «Рекс», «Брисько», «Галас», «Волох», «Дунай», «Бобко», «Боско», «Білик», «Сірик», «Кудлик», «Кучмик», «Лисько», «Мургач», «Тарко». А побачили у фільмі «Джульбарса» — то так і свого назвали! І «Тарзан» з'явився, і «Муху» перейменували на «Чіту». Пси — гінці й гайди розволочені, напасні й послушні, сторожі й такі, що самі себе бояться, як і люди.

Нас пси і коти забавляли. Собаки возили нас. Ми їх мучили — своїх і прибуд, поки доростали до коней.

Діти дітей няньчать по селах, а матері своїх потішок називають голубчиками, горобчиками, зозульками, соколикami, лялями, і нерідко ці пестливі слова стають прозиванками на всі літа, на все життя.

І діти свої слова знаходять: фу-фу, пєя, хама і аж нарешті навчаться сказати, що то «муха».

Або: вуль, ди, нда, дьо, диці, дицька і нарешті — водичка.

Книжка — а, неприємне — пфе.

Льова — корова, тріда — дід, люлі — колиска, гаму — їсти, киць-миць — кіт... Хто ж то такий тіга-дріта? Чи не тато з дідом?

І перша верховина, яку треба покорити, — це хатній поріг, та й порачкувати надвір. Тоді кидають вслід сокиру, пилу, долото, свердло, а за дівчиною — веретено, голку, серп.

Отак майбутній фах обирають.

Не знаю, чи хтось кидав за мною ручкою або книжкою. Коли виповнився рік, порозкладали довкола мене різне, а я — зошит і олівець схопив!

Маленьку дитину не карають. Коли рік минає, кладуть перед неї і сокиру, і пилу, і ручку, і книжку — що вхопить перше, тим і буде. Коли покладуть вогонь і гроші, а воно спершу вхопить гроші, не до вогню потягнеться, то можна її вже карати.

— Бо якби не грозив, то що би з того виросло?!

Нас карали березовою кашею, ляпасами, ременем батьківським. А слово «бебех» стало вже архаїзмом, а мене ще досі бебехи болять. Кара була: кулаком у спину. Одинаків батьки шанують, а не тих, яких багато є! Про одинаків село не високої думки:

— Одинак — як не злодій, то пияк. То кохане — не грожене, пещене.

Діти всі геніальні. Вони й прізвиська видумують. Йойлики, Цапки, Барани, Цимбали, Бочки, Веприки, Вовки, Плішки, Тарзани бігали левадами за м'ячем, а дівчатка: Кози, Перев'язи, Ціцькаті, Окаті, Вухаті, Носаті, Зціплені, Плакси... — вінки плели по горбках та зарінках.

Нам з малярських брезентів штанці шили! Та поки ти не пасеш гуси, вівці чи кози, то міг і без штанів бігати.

Наші ноги наривали, бо ми їх на терняки, на колюки, на дроти колючі пробивали; нас стерні, сінокоси кололи, скло і метал нам ноги калічили. Матері операції робили: голками нариви проколювали, гній видушували, бабку або цибулю печену прикладали, масне зілля, лист алое, аби ми далі росли, аби по деревах скакали, як мавпи; гуси, кози, корови, телятка пасли. Та всі луки, та всі потоки, та всі ліси наші були!

Влітку в Луквиці, або Лукві, купатися! А взимку їздити-спускатися на лижах, на санках, на дошках, на підшвах, коби лишень гора учовгана була, та коби висока! Добре ховзатись у постолах! Та найкраще кататися на ковзанах! Та ще коли вони не саморобні, а куповані: «снігурі», «джікси»...

А знаєте, як гойданку робити на дубі в потоці, аби летіти вище дерев?! Ні, ви не гойдалися на чортових колисанках, хоч може й каталися на «чортовому колесі». Гойданка або колисанка, то щось ліпше, як центрофуга.

А ви клали дошку на перелаз і гойдалися на ній? А може, на тому верстаті, де дрова ріжуть, гойдалися, поклавши колоду якусь? Ні, на дощці куди зручніше важитися!

Та коби та весна, бо вже надокучило в хованки бавитися, малювати, газети випускати, замерзлу глину добувати і ліпити з неї ковбаси, посуд, чоловічків з Богданом Гармазієм і Романом Бучковським. Ось навесні будемо паски пекти й паляниці, будемо городину садити, будемо сіна робити, дерево рубати, загороди городити, воду в потоках гатити, млини будувати, човни пускати, луки майструвати, стріляти,

літаки й ластівки з паперу робити, чорта, небо і пекло; справляти весілля, похорони, хрестини...

А ще вистави грати, застеливши веретами все в stodолі. Туди вже й старші прийдуть дивитися, як то в малих театралів виглядає. Самі на себе подивляться, бо діти наслідують старших у всьому. Навіть візки й триколісні велосипеди з дерева поробили і з'їжджають з горбка.

А ще на стежках добре ямки копати ножиком. Добре гудзик відірвати від піджачка-блузочки, а потім другий, коли програєшся, третій — і прийдеш додому без гудзиків, на одній шлейці штанці твої. Тоді можна відрізати від батькового вбрання, бо від сорочки і кальсонів гудзика вартості не мають. Добре в гроші грати. П'ять копійок близько коло ямки падають.

Всі свої в селі! Та є Басараб на горі, що осів у нас (голодового 1947-го прийшов до села й живе у Шандерчишиній хаті).

Є бараба-мадзур. Кашуба якийсь. Гуцул. Шваб. Сербин...

Та все село — зібранівка. Але є і давні роди, як ось Боярини. Предок був колись правою рукою князя Володимира, чи Ярослава, чи Бориса-Романа, чи Данила, а нащадок нині в потоці пре біду наперед. Учора — пан, а нині — пропадай.

О життя! Спиця — вгорі, спиця — внизу... Котиться...

А князі у піснях zostалися.

Їде князь Володимир на Галич-гору! Як копієм двигне, то місто ся здригне.

Винесуть йому полумисок срібла, а він не бере.

Виведуть коня вороного із уздою золотою і сідлом срібним, а він не бере.

Дівчину виводять! Він дівчину візьме, на сідло посадить.

Копитчастий Біл сріб-камінь лупає. Золота узда, листові вуха, тернові очі, золота грива, срібні копита, шовковий хвіст. Кінь ради слухає, очима сонце цілує. А за князем по кленовому мості їдуть вої на конях! Коні карі, коні булані, коні мишисті, коні сиві... Там і мій кінь.

А нині українські Президенти на легковиках приїжджають до Галича — вічного міста, де могили давні, невідомі, а на них трактори гуляють, корови та кози пасуться, і ми малими худобу пасли на славі й неславі нашій, бо ніхто нам не залишив українське «Святе Письмо» про історію давню,

дохристиянську. Мало хто з наших предків умів давнину пошанувати, а нищити було багато охочих. І нині є!

А було в нас тої слави не менше, як в інших!

Князі, воїни-кметі...

І козаки, і полковники, і гетьмани козацькі!

І кров грала, коли тебе козаком називали...

А сонце заходить за широке море, за високі гори у свої діамантові двори і лягає спати на золоту постелю, тому і люди мусять припочивати, і звірина в лісі, і вітер в полі, і рибка у воді.

Надворі можна все робити, і воду брати, і пити її доти, поки сонце на небі світить, а коли зайде, тоді вода зробиться печиста. Не слід тоді воду пити, бо можна всякої біди напитися, можна біду з водою до хати внести, а коли вже нема в хаті води, то треба кинути жару в коновку з водою вечірньою чи нічною й перεблагословити її, а пити і в хаті не можна, хіба тричі дмухнути або й хухнути на воду.

На купіль дитині треба внести води до хати із сонцем, бо з нічною водою внесеш безсоння.

Не можна вогонь з хати брати по заході сонця, бо сон від дитини забереш і спокій з хати. (Пожежники, візьміть це на озброєння!)

— Не замітай, дівко, бо виметеш сліди сонця з хати.

А коли вже виметеш, то змети під припічок; не смій кинути сонячні сліди місяцеві під ноги, а винеси пометки, коли сонце зійде, та гляди — не кинь сміття в ясне обличчя Дажбога.

За хату сміття сиплять, а не перед хату.

Хто ввечері в дзеркало дивиться, той поганий на очі. Не смій у вікно дивитися, коли світло в хаті.

Вінчана жінка хай не виходить простоволосою надвір, а та, що дитину народила, — розперезаною.

Одізватися з хати можна тільки тоді, коли тебе тричі покликали з-під вікна, бо нечистий тільки раз кличе.

Не хрестяться, не знімають шапок вночі перед хрестами, щоб і святі відпочивали.

Не слід свистати й кричати, бо можна собі біду накликати. Не чіпати тумана, звіра, не оглядатися назад, та придивитися пильно, що перед тобою, і не боятися привида.

В дорогу вирушати краще з першими півнями, ніж з першою вечірньою зорею. Сонце благословить ласкою небесною. Слуги нечистої сили — це відьми, відьмиці, упирі, упириці, чорти....

О світе дитинства мого, який ти цікавий!

— Коли спати лягаєш, то роздягнися, і розщепися, і розпережися, бо хто спить заперезаний, того сонного бере Біда на плечі та й несе до порожнього млина, кидає в кіш і меле, поки півні не запіють, бо говорить Лукавий, що це його млино.

Невиспаний, змучений чоловік каже, що ним цілу ніч Біда молола.

Хто ввечері книжку не читає, казку не розказує, загадку не загадує, до того вночі крізь віконце залізе упир і з ліктя лівої руки ножем вточить собі крові й нап'ється.

Відьми та упирі з вовкунами шкіряться із моїх підручників-записників. Я так багато демонологічних легенд записав про них. А ще про Бісиць, Нявок, Красних Дівок, Лісних, Лісовок, Майок, Вітерниць, Повітруль, Повій, Богинь-Мамун, Перелесниць, Русалок, Мавок, Лоскотарок, Норок, Відмін.

Я виходив на їхні ігровища, знаходив їхні печери-житла.

А немало близьких людей сміялися з моєї праці, з моїх мандрів, та сьогодні я з них сміюся, бо тоді я не дав казкам та пісням загинути від сокири сірих буднів. Ловило мое перо ще й таке:

Коли світилося — віконницями вікна закривали, бо — Черяки, Вогонь, Остуди, Мара — через вікно можуть залізти.

Сонце — то праве лице Боже, а ліве лице — то Місяць.

Перед сходячим сонцем люди побожно шапки та капелюхи знімали з голів, і обличчям поверталися до світила. Глибокий поклін віддавав йому Йосип Кліщ з Берега, і шептали уста молитву:

— Слава тобі, Господине, за личенько твоє Господне, що показалося праведне. Слава тобі, Ясночолє!

А Йосип любив сидіти на ковбані дубовому, любив курити тютюн-бакун і говорити, як він те сонце в Сербських та Албанських горах зустрічав натщесерце, і молився, аби жити під кулями. Бо вже і Франц-Йосиф не жив, а Йосифа з Берега все тримали і тримали на війні, на чужині, аж нарешті Австрія розпалася, і вояк пішки вирушив додому, де вже Державу Українську проголосили.

— Де сонце сходить, є книга, в яку записуються діла людські, — то вже моя бабуся Ганнуся докидала із запічка, на якому я ввечері спати вкладався.

— Воно рано сходить, міряє день, світить і гріє, а як зайде, то купається в морі.

«Йому холодно тепер купатися», — думав я і засинав на запічку під старою веретою, а мороз малював високі паркани на шибі, ховав зорі, а вранці мати казала, що то лиси стали на вікні аж до верха. Сонце їх розтопить, мати парою допоможе. А коли міниться сонце, то вже всі знають, що то — затемнення, і ніхто не вірить, тільки дуже старі люди, що його спили відьми та упирі...

Та вже збираються сестриці в коляду, а хлопці у Звізду, Вертеп та Маланку. (І я ходив звідарем, вертепником, маланкарем!) Уже дзвіночки радість творять, музики грають, а в горах трембітає трембітач, роги ревуть радісно. То колядниченьки ідуть! Хто в білім, хто в чорнім, хто в коротенькім, але всі ще молоді. Завертають у ворота сумні, та кажуть, що у веселі, бо вони самі веселість несуть і двір звеселяють. Чи дзвінок, чи роги, чи трембіта, але розбудять господаря:

— Чи спиш, господарю, чи чуєш? Чи дозволиш колядувати? Ой, устань, устань, засвіти свічку, — щебечуть сестриці, як ластівки, а газди, як соловейки.

— Дома господар, дома!

А вже до міста ходили та їздили! А вже накупили всього на свята, бо Коляда й Щедрівка раз у році. Горяни з тайстрами, підгірці з кобівками та кошиками вулиці перегородили. Торгує місто!

А село білить хати, рубає дрова, ріже січки. Перуть білизну, порядкують по дворах, чистять худобу, б'ють олій. (У нас чомусь не говорили «олія», але — «олій»).

Як пішла батькова мати, а моя друга баба, олій бити до Єзуполя, та й привезли її додому неживу, чи й там поховали, бо страшні завірюхи гуляли, намети вище хатів були. Ото вечерея була дідові з дітьми!

Дванадцять страв готували на вечерю: кутя, біб, капуста, голубці, гриби, риба, вареники, каша, борщ, кулеша... Ще придумає газдиня, що приготувати. Нині страви багатіші.

У горах живу ватру газди робили, а в нас сірник уже вбив живу ватру.

Не рубають дров, аби птахи не рубали кукурудзу.

Не сваряться, аби цілий рік не сваритися. Знімають усе з клинків, щоб не висіло, щоб повісельників не було.

З хлібом та свічкою, з ложкою меду, з пшеницею, з жаром і ладаном за сонцем тричі хату обходять, коли сховається денне світило за гори. Це аби худоба не хворіла. Для неї з дванадцяти страв газдиня хлібчик пече, аби засушити і сховати до весни. А коли йтиме корова на пащу, то цю дору (гречун) покладуть під місток, аби худоба хліб переступила.

Зарубували сокиру в поріг, перев'язували ножиці волічкою, щоб вовкові пащу замкнути.

Дівчата не люблять, коли вдень нежонатий прийде, бо не віддасться цього року дівчина.

А вже син несе Колядника — вівсяний сніп. То — Дідух або Василь, або Король. Бог рождається! А сіно-отаву під обрус. А соломку кинуть під стіл. То — десь Дід, а десь Баба. Сплять її на третій день до сходу Сонця. Часник під обрусом, хліб або й два (Василь з Маланкою) і свічка на обрусі, перев'язано ножиці олічкою, а газдиня бере чоловічу шапку на голову, аби могла ввечері вийти надвір простоволоса, коли забудеться, що без хустини. Та не можна шапку на стіл класти, аби кроти не рили в городі.

Медові хрестики на чолах, зв'язані лапки в столі перевеслом, аби вітер не міг розчахнути деревину в саду. Червоною ниткою стіл перев'язано, щоб родина купи трималася весь рік.

Намочи ноги в джерельній воді — ніяка бородавка не з'явиться на них, а потім на гостру косу клади ноги примовляючи: «Яка оця коса тверда, аби моя нога така тверда була, аби ніяка хвороба до неї не бралася!»

Баба Жажа виносить голки надвір, аби її нічого не кололо цього року, аби всяка колотьба щезла, і дірки в лавиці затикає, у які куделю запихала, коли пряла, і каже, що затикає роти своїм ворогам, хоч такого широкого рота, як у неї, ніхто більше не має на нашій Середині.

Микола Ковальчук мотуз тягне до хати й гузи в'яже на ньому, аби роти усім суддям зав'язати, і сідає на мотуз з гудзами. Мовчать гудзи під задницею, мовчать, а в суді не мов-

чатимуть, коли будуть судити Миколу за кілограм вкраденого у колгоспі жита.

Вже вийшла вечірня зіронька, і газдині кажуть, що треба до столу сідати, аби кури неслися добре. Виходить і вуйко Федь з рушницею. Вб'є не вб'є звірину, але в морозне небо бабахне на знак, що родина до вечері сідає.

А старий Гринчак повчатиме його:

— Хто хоче мати добру стрільбу (тобто рушницю), то мусить постити цілий день, аж перед вечерею має з нею порозмовляти: «Аби ти була мені послухна цілий рік, який я був нині слухний задля тебе».

Добре сороку застрілити в цей день!

— Віват! — кричить мисливець у себе під вікном, а мій батько не слухає. Він узяв косу до рук і два-три рази махне каменем-брусом по ній, аби не втнула йому руку чи ногу, коли коситиме. А найближчий сусід Федь Гармазій сокиру гострить, аби берегла його, а він аби був здоровий і не кликав мою матір банки ставити від простуди.

Василь Савчук бджоли має, то він цього дня за межу не виходить, аби рої з пасіки не тікали, і несе меду й води бджолам на вечерю.

А вже старий Гринчак-мисливець лізе по драбині й шепоче собі під ніс:

— Як підвалина вища від землі, як щабель вищий від підвалини, як стіна вища від підвалини, як дах вищий від хати, так аби я у селі був найвищий стрілець над усіма стрільцями.

А стара Качалиха взяла ліщиновий одноліток-прутик та й б'є ним закликаючи крота: «Киртице, киртице, не точи мені поле, бо буде тобі те, що жінці, яка свят не шанує!»

А куркам пшениці дає, аби яець нанесли.

А десь там, у горах, де ріки починаються, виходять старі ворожити-баїльники з дев'ятьма стравами надвір і баять: «Градівники, чорнокнижники, мольфарі, планетники, лісні духи, вовки, ведмеді, лиси — прошу вас на вечерю!» Вони і бурю запрошують на ситні страви, на палену горілку, на велике добро, і закликають, аби влітку вони сили не мали, не шкодили.

— Як не виджу тепер тучі, грому, бурі, так аби я їх цілий рік не бачив. Добрий вечір!

А вже свічка горить на столі, на сіні. А вже господар тричі кидає пшеницю з медом і горіхами до стелі, аби худоба так вистрибувала і бджоли роїлися. То жертва небові. Хлопчик-пастушок зернятко хапає, щоб швидко загублену худобину міг знаходити. А інші, щоб рій бджіл зловити.

Коби дочекати вечері через рік! І з'їдять по ложці куті-пшенички, і вип'ють горілки з медом, і по вечері підуть у солову мекати і бекати, і кукурікати, аби худоба і птиця велася, а в родині пасічника всі сідають посеред хати й мовлять: «Аби так тихенько у нашій пасіці було, як було в нас удома! Аби так тихенько бджоли сідали, як ми тут!» Не п'ють води під час вечері, щоб влітку оводи не кусали, аби спрага в жнива не мучила.

Уже і померлим душам вечеря на вікні стоїть, а зорі дивляться на це.

Дівчина взяла хліб під праве плече (крадькома спекла) і виходить надвір слухати, де музика грає, де собака гавкає, а де лунає чоловічий голос. Звідки голос чоловічий — з того боку і жених. Коли музика, то ще цього року весілля буде, а коли пес — то ще подівочить собі.

Кості з риби бережуть, бо коли когось у горлі задавить, то сплять кісточку, а попіл зсиплять у воду й будуть горло хворе полоскати.

З сіллю риб'ячі кістки перетерті худобі дають. Пастиметься добре.

І мати моя вийшла надвір подивитися, чи ясне небо. Коли зірок багато — яець багато буде від курей.

Посуд зі столів не забирають до ранку — душі померлих прийдуть. Сідаєш, продуваєш крісло чи лаву, щоб душечку не присісти.

Був звичай такий, що кум до кума, сусід до сусіда, брат до брата з вечерєю ішов.

Та тепер стріляють у селі, вбивають у селі, а баба з дітьми сидить і колядує, що в ліску, ліску на жовтім піску росте деревце тонке, високе, в корінь глибоке, верхом широке, маківка кудрява, цвіт багровий, а лист широкий. На вершечку сокіл сидить і далеко глядить, аж на край Дуная погляд його впаде, а там корабель пливе, а на кораблі сімсот столів, а за столами самі старі люди сидять — старі газдині з газдами та й усе ра-

дочку радять, що тепер не так, як давно було, не так як з пер-
новіку первовічного велося на землі нашій.

Кум до кума з вечерею не йде,
Син на батька руку здіймає,
Донька матері не послухає,
А брат на брата ніж витягає,
Сестра на сестру чарів шукає,
Сусід з сусідом не згоджується,
Донька матері суперечає.
Посмутилося, похмурилося
По всьому світу — маковим цвіту.

Сидять старі по білих хатах, при каганцях сидять і коля-
дують, і плачуть, бо дітей нема дома.

Нема брами золотом побитої, різьбленої брами нема,
і білих задвірків нема, овець нема, ні корови, ні сірих волів, ні
коня, ні крутих колачів, і в колгоспі тяжко працювали, але на
трудодень нічого не дали в цьому році. Хіба самогонку роби,
до Ямниці віднеси, хліба принеси.

Стріляють у селі.

А в ліску криївка була. «Богун» в ній сидів, та рідна тета —
полька з Єзуполя Марися видала сестринця енкаведистам.

Загинув у бункері, не здався «Богун» на прізвище Коваль-
чук. А перед нашою хатою облавники вбили «Андрія», а «Чай-
ка» врятувався. Ішли обидва до села, коли опергрупа в Коза-
ка на подвір'ї бушувала. Бій був короткий.

А я півстоліття шукав, хто ховався за псевдом «Андрій», і аж
в третьому тисячолітті довідався, що перед вікном нашої хати
за потоком у Бибиковім саду впав старший стрілець Ярослав
Мушак з Надвірної.

Але колядка віщує, що буде мир.

Батько задумався.

Він сидить кінець стола,
Кінець стола тисового...

А на тисовому столі три кубки стоять, чекають гостей,
а в одному кубку медок-солодок, а в другому кубку — багрове
пивце, а в третьому кубку — зелене винце — так колядка ка-
же, а насправді — то самогонка, яку навчилися робити під
час війни і по війні.

— Просим колядувати! І просимо до хати! Та веселої, щоб бджоли веселі були, худібка, птиця.

І колядують про трьох гостей: Ясне Сонечко, Світлий Місяць і Дрібен Дощик. Це про Різдво, Василя і Бабіну кутю (Водорще — Водохрище).

— А чим ти похвалишся, Ясне Сонечко?

— А як зійду рано в неділю, то зігрію всі села, всі міста, всі поля, всі ліси. Зігрію і світ увесь.

— А чим ти похвалишся, Ясний Місяцю? Чи не тим, що ходиш по небі, через сім діб — половина тебе, через два тижні — повен, а за три тижні знов половина, а за чотири тижні — відьми співають, лиш кров остається, і з крові тієї знову обновлюєшся. І люди хрестяться, зітхнувши глибоко: «Господи, слава тобі!». А мати моя ще й молитву шепоче: «Місяцю новий, запитайся старого, чи болять зуби мертвого. Як не болять мертвого, най не болять живого і мене, грішну, най не болять». І ще вона вірить, що місяць впливає на зміну погоди. Коли довго дощі чи сніги, то вона каже: «Як настане новий місяць — випогодиться». Коли морози тиснуть, то місяць їх пригрозить і втечуть. Мати молодий місяць називає, як сина, словом прекрасним: ЛАСКАВЕЦЬ. То влітку ласкавці світять, а взимку вони суворі, хоч і молоді. Ще розкаже мати синові, що брат братові снопи подавав. І молодший старшого підняв на вилах і держить. Убивця гадав, що ніхто не знатиме, а Місяць те бачив, відбив на своїм личку і людям показує. І буде це так, поки світа і сонця. Чи не цим ти хочеш похвалитися, Місяцю?

— Ні, не цим? Ой, як зійду я темної ночі опівночі, то зрадується гість у дорозі, звірина в лісі, пташина в полі, а риба у Дністрі.

Гості, гості! Раді вашому приходу в наших селах і містах! Навіть дороги-шляхи гостинцями називали. А при тих гостинцях корчми та шинки, та ресторани, а не каплиці, аби мала людина де від негоди сховатися, з Богом поговорити.

Гоноровий Місяць — парубоцьке сонце.

Гоноровий, бо рік ділиться на дванадцять місяців. І людей четвертувати в нього навчилися, як Довбуша на дванадцять частин та на дванадцять паль вивішувати. Вік, як рік, на дванадцять кавальців. Десять пальців дві руки — дванадцять,

десять пальців дві ноги — дванадцять. На небі сузір'їв — дванадцять.

Та місяць рахується від повня до повня. Над горою місяць повен! — пишу й співаю.

А його поділили на чотири тижні, а тиждень на сім днів, а добу на двадцять чотири години.

Місяць має чотири квартири: настає, уповні, ізповня, на згибку. Коли настає, то новим називають або молодиком, а коли згибає, то старим, нібито він дід старий. Та він з парубками ходить! Не один легінь у дівчини до передрання, поки місяць зійде, або поки зайде.

А в нас новий місяць купатися любить. Тоді дощі або сніги. Розійдуться хмари, очиститься небо, а він покажеться, аби сказали люди: «Сполокався місяць!»

А коли на погоді настане, то кажуть, що сухий місяць буде. Дивиться бабуся на небо:

— О, дивися, внучку, показався новак грубий, жовтавий, з тупими припешковатими рогами, звернений рогом до води, бо буде сльотавий місяць.

Або сніговий, коли то взимку.

І зарівняє гори й долини сніг, і нашу хату прикриє з дахом.

Та я любив, коли місяць тоненький, біленький, з острими ріжками, із задертим рогом у небо! Кирпатий — скажуть східняки. Такий ласкавець срібний буде погідний. На його ріжок міг би відро з водою завісити й не розіллється вода!

О скільки то повір'їв було-жило.

Коби його на праве око через праве плече побачити, то добре буде цілий місяць. А через ліве — недобре. А матері не опускають очей, а дивляться на місяць і дітей кличуть:

— Ідїть, дітоньки, і лягайте на землю.

І діти лягають!

Матері переступають тричі й тричі примовляють:

— Аби мої діти здорові й молоді були!

Бо нового місяця нечиста сила має міць лишень до першої неділі по повні, до східної неділі, а тоді вона тратить силу свою і не показується людям, і не має моці блудом людей водити. Бо хто ж то Рогатий і Лисий Дідько? Та ж Місяць — бог ночі.

Хоч яку роботу добре зачинати нового місяця, бо вона легко й прудко робиться. Коли місяць у першій квартирі на-весні, добре сіяти яре зерно і городину садити, то скоро й кра-сно вродить все.

Східної суботи добре митися в джерелі-головиці, але до схід сонця, тоді обличчя чисте й молоде. Добре східної субо-ти зарікатися від куріння, коли ти курець, коли ти пияк — від горілки; від бійки, коли ти — забіяка. Тяжко перший тиж-день витримати, а далі легко піде, і вам, наркомани, коли силу волі проявите й отямитесь.

Нового місяця, і взагалі місячної ночі, не можна каміння у воду кидати, бо Потопельники з Русалками впливають на камені з води та й сушаться до парубоцького сонця.

Та коли на згибку місяць, тоді страшно ходити, бо може щось показатися, або й навіть перелякати. Чують, як десь пи-щать мертвонароджені діти, яких збігленятами називають. Сказ знаходить на тих, кого скажена собака покусала. Мара водить людей, Блуд береться. Коли обличчя голиш, то воно старіється. Недобре новий будинок починати, бо тяжко в ньо-му жити. Зрубане дерево швидко старіє. Тільки сад добре садити, бо скільки днів до згибку місяця, через стільки років уродить садовина. Ворожбити примови говорять від хворіб, бо тоді хвороба гине, як і місяць.

Та днина, коли настає місяць, то — порожня днина. Не кла-дуть нічого в землю, бо не вродиться, не починають будову, бо мусить порожня стояти.

Вір не вір, але поезія душу випрямляє, серце омиває.

— А чим ти похвалишся, Дрібен Дощику?

— А я коли впаду тричі в маю, то зрадується жито, пше-ниця, всяка пашниця, і квітка, і дерево. І ти, господарю, зраду-єшся, і мир весь, бо він на хлібові стоїть. Коли хліб на полі, то радість на душі й клопоти, а коли він у stodолі та в коморі, то тоді і з другом, і з ворогом легко говорити. Коби було стебло-срібло і золотий колос, лиш не вінок терновий.

Ладний господар, ладний, коли має калачі білі з ярого жита, з ярої пшениці...

І вже мрія моя росте, слухаючи щедрівку.

В нашому лузі сивий оленець розігрався, і має він дев'ять р'жків, а на десятому — золотий терем, а в теремі золоте

крісло, а в кріслі золота Оля шиттячко шиє, золотом фарбує, і бачить Дунай-ріку за горами. А там качурик пливе, павку несе, а вона каже мені вбити качура, принести павку і за це вишиє мені сорочку таку, що буде з сонцями, місяцями і зорями. Буду я ходити в ній щедрувати чотири щедрівки під чотирма вікнами.

В одне вікно зорі дивляться і зозуля кує.
 А я щедрую.
 В друге вікно сонце сходить — соколонько співає.
 А я щедрую.
 В третє вікно сонце полудневе стоїть — ластівка піє.
 А я щедрую.
 В четверте вікно — соловейко щєбече.
 А я щедрую.

Гей, дівчино-дівчино, не мені ти сорочку шила, не мені в срібній зільниці золила, не мені милила винним яблуком, не мені прала в Дністрі, не мені сушила в тура на розі, не мені прасувала на тисовому столі...

Десь росте інша доля, я коня осідлав до неї їхати.
 А розкажіть мені, мамо, про три радості дівочі.

Перша радість — срібний перстень,
 Друга радість — шовковий пояс,
 Третя радість — пав'яний вінок.

А чия то дівчина чекала на козака, що поїхав для неї тройзілля шукати, а вона вже заручена. Гречна панна, гречна, бо до Галича іде... А в тому Галичі князі жили, княгині ходили, князів любили і не любили, як і в Києві.

І віддавали заміж княжен за княжичів, і знову все повторювалося...

Розкажи мені, книжко, про Кия, про Щека, про Хорива і про Либідь, а ще про те, чого я не знаю.

Розкажіть мені, мамо, про князя Володимирка, що переїсся до Галича рівно сімсот років тому, як я мав народитися. Він вино пив, на лови їздив і багато такого робив, чого літописець не написав. О князі, князі! Осмомисле, Володимире, Романе, Даниле, Леве, Юрію... Мовчать.

А дрібен дощик посилає з неба Золота Баба, що по карпатських верхах курить, віщуючи дощі.

Але нині інакша Бабина кутя. Водосвяття.

Але колись ще інакше було.

Росли ми здорові, як горіхи, бо піч (та сама піч, що в ніч з Маланки на Василя танцює і їде на гич) була за лікаря, а барометром — худоба. Бо коли худоба пасе-гризе до вечора пізнього, а кози лопотять вухами, свиня чухається об вугол і тріпає вухами, несе соломку чи ріпця до хліва, то буде негода.

Про ластівочку щедрують щедрівники. А ця птиця-ластівка високо літає на погоду, бо вона мудра пташка. Коли хтось повинен умерти, то на вікно сідає. Коли мав наш батько померти, залетіла до хати, під образом сіла. Як жінки вперше ластівку бачать, то дмухають їй назустріч, аби нитки не плуталися, коли тчуть, шиють, вишивають та мотають. Жінкою була ластівка. О, скільки фольклористи назбирали казок і легенд про неї! У «Гуцульщині» Володимира Шухевича читаю, що посварилася з нелюбом-чоловіком і полетіла-полетіла до коханого свого, аби взяв її від нелюба, а він не хотів узяти. Вернулася ласкава, а чоловік сказав:

— Ти вже тут, Ластівочко? Лети собі геть!

І зникла! І щовесни гніздо ліпить в сінях коханого свого десь на краю світу. А моя мати-ластівка розказувала, що її коханий не вернувся з війни. Десь під Дуклею в Бескидах лежить.

А курка не така як ластівка. Куркам і одного півня досить. Двадцять куроць, а півень один. Курячі звички знає. Коли допізна нипає, шолопається, хвостом віє кура-чубатура, то вже сподівайся дощу, а коли в поросі купається, сидить, то на суху і довгу погоду.

Так говорили нам. А ми високо голови несли. Дивилися вгору, бо коли ясне й дуже синє небо, то на посуху. А зорі маленькі — на добру погоду. А коли сонце в обгороді, то на дощі. І Дикі Баби курять лісами та верхами на дощі, і сухе дерево в лісі падає на негоду, і дим стелиться по землі, і мухи докучають, сова пугає, то на дощ, то на сніг, а коли каміння слизьке в ріці, то на зливи і повені; на негоду бульки та піна на воді стають, жабки на деревах крікотять, рибою вода пахне. Взимку лід іде, то влітку — буря буде. Особливо, коли місяць у обгороді, тоді вітер піде лісами й полями. Будуть буревії-буреломи! Свині кричать на бурю і студінь.

А коли сопілка в селі красно заграє, голосно, то погода буде. І гори близько стають на погоду, і Чумацький Шлях

одностайний. На погоду руки гладкі, не шорсткі, коли вмиваєшся, і жабка з вечора, як цвіркун, співає.

І сниться худоба та похорон на зміну погоди.

Коли свято Покрови на старий місяць — буде зима тверда.

А вже дзвіночок дзвонить, — колядують, а береза віншує:

— А за сим словом, будь здоров, господарю, та не сам із собою, а з молодого жоною, та з малими діточками і з колядничками. Віншуємо щастям-здоров'ям, прибутком добрим і віком довгим! Хай буде у кожній кутині по дитині!

Просять до хати:

— Просимо на коляду! Хоч не велика, та прийміть за велику.

— Велика! Велика! Аби ви були такі великі, як цей дар великий.

Чи то правда, що господар гроші разував, а жінка колачі (не калач, а колач, бо від кола!) пекла, а син коники чесав, а донька хустки прасувала? Коби лиш сліз не лили в цій хаті, бо з жіночої сльози утворитися може криниця, а з чоловічої — солоне море.

Тепер можна і затанцювати. А чи вмієте, колядники, танцювати — льодом до льоду ватри кресати?!

— Вміємо!

Пішов табір колядників, а вертепники йдуть за ними.

А пес доїдає старе осине гніздо, аби злим був як оса.

Отава зі стола — корові, аби легко телятко родила, чи овечці, бо вона і годує, і вдягає, і взуває...

На смітті святошному добре руки гріти, аби не боліли від роботи.

На дворі їсти не можна, бо звір з'їсть худобину, а птахи зіп'ють зерно з колоса.

І пшеницю, жито, овес не можна по імені називати, а тільки «зерном», а мак — зернятами, аби воші, блохи, блощиці не плодились.

Підходить Маланка з Василем, з Дідом, з Ведмедем, Музикантами, Циганами, Козою, Жидом і Сурою, Смертю, Дідьком, Бузьком, Козаком.

Ви бачили, як шиються маски та збирається одежа стара, як шапку Василеві зі снопа роблять? То вже кінець Коляді приходить, бо Маланка Дністер перебродить у рясному фартусі. А опівночі з Маланії на Василія небо отворяється, а вода

в криничках перемінюється на вино. А в інших селах це стається на Другий Святий вечір по вечері.

Тече, тече вода червона та з Чорного лісу, який колись Печеніговим називали.

Ми сидимо коло вікна і дивимося, як буде небо відкриватися, як Бог вигляне з раю, а тоді треба просити або здоров'я, або багатства, або кохання, але тільки одне.

Не бачили!

— То треба на току стояти на колінах! — каже батько.

Одна випросила постіл грошей, а друга двоє хотіла: корови і вівці, та й попросила в Бога «беме», але нічого не дістала, бо й з Богом треба говорити гарною, зрозумілою мовою і не хитрити.

Та я дивився на піч, як вона почне присідати танцюючи, і ліз на піч, аби зі мною танцювала, а вона не хотіла. Я дубав ноженятами:

— Та гуляй, дурна!

А вона не могла, бо стара була, з двома коминами, з рурою. А моя бабуся, хоч і стара була, але танці любила.

Баба зганяла з печі внука:

— Тікай, хай спочине нині піч. Вона цілий рік служить, а на Старий Новий рік віддається.

І кидала баба зерна на піч, на весільний коровай.

А прийдуть старости тету Олесю сватати та й буде вона колупати піч, аби Нечиста Сила не зашкодила в шлюбі. Та приїхав шофер-кубанець Іван, дітей нащадив та й розлучилися на старі літа, бо водій обманював тету Олесю та й пиячив.

Як приходили Маланки, утікали всі діти на піч. А коли позасинаємо, то піч тихенько їде до міста на гуляння. Має овес — будуть її коні не голодні.

Опівночі, перед Різдом, говорять коні, корови, кури — вся живина. Якби ліг у яслах спати — чув би. Гроші горять — очищаються. А Купальської ночі трави людською мовою говорять, дерева з одного місця на інше переходять.

Але на Старий Новий рік на припічку — «городчик». Мати грані-жарин набере: «Оце картопля, оце ячмінь, оце коноплі, оце цибуля, оце капуста, оце огірки». Коли жарина зітліє і тільки білий попіл залишиться, на те й політок буде, а коли зітліє і чорний вуглик залишиться — не вродиться нічого.

Ложка має держак і їдало. Припирали ложки їдалом угору, називали іменами хатніх. Чия ложка впаде, той умре. А коли дочка по вечері збере ложки й подзвонить ними на порозі, то вчує, в котрій стороні собака загавкає, звідти й жених прийде чи приїде.

Рушницю чистить мисливець, аби цілий рік іржа не їла. Корові у ріг ртуті (живого срібла), та й уже чередільниця-відьма молоко не відніме, бо заправлена корова. А ртуть із Закарпаття привозили.

Дівчата на дев'ятий кіл у плоті ворожать, а матері дивляться, чи над Галичем ясне небо, бо коли з долу ясно, то врожай буде, а коли над горами ясно, то неврожай буде.

Піду ноги мити в потоці, аби не мерзли ніколи.

А ті дівки, як кобівки, геть розуму не мають у своїх головах. Добре каже Михайло Олійник, що у дівки довгий волос, та куций розум, з ребра зроблена Богом жінка, а мозку в ребрі нема. Ідуть дівчата увечері до стайні ловити корів та биків попід животи. Коли бика зловить, то щаслива, що віддасться, а коли корову за дійки — ох і люта! А Ковальчукова Олесья огера зловила! А він її так копнув, що летіла до дверей.

З повісма хлопчика і дівчину робили, палили, чи любляться, чи горнуться одне до одного. Та краще два сірники взяти й запалити.

Павука дівчина зловить і у горнець вкине, накриє. Як почне снувати павутину — будуть заручини.

Хлопчики маленькі, як бджоли, жеребки роблять і в шапку кидають: свиня, вівця, смерть, щастя, жінка, чоловік...

— Ей, тягни!

Що витяг — те матимеш. Дівчина хоче «старостів», газди хочуть «бичків» з вербового пруття вирізаних, теж жеребки.

А баба Ганнуса шість цибулин по половині розрізала, сіллю посипала і поклала на вікно. Вдосвіта дивиться, на якій цибулині сік виступив — ці місяці мокрі, а сухі — погідні.

Міряє дев'ять ложок води. Як більше до ранку, більше й молока. Бере мати чоловічу шапку на голову, бере хліб та й іде по воду. Дає хліб воді, тричі купає «гречуна», а сама вина у річки просить.

— Не беру я води, а меду та й вина! Не купається хліб у воді, але я в здоров'ї та силі.

Котить хлібом від порога, аби худоба здорова була. Одні кажуть, що то «гречун», а другі — що «Василь».

Доторкає кожному до голови:

— Кобисте були такі величні, як Василь величний.

Кілька монет у воду кине.

А ті дівчата геть подуріли: Ткачівська на лотоки біжить і примовляє: «Як тут б'є вода на колесі, так аби хлопці наді мною билися!»

І вмиває личко на морозі.

А соромлива в солі вмивається:

— Як без солі не може людина, так аби і хлопці без мене не могли жити.

А трстя внесла криничної води, вкинула васильку, на-шкребла срібла з ложки чи монети, вмивається:

— Аби я така приємна була хлопцям, як ця вода і це зілля.

І думає про весілля!

Але весілля гуляють по Йордані. А на Йордан (Водорще) воду святять, і щедрівками кипить село. І в кожній щедрівці надія на шлюб.

Маланка щедрівку почала про пахучий васильок-зілля, що росте в городці і його треба тричі на день поливати, сухе листячко підскубти, хлопцям дарувати, а собі найкращий васильчичок у русу косу затикати. А вже парубок Василь під острішком стоїть, а вода йому на біле тіло зі стріхи капле.

Гей, Поганка-Маланка, Малова жона, сяка-така господиня за Василем-Велесом повіялася.

Чи, може, вона тому Миланка, що мила Василеві? Бо чомусь називають її Миланкою, Меланкою, Маланкою. А Поганкою тому, що з поганських (язичницьких) часів прийшла до нас. Вона якось інакше називалася в дохристиянську добу, а новітні священники наклали на язичницьку назву Маланку, бо ж Маланка (Меланка) по-нашому Чорна, Темна... Ну й ім'я! Не позаздриш.

Позамітала Маланка людям хати від порога до стола, віник свій пхала у вапно та в глину, і лавки газдиням мазала «мила», припічки. А Дід бився з Бабою, мирився і цілувалися, а Циган постукував молотком-клевцем, просив масла і сала, бо дитина в окріп впала, треба мастити. Циганка ляльку по-

клала на лавицю, а сама ворожила. А на Рогатинщині ляльку називають Маланкою.

Смерть косою дівчат на печі досягала, а Чорти скакали, дзвінками дзвонили.

Крадуть хліб, солонину, пампухи, медівники, а Козак вимагає порядку. Коза скаче, аби врожай був.

Десь гроші палахкотять. Тричі спалахне і йметься зелено — то чисті гроші, а червоно — нечисті. Ніж заб'єм у землю, чобіт кинем, шапку. Чисті візьмем навесні, а нечисті... Душу треба чортові записати, бо інакше скажить тебе вітер-буря зла або грім уб'є через закляті скарби. Хай лежать у землі!

Газда сокиру поклав коло постелі, аби він і всі хатні на сокиру стали ногами.

Горить на Новий рік сміття, тричі перескакують через вогонь.

То перевеслом, то ключчям перев'язують дерева у саду, аби сад родив щороку і листя не рудавіло, гусинь його не їла.

Дощ у цей день — на мир, мороз — на здоров'я, а сніг — на заробітки добрі.

Уже не роблять хрестиків з воску, не кидають у воду, не миються.

Та знову роблять йорданський хрест на ріці з льоду, прибирають смерічками, поливають соком буряковим, аби червонівся над ополонкою. Не роблять хрестиків з пшеничного тіста, розведеного на свяченій воді, і господар з хлібом, губкою і трійцею довкола хату не обходить і не підкурює всіх, аби ні хати, ні людини переполох не брався. А колись був такий звичай. Тепер тільки кроплять свяченою водою в хаті, стайні, коморі, столі й надворі, щоб нечисту силу прогнати. З вівсяного снопа кропило, син з хлібом наперед, а батько з водою за ним. Той син з хлібом — це я маленьким.

Риб'ячі кісточки в межу забивають, аби кроти не рили городців, а рибак до риби примову має. Шматок сіті на палиці: «Ловлю рибу».

Ту солому, на якій стояв піп, хапають, бо то для продажу худоби добре.

Не можна прати на річці, аби бурі не було.

Каліка стояв у воді на Йордан, каліка, що був на війні. Умер від гангрени.

— Яка гостра в ріці вода, аби мої ноги були такі ostrі.

Вискакують босі на сніг, аби не пітніти влітку.

Набирають у збанки свяченої води і каміння, аби головки капусти були тверді, як камінь. Кладуть це каміння влітку між ряди. А нині «моржі» купаються на Водосвяття.

Дівчата попа хапають за фелон. Котра перша вхопить — та перша заміж вийде.

З трійцями засвіченими і водою йдуть до хати. Три хрестики кладуть трійцею в хаті над столом і гасять трійцю.

Дівчина шепоче:

— Водице-арданице, умиваєш гори і долини, біле коріння, жовте каміння, вмий і мене від всякого лиха, від остуд, аби-м була чиста.

Від свяченої води утікає все лихе: і буря, і туга, і птаха.

Свічка на столі. Газдиня колач розриває з газдою, кому більше щастя впаде в цьому році.

А вже весна відмикає пташиними ключами небеса для блискавок і громів, а землю для рясту. Відмикає землицю, випускає травичку під музику великої води. Бички бушують, бо весну чують.

Льоди попливли, чорна земля парує, плуг її оре, сік у березах гуде, бруньки скоро попукають, верба коси на холоді дощами змие.

Радість розливають прозирени-підсніжники, синьоокі проліски, рожеві медунки, жовтуваті левкої, анемони-конопельки і фіалки веселяться лужками-моріжками, де жайвонкові води по крильця, трави по колінця, а їжі по дзьобик.

Та що то сталося в природі двотисячного року, що вже на Миколая Чудотворця підсніжники зацвіли. Ще й сонце на літо не повернуло, зима на мороз не повернула, а весняні квіти вилізли із землі та й мерзнуть, зустрічаючи третє тисячоліття.

Колись такого не було...

...А кінь біжить, вогонь з каменю підковою викресує, копитом камінь розбиває, хвостом шлях підмітає, вухами небо підпирає, очима зорі ввечері перелічить.

А від Чистого Четверга до Петра й Павла зозуля кує.

І про що вона співає?

Перша радість — личко біле,
Друга радість, — брови чорні,
Третя радість — гіркі сльози...

Як мати плаче — то ріка тече,
А як сестриця — стане криниця,
А коло жони — хоч би росиця...

Стрітіння!

Стрілися Зима з Літом, пішла луна білим світом! Стрілися Зима з Літом, а свиня з Вітом! Бик у стайні бушує, бо тепло чує, а корова риче, бо весну кличе! І нині мало хто знає, що Віт — це Святівіт — бог язичницький.

А дівчина стоїть і слухає! Стоїть та й усміхається! Бо з давніх краплі снігові, як сльози радості з синіх очей, та й на білий сніг!

Стоїть дівчина — плаче, бо заміж хоче, а кавки-гайворони чубки тополь укрили, криком ніч заповнили, бо їсти хочуть, і гнізда рихтувати пора, бо теплий вітер із-за гір повіяв, венгерка над Горганями засвітала. Ворон кричає, дівка плаче, а хлопці сміються!

Та хлопці вже б'ються на дівчині!

Та вже час і пора Зиму замикати і Весну закликати пісню!

Летить галка через гори, несе ключ залізний — не підійшов!

Летить жайвір через ліси, несе ключ срібний — підходить, та не відмикається, бо замерз-застиг за довгу зиму замок.

Летить бузюк-лелека понад поле, летить з Африки далекої, із Кенії, несе ключ золотий, а на нього сипле зима сорок кошків снігу, а вітер студений хоче з пуття збити, на весну сипле, бо він уже двері до весни відчинив!

Небесні ключики — проліски мільйонами.

А вже зозуля дзвонить ключами! А вже і ярі бджоли зазвонили ключиками, і потоки, як ті ключі, дзвонять спочатку, а потім гудуть, як дзвони, і не бояться нічого, бо вже птахи крилами кригу на ріках розбили, і щупаки хвостами трощать її.

Замкнулася зима, відімкнулося літо! Сік у березі аж гуде, льоди попливли, чорна земля парує, плуг її оре, вовче лико цвіте, верба козяча, первоцвіт-ряст, смикавки-левкої, рожева медунка і дівчина цвіте, як писанка-галунка...

Сонце над світом! Відімкнуло землицю, випустило травицю, усе брунькує, бо спів пташиний чує, гнізда кладуться самці б'ються, проліски синіми голівками до анемонів-кологеньок доторкаються, а стокротки-маргаритки з фіалками по лугах сперечаються, який колір миліший, чи білий, чи фіалковий! Весна запахла.

А вже жайворонка небо всього вкрило, а він хоче дзобком його продовбати, щоб очком-зеренцем до вирію зазирнути, чи Зорі з Місяцем там ночують і чи пісню його чують... Летить вгору, то вниз падає! А земля, мов перина, а світ, як дитина! Файно!

А вже весна випускає теплу росу на жито, на пшеницю та на всяку пашницю! Та хай росте пшениця-«білоцерківка», пшениця-«миронівка», жито карпатське в корені коренисте, в середині стеблисте, колосом колосисте, а поки що корчисте і зелене, аби до Зеленого Юрія птаха в озимині могла сховатися, а зайчик народитися! Та хай буде зерна ядро, як відро, а колосок, як пиріжок, а з колосочка — пшениці бочка, а в млині примолот, а в печі припічка, що хліб на столі, а портрети предків на стіні!

А вже сади молоком, а городці тюльпанами червоними закосичилися. Так земля весняна зацвіла, а гори ближче підійшли, бо вони цвітуть верхом снігами, а низом — садами!

Зазеленіли долини, звеселіли гаї та діброви і навіть темні бори! Радіє звірина, птаство, і возрадувалася навіть блискачча ящірка — саламандра, отой теркач по-нашому, що з пня вилазить. А соловейко в лузі все «тьох!» та «тьох!» Вийшло дівчатко чічки збирати, квіти збирати — віночки вити; віночки вити — веснянок співати! А веснянка — то гаївка і гагілка, і магілка, і ягілка! Та про Дива-Ладо, та про Весну, та про вербову дощечку, та про Джуса, та про Коструба, та про Білу Дану-Білоданчика, та про Юрія Зеленого...

Тройзілля горить синім вогником — то барвінок цвіте у буковому лісі. Навіть у криниці барвінок зацвів! І нарциси дикі за горами, і городні нарциси під хатою!

Іде дівчина травною-муравою, а дощик — за нею...
Дощик дрібненький на рукав біленький...

А коник — долиною! Хвостиком слід замете, вухами небо підпре, очима зорі перелічить, а копитом-підковою камінь розіб'є, вогонь-блискавку добуде!

Загриміло! «Камінь-голова! Камінь-голова!» — примова, щоб голова не боліла.

Закувала зозуля! «Маю гроші, зозуле! Маю гроші!» А вона кує та й кує! А вона кує та й кує! Комуś літа лічить. Щебече річка на броді, а риба хвостом хоче сонце перебити. Риба треться! Курка несеться! Черв'як черв'яка шукає! Палицю вербову запхав у землю, а вона ожила... Застромив у ґрунт дишло, а віз виріс! Така земля наша!

І ми росли на Підгір'ї та в горах Карпатах...

Земля наша над Прип'яттю, Десною, Північним Дінцем і над Чорним морем. А Чорна гора пускає «кольорові» води до Чорного моря. То ріки довкола карпатської Чорногори називаються дивно так: Білий Черемош і Чорний Черемош, Біла Тиса і Чорна Тиса, Золота Бистриця і Чорна Бистриця та ще й Ворона — Бистриці притока. А над «кольоровими» річками стоять «кольорові» села: Білі Ослави й Чорні Ослави (далі Чорний Потік і Золотий Потік), ще Зеленичка й Зелена — річки й села, Красний Луг, Синяки й Синячки, Срібні потоки, Золота Баня.

А Чорний ліс пішов за Дніпро й за Дунай пішов від карпатської Чорногори. То колір Півночі — чорний.

О Карпати, Карпати мої — підково на чверть Європи!

Підково коня Дажбожого, що в небесах пливе щоднини й Сонцем називається, до нас усміхається, вічі цілує золотим промінням.

А над Дністром археологи добули селище, якому шість-сім тисячоліть! Кольорова кераміка трипільців росте-цвіте й нині в гуцульських містах і селах.

Дністром до Чорного моря пливе з Галича золота коробійка (звідси й корабель), а в тій коробійці красная панна шие-вишиває братові сорочку: на комірці зоря й місяць, на пазушках райськії птиці, на рукавах сивці-голубці, а на придолі — тури й олені.

— А ми, хлопці, — казав мій предок-галичанин, — зробимо собі не мідянее човно і не золотее весло, а купимо шкуту під білим вітрилом.

А від шкути походять Шкутяки. Поширене прізвище таке в селах під Чорним лісом.

Ще у XVIII—XIX століттях на Дністрі можна було побачити шкуту — найбільше парусне судно для перевезення солі, зерна. Карпати багаті не тільки на сіль, але й на дерево, з якого майстри робили у верхів'ях рік комеги, дубаси, галери, бати, півбики й бики, човни, чайки, лодії (лодки), каюки, пороми...

Але тільки шкути мали вітрила з полотна, яке ткали в галицьких селах, напинали паруси на щоглу, яку утримував стіл. Коли з вітрил по щоглі стікала дощівка, чи річкова вода наливалася через борт, то її відводили зизою. (В цій місцевості, де живуть Шкутяки, є також прізвище Зиза.) Обабіч столу знаходився вантаж, який накривали солом'яними матами. Чотирнадцять, шістнадцять, а то й двадцять веслярів сиділи вздовж бортів на лавках, а керманич-стерновий правив шкутою, інколи оглядаючись позад себе, то на буду (так тоді називали каюту, де було ліжко й чотири полиці, як у залізничному вагоні середнього класу), то на кухню, де стояли котли й горнці для приготування їжі і для смоли, яка надійно захищала борти й дно судна від води.

Тоді міряли все на лікті. Лікоть мав приблизно 60 сантиметрів. То ж уявімо собі судно шириною 10—11 ліктів і довжиною 46—50. Матроси тоді називалися шкутяками. Очевидно, що на такому судні плавав колись предок теперішніх Шкутяків. Можливо, що був то майстер. Місця, де робили шкути, називалися палями, кораблицями, і, можливо, що на Забиччю, в селі Петрилові Тлумацького району Івано-Франківської області, робили бики.

Та не про судна наша розповідь, а про походження прізвищ: Шкутяк, Бат, Комега, Дубас.

Але то довга пісня, бо всіх прізвищ не перелічиш.

Мені співає пісню на ріці моторовий човен. Сідаймо, наздоганяймо Русалку Дністрову чи дівчину-вишивальницю. Під місяцем, під високими зірками перехопимо її, і, може, комусь подарує нову сорочку на весілля.

Місяць і зорі будуть світити,
Райській птиці — щебетати,
Сивці-голубці — гудіти,
Тури й олені скакати...

Але де ті гніді тури?

У назвах наслених пунктів! Велика Тур'я, Мала Тур'я, Турка, Туречка, Турин...

О, скільки тих назв з двох слів! Великий Ключів і Малий Ключів, Верхній (Вижній), Середній і Нижній Березови, Середній і Нижній Майдани, куди ще недавно тури-зубри заходили, та їх повбивали браконьєри й поїзди, лісничі.

І Лісна Діва не вберегла зубрів під Страгорою. Погано стерегла! І ми їй не допомогли.

В нас муфлони були й загули і лосі. Винищили їх, як колись мамонтів, шерстистих носорогів, левів.

А де гніді тури?!

Цих люті зими з'їли й ще лютіші люди.

Похолодніло у Європі 1430 року.

Ловці сіддали коней, озброювалися ратищами й луками з хортами, з соколами їхали на лови.

Спис на тура, хорт на лиса, сокіл на лебедя.

А раніше тепліше було, як нині, бо виногради в назвах населених пунктів і наших старовіцьких співанках.

Сокіл полинув у виноград і вже куропатку несе.

А красен легінь з Дунаю срібний перстенець везе, з полонини-чистополя вороного коня жене, з піднебесся красну дівчину веде, і зупинився, бо через калиновий міст стадо йде.

Кінь вороний вухами гостей вітає, очима листи пише, золотим копитом камінь креше.

А ми співанок наслухалися!

А ми казок наслухалися!

А ми легенд наслухалися!

Та й підемо, сядемо на колгоспних коней і поїдемо до водопою. Золоте копито камінь креше!

Нема й в короля такого коня, хоч і боки позападалися йому...

— Вішта! Гайта! Вйо!

Золота грива поле прикрила, шовковий хвіст слід замітає, підкова камінь пробиває!

Коня забрали до колгоспу. Він мій чи не мій?

І що то за воїн був, що коня в дар не взяв, полумисок срібла не взяв у галичан, золоту шаблю не взяв, а хорошу дівчину взяв? Пішла за княжича-верхівця.

Чи не він лежить у лісі Лазах у високій могилі?

Чи, може, він лежав перед нашою хатою? Ту могилу вода з берегом зарвала й забрала. Тілопальне поховання було.

Кінь скинув тебе у річку, а сам утік!

Батеньку, піди, коника знайди...

Натягну лучок із біленьких ручок, а в кишені самопал, щоб салютувати на Великдень.

Де казки мого дитинства?

А перший Великдень з паскою-дорою і Поливаним По-неділком.

А другий — Навський чи Мертвецький.

А третій — Рахманський, четверта середа після Пасхального Великодня (Це — Переполовинення П'ятдесятниці).

А четвертий — Солов'їний, п'ятнадцятого травня.

А п'ятий — Русалчин (Мавчин, Повітрулин) — в четвер перед Зеленою Неділею, а в деяких місцевостях — в четвер по Зелених Св'ятах.

О гаївки! Бджоли гудуть, дзвони і співи...

А вже Юрій у золоту трембіту трембітає, теплу росу випускає на жито, на пшеницю, на всякую пашницю. А хай росте в корені корениста, і буде зерна ядро, мов яйце або як відро. Тому й качаються по озимині і яйця котять на Юрія, коли по городах ватри горять, а на Чорній горі сам Юрій Зелений (Змієборець) живу ватру добуває, для людей і для Лялі, що вчора свято її було.

А вже вишневий цвіт — молоком, а тюльпани — кров'ю. Кров з молоком — врода жіноча! Кров з молоком — земля зацвіла! І відьомське чарування: молоко з кров'ю...

Джміль з фіалкою танцює. Зазеленіли долини, звеселіли гаї та діброви і навіть ліси-темеї, де ведмідь ходить, їсти шукає, а над ним сойка скрикує — на тривогу.

А над рікою щебет пташок і трава-мурава дівчат манить. Дощик дрібненький на рукав біленький.

Вийшла дівчина квіти збирати.

Квіти збирати, віночок вити, веснянок співати.

Та про Дива Ладо, та про Весну-Красну, та про вербовую дощечку, та про Джуса, Кострубонька, Воротаря, Зеленого Шума, Білу Дану, Царівну.

А хай буде в полі укісно і намолотисто, а в коморі повно, і в млині, і в печі, і на столі.

Мати зав'язувала по грошикові у сорочечку і казала йти слухати, чи в лісі або в лузі зозуля не закує, бо коли без грошика — то без грошей буде цілий рік.

Надслуховувати першого «ку-ку» і не глумитися їй, бо якби тричі їй кукнув, то вона клене:

— Будеш кукати вітцеві й матері своїй!

А якби зозулі перестали глумитися одна одній навесні, то Осина-Гаргон у скалі розв'язався б з дванадцяти ланців. І розкується, коли забудуть писанки писати і за кукуцями-вогниками Живного Четверга бігати, жребці («старости» й «бички») по хатах на Новий рік носити. А той Осина має багато інших назв: Аридник, Чорний Арія, Триирод, Трияведа, Диявол, Сатана, Щезник, Зманійник...

Підкидає зозуля полонинці-плисці яйце у гніздо. Мухами плиска годує. Знесе яйце другій полонинці й стає тоді зозуля половиком-яструбом.

Вона з дівчини, що була в полонині з худобою. Осинавець-Кукук перекидався легінем і ходив до неї. В неділю та свято не йшов, бо сидів у пущах та скалах.

— Кукуку мій, кукуку! — кликала.

А мати звідала та й взяла її додому. Вона плакала і вдома за хлопцем.

— Ти мені докоїла уже з тим Кукуком! Бодай-єс кукукала, поки світа та сонця!

Вона стала птахою і полетіла у вікно. І донині одна зозуля каже: «ку-ку», а друга «ку-ку-ку».

Цвіла яблуня — бджоли роєм!

Відцвіла, зав'язалися яблука, достигли — круглі, як земля!
Дітвора роєм...

Яблука зірвали — листя вітер носить.

Гола яблуня — ніхто не роїться. Ні бджіл, ні дітей, ні листя. Уже білі мухи зароїлися. Вже зацвіла холодним цвітом зимова яблуня, а синиця та сойка той срібний цвіт струшують.

Але то не срібло, то тільки від срібла цвіт.

І сонце те саме, що влітку, але не так гріє.

І люди такі, як сонце літнє, і такі ж як сонце зимове.

І як весняне!

І як осінне!

Коли молоде жито, то хто годен знати, котре стебло дасть колос повнозерний, а на котрому пустий стирчатиме?

А чи годен хтось сказати, коли цвіте жито, в котрому колосі буде зерно, а в котрому чорна головня?

Та й чи годен хтось здалеку побачити в золотому колосі головню чорну?

Думаю про пережите і про людей, яких знав і знаю, про яких пишу й співаю. Ці люди начебто ті дерева, що пережили не один циклон, не одну грозу, не одну хугу, не одну бурю шаленого, шаленого, шаленого двадцятого століття!

Мій батько був поранений в Альпах на італійському фронті в роки Першої світової війни, куди його загнав австрійський цісар разом з іншими українцями-галичанами, коли у їхньому рідному краю танцювала кривавий танець російсько-австрійська війна. Вовчинецька, Чорна й Лиса гори, ліс Лази ще й досі стогнуть голосами поранених, ще й досі кості вбитих не перетліли, а могила січових стрільців уписалася в могили галицьких князів та воїнів, що на полях та обабіч Княжого (Верхового) гостинця-шляху.

Батько то йшов, то їхав додому, перепливши річку П'яве, щоб не здатися в полон італійцям.

А вдома була вже самостійна Україна. Багацькі сини ховалися, щоб не йти Україну здобувати, а мій батько-сирота пішов. Його ще пам'ятають річки Свірж, і Дністер, і річка Опір пам'ятає, як він залізницею повз могилу князя Святослава приїжджав у Лавочне по зброю для Українського Війська, а там його і ще кількох січовиків-воїнів відрізано польськими та румунськими військами, і вони через Закарпаття, через гору Сивулю пробивалися до Станіслава наприкінці травня 1919 року.

А тут за ним польські кулі чигали...

І оженився на хворобливій дівчині, з якою й року не прожив.

І сестру її взяв, але й вона довго не прожила.

Його взяли з кіньми й на третю війну, Велику Вітчизняну— так нас навчали в школі називати її. Поїхав зі своєю кобилою і сусідським коником. Наказали зброю радянським воїнам підвозити. В Карпатах, де на лінії Арпада навіть камінь плакав, мало не підірвався на замінованому мості.

І була ще четверта війна, може, найстрашніша, коли воювала Українська Повстанська Армія. У сусідній хаті — партизанський шпиталь, а за стіною, в коморі, — криївка. І моя мати Марія-«Тополя» носить до Станіслава, до Тязова, до Крилоса, до Галича штафети.

А мене маленького партизан-тезко на пораненій нозі колише, а іншого разу голодні чекісти-облавники їдять сирий біб з решета й дають потримати в руці автомат. Удень одна влада, а вночі інша. І повішені, і замучені, і вбиті.

О Господи!.. Що пережив ти, мій краю!

Батька записали до колгоспу, бо сам писати не вмів, пригнав до стайні сиву кобилку та й зостався конюхом, боровся-беріг, щоб його любов не з'їли колгоспні свині, — вибракувати хотіли її, норовисту..

На сорок третьому році життя, у тридцять дев'ятому, коли ліквідовували неписьменність, сів за парту, навчився літер, та не навчилася стара голова з букв слова складати.

Батько перед смертю три вечори підряд розказував про своє життя, ніби сповідався.

А мати народилася тоді, коли батько перший раз женився. Потім його жоною стала. Вона підмовляла старого, аби вуса зголив, — думала, що буде молодший.

— Може, би ми йшли обідати! — кликала, бо ні «ти», ні «ви» не могла сказати.

Материні оповіді лягли на моє серце та й болять, бо про святе не можна будь-як оповідати.

Мати, коли сердилася на мене, то казала:

— Качка би тебе копнула!

А я, малий, сидів з вудкою над річкою Луквицею, як мій дідо Кирило, який не дочекався внуків бачити, та й мізкував: «Як мене може качка копнути, коли вона сама добре ходити не вміє — перевалюється з боку на бік, а підніме лапку — впаде?»

Мати любила співати, грала в драмгуртку, декламувала вірші. Вона носила мене на руках попід ліс, понад річку, а в найприкрішу хвилину втопитися зі мною хотіла... Вона мені Шевченка, Франка, Лесю Українку показувала й за руку повела до них, і навчала, як на світі жити:

— Маєш бути рівний на рівній дорозі!

А коли злість находила на неї, то було:

— Світ би тебе не знав, батяре пустий!

Та я хотів, аби світ мене знав. А мати, мабуть, не відала, що батяри — то розбійники-опришки. Так в Угорщині опришків-гайдамаків називали. Але мати ходила до школи за часів панської Польщі, а тоді наших опришків добрим словом не частували. Розбійниками прозивали, збуями. А в казках, записаних мною, лихих розбійників опришками оповідачі величають...

Але славу про Довбуша не вдалося перемолоти на жодних жорнах! Жива та слава!

Я — ровесник звільнення радянською армією Галичини, Закарпаття, Буковини від гітлерівської чуми.

«Вигнали одного окупанта, прийшов новий», — говорили в селі, сподіваючись, що Україна буде вільною.

У тому кривавому кипінні українські землі збиралися докупти.

Я пам'ятаю повоєння...

Тепер багато літератури для дітей, багато пісень, а ми вчилися не тільки пісеньок дитячих. Наші кишені продірявлювали знайдені патрони, шрапнель, порох, гранати, а пісні приходили до сердець наших різні й серйозні. Ми росли з піснями січових стрільців, з піснями української повстанської армії, з піонерськими та комсомольськими піснями на устах. Ми вийшли з великого горнила. Може, тому-то на весіллі, де найбільшими ласощами був шматок сухого калача, мені запам'яталася й розсмішила мене жартівлива коломийка:

Коли був я ще маленький,
то сидів на міху.
Тато маму обіймав —
я вмирав зо сміху..

Другої днини випав сніг, надвір мати не пустила, а я сів собі на мішок з кукурудзою і зацвірінькав коломийку, як той горобчик... Матір мою мов хтось окропом ошпарив! Підбігла, вдарила по губах і сказала до батька:

— Видиш, що пустельник навчився!

Я ревів, як бик, душа бунтувала: мене б'ють за коломийку, а Василя Дмитришиного хвалили за неї на весіллі, ще й припрошували їсти-пити.

А нині моя мати, як і батько, на Божому суді, їхні могили на цвинтарі коло церкви на Пушиковій горі, де шумлять дуби й липи.

У старій хаті жило немало пісень. Були про Кармалюка, Довбуша, козаків, партизанів. І були пісні про кохання, та казала мати, що вони про Україну. Навіть російську пісню про ямщика, який умирає в степу, переклали не письменники, а сільські жінки та й співали, що кругом широкий лан, бо степів під горами немає, а лани широкополі, які на чвертки, на морги, на загони міряли, колгосп переміряв на гектари звичайнісіньким сажнем у руках членів земельної комісії. А нині нова земельна реформа. І скільки було їх і буде ще? Та я про пісню починав:

Степ та степ кругом.
Кругом широкий лан,
А у тім степу
Помирав партизан.

А вже Катерина-трактористка їде межі орати.

Гримлять громи над полями, над криницями-джерелами з непочатою водою. Гримить — то святий Ілля калачі везе.

Хмара-синьва прилягла ліс і поле собою. Плаче з переляку, бо грому боїться. Хоче дощами напоїти хліба, трави, потоки й ріки.

І раптом — сонце! Дощ і сонце! Сонце і дощ!

— А ти не бійся! Нас дощ перескочить, або ми його!

— Райдуга стала.

Баба каже: «Божа жила». А старий Михайло, з яким ми пастушили: «Веселиця-дожджевиця».

Хочеться бігти до веселки, аби болото вилітало з-під ніг і вище голови свистало, аби вода розтраскувалася, як з-під машини, та таки добігти до райської дуги й зблизька подивитися, як то вона з Дністра води позичає й зливає на Карпати, бо в горах тече й тече ціле літо — не просихають ліси й полонини, вода в річках жовто-мутна.

А друг каже:

— Не йди, бо розтанеш, як крига.

Той добіжить до кінця веселки, хто собі в п'яту натикає дванадцять голок... А там закопаний скарб золотий.

А друг каже:

— Добіжиш, добіжиш і свинею станеш.

Та чи варто бігти до неї? Чи не ліпше здалеку милуватися-любуватися красою?

А друг каже:

— Коли хочеш випросити у веселки добра-гараздів, то йди до неї на колінах.

Якби напився звідти води, де веселка п'є, то став би свинею...

А друг каже:

— То є змій, що п'є воду з неба й на поля, на ліси, на каменисті гори й у море зливає, а коли стане веселка-райдуга на скалах-каменях, то так їх вип'є, так їх з'їсть, нібито із сиру вони.

Якби меткий хлопчина напився води з одного кінця веселки й добіг до другого, то став би дівчиною.

Таке нам розказували, коли ми були малими.

Сім кольорів у веселки, як сім днів у тижні. Думай: котрий колір понеділка, котрий вівторка, котрий середи... Колись сторони світу визначали за кольорами: зелений або синій — то схід, червоний — південь, білий або жовтий — захід, чорний — північ.

Мій край називався Червоною Руссю, Галичиною, Західною Україною.

Багато часу й подій прогуло. І я був свідком різного. Одне робив, друге бачив, третє чув.

Дитинство минуло, юність минула, та ще по кольоровій дорозі-веселці пливе Русалка Дністрова, а з карпатських лісів-темеїв виходить Лісовиця, та й наближаються одна до одної, зустрічаються посередині, а Мавка Польова хоче доскочити до них — та й стоїть під райдугою, ніби під брамою.

Пасуться корови, риба грає, бульки на воді стають. Дітвора скаче:

— Сонце світить, дощ іде — відьма масло колоте!

Оте «колоте» — задля рими. А роса, як жемчуг на траві, а на березі рясистій — роса золотиста і води повне гніздо дроздове.

О ні! Дрозда мокла, та гніздо не замокло.

Та ми підкрадалися до старої Мельнички під вікно подивитися, чи дійсно вона масло колотить. А стара з лісу чимчикує: дрова несе на плечах, а гриби в подолку. Боса. Гадюка не прокусить шкіру на нозі.

Полотна білили над рікою. Коли сонце пекло, мочили в річці — по два дітлахи-шмарки до одного полотна. Жабайся в річці до посиніння, та дивися, аби полотна не горіли на сонці, і не втопи полотна, бо березова каша вдома за образом або за комином чекає і ремінь батьків.

Дощ з сонцем — то іржавий дощ, рудавиною називають. Збирай білі полотна з облогів, щоб не поруділи.

Коли іржавий дощ, то не дай йому біль білий покропити, бо руду ні відіпрати, ні відзолити.

А зола з добрих дров. Камені-ріняки матері хрестили, розпікали у печач, а потім кидали у воду, аби кипіло-шипіло в бочці або цебрі, аби золилися полотна.

І на бродах жінки, підкасавши спідниці, полотна прали.

А взимку шилися обруси, верети, та й до матері приходили газдині, аби сорочки кроїла газдам, бо саморобне полотно ще ходовим було по війні. Де було тоншого брати?

...Мати:

— Ти, вороже темний, не чуєш, що я тебе кличу?!

Оці найстрашніші слова в материнім лексиконі — «вороже темний».

Я не темний! У мене був чуб русявий, обличчя бліде, а від морозу воно загалунилося черлено.

Та згодом почорнів мій чуб. А нині у ньому багато сивого цвіту.

А тоді я був, як той соняшник, що свою велику розквітлу голову повертав за сонцем. Та коли соняшник відцвітає, коли діточки-насінини починають дозрівати, то голова квітуча кошиком робиться та й хилиться в поклони на схід, бо страшно оглянутися на захід сонця.

Нас четверо малих без батька — з матір'ю. Заплакала вдова-мати, аж гори здригнулися, річка Сльозава потекла від нашої хати, а я пішов уздовж неї щастя-долі шукати. Я біля колгоспної скирти на морозі січку ріжу та й везу її на ферму коровам. Лізу в яму з силосом, накидаю на віз у гару, везу до стайні, гній вивожу, бикам хвосту кручу, в конторі трудодні рахую, ракети у війську перевіряю, статті й книжки пишу, Україну самостійну в парламенті проголошую, по світах літаю, студентів навчаю, а «друзі» від заздрості лікті кусають, оббріхують, обмовляють, до КДБ стукають, і в моє помешкання чекісти двічі лізуть з негласним обшуком з благословення секретаря

обкому компартії, а мене, офіцера запасу, то на перепідготовку забирають у ракетний дивізіон, то до Румунії, на Мараморощину, запрошують, коли «медвежатники» двері хати відмикають. «Ніхто не знає так тебе, як «файні» хлопці з КДБ» — сумна епіграма ганебних сімдесятих.

Все було. І не з медом було.

Та що було — загуло! Пішло на першу браму і на дідьчу маму!

Але й нині не ліпші мої воріженьки! Будуть ще довго з нас гріхи збирати та й до своїх додавати. Що то казати, що то говорити, коли в багатьох моїх знайомих є вища освіта, та немає початкової.

Три найкращі літа моєї юності плачуть у підмосковних лісах, де була, та вже немає, ракетна база.

Ми з товаришем згадаємо солдатські дні й ночі, які опромінювали нас високою частотою, радіацією ядерних зарядів; солдатські легені як листки в'яли від ракетного палива та окислювачів. Та найлегше служба йшла, коли солдат спав.

— А що солдат стелить?

— Ти — ковдрину, я — тернину.

— А чим накриваємось на полігоні Капустин Яр?

— Ти — плащем, я — хащем.

— А чим повечеряємо?

— Тобі — колач, а я — у плач.

— А хто розбудить?

— Тривога або пташки.

— А чим умиємось?

— Ти — росою, а я — сльозою.

— Чим обітремось?

— Ти — рушником, а я — плащ-накидкою.

— А чим поснідаємо?

— Ти — кавою, а я — славою чи неславою.

— А як розійдемося?

— Ти — в дорогу, а я — додому.

Чи навпаки станеться все? Це вже Господь Бог та Доля знає. А нас примушували на Великдень окопи копати, рови, а на Різдво й Коляду — прориви каналізації. Нам хотіли прищепити ненависть до Бога і возили на Красну площу до «божка», де він жовтий (чи то його мумія з воску) в мавзолеї чекає, аби його землі віддати.

О літа мої армійські, довго ви мені снилися! Жаль мені за вами, але ви, мої літа, мною прожиті.

І як вже тоді не було, але так само палко кохали!

Так само одружувалися!

Так само до праці йшли, мистецтво любили, дітей народжували, про Україну мріяли, а вона виявилася не такою, як уявлялося, бо й ми не такі вже тепер, як у юності були. Але найголовніше, що ми зробили — Україну вибороли! І щороку, в день проголошення її, виходимо на найвищий верх Чорногори — Говерлу, де синьо-жовтим пломенем прапори і той пломінь відбивається в Дунаї, Дністрі, Дніпрі, Дінці, Десні, Прип'яті, Азовському та Чорному морях.

Будь-який життєвий факт можна розглядати з двох сторін: або його збільшити, або зменшити. Тут діє закон бінокля. За цим правилом зроблене «вічко», яке вставляють у двері.

Як добре, що люди, до яких я йшов, про яких пишу, не розглядали мене через «вічко» в дверях: хто цей, чужий, непрошений, незваний, забрів до нас? Не закривали, а розкривали передо мною двері.

І вже мої внуки вимовляють тепле слово «діді». Так, я нині дідусь! А були й ми: хлопці-пупці, ноги тупці, йшов козачок до дівочок.

О літа!

Полям іду...

Жайворонки, мовби хтось їх на нитки понасилював і наказав сірими човниками ковзати по золотих променях-струнах між синім і зеленим, та усе через серце моє...

А воно сп'яніло від музики та й не хоче проп'янитися, бо на місце радості сяде смуток.

Полям іду...

Чую материн голос: «Орав плугатар, а йшов дідусь і запитав, чи не сумно йому самому в полі з волами». — «Сумно, дідусю». — «То нехай буде весело», — сказав і грудочку землі підкинув у небо. І грудочка заспівала...

Чи не забув я слів жайворонкової пісні? Пам'ятаю! Бо дитинство моє під крилами цієї пташки спливало. Летить жайворонок угору: «Посіяв я гречку на самім вершечку. Гречка не вродилася, а я з Богом посварився. Я до Бога з колачем, з колачем! Бог до мене з топірцем, з топірцем! Бог мені в голо-

воньку — цюк! А з мене кров — дзюррр!» — і падає у своє гніздо маленький артист з краплинкою синього неба в дзьобику.

Від тріпотіння жайворонкових крилець — вітер. Він у полі зелені хліба гойдає. Високими хвилями набігають жита на ліс, що ген на обрії думу думає, а з-за нього щоранку сонце сходить... То вище, то нижче пливе, але все один шлях — зі сходу до заходу. По ньому люди свою правду звіряють.

Подем іду...

І любо, що є де очам спочити! Село моє показалося в долині. Хати підсинені знизу, наче по небесах побродили та й сохнуть на сонці, а вище стіни побіліли від цвіту — недавно ніби забростилися сади, а вже всюди відшумувало біле, рожеве, ясно-зелене. Скоро вишні й черешні в коралях стоять, а яблука й грушки задзвонять осінньо й п'янку.

А тепер строгіший зелений вінок уздовж крутої річки, до якої ніби пришиті луги, сади й будинки.

А ген-ген біліє проти сонця рідний дах. А за річкою вишикувалися будівлі, наче то морські кораблі на параді. Там ні вдень, ні вночі нема спокою: як не людина заговорить, то корова замукає, як не машина загромить, то зацокотять копита коней...

Подем іду...

Та й бачу церкву на горі: пуп'янком білої лілеї світиться її срібна баня. Зелені дуби затінили її з усіх боків. Вона ніби злетіла вгору й зависла в повітрі: дивиться одним оком за Дністер, а другим — на Карпати. Бачить села навколо, і поля, і ліси, і шляхи, і малу річку в себе під ногами.

Подем іду...

Вгодованими синіми биками показалися на півдні гори, що біжать із заходу на схід аж до Голубого Дунаю воду пити. А над ними хмари велетенськими птахами летять і ростуть на очах. Уже сховали їх. Уже не видно... Гори смутні й заплакані, коли не бачать чистого неба. Гори показуються на негоду...

Подем іду...

Доріжка сама несе мене понад потік. Зелені кущі зарівняли собою корито-вирву, яке стало постіллю для дощів, сховком для пташок і звірят. Щебет, шурхит, і ще щось озивається за кущами. То джерело... А нижче лунає музика чистого потоку.

Тут водограйчики, чорне каміння, студені зацвілі багна і широкі бульбони, в яких плавають піскарі. Одинокий дуб високо підніс голову, щоби все бачити, й застиг у печалі. Він уздрів зелену діброву на обрії, і захотілося одинокому піти через дві річки до гурту.

Далека діброва розімліла від сонця, зблідла, небо над нею спопеліло й нахилилося до землі — хоче з річки, що за лісом, води напитися. Про що ж думає діброва в той час, коли над нею кометами пролітають реактивні літаки й на короткий час залишають у небесах білі хвости? То дим — і не більше. Ні, не знає діброва, куди летять літаки... І ніхто в селі не знає...

Подем іду...

Вже бачу ті горби й видолинок, де ховалися люди від куль у фронт. Ночували з худобою, з дітьми, а міни гули їм понад голови. Від Дністра наступали радянські війська, а гітлерівці з хортистами втікали до Карпат.

Міна розірвалася в потоці, й завмерло все. А потім діти заплакали, й баба Ганнуса зайойкала:

— Йой-йой, я вже вбита!

А мале дівча-онучка так нефайно сказала:

— Ви такі дурні, бабо! Якби ви були вбиті, то би-сте не говорили до нас. Ви лише покалічені, бо кров з ноги джурить на траву.

Це сталося до сходу сонця. Коли селяни побачили військових, то ще більше перелякалися, бо не знали вони, що то розвідники. Навіть баба Ганнуса при них не стогнала. Військові вели пораненого в задню ногу коня.

— Не бійтеся, ми свої, — сказав старшина. — Хазяїне, давай поміняємося кіньми. Бери нашого — давай свого.

І Федь Гармазій віддав свою кобилу за пораненого коня. Кінь-фронтвик виходився, і бабі Ганнусі нога загоїлася. З баби сміялися, а військового коня прозвали Шкапою. Він так тримався газди на пасовиську, як пес, і розумів кожне його слово.

Подем іду...

Краса села вхопила моє серце, — і сам я вже не той, що був учора...

Учора моїми були всі ці потоки, всі криниці-джерела, що б'ють з-під кожного бережка, всі окопи, шанці, криївки.

Всі луки були моїми, левади. Злітали метелики з квітів, а здавалося, що то квітам повиростали крила й вони летять, летять, летять.

Громи лускали над кучерявими дубами, а батоги дощу лупцювали-били землю, щоб родила вона, щоб платила за той піт, що випила з нас, за ту силу, за ту кров червону, яка називається українська кров.

Після дощу земля кипить, парує, булькотить, а хлопчина закотив повище колін штанки й біжить — босі ноги розбризкують в усі боки каламуть-воду...

Біжить!

І струмки біжать.

І світи...

Сонце — з-за хмари, і вже не болото розлітається з-під босих ніг, а золоті бризки, а ти ростеш, ростеш, ростеш...

І трава повгиналася... І сад здригається від тремкої радості, й скочуються з листків великі, як вишні, краплі молодого дощу...

І йде вечір вологий і волохатий.

І твердий сон.

А після ночі... така холодна, така гостра роса, що ноги жалить і аж до мозку проймає гостротою. Пахне шумне молоко. П'єш. Тягнеш за шнурок корову на луки. Босими стопами відчуваєш свою землю, яка через годину зігріє твої ноги, і про це співає твоя річка невеличка, в якій грає велика риба.

Хочу синові побажати відчути оце, та й більше нічого йому не бажаю.

І внукам...

І всім.

Я не помру. Мій дух залишиться в горах, в степах, у рівнинних дібровах та пущах, на ріках, озерах і морях.

Він залишиться на землі й стоятиме на сторожі й в обороні Української Правди.

Моїм голосом говоритимуть водоспади й живі криниці, шумітимуть дерева в лісах і селах, трави на полонинах і рівнинних сіножатях.

Я люблю дерева всі без винятку.

Я вилазив на ці живі вежі, щоб бути ближче до неба, до зірок, до сонця, до місяця, до тих пісень, що співав вітер у вер-

ховітті, й до тих, що пташки розсипали. Вони хотіли втопити моє серце і душу, а серце й душа були такі широкі й великі, що знайшлося там місце для всього, і навіть для меду й полину.

Тополя-раїна гойдалася за селом на горі, як та дівчина, що хиталася між мною і моїм товаришем, і посивіла в дівках, як срібнолиста тополя, яку вже зрізали.

Одного мудреця світ ловив та не впіймав, а я хотів зловити світ, збагнути його, і ходив босим від морозів і до морозів, а коли розбагатів на туфлі, черевики й чоботи, в спортивних кросівках міряв карпатські хребти і всюди шукав людей цікавих.

Не бійтеся, люди, нічого на світі не бійтеся — ні неба, ні землі, ні раю, ні пекла — бійтеся самих себе, байдужості й самолюбства, ненависті й гніву бійтеся.

На Говерлі я чую, як грає водоспад у Гімалаях, а другий — у Апалачах, у Америці за синім океаном, куди мене літаки носили, бо серце моє хотіло побачити Непал з найвищою на світі вершиною Сагарматхою (Джомолунгмою-Еверестом) і Нью-Йорк з найвищими хмарочосами, які зруйнували й спалили літаки 11 вересня 2001 року, коли я в своїй хаті сидів перед телевизором з американцем, що мав помешкання поблизу тих, уже колишніх, «близнюків» у Манхеттені. Спасибі долі, що я їх побачив, а камінчики з Джомолунгми привіз і поклав на Говерлі. До мене йдуть Урал, Копетдаг, Кавказ, Кримські гори, Альпи й Піренеї, де я бував. Вони хочуть на власні очі побачити й переконалися, що мої Карпати — найкращі гори. Це моя Верховина, мій світ, а не світок. Севан і Валдай моїми очима дивляться, як котиться Великий Віз по Чумацькій (Божій) дорозі, а поруч біжить Собачка, сидить Квочка з курчатами (Курашка); Чепіги Небесні вже з Плугом у борозні, а за ними Борона та Волосожар. Сіно в горах сушать на стожарах, а ніч росяна сушиться на Стожарах у небі. І Косар-Оріон ступає по хвилях Чорного і Балтійського морів та й тумани косить.

Синам і внукам треба розтлумачити, що то українські назви сузір'їв: Великий Віз — Велика Ведмедиця, Божа Дорога — Молочний шлях, Квочка з курчатами — Мала Ведмедиця, Чепіги — Близнята, Борона — Кассіопея, Волосожар — Плеяди сузір'я, а Собачка — Сіріус. Коли перегризе Собачка посторонки біля Воза, тоді кінець світу настане.

Я в дитинстві мріяв, що полечу до зірок, але туди летять душі після смерті.

Мене мій розум водив по світах, по горах, по степах, по морях і над морями...

О Боже мій! Як добре, що ти не закував мене, не зробив сиднем!

Я облітав, обплив, обходив і об'їздив півсвіту й збагнув, що під чужими екзотичними деревами й кущами наші гриби не родяться, що на тих деревах і кущах наші соловейки не щечуть і зозулі не кують, що ніде мені так скрипка не заграла, як в селі між Карпатами й Дністром.

Мені за високими горами, в теплім краю, горобчик здавався ріднішим, ніж чужий страус. Він зі мною чірикав по-українському. І Бог зі мною всюди розмовляв по-українському. І мій Ангел-хоронитель.

Мені найсолодша вода з рідного джерела.

Моя рідна пісня ніде так не пливла легко, як над моїм рідним селом, коли зорі й місяць слухали, а дерева, птахи, будинки спали під той спів, а може, й не спали. Був час, коли хати боялися рідних пісень про велику Правду, яка світила моему народові, та її кривда притоптала. Та любов не дала вмерти Правді.

Слово «любов» прекрасне вже тим, що з «лю» починається слово «людина», а з «бо» — Бог.

П'ять літер, як п'ять пальців на руці, як п'ятибожжє. І два склади. А «смерть» — шість букв, один склад, а шість літер...

І в слові «життя» п'ять букв і два склади. Життя і любов — це прекрасна десятка!

Йдемо по життю з любов'ю й ненавистю.

Люди в юрбі всі однакові. Вертоліт і літак на землі не дуже відрізняються від воза чи автомобіля, а ракета взагалі здається блискучою трубою. Але все це тільки до того часу, поки не злетять у небо вертоліт, літак, ракета.

Так і люди.

Птаха й на землі видно, що він має крила.

Але не всі люди крилаті й окрилені.

До народної творчості треба йти, як до криниці з чистими відрами. А особливо до пісні. Та нині стільки тих фольк-груп, ансамблів, роки, репи.

І шкребе мене по душі й по серцю, коли скрипучі голоси, підсилені комп'ютерами, починають мучити пісню народну, чи своє писання, хворе на творчий СНІД, вдягають у народне вбрання. Невже імунодефіцит у всього суспільства до сприйняття творів мистецтва? Фонограми обважують душі, як ваги на ринках продукти.

А чи не каламутите ви, дівчата й хлопці, чисті джерела?

А чи не катуєте ви Птаха Золоту?

Не одягайте Мавку й Русалку в капронові плаття! Не натягайте на довгі русі коси нейлонові перуки! Не хвилюють ноги Лісної Диви в штучних ластинах, панчохах чи колготах!

Не треба карпатському Чугайстрові джинсів!

По шафах плачуть вишиванки!

Забуваються колядки та щедрівки по хатах!

Українська врода на базарах...

О хлопці!

Чи ви позасинали?

Чи пропиваєте Україну?

Чи ви зрадили їй в наркотичному сп'янінні?

Та якби діди й прадіди повставали, що б то ви їм відповіли на запитання: «Чому зажинкових і обжинкових пісень не співають?» Чи слова, чи мелодії позабували, чи залізна п'ята розтоптала співанки? А було ж:

Котився вінок з поля,
Із поля — на дорогу,
А з дороги — до стодоли,
А з стодоли — до комори,
З комори — до світлиці
На пухкі паляниці.

А тому не співають, що вінок не котиться. Доба науково-технічного прогресу посилає машини в поля та й вже не треба стодоли. Не ті стодоли по селах, не ті. І серпів майже нема, й ціпів, снопів, а є жниварка й бункер комбайна, з якого везуть зерно то на тік, то до комори, а з комори — на елеватор чи до млина.

— То є полегша на руки! — сказали б.

Та чи є полегша на душу без поезії?

Мали б дати і радіо, і телевізор, і магнітофон, і комп'ютер, і... А вони повисували душі, бо людина вже не співає, не

розкажує, а готове слухає. А народна пісня у фондах спить історичним сном, а натомість ефір засмітили, як і ріки, як і ліси, як і поля. І де той Великий Христос, що прийде й покличе всесвітній порядок зробити?

Говорили люди старі, що кінець світу буде, коли залізні дороги схрестяться, а в кожному зворуку буде по дворику, землю обміряють, стягнуть її дротами, рейками, що буде вона як старий горщик здротована. Будуть ріки засипати і ґруні рівняти, дівчата легінів свататимуть, діди в селах зостануться корови пасти, а онуки питатимуть, що це таке? Брат устане на брата, а сестра на сестру, податки такі будуть, що сміятимуться люди з того, а не зможуть оплатити те все. Настане війна. А до війни сусід до сусіда на коні їхатиме. Стільки пройде за день, стільки й поля візьме собі.

Та поки колядують, писанки пишуть, за вогниками бігають, казки розказують — світ буде!

І поки ще ми книжки пишемо, світ не загине!

Та вже обступили мене герої мої, кажуть писати про них — доволі про себе. А про них написати складніше.

Сьогодні — понеділок. Неділя, кажуть, — Божий день, а понеділок — дідьчий.. Важкий понеділок, як і всякий початок. Коби то так писалося, як вода тече. Головне зрушити з місця, а далі покотиться. Камінь лежачий вилежує яму, а під камінь лежачий вода не тече. На кінчику тижня буде неділя...

Закочую рукави поза лікті, сідаю за чистий папір.

Він такий, як оте небо, що за вікном: зірок і місяця вже нема, і сонця ще нема. Коби на душі було добре, то й пісня буде. Тривожна птаха не співає.

Кладу перший рядок, як перший промінчик сонця. Сонце ніколи не помиляється, а я блуди роблю, та й мушу часто виправляти написане. Одному легко йде, як з роси, а іншому, як з каменю.

Дорога стала передо мною. Я вирушаю разом із сонцем. Буду працювати, як кінь. А коли зайде сонце, я доточу свій день електричним світлом.

Вже стоїть лампа на робочому столі. Чую: б'ють у місті, на ратуші, куранти... Ой вибила дванадцята... вибила й четверта...

Туманію над рукописом, як викласти все те, що в голові й у записниках.

І мати вже ніколи не скаже: «Хлопче, гаси світло і лягай, бо вже йду бити!» Так говорила вона, коли я при каганчику сліпав — читав та писав. Вміла полонити цікава книжка. Тепер полонять цікаві люди.

Я думаю про вас, люди. Ви не помічаєте, як інколи я стою сам-один та й дивлюся, як ви ходите, слухаю, як ви розмовляєте, думаю, що мені не прожити без вас. Я хотів би до кожного серця хоч би тоненьку ниточку протягнути, аби знати, як воно б'ється, що вам на серце лягло, і чи болить воно, чи йому добре...

Аби ви так малися, як навесні земля мається — всякими квітами і всім добром! Віншую вас щастям, здоров'ям, аби були ваші корови здорові, аби коні добре ходили, а вівці — аби вилися по цілій дубрівці. Аби ви були щасливі в тих думках, що я подумав.

Так віншують молоде подружжя на весіллі. Так само хочеться мені читачів своїх відвіншувати.

Аби ми жили та й сліз не лили!

Дорога — від порога. Росла зелена травичка, піднялася високо, щоб пташка в ній ховалася, гніздо мала, жуків ловила, а вже траву й отаву скошили, склали в стіжок, а той стіжок завершився чорним вороном. Сидить птах на стіжку і дивиться кудись у даль. Що він побачив? Старість мою? Чи смерть свою? А хіба ворон менше радіє весні як соловейко?

Там, у далекому дитинстві, зозуля на черешні літа мені рахує: «ку-ку» й чекає, щоб з лугів озвався до неї одуд: «вуд-вуд!» Знову: ку-ку! вуд-вуд! А дятел: тук-тук-тук!

І був у мене друг-поет Богдан Гармазій, який двадцятирічним згас. Ми з ним слухали, як блакитні світи вибубнювали перегуки пташині. Богдан — моє свято велике. Ми з ним, як два лісових горішки в одному кошечку були. Це він мені говорив:

— У лісах є таке зілля, що як коса натрапить на нього, то розсиплеться на мак. Якби те зілля знайшов, а заклав собі в долоню, то від дотику твоєї руки розліталися б залізні замки.

— Де знайти ту чарівну траву? — запитую я, вражений почутим.

— Е-е, якби то знати! — говорив Богдан. — Треба дощечкою заткати дятлове гніздо, під гніздом дощечку прибити

саме тоді, коли молоді пташенята є. Дятел полетить у ліси, знайде ключове зілля, відкриє своє гніздо, а тобі треба вхопити цю траву, що дятел приніс, і станеш найсильнішим у світі.

Билися дві думки, як дві гори: перша, що буде птаха плакати, коли їй гніздо з дітками закрити, а друга спокуслива — про всесильне ключ-зілля. О якби то колись невільники знали про цю траву, яка росте не за горами високими, а в рідному краї!

Думалося так тоді...

Я призабув багато легенд свого дитинства. Тоді призабув, коли друга Богдана хоронив на самий Новий 1961-й рік. Навесні пішов на його могилу та й згадав про ключ-траву.

Ой, Богдане-Богданочку, житній колосочку,
Я сам сиджу, тебе виджу в вишневім садочку.

Хай будуть ці слова присвятою другові.

Я вперше почув від нього про ключ-зілля.

Хтось вивернув навиворіт казку, і стара гуцулка розказувала, що ключ-траву дерлибаном називають. Були такі жінки, що купальської ночі йшли в гори, де ріс дерлибан, роздягалися наголо й гавкали, як собаки, вили, як вовки, найчорніші слова виговорювали, всякі чуда витворяли, а перед сходом сонця рвали зілля, несли додому, сушили й найбільшому ворогові давали з горілкою випити.

Цих чарівниць мештерками називали.

Той, хто пив дерлибан, на кожному весіллі, на кожній гостині, де лише корка від пляшки понюхав, буде робити те саме й говорити ті слова, що говорили й робили ворожки купальської ночі.

Кожна палиця з двома кінцями. І навіть на казку можна подивитися по-різному. Одного вразить ключ-зілля, другого розсмішить дерлибан.

Я беру ключ-зілля до людських сердець.

Відбуваються різні з'їзди, зльоти, наради, і ми, літератори, інколи з'їжджаємось до столиці на свої ради, та ніхто ніколи не скликав на форуми, симпозіуми, асамблеї народних мудреців — носіїв скарбів народних, про яких я хочу розповісти

в книжці. Їм теж було би цікаво зустрітися та й розмовитися між собою, хоч ніяка нарада ще не зробила людей мудрішими, ніж є вони насправді.

Якби мої знайомі мудреці їхали на свою нараду, то вмивалися б перед дорогою, чесалися б, найновіше вбрання одягали б та й думали про те, що їм сказати незнайомим людям, аби не пустити себе в сміх, бо ж честі на цьому світі не купиш за найбільші гроші, а втратити її дуже легко. Навіть весільні співаки в чужій стороні думають про честь і славу:

Ой коби то заспівати, ой коби то вдати,
Бо то чужа сторононька, будуть ся сміяти.

Мудрий не носить серце на язиці, а язик у своєму серці.

О не з'їхалися б на цю нараду мудреці такими, якими я заставав їх у хатах, у дорогах, у полях, на пасовищах, у лісах, на весіллях... В книжці будуть вони такими, якими бачили їх очі мої. Дещо причеше перо, але перо не гребінь. Не прилизує перо слова людські, а складає їх у рядки, щоб текла по них жива думка.

Думка — струм високої або низької напруги. Є джерело струму, завдяки якому діє космічна станція, а є таке, від якого засвічується лампочка кишенькового ліхтарика.

Трапляється, що струм убиває того, хто не вміє користуватися джерелом електроенергії. Але не знайти такого дивака, який би закликав людство відмовитися від електрики лишень через те, що невмійко торкнув те, чого не слід було торкати, й згорів.

Талант — джерело струму високої напруги! Він виконує титанічну корисну роботу. Від енергії, яку він виробляє, засвічується мозок людський, хоч сам він, як двигун, часом передчасно згоряє, інколи з вини тих, хто мав би подумати й про його долю.

Сильний талант — сильне джерело струму, а його твори — лінії високовольтних передач, по яких тече енергія на великі відстані. Без них не обійтися сьогодні.

Талант — сильний вогонь. А на грабовому вогні й дупло вербове горить! І ще коло справжнього вогню добре грітися. Сиди, розмовляй, їж, пий, співай, смійся, але не пхай руку у ватру.

О, скільки посередностей і нездар мріють загасити живий вогонь. А коли митця вб'ють, то далі гріються в полум'ї його слави. Слава — багаття!

Ні, не треба талант захвалювати. З перехвалених грушок кислий вар.

Людина нашого часу в русі — на колесах, на крилах, на воді. Колись жахалися, що людей убиватиме велика швидкість. Думаю, що всі швидкості, аж до швидкості людської думки — благо для людини. Смертю її стало би повернення до вчорашніх мізерних швидкостей...

Ми вже не можемо повернутися в свій дитинний вік, хочь цього хотіли б.

Мене вже не задовільняє швидкість поїзда, пароплава, автобуса — я в аеропорту. Над срібнокрилим птахом — синій океан, і літак зараз понесе мене. Але метеослужба віщує грозу. В таких випадках виліт затримується, або літак здійсмається в небо й обходить стороною хмари та блискавиці.

Та є птахи високих швидкостей і високого польоту, що піднімаються вище за грозові хмари.

Та я вже сідаю на землю — доволі витати в небесах. Я маю гостей. Мої гості немолоді. Вони не мальовані глиняні збанки, а дерева. Вони стояли на зламі епох, наче ті дерева, що стоять по горах на межі зони лісів і альпійських лук-полонин. Ці люди говорять: «Нині краще, як «гаразд»! Нині ми маємо Україну! Вона ще не вбралася в пір'я, але вбереться, стане на крило, полетить далеко й високо».

Але було вчора, коли людей ламали, крутили, били бурі...

Я бачив у горах ліс після бурелому, і високі пні нагадували мені надмогильніobelіски на братерському кладовищі!

Є в лісах дерева, які стоять з обламаними крилами.

Дерева плачуть обламані...

Дерева хочуть бути високими...

Так діти з грудей материнських п'ють силу, як дерева із землі.

Я бачив мертвий ліс! Дуби сухі бачив... Як докір, стояли...

Я бачив повалені смереки. Під кожним деревом було широке, як стіна будинку, кореневище; дуже тонесенький шар ґрунту мали для життя смереки, а глибше мертве каміння йшло. Якби більше землі, якби поживнішої — встояли б.

Бачив: поруч тремтіли осики. Листочками тремтять, але з осики будинок не вибудуєш, меблів не змайструєш, навіть дрова осикові погано горять, слабо гріють, а сухі — навіть не димлять, а красунями-смереками цілими вітер хитає, і тому ламає, і вивергає з корінням смереки, сосни, кедри, ялиці...

Що то за дерево стоїть: тонке, високе, листом широке, верхом кудряве? Вже й слово «кудра» словом крона замінено, а в пісні є воно:

На тій кудрі сив-сокіл сидить,
Сив-сокіл сидить, далеко видить.

І верба-кудра над водою журиться, що молодість не вернеться. А вітер у дуплах, де шершні гнізда мають, свище, як щезник. А риба під вербовим корінням сховок знайшла, причаїлася, щоб я її голими руками не ймив. Та я вмію і голими руками по печерах і під камінням рибу ловити.

А на деревах тільки листочки тремтять...
Народжується пісня:

Все минуло і кануло в Лету —
Тільки милого спогаду мить.
На високих, як на вежі, трепетах
Нині боязко листя тремтить.

Я бачив громові дерева, яких пороли тисячовольтні блискавки, та вони зоставалися живі, як той чоловік, що рятуючи друзів у шахті, брав на себе струм високої напруги.

А ще буває, що дерева не мають доброго літа:

Зима була студененька, літо холодное,
Та й зварило-змозолило листя зеленое.

Я бачив п'яні дерева — п'яний ліс. Води підмили гору й гора сповзала до ріки, і ліс разом з нею сповзав, і сад разом з нею плив, у цвіті був сад — та й хвилювався в різні боки, як п'яний.

І ще їв я в п'яному лісі п'яні черешні.

Ту черешню зрізали, порубали на дрова, а я виріс і пішов у життя. І коли мені важко було, я хотів сп'яніти, та горілка не бралася голови, і легко п'яніла голова від короткого щастя. Бо щастя довшим від гостини-застолля не буває.

Я думаю про пережите, і про людей, про яких пишу. Ці люди, наче ті дерева, що пережили не один циклон, не одну грозу, не одну хугу, не одну бурю шаленого, шаленого, шаленого двадцятого століття. А хіба не таким було тисячоліття? Перше... друге... Ні, не таким! Ми першими вийшли в Космос, але й першими відчували на собі чорнобильську «мирну» катастрофу.

Людина ніколи не знає, де лежить той камінь, об який спіткнеться її кінь. Куди клубок котиться, звідти нитка сочиться. Я вже зустрівся зі своїм мудрецем. Він каже:

— Як видиш мене, так запишеш мене.

Записую. Він на мого батька схожий. І розказує про давню косовицю, про обжинки й зажинки. Як колядували, перший сніп нажавши. Як Дідів дух, дух зерна, додому несли, як цнотлива дівчина на голові несла вінок житній. А на Старий Новий рік (на Василя) вимолочували зерно з Дідуха й посипали-сіяли по хатах: «Сійся-родися, жито, пшениця...»

Та чого ти стоїш переді мною, тонка смереко?! Я тебе ще торік улітку бачив, як ти тягучою живицею гоїла свою рану. Молода твоя живиця пахуча, як воля, тягуча, як мед, і гірка, як прозора сльоза. Знаю, що живиця затвердне, мов кришталь, та й заструпиться рана, поки кора не затягне її... А з соснової живиці утвориться бурштин-янтар.

І на батьківському подвір'ї, в селі, не переводяться ясени й смереки. Коли зріжуть стару хвойну деревину, щоб холоду не робила сусідам, то посадять дві-три молоденькі.

І посаджені мною дерева ростуть.

Раніше їв я фрукти з батькового саду, а тепер вже родять ті, що сам садив. А ще пригадалася перша святкова ялинка.

Котра дитина не любить прибраного деревця?! Свята хто не любить, коли можна почути й зрозуміти мову свійських тварин, як корова говорить, як кінь, як коза, вівця... Мій батько мав добре знати мову коней, бо він з ними був змалку й до останку. Спершу сирота-наймит, пізніше — господар, що мав пару коней, а за кілька літ до своєї смерті — колгоспний їздовий і конюх. А мати — господиня й колгоспна доярка. І перерви не було їм у роботі.

Нічого в селі не пропадає. Навіть листя опале восени греть на підстилку, на загати; навіть високу стерню косять на корм худобі, навіть тріски йдуть на розпал, а новорічна ялин-

ка на куделю. Мати колись повісмо й клоччя пряла, запліталася пісня й розмова в нитку, а мати слинила її, веретено бриніло, нитка на мотовило моталася, чисниця до чисниці складалися, а пасмо до пасма, а далі півміток і міток; і самотічка танцювала, і снувалка, росли клубки, і до ткача Олекси Мазурика (Фрозана) несли їх, щоб полотно виткав. А той Мазурик сидів собі за ткацьким верстатом, човником кидав, то сюди, то туди, а верстат дерев'яний — гур-гур! гур-гур!

Відмастки треба ткачеві. То треба жито жорнувати. І мати бере мене, малого, щоб крутив з нею камінь у Юльці Сницарки на Янушевих жорнах, який утік до Польщі. То його племінниця — Юльця.

Ми живемо в шалену добу, пронизані радіо- й телехвилями, опутані Інтернетом, як павутинням, з телефонами, космічними станціями, але від цього ніхто не став щасливішим на цій планеті, яка з Космосу виглядає ніжною голубкою.

Ми всі кудись поспішаємо! Йдемо, біжимо, пливемо, летимо.

А куди?

Попереду тільки Смерть.

Ми всі засуджені на кару смерті, невідомо тільки, коли Всевишній натисне на кнопку небесного комп'ютера, де заложено програму нашого життя.

А воно — поле бою. Міни рвуться все ближче й ближче, коло звужується...

Треба працювати! Треба залишити після себе добрий слід, щоб у останню хвилину, коли Біла Пані з косою стане над тобою, ти зміг мовити їй:

— Смерте! Ти — всесильна! Але я тебе не боюсь!

Не бійтесь цвинтарів, ходіть на могили рідних і друзів, на могили великих попередників своїх, бо кожна могила нагадує, що ми не вічні, що кожного чекають чотири дошки й землі трошки... Два метри...

Скромні могили на Пушиковій горі у Вікторові... Не краший, не більший той, хто в мавзолеї спочив чи в піраміді.

Сам себе великим не зробиш. Великим тебе може зробити твій народ. Він колись збагне твою дорогу, якщо ти ішов попереду.

Але життя дає право вибору. Скористайся цим, коли ти вирушив у життєву дорогу.

Всі похорони сумні. Всі цвинтарі сумні. І тільки на Мараморощині, в карпатському селі, я бачив веселий цвинтар, який створив великий життєлюб-художник, що робив надмогильні пам'ятники.

Він судив людей за їхні вчинки, як Бог, але і сам уже на Божій правді. Залишилися його хрести й епітафії на хрестах, куди возять туристів.

Я і сам на прохання друзів і знайомих видумував епітафії.

Я багато епітафій прочитав на пам'ятниках померлим.

«Тут лежить душа душі моєї» — написав закоханий чоловік, але я подумав, що лежить тіло, а душа мала би бути в Раю чи в Пеклі, чи в іншому вимірі.

На могилі письменниці Наталії Кобринської, в Болехові, є кілька гарних слів: «Мене вже серце не болить»...

Але чи не найточніше написав хтось на могилі в Чернівцях: «Ось і все!»

Чудова епітафія...

Та для творчих людей вона не підходить, бо мертвий поет завжди сильніший за живих, а інколи набагато сильніший.

Та я люблю життя!

Люблю верховини...

Люблю знаходити і збирати народні скарби.

І як задзвенить зелень, долину на Чорну гору, до полонинської живої ватри, яка не сміє згаснути доти, поки є коло неї люди.

А щоб ватра не гасла, то потрібен той, хто догляне її.

Підкиньте до ватри ще дров...

1970—2000

ЗРАСТ

Т. Салізі

І

А тоді була весна.

Тільки зав'язався в селі колгосп. Забрали кобилу, віз, плуг, борони, млинок, дилиння з стодоли і землю. Жниво звозили з поля на колгоспний тік, але на трудодні нічого не видали. Ми були голодні, як церковні миші, голі й босі.

— Підемо на зраст, — сказала бабуся.

Як тільки скіпнів сніг, підсніжники густо забілили по Сонячній горі, а в лісі слідом за прозиренами з'являлися жовтуваті смикавки й сині проліски. Вони пообступали озерця снігової води, повибігали з окопів, з бомбових вирв на горбочки; танцювали попід деревами й кущами, піднімали на голівках торішне сперхле, мокре й брудне листя й раділи з того, що вони діти сонця, що весняною надією освітили зашкарублі за довгу зиму людські душі.

На лозах сивіли котики, зацвітали й робилися, як джмелі. А джмелі й справді літали, і бджоли, і мухи грілися, і шмигнув зайчик-побігайчик. Мені було радісно, що довговухий перебіг нам дорогу, а баба сплюнула йому вслід:

— Ого, нема чого йти на базар!..

А я прагнув побачити місто. Я благав бабусю, щоби взяла мене. Бабуся хотіла й не хотіла.

— Та як я буду нести три кобівки зрасту й ще тебе?

Але я просив. І пташки просили за мене. А бабуся боялася, щоб на голий ліс не закувала зозуля і щоб не закувала їй тоді, коли в кишені нема ні копійки. І зайця не любила бабуся через те, що заєць, такий поганий на перехід, як сільський піп.

Може, сподівалася на моє щастя, бо не відправила з лісу до села, а взяла з собою. І ми пішли ліською дорогою, потім перелазили глибочезні потоки Дровничі, лізли вгору, а з гори побачили місто.

Воно було далеко-далеко, в імлі й у долині. Ми йшли підсохлою польовою дорогою, я біг попереду, щоб бабуся не подумала, ніби у мене болять ноги. А бабуся рухалася повільно: вона несла дві кобівки через плече, а третю — в руці.

Я відкрив собі, що вона пригорблена й висока, наче ота верба, що росте над водою нижче нашого саду.

Там, у чужому селі, блищав асфальт. Ми чекали біля клубу на машину, довго чекали, а бабуся журилася, що зів'януть смикавки й діла з них не буде. А якась товста молодиця ходила попри нас то сюди, то туди й питалася:

— Йой, то що так пахне?! Чічки? — і шкірила зуби. — Я би встидалася то продавати!..

І мати моя соромилася небесними ключиками торгувати, й бабусі говорила, щоби ми не йшли на той зраст, але бабуся знала своє:

— То чому б то продавати зраст — стид? А нащо то Бог дає, коли встидно? Вкрасти стидно, а це — ні!..

Надїхала солдатська машина.

— Піднімай руку, може, тобі скоріше стане! — вигукнула бабуся, висока, струнка й худенька.

І я підняв. Машина загальмувала.

— Куди їдеш, Івасю?

— А я не Івась.

— Ну, а ким ти станеш, коли виростеш?

— Астрономом. Я буду літати в ракеті!..

Мине ще п'ять років, перш ніж з'явиться таке слово, як «космонавт», але тоді блідий, тонкий, як билина, хлопчина разом з бабусею на військовій машині віз продавати квіти й мріяв про зорі!..

Пролітали села назустріч. Летіло місто й блищало банями церков, ніби зі стиглих каштанів були дахи костьолів, гоголіла ріка; і вітер віяв з міста!.. Біля мосту солдатська машина зупинилася й нас зсадили на землю.

— Не можна далі, бо шофера покарають, астрономе, — сказав білявий, високий солдат.

Баба розв'язала хустинку й витягла три карбованці, щоб я заплатив шоферові, але солдат тільки погладив мене по голові, й машина рушила!..

— Будеш їсти морозиво, — втішно усміхнулася бабуся.

Ми перейшли через міст. Людей пливло сила-силенна, і ми пливли до базару в тій людській ріці!..

— Йой, зрасту — як гною! — зітхнула бабуся. — Я знала, що коли перебіжить дорогу заець, то пустий торг буде.

Я взяв у бабусі один кошик і став при вході на ринок. Намальована жінка зупинилася й запитала:

— По скільки левкої?

— По рублеві, — тоді гроші були старі.

Вона зморщилася, плащ зашелестів, підошви зашурхотіли по тротуару, й вслід за нею полетіли бабусині слова:

— Дві на рубель!.. Пішла... Добре, що не почала. Добре, як мужчина на початок, — і бабуся простягла букет молодому чорнявому хлопцеві. — Купіть... Вам так буде пасувати!

Він усміхнувся:

— Я в хлопчика візьму. А чому ти не в школі?

Я почервонів.

— Тепер вакації, — сказала бабуся. — А то мій онук. Він добре вчиться... Золотий школярик... — І знову просила купувати квіти й казала мені ховати далеко гроші. Гроші пахли містом. Але ще гостріше пахли булки, пиріжки, морозиво...

Зраст не купували, й бабуся була сердита, як оса. Раптом я завмер, до голови підступила гаряча хвиля — по ринку з кошиком ходив Грицько Чічка й просив: «Купуйте! Купуйте! Купуйте!» Він був старший за мене, сирота без батька-матері, жив з сестрою й торгував квітами. Він по півроку не ходив до школи, по два роки сидів у одному класі й з весни до осені знав одну дорогу: від хати до лісу, з лісу до міста. Грицька в селі прозвали Чічкою, а в класі — Татком, бо найстарший і найвищий. І мені уявилося, що й мене можуть Чічкою прозвати...

Грицько підійшов до нас, обличчя його рум'яно засвітилося, але чомусь дивився не в вічі, а вбік. А коли починав говорити, то спочатку показувалися його рівні зуби — розквітав ніби.

— Ви йшли чи їхали? — запитав.

— Їхали на машині, — відповіла бабуся.

— Тому ваші квіти свіжі, а я до поїзда йшов... — і він далі просив купувати букети, а потім знову розмовляв із нами. — Я коби на хліб вторгував. А ти не стій, звивайся поміж людей, — радив мені.

Я взяв кошик і пішов до магазину, але звідти мене вигнали. Смикавки ледве тримали свої голівки на стебельцях, бо припікало сонце. Бабуся намочила квіти у воді, щоб ожили. Ми вже продавали й по три букети на карбованець.

Голова моя розболілася, і я змочував її водою з помпи. Навколо мене ходив якийсь хлопець у чорному дощовику з вінком у руці. Я не міг докумекати, кому потрібен такий вінок, — ні на голову, ні на цвинтар. Пізніше я дослухався — для абажура. Але той вінок не купив у нього ніхто. Мене млоїло.

— Ти чого такий жовтий, як борознячок? — запитала якась жінка.

— Болить голова, — відповів я.

— Ви що, бабо, розуму не маєте, що за собою дитину по базарах тягаєте? — почала сварити жінка бабусю. — То ще пуп'янок! Йому книжки треба! Може, й голодне! Ану, зараз же купіть йому ковбаси!

Бабуся скривила губи, поворкотіла й мовила:

— Купи собі пиріжок.

— Я не хочу.

— То морозиво.

Я аж підскочив! Морозиво було в паперовому стакані, з дерев'яною ложечкою, і пахло зимою. Я витяг з кишеньки гроші, заплатив карбованця жінці в білому, з іржавими плямами на грудях халаті, а решту грошей запхав у верхню кишеньку. До мене знову підійшов хлопець у дощовику, з вінком у руці. Він аж облизався й гостро зміряв мене чорними, холодними очима.

— Що, малий, смачне морозиво? — запитав по-російськи.

Я кивнув головою.

Він відступив, і я забув про нього. Раптом чийсь пальці опинилися в моїй кишеньці й разом із грішми мигнули перед очима. Я озирнувся й побачив чорний плащ, який шмигнув за бочку з квасом.

— Бабцю, в мене гроші вкрали...

— Як?! — і бабуся стала мене молотити кулаком у плечі. Було не боляче, тому що я задеревів від несподіванки...

...Темна ніч. Я лежу вдома на постелі, мене нудить, плачу, бо страшенно болять ноги, голова. Батька нема ще з конюшні, мати теж плаче. Бабуся розповідає, як обікрали мене, й багато додає від себе. А я ліпше знаю, як то було... І ще вимальовується перед очима: бабуся стоїть біля хлібного магазину й позирає, чи ще не вкрали мене разом зі старими кобівками. Нарешті купила хліба — грошей нема, а попереду ще двадцять кілометрів дороги. Хоч би фіра якась надїхала!.. Йдемо пішки.

Якби-то всі люди знали, як гірко пахнуть весняні квіти і як солодко пахне хліб!

Лише б у школі не дізналися, що я продавав квіти, бо й мене прозвуть Чічкою. Тоді я втоплюся...

II

З Грицька сміються в школі. Кажуть, що Грицько — баба. Він ні з ким не б'ється, не беруть його грати в м'яча, вчиться погано, але гарно співає і гарно розповідає про звірів. Розказував, як його свині дикі мало не з'їли в лісі, в Дровничач, тому боїться ходити туди на зраст. А ще на гадюку наступив, і зі страху ним кинуло на п'ять метрів уперед. Він пам'ятає предковичну примову від укусу змії і зело знає, але нікому не говорить нічого, бо не можна.

І ще він добре знає місто. У місті є парк «Діброва», а в парку гойдалки, каруселі, а далі — стадіон. Грицько розповідає, як там гарно, а я вже домальовую собі — виходить щось неясне, нечітке, далеке, але дуже і дуже хочеться хоч краєчком ока глянути на міський парк. Туди за вхід треба було платити, а тепер вже безплатно йдеш собі.

— Мама мене не пустить, — зітхаю.

— А ти не признавайся, — радить Грицько.

— Я грошей не маю.

— Грошей уторгуємо.

— А на дорогу?..

— Ге-ей, я би де платив за дорогу! Слухай, як ми зробимо: збираємо зраст і несемо до колії, а в поїзді кондуктор навіть не запитає квитка. А можна сховатися під лавку.

У неділю їв не їв, біжу до Грицька. Він бере кошик, стару кобівку і торбину. Надворі туманно, і добре йти в тумані: ніхто не побачить, та й не хочемо, щоб хтось причепився до нас. На горі туман рідший, але в лісі позакутував усі дерева. Грицько знає зрастові місця. Збираємо весняні квіти. За лісом озиваються поїзди, кличуть нас. Ідемо через потік, де Грицька хотіли з'їсти дики. Тривожно і страшно. Здається, що поїзд рушає.

Уперше в житті я лізу до вагона. Ноги й руки тремтять, жили напружені, люди знизу підганяють. І кондуктор хо-

дить — питає, чи є квиток, обіцяє зсадити нас на першій же станції й забуває.

— Треба плакати, й не зсадить, — повчає Грицько.

Я буду плакати, буду. Але плакати не треба, бо сивий кондуктор в окулярах пішов до другого вагона — людей багато, а він один.

І зраст купують так, як ніколи. Неділя! Сонце! І раптом...

— Бариня... — шепочу Грицькові (то наша вчителька). Я залишаю все на Грицька й утікаю за будки.

— Ти не бійся, — каже Грицько і дає мені пиріжок з повідлом.

Такий смачний теплий пиріжок!

— А баба твоя де? — вбиває мене голос вуйни Марини, яка прожила вік і не навчилася «р» вимовляти.

— Пішла хліба купити, — брешу їй.

— А мені тгапилися дгіжджі, та й хочу позичити ггошей...

Я пропав. Марина хоче на самогонку купити дріжджі. А щоб її міліція нині зловила!

— Баба грошей не має, — кручу.

— Та, може, втоггуєте щось. Я загаз пгийду. Лише скажи бабі, най зачекає. Будемо газом додому йти.

Нас уже нема. Але що буде вдома?

Ми прокрадаємось до парку, де каруселі й колисанки і дерева більші, ніж у лісі.

— Де ваші квитки? — кричить стара жінка. — Марш звідси! Селюки паршиві! Роги! Я на вас міліцію нашлю!

Але ми купимо квитки. Нічого, що в постолах, але з грішми... І несе нас карусель над світом. Губимо сміх, засіваємо ним весняну землю. А за дівчиною коси пливуть. Зараз я схоплю її й розв'яжу червону стрічку. «І над панами я пан...» Не дотягнуся. Світ крутиться, дерева танцюють, вітер б'є в обличчя...

Така коротка казка... Купуємо довгих цукерок. А ще футбол має бути, але аж увечері. Хоч би глянути на стадіон. Вилазимо на цегляну стіну. Нас зганяють.

— В тебе ще є гроші? — питає Грицько.

— Нема! А в тебе?

— На два хліби стане...

— Купиш сірий і ще два пиріжки...

Грицько так і робить. І ми, щасливі, йдемо на вокзал. Нас не пускають без квитків, але ми плачемо. Плачемо обидва й опиняємось у вагоні.

Поїзд їде в надвечір'я. Червоне сонце позаливало світи й утікає від них за ліси та гори.

На станції сутеніє, а в лісі — чорно. Хтось їде. То гілка впала з дерева. Щось у лісі шелестить. Лише б не вовки й не дики. Хрещуся й спльовую. Губимо стежку. Ні, Грицько правильно веде. Добре, що він не бачить, як я хрещуся. І раптом — вовк.. Засвітилося.

— То що? — а серце — бух-бух-бух...

— Село! — відповідає Гриць.

Ми переходимо кладку, йдемо селом довго-довго, бо село довге, як бойків світ. Гавкають собаки. Ноги ніби попутані. Що мені буде вдома? Зранку пішов. Забігти б до хати, коли нікого не буде, й прикинутися, що спиш, — сонного не б'ють.

Прощаємось. Вирішую піти до бабусі й там заночувати.

— Ти, вороже темний, де був, що тебе мама цілий день понад ріки шукала? Чекай-чекай, дасть тобі добру пайку!

Йду й плачу. Пробираюся до стодоли, намагаюся в сіні заснути. Страшно. Хтось їде сюди. То мати вийшла. Стоїть. Наслухає, а сіно шелестить.

— То ти, чоловіче?

— Я.

— А малого не було коло тебе?

— Та де!

— Йой, уб'ю бахура пустого! Шукай, чи не вснуло в стодолі, а я по сусідах піду..

«Коби лишень до Марини не йшли», — думаю. І ще міркую: треба було вилізти на подри, бо тут мене знайдуть. Вчують, коли поворухнуся.

— А ти корові давала? — питає батько.

— Дай ще трошки лазівки, — так лісове сіно називають, бо ліс — Лази.

Відчиняються двері.

— Татку, не бийте-е! — верещу, аж собаки лякаються. — Я більше не буду!

Батько хапає мене в свої ручища, і я вже схлиплюю в хаті, а червоний язичок каганця підскакує з радості. Треба зістригти гнотик, але батькові не до того. А ще ж мати не вернулася

від Марини! І ось відчиняються двері й з «березовою кашею» в руці з'являється мати.

— То ти, вороже темний, у місті був?!

«Я так і знала, що шило з мішка вилізе», — завжди каже моя бабуся, її тепер тут нема, і березова різка пекуче шмагає мене по ногах. Але б'ють сьогодні мало. Важкими очима дивиться батько, плаче сестра в колісці.

— То ти не міг хоч би хліб для дому купити? — докірливо питає він.

Від нього несе кінським потом, бо прийшов з конюшні, а від мене пахне пиріжками, але всередині, в грудях, так недобре-недобре, ніби там щось надірвалося.

Засинаю гірким сном...

ГОДИННИК

На поконечу лежав білий, що був колись строкатим, кашкет. А той, кому він належав, орав. Називався орач — Луцем Панчуком. Від Луця пахло кінським потом і землею. Кашкет вичовгав на голові червону лисину, і вона світила на цілий город.

Орач вправно орудував плугом, бо за свої шістдесят весен зорав кіньми так багато, що жоден трактор з капітальними ремонтами не виоре, і постійно воркотів, що нема доброго напарника, а з жінки такий погонич, як з бичівна фузія.

Гафія, як могла, старалася, щоб коні трималися борозни, круто розвертала на поконечах, аби Луць не носив плуга на руках, але йому далі була недогода, бо жінці — пирій за боронами визбирувати, а не поганяти коней. Він десь вже трохи потягнув тої люри (чула по запаху), і тепер зупиняти його балаканину не поспішала, щоб не образився. Таку натуру мав: образиться, покине недоораний город і поїде.

— От був би Василь! — вже втретє чула з його вуст.

Панчукові слова прилипали у Гафійних грудях, і хотілося, аби сталося чудо: приїхав син. Таке можливе. Торік ні слова не писав, що відпустять, — і наче з неба впав. Інші хлопці приїжджали без нагород, а в нього значків зо п'ять і новенька медаль. Не могла вгамувати цікавості:

— За що дали тобі?

— За службу, — а пізніше додав. — То ювілейна, мамо.

Думала, хоч наговориться з сином, а хлопці не дали, походилися, випили і потягли Василя до клубу. Мав тоді десять вечорів і щоразу повертався пізно: здогадувалася, що ходить до Марійки Станчукової. До армії навіть не звертав на дівчину уваги, хіба як їхав, то проводжала з усіма до військкомату, а з частини почав до неї писати. Дівчина гарна й соромлива: побачить де Гафію, то опустить очі й зробиться, як грань, червона.

Гафію все цікавило. Розпитувала, при яких військах служить, але хлопець не хотів признатися. Правда, Федь Петришин подивився на відзнаки і сказав: «Гов! Я знаю. При ракетах...»

— ...Василь твій удався в Андрія, — перебив її думки Луць. — Якби старий ліпше шанувався, то ще проглипив би який рік. Але це вже не життя...

Вона нічого не відповіла. Такий може багато наговорити, бо мало знає чужу біду. Андрій прийшов із війни трохи старшим, як тепер син. Тіло його кулі списали, і рани боліли. Під легеньми щось гноїлося, і довго не могли встановити причину хвороби, а тимчасом гарячка допалювала чоловіка. З цього він вийшов; умер на іншу хворобу, від якої ще не знайшли рятунку.

Плут відвалював масні скиби, із-під них визирала трава, білі корені хрину, лопухи. Був травень. У колгоспі та й колгоспники закінчували весну, а Гафія лише починала. Не хотіла клаптятися бригадирові, не писала синові, аби через військкомат втрутився, бо й жінки іздових не дуже радо відпускали орати, якщо треба було допомогти молодій вдові.

Вірила, що Луць пооре городи своїй великій родині й приїде на її присадибу: дружив з Андрієм, був при його смерті, чув останні слова, і ніколи не забував стежки до Гафіїної хати. А ще пам'ятав предківське правило: свято Юрія — вдовин плут. Святий Юрій-Змієборець гнівається на тих, хто його свято не шанує, але радується, коли газди добро роблять солдатським вдовам, орють їм городи. Юрій десь аж на Говерлі грав на золоту трембіту, а пастушки із жовтогарячих квіток лопатню плели коровам на роги вінки.

Сонце в три чоловіки висіло над землею. Мухи вже літали над кінями, і ті сердито фуркотили ніздрями. Десь кувала зозу-

ля, а тут наліталося шпаків, горобців, і, неначе газдиня, ходила по скибах ворона. Синій качур побачив поживу й ліниво вивів з річки стадо качок. Крякав, коли коні йшли на нього, а качки радісно такали, витягаючи з-під грудок червоних дощовиків. Парувала рілля... Пахла теплом, як жінка молодою вродою.

— Маєш файні качки, — сказав Луць — і заспівав:

А та кура-чубатура,
А то каче — дрібно скаче,
По садочку ходить та й ходить.

— То Варварині. Торік тримала-м, але вони всю цибулю первернули, і попродали. Це сотворіння треба пильнувати, а я часу не маю: від світку білого до нічки темної на нормі.

— Біда, біда одній... Нічого, Василь привезе невістку, і будеш жити, як пані...

— Ой, вже! Не панувала зранку — не буде панування й до останку.

Луць ще кілька разів зайшов з плугом, виборознив загони, щоб вода не змулила город, перезапріг «Каштана» у борони, а «Люську» відпустив на молоду пашу, й закурив. Як тільки кобила нагнулася до трави, до неї прибігло червонясте із зірочкою лошатко й тицьнулось під живіт — почало ссати.

— Мучить бигас... їдрі його за лабу! — вилаявся орач і кинув грудкою.

Але лошак і не думав утікати від мами. У цю пору все живе вечеряло, і він хотів молока.

Гафія подріботила до хати. Перебрела річку і з берега гукнула:

— Луцю! Аби ви не втекли, бо буду гніватися!

— А закурити не знайдеш?

— Буде. Доволочуйте і ходіть до хати.

Для косарів, орачів і кожному, хто працював у неї, купувала куриво. Чогось любила запах тютюнового диму. Андрій теж багато курило, і, як виходили цигарки чи тютюн, — злився.

...Зварила кілька яєць, помила хрін, що висмикнула на городі з-під скиби, поклала головку часнику, хліба, півлітрівку «рідненької», смажила картоплю, рада, що тепер уже завеснує город.

Сонце вже сідало за гору, коли орач надгуркотів на возі. Колеса прим'яли траву перед вікнами — за ними відбилися дві сиві тасьми. Гафія вибігла до стодоли, винесла торішньої конюшини, — навмисне сховала коням на весну. Конюшина пахла миром і давнім цвітом. У чайнику винесла теплої води, мило, чистий рушник. Зливала на шорсткі долоні, вода бризкала на босі ноги й веселила її.

— Якось аж легше стало, — сказав Луць, витираючи обличчя рушником.

— Ходіть до хати.

З наперсток налила собі, а йому майже двістіграмову склянку. Випив, розламав хліб, понюхав, взяв виделку і відклав:

— Таки ложку дай мені. Я не маю часу бавитися.

Гафія чистила яйця і думала про завтрашній день — уранці йти би город веснувати.

— Хочу на середньому загоні кукурудзу посадити, та, певне, вже запізно?

— Чого пізно? По війні, здається, в сорок восьмим, я 30 травня садив. Всі казали, що дурне роблю, а кукурудза, як ліс, вродила. Не було насіння і не садив, а потім за блузку виміняв торбу кукурудзи, жінка накільчила, а тут дощик! За кілька днів кукурудза зійшла, як лісок. А кияки вродили, як макогони. Кукурудза тепло любить.

— Та кажуть, що треба її тоді садити, як жаби заспівають, коли вже земля прогрілася.

— Та таки так.

З портрета дивився Андрій, що залишив її молоду і навіть не порадив, як має жити.

— Син пише?

— Пише.

Гафія витягла з-під обруса конверт, а з нього вислизнула фотографія; швидко підхопила її і передала Луцеві.

— Міцний хлопака. Нагород цілі груди. Певно, добре служить... Андрій був трохи худіший, але то нема чого дивуватись: тепер в армії добре годують та й мундири видають, а тоді цього не було.

— Командир мені лист написав. Дякує.

— Маєш файного сина. Вже десь повинен надїхати.

— Як дасть Бог спокій, то восени буде вдома. Аби лишень не кинули кудись під кулі.

— Прийде, не бійся. Ми з Андрієм війну пройшли, а за Василя не бійся. Мудрого маєш сина.

— Пийте, Луцю.

Старий випорожнив ще один келішок і димно закурив. Він ще довго розхвалював Василя. Як закінчить інститут, то буде інженером, бо голова у нього мудра, його ж батяр поїхав аж у Сибір і ні слуху, ні духу. Може, в трясовині втонув, може, дерево убило, а, може, хто ніж у плечі встромив... Хай би не писав, якщо живий, але батько мусить знати, де син обертається.

— Василь при ракетах служить, бо носить хрестики, — після скарг на свого сина промовив старий.

— Петришин Федь говорив, що при ракетах. Певно, тяжко йому.

— Та чого? Він там з олівцем сидить. Може, почуєш, як в космос полетить. — Перехвалив. — Тепер всього можна сподіватись. Піду, бо треба коней до конюшні гнати.

— Скільки вам за роботу належиться?

— Ей, що там!

— Та кажіть-кажіть, Луцю.

Луць задумався:

— Мені грошима не треба. Як хочеш, дай мені Андріїв дзиґарок. Я ще тобі восени бульбу привезу, кукурудзу і дров на зиму.

Вона глянула на чоловіків портрет. Під ним на цвяшку висів на ланцюжку чоловіків годинник. Андрій привіз його з війни, з Німеччини. Вони часто говорили про той годинник. Андрія нема, а годинник живий, ходить.

Чогось частіше почало калатати Гафіїне серце. Закололо. Холодна хвиля прокотилася по всьому тілу, ніби десь дуже близько стояв Андрій у новому синьому костюмі та й дивився на неї великими чорними очима. Був так близько, що Гафія чула його важке дихання. «Даш чи ні?» — хотів запитати. Вона глянула на портрет, і Андрій на фотографії докірливо похитав головою.

Спочатку їй здалося, що Луць почервонів від сонця, але його на небі вже не було — сховалося.

— Та я нічого... Як собі хочеш...

— Луцю, син восени прийде.

Вона розуміла, що говорить не те: син має свій, наручний годинник, а таких старомодних дзигарків ніхто не носить у селі.

— Може запитати, де я діла годинник?

Луць не знав, чи тікати, чи сидіти ще в хаті.

— Ну добре! Я поїхав.

Гафія кинулася із грішми.

— Луцю, а за роботу?

— На другий раз. Мені поки що грошей не треба.

Луць поправив коням нашійники, зубила, сів на підводу і свиснув батоном так наче то був вступ до грому підводи перед вікнами, а далі той грім котився поза хату, розтав далеко-далеко, ніби аж у небі, на якому мали прорости бліді зірки.

Гафія стояла, поки сутінки не заснували синій сад.

— Не віддам, — прошепотіла. — Не дам нікому, — наче молилася.

Пішла до хати, зняла годинник з цвяшка, сіла на поріг, приклала до вуха: так-так — цікав годинник. Все далеке здавалося їй близьким, але скляна стінка не пускала повернутися до минулого. Об сині стіни билися хрущі, падали в траву, сердилися, бо ніяк не могли злетіти. Коло молодого місяця з'явилася вечірня зірка. Вона розсипала промені по всій землі. Один промінець знайшов Гафію і заломився у чистій краплинці, що викотилася з краечка ока, яка то зупинялася, то бігла, то знову зупинялася на її обличчі.

Сліди коліс на траві давно пропали. Вона сиділа у темряві, слухала хід годинника, і думала:

«Восени Василь приїде, повозить кукурудзу, картоплю, дров зріхтує...» А коли вона відірвала очі від годинника, то за плотом щось начебто мигнуло, неначе там щойно хтось стояв, дивився на неї і зник...

У стайні жалісливо замукала корова, і лишень годинник казав їй: так-так... так-так...

1966

Підмосков'я, ракетна база

ЛОСІ

— Залишайтеся обое тут! — сказав своїй русявій дружині Ользі старший лейтенант Гаврилов, а підлеглому солдатові Володимирові Гуцулякові це пролунало наказом. — На бойову позицію жінок не пускають, — додав з переднього сидіння «ГАЗика», підморгнувши водієві-єфрейтору Георгію Мунтяну, який вмирав від заздрощів, що українець залишається з жінкою в зеленому раю, а йому, молдаванину, доведеться перевіряти блоки для тих ракет, що стоять «золотими» кільцями довкола Москви, аби ворожі літаки не прошмигнули через систему протиповітряної оборони до Кремля, де керують велетенською державою Брежнев, Підгорний, Косигін, міністр оборони Малиновський і сотні, тисячі інших великих і малих чиновників. На базі, звідки прибули вони до цього далекого полку, зберігається резерв ракет, які двічі на рік доводиться випробовувати, чи вони придатні для бою. Там, теж у лісі, за трьома рядами колючого дроту, через який пропущено електрострум, контрольно-випробувальні станції, станції заправки паливом, окислювачем, сховища бойових частин, ангари. Гуцуляк уже знав, що на базі є звичайні бече*, але є і ядерні, якими битимуть по ворожих літаках під час групових нальотів на Москву. Він тільки не міг збагнути, чому блідне його технік, коли хтось згадує про малу базу...

— Я вдягну військове і проберусь на об'єкт! — пробувала жартувати Ольга, що вже вискочила з машини на бетонну дорогу.

— Тобі мало пригод з особістом? — багатозначно сказав Гаврилов і зміряв поглядом молдаванина-водія та Гуцуляка-українця (механіка), якого дратувало те, що Ольга їздить з ними по військових частинах. Їй забаглося назбирати грибів. Але ж коли її засічуть в лісі із солдатом, то тоді влетить найперше Гаврилову, який це чудово розуміє, а тому радить не висуватися з-за дерев, поки він не подасть сигнал з дороги. Піпикатиме Мунтян, багатозначно буде сигналізувати, іронізуючи над офіцером, солдатом, жінкою, з якою він теж залишався у лісі, коли раптово дали «режим» — дозвіл на ввімкнення радіоапаратури в районі, над яким літають свої та іноземні

* Бече — БЧ, тобто бойова частина ракети.

літаки, і Гаврилов з Гуцуляком увімкнули контрольно-випробувальну апаратуру, прогнали блоки й прибули на лісову річку, де художниця з молдаванином купалися.

...Ольга поправила плаття, немов намагалася ним прикрити яблука пишних колін, і коли вона це робила, блиснула білими лебедями грудей, і Гуцуляк, спітнівши від спокуси, вискочив на бетонку. Ліс дихнув на нього, як Господь Бог. У небі де-не-де дрімали білі хмарки, але сонце їх не боялося — світило ясно й мило. В Гуцуляковому краю такі хмарки називаються молоді.

— Якщо добре піде, то зробимо все ще сьогодні, а ні — скинемо апаратуру й повернемось! Лишень далеко в ліс не заглиблюйтесь... — розпорядився офіцер.

— Бо там фашисти, — додала Ольга.

— І вовки, — засміявся Гаврилов ямкою на бороді, а Ольга — ямками на обличчі.

Посміхнувся і Мунтян, а Гуцуляк почервонів і глянув на кучерявий ліс, подумавши, що якщо через півроку Гаврилов знову візьме його у таке ж відрядження, то ліс цей буде засніжений, холодний і байдужий. А тепер він дивився мовчки на нього і пах сосною живоцею, березовими косами, на яких гойдалися Мавки. Та ні ... Тут ні Мавок, ні Нявок не знають... Тут — Русалки. Але не в казармі, не на бойовій позиції. Казарма сентиментів не терпить. Під гучну команду встав, вишикувався, спорожнив сечовий міхур; немов табун коней батарея бігла до турнікерів, карбували крок на плацу, в ідальні голодні сили — голодні встали з-за столів, відмахали три кілометри в один бік, а три — в другий, підготувавши бойову техніку на ракетній базі. Сполудня знову три кілометри на «площадку» й три — назад або карбувати крок, натягати протигази, костюм протихімічного захисту, падати під команди: «Спалах — справа!», «Спалах — зліва!..» А ще — політичні заняття з моральним кодексом будівника комунізму, збори, політичні інформації, підшивання комірців, прасування, відписування листів, вечерея. А ще наряди на кухні, караули, копання проливів каналізації, тир, полігон. А ще бойові тривоги, бомбосховище, підмітання бетонних долівок, доріжок, інспекторські перевірки, перед якими можуть наказати побілити берези і пофарбувати траву. І все це впереміжку з матюками, рівних яким не видумав жоден народ на цій прекрасній землі.

Гуцуляк особливо не любив команд сержантів. Він на них мав алергію, і сам відмовлявся від навчання в школі сержантів. Пішла б вона...

— Ну, поїхали! — скомандував офіцер ефрейторові.

А Ольга і Гуцуляк стояли й дивилися на дуби й осики, що бродили по ліщинових гущаках.

— То куди підемо?

— Куди скажете, — відповів Гуцуляк, відчуваючи, що Ольга гріє його голубими очима.

Ці очі він уперше побачив на концерті до дня армії і флоту. Він під гітару виконував «Синю хустинку» й на «біс» відважився заспівати українською мовою свою пісню про ракети в лісах, що сам написав у казармі. Хвилювався страшенно, бо програма була затверджена в політвідділі, але він заспівав поза програмою, і зала вчинила йому овацію. Гуцуляк шукав очима когось найближчого, й спіткнувся об погляд Гаврилова, що, задоволений, сидів з ангелом, який світився весь, як нова копійка. Володимир здогадався, що то технікова дружина-художниця. Гуцуляк був ще... салагою, військово-містечко відкривалося йому повільно, але на тому концерті воно відкрило собі його, а він — містечко. Ні, не казарми відкрили собі талант, а офіцерські сім'ї, куди солдати бігали посильними під час тривоги.

Ночами офіцери й надстроковики залишали теплі постелі й бігли в ніч одні з солдатами, другі — за контрольно-пропускним пунктом сідали на машини або теж бігом добивалися на ракетну базу, де разом з солдатами й сержантами або працювали на контрольно-випробувальних станціях, або сиділи в бомбосховищах, думаючи про те, коли ця гра закінчиться і вони повернуться до своїх дружин та дітей. Тут усім було важко й сумно. Чекали відпусток і свят. Під час того концерту Володимир відчув, як промінь світла облив усього його, і те світло йшло від Ольги.

І ось рушили через сіножать, яка давно забула про косарів. Ішов солдат з офіцерською жоною на відстані, і Ольга з солодкою іронією запитала, чи не побачив він оленя?

— Бачу один ріжок, — мовив.

— Володю, ти сьогодні не на ту ногу встав.

— А я не спав.

— Чому?

— Знав, що будете ви, а моє серце у вашій присутності в'яне, як скошена трава.

— Вижени з серця іронію, і душа розпогодиться.

— Якби-то...

...Після того незабутнього концерту Ольга з чоловіком прийшли до казарми й забрали Володимира до себе додому. Жили в однокімнатній квартирі з кухнею на першому поверсі. Небагато малися в своїй «хрущобі», але в ній все пахло цивільним життям, яке починало снитися Гуцулякові. Його, як птаха з гаю, взяли служити з Карпатських гір, і солдатів здавалося, що уже ніколи не побачить Верховини, бо котроїсь ночі почнеться війна. Та сьогодні він майже цивільний. Обідали втрьох. Ольга підсипала наваристого борщу, хвалила його голос і пісню.

— Колись ти будеш знаменитим, — мовила.

— Але не за колючим дротом.

— Ти маєш рацію. Багато залежить від оточення. На ракетних базах ні Рубенси, ні Репіни не творили, й Чайковських та Лістів не пригадую.

— Олю, я прошу тебе не говорити того, чого не слід, — сказав Гаврилов.

— Граєтесь у таємниці... Володю, я буду просити тебе посидіти в кріслі. Попозуй мені. Спробую написати твій портрет.

Ольга витягла мольберт, а солдата посадила в м'яке крісло. Жіночі руки були гарячі, і якесь незбагненне тепло струменіло від усього її тіла, яке пахло Гуцулякові чимсь рідним. Ольга знала і розуміла те, чого не може знати юна дівчина. Але Володимир думками був з косастою юнкою, що жила на відстані майже двох тисяч кілометрів, і в його серці починалося боріння, про яке не смів розказати нікому. Ольга пришпилила аркуш білого ватману й почала малювати, а Гаврилов на кухні щось перебирав.

— Сергію, ти звернув увагу, які правильні риси обличчя у Володі?

Технік немовби вперше глянув на свого підлеглого, та нічого не сказав. Він тепер мав своє заняття: витяг дві коробки з радіодеталлями, лютувало й брався монтувати транзисторний радіоприймач, який давно повинен заговорити, але чогось йому ще не вистачало. Щоразу, коли солдати розбивали старі списані ракети, Гаврилов забирав деякі деталі з радіо-

блоків; старшини з куль автопілотів примудрилися робити смітярки, а рядовим подобалися кабелі, різнокольорова начинка яких ішла на ремені. Гуцуляк і тепер був підперезаний вічним дротяним поясом. Він відчував якусь неприродність у своєму позуванні для портрета, ескіз якого накидала Ольга, і хотів піти до казарми.

— Тобі душно? — запитала. — Скинь гімнастерку. Соромишся? Художників не соромляться. Ти ніколи не був у художній майстерні? І не бачив натурниць? А натурників?

Солдат похитав головою. Він справді натурниць не бачив, але в майстерні скульптора був. І тепер у його уяві воскресло гірське місто, де майже всі художники, і його знайомий скульптор Яромир Огірок з глини витворив Велета, якого назвав Дністром, а Русалка в нього — річка Бистриця. В Огіркових руках липове поліно стає безсмертним, і Гуцуляк міг би Ользі розповісти про Яромира, але вона не зрозуміє всього того, що лежить на серці в солдата, який мов подарунка Бога чекає відпустки додому. Гори тривожно дихають солдатіві в душу через даль, хоч Гуцуляк їх не бачить. Але колись усе це закінчиться, прилетить чи приїде до неї, до матері, до Яромира, який і його виліпив з глини.

— Може, тобі дати щось читати? Гюгена хочеш? А про Рафаеля чув?

— Дещо знаю.

На солдатські коліна лягли два фоліанти. Розглядав ілюстрації, а Ольжині очі, то ніжили його, то впивалися в папір. І раптом свій погляд переніс з картини генія на обличчя дружини свого офіцера, яке немовби засвітилося. Ольга дивилася на воїна. Йшло змагання, хто кого поборе, і якась невідома нікому енергія текла від солдата до жінки, а від жінки до солдата. Ольга виявилася сильнішою, бо за її спиною, на кухні, майстрував приймач її чоловік. Білява, з високими грудьми, з довгим, як хвиля тихої руської ріки, волоссям, Ольга то усміхалася, то вся тонула в грайливій задумі, на дні якої все ж таки цвіла весна. Сміялося не обличчя її, а самі ямочки. Через струнку, що була між двома верхніми зубами, художниця ледь-ледь шепелявила, що надавало їй голосу особливої принади. Гуцулякові подобалися русьві жінки. А себе, чорнявого й нахмуреного, з двома невеличкими й неглибокими складками в міжбрів'ї, з їжакуватою чуприною, він побачив на ескізі

свого майбутнього портрета. Солдат у чужій хаті розумів, що він далеко не такий. Ольга, якій за тридцять, подібна сьогодні на осінні Карпати. І, мабуть, кожна з її середовища намагається навішати, начіпати, накласти на себе і золота, і коштовного каміння, і рум'ян, і одягтися не так, як у дівочому віці. На її голову, як на гірську полонину, може несподівано впасти сивина, як не раз падає перший вересневий чи жовтневий сніг, коли в підніжжі верхів ще гріє сонце. І ще довго в горах стоятиме тепле верем'я, але сніг уже побілів найвищі верхи, і ніяка сила не зжене з них зиму аж до наступного літа. Ця жінка може й холодом дихнути й може зігріти, як осоння, де оливні яблука, грушки, горіхи, коралі калини, свербиусушипшини, глоду, де осінні білі гриби й павутиння бабиного літа. Така жінка пахне зеленою, як барвінок, отавою, в якій недуга й смуток ніколи не ночують. У його селі в січні на запашній отаві лежить обрус, а на обрусі різдвяні страви, свічка, часник і дві хлібини — «Василь» з «Маланкою». Гуцулякові враз забаглося обізвати Ольгу Маланкою, штовхнути її в отаву або в пухкий сніг... Маланка в перекладі з латинської чи грецької — «чорна», «темна», а ця художниця русява. Але...

З штабу до Гаврилова прибіг посильний з викликом до командира частини. Гуцуляк теж звівся на ноги, щоб іти, але Ольга благально глянула на чоловіка й мовила:

— Сергію, я знайшла те, що тікало від мене. Буде прекрасний портрет. Не затримуйся довго в штабі, а Володя нехай посидить ще хоч би півгодинки. На мене зійшло натхнення.

Але коли її чоловік пішов, Ольга не малувала. Вона дивилася на солдата якимось світло й багатозначно.

— Володю, ти кохав когось?

Гуцуляка вразило її відважне запитання.

— Чого раптом ви про це?

— Ой, дитина ти... Чистенька й дурненька... Будь-котра дівчина тебе обкрутить, як мого Сергія.

— Ви Сергія Івановича обманювали?

Вона задумалася і з кокетством мовила:

— Кожна жінка хитріша за чоловіка...

— А чому у вас немає дітей?

І враз згоріла її грайлива усмішка. Вона змаліла й нібито аж зіщулилася від його слів. Гуцуляк збагнув свою дурість,

почервонів і готовий був вибачитися, що таке впоров, але чомусь відчув право на таке запитання.

— Мені тут сумно. Мені потрібне інакше оточення. Я не можу працювати. Задихаюся в цьому надсекретному мішку, де все контролюється, де все знають, і чортополохом ростуть бабські плітки, обмови, кепкування, бо ти — біла ворона. Тут ніколи не прощають тому, хто дивиться далі за вітрини магазину військторгу. Тут відпочинок на морі розцінюється, як мандрівка на Місяць чи на Марс. Мені потрібен інакший, інший світ. Я б забилася в твої Карпати і писала б твоїх гуцулів. Мене гріють Кашшаї, Бокшаї, Новаківські, Труші, Касіяни...*

— Ви їх знаєте?

— Бачила на виставках.

— Народіть свого Кашшая...

— Від кого? Від Духа Небесного? Хіба тобі Сергій Іванович нічого не говорив? Не говорив, де він починав? Я гадала, що він тільки мені не говорить. Але я здогадуюсь, чому йому у вас колють якусь загадкову речовину... Ті ліки...

І раптом солдатів потемніло в очах. Струм здогаду аж підкинув ним. Цього року всіх військових зобов'язали переглянути надсекретну кінострічку про військові навчання з застосуванням атомної зброї. Солдатів і сержантів привели строем, офіцери поприходили самі. Сергій Іванович сів поряд із своїм механіком. Володимир почув, як той важко й часто почав дихати, коли на весь екран розрісся атомний гриб, і «червоні» пішли на «зелених» в атаку.

— Це імітація? — запитав Гуцуляк

— Це — реальна бойова обстановка... — прошепотів.

— Коли це було і де?

— У п'ятдесят четвертому, у вересні.

Гаврилов сидів блідий, як папір, і напівтемрява не могла приховати його блідості. Гуцуляк здогадувався, що його технік міг бути в тому пеклі, яке нагадувало бомбування Хіросіми й Нагасакі у сорок п'ятому. Гаврилов починав службу не в Московському окрузі протиповітряної оборони, а на Уралі. Перевівся після одруження з Ольгою, мати якої ще два-три роки тому жила за кілька кілометрів від ракетної бази. Тепер вона на Божому Суді... Гаврилов часто лежав у корпусному

* Прізвища українських живописців.

або армійському шпиталях, і начальник ремонтного відділення, майор Коксагиз, був задоволений, що Гуцуляк може працювати на контрольно-вимірювальних приладах за техника-офіцера. Коксагиз був з Донеччини, називав себе хохлом, а Гуцуляк подумки нарік його відвінками української нації. Гаврилов-русак був миліший, ніж свій без роду й племені, що тільки гавкав на солдатів, і переконував Гуцуляка, що українська мова, як і культура, безперспективні, бо рано чи пізно «все реки сольются в русском море». — «А пізніше зникнуть у Китайському», — іронізував з майора солдат. Коксагиз пенавидів Гуцуляка.

Після перегляду фільму про випробування атомної бомби на своїх людях солдат першого взводу Іван Савченко з Оренбуржжя, вражений побаченням на екрані, тихо шепнув Гуцулякові в колоні: «Це в нас було. Поблизу Тоцького гралися маршали й генерали бомбочкою». І осікся. Гуцуляк не був би Гуцуляком, якби упустив можливість детальніше дізнатися про те, що було років з десять тому назад у тому краї, де відбував заслання Тарас Шевченко, але Савченко боявся детальніше розказувати, та й Гаврилов якимсь переляканим голосом прошипів у лабораторії, коли солдат запитав, чи був він у Тоцькому під атомним грибом? «А звідки ти знаєш? — Здогадуюсь... — Чи перевіряєш за завданням особіста? Тільки чесно! — Слово честі даю, що здогадався під час кіносеансу. На обличчі вашому прочитав... — Тоді мовчи. Ти давав підписку на п'ять років, а там — на двадцять п'ять брали. — Про це варто написати книжку. — Про таке книжок не пишуть і не писатимуть. Безпека Вітчизни вища за людське життя. А коли ти думаєш колись щось писати, то найперше навчися тримати язика за зубами. Пам'ятай, що стирали на світі не одного...»

Гуцуляк після цієї сподівався ще однієї розмови в особливому відділі ракетної бази. Цього ж самого сподівався й Гаврилов. Але ні солдата, ні офіцера ніхто не потривожив, і вони проймалися все більшим довір'ям один до одного, і те, що народжувалося між Ольгою і ним, Володимира мучило. А Ольга встала з-за мольберта, підійшла нібито поправляти його їжакувату чуприну й п'янким духом обеззброїла молодого воїна, який не знав, що сказати художниці. Він молив Господа Бога повідомити, чому не повертається зі штабу чо-

ловік цієї Афродити, і в той же час просив, аби ще не повертався, бо прийде й здогадається — прочитає все на обличчі, яке не має захисної маски. Та й чи можливо приховати щось, коли й ти не байдужий до вродливої жінки, що живе за ключими дротами у військовому містечку? Гуцуляк не був каменем! Та якби навіть став ним, то все одно на тому камені Всевишній з дияволом будували б храм кохання, якого Гуцуляк боявся, але воно не боялося його. Вона устами потяглася до його уст, і гірський потік-звір мало не злився в одне з нібито тихою річкою, ім'я якій було Ольга. Спітнів до трусів. Хотів утекти, але в коридорі чи на подвір'ї міг зустріти когось з офіцерів чи надстроковиків або їхніх дружин, дітей...

— Заспокійся, легіну, — мовила.

Гуцуляк не посмів запитати її, звідки знає це слово. Гортав альбом репродукцій безсмертних картин художників, а Ольга водила олівцем по ватману, та недовго. Годинник запитував обоїх, чому забарився господар? Так-так! — іронізував. Солдат відчував її пронизливий погляд, нерівне дихання. «Нехай п'є мене, та я не відірву від книжки очей, не подивлюся на неї», — наказував подумки.

— Я хочу бачити твої очі, — сколихнув хатню тишу її голос, в якому купалися Ніжність і Ласка, та Гуцуляк не міг скоритися жіночому голосові. — Раніше ми запрошували в гості Кіма Мустафіна, але я дуже швидко знелюбила його. Він загубився з кибитки Чингізхана. Думала: комсомольський ватажок, інтелектуал, а він — торба січки: «Товаришу старший лейтенанте, коли вже мені звання ефрейтора присвоять? І посада старшого механіка відповідає, і до дембелю близько», — перекинула красноярського татарина в окулярах Ольга.

— Отак і сказав?

— Ще на тебе наговорив різного.

— Що із дурня візьмеш?

Ніхто Гуцулякові не сидів так глибоко в печінках, як старший механік Мустафін. Гуцуляк прийшов служити з інституту з відстроченим роком, але для цього, з вишкаленими зубами «друга», залишився дурним салагою і не більше. Коли одного разу в лабораторії під час регламентної роботи з догляду за апаратурою Комуністичний Інтернаціонал, або Кім, «салагу» назвав недорізаним бандерівцем, Гуцуляк взяв його за горло

й калатнув дурною головою об залізобетонну стіну: «Ще раз мою національну гідність принизиш — викрутка буде там, де пуп!» А ввечері «старики» готували молодому «темну», за те, що посягнув на воїна третього року служби — «діда». Та тепер замість Мустафіна Гуцуляка обрали комсомольським секретарем, лідер «дідів» Валерій Чесноков хотів повернутися з армії кандидатом у члени партії, а без комсомольської рекомендації це було неможливим. Обійшлося все розмовою старшого з молодшим. Мустафін принишк і навіть змінив своє ставлення до «недорізаного бандерівця».

— Мені здається, що Мустафін заздрить тобі, що маєш гарний голос, співаєш, пишеш пісні.

— Та якби кожна свиня вміла на скрипці грати, то на кожній вулиці танці були б.

Ольга розреготалася дзвінко й щиро, а Гуцуляк відчув, як душа його крається надвое. Десь далеко-далеко була Оксана. Сільська бібліотекарка Оксана... Тут день ламався на вечір, а там, у горах, ще світило сонце, й Володимирові не хотілося, аби вдома щось подібне відбувалося з коханою. Ось-ось і батарея вишикується на вечерю. Солдат підвівся, сказав: «До побачення» — й рушив до дверей, але Ольга аж стрепенулася від такої різкої переміни його настрою.

— Куди ж ти? Зараз Сергій прийде. Я раз-два приготую вечерю. Він ще сосисок купить. Не йди. Старшина знає, що ти в нас.

— Ні, я піду, бо, напевне, за мною шукають.

Але проклятий англійський замок щось зайло. Ольга мовчки дивилася на його муку, нарешті сама взялася рукою за трибок, а другу поклала на солдатове плече й високі груди та духмяне волосся знову вбили Гуцуляка, розп'яли на дверях, спалили й оживили.

— Як ти подобаєшся мені, Володю...

Навіщо цього? Та хвиля гордощів, що його хоче ця жінка, напружила все тіло, і Гуцуляк сам не знав, що має діяти. На якусь мить він забув про військові статuti, обов'язки. Вона була схвильована, і тільки те, що називається порядністю, стримувало хлопця вчинити подвиг, якого хотіли обоє. Гуцуляк пригорнув Ольгу, а другою рукою покрутив за головку замка, й двері, на диво, відчинилися. Солдатові здавалося, що за ними, в коридорі, стоїть Гаврилов і все чує, але там нікого

не було, і на вулиці немовби все вимерло. Солдати вечеряли. Перші чорні нитки смеркання у весняних кронах тополь ткали покривало ночі. Тополі пахли сум'яттям і Олею. Солдат боявся зустрітися віч-на-віч із старшим лейтенантом, і до казарми майнув через сквер і плац, відчуваючи на вустах її терпкий поцілунок. Наступного дня Гуцуляк дізнався, що Гаврилов заступив у наряд замість іншого офіцера, що захворів (тому й викликали), а ще через день батарея несла караул, і Гуцуляк був на стійці з карабіном, думаючи і про свого техника, і про Ольгу. За кілька десятків кроків зберігалися ядерні заряди для ракет, які має пильно стерегти, щоб не проліз диверсант і не підірвав. Кадри кінофільму про випробування бомби на людях оживали, і він намагався уявити те пекло, в якому могли б кипіти люди, ракети, топливо, окислювач і ліси під атомним грибом, що плив би на Москву. І Володимирові робилося моторошно, бо з того вогню виглядало Олине обличчя й ескіз його портрета. Він міцно стискав карабін з гострим штиком і вдивлявся з вишки в темряву, але нікого не бачив за колючими дротами, лишень гарну стіну лісу.

...А тепер вони стоять віч-на-віч далеко від рідного військового містечка. Гуцуляк розумів, що Ольга поїхала нарочито, аби бути з ним.

— Ти, мабуть, думаєш про той день? — запитала.

— Думаю і мучуся, — мовив, не одриваючи очей від кучерявого лісу.

— Портрет треба закінчити. Вийшов дуже вдалий. Буде на виставці в Москві.

— Я більше ніколи не переступлю порога вашої квартири.

— Ніколи?

— Ніколи.

— Навіть, коли Сергій Іванович запросить?

— Навіть, коли він. Я вирішив перейти в іншу службу.

— Це я тебе так налякала?

— Ні, олень.

— Який олень?

— У лісі.

— Але ж то був лось.

— Не має значення...

...Але то справді був з сохатими рогами лось. Гаврилов прийшов у неділю, сказав старшині, що на площадці є робота і що йому потрібен рядовий Гуцуляк. Він повів солдата за контрольно-пропускний пункт. Ішли, розмовляючи, бетоною, і тільки за березами звернули вліво, а там далі, за болотом, сиділа на рюкзаку Ольга. Солдат завмер від несподіваної зустрічі.

— Куди ви мене привели?

— Заглибимося трохи в лісовий масив, розкладемо вогнище на галявині, напечемо картоплі, пообідаємо.

— Я завершу ваш портрет, — чомусь на «ви» перейшла Ольга.

Ліс кипів щебетом птаства. Кусали комарі. Гаврилов ніс рюкзак, Гуцуляк просив дати рюкзак йому, але Ольга мовила, що солдат ще наноситься. Вийшли на зруб, піднайшли зручне місце для ватри. Гуцуляк взявся заготовляти дрова, а офіцер розводив багаття. Ольга відійшла в сторону і її чомусь довго не було.

— Володю! Я погано бачу! Де вона там?

Гуцуляк відійшов убік, став на пень.

— Я не бачу Ольги Петрівни.

— О-ля! — покликав Гаврилов.

Вона не озивалася.

— Ану, підбіжи.

Гуцуляк пішов у бік лісу, та раптом за спиною почув притишений сміх.

Ховалася в заростях трав та кущів. Коли виходила, то солдаткові здавалося, що трави співають разом з тканиною на її тілі — квітчастий халат чи то плаття божественно облягало її майже дівочий стан.

— Лякаєш нас, відьмо, — сказав Гаврилов.

Враз захмарилося її чоло, але підійшла до свого чоловіка й рукою закрила йому рота.

— Що?

— Не щокай, а їж.

— Що? Сунічки? Вже є?

— Володю, друга жменя для вас.

— Та не треба. Я назбираю.

— Але вони будуть не такі солодкі, як мої.

— Володю, дають — бери, б'ють — тікай, — сказав офіцер.

Гуцуляк стояв як вкопаний. Від Ольги пахло літом і суницями.

— Я назбираю! — сказав.

— Візьміть, щоб краще збиралося, — наполягла.

Ягоди пересипала в Гуцулякову жменю, а червоною, пахучою долонею ніжно мазнула по щоці.

— Ідіть... Ідіть... — підганяв технік.

— Але дай нам кружку, — сказала.

— І казанок, — зіронізував Гуцуляк.

— Та який казанок! Аби півкружки назбирали.

Уздовж зруб солдат і жінка збирали червоні сльози Сонця, що дивилося на них захоплено й величаво. Гуцуляк хотів зняти гімнастерку, та соромився підходити до Ольги «в формі номер три». Ольга все віддалялася й віддалялася, і Гуцуляк, немов на прив'язі, йшов у той же бік, на прогрітих довкола пеньків місцях, збираючи поодинокі суниці. Полошили ящірок, боялися гадюк, що любили суничні ягідники, але тут їх не бачили. Мали вже з півкружки запахущих ягід, які таїли в собі щось хвилююче й тривожне.

— Володю, наїдаймося. А ці, що назбирали, будуть для нього.

Але Гуцуляк ягід майже не їв. Солдатові хотілося, аби металева посудина наповнилася. Та коли димок ватри піднявся вгору над зрубом, Ольга стала під смерічкою, що виросла біля старого пня, і поманила його до себе. Коли Володимир з ягодами в жмені підійшов, щоб висипати їх у кружку, мовила:

— Пригорни мене.

Солдат сполохано відійшов, відчуваючи, що запах суниць зрадить обоїх. Тепер Гуцулякові хотілося бути подалі від Ольги, аби це не сталося, бо все тіло його прагнуло того більшого, яке ще не прийшло, але воно було готове прийти, і тоді вони стануть деревом — корінням і короною, в якій соловейки навчатимуть цей світ не чинити нічого грішного.

Гуцуляк тільки нахилився над ягідником, як його серце розпанахав Олин вереск. Подумав, що її вкусила гадюка.

— Що сталося?

— Он...

Гуцуляк побачив чорний зад звіра, що повільно зникав у кущах.

— Товаришу старший лейтенанте! — вигукнув.

— Що? — долинуло.

— Олень!

Офіцер через зруб, спотикаючись, біг до своєї дружини й солдата, що незворушно стояв на відстані від жінки.

— Олень! — вигукнув Гуцуляк, і побіг услід за звіром.

Гаврилов дружини не бачив, яка зі страху вискочила аж на дорогу.

— Кажі, кажі! Де Оля? Що з Олею? Змія вкусила? Так?

— Ні, олень! — показував рукою Гуцуляк на кущі й чомусь біг у той бік, куди втік звір.

Гаврилов, ламаючи сухе хабуззя, гнав слідом за солдатом, і раптом обидва зупинилися, побачивши сохатого звіра, що велично стояв й дивився на військових. Офіцер зняв окуляри, протер до сорочки та й знову осідлав ними вуха й перенісся.

— Олень! — полегшено зітхнув старший лейтенант. — Ну й хохол! Коли ти навчишся, що наголос падає на другий склад? Олень! — по-південному оков офіцер услід звірові, який ховався в стіні лісу. — А я думав: щось сталося з Олею. На смерть перелякав. Так і до інфаркту недалеко. — Тільки тепер він побачив свою суджену, що теж дістала відвагу; підійшов до неї, пригорнувся, поцілував. — Злякалася, бідненька? Ходімо до вогню! Ого, скільки суниць назбирали! Фу, перелякав!

— Серйожа, але то не олень був!

— Як не олень? А хто ж?

— То був лось! Я ж художниця! Я звірів знаю!

— Можливо, що й лось. Все одно звір небезпечний. І треба було вам йти сюди? Лосі сердиті. Може буцнути копитом чи рогами. Пам'ятаєш, як на озері жінку вбив, що на нього махала штанами чи сорочкою, коли прала.

— Ну-ну... Треба брати з собою рушницю.

— А ви знаєте? Вбити лося прямо в лоб неможливо. Коли цілитися, він не тікає, а плаче. Я це чув від бувалих мисливців. Але ми — не мисливці! Ми — збирачі ягід. Пішли до вогню! — скомандував.

Ольга розповідала про суниці. Давала нюхати долоню, яку старлей цілував, тулив до обличчя, а Гуцуляк плентався позаду, але і його обличчя пахло суницями. До нього долітали Оліні слова про її уявний похорон. Хотіла лежати на Новодівочому

цвинтарі у Москві, але, щоб заробити там два метри землі, мусить ще пожити, написати геніальний портрет ракетника-солдата, на обличчі якого печаль всіх матерів світу, оцей зруб з лосем, побувати на Кубі й в Тибеті, а тоді відкриватиме Карпати, Сибір. Вона розказувала про Реріха, а Гуцуляк слухав й серце його кричало: «Артистка!» Але друга думка вторила йому, що у військовій частині можна завити творчій людині, яка навіть майстерні не має, і нікуди з-за колючих дротів Ольга не поїде, бо не пустять. І раптом до нього почав докочуватися здогад, що вона хоче дитини. Можливо, що й Гаврилов хоче нащадка, бо його кровинка згоріла в атомному пеклі, в Оренбурзькій області, де був на засланні Тарас Шевченко, де навчався в училищі перший космонавт Юрій Гагарін, де на солдатах і офіцерах, на цивільному населенні маршал Жуков випробував атомну бомбу. Йому пахли суниці аж до багаття, де вже доварювався суп, де було накроєно хліба, нарізано ковбаси, тепличних огірків і помідорів. Тепер усе перемагав запах гарячої страви, але повністю забити суничне сп'яніння не могли ніхто й ніщо.

Всі троє обідали на волі.

...А тепер інший ліс. Він пахне грибами, бо суниці вже відійшли. Продерлися крізь густий березняк, зупинилися під кривими осиками, що тремтіли дрібним листям, навіваючи смуток. Далі ліс полого сходив у долину, в якій текла річка чи потік. Ольга знайшла червонюха.

— Ходи сюди.

Гуцуляк вдавав, що не чує.

— Ти, їй Богу, напуда. Не буду ж кидатися на тебе. Дивись, який красень!

Під березами Ольга знайшла справжнього боровика, кликала шукати пару. Гуцуляк кирзовими чоботиськами розвернув траву різоху, промовляючи:

— Бариш, Бариш, де твій товариш?

— Що ти там молишся по-українському?

«Інша сказала б по-хохляцьки», — подумав, і говорив їй, що білі гриби в його краї називаються паничами, щиряками, а в примовах — баришами.

— Ти, мабуть, подумав, що я якась там... прости, Господи... Ти ще дуже молодий і не розумієш, як то важко жити, коли

немає кохання, а ти постійно граєш роль. Сергій дуже хороший, але цього інколи замало. Нас нічого не зв'язує, окрім добропорядності, бо я знаю, що його зробило таким.

— Високочолим, блідим й близькозорим... Можете розказати?

— Заборонено. Ти думаєш, що одружишся із своєю? Як її звати?

— Оксана.

— Гарне ім'я.

Аксана, Аксана, я слышу твой голос,
Мне ветер с родной Украины принёс.
Я слышу, как шепчет нескошенный колос,
И вижу глаза твои, полные слёз.

Хто написав цю пісню? Хтось з ваших?

— З наших. Борис Бобинський. На Львівському телебаченні працює. А був у Сибіру на засланні.

— За що?

— За батька-поета Василя Бобинського. Наших там багато було і є. І Оксана мала бути на білих ведмедях.

— Бандерівка.

— Не питаю. Вона народилася тоді, коли бандерівці діяли. А мати комусь дала їсти, і повезли не питаючи.

— Нічого в тебе з Оксаною не вийде. Три роки служби — це дуже серйозно. Я п'ять років у казці плавала.

— І розлучилися?

— Ми не були в шлюбі. Він літав. І раптом наказали зникнути на три роки. На Новій Землі випробовували атомну зброю. Мені та зброя все життя зіпсувала, душу опромінила чорним промінням. Ти абсолютно нічого не знаєш. Я хочу з кимсь поділитися, але боюсь сексотів. Я не думаю, що й ти до них належиш. Особіст Гаврилову казав, щоб до тебе приглянувся. Ти комусь там анекдоти... Не роби того, бо зітруть. Мовчи — краще. Пам'ятай, що таке надсекретний об'єкт. Тут за кожним...

— Буду, — сказав, відчуваючи, як в ноги налилося свинцю.

— І ми мовчимо, хоч знаємо всі, що в лісі, на відстані трьох кілометрів від городка, є велика ракетна база. Є там і ядерна зброя. Ми всі давали підписки. А мій Гаврилов дав кілька. Він

був на випробуванні тієї дури. Опромінився, бо кинули їх долати заражену зону. Ті скоти людське життя мають за ніщо. Їм коби великі зірки на погони чіпляли. Гаврилов — серйозно хворий, але коли ти десь комусь пискнеш про це, що чуєш від мене, то йому віку вкоротиш раніше. І йому, і мені, і, напевне, й собі. Вам показували фільм про те пекло. Він, коли повернувся з сеансу, то проплакав всю ніч. І я з ним плакала.

І тут Гуцуляк натрапив на велике гніздо лисичок. Збирали в целофанову торбинку, начебто вже рідніші обое. Він чув її глибоке й рівне дихання, а коли нахилялася, то Оліні білі груди хотіли виплигнути з-під халатика. Поруч, на березі, скрекотала сорока, немовби реготалася, що бачить цю пару вродливих людей, які одне одному не до пари, бо жінка старша за солдата принаймні на десять літ. Гуцуляк пригадав Мунтянів афоризм, що коли жіночу грудь можна взяти в руку, то це — грудь, а що більше — то вим'я, і сам до себе засміявся.

— Я льотчика кохала. А тепер знову зі мною щось сталося. Ще уста маєш, як намальовані. Подаруй котрійсь дівчині.

— Не просять.

Вони то сходилися, то розходилися поза кущі й дерева, але гриби чомусь не траплялися, і Ольга запропонувала:

— Присядьмо трошки.

— Комарі з'їдять.

— Комарі не кусають, то комарицям потрібно кров, щоб вони продовжили свій рід. Ти, здається, все розумієш. Жінка народжується, щоб народжувати. Я хотіла б мати стрункого й високого сина.

Ольга легко приземлилася на мох, і Володимир витягнув свої довгі ноги в кирзових чоботах — приліг, заслонивши очі правою рукою. Жував стебельце гіркої трави. Якісь каламутні думки летіли аж у Карпати, але, не знайшовши там місця для приземлення, знову поверталися в підмосковний ліс, нашпигований військовими об'єктами, до яких боїться підходити цивільний люд, тому й Гуцулякові з Ольгою безпечно сидіти під деревами, не боячись, що викличуть патруль, затримують, вимагатимуть пояснення. Не наближались вони й до ракетних дивізіонів, де на стартових столах чатують ракети. Гуцуляк відкинув руку на груди й утопив погляд в небесній блакиті. Ольга раптово впала на лікті, й небом зробилося її обличчя... Але в цю мить з дороги засигналила автомашинка.

Гуцуляк схопився на ноги. Ольга повільно встала, поправила свій халат.

— На мені нема знаку?

— Напудько! Ти ж у лісі... І не біжи...

Долонею лунко вдарила його по спині. А на бетонці ГАЗик заливався мелодійним сигналом. Звідти долинув голос Гаврилова:

— Олю! Во-ло-дю! Де ви є?

Навстріч їм виринув із березини високий, русявий і усмінений, лишень що блідий, офіцер. На портупеї висіла кобура з пістолетом.

— Ти дивись! І гриби є! — Здивувався. — Передбачається царська вечеря! Роботи сьогодні не буде, бо перший режим до ранку. Вечеряємо на природі. Згода?

— Ми з Володею давно вже так вирішили, — сказала Ольга. Солдат опустив голову.

— Ти чимсь незадоволений, Володимире?

— Чому ви так подумали?

— Тоді пішли до машини. Трошки від'їдемо від позиції.

Мунтян багатозначно мовчав. Гуцуляк кинув йому: «Буна зіва *!»

— Буна... — відповів, і автомобіль рушив.

Хвилин за десять-п'ятнадцять поле відтіснило ліс від бетони. Гаврилов сказав Мунтянові звернути на ґрунтову дорогу, і вони через кілька хвилин побачили той же потічок, що таємниче пробирався через зарості дерев, кущів і трав до ріки. Апаратуру Гаврилов залишив у полку, на позиції, але казанки, ніж, коробку з продуктами, гриби, які назбирали Ольга з Гуцуляком, виніс з машини й поклав на траву.

— А ти, Георгію, — звернувся він до Мунтяна, — поїдеш по масло й помідори. Хліба візьми.

— Хліб є на кухні.

— Не треба туди.

— Треба! Треба ще заправити машину. Бензин на нулю.

— А ми будемо он там! — показав технік на поляну між березовим лісом. — Дим побачиш. Зорієтуєшся.

— А якщо інспекція затримає? Та й не заправлять мене без старшого машини.

* Буна зіва — добридень (молд.).

— От лихо — не біда! Їдемо обидва, а ви, — до Гуцуляка й Ольги, — розводьте багаття.

І вони знову залишилися в парі. Перенесли речі на те місце, на яке показував Гаврилов, вибрали ямку для вогнища. Гуцуляк надер з дерева берести, наклав сухих ялинових гілочок, приклав березовими дровами й запалив. Ольга носила сухарник, рада, що березова кора зайнялася від першої шпички. Гуцуляк ламав сухе гілля, а з сирих гілок зробив вилки на казанок, вирізав поперечку з ліщини, сподіваючись, що росіянин з молдаванином ось-ось повернуться.

— Володю, ходи допоможеш гілляку відламати! — покликала з-за дерев.

Гуцуляк глянув у той бік, звідки мала показатися машина, підкинув до ватри грубших дров, і пішов до Ольги. Вона стояла між трьома березами й дивилася вгору, немовби міряла відстань від землі до небес. Трохи далі росли молоді, густі й дуже зелені, очевидно, що посаджені людьми, сосни (в таких сосняках люблять родитися маслюки). Тут повітря настоялося на живиці, легені вбирали його, а серце прагло чогось і не знало чого. Якби схватися в соснах, то ніхто не знайшов би.

— Підійди ближче, — сказала Ольга. — Такого надвечір'я більше не буде ніколи.

Білі берези. Смарагдові сосни. Блакитне небо. Птахи й вона. Русалки плавали у воді, а Мавки гойдалися на березовому вітті. Десь Чугайстрин ішов з Карпат ловити їх у цьому чужому лісі. Гуцуляк ступав повільно й важко, відчуваючи, що будь-якої миті він може порвати всі кайдани умовностей. Йому враз згадалося жовтневе риковище оленів, коли Божа кров заливає в Карпатах листяні ліси, а смерекові темії стають сині, і та синь далекі недеї робить аж темними — темнішими, ніж осіння блакить, що падає на ґруні, як закохана жінка, й цілує верхи. В цей час полонини й ліси говорять ревом закоханих оленів, що б'ються за право продовжити свій рід. Перемагають на риковищах найсильніші самці, а слабкі, на яких має обірватися оленьчий рід, з обламаними й обкривавленими рогами утікають у далекі полонини, де на них чатують вовки, рисі й мисливці. Так б'ються й лосі. Так билися колись парубки на забавах, і найсильніший вибирав найкращу дівчину, ще не знаючи про школи, університети, ракетні бази, атомні

бомби, які сатанисти кидають на найздоровіших воїнів, аби вони ніколи більше не народили легінів-красенів, дочок-матерів, аби забули про риковище оленів, на якому перемагає цар з кучерявими рогами. Таких оленів Гуцуляк бачив на золотих виробках, добутих зі скіфських курганів. Уже тільки у високих могилах олені-царі — в скіфських царських могилах. А цих скіфів-сколотів теперішні історики свідомо намагаються відірвати від українського етносу, як і трипільців, як і кімерійців. Але генетична пам'ять живе. Ще в Карпатах, на Гуцульщині, вірять, що верховинцям з неба впав золотий топір. І носять той топір. А про золотий топір, що впав скіфам з неба, писав ще Геродот. І плут упав. І чаша. І ярмо. Це ярмо неволі найбільше боліло Гуцуляка, але він про нього не говорив нікому, щоб не причепили йому страшне тавро українського буржуазного націоналіста, яке ніколи не дасть йому закінчити вищий навчальний заклад, не дасть йому праці, спробують зламати хребет. Без хребта не страшний навіть цар-олень, навіть тигр, навіть лев не страшний. Володимир недовго провчився на історичному факультеті, але розумів більше, ніж його колеги-солдати, більше відчував, глибше думав.

Гуцулякові не хотілося, аби Ольга подумала, що він — боягуз. Ні, вона не могла таке думати. Він стояв перед нею — вродливий, високий, стрункий. І раптом щось зашуміло!.. Дощ пружними цівками вдарив по березах, немовби Господь дряною пугою лякав птахів. Маленька хмарка, що невідомо звідки і як заблудила над лісом, хотіла поглумитися над ними, і кілька густих, прямих, дзвінких цівок-стріл вдарили по деревах, зашипіли у багатті, що палало рівно, цікаво, жваво. Гуцуляк міг побитися об заклад, що за триста-чотириста метрів дощу не було, і лишень над ними небо випустило холодні, прозорі, липневі стріли, аби поцілили в Ольгу і Володимира, та берези захистили обоїх, коли вони цілувалися.

— Я принесу води.

Нічого більше не сказавши, немов богиня, глянула на нього, й попрямувала до ватри, взяла казанки й, зігнена, мила їх у потоці, а Володимир стояв і дивився на її стан, рівні ноги, що починалися десь коло вух, але він їх бачив наполовину й не міг збагнути, чи носить вона на своїй круглій сідничці хоч якісь плавки, чи поїхала без них, так же само, як і колись

жінки ходили без ніяких пут. Литки й спідничка страшною силою притягали солдата, і чийсь голос запитав з гуцавини:

— Що? Дощ буде?

Він оглянувся, але ніде нікого не побачив. Описав колс але ні душі не було в лісі. Подумав, що то — галюцинації.

Офіцер з водієм повернулися, коли Ольга ще мила казанки. Вони були веселі, бо в райцентрі зустріли бородатого пияка, що за півлітру продавав їм свою жінку. Казав, що він уже не тово... А іржа його вдома зрадіє, як прийдуть з пляшкою а ліпше — з двома. Пияк викрикнув:

Пей, Россия, если пьётся,
Только душу не пропей!

— Все пропили, — сказала Ольга. — Тепер, Сергію, на тебе чекає улюблене заняття. Смаж гриби. Я вже почистила, аби ти живе м'ясо не засмажив.

— Черв'яка? Не той черв'як, що ми його з'їмо, а той — що нас з'їсть. М-м-м... Боюсь, що мало грибочків. Ти знаєш, як я смажу. Замало...

— Ми назбираємо ще! — сказала. — Ти приготуй вечерю.

— А я махну, товаришу старший лейтенанте, до машини. Щось моя Машка барахлить. У нашому селі лісу немає, то я на грибах не розуміюся. В нас — виноград, вино.

— Я хочу «Чорного Пуркару», — сказала Ольга.

— «Нягру де Пуркар»? — перепитав Мунтян. — Привезу, коли відпустку дадуть. Але мені доведеться не через КаПеПе повертатися. Пролізу в дірку або в лісі сховаю.

— Зустрінемо! — сказав Гаврилов. — Ти б мені «Каберне» привіз. Кажуть, що воно від радіації добре.

— Я чув... Добре вино від усього добре. То я їду.

— Чешіть, товаришу старший ефрейторе, і запам'ятайте собі, що поза частиною для вас я теж — Сергій Іванович.

Гаврилов, який навіть звання старшого ефрейтора придумав, сьогодні похвалив Мунтяна, що той добре водить машину, і молдаванин звивався, то сюди, то туди, аби ще дужче сподобатися обоім Гавриловим. Він почимчикував до машини, що стояла за кущами, де закінчувалася ґрунтова дорога.

— Підемо, Володю, наказ старшого лейтенанта виконувати, — кепкувала чи іронізувала художниця.

Гуцуляк не помилився, що в сосняку є маслоки. Вони були ще молодесенькі, траплялися й сиріодки, які в Карпатах називають голубінками. Але посадка була невелика. Ольгу тягнуло в березово-дубовий ліс. Вони перебрели зруб, засіяне житом поле. Цей пейзаж був до болю знайомий, немовби вони знову повернулися на те саме місце, де не так і давно збирали сушиці. Під рідкими березами траплялися козарі. Володимир знайшов кілька справжніх, білих, але коріння грибів виявилось червивим, і він узяв тільки шапки. Ольга трималася орапиці, і тут, майже в житі, знайшла справжнього велетня, якого боялися точити хробаки. Гуцуляк вполював пару менших паничів. І більше грибів не бачили. Траплялися лисички, але зрідка. Кущі просвічувалися низьким, червонуватим сонцем, що вже хотіло спати, але літо ще примушувало його служити всьому живому на землі. Високі дерева кидали густу тінь, і грибники вийшли на осоння. Там Ольга знайшла малини, наблизилася до Володимира й скомандувала:

- Зажмурися й відкрий рота.
- При умові, що подаруєте ескіз.
- Подарую портрет, але будеш позувати. Та відкрий мерщій рота!
- А може, в жмені жабка.
- Дурненький.

Солдат вдавано задкував. Ольга кинулася ловити Гуцуляка, але він заскакував за грубі дерева, за кущі. Граючись, як малі діти, вискочили на косовицю. Тут сохло пашне сіно, що шелестіло під ногами й запрошувало присісти, нижче стояла копиця. Ольга стрибнула, як серна, і червоні малини розмазала по рум'яному Гуцуляковому обличчю. Він хотів зловити її, але заважала палиця, яку тримав. Солдат з палицею кинувся навперейми, та жінка заскочила за копицю. Володимир підкрався, не знаючи, куди втікатиме, але коли зайшов зліва, то побачив, що вона напівлежить у свіжій копиці, що копиця не зелена, але не чорна ще, якась сизувата, тепла, аж нібито рідна. Гуцуляк стояв за крок від Ольги.

— Чи треба боягузів у війську? — багатозначно запитала, бризнувши усмішкою, за якою були рівні білі зуби з вузькою стрункою спереду.

І раптом солдатові здалося, що жінка хоче плакати.

Все довкола припишло, аби почути, що вона ще скаже, і що вчинить солдат, який тепер не мав сили стримувати себе. Ішов. Ольга зажмурилася, груди її прагнули солдатських долонь, грудей, поцілунків, але він ще не вмів цілувати жінок у перса. Уста її потяглися до його уст, ніжні руки, як два крила, взяли його голову й пригорнули, відчуваючи міць юнака, який ще не знав справжнього кохання, який був чистий, незайманий і вже зрілий, як цей ліс. Все, що там сталося, тривало недовго, але солдат відчув, як його покинула та енергія, яку так довго носив у собі, боячись вибуху. Йому забалося щось сказати, та раптом відчув спиною, що ззаду хтось стоїть. Ольга, червона, як малина, ще плавала в іншому вимірі. Ще її руки чогось шукали в нього на грудях, неначе хотіли, аби все ще залишилося назавше, та жорстока, підсвідома думка, що весь цей гріх відбувається на чийсь очах, вистуджувала Гуцулякове тіло; він ставав металевим, і металеве серце дзвонило до глухого отупіння. Це стоїть Гаврилов, який пішов слідом, бо здогадався, що між його дружиною і солдатом те зав'язалося, і тепер у лісі старлей розрубає цей вузол. Він має пістолет. Але чому не впакує п'ять свинцевих набоїв у спину, коли Ольга цього не бачить? Вона, зажмурена й прекрасна, майже вся сховалася в сні. Гаврилов убитий побаченим? Убитий обома? То чому не розступиться копиця, щоб вони сховалися й не виходили зсередини. Хай би там порішив обоїх й залишив. Сказав би, що пішли в ліс і не вернулися. То як йому зустрітися з поглядом Сергія Івановича, який опромінений під час випробування атомної бомби на живих людях у вересні 1954-го? Чому ту бомбу не скинуть зараз? Вони б згоріли так само, як горіла земля під Тоцьком. От! Ліпше би ця копиця випустила їх з другого боку, й вони втекли б кудись у сибірські пущі. Жили б там. Світ широкий. Можна загубитися. Але куди, солдате, загубишся, коли він кругом обсотаний колючими дротами. Зловлять! Заженуть до штрафного батальйону. І від згадки про цей страшний батальйон він протверезів і побачив докір в очах Оксани, фотографію якої мав у військовому квитку. Йому зробилося страшно.

Раптом Ольга відчула, що з солдатом щось сталося. Відкрила очі, руки її зів'яли й безкрилими пташками вмирили на гімнастерці. Гуцулякові дійшло до голови, що то може бути косар або Мунтян, якого Гаврилов послав шукати їх обоїх.

Володимир відважно повернув голову й за двадцять-тридцять кроків побачив великого чорного лося. Спершу йому здалося, що то кінь, що їздовий підводою приїхав забирати сіно. Але то стояв лось! Гуцуляк ніколи так зблизька не бачив такого великого, такого красивого, такого відважного дикого самця. Ольга глянула, зойкнула й прикипіла тілом до його грудей.

— Не бійся.

Механічно вибрав пальцями з її волосся лісове сіно й думав, що робити? Гуцулякові здалося, що це той самий лось, якого вже зустрічали вони поблизу ракетної бази, що він слідом за ними здолав сотню-дві кілометрів, аби побачити, чим закінчиться їхній роман. А може, звір хоче повбивати їх грішних? Гуцуляк глянув на свою грибну палицю, що стояла приперта до копиці, схопив її та й, імітуючи рушницю чи армійський карабін, прицілився в рогатого звіра. Він не тікав. Стояв на тому самому місці, поблизу кущів, де було скошене, але ще не згромаджене сіно. Гуцуляк, цілячись, пильно дивився лосеві у вічі. І раптом побачив, як вони зблищали. До Гуцулякової свідомості докотилася розповідь Гаврилова про те, що лось, коли цілиться в нього мисливець, не тікає, а плаче. Одна сльоза впала на солдатове серце й спалила його.

1968—2000

СИВУЛЯ

1

На Підгір'ї цвіли льони. З вікна комфортабельного автобуса виглядало: хтось зелені меди порозливав по Підгір'ю полями, а вночі їх присипав синім цвітом дрібний і теплий дощ. Сонце золотом залило світи, ширше розтиснуло обруч виднокола, підняло над собою небо — льони грали, переливалися, пливли, наздоганяли автобус.

У низьких пшеницях червоніли гобелени маків. Майорять маки на тлі синьо-зелених озер льонів, немовби кров велетів застоюлася, чекаючи їхнього воскресіння. Гори — то могили великанів.

А попри дорогу білі ромашки втікають від високих лип, а ті бояться випустити з-поміж себе шлях, який чорною стрілою застромився в синю стіну гір. Вістря стріли було містечко, де ми пересіли на інший автобус, і він повіз нас у ще дивовижніший світ. Шлях тут тече межі горами, як і річка; лишень вона біла, а гостинець чорний. Та ніякий колір не може бути суперником зеленому. О, стільки відтінків має цей ізмарагд на початку гарячого літа!

Суворі смереки дивуються, що трави далися сонцеві на підмову: воно зачарувало їх, за короткий час зробило квітами. Кожна травинка зацвіла!.. Гарнік киває бронзувато-зеленою голівкою, а спереду пролупив червоне око й здивовано зорить на рожеве полум'я бузькового вогню, отієї смілки, що тече толічками, виливається з них і біжить, біжить, біжить до суворого лісу, який нині перемішав два шуми — шум смерек, розбуджених вітром, і шум малої, та бистрої річки, що відчуває силу свою.

Небуденного діда шукаємо з другом Іваном у селі над річкою Салатруком, вода в якій ніколи не буває теплою; річка нібито не тече, а перекидається через каміння й сміється, як мала дитина, бо й справді-таки вона мала, лишень у бульбонах оця річка, чи то ще потік, стає таким, як той бик, що тут покірно-мирний, а далі знову рикає, рветься, біжить, б'є габами об каміння, об скелі, об дерево, об береги — брикається!..

Отакі й ми то покірні, мирні, тихі, то непомірно страшні, коли нас виводять з рівноваги, і ми здатні обезсебитися, зробитися буй-турами.

Пропахіаємося в дірку, що замість хвіртки. Колись у багатьох господарів були такі хвіртки: щоб злодія настигнути, коли втікатиме з подвір'я, та й худобу ніхто вночі не випустить, поки не проломить вориння. Суворий свідку минулого, нині лише одинокий дід зберіг тебе — ці ворітця, перебиті зверху вориною. А широкі ворота для заїзду до двору замкнені. Нема господаря вдома...

— Пішов ріпу огрібати! — каже молода сусідка, що вибігла зі своєї хати з дитиною на руках: хоче довідатися, хто ж то приїхав до старого.

— Ріпу огрібає?..

А чи знає підгірянець, що ріпою називають тут картоплю.

— А ви що носите? — запитує.

— Нічого не носимо. Себе і хліб.

— Що продаєте?

— Барахлом не торгуємо, — нарешті дійшло до мене, що нас, інтелігентів, сприйняли за фарцівників-перекупників.

Ми йдемо й бачимо, як на городах справді обгортають кущі картоплі, бо земля в горах тяжка, то не подільський чорнозем. Грішно в таку годину час у людей забирати — не до фольклору їм.

Таких сіл у Карпатах — сотні, і тече в них, як і скрізь, життя. Таке, як і всюди, і не таке. Та я не пишу економічний нарис, а записую фольклор. Ось говірка в селі розмаїта й багата на цікаві слова, запашна, співуча мова. Малі діти й дорослі говорять: «Малювай, писай, танцювай, оборай...»

Привіталися ми з жінкою, що сапала картоплю.

— Дякую за добре слово!.. — і багато-багато добра побажала нам за привітання.

— А чи немає, газдине, у вашому селі такого діда, що багато казок знає?.. Про дурного Івана, про царів...

Газдиня задумалася, а з-під гори показалося ще кілька зацікавлених облич.

— Анно! — задзвенів між горами голос. — А що вони хочуть?!

— Байок питають... Про якогось Івана... Чи я знаю, якого Івана їм треба?

— Відведи їх до свого тата!

— Тато глухі! Тато лежать!

— Та відведи-и...

— Або я їм бороню?.. Марічко, а відведи їх д' хаті, — каже школярці-дівчинці, що допомагає на городі.

Ех, як радо вискакує дівчинка з картоплі!.. Перерветься! Відпочине!

Дріботять ніженьки по травах, перелазять через вориння, виводять нас на стежку, яка веде до хати. А хата під самісіньким лісом, що дереться на гору, та не може ніяк утвердитися на маківці — вітри не дають. Дівчинка розповідає, що вчиться в місті, в школі-інтернаті. І хто знає, чи повернеться вона до села, чи зостанеться там назавжди, бо нафтове місто росте. Воно має старовинний замок і новітній нафтоперегінний завод: на честь столітнього ювілею місцевої нафти постави-

ли недавно пам'ятний знак, а місцеві скалозуби назвали його Фантомасом, бо саме тоді французи фільм такий створили. Стоїть Фантомас на пам'ятку про нас, що випили всю нафту, а нащадкам майже не залишили.

— А що з дідом, Марічко?

— Дідо — каліка. Дід пас худобу на полонинах. А коли фронт тут стояв, німці з мадярами забирали маржину, а він не давав, бо то була не його худоба, а людська. Дід казав, що краще би його вбили, ніж має до села без маржини вертатися. Тоді вони скрутили дідові руки-ноги, розмахали та й кинули в річку. Дід весь день пробув у холодній воді, аж увечері знайшла його вуйна Марія. Вуйна Марія думала, що дід мертвий, а дід на березі відійшов. А ще його побити «облавники»*. Казали, що дід партизанів годує, били його і примушували лізти до криївки, витягати партизанів, що пострілялися. Дід не хотів. А вони його молотили дротами і підвісили вниз головою на дереві... Але що це я кажу? Може, ви з міліції..?

— Не бійся.

— Та я не боюся. Таке чула-м та й кажу. Але того вуйка нема вже, що розказував. Помер. Дід по війні ще пас вівці й усе робив, а потім щось сталося — окалічив.

До нас з буди кинувся великий, чорний і лютий пес-вівчур. Він зненависнів на прив'язі, а в полонині лютував би на звіра. Марійка пальчиком насварилася на пса Боска і ввела нас до дерев'яного мальованого будинку, до діда.

У хаті коло вікна стояло залізне ліжко, а на ньому лежав старий чоловік. Вишита сорочка була розстебнута на грудях, обличчя, ніби вирізьблене й одночасно напружене, рожевувате було, мовби вся сила переплила з тіла в голову. Коротке русяве волосся прихопила сивина, але ще не посріблила велику голову. Колись то був силач, який міг смереку вирвати з коренем.

— Була сила, як мати за поясом носила, — чи іронізує, чи сміється він, бо скарги на долю в голосі не чути.

Пальці на руках стали коренями сухого дерева, яке вимулила вода й викинула на берег, ніг не видно — ноги замотані ковдрою, бо хвороба їх теж не пощадила. Біля подушки на кріслі купка цигарок (певне, хтось залишив дідові курива),

* Облавники — так називали енкаведистів.

купка недопалків, сірники: між ліжком і столом — радіола, а на столі хліб, ніж; усі стіни завішані іконами, фотографіями, портретами, вишитими голубами, хрестами з чашами, котиками й букетами троянд.

Мала Марійка говорить нам, що діда звати Яковом, а старому кричить на вухо, що ми прийшли до нього казки слухати.

— Га-га-га-га! — здивовано піднімає з подушки голову Яків Іванюк. — Такі гості мені й не снилися. Я не від байок майстер. Я — від співанок. Я з малого хлопця на полонинах. Був, правда, зі мною вівчар, що знав казки і на сопілку гарно грав. А раз йому привиділася була Лісова Нявка. Він заграв, а вона вийшла та й кличе його в ліс. Але що файна була, то файна. Щось би ще говорила, але якраз наспіли з села жінки, що йшли в полонину по молоко, та й Нявка втекла. І тут вівчар додивився, що спереду вона хоть і файна, але ззаду видно серце й печінку — яма така в спині...

І чия фантазія так спотворила тебе, Нявко чи Мавко? Що ховається за цим символом? Коли ти народилася? Дві тисячі років тому? Три? Чи, може, ти живеш у Карпатах десять тисячоліть? Від людини до людини, із покоління в покоління переходили оповіді про тебе? Яків Іванюк хотів би тебе побачити, але з полудня двадцятого століття вже кружляє над полониною вертоліт, і важко підглядіти, де ти сховалася... А може, ти увійшла в його пісню?

— А чому то в Бісиці-Нявки спина дірява, чому видно печінку, серце, а кишки вона тягає за собою?

— Бо її Чугайстрин ловить і пазурями роздирає спину. То — лісовий, оброслий, дикий чоловік — бісак... Більше нічого про нього не розказували. То я вам хіба заспіваю? «Як я собі пагадаю, як то давно було, я вівчарив в полонині, і то ся мигуло...»

І цей сильний, глухий, чоластий каліка перекидається па живіт, як мала дитина в колисці, й співає довгу-предовгу співанку, яку склав сам про себе. Вісімнадцять літ його минули на полонині. Полонина відтоді нікуди не пересунулася, тільки нині на ній інші люди, а Якову вже ніколи-ніколи не вийти на свою альпійську луку. Зостанеться людям співанка про те, як він у молодому віці варив на молоці кашу, а на молоденькій сметані бануш — харч кукурудзяний, смачний

і поживний, і ноги легко носили його по греготах і сенетах, по лісах і зрубках за вівцями, козами, коровами і кіньми.

Одного літа біля овець пастушили з ним ще чотири підлітки, а на сусідній полонині були корови, й виходила з села доїти їх з таємничим ім'ям дівчина. Яків, побачивши дівчину, постановив собі ввечері піти до неї. Цілий день ввижались легіневі брови-шнурочки, сиві, як тумани полонинські, очі, обличчя її було трошки засмученим, з родимкою на бороді, а на обличчі піги-веснянки, кілька, задля вроди. Але Якову хтось шкодив; овець хлопці пригнали до кошари, подоїли, повечеряли, а його кози пропали в горах. Бо то дідьче насіння — кози. Бог створив овець, а кіз — Аридник.

До темної нічки шукав чортів рогатих, але чи вони крізь землю провалилися, чи згря вівків поживилася ними, чи ведмеді порозганяли по своїх гаврах — не було кіз. І легінь вирішив ризикнути: хай ночують, де ночують, а завтра невидоене молоко прижене їх сюди. Він узяв з собою сопілку й овечими стежками-чепашами подався до Зеленої Керниці, де літували корови...

Була тиха місячна ніч. Гори як намальовані спали під золотим покривалом, що стелилося від місяця, а в лісі було не темно, а синьо, темно-синьо, гейби хтось густо розвів фарбу, і він плив у тій фарбі, наступав на сухарник, що стріляв під ногами; спорохнявілі смереки, каміння вислизало з-під ніг, вівчий чепаш губився, то заводив його в потоки, у мочарі, до джерел, то в якісь зарослі гострою травою багна; смеріччя шмагало по обличчю, але все це веселило Якова: крила росли за спиною, захоче — перелетить дикий і глухий, виповнений туманом провал і приземлиться на місячній галявині або на одному верхові, на другому — перелітатиме, як колись Велет семимильними кроками переступав з гори на гору, або передавав побратимові сокиру, яку пізніше здобув Довбуш, а перед смертю зарубав по обух у кам'яну плиту в Чорногорі, де є його могила під явором зелененьким, але нині Яків — Довбуш.

Того вечора робилося з легінем щось незбагненне, ніби снилося йому все те.

Перейшовши на другий бік звору, він почув музику дзвінків у кошарі, а ще через кілька кроків солодко вдихнув запах ватри й теплого коров'ячого молока. Але йому не стало смі-

ливості підійти до колиби, в якій дзвеніло металеве відро. Яків став спиною до смереки й загравав. Він десь бачив такий малюнок, і тепер хотілося стояти і грати, як на малюнку. Дівчина тихо виплила з-за дерев, зупинилася. Місячне світло падало на голову й золотило коси.

І враз на тисячу скрипок заграли гори і сопілка стихла.

— Добрий вечір, — переборюючи хвилювання, бадьоро привітався Яків.

— Доброго здоров'я, — видихнула вона.

— Ти чому не спиш?

— А ти чого чужими полонинами ходиш? — всміхнулися її губи.

— Де твої корови?

— Мої — в загороді... А де твої вівці?

— Вівці в кошарі, а кіз нема — загубив я свої кози.

— Ходімо шукати, — сказала вона.

— Вночі не знайдемо.

— Знайдемо.

І вони пішли туди, куди йшов і місяць, на захід, обминаючи потік-звір, щоби вийти на те джерело, з якого, власне, бере початок потік. Яків запам'ятав кожен крок. І ліс нічний запам'ятав, що мовчки слухав їхню розмову, і гору Сивулю, що пила місячне світло, і шум далекий звору. Якову здавалося, що кожне слово дівоче було сипке, мов яблуко. Волосся її пахло ромашкою. Твердим сном спало каміння. Птахам щось снилося: били крилами у верховітті буків, падали відмерлі гілки, зайця сполошили — він шмигнув у ялівцеві зарості, жаба-кумка щось ворожила на дереві, а вода шуміла... Вода спокою не мала. Блищала трава під місяцем. А небо росло й росло... А зарослі лісами гори можна було обіймати, як дітей, і тулити до себе або ходити по їхніх темних килимах.

— Он твої кози!.. — першою побачила їх Марія.

Вони лежали собі на галявинці, вище лісу, як повні мішечки, зрозумівши, що для них нічна воля — це страх: ліс щомиті міг засвітитися голодними очима хижого звіра. Почувши господаря, недоені кози повставали, замекали, а він, зраділий, свиснув на всі гори й крикнув:

— Крью, кози! За мною!

Зашуміло у лісі... Частина кіз пішла вперед, а частина вимахувала рогами ззаду, а посередині ступав князевич з княж-

ною. Поки дісталися колиби, ватра вигасла, пастухи-підлітки вже спали. Яків підкинув свіжих дров у полонинське багаття, загнав кіз до околу й став їх доїти. Марія взяла другу дійницю й допомагала. Пружні цівки молока довго прошивали нічну тишу.

— Прийди завтра, дам сиру, — сказав Яків, і самому стало незручно, що таке запропонував. Маріїні очі блищали, як у маленької вивірки, що тримає в лапочках волоський горіх і боїться, щоб хтось її не сполохав.

— Та чи я за сиром ішла сюди? Відведи мене до колиби, бо я боюся сама-одна йти.

Яків довго не наважувався сказати:

— А може, не треба йти? Може, повечеряємо і тут переночуємо. Ти лише розбуди, коли зазоріє...

Здавалося Якову, що та ніч, на відміну від усіх інших, не була холодною, хоч ватра ледве-ледве тліла у ногах...

— Твої губи пахнуть весіллям, — сказала Марія.

— Вставай, милий! — почув він крізь сон. — Іди хлопців буди. Час маржину доїти.

І Яків зрозумів, що проспав годину: сонце грало на Пантері-полонині, поміж смерековими гілками хотіло добратися й сюди. Він швидко вмився й заспокоївся, коли побачив, що вже доварюється кулеша: Марія не хотіла, аби пастушки дізналися, що вона тут ночувала. Хай думають, що прийшла, коли спали. Зараз усі поснідають смачно, бо їм давно не варили сніданків жіночі руки.

Швидко подоїли овець та кіз.

— Кажі, що ще тобі допомогти, бо я йду, — сказала.

— Хіба перемий судник.

Перемила. Хлопці вже випускали маржину. Гомін дзвіночків і пастуші крики разом із беканням та меканням дрібної худоби віддалялися від них. Поцілувала Якова й вибігла з колиби.

Якову стало щемко, що Марія відпливає від нього. Він понакривав молоко і кинувся за дівчиною.

— Почекай. Я йду з тобою...

І вони пішли найкоротшими чепашами, щоб встигнути подоїти її корови. Кували дві зозулі. Якимось ті зозулі вміли одне «ку-ку» поділити на дві пісні — на хвалу весні й на хвалу літові.

Яків хотів передражнити їх, але зозулі так лунко кували, що цілий світ слухав те кування — навіть кольорова роса, і легінь боявся своїм голосом зіпсувати цю гірську ранкову ідилію. Таке буває тільки один раз у житті, та й то не в кожного. Але в них була така ніч, після якої не страшно померти.

Яків не думав одружуватися, але відчував: дівчина запала в душу так глибоко, що не вирвеш звідти. Він і не хотів вивиривати.

Хоть би мене повісили на нитку тоненьку.
Нитку урву, д' тобі прийду на нічку темненьку, —

заспівав.

...І через багато років, співаючи нам свою пісню, він переживав щось схоже на те, що відчувало його серце давньої ночі на полонині. Він і зараз розцвітав від щемкого спогаду.

— Марійко, а де той зошит із співанками, що ти записувала? Я складаю, а вона записує...

Яків діяв. Що міг, те робив, але жив, хотів жити, любив життя.

Ми з Іваном презирнулися, бо Іван, очевидно, подумав те ж саме, що і я.

— Де твоя бабуся? — запитав Іван у малої.

— Баба має другого діда, — почервоніло веснянкувате обличчя.

А Яків уже співав про свою працю на полонині.

Загороду городити та й колибу вкрити,
Щоби мали всі маярки в що позаходити...

— Маярки!.. Кого так називали?! — кричу Якову на вухо, але відповідає він не одразу.

— Маярки? Жінки, що приходили на полонину корів доїти, — розповідає дзвінким голосом.

Виходить, що дівчину, яку він кохав, треба теж називати маяркою. Які близькі слова — колишне «маярка» й теперішнє «доярка»! Але в першому слові я вчуваю не робочий процес, але запах маю... Воно могло народитися тільки тут, у полонинському краю, серед цього багатства природи. Занадто гарні ви, Карпати, занадто романтичні, занадто добрі!

— Дідусю, вуйна Марія йде! — скрикнула дідова онучка, і голова старого метнулася до вікна, очі спалахнули, і нам більше нічого не треба було пояснювати. Жінка, вже майже бабуся, увійшла до хати й зупинилася з глечиком і банкою сметани біля порога. Вона не сподівалася серед полудня, коли всі пішли огрібати картоплю, застати когось у хаті, та й ще незнайомих!

— Куме-е, я тут молока й сметани принесла! — та й додала: — Або чує! Марічко, перелий, бо у вас тепер нема молока.

А руки... Дідові руки, підняті вгору, танцювали з радості. А в очах аж хлюпалося літо! Ми прощалися, говорили, що хочемо вибратися на полонину, де він пастушив колись, а звідти — на Сивулю. Кликali Марійку з хати, щоб показала дорогу, бо нам хотілося лишити Марію з Яковом самих.

Усе квітувало й росло... Навіть смереки випускали молоду хвою, що цвітом здавалася на тлі темно-зеленого гілля, а вершечки, які гуцули називають пуцаками, стріляли в небеса.

Хотілося помовчати в дорозі.

Марійка зосталася кінець двору, й довго махала нам рукою...

II

Попереду спав ліс. Ми поперелазили через вориння (в Бескидах чогось кажуть не ворина, а вернина) і йшли невтопаною піхтуркою. Біля перших смerek стежка розтеклася на дві відноги: я звернув управо й заліз у якусь млаку, спробував перейти, але далі стежки не було — ми мало не потопилися в справжній драгві, зарослій травною. По сухій смереці вибралися назад, і я вже мав від Івана і читане і співане. «Вічно тебе дідько кудись тягне, — бурчав він. — Я лише нові кеди собі зіпсував. Диви, які красні...» Ми пообтирали взуття об траву й пішли вправо (тепер уже Іван вів). Стежка вибігла на дорогу-копанку, яку звором угору пробив трельовочний трактор, коли зі зрубу тягав буки.

Мене завше огортає невимовний сум, коли дивлюся, як рубають буки. Вони ростуть повільно, сотні років ростуть ці гладкотілі, конаристі, шовковолисті красені Карпат, їх крони кидають таку потужну тінь, що під ними не можуть рости ні ожинники, ні малинники, ні трави, ні кущі, ні молоді

деревця. Букові ліси сухі, чисті й темнуваті; навіть світле небо якось особливо зазирає на ці дерева, увиразнює їх, а особливо біла зима. Зате, коли натрапиш на букову криницю, що вибігає з-під кореня велетня, то вода в ній холодна, дзвінка, ладна — красітна вода, кажуть люди. Хіба що олень або дикий кабан порунтав десь джерело — свині в буковинах жерують восени на «п'яних» горішках-буквах. І птахи в жовтні порпаються на жовтих килимах листя. І гриби-гливи (велика смакота!) ростуть по букових стовбурах. Сухо в буковині! Чисто в буковині! Святково й велично!

Мене тому огортає сум, що знаю в горах величезні верхи — Буківці, які сміливо можна перейменувати на Бубнівці, бо такі голі нині, як бубни. Разом з поваленими буками втрачається щось сильне, добре й потужне, а його втратити шкода, злочинно навіть, страшно, бо кожна така перемога над природою — то перемога над нами, то наша поразка, приближення до страшного кінця.

Дорога виляса вздовж потоку, де було їй вузько, — йшла по воді, й там ми пробиралися по камінні або по старих колодах, що служили за кладку. Іван часто пригинався, збирав суниці й кидав у рот, але коли я налякав його, що ягоди облизують гадюки, він гидливо скривився й відповів:

— Та-а-к? Вони пооблизували ті, що ти маєш їсти, а мої не чіпали.

Все ж він уважно роззирався, чи не гріється де гадюка. Гарно збудований Іван: русяве, кучеряве волосся, гострий ніс, ясні очі, м'язисте тіло, ніби природа створила його носити отакі великі рюкзаки; в ямці на бороді блищала роса. Свої сильні руки він щоранку тренував, розтягуючи тугий еспандер, виривав гирю або тягав штангу. Я інколи думав, що Іванові не варто було йти в медицину, а віддатися спорту.

— А ти добре це придумав, — каже Іван, — на Сивулю. Лише не розводь з дідами філософію. Діди — пройдений етап, учорашній день нашого краю. Тепер уперед, і тільки вперед. Будови давай! Побачиш, що на тебе одразу звернуть увагу. Може би, ми щось перекусили? Соня напхала в рюкзак. У мене золота жінка — турбується про шлунок свого чоловіка. Вона медик, знає, що любов зароджується не в серці, а в шлунку. — Він поплескав себе по животі.

— Знайдемо гарне джерело й пообідаємо, — відповів я.

Він підняв угору палець і запитав:

— А ото не крапне?..

Я подивився позад себе на небо. Там народилася важка синьва, тягнулася до сонця, де-не-де ламалася, але тривога не відчувалася: спокійно літали джмелі, бджоли, співали птахи, нестерпно кусали оводи-сліпаки, навіть бомбон літав над нами, потік шумів голосніше... Скоро ми побачили чуркало — вода пробивалася між двох каменів, там хтось зробив дерев'яну лійку. Напившись води з чуркала, що аж кришила зуби, попадали на рюкзаки — напівлежали-напівсиділи, поки над лісом не заговорив грім.

— Гроза, — стиха сказав Іван. — Бог калачі везе.

— Тут кажуть, що пече калачі. Гроза довгою не буває.

— Давай обідати, поки не намокли.

— Франко радив: коли йдеш у гори, їжу носи за спиною, а не в животі. — Було б добре вирватися до дощу на полонину — там якась колибка мусить стояти.

— Поглянь, у селі вже дощ, — Іван показав пальцем на білувату хмару. — Жаль, що нема з нами гонихмарника.

Ми їли сир, свіжі огірки й цибулю... Найбільше посмакувала кава, яку я ніс у термосі. Грім постелився по небу, став накрапати дощ.

— Йдемо чи сидимо тут? — запитав Іван, глянувши на густе смерекове віття.

Я підвівся — треба було думати про нічліг. Стежка забігла в ліс. Стало темно, вогко, прохолодно. Грім аж вибубнював над нашими головами та й умирав у шумі звору. Шумів і дощ. Великі краплі зривалися з хмари й падали на стежку, на голови, на рюкзаки й з різким лопотінням розскакувалися росцею. Падали відмерлі гілки, глиця, сухі листки. Втікали в глибші бори-темеї сполошені птахи.

Невдовзі дужче зашуміли дерева — полонина давала про себе знати. З-за дерев ударило ясністю, і ми побачили високі куці ялівцю, кінський щавель, бузкові квіти іван-чаю, чемерицю, афіняки*. Вискотилась біла хмара, холодна, ставала то клубком, то птахом, то хустиною, хапалася за куці, за чубки дерев, але вітер погнав її геть з полонини. Дощ переставав падати. Ми трималися стежки, й вона вивела нас до загороди,

* Афіняки — чорничники.

а незабаром побачили й невелику колибку. Тут ще диміла ватра, неподалік — стара куфайка, дві немиті ринки, пачка солі, якесь причандалля. Ми лиш присіли в колибі, поправили вогонь і вчули чиесь чалапання по мокрій траві. До колиби ввійшов молодий лісник. Максим Зеленчук, так звали нашого нового знайомого, повертався з обходу.

— Тут літує один чоловік з лісокомбінатівськими кіньми й два вівчарі, — розповів він...

— До Сивулі скільки кілометрів? — запитав я Зеленчука.

— Да-ле-ко! Треба на Чорній ночувати, — співчутливо подивився мені в вічі розумними синіми очима.

— А що таке Чорна? — запитав Іван.

— Полонина. Я вам покажу дорогу. А ви чепашем... чепашем... чепашем...

Ми пішли за ним. Гори синьою габою пливли на всі чотири сторони світу. Хтось їх назвав Горганями, але кожна вершина мала ще й свою назву. Лісник приємним голосом вимовляв співучі назви верхів. Очі шукали їх та й бачили хмари, що маліли, ламалися, розпилювалися; з імлі показалася далека Чорногора. Ліси не стояли по горах і зворах, а позависали в повітрі й пливли за легкими хмарами, ніби наздоганяли їх. Оце видиво згладжувало всі обриви, ями, гаври, печери, гаведи, рипи, скелі, барлоги, провали, вертепи; і ця краса змивала і втому душевну, і смуток, і сумніви, і біль, і все погане й дрібне. Худорлявий лісник сам замилувався синіми краєвидами, і я йому щиро позаздрив: бачить їх щодня.

— Якщо бажаєте, я вам покажу стару границю, — запропонував він.

Границя... Кордоном він її не назве, бо кордон у лісаря — це щось інше: будиночок на межі лісництв.

Максим показав рукою на південь:

— Он туди границя йшла. А сорок четвертого мадяри пересунули свою заставу вперед, викопали бліндажі, з чотирьох смerek зробили спостережний пункт. Вони собі, певне, гадали: радянська армія не піде далі, як до границі, а після — різні дипломатичні переговори, та й залишиться їм добрий шмат землі. Але то робилося мудріше. Таж, сказати, закарпатські українці сотні років під чужим чоботом були, то й мала колись та правда настати. Таж ми через границі розумілися. О, видите? Чужинський шанець. — Лісник постояв на горбку. —

Коли мадяри з німцями втікали, то в нашому селі двадцять трьох чоловіків розстріляли, худобу з полонин, з довколишніх сіл позабирали. Я донині не годен зрозуміти: нащо вони колибу зруйнували, коли (по них) з мінометів шарнули?

— Певне, орієнтир — колиба, — сказав я.

— А бої тут були? — запитав Іван.

— Ще й які! На Пантері, кажуть, лежать тридцять чи сорок солдатів: на засідку напоролися, та й всіх до одного... Полонинський дід поховав убитих, сам умер, та й ніхто не знає, в котрому місці бійці лежать. А ви звідки?

— Я родом із Закарпаття, — признався Іван і пильно подивився у бік своєї області, що починалася за колибою.

Лісник озвався піснею:

Заспіваймо про руїну,
 Про Карпатську Україну,
 Як вона сильно воювала,
 За свободу життя дала.
 Там, над Хустом, ворон кряче,
 На Вкраїні мати плаче...
 ...А наш батько Волошин,
 Він збирає всіх старшин.

— У марті тридцять дев'ятого наші хлопці проходили тут границю, аби допомогти закарпатцям. Там Карпатська Січ була. Чули-сте про Колодзінського з Городенківщини? Він командував січовиками. А коли мадяри посунули на Хуст, то не мали сили стримати. Наших хлопців розстрілювали над Тисою, а декотрих живими розпинали на плотах і пускали Тисою до Дунаю. Січовики проривалися сюди, а тут їх поляки ловили і рискалями голови рубали. Тут є могила наших хлопців.

Ми не пам'ятаємо війни, діти полудня двадцятого століття, коли тріснули линви з колючого дроту, що четвертували нашу Україну..

Перед нами бовваніла товста смерека, стовбур її обкипів живицею, нарості спотворили стан.

— Колись була кулями обчімхана, а нині навіть неслідно, — сказав лісник.

Від кожного слова віяло якоюсь таємничістю. Правда, ці ліси-темеї таємничі для нас, а не для лісника.

— Є ведмеді? — ні сіло ні впало запитав Іван.

— Та подер коня під Пантером... Кінь утік, але з такими басаманами, що страшно дивитися. Якийсь в'їсник ходить.

— Хто? — перепитав Іван.

— В'їсник. Це той ведмідь, що на худобу нападає.

— І на людей?

— Я щось не пригадую, аби на когось напав. Ведмедиця може напасти. Малі пестуни цікаві, та й біжать до людини бавитися, а ведмедиця боїться за дітей та й може кинутися. То є цікавий звір — ведмідь, до людини скоро звикає.

— А тут є?

— Не було, але тепер є. На моїм обході ліс називається Ведмежий. Мій дід лісникував, тато лісником був, і казали, що там колись ведмеді водилися. Жили, але їх побили, та й не було вже. А торік іду я лісом та й бачу сліди — ведмідь був тут. Ей, я придивляюся уважніше, а то пестуна або парубка слід. Хочу вам сказати, що звідкись прийшла ведмедиця, збудувала барліг, народила малих, та й вже двоє буряників з мамою ходять по лісі.

— Повернулася на рідну землю! — засміявся Іван.

Зеленчук вивів нас на край полонини.

— Тримайтеся цієї стежки й вийдете аж на Сивулю. Там колиба має бути — не пропустіть, — наповідав лісник.

Ми подали йому руки. Щось добре залишалося від цієї зустрічі. Щось щемке.

— То як називають ведмедів? — запитав я ще раз Максима.

— Пестун, парубок, хитрун або вуйко, в'їсник. В'їсника можна вбити. Він у голові має метелика.

Зеленчук розтанув між деревами. Я відчував гарячку, проте думав про Сивулю...

III

Сивуля... Баба Сиваня, що панує над Підгір'ям, межовий знак між Бойківщиною і Гуцульщиною, між Прикарпаттям і Закарпаттям. Коли почую назву цієї гори, перед очима стелиться сільська стежина. Вона біжить полями, біжить через річку, біжить через зарослі вільшиною потоки та й добігає до хати, у якій жив Тимко Мацюк і товстозада, густо збита, з двома родимками під лівим оком його жінка Магда, що народила трьох синів, а злість свою зганяла на чоловіковій

сестрі Катерині. Катерина залишилася старою дівою. Вже мало хто жив з її верстви, а ця ще сувалася по світу. Няньчила братових синів, які ходили теті по голові, а вона їм усе терпіла. Та хіба лишень дітей няньчила? А городи обсапували хіба не її руки? Пасла корів, носила оберемками ріщя з лісу, сікла на дровітні, на високому ковбані, щоб було чим палити. Вона, мабуть, і рідне село ніколи не перейшла з кінця в кінець, і не хворіла ніколи, і не поспішала нікуди — отак звікувала свій вік присилена до братового двору, затуркана, забита, неписьменна. Якщо і проривався тихий бунт з її грудей, то він укладався в такі слова:

— Дідько якийсь! Якийсь чорт! Шляк би тебе трафив!

І його одразу приборкував голос братової Магди, що як холодна, гуркотлива машина котилася на подвір'ї, і відлуння її голосу, мов у бочці, гуло в глибокому потоці за хатою:

— Чого клянеш? Чого шлякаєш?! Цабаниш чого? Йди-йди, сивуле дурна, най з тебе люди не сміються! Гони, гони, баняку, корову пасти!

Їла — не їла, загорталась у куфайку, брала з дровітні березову різку, виводила корову, телицю та й гнала на голі береги, що за селом, бо ліпших пастівників до жнив не було. Здавалося, що Катерина постійно думає важку думу, і та дума гне дівкусивулю до землі. Може, шкодувала за тим золотим променем, що освітив її долю, — хотів посватати багацьку наймичку вчорашній жовнір Йосип Мак, що повернувся з австрійської війни, та вона сказала, аби почекав до других м'ясниць, бо газдиня ще не купила їй запаску. А яке то дівчині йти до шлюбу без запаски? А може, то тільки люди пам'ятали про ту запаску. Жениха зловила інша, насилсила ярмо на шию та й поганяла благим чоловіком, як сама хотіла.

Худоба шарпала Катерину то в один, то в другий бік, халпала попри дорогу кукурудзу, а вона була різкою по рогах і сварила:

— Йди ти! Ти здуріла?! А киць!

Згодом на берегах Катерина піла, мов курка на лихо. Чи від старості, чи від злості, чи боліло щось усередині, коли викрикувала: «И-и-и! И-и-и!» Раніше не икала — щось таке раптом сталося з Катериною. Люди до цього скоро звикли. Піє собі, то нехає піє. А далеко-далеко, на півдні, вимальовувалась висока гора Сивуля, ніби хотіла подивитися на стару пастушку, яку

за вісімдесят літ ніхто бабою не назвав ніколи, бо знали, що дівка... Катерина ніколи не дивилася в бік гір, а все собі під ноги і, можливо, так і не бачила Сивулі. Може, думала вона, що то хмара таке вималювала за далекими лісами? Та ми знали, що та біла гора — Сивуля.

І Катерину прозвали Сивулею.

Стоїть мені перед очима, як брат б'є сестру за те, що вона закліяла його жінці. Все життя за поштурховисько. Навіть братові діти чинили з братовою сестрою Катериною те саме, що й братова Магда, їх мати, навіть племінникова дружина-вчителька ніколи не мовила до неї доброго слова. Ні, тепер жінки не такі. Тепер інакші жінки. Чи мені лишень так здається? Хоч гору Сивулю запитай! Та вона мовчить, як і Катерина, котра вже на Божому Суді.

IV

— Ти не заснув ще? — запитав Іван.

— Думаю спати.

— А ми не минули колибу? Скільки кілометрів відмахали?

— Шість-сім, а може, й десять.

Я сів під смереку. Іван стояв і за хвилину теж приземлився. Відпочивали, поки не долинув до нас звук полонинських дзвінків. Гострий голос пастушої тронки розростався, до нього приєднувалося ще тонше й гостріше тельнякня, і скоро могутня музика попливла схилом гори, затопила ліс, нас полонила, і ми, підбадьорені нею, звелися на ноги й чекали появи отари, вівчарів, — вони скажуть, де нам шукати нічлігу. А гори вже хотіли спати. Отара повноводим потоком виринула з темного лісу, і враз перемішалось все: і крик чабанів, і бляння овець, і калатання камінців, і найголосніша мова полонинських дзвінків. Попереду їхав на коні пампулатий, рум'яний, ясноокий і білобровий легінік, взутий, як і ми, в кеди, сорочка на грудях розстебнута й зав'язана на животі вузлом, у руках транзисторний приймач — музика доливається до цього вечірнього гармидеру. За отарою погейкував на овець русявий школяр і ліктями штовхав чорняву дівчину, яка мала великі карі очі, багаті брови й безтурботне волоське обличчя. Цей верткий хлопчак вистрибував, мов

лошак, що відбився від мами. Дівчині подобалося, що він її штовхає на ялівцеві кущі, — штани, гумові чоботи, куртка надійно захищали від колючок здорове, туге, зріле тіло.

— Привіт молодим! — вигукнув я, і вершник зупинив коня. — Ми колибу вже минули чи ще ні?

— Не знаю, якої колиби вам треба, — мовив.

Вівці розтеклися по кущах, випередили нас і вершника. Зацікавившись нами, підійшли ближче дівчина з підлітком.

— Нам аби переночувати, — сказав Іван.

— У нас переночуєте! — вигукнув верткий вівчарик. — Баба Іванючка буде вам байку на сон казати!

І він так засміявся, як дзвінок. Дівчина вдарила його по спині, той кинувся за нею і таки штовхнув її на кущ ялівцю. Дівчина густо почервоніла.

— Дивіться, вуйки, вона не хоче вчитися, а конюхарить! — оповістив малий мене й Івана.

— Тебе хтось питає! — спалахнула дівчина.

Іван зиркнув на полонинську красуню й запитав:

— Як конюхарить?

— Коней пасе!

Ми йшли з ними за отарою, а вершник їхав попереду, забавляючись транзистором.

— А де коні?

— На Чорній Полянці.

— А чому ви на коні не їдете? — запитав Іван.

— Її коня Василь забрав! Вона за ним гине! — ревниво теревенив непосида.

— Ти нині собі заробиш! — попередив балакуна Василь.

Він звернув конем управо, й вівці посоталися слідом. З-за дерев піднімався вгору легкий блакитний дим, ніби шукав, де ж то так голосно кує зозуля. Із колиби з дзямолінням кинулися до нас два білих пси. Вершник окрикнув їх, і білики винувато замахали хвостами. Звідкись ліниво висунувся величезний, чорний, волохатий собацюра-вовкодав, позіхнув коло порога колиби й далі не ступив ні кроку, поки його не штовхнула коліном висока худа жінка, що виглянула надвір.

— Корови ще не йдуть? — запитала вона.

— А маярка є? — запитав Василь, зіскакуючи з коня.

— Буде, — іронічно скривила губи жінка. — Я думала, що пси на ведмедя так..

Я підійшов ближче, привітався з нею і запитав, чи прийме нас переночувати, відчуваючи, що далі ноги мене не понесуть — боліла голова.

— Та хіба будете, як ми... при ватрі... То на колгоспних полонинах гуртожитки, а наша маленька...

— Нам аби до ранку. На Сивулю хочемо.

— Ви там дженджори назбирайте. То добрий лік на се-редину.

— А яка то дженджора? — запитав Іван. — Тирлич?

— Там запитаєте.

— А як нас ведмідь з'їсть?

— Ей, то більше балачок, як тих ведмедів, — відповіла Іванючка. — Адіть, мене не з'їли ще.

— Ви, певне, рушницю маєте? — поцікавився я.

Стара пригнулася, взяла з-під ніг два білі камені й по черзі кинула ними у великий котел, що перевернений висів на високому пні. Бум! — грізно заграв котел. — Бум!

— А то звідки? — зацікавився Іван велетенським іржавим посудом-дзвоном.

— З Пеклів. Хлопці зачепили конем та й притягли звіра пуджати.

Чорний псисько обнюхував нас.

— Не вкусить? — запитав Іван.

— Дунай! Марш звідси! — крикнув Василь. — Він не кусає.

Собака позіхнув і неквапно пішов нижче колиби хлебтати рештки молока. Білі песики позабігали до колиби грітися коло ватри, поки хтось їх не вижене на свіже повітря.

— Ходіть до нашої хати, — запросила жінка і нас мандрівних до колиби.

Посеред полонинського житла то жовто, то черлено, то ясно, аж синьо, палала ватра. Дашок колиби прокурів, димник узявся сажею, а стіни ще зберігали жовтуватий колір смерекового дерева. Ми посідали на вистелену смеречиною і накриту мішковиною лежанку, а навпроти, за ватрою, стояв різний полонинський посуд: відра, подовгуваті бляшані банки для молока, миски, баняк для кулеші.

— А що то за Пекла? — запитав я старої, відчуваючи як кожне слово зачіпає якийсь нерв у лівій півкулі голови.

— За Польщі фабрика там курила, — відповіла стара. — В отих котлах якийсь олій гнали. Рубали жерепину, різали

на січкарни, насипали січку в котли, палили під ними ватру — диміло на всі гори. Минулося! А нині маємо чим ведмедя пуджати!

Хлопці позаганяли овець до кошари й увійшли до колиби.

— Уже корови йдуть! — сповістили.

— Ой, як Іванка не вийде, то я доїти не буду. Мені руки так вночі крутить, що я не знаю, де їх покласти.

— Та вийде! — підбадьорила стару молода конюхарка — була вже без куртки, простоволоса й цицьката.

— Треба їй було з вами йти, то склалася б компанія добра! — засміялася до нас Іванючка. — У молоді роки за такими легінями я була би на колінах лізла.

— А де вуйко? — запитав Василь.

— А ви його не виділи? — здивувалася Іванючка. — Та пішов десь на сінокіс, цього року трава файна. Лише погоди бракує. Колись так ворожили: як звечора роса, холодно, то знаєш, що завтра день — як дріт, а тепер клімат збаламутився. Певне, оті атоми, оті супутники, оті літаки, дими перемішали все. Таж то де? коли? хто видів? Аби малий бахур сидів на полонині в колибі та й цілий світ слухав? — Найменший вівчар мов для підтвердження слів старої ввімкнув Василів приймач. Василь ударив його по руці. Стара вела далі: — Мало того! На Місяць полізли. І не спалило їх. Мені в голові не вкладається, що там таке каміння, як на нашій Сивулі. Дивина-дивина. А дурні еговісти кажуть, що на Івана Купала буде кінець світу. Сто сорок чотири тисячі залишаться у Бога. Був потоп водяний, а тепер, кажуть, буде вогняний. Та то людям кінець може бути, але світові кінця ніколи не буде.

Іванючка відкинула запаску й з потайної кишені вийняла цигарки. Мені здалося, що стара втомилася від свого монологу. Цигарка прилипла до губи. Я не люблю, коли жінка курить, а в горах кадить кожна третя старушенція. Та й вогонь нібито незадоволений, що стара запалила в колибі, — летять іскри високо вгору й гаснуть під чорним задимленим дашком.

Я прошу стару щось розповісти. Вона вся в учорашньому дні. Через двадцять-тридцять років такої літувальниці не зустріти на карпатських полонинах.

Стара послухала, розповідала про Довбуша. Як він вріс у серця верховинців! Який несхожий на того, що витворили його літератори! Бог, а не розбійник!

— Ще щось скажіть, — пропту Іванючку.

— Я вже все розказала.

— А про руку, — нагадує Василь.

— Про яку руку? — насторожується стара, і очі її блищать від світла ватри.

— Про опришкову руку. Про Васильку...

— А-а-а... Про Івана-ватажка, — закашлюється Іванючка, аж сльози виступають на очах. — То давнина. Може, сто, а може, двісті років тому... Але не ми то вибагли, та й не нам відповідати. Може, бити не будете, як збрешу. Якийсь казав: за що купив, за те продаю. Ще мій дід розказував. Два опришки були. Один — ватажок, а той другий — його права рука. Сказати, Довбуш найславніший, а ці не такі, як Довбуш, але теж славні. Наші хлопці були з бідного коліна. Одного Іваном звали.

— Мій тезко! — задоволено вигукнув Іван.

— Ти йому коня чистив? — підколов я Івана й зацікавлено перепитав стару. — Бойчук Іван?

— Чули-сте про наш камінь? — насторожилася Іванючка.

— Ні, не чув.

— А звідки знаєте про Бойчука?

— Читав.

Приймач зловив Київ. По колибі потекла пісня про полонину. Стара напружилась, як струна, слухала, ніби вбирала в себе мелодію співака Дмитра Гнатюка.

— Мені здається, що Гнатюк у моє серце дихає, коли співає, — сказала вона. — Моє серце заскіплене, моє серце запечатане, як безодня, мій язик кліщами треба не раз тягнути... А пісня отворяє душу. Хотіла би-м ся на співака хоть подивити. На Гнатюка...

Пісня скінчилась, і настала тиша. Я нагадав їй про Бойчука.

— Не знаю я, чи точно Бойчук. Може, й Бойчук. Знаю, що один був Іван, а другий... а другий... Олекса Головчук. Так, так, Олекса. Та й була в нашому селі дуже файна дівчина Василина. Її хата стояла там, де тепер Лукин жиє, де ріка коліно зробила, у зламах. Та й забігав до неї Іван. Але він собі далеко з нею не заходив, а от його побратим Головчук таки дуже любив дівчину. Та й ви собі гадаєте, що їй добре було? Люба — згуба! Кажуть, не родися красна, а родися щасна. Що з краси? Красу на тарелі не крають. Краса, як роса, коби долю Бог дав.

А Васильці лихо жилося: мала стару маму, яка багато років не вставала з постелі — хворіла. Мала мама Василичина велику рану на грудях, що не могли нічим оту біду вигоїти. — Іванючка тяжко зітхнула: — Та й лежала бідна жінка...

— Так, як ваш дід перший лежить! — вилетіло з уст круглощогого вівчаря-радіослухача.

Стару начеб ущипнув хтось, вона недобрим оком глянула на пащекуватого підлітка і почервоніла.

— А ти би не міг трошки заткнути свій бульбоїд?!

Але малий, видно, таким каверзним вродився, бо суворість бабина його не спинила.

— Наша баба двох живих дідів має, а сама жие! Одного вона не хоче, бо каліка, а другий бабу лишив і до молодшої пішов!

Іванюччине обличчя шарпнулося, вона вхопила бук, але вівчарик метнувся поза плечі й закрився Івановим рюкзаком. Іванові це не сподобалося, й він відчитав язикатого пастуха:

— Це тебе в школі так учать? Та-ак?

— У нього не всі дома, — сказала мовчазна дівчина.

— Підло виховують, — нарікала стара. — Старшим до очей скачуть.

Мені враз розпогодилося: дід, у якого ми були нині, її чоловік! Вона ходить тими ж чепахами, якими колись носили ноги Якова! Розумна, здається, але чого покинула людину, коли на неї впала біда? Спочатку хвиля протесту піднялася від серця, я переглянувся з Іваном, але, подумавши трохи, почав проганяти-пригашувати зневагу. Натомість з'явилася цікавість. Старий нам співав, — стара розповідає. Гм, який дивний цей світ! Який вузький!

— Розкажуть про опришка, — попросив Іванючку.

— А чи їм треба про це? — показала палицею на вівчарика, що забився в кут і там сидів маком. — Вони навіть учителя не слухають.

— Життя їх навчить, — сказав я.

— Не навчив Івася, то Івана не навчиш, — мудрувала баба, поправляючи ватру.

— Так-так, — мовив я і підбадьорив стару, перечекавши, поки в її душі вляжеться раптова буря. — Ви зупинилися, що Василичина мати хвора була, що рану мала на грудях...

— ...Страшну рану мала. Приходив до неї дід-знахар, дивився і сказав, що нема на світі ніякого ліку, аби її поставити на ноги. Лише той легінь, що полюбить Васильку, зможе врятувати нещасливу жінку. Та й сказав, що і як треба зробити... Але ті, котрі любили Васильку і кого любила вона, в селі не сиділи. За ними, як пси, бігали по лісах-темях, по горах-полонинах смоляки, та нікого не могли ймити, бо Іван-ватажко був орел-сокіл, знав гори ліпше, як вони! Шукають його тут, а він гуляє на Закарпатті, полкують за ним там, а він чистить пана на Волощині. Хитрий пташок був, мудрий! А одного разу прийшли до Івана люди з Болехова, що сіль там добували, на скаргу прийшли. Кажуть, що вже пани болехівські дихати не дають. Вислухав ватажко посланців, обдарував їх грішми та й сказав опришкам-побратимам, аби рихтувалися в далеку гостину. Половили на полонинах коней та й тишком-нишком, аби ніхто не чув, не знав, рушили туди, де Бескид починається. Небагато їх зібралось, лишень тридцятєро й трое. А то сталося перед ярмарком у Болехові, тоді були великі ярмарки, з'їжджалось багато панства. Але ватажко зразу не пішов на місто, а завів хлопців-опришків між скелі, де є такі печери Довбушеві — «Конюшні».

— В Бубнище, — здогадався Іван.

— О-о, Бубнище. А туди приходили свої люди й розказували, що в місті робиться, чи багато війська є, — все говорили. Кажуть, що й сам ватажко перебирався за діда й ходив до Болехова на базар гриби продавати — роздивитися ходив, що, і як, і куди... А серед ночі впав на місто. Що там лише робилося! Хоч куди пан кинеться, а опришок уже чекає. Стали хлопці витрясати панські кишені, скриньки, бринташки, розбивали магазини, корчми, напали на солеварню. Пани мали зброю, було й військо, зчинилася стрілянина. Посипалися кулі, як горох, і одна поцілила ватажкові в руку. Полилася червона кривця на червоного коня-гуцулика. Заіржав кінь, стислося з болю Іванове серце. Підлетів до нього побратим Головчук, роздер на собі сорочку, ватажка перев'язав і наказав палити панські будинки. І запалало місто Болехів, що побачили той вогонь у Стрию, в Долині, у Галичі, Львові, навіть у Кракові. І з Сивулі було видко, як два дні горів Болехів, два дні веселилися опришки й обдаровували бідноту-голоту. А коли кинулися королівські війська рятувати болехівських

багатіів, то було вже занадто пізно. Наказав ватажко виводити зі стаєнь коні, лаштувати на них усякі добра та й вирушати попід гори на схід сонця; їхали опришки, цокотіли копита, лишень дим стелився над ними... Дуже проголоднілися хлопці-молодці, та не давав ні коням, ні людям спочинку ватажко Іван. Сказав, що буде обід з вечерею в Манявському скиті. А з монастиря вийшли монахи зустрічати опришків. Відчайдухи сипали їм срібла-золота й розповідали, як вони чухали п'яти болехівським панам. Кажуть, що був тоді в Скиті козак із Запорожжя, що, перебраний за сліпого, з кобзою прийшов сюди розповісти про повстання. Сиділи вони разом з Іваном за трапезою та й говорили цілий вечір, ще й цілу ніч балакали. А рано-вранці запитав Іван хлопців, чи не ліпше їм покинути гори й поїхати в степи до козаків, щоб об'єднатися й разом панів-ляхів бити, рідну землю визволяти. «Подумаємо», — відповіли опришки. Промовляв до них козак-кобзар, і дав Іван Бойчук своїм хлопцям три дні й три ночі на думання, звелів зібратися під Сивулею, де Чорна Бистриця витікає, а сам сів на коня й поїхав до своєї Васильки. Викликав її з хати й сказав: «Збирайся, бідашко-солодашко, візьму я тебе аж на Дніпровські пороги. Будеш там жити-поживати, а я поїду воювати, з козаками-гайдамаками буду ворогів бити». А Василька, як то вчула, заплакала та й відповіла: «Полетіла би я на крилах, любку, як та голубка за голубом, на край світу полетіла би-м. Але хто моїй хворій мамі води подасть? Хто догляне її?» Говорить опришко: «Скажи, якого лікаря привезти, і я вже везу, щоб маму на ноги поставив! Скажи, котрому знахареві гроші дати, і я вже щире золото даю тому, хто при твоїй мамі буде, коли ми поїдемо!» Признається Василька: «Ніякий лікар і ніякий лік мамі не допоможе. Ніхто негоден врятувати її від смерті, хіба лишень той, хто мене вірно любить». — «Я тебе дуже люблю», — признався Бойчук. «Любові одної замало, — каже вона. — Треба, аби той легінь, котрий хоче мене за жінку мати, прислав старостів і сам прийшов. Треба, аби засвітив свічку над маминою раною, що на грудях, простер свою долоню і тримав над свічкою доти, поки попіл з долоні не покриє всю рану на маминих грудях. Коли покриє, мама жива-здорова встане, поблагословить доньку й зятя і буде ще сто років жити. Так говорив мені дідо-ворожбит з-під Чорногори». Тяжко задумався ватажко, довго думав і нарешті спитав:

«Скажи, Василько, чи вірно мене любиш?» Вона відповіла: «Дуже тебе люблю, але і маму люблю, бо вона мені життя дала». — «А чи будеш мене чекати? І чи будеш мені вірна?» — «До смерті буду вірна». — «Заприсягнися!» — сказав. І Василька присягала опришкові-ватажкові на шаблю й на пістоль. Тоді говорить Бойчук: «Пропалив би я свою долоню, аби маму врятувати, бо рідної нені не пам'ятаю, але одна рука поранена, а друга мусить мені ще послужити: веду своїх хлопців до козаків, будемо разом ворогів бити! Чим воювати, коли я й другу руку покалічу? Почекай, коли повернуся з Січі, — жив буду, то все зроблю, чого ти захочеш, лишень не зламай присягу, бо в опришка тверда рука й кам'яна душа». — «Добре, милий, — сказала Василька. — Лишень не знаю, чи дочекається мама твого приїзду. Вона дуже хвора». — «Роби так, аби діждалася». Обняв, поцілував дівчину, сів на коня, поїхав. А опришки вже чекали на ватажка. Стали раду радити, і не всі захотіли з гір у степи їхати. Тоді Бойчук розгнівався й звелів так: «Робіть, як серце каже. Хто хоче їхати — вправо, хто хоче тут лишатися — вліво». Немало здивувався Іван, що його вірний побратим Олекса Головчук відійшов уліво. Бойчук не знав, що тоді, коли й він, поїхав і Олекса до дівчини Васильки, заліз у корчі й вислухав усе, про що вони обоє говорили, та й задумав урятувати маму коханої. Небагато опришків залишилося з Головчуком — більше поїхало з Бойчуком. Але Головчук, коли став ватагувати, набрав нових хлопців і боровся, як і Бойчук. Пани й не знали, що то новий ватажок, — думали Бойчук воює. А Бойчук на Сході з Гонтою і Залізняком бив ляхів. Головчук усе робив, щоби слава його була не меншою, ніж Іванова! Славний був. Одного разу він наважився прийти до Василини. Довго стояли-говорили, нарешті сказав дівчині:

«Будь мені за жону». А Василька відповіла: «Не можу. Я лишень за того віддамся, хто маму мою врятує від смерті». — «Я врятую», — сказав він. «Не знаєш, який то лік потрібний». — «Знаю! Я готовий пропалити долоню над маминими грудьми! Хочеш?» — «Хочу, — сказала вона. — Але не смію. Я присягалась Іванові, що буду чекати. Він, може, скоро приїде». — «Не приїде. Він козакує. Кликав і мене, але я гори не покину. Поки ти тут, доти і я». Любов не грачка, як запалиться — не загасити. Вона й мудреця дурним зробить. Але Василька нічого не обі-

цяла Олексі Головчукові. Не посміла дівка присягу ламати — такі тоді закони були. Але то не день, не два, не тиждень. Природа свого хоче. Та що з того? Головчук опришкував, Васирина дозирала маму, а Іван вістки про себе ніякої не подавав. Говорили, ніби вороги його в Дніпрі втопили. Дівчина журилася, плакала. А Олекса Головчук так сказав: надумаєш за мене йти, прибіжиш туди й туди і крикнеш — я буду як стій у тебе. Вона не гадала того робити, але доля не питає — своє пише. Одного вечора звіялися вітри, застогнали ліси-темеї, заплакали сови і Васильчина мама сказала: «Донько, клич людей, бо я бачу смерть перед собою». Але так сказала, що Васильчине серце не витримало, — зірвалася на ноги та й серед ночі побігла в страшні дебри, де ховалися опришки, і стала кликати Головчука. Він вийшов до неї й запитав: «Чого ти прибігла, Васирино?» Упала перед ним на коліна й, плачучи, говорила: «Чи ти любиш мене так, як і любив?» — «Люблю», — відповів опришок. «А чи згідний зробити те, що обіцяв?» — «Згідний!» — не здригнувся його голос. «Посилай старостів, зараз же», — простогнала бідна дівчина і побігла д'хаті. А мати вже вмирала. Тоді Головчук полетів як на крилах до села, запросив старостів і серед ночі пішов на radoщах до Васильки. Але старости збоялися переступити поріг, бо знали, що сюди топтав стежку Іван Бойчук. Тоді Василька сама вибігла надвір і ввела гостей з хлібом-горілкою до хати. Не знаю, чи приповідали свати, як то в нас уміють приповідати, — певне, що не було коли бандики гнути — мама вмирала. Вийняла Василька зі скрині рушники, перев'язала, засвітила воскову свічку, а вже сили не мала подати нелюбові. Головчук вихопив з рук світло, став над умираючою жінкою, розстебнув їй сорочку та й побачив на грудях страшну рану. Зашкварчала шкіра на опришкочій долоні! Стали краплі води, яка була мужньою кров'ю, разом з попелом падати жінці на груди. Стала на очах гоїтися рана. Вже до кісток прогоріла Головчукова долоня. «Гаси свічку, дорога моя дитино, — промовила стара мама. — Мені вже легше». Але Олекса Головчук далі тримав долоню над огнем, уже кричали старости, навіть він творить таке? Вже й Василька казала, аби забрав долоню, та опришок ніби закаменів — тримав і тримав руку, поки рана на грудях Васильчиної матері не загоїлася. Прогоріла долоня наскрізь, коли сонце сходило. Встала мама зі

смертної постелі й поцілувала опришка. А всі заплакали. Тоді Олекса відкинув недогарок свічки та й промовив: «Видиш, як я тебе люблю?! А тепер покажи, як ти мене любиш!» Підійшла Василька як не своїми ногами, обняла, поцілувала Головчука, заридала гірко й сказала: «Поблагословіть нас, нене...» Поблагословила. Домовилися, коли має бути весілля. Дуже дивне те було для сватів. Прийшли старости додому та й стали розказувати, яке то сватання відбулося цієї ночі. А в одного старости був син такий, як отой наш Василь, що радіо крутить, — стара показала палицею у кут на вівчарів, які тепер приймач уже не мучили, заслухалися її розповіддю. Вона при вечірній ватрі виглядала бабою-чарівницею з якоїсь казки, а скоріше — з романтичного фільму. Красивим стало її обличчя, освітлене червоним полум'ям, і волосся вилізло з-під хустини — каштанове волосся... — Той легіник лишень думав, як до Бойчука піти. Як брата рідного любив ватажка, а Іван не хотів молодого життя ламати. То не гульки по горах, то війна, як не ти ката вб'єш, то кат тебе вб'є. А той хлопчина втікав з дому, а Бойчук усе його приводив. Та й коли їхав на Січ, сказав: «Я тебе візьму, як повернуся з України. Ти за той час підростеш, але маєш мені послужити. Василька — твоя сусіда, то дивися, аби в неї дрова були». Хлопець старався, як міг. А що мав не слабу голову, то здогадався, до чого то йде. Та й вже стримку легіникові не було. Вивів зі стайні татового коня, сів на нього і як вітер полетів у світи Бойчука шукати. Відпитав між гайдамаками верховинця Івана. Знайшов, коли ватажко бій тримав у якомусь там лісі. Не впізнав легіника Бойчук. А той каже:

«Лишайте, Іване, панів-ляхів бити! Всіх їх ні за день, ні за тиждень не переб'єте! Їдьте, поки не пізно, додому, бо Василька вас зрадила — за Головчука Олексу віддається». Зів'яв Іван, як підрубане дерево, здригнувся, низько голову похилив, тоді підвів голову, підкликав Семена Галичанина, аби ватагував замість нього над побратимами, а сам повернув коня на полудне, і отворилися легіням світи, так що було видно їм звідти нашу Сивулю, і Говерлу було видно, і всі верхи малі й великі. Несли їх коні полями-степами, через ліси, гори й ріки. Приїхали до нашого села, коли Василька у вінку сиділа за весільним столом з Олексою Головчуком, а свахи їм ладкали

та й ладкали. А Бойчук присилив коня до брами, ввійшов до хати, став на порозі: «Ну, Васи', як тепер мемо говорити?» — запитав. А вона побіліла як стіна, та й дух їй заперло. І Головчук, ніби хтось цвяхами прибив його до лави, не міг рушитися з місця і не мав куди очі подіти. Нарешті Василька опам'яталася, піднесла продірявлену чоловікову долоню вгору й сказала: «Йду за нього, бо він мою маму від смерті врятував, а ти не хотів себе мучити так, як Олекса». Стиснув зуби Іван і скрикнув: «Я батьківщину рятував! Мое тіло кулями прошите, шаблями порубане, мене вороги сікли й пекли, а я вирвався від них, утік, аби ще тебе вздріти! Не виню, що за Олексу йдеш, — він файний легінь, але виню за те, що присягу зламала!» Тут упала перед ватажком на коліна Васильчина мама, стала ноги ватажкові цілувати, але Іван не слухав її слів, вихопив гостру шаблю, замахнувся — й упала голова з весільним вінком у повницю на тисовий стіл... І тут крикнув хтось знадвору: «Смоляки!» Ринули гості з хати. Кинулися вороги опришків ловити. Багато хлопців полягло, багато ворогів перебили, хотіли Бойчука до рук ймити, але за ним слід простиг, а Головчука зв'язали... Розказували, що виділи Бойчука на Запорожжі, інші говорять, що страчували його разом з Гонтою і Залізняком, а треті кажуть, що в горах був ще.

Хто знає? А Головчукові зробили фayne весілля, що й ворові не зичу такого: скрутили руки-ноги, привезли до Станиславова та й запхали до пивниці. У місті судили опришка. Та й присудили четвертувати, а пізніше розвісили тіло на палях попід горами, аби інші боялися йти в опришки. Руку Головчукову привезли до нашого села, вивісили на палі коло церкви, так що хрест на Васильчиній могилі дивився з цвинтаря на руку, а стара мама ходила по селу з вінком та й говорила, що має до шлюбу йти з Бойчуком Іваном — зійшла з розуму. Головчукова рука лишень до ночі висіла. Мій прадід-вівчар, чи прапрадід, його добре знав, зійшов з полонини, коли вартовий уснув, зняв з палі руку й поховав на Сивулі. А пізніше знайшли пастухи на горі камінь, на якому була вибита людська долоня, а під нею стояв підпис: «Тут похована рука опришка Олекси Головчука, що загинув через гаряче серце...». Тепер того напису нема — стерся. То лишень сказати! Час, дощі, сніги, морози, спеки та й фронти які стояли! А може,

хтось відбив напис, тільки долоню лишив. Вздрите — знайте, що то опришкова долоня. Треба би до музею, але що той камінь тяжкий...

— Ваш прапрадід видовбав напис? — запитав я Іванючку.

— Прадід був неграмотний. Хтось з учених писав. Або ж я знаю...

— І ще що розповідають про Сивулю?

— Більше нічого не чула-м.

Стара встала з ковбана, на якому сиділа біля ватри, й визирнула надвір — її турбувало, чому досі нема з села помічниці-маярки. Вони доять худобу по черзі: тиждень одна, тиждень друга.

Надворі вечоріло. Вхід до колиби став бузково-фіалковим. Від кошари доносилися чоловічі голоси, стукіт сокири, дзеленчання. Я дивився, як синій плюш темряви окутує столітню смереку, що силувалася підняти вгору своє гілля й не могла. Іванючка внесла свіжої води, повісила казан над ватрою, буде кулеша. Знов диміло, очі плакали, поки не затанцювало полум'я.

— Добрий вечір! — долинув з-під колиби приємний молодий голос.

— Ой молодице, за таке треба тебе бити! — недобре пробурчала стара.

Молодиця виправдовувалася:

— Та мали мама йти, але автобус приїхав, а їх чомусь нема. Не взяв, бо переповнений... Чекають на останній. А може, вахта привезе?

— Хіба вахта тепер їздить?

— Та знов почали бурити, — розказувала про нафтовиків-бурильників жінка.

— Бурять... бурять... та й криво. Ніяк не можуть знайти того, що шукають.

— Є і нафта, і газ є... — сказав Василь.

— Та як ти йшла! — добрішала стара.

— Йой, я малого цілу дорогу несла — здрімався в мене на руках. Мало не заблудила в лісі. Добре, що лісоруби трапилися та й показали, куди йти, а то би ми в зрубі з вовками ночували.

— Бери, бери дійницю, та й ходім. Дівча вже доїть.

Я аж тепер побачив молоде, ніжне, біляве обличчя. Від ватри воно було червоне, як яблуко; по чолі вилися кучері. Молодиця поклала сонного хлопчика коло мене на лежанку, накрила його куфайкою, і порожні дійниці подзвонили до копарі. Іванючка з півдороги вернулася, помішала кулешу й залишила Василя підтримувати ватру й доварювати вечерю. Легіник радо взявся за цю роботу. Іскри стріляли з полум'я, летіли вище нього й гасли аж у димнику.

Ще раз поверталася стара Іванючка, знімала кулешу, давала молодим вівчарям їсти, пропонувала й нам полонинського харчу, але ми з Іваном подякували за запрошення. Втома брала своє, хотілося спати.

А в кошарах, одній і другій, мукали корови, бляєли вівці й долинали лункі жіночі й чоловічі голоси. Молоді вівчарі смачно вимітали кулешу.

Жінки принесли молоко, при світлі ліхтаря й ватри цідили його крізь смерекову глицю (я вперше бачив таке). Мудро, жодна ворсиночка не перелетить — спиниться на хвої.

Думаючи про молоко, про Івана, про маярок, я ніби забувся, і мене полонив тихий і здоровий сон...

V

Прокинувся, коли вівчарики снідали. Жінки доїли корів. Івана не було, лише сонячний промінь пробився крізь смереки й щілину в стіні колиби. Іван ввійшов знадвору.

— Ти вже вмився? — запитав я його.

— У дорозі вмиєшся. Ходімо, — квапив.

— Високі, поважні, але низько підперезані, чому вам не спиться? — шила з нас кожухи Іванючка.

Я не зважав на її колючі стріли — випитував, як нам краще добратися до Сивулі.

— Пастухи вам покажуть дорогу! — заспокоювала вона. — А ви не тікайте, поснідаєте з нами...

І хоч ми відмовлялися від сніданку, стара примусила випити молока. Пішла до комірчини, принесла шмат овечого будзу. Я не брав гостинця.

— Беріть, у місті полонинської бринзи ніде не купите. — Силоміць захвала сир у рюкзаки, а коли я витягнув гаманець,

вона вихопила його з моїх рук і поклала в мій же рюкзак. — Та нам би ведмідь ще цієї ночі теличку вкрав, якби я за кавальчик будзу взяла з вас гроші. Бог нам дає, і ми вам тропечки вділили. Та ж ви наші гості!

Я думав про це село, в якого, мабуть, нема й шістдесяти гектарів орної землі, а ліс — державний, на сіножатях — бурові. Чоловіки звідси виїжджають влітку на сезонні роботи в східні області, у Латвію, в Поволжя, на Далекий Схід, а нафтовиків та газовиків літаками возять у Тюмень, у Туркменистан. Два тижні там працюють, а два тижні з сім'єю. Ось які перезмінки бувають нині! І як далеко!

Ми дуже довго йшли мовчки — я попереду, а Іван позаду. Не мовивши й слова, дійшли до межі між Закарпаттям і Прикарпаттям; довго стояли над прямовисною бердою, з якої щороку весняні води надкраюють кавалок гори. То тут, то там траплялися іржаві колючі дроти, ще добре було видно бліндажі, окопи, що позаростали ялівцем, жерепом, лелечем, афінняком, травою, мохом. Афінняки ще цвіли, щоб під осінь зродити чорниці.

— Сліди воєн, — сказав Іван.

Я розумів і без нього, що то автографи Першої і Другої світових. Тут замерзали в холодах солдати, тут браталися у Першу світову; тут була лінія Арпада в Другу. Я ступив кілька кроків уперед і зупинився коло бетонного стовпчика, на якому чорніли вибиті латинські літери. Старий кордон!.. Отут ходили чеські (пізніше угорські) й польські прикордонники, охороняючи пильно, щоб ніколи не гоїлася ця рана, що розрубала українську землю на самому хребті Карпат. Тут ретельно вирубувалися ліси, аби зелене море не зливалося до купи, але щовесни відростали від корінців і з насіння, яке вітер заносив, нові трави, нові дерева. Вони дружно наступали на кордон, віщуючи собою, що недалекий той час, коли поєднається навіки ця земля...

І ось біжить старим кордоном туристська стежка, вона — межа між двома українськими областями і нагадує рубець загоєної рани. І що з тих стовпців — прикордонних знаків! Кому нині потрібні колючі дроти, що відчужували людей? На собачий гайштук знадобилися, на ошийник, що захищає горло полонинського пса від вовка й ведмеда. А де ті кати

мого народу, що гризлися, розшарпували, ділили, шматували й подавилися — наїлися землі оті леніни, пілсудські, горті, гітлери..

А Україна жива й живе! Скільки сягало око, простягалося разхвильоване синьо-зелене море! Зі зворів уставали легкі біляві тумани, веселилося різне птаство, бавився вітер нашим волоссям.

Незабаром ми вчули голоси овечих дзвіночків, гавкання собак і побачили закарпатських вівчарів, що на галицький бік загнали свою отару, й вівці-цигаї білою хмариною пливли по зеленій горі. Чабанські пси мали на шиях палиці.

— Що?! Ваших псів оводи кусають, що ви їм поприв'язували патики?! Бицкаються?! — крикнув вусаневі в зеленому капелюсі Іван.

— Аби уленя не гнав! — відповів закарпатчик-вівчар, вимовляючи замість «о» — «у».

Уленя то уленя! Ми прийшли не споглядати овець, а побачити Сивулю, і горда красуня Карпат — перед очима! Дивна й могутня гора. А ще мені розказували, що десь тут під горою було озерце, а в ньому жив ящур. Нема вже ні озерця, ні сивульського динозавра, що так нагадує таємничу істоту шотландського озера Лох-Нес, лише камінь на камені. Знизу камінь червоний, а зверху його вкрили ясно-зелені лишайники. Як тут багато павуків і ящірок! А ще сонце не вгрилося, не розпекло камінні брили. Отакі вершини кам'яні називають сенетами. Що ж! Добридень, сенето! Вівчар зголодався за людьми, хоче побалакати, закурити просить. Іван дарує йому «Орбіту» — не бере. Ще попросили — взяв півпачки, подякував.

— Ми вийдемо на Осмолоду? — питаю про гірське селище.

— Та правда! Стежка у звор е. Там кунь пасеться... Сулі не маєте? — і знову в нього те «у», замість «і», «о». Таким кажуть, що вони — гайналі.

Не гуцули, не бойки, не лемки, а гайналі.

Зібралися гайналі,
То великі, то малі,
А одного гайналя
Прив'язали до коня.

...Йти хребтом гори назустріч вітрові важко, але відчуття, що ти майже на двокілометровій верховині, бадьорить... Котився піт, боліли ноги. Ми взяли вліво й виплили на іншу стежку, яка, мов крайка дівочий стан, оперізувала цей могутній чубок гори. По краях обрію з'явилися хмарки. Мліло. На камінні вигрівалися ящірки, гадюки. Їх було так багато, що через кожні п'ять-десять кроків то втікало щось під каміння, то шурхотіло в траві або в кущах гірської сосни. Я мало не наступив на товсту сірувату гадину, що розляглася посеред нашого путівця в надії на спокійний сон під гарячим сонцем. Гадина сипіла, втікаючи під каміння.

Іван нарікав, чому ми не пішли звором. А мені хотілося йти і йти верховиною десять, п'ятнадцять, двадцять кілометрів, і стежці-плаєві справді не було кінця.

То не бойко, якщо він не підкорив Сивулі, з-під якої в три сторони розбігаються три ріки. Її ще називають Сиванею, і вірять, що ця Сива Баба, як кам'яний мішок з водою, який колись має вибухнути, і тоді вода залле Закарпаття і Прикарпаття. Особливо багато говорили про цю вершину тоді, коли над нею літали ще радянські гелікоптери, прицілюючись зробити на Сивулі дивізіон по знищенню крилатих ракет. Але гавкнула імперія — гавкнули й плани.

Мені колись показували місце, де танцюють і співають на своїх ігрищах Красні Діви — Майки. Це буває в перший понеділок «Петрівки», який називається «Розигри». Сьогодні це назвуть місцем приземлення НЛО.

А ще говорили, що поблизу Сивулі Олекса Довбуш закопав свої скарби, і вони опівночі перед великими святами очищуються — горять. Але вражає не це, а те, що в Англії живе ще більший дивак, ніж ми, і називається він Пітер Маквелл. Він не пише романів, повістей, оповідань, поем, поезій, пісень, есеїв та наукових досліджень, але став знаменитим тим, що піднявся в небо на повітряній кулі, що була наповнена гарячим повітрям. Зрозуміло, що в наш час це не могло стати сенсацією, бо літали й літають набагато вище інші відчайдухи, але англієць узяв у небо й свій рояль. Куля піднялася на ту ж висоту, на яку виросла Сивуля — 1818 метрів, і тут Пітер Маквелл зіграв на роялі сонату Гайдна.

І не вір, що існують якісь закономірності.

Нам на Сивулі грав сонату вітер-бойківець, а сенета-гора слухала голос пастушої гайди-сопілки.

Але чому той Пітер не грав карпатських мелодій?

Чому не підросла вище Сивуля, лишень до 1818 метрів? Чому вище не піднялася летюча куля, лишень на 1818 метрів? Чому розбився об айсберг велетень-корабель «Титанік», який не мав би загинути в океані? Чому на космодромі «Бойконурі» вибухнула найпотужніша Чоломеева ракета, яка мала винести слов'янську дитину на Місяць?

Невже не мають права на життя ті творіння, що порушують гармонію на Землі й у Космосі?

Серед різного варива думок, що обсіли мою голову, чомусь виплило народне віщування: коли в першій половині вересня на Сивулі забіліє сніг, то осінь буде довга, погожа й тепла... Я ж мрію колись поборотися зі сивульськими снігами й зійти на білу шапку цієї гори взимку. Та не знаю, чи вдасться мені на віку здійснити свою мрію...

1979

У БЕСКИДАХ

Тиха вода, тиха вода,
Тиха на бескидді...

З народної пісні

БЕРКУТИ

Хмари були сірі, як попіл. Сонце прагнуло пробитися крізь них, засміятися, заграти, погуляти по горах, але навіть коли пробивалося, то його світло виглядало таким, ніби роблена усмішка нещирої людини. Мліло... Далекі пологі верхи здавалися примнутими, втомленими, покірними, ніби намальованими рукою якогось художника-імпресіоніста, який сам не знав, що ще вигадати на своїй картині.

І не знаю, чи пасував до цього пейзажу самотній мандрівник, що простоволосий, в спортивному костюмі та кедах, з портфелем у руці, де був плащ та магнітофон, через витовчені худобою царини ішов до села зустрітися із столітньою жінкою — матір'ю сучасної ворожки.

Знахарка-ворожка давно перебралася з села до містечка, придбала там будинок, опутала молодого хлопця (вдвоє молодшого за себе), купила йому авто, їздила з молодим чоловіком по курортах, по весіллях, по базарах — одним словом, життя обоім було забезпеченим. А раз у неї все йшло добре, то бралася вгадувати чужу долю на картах, декому зливала віск, олово, давала якесь зілля, щось примовляла, і мала з того добрий зиск.

У містечку їй мало вірили. В районній газеті з'явився фейлетон про шептуху, але це не зашкодило ворожці, а прославило її і направило більший потік відвідувачів; навіть з сусідніх областей приїжджали до неї родичі тих, кому вже нічого не допомагало, хоч і вона нічим не могла допомогти.

Ця жінка мене мало цікавила. Зате її столітня мати могла щось знати дуже глибоке, стародавнє, неповторне. Я вирішив не об'їжджати автобусом бескидське високогір'я, не робити величезного коліна, тому від села до села ліз через гірський хребет — Грунь.

Було душно... То білі, то бронзові, то чорні метелики злітали з-під ніг і вилися в серпневому повітрі. В лісі, що товстою зеленою периною вкрив гору, піяла невідома мені птаха: «Пі! Пі! Пі! Пі!» Той крик нагадував скаргу й розпач і навівав сум. Я хотів очима розшукати хоч би те місце, звідки подавала птаха-півка свій голос, і не міг. У повітрі бриніли оси, бджоли, джмелі; попри стежку гойдалася суха збіліла від дощів і сонця половуха, що старшувала над пізніми квітами. Особливо багато було дикої конюшини, яку називають тут горішком, відцвітав звіробій, де-не-де траплялася центорія.

Але пташиний крик не давав мені спокою, і я очима шарив по лісі. Кучерява гора щось таїла, щось її турбувало. Я окинув поглядом попелясте небо й побачив над собою чотирьох беркутів, які тихо й легко плавали над горами...

Я втішився... Бо мандруючи по Верховині, жодного разу не зустрівся ні з ведмедем, ні з вовком, ні з оленем, ні з диком. Бачив зайців, бачив диких кіз, положав глухарів, але великого звіра (навіть дикого kota, рисі) не зустрічав, і росло переконання, що звірів у Карпатах набагато менше, ніж пишемо в пресі, і треба мисливцям на довгий термін повісити рушниці на клинки — дати лісам і полям відпочити від пострілів.

Але сьогодні має бути прекрасний день, раз над головою плавають справжнісінькі беркути! Чи вчулося мені, чи справді птах послав на землю один-два звуки орлиної пісні? Це вже було вершиною щастя. Коні, що паслися під лісом, зафуркотили зі страху, чи з несподіванки, чи з дива, що над ними такі справжні беркути.

Молоді орли з батьком і матір'ю міряли крилами: чи небо ширше, чи земля. Птаха в лісі, стривожена ними, то замовкала, то знову кричала: «Пія! Пія!» — чіткіше долинало до вух. Після двох викриків наступала коротка пауза і знову чулося: «Пія! Пія!»

Коли я наблизився до густого лісу, орли розчинилися в небі, й святковий настрій пропав. Стежка завела в якусь млаку. Тут я намочив кросівки, почали парити ноги, не давали спокою оводи-бомбони, мушва. Вище росли ліщинові кущі, їх перебив сінокіс, за сінокосом пішли низькі смереки. А що далі? Далі заведе людський слід у малинники на зрубках, де червивіють і опадають рясні, незбирані ягоди, де бузина побриніла, і така тепер червона, як грань; то запливеш в зелені афиняки тверді, як дроти, а звідти вийдеш із синім ротом від чорниць або привезеш до міста дві кишені ліскових горіхів чи півпортфеля грибів, з яких магнітофон зробить шматолоху.

Зразу ж за зрубками, на поляні, сохло сіно і п'янке пахло, віщуючи дощ. У недокошеній траві цвіркотили в сто голосів коники. Вони вискакували з-під ніг, розпустивши крильця, летіли з фуркотом й приземлялися в траві. Серед них були такі, яких діти не наважуються називати кониками, а називають кіньми — великі, крилаті, чорні або зелені, що кусаються. Такий кінь поїдає малого одноплемінника, і на нього добре клеє велика риба. Але як він уміє грати на скрипці, тручи крило об крило! Коник вилазить високо, щоб його чули далеко, і співає-цвіркотить. Йой співає! Чи не такий зеленавий або чорний коник послужив прообразом казкового, крилатого? А які вони хитрі! Один цвіркотить, а другий слухає. Ти підкрадаєшся ловити «музиканта», а тебе кличе другий... Не галява, а концертна сцена зеленого театру!

Десь у лісі озвався жіночий голос. І знову стежка повела через густі малинники та ожинники. За одну ніч досягають тут ягоди. Досить маленького дощучку, досить однієї теплої нічки, й уранці будуть такі ягоди, як сливки: волохаті, з пуд-

рою, соковиті. З рососою згрібай їх зранку, бо під обід мушва заїсть тебе в колючих кущах. І гадини остерігайся...

Нарешті я вибрався на чубату гору, зустрів тут жінок, що збирали малини, розпитався, куди йти, і поперся горами далі...

ОБОРІГ НА КАРАТІ

...Нарешті сонце визволилося з імли й солодко панувало над імлистою долиною, в якій лежало велике бойківське село. Через те село колінаста гірська річка шумливо рвалася на простір, ніби там, на Підгір'ї, є щось красивіше за її гори. У цьому закутку Бойківщини збереглося багато такого, чого й за великі гроші ніде більше не побачиш. Можна відкрити ще сотню етнографічних музеїв просто неба, але живого в музеї не відтворити. Прилакованим вийде, нарочитим, штучним, мертвим. У всіх музеях усе спить історичним сном.

Хто й коли зможе відтворити оце зелене провалля, береги якого помережені смужками сінокосів, городами, всіяні копичками сіна, а над річкою — «двоповерхові» стайні. Внизу — стайня, а другий поверх — оборіг для сіна. Або стоїть собі оборіг, а карат — під ним. Теж ніби двоповерховий оборіг... Це варто побачити археологам, які знаходять в землі сліди подібних споруд.

Тут дуже багато вологи. Дощі й дощі. А карат — для листя, яким стелять під худобу. Чи доводилося бувати вам в карпатському лісі, коли красені-буки осипають мідне листя, яке не шелестить під граблями, а дзвенить, як метал?! І стає ясно в лісі. Здається, що віддзеркалюють світло рівні, високі, білі стовбури; ліс, ніби розступається, і виглядає, що ти в мармуровому палаці, а не в бору, кожен бук — висока мармурова колона небесного палацу на горі.

А ще я бачив зрослих докупи буків — гілля проросло крізь серцевину, і таку пару буків називають деревами кохання, хоч вони більше схожі на побратимів-повстанців.

Мені так добре в буковому лісі...

В караті не таке відчуття, карат — проза. Тут колись віз стояв, колісниця, борони, січкаря, кошик плетений з коліної ліщини. Можливо, що такими були житла й господарські будівлі трипільців. У третьому тисячолітті не побачимо вже

ні цих оборогів на каратах, ні хат під стріхою. Дослідник стверджуватиме, що Гуцульщина — високі гори й Бойківщина — гори, але на Гуцульщині майже не було будинків під стріхою, а тут робили сніпки з житнього пука, пошивали ними дахи. О, які високі дахи на Бойківщині!

Хмари, що із заходу несуть дощі, повиливають половину води в Besкидах, покроплять трохи Горгани, Чорногору, Мараморош і підуть далі... І здається: Besкиди тому такі низькі й пологі, що дощі розмили їх, вітри згладили, постікали верхи за мільйони років, як старі стріхи. Стою на схилі вершини, що завершується лісом, і милуюся селом. Ні, теперішні мури не під соломою — під бляхою, під шифером, під червоним черепом і білою черепицею, але трапляються ще гонти й стріхи. Оцей схил, яким спускатися мені в міжгір'я, нагадує зелений дах. І бачу я на даху білі м'ячики — весь схил гори засіяли печериці, немовби хтось віз на фірі круглі білі м'ячики й порозсипав у траві.

Печериці ще молоденькі, ще навіть не чорні зісподу, а ніжно-каштанового кольору. Я їх збирав і згадував: вчора-позавчора жінки їхали в автобусі й нарікали, що ночі холодні, грибів нема, а молодий газда інакше думав: «Відколи нап ліс покропили отрутою — гусінь на дубах винищували, — то багато дубів посохло, багато пташок повмирало, багато гадюк поздыхало і білих грибів нема»... Нарікали не на хімію, а на ті голови, що посилали літака обприскувати ліси. Хоч природа і майстерня, і людина в ній робітник, але робітник мусить нині вміло користуватися тими інструментами, що дала йому наша доба. Експериментувати над природою не дозволено, коли ти сім разів не відміряв, бо дуже дорого заплатиш за це. І ще в автобусі балакали, що меліоратори понизили рівень ґрунтових вод, і тому дуби сохнуть, — по-різному мудрують люди...

Я зійшов у село. Довга вулиця виляса глибоким проваллям, то тут, то там пересікаючи гірську шумливу річку, над якою дримали дерев'яні містки; і паркани дримали, і хати по обидва боки річки теж дримали на сонці.

Ніколи-ніколи бойківське село не було таким строкатим, як тепер. Ось і новий оборіг з каратом, і я розглядаю його, як щось незвичне. З хати вийшов чорновусий газда, а за ним

слідом вибігли двоє дівчаток, і до мене засвітилися шестеро очей і оченят.

— Кого ви шукаєте? — запитав газда.

— Стою та й дивуюся, чому то колись не гонтами покривали дахи, а солом'яними сніпками.

— Сонце з дранки підтягає цвяхи, дошка коружиться, а стріха надійніша, довше служила, — розважливо пояснював бойко.

Ми подали один одному руки, познайомилися. Розмовляючи Іван Болахівський час від часу поглядав на вікно, в якому сиділа (з онукою, мабуть) його дружина. Вона була значно молодшою за чоловіка, але важкі роки втомили її вроду, очі жіночі звузилися — звикли до хатнього світу, чоло ніби випнулося вперед і вкрилося дрібними зморшками.

Подумаєш, і гірко зробиться, що багато-багато красунь воєнного покоління zostалися самотніми матерями, чи в кращому випадку дружинами вдовців або й досі ходять вічними дівами. Ця, що виглядала з вікна, мала мужа.

— Ви на війні були? — запитав, аби запитати.

— Чому би не був? Я з Німеччини втік, а сорок четвертого мене мобілізували. Ще одного хлопця тоді в нашому селі смершівці затримали. Був аж з-за Галича той хлопець, його посадили на машину й повезли до його села в'ясняти, чи правду сказав, що з Німеччини втік. Отець Дмитро писався. Не знаю, чи правду сказав, чи, може, який шпигун був...

— Не чув про такого... — кажу.

— І я більше не чув про нього. То такий час був: Степанові хлопці* до лісу кличуть, а радянські на фронт беруть, а моя жінка лежить на сухоти. Не ця, а перша... — Чоловік не знав, на яку ногу ступити. — Хвалю Бога, що на фронт забрали, що живу. Я собі викопав яму й сидів — сам не знав, чого чекав. А жінка мені вмерла, і дитина вмерла.

Він сповідався... В цьому проваллі сонця було замало. Чи не тому обличчя газди виглядало блідим. На подвір'ї, куди не кинь оком, всюди чулася газдівська рука — тримав порядок, навіть біля воріт лавочку змайстрував, аби люди мали, де посидіти. І я з ним присів.

* Степанові хлопці — бандерівці, повстанці з УПА.

— ...Під Дуклю нас, необстріляних, кинули. Пекло там було... Содом і Гоморра. Від української крові Дукля червона стала. Мені ногу перебило... І нині нога болить. — Він випрямив ліву ногу в чоботі, потер широкою долонею коліно. — Ви чи не кореспондент? — подивився мені в вічі своїми чорними очима.

— Ніби таке...

— Я нюх маю. А ви до «Перця» нічого не подаєте?

— Ні.

— А я люблю таке, як «Перець» друкує, — усмішки. Раз у нас каже кум кумові: «Ти знаєш, куме, мої малі діти так раненько встають, що не дають жінці сніданок зварити». — «А мої, — скаржиться другий кум, — як прийдуть з клубу, то сплять, поки обідом не запахне». — «О, то зі старшими, куме, легше»...

Я засміявся, а він тільки висікався від задоволення, що його усмішка сподобалася.

— Або раз мій сусід іде п'яний додому й не минає жодної калабані. Жінка побачила й цабанить: «Пропиваєш гроші, а куфайки собі не купиш!» А малий хлопець слухав-слухав та й каже: «Мамо, нащо татові нової куфайки, як він щодня в болоті лежить?»...

Газда ще хотів розповісти усмішку, але відчинилося вікно й жінка нагадала, що час корові на пашу. Він благим голосом відказав, що зараз пожене. Настрій оповідача впав моментально.

— Ще хіба вам про Довбуша розповім. Від нашого села на захід є поле — Боднарюки. Казали, що Довбуш там закопав гроші й приклав каменем. Пізніше був Довбуш в одного господаря, що мав багато дітей. Подивився він на чоловікову бідоту й сказав: «Йди на Боднарюки, відвалиш камінь і забереш собі гроші». І вже було йому ліпше жити...

— Чоловіче, дощ буде! Пасті гони! — вдруге проспівала жінка, тріснувши вікном.

Він поспішно схопився на ноги.

— Якби то ви взімі приїхали... Ми би собі посиділи довше.

Я пообіцяв, хоч не був упевнений, що жінка не пожене його взимку до нової роботи. В цьому теремі першу скрипку грала вона, хоч і була друга дружина.

— А де тут у вас столітня баба живе?

— Коло клубу. Там питаєте когось...

— То може, ми хоч познайомимось?

— Та я не знаменитість. Я — простий хлоп Іван Болахівський.

— ...

СТОЛІТНИЦЯ

З горбка одним вікном дивиться на їдальню стара хатина.

Навпроти неї — автобусна станція, й хатина, здається, ось-ось запитає: «А куди ви, люди, з гір їдете?» Але не запитає, бо двері замкнені, а вікно ніколи не відчиняється. А ззаду хати величенький садок, з якому починає дичавіти дерево — яблуні дичавіють від старості.

Сидить у садку на стільчику сторічна Чорнійка, а біля неї лежить на траві чорнява молодиця й пасуться три овечки. І такі покірні білі овечки, що бояться відійти від пастушки на п'ять кроків. Смушать садову траву — густу, соковиту, зелену-зелену.

Чорнійка має в руках кований знизу коштурик, спідниця її вкрила стільчик, аж постелилася по траві, ніс з бородавкою натягнувся вперед, як дзьоб, обличчя — потріскана від посухи земля, а ревматичні ноги полуцилилися на гомілках і сховалися в гумові патинки. І уяви, якою була вона в молодості? Та чи й пам'ятає хтось її молодою?

— Ти не Дмитрів? — націдила на мене свій котермак столітня баба.

— Ні, бабцьо, то — чужий чоловік, — сказала напівлежачи молодиця, й притягла ближче до себе сітку з хлібом. Між молодією і старою йшла якась розмова. Дивувало, що Чорнійчина сива голова була ще світлою. Такою буває стара верба — видно, що вона стара, дуглава, але все одно зелена. Баба сидить, думає, але повторює вголос свої думки:

— Мені здається, що я така була все, але я не була така все... Давнина і не сниться мені, лише так, гіть, проходить...

— Певне, й співанки давні бринять вам?

— Я вже тото пuste позабувала... Де мені нині співанки в голові... — І махнула зісохлою рукою. На довгому пальці ледве тримався білий перстень, зроблений з якоїсь бляшки, скоріше, з австрійської монети, але метал за вісімдесят років геть стерся — шкіра на пальці виявилася міцнішою. — Я вже —

від нині до завтра, а від завтра до позавтра. Двох чоловіків мала-м. Перший узяв на Мислівку, а другий назад привів сюди. Дев'ятеро дітей мала-м, а жило троє. Про найстаршого сина питали: «Софіє, а чи то ваш чоловік?» Аж у Альпах кості з моїх синів.

І тут надплив середніх літ чоловік. Він зневажливо подивився на жінок й викинув уперед гостру, як меч, руку:

— Приємно познайомитися з кореспондентом... Іван Дмитрович Мокрецький, — блиснув рот золотими зубами, й на мене дихнуло горілкою.

Я подумав, що він один із Чорнійчиних синів, але баба не звертала на пришельця найменшої уваги.

— Аби то людина не була гризлива, не мала суматохи. А то все війни, і війни, і війни... Чи буде колись їм кінець на світі? — колисала голову на коштурі.

Але Мокрецький перебив:

— Чому ви, бабо, собі зуби не вкложите? — засміялося банякувате обличчя. — Понімаєш, дочку навчила колдувати, а на зуби грошей не дає.

Молодиця недобре глянула на Мокрецького й сама почервоніла, а Чорнійка лишень поворушила тонкими, як нитка, губами:

— В мене вже нема ясен, не те що зубів...

Мокрецький вискалив золоті зуби. Чорнійка стала бити паличкою траву, і я зрозумів, що її серце замикається — не розговорити бабу. Молодиця відчувала це й намагалася розворушити Чорнійку.

— Ви мені про татарів розповідали. Розкажіть їм. В історіях будете.

— Я вже хіба он там буду, — показала на цвинтар коштуром. — Та я татарів не застала. Я на свої очі їх не виділа. Баба розповідала, що якась жінка з нашого села була в хаті й не знала, що татари на село напали. Виглянула надвір у вікно, а вони сунуть до хати. Жінка тоді вскочила в комин і сховалася. Вони виділи, що хтось був у хаті, а ввійшли — нема. Шукають усюди, забирають усе зі скрині, але жінки не знаходять. Вони виходять надвір, а жінка вилазить з комина, танцює по хаті й співає: «Узніть бабу, татари, бо баба ся сховали»... Татари вчули спів, убігають до хати, та нема нікого.

Так було зо три рази. Аж один з них здогадався посипати підлогу (та підлоги тоді не було, земля була в хаті) попелом. Та й за слідом знайшли бабу..

— Єрунда! Брехня! — викрикнув Мокрецький. — Я про себе розкажу... Я тут єдиний ветеран війни. Учасників є багато, а ветеран я один. Пишіть. Чому ви не пишете? Я — годинниковий майстер. Майстер часу..

Він кулаком товк себе в груди, й овечки, що паслися, відійшли подалі від нас, а одна навіть підняла білу мордочку й запитливо подивилася, чи не б'ють бабу. Баба мовчала. А молодиця з хлібом, щоб завести бабу, почала:

— А ви любили співати колись: «Оре багач, оре штирма волоньками»... Як багач відкупився від опришків жінкою. Послав її до млина, а вона пішла до брата. А брат узяв рушницю й пішов услід за сестрою. Не дав опришкам сестру..

— Та кому того треба! — обурився Мокрецький. — Архаїка! Сонце запливало за хмару. Світ помутився. Зірвався вітер, почав крутити деревами. Чорнійка зміряла небо й заметушилася, приговорюючи, що буде дощ. Овечки слухняно пішли слідом за нею до стаєнки, а мені стало невимовно прикро, що стара більше не захоче зі мною розмовляти. Я, переборюючи себе, запитав Мокрецького:

— А де ви воювали?

— Це не має значення, — він зняв капелюха й розчесав злежане волосся, здається, помащене якимсь кремом, бо виглядало жирним і блискучим. — Це не має ніякого значення! Ви напишіть, що — ветеран війни, що кидався під танки, що розстрілював з автомата фашистів, але про це тут не говорить... при посторонніх. Я думаю, що буде найкраще, коли ми сядемо в столовій. То пішли?

— Пізніше, — сказав я, щоби відв'язатися від Мокрецького.

— Я би вам могла співати ніч і день, — сказала чорнява молодиця.

— Мовчи, необразована, — прорік Мокрецький.

Я докірливо глянув на нього й підбадьорив жінку.

— Я би тут не співала. Хіба до мене ходіть.

І я пішов. Мокрецький теж плівся. Тягнув до їдальні, але я, щоб відчепився, пообіцяв через годину прийти.

ГОДИННИКАР

Вона вела мене повз церкву, тоді понад потоком, через сіножать, попри кукурудзу, через місток, а я все поглядав на високу гору, з-за якої росла темна хмара. Здавалося, що гора горить, і дим на небі малює химерних людей, верблюдів, кораблі, дерева; нарешті все злилося, загрожуючи селові дощем.

І дощ почався! Якраз устигли дійти до крайньої хати. Жінка відімкнула двері, й ми удвох опинилися в сінях. Вона не зачиняла їх, щоби світліше було в хаті. Я лише тепер збагнув, що жінка має поганий зір.

— Я білила. Все порозкидуване. В будній день треба до школи. Я техробом. Але нині неділя, і я поїхала до міста. Треба хату перекривати, бо тече, — говорила швидко-швидко.

В хаті не було електричного світла. Під великими образами висів причеплений до стелі «павук» — мода давно минулих літ. Отакі «павуки», зроблені з позолоченої соломи і ялинкових іграшок, прикрашали колись світлиці дрібного панства, і нежданно-негадано бачу тепер «павука», що вишнево переливається на тлі білої стелі, яка пахне свіжим вапном. Але чому «павук» не на Різдво, а тепер? Низьку стелю ділив надвое довгий і широкий сволок з вирізьбленим на ньому чорним хрестом.

— Отак я живу. Прошу сідати, — і сама сіла на крісло біля вікна. — В рік і місяць лишилася я без матері, у вісім років — без батька. Сорок другого, за німців, у нас дуже голод був, і пішла я з жінками на Поділля. В людей худобу пасла. Може, чули-сте про Зарваницю? Звідси недалеко. — Раз німці за партизанами зробили облаву, а наші повстанці позаходили в буряки й полють. Німці надїхали на мотоциклах і навіть не думають собі, що то можуть бути партизани. А вони з буряків як ударили по них та й усіх перебили. Я худобу лишила, а сама втекла, щоби ні про що мене не питали. Я мала була. А сорок четвертого року фронт пересунувся до Дністра й за Дністер, а я далі худобу пасла. Надлетіли німецькі літаки, стали бомбити худобу. Я скочила в окіп, і мене там присипало. Відкопали майже неживу. А через кілька тижнів напали вночі польські бандити. Господарів повбивали, всього двадцять п'ять чоловіків убили, а мене поранили, бо я втікала. А наші хлопці напали на поляків та й ціле село спалили, людей понищили. —

Страшне було. Слов'яни слов'янів, брат брата... Чого то так? Нині слухаю по радіо: в Лівані таке ж робиться. Чи то вже кінець світу має бути? Остання тисяча. Світові кінця не буде ніколи, а людям може бути, якщо не помиряться.

Вона тяжко стонихнула, неначе весь світ лежав на її душі. На вулиці шумів дощ і вітер. Гора за потоком посивіла за дощовою пеленою.

— Я до музики дар мала, до співу... Хотіли мене в Гудульський ансамбль брати, але я не пішла.

І вона заспівала «Сумно мені, сумно». Я ще хвильку тому сприйняв її мову про ансамбль як щось таке, що властиве кожному невизнаному талантові, але вона співала справді прекрасно.

— Пробачте, а як ви називаєтесь? — запитав я, вражений її голосом.

— Одокія... Одокія Іванівна Горбенко... Я вас силоміць забрала від п'яка. Я не хотіла при ньому співати... Ви мене не знаєте, я вас не знаю, але такий чоловік хай не трапляється вам і на перехід. Він був покинув жінку й до мене приплився. Просився, як мала дитина, що спати не має де, а на третій день напився й побив мене. Я в синцях ходила, а нарешті забрав гроші, які я наскладала, й пішов. Він ні лиця, ні честі не має. Я боялася, щоби ви з ним не пішли й не похвалили його в газеті, бо люди плювали б вам услід. Може і на вас анонімку написати. На всіх пише, що лише комісія за комісією їздить. І нема управи на нього.

— Що боїться міліція його?

— Я чомусь не боюсь вас. А його треба боятися. Чули-сте про наших хлопців, що їх торік переарештували й судили, бо в політику бавилися. То він на них показав пальцем. Він, п'яний, признався мені...

Дощ шумів і шумів. У снігах щось скрипнуло.

— Хтось ніби йде? — здригнувся я.

— Ні, то кіт шибається за щурами. В такий дощ ніхто не прийде. Прикро, що вік мені так пішов, як неполеній моркві... А його я прогнала, та він уночі нападає на хату. Я сказала, що зарубаю, коли ще раз прийде. Тут ніхто більше не живе, і я боюся, щоб не задушив мене.

Одокія співала, магнітофонна плівка тихесенько шурхотіла, наче нарікала на дощ. Одокія особливо багато принесла

в ці гори подільських пісень. Якби я був музикознавцем, то найперше оцінив би її розкішний, по-степовому широкий, вільний спів. Співаючи, робилася прекрасною. Де їй дівалися смуток, біль, самотність! Чорні очі засвічувалися живим вогнем, на смаглявому обличчі з'являвся рум'янець, голова піднімалася вище, а вся вона легенько, ніби молода пшениця на леготі-вітрі, похитувала собою, а руки, тихенько складені на колінах, теж слухали пісню. Одокія пропускала співанку крізь себе, мов чисту річку; мелодія омивала кожне слово, як дорогоцінний камінь. Пісня її сприймалася, як щось живе, необхідне, невмируще.

— Нам треба разом піти до старої. Я їй скажу, що ви — добрий чоловік, і вона повірить — не буде боятися. То Мокрецький усе перекапарив нам. Він її відьмою називає. Раз каже: «Чого ти, відьмо стара, не вмираєш?» Так ніби вона його повітрям дихає. Та ж тота жінка, дурню немитий, перейшла гаряче і боляче! А він кричить їй до вуха: «Чуєш, бабо, як по тобі вже дзвін дзвонить?»

Засинав дощ під вікном разом з першими сутінками. Парувала земля, а в лузі, над водою, пара збилася в синю пелену туману. Я прощався, обіцяючи приїхати ще. В сінях знову щось заскрипіло.

— Щось ваш кіт жениться сьогодні, — сказав я Марії.

— Він голодний. Хоче їсти мій «Мацько».

У сінях стало світліше, ніж перед дощем. Небо надворі робилося вищим і прохолоднішим. Дуже fajно дивився на село ліс, що починався тут, і йшов у бік Закарпаття. І раптом я побачив чоловіка. Він стояв у мокрій кукурудзі вище хати.

— Вас, певне, сусід чекає? — сказав я Марії.

— Де? Тут нема ніяких сусідів.

— А хто стоїть у кукурудзі?

— Нікого там нема! Грушка там...

Невже такий поганий зір у неї? Чоловік по-змовницьки прикусив у роті палець. Гаряча хвиля злості обпалила мене:

— Виходьте звідти! Виходьте!

Мокрецький вийшов з кукурудзи, Марія закам'яніла, зблідла. Я не знав, що робити. «Підслуховував у сінях... Безсоромно так»... — билосся в голові.

— Я пішов услід за вами, — теревенив і вдруте подавав свою долоню, але я не брав. — Думаю: чужий чоловік і все може статися, то кінець чужого села...

Від люті ставало важким моє тіло і тільки удар в пику міг скинути тягар, але я не смів цього вчинити. Сказав Марії «до побачення», подякував за пісні, силувано посміхнувся на прощання. Марія кинулась запрошувати обох до хати, але то запрошення було непотрібне, штучне, зайве. Вона злякалася й не знала, що чинити. Я йшов дорогою, а Мокрецький сипав холодні, як оте мокре каміння під ногами, слова!

— Ви були в хаті першої аферистки. Я все чув, що вона про мене балакала. Я бив її і буду бити — таких треба виховувати. Бандерівка.

— Дивіться, бо вкоротять руки...

— Що-о?

— Руки вкоротять, якщо торкнете її. На чолі запишіть, щоб не забути.

Він став як укопаний. А тоді підняв на рівні червоного носа пальчик і помахав ним.

— Не дуже, не дуже. Я можу й на вас написати: кореспонденти пісеньок не записують! Треба й вами поцікавитися... Ми знаємо, що й про бандерівців дехто, дещо записував тут... А в цих горах усе й усі просмерділися ними. Тут особлива, закрита, область. Документи ваші?

Я зупинився, відчуваючи, як холодний піт виступає на спині... Через тиждень на мене була заведена СОП (справа особливої перевірки), а до негласного обшуку в моїй квартирі залишалося прожити два місяці.

1977—1978

ПЕТРО Й ПАВЛО

Хати, тримаючись за чорний канат асфальтового шляху, йшли до перевалу. Я стояв на горі та й мрійні думи лізли до голови: якби то змахнув лівою рукою — гори розступилися б, і побачив би села й міста аж до кордонів з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною; якби то змахнув правою — відкрилися б очам світи аж до Румунії. За хвилину сам з себе

сміявся, що таке плелось в голові. А чого плелось? Чи не тому, що промандрував Українськими Карпатами від сходу до заходу, але мало побачив. Золотошукачі не тільки шукають, але й глибоко копають... Я шукаю за іншим золотом...

І ось піді мною ще одне село — Бескид Калиновий. Чому ж не хочеться до нікого заходити в дім? Не хочеться ні з ким розмовляти? Ось так стояв би, а потім сидів би і лежав би в травах. Яка чудова серпнева днина! Латки лісу святково заманюють до чистих головиць на відпочинок, бо верхи навколо якісь голі, пологі, розорані; сіна вже майже покошені — сіріють копиці, мов давні шоломи наших воїнів, одна в одну однакові (ніде ніхто не вміє так скласти сіно в копицю, як у Карпатах вміють це зробити!), і ходить худоба по голих толоках, поки ще не підросла отава. Глухе Карпаття! Бойківщина! Бескиди! Як би високі верхи не пишались своїм зростом, люди все ж не селяться на них, а вибирають нижчі ґруні й кичери для жител. Але люди, на жаль, не завжди задумуються над тим, що роблять. Он які голі верхи! Було зручно тут ліси рубати, хашчі випалювати. Ліс не міг прогодувати. Треба було людині поля. Сохи пороли-орали пісні ґрунти. Бідні нивки родили жито, а з жита робилася мука, з муки — коржі, мов кружки липові, чир, затірка, а з околотів стрясали пуки, а з пуків сніпки — на пошиття дахів. Високі солом'яні дахи! Під ними виховувався пісенний розмай Бойківщини! Гуцульщина Бойківщині в співанках не суперник! Он, під лісом, бойко косить, і я, наспівуючи верховинку:

Ой підемо, пане-брате, на бойки, на бойки,
Там музика файно грає, скачуть полегойки, —

скочуюся з гори до нього.

Бджоли, джмелі, оси, запахи трав — світи п'яніють. Легаю в траву, спираюся на лікті й нюхаю, як пахне підгорілий низу рожевуватий горішок. Іван головатий не цвів, коли треба було, аж тепер білу голову наставляє з половухи. Косар, затиснувши в руках дворучне (німецьке) кісся, здивовано дивився, що я роблю на його сінокосі.

— Пахне! — кажу старому косареві, та й вітаюся, як люди навчили: — Боже, помагай!

— Казали Боги, аби ви помогли!

— Дзвонили з неба, що вже не треба!

Він підсуває вище капелюха і каже:

— До нашого повітря треба сили. Слабому нема чого по горах лазити! Я думав на вас, що то мій племінник з Іркутська їде. Писав, що буде, і нема.

— Йде помічник, — кажу йому.

Він був красень-бойко. Таких вуйків любили колись малювати художники.

— Та коли нема чого помагати, — каже він. — Якби півлітра...

— Півлітра смачніша, коли сніг.

— Мудро кажете. А моя жінка любить і в спеку. — Скумпанувалася з бригадировою, та й люблять обидві потягнути. А як загріють голови, то співають, аж мені сюди чути. Правда, до роботи жінка — огонь! Любить горілку, але любить і роботу.

— То може ми собі заспіваємо?

— О, то є друге моє заняття! Я сорок літ старостив по весіллях. Я все весілля, як «Отче наш» знаю. В моїй хаті — Рильський був. Їхав машиною з Закарпаття, хтось йому сказав, що в селі є такий Петро Буярин, і вступив до хати. Ми собі файно поговорили. Я йому співав, і розказував, як мій старий привіз з Америки пісню про одного чоловіка, що втратив сім'ю, про Дуду.

— А колись давно як відбувалося весілля у вашому селі?

— Давно по три доби веселилися. Тепер двісті літрів горівки на весілля замало, а колись господар добре чувся, як десять літрів мав. Пили такими келишками як наперстки. — Сідало 24 чоловіки за стіл, клали три глиняні миски зі стравами і дерев'яні ложки, яворові, з півметровими держакками; аби комусь очі не вибрати, то несли отак до рота, — показував руками, як несли страву від миски, підстраховуючи ковшем з долоні. І ще в селі плели два вінки — для молодого і для молоді. «Князь» брав свій вінок поверх капелюха, а вінок молодій ніс хлопчик теж на капелюсі, правда, супроводжував малого молодий. Віддавав хлопчик дар дорогий за презент. Їм так гарно ладкали свашки:

Замітала би двори
Винними галузками,
Накривала би столи

Білими обрусами,
Стелила би мости
З калинової трости.

І ще інших ладканок виспівував кісець.

Сиділи ми довго на свіжому покосі. Сонце зачепилося за смереки. Мені дуже сподобалися Буюринові пишні, закручені, густі пшеничні вуса, які він задоволено підкручував. Обличчя мав широке, бороду окреслював рівчик, а на чолі шкіра збиралася в гармонію, примружував то одне око, то друге, то підморгував густими вицвілими на сонці бровами.

— В мене покіс такий має бути, щоб блоху на ньому зловити, — хвалив свою роботу.

Хвальба переповнювала береги, розливалася фантазією.

— Я в свого діда вдався. Дід вола тягнув за роги до стайні. Він коня з болота виверг на берег, як бичка.

Розповідав про швабів, що з Тиролю 1851 року переселилися на Бойківщину, а 1940-го забралися назад на свою землю, до Німеччини.

Прибіг на покіс «малий злодій» — так старий свого найменшого сина називав, хоч більше пасувало малому бути внуком вусаня.

— У мене дев'ятеро було. Троє від першої, а шестеро від цієї... Он йде вже, моя пилка.

І на сінокосі стався переполох: малий порачкував борозною до лісу, старий — схопився за косу. Сюди брела травною ще молода, гойна молодиця в хустині на чубку голови.

— Чоловіче, та чи ти думаєш, що треба ото докосити! А що буде, як завтра хляпне? Чувис, що радіо заповідало на завтра дощ? — тоді глипнула на мій зошит і дорікнула. — А ви переночуйте — завтра неділя та й сидіть — пишіть, скільки хочете...

Я подумав: Настя носить булаву, а Петро — плахту, проте вирішив піддобритися до газдині, щоб вона не дуже пуцувала чоловіка.

— Вам, певне, ще сорока нема, що ви такі гарячі до праці.

Вона не вловила іронії та й відповіла:

— Ба, та вже лізе горі носом п'ятдесятка. — Я засміявся. — Горі носом! Горі головов! — добріла.

— Чоловік співанки записує, а ти, ніби на злодія, напала, — посміливішав Буярин,

— Ба-ба-ба! Або я знаю? — знітилася. — Раз так, то я вам пораджу. Твій брат Павло лежить — він знає більше, як ти.

— Більше, не більше. Більше від мене ніхто тут не знає, але щось вам скаже. Його, бідаку, колесо переїхало. Йшов увечері з «Черемшини», сніг був, шофер гнав, і ним кинуло до дороги.

Обоє показали мені Павлову хату, що за потоком. Газдиня пішла сіножаттю вгору подивитися, як її син там пасе худобу, а її чоловік ще виспівав старовинну бойківську пісню:

Старий дубе, що з тя буде?
 А з явора трое буде:
 Буде ложка та й колиска,
 Ще й кульбака до сідлиска.
 Старий дубе, що з тя буде?
 А з берези трое буде:
 Буде ложка та й колиска
 Та й мітовка до боїска*.

Я пустився йти. Петро окликнув.

— Е, ви так живо не тікайте!

— А що?

— Та дайте мені хоть на куриво...

Я заплатив старому. Він, задоволений, сказав:

— Якби не стара, ми би собі до вечора посиділи. Але ще брат щось скаже.

...Павло-брат лежав на брудній постелі. Підлога була неми-та, стіни хотіли вапна, а сорочка — мила.

Він майже оглух.

— Бра-ат вас направив до мене. А чому брат сам не при-йде? Коли я добре мався — зчаста приходив, а тепер — відцу-рався. Щастя, що сусідів добрих маю. Не дурний вигадав: су-сіда — найближча родина.

Прибігла сусіда й запитала, що я маю на продаж — сприй-няла за спекулянта... Я її розчарував. Мала різкий, крикливий голос — Павло Буярин її розумів.

* Боїско — тік для молотьби.

— Ку-ме! Питають про партизанів! Чи були-сте, де чоловік волами орав, і пропав. Там озеро, і, як палицею махнути, — пахне. Я їла ягоди звідти, то так пахнуть! Там довкола ліс — як у вінці. Хойко за зіллям туди ходить.

— Ей, кумо, то неправда! Я ходив туди на мисливку, та й нічого того нема, — загудів старий басом. Його обличчя страдницьки зморщилося, очі туманіли, а він видихав із себе стогін. — Там поляна-рівня, очерет-трость росте. Як станеш — рухається, трясучка там, ходить під ногами.

— Куме! — кричала худа, кароока жінка. — Брали шпульку з нитками, то ціла шпулька пішла, пні кидали — дна нема. Каже Хойко, що вночі той шваб гейкає, що з волами пішов на самий Великдень.

— Ей, то пусте! Туди російське військо йшло бити Кошута. Я всьо знаю. Штефан Пищальник мав 105 років, а я — шістнадцять. Ми разом пасли худобу в полонині. Старий знав все про Вітерниць, про Блудників, про відьмів. Водив мене на гору Довбушівку. Там була Довбушева пивниця. Плита стояла величезна, ніби двері. Пищальник перед плитою роздряпав граблями залізними й посіяв конюшину. Десь по весні, як конюшина підросла, — конюшину коні геть витоптали. А на Купала пішов Пищальник туди ночувати. Взяв собі сокиру, наклав огня і заснув. Ба, він пробуджується — ясність б'є! Пивниця відтворена, плити нема, а звідти виїжджають коні, і коні, і коні — якийсь дивний народ. Його страх узяв. Не може говорити — заперло дух. А вони на нього не дивляться — їдуть собі і їдуть. Та й поїхали. А тут дикий когут запіяв (а вони так красно, дикі когути, п'ють!). А то все в пивницю, в пивницю, в пивницю!.. Блиснуло, грім загримів — нема нич — плита стоїть... конюшина потоптана. Пищальник оповідав синам — сини ходили, але не виділи нічого. А його сусіда по горах збирав зілля. Є таке ключ-зілля, що все відмикає, але не треба страху мати. Пішов цей на Купала. Отворилася пивниця опівночі, ясність ударила — поїхали на конях... А цей, хоть і мав страх, та пішов до середини. Є там велика купа золота. Цей вибігає, висипає зілля з мішка й гребе золото. Набрив золота, що не годен підняти, але надсипати не хоче. Муцувався, муцувався з мішком, а тут блиснуло, загриміло — почали їхати і їхати на конях — пропав... Чоловік захланний — біду собі робить.

Він дуже гарно розповідав різні притчі, легенди. Я шкодував, що не можу з ним залишитися, хоч би на цілу ніч. Відчувалося, що Павло Буярин довго не протягне, а він від Пищальника перейняв багато неповторних оповідок. Та чи нині хтось з молодих пам'ятатиме те, що розповідає старий тепер? Мабуть, що ні. Не та доба, не ті люди. Радіо, телебачення, комп'ютери, телефони, факси схопили народну поезію за горло і душать. Нема місця для казки. Все всім зрозуміле і не все.

Чогось перед очима нині стоять обидва брати з Бескида Калинового.

Інколи сняться знайомі мудреці, та Павло з Петром — ніколи не снилися. Чи живі ще? Чи вже стоїть Петро при райській брамі?

1977—1978

ЙОШИФ МАК

Мати варить вечерю, батько, звисивши ноги, сидить на постелі, курить і тягає за поніж колиску — дочку, сестру мою, колише, а колиска жалібно поскрипує, ніби плаче. Я при лампі, за столом, готую уроки та й одним вухом слухаю, що бреше Йошиф Мак (він шепелявий, і тому називають його не Йосипом, а Йошифом). Старий рідко коли сідає на лавицю, скоріше — на поріг. Але взимку з сіней тягне холодом — двері дряві, намерзає на них сомпілля, а тому Йошиф бере собі той стільчик, з яким мати йде корову доїти, а батько на ньому взуття направляє, сідає ближче до печі, і, виставивши «на показ» свої юхтові чоботища, розповідає про Албанію, про грінцак*, який урятував його від голодної смерті, про сербські голі гори, на яких є Йошифові сліди, про капрала, через якого взяли бідного Мака на абінди**, про Катерину-наймичку, яку він міг собі взяти за жінку. Мені шкода Катерини, що Мак не посватав її. Міг би сидіти щовечора з нею й курити-кадити, як у нас курить, бо в своїй хаті курити не сміє

* Грінцак — сушені буряки.

** Гандбінди — кара в австрійському війську (солдата підвішували на дерево чи деінде).

(має закляту жінку), хіба в сінях або під комином дозволяє йому пускати дим з-під носа. Батько тільки один раз був у Йошифа, і більше не ходив; кожному розповідав, як його збештала сусіда, як честі врвала, коли закурив... В нас можна й танцювати Макові. Мати щовечора обережно обходить його величезні чоботища, які носить він уже чотирнадцять років. Спочатку чоботи були тільки про свято. Йошиф узував їх, коли йшов на відпуст; та й то взувався не вдома, а ніс взуття на плечі до ліска; в ліску, в потоці, мив ноги, натягав взяття, щоб відстояти в ньому відправу, а з церкви знову йшов босоніж. Пізніше носив чоботи і про неділю; дійшло, що брав на щодень. Вони вірно служили за те, що газда щедро змашував їх дьогтем, шміром або лоем козячим.

Сидів Йошиф, розповідав неквапно, неголосно та й кілька разів за вечір уставав зі стільця, щоб порівняти щось з якимсь предметом. Наприклад, якщо Йошиф показував, якого коржа з'їв, то брав з ринки покришку й крутив нею в руках; шоколад, який він колись бачив, виглядав як моя книжка (теж важив її на долоні); кулі від канонів* були як відра, або як моя сестричка, що спала в колисці. Я боявся, що Йошиф і її візьме на широчезну долоню, підкине, аби показати, яка то куля мала його вбити, і сестра розверещиться на цілу хату.

Другим вухом я починав слухати Йошифа, коли батько з матір'ю багатозначно презирилися.

Йошиф починав:

— Запряг я коня й збираюся їхати до млина, до Грабича. Жінка зрихтувала їсти (він це слово вимовляв з особливою інтонацією), запряг коня — вйо! — їду. Вище двора (то він про панський фільварок) сани заганяються. Я почав коня бити, а батіг вихопився та й полетів у жито. Жито — вище мене! Ледве я свій батіг знайшов! Приїхав до млина, людей багато не було, скоро змолв, приїжджаю додому, а Вовчишину хату закурило снігом. Вже не об'їжджав, аби мливо в снігу не втопити, а через хату переїхав просто додому. Виліз на піч і сиджу на печі. Думаю: «Мука є, ще би щось до муки, та й би варив пироги». Здрімався та й заснув. а то дощі пішли, шарга, вітер, розгулялися води по городах. Я рано встаю, йду надвір, приїшов над ріку, дивлюся: пливе бочка сиру. Я побіг, приніс гак,

* Канони — гармати.

витаг бочку сиру. Ей! То ще пливе бочка масла. Витаг і масло: «На, жінко, вари пироги!»

Мати, обережно, щоб не попарити Йошифові шкарбани, обходить старого з баняком звареної картоплі, відціджує над цебром і питає:

— Нанашку, а звідки той сир з маслом припливли?

Всіх огортає пахуча тепла пара, а з пахучої хмари гримить Маків голос:

— Га, звідки! З гуцулів! З полонини! Зливи пішли та й знесло в ріку. Гуцул йде на ціле літо в полонину. Він сиру, масла не жадний. Він хліба жадний. На гуцулах кінчиться хліб і починається вода.

А мати любить показатися, що вона про гори теж щось знає:

— Та я ще пам'ятаю, як гуцули-трачі ходили по селі та й, кому треба було на хату дошки, дерево різали. Бувало, обперезуться пилами-шкурґанами та й ходять хата від хати, роботи питають.

— Ей, що ти ще пам'ятаєш! Ти — молода. Я ледве тямлю, що твій дід Волосан був старшим братом у церкві. Він мав великий білий кожух. Церкву любив. А церква стара згоріла. Та й склалися люди на нову. Дід твій пішов у гори, і не було його з тиждень. Казали, що старого десь там убили. А він через тиждень пригнав по ріці сплавами дерево на церкву. Разом з гуцулами чекав великої води. Пішли дощі, його добре намочило, та й у Чешибісах сидів з тими сплавами, аби далі не поплили. Був весь мокрий! А гуцули впоминалися грошей. Він гроші мав при собі; на шиї, в торбинці, тримав, але боявся признатися. Коли вже приїхали з села по дерево, то він платив, а руки йому так тряслися, як з гарячки. Сміялися плотогони, що боявся, а він, бідака, так намерзся-намокся, що до двох тижнів пішов спати. Церква є, а на Волосановім гробі навіть хрест упав.

— Яворівські злодії вкрали хрест на паливо! — каже мама й щиро признається. — А я і не знала цього про свого діда.

— Ти ще багато не знаєш. Ти — молода ще. А твоя мама вже дещо знає. Коло неї у сусідстві жив Тимко Ковальчук, що все ходив без штанів. Отак візьме сорочку, підпереже, зверху загорне петек, або сірак, або кожух, — і так ходить. Я з ним пошивав хати. Та й то треба на даху робити! Він вилізе, а діт-

вора йде дивитися знизу. Сміються, свищуть... А вже мав він женитися. Я йому заробив штани та й, думаєте, що вбрався?! Казав, що йому в них зле, скине, повісить на корч, і далі без штанів робить.

— Привик так, — каже мати.

Я заливаюся сміхом, що такий дивак жив на світі.

— Казали ми Тимкові: «Женися». — Та би-м женився вже. — А ти якесь віно маєш? — Та якесь є. — Ану покажи. — А він підняв сорочку, а в нього таке «віно», як в породистого огера, по коліна. Та я його лише через те лишив, що роботи з ним не було: навіть баби збігалися дивитися, як на Папу римського.

— А ви папу виділи? — питає мати Мака.

— Де я мав видіти?

— На війні. Може-сте в полоні були, в Італії.

— В Наталії був. Але мене був би ніхто не залапав. Я, як візьму крис на ремінь, та й довкола себе!..

— Нанашку, вас хтось уб'є, — подаю я свій голос, бо не уявляю, як з ременя стріляти.

— Ти — дурний! — Дивиться на мене широке обличчя з карими очима. — Ти не був при австрійським війську й не знаєш дисципліни. — І далі до матері. Мені здавалося, що старому мило балакати тільки з матір'ю. — Ми з голоду мерли. А я восени пішов, сів у цвинтарі та й дивлюся на зелене жито. Вдосвіта вибігають зайці і на житі пасуться. Я чекаю доти, поки не зійдуться в купу. Як зійшлися в купу... Як зійшлися! — бум! — вбив трьох зайців і одного лиса...

— То з вами так було?

— Та не, так Гринчак розказував. Бреше, як пес.

І ще Йошиф розповідав, як з Гринчаком у лісі дуби корчував. Про це вже не бреше. Ніхто не вмів так дуби корчувати й дубові пні, як цей невисокий, плечистий, сильнючий селянин. Перед війною розділили панську землю й панський ліс «Гуцу», а в панському палаці відкрили лікарню. Йошифові Макові теж трохи землі наділили. Але у війну сталося щось незрозуміле: розтягнули до цеглинки панські фільварки, в яких була лікарня, а панський ліс вирубали. З сусідніх сіл їздили дуби різати, і до сорок четвертого zostалися тільки пні. І тоді взявся до роботи Йошиф Мак. Він, кому на дрова, а кому на будову (під підвалини), корчував дубові пні. Ні, таки

не було ліпшого корчувальника в селі!.. Силище мав, як в тракторах!

А ще він любив косити!

Були два добрі косарі на нашій «Середині» — мій батько і Йошиф. Батько міг півкопиці взяти на вила, а за Йошифом, коли той добре поїсть пирогів із сметаною, не міг утнатися ніхто.

Він пам'ятав усіх, у кого косив. І знав ціну кожній багачці. До того, хто йому не дав смачно пообідати, ніколи більше не йшов ні корчувати, ні пошивати, ні косити. А коли створювався колгосп, то Йошиф на обід ходив додому, бо жінка не хотіла за ним їжу носити, і старому було прикро від того. Він ніби жалівся:

— Кошу я в Цупрі, та й чую, що недокошу. Ще якби миску пирогів — докосив би-м. Але йти додому — то півдня пропаде. Я собі ворожу: «Коби до Тернової кринички докосити, там я води нап'юся, і — докошу»...

Я знав майже всі кринички. Їх у наших потоках є до сотні. Та я не знав, котра з них — Тернова. І десь на тридцятому році життя, помандрувавши по світах, повернувся до села і пішов з другом у Ковалів потік на ліскові горіхи. Там є чудові джерела! Продираючись крізь терняки, грабину, ожинники, хотів розвідати, звідки бере початок цей потік. І знайшов криницю геть зарослу дрібним бобівником. Розгорнув водорості й побачив глибочезну яму, наповнену чистою, як скло, водою. Набрал у пригорщу води, напився, й мені здалося, що від тієї води справді прибуває сила. Дивився на дно, і бачив, як там танцюють піщинки, схожі на дим цигарки, а по чистому вікні ковзали легкі павучки. З-під ніг біг жвавий потічок, хитаючи довгим листям трави. І була кринична трава така зелена, така молода, така чиста, як і вода в Терновій криниці.

Розповідав я і ровесникам про це джерело. Мене здивувало, що друзі моїх шкільних літ, колишні шибайголови й відчайдухи, які тепер мешкають по містах, не знають, що є в селі Тернова криниця.

З другом-лікарем ходили ми до неї серед зими. Не боїться криниця тріскучих морозів, парує, а трава тут росте й узимку — молода, свіжа й чиста. Ми стояли, а перед очима пропливало наше дитинство.

Сидів на стільчику посеред хати Йошиф Мак — мій сміх і тепла радість, моє маленьке відкриття світу, та сьогодні не сидить. Я й на похороні його не був, і нема вже нашої старої хати, яку він не раз «лікував» — латав дах новими сніпками, якщо десь починав протікати...

А його хата ще стоїть на краю села, на горбі, але вже давно не під стріхою. І його «заклята» жінка вдовою тихішою стала, відколи Йошиф умер, а через кілька літ і її звезли з гори на сільський цвинтар.

1977—1978

САКУРА

Я його так довго шукав! Кілька разів колодку поцілував на дверях хати, перш ніж довідався, що мешкає уже не тут, а на краю села, в маленькій хатці, яка ніби втікає потоком угору, до лісу. Дід Гаврило зійшовся з молодницею, яка мала хлопчика-школяра й дочку, що закінчила школу й подалася до міста — на друкарку вчитися.

Бороду мав, як Глібов-байкар. Та й казки свої називав байками. Він мав вуличне прізвисько — Сакура. Білий весь був, як молоко, — і борода, і волосся на голові білі, й груди білий мох покрив, а спина пригорбилася трохи — літа тиснули. Підбивав комусь черевики. А його теперішній навірниці не сподобалося, що я приперся старому в роботі заважати. Вигнала Гаврила кози пасти! Ми разом пастушили під лісом, де він прочитав цілу лекцію про кіз: яке то чисте створіння, яке мудре і чим легко зіпсувати козу. Він умів навіть про дрібницю розказувати мудро й цікаво.

— Мені добре літа рахувати. Скільки має наше століття, стільки і я. Воно вже бородате, і я собі бороду відпускаю, — і погладжував два язики борода. Голос Гаврилів був повільний, а в кінці кожна фраза дзвеніла, як дзвонить друкарська машинка, коли закінчується рядок. — Коли мама йшли за тата, то мали вісімнадцять моргів поля, а тато лише два... Тато своє пропив і маму вбивав, бо не давали своє поле продавати й пропивати. Я нагарадувався! Одного разу тато налагодив повісма на віз, подушкою накрив — хотів на базар везти про-

давати. Мама додивилися, пішли повісмо скидувати, а він узяв маму за коси, увів до хати, викотив ковбан, схопив сокиру — і тримав мамину голову на ковбані. Тета, мамина сестра, бігла на рятунок, зачепила хустку — лишила на сливці, але сокиру зловила в маху. «Що ти йому борониш?! — кричала. — Най везе, це твій газда, а ти мовчи!» — «Що ти за сестра! Кат мені голову відрубав, а ти кажеш віддавати свою працю! Ти мала б мені допомогти ще!» Каже тета: «Не сій, не суши, не пряди — нічого не продасть, бо не буде!» Вони сварилися, а тато коні батогом та й поїхав до міста. Там повісмо й прядиво продав, а гроші в шинку лишив, їхали з сусідом з ярмарку п'яні до відказу, побилися, й сусід орчиком від воза вбив тата... Навіть тіло додому не привезли, а в сусідньому селі поховали... Я від десяти років пішов працювати. Сестра поїхала до Німеччини, а я вчився шевства і на муляра навчився, а тоді пішов у гори заробляти грошей. А сімнадцятого року забрали мене австріяки в драгуни. Наш дев'ятий регімент стояв у Тарнові, в Польщі, а потім повезли на Італійський фронт. Коли Австрія розсипалася, я рушив пішки додому. Опинився в Буді. Прикро там було, поїзди йшли з поляками, а українців не брали (в Галичині війна почалася між поляками й українцями). Обманство було! Вранці, кажуть, поїзд рушить. Пішли ми в місто. А якийсь вояк питає нас: «Що шукаєте, хлопці?» — «Додому хочемо». — «Звідки ви?» — «До Станіслава треба». — «А вмієте по-польськи добре?» — «Вміємо». — «Нічого вас не врятує, лише «Отче наш» польський». А в мене то на денному порядку. Заходимо на команду. «Що потребуєте?» — «Коли буде потяг на Львів?» — «Нащо вам?» — «Додому треба». — «Якої віри?» — «Римо-католицької», — брешу. Засвітив свічку. «Говори «Отче наш!» Молюся. Виписав документ за «Отче наш», і ми поїхали...

Він набиває люльку-черепульку тютюном і затягується глибоко, ніби той дим додає йому сили. Навколо широкі далі — поля, порізані потоками, ліси, переліски, і гори звідси видко. А коло нас потік Чорненький думає-гадає, що він хтозна-який поважний — не потоком, а річкою величають.

— Я був голодом знищений, і на український фронт не взяли — відстрочили. Кинувся тиф. Я поховав маму і брата і сам сім тижнів пролежав. Усі ті повмирили, хто брата й маму хоронив. Півтора тижні я лежав сам у хаті, а снігу намело рівно з вікнами. В стайні стояла телиця, ніхто їй ні їсти, ні пити

не дав. І не загинула! Брат, коли ще жив, заготовив березини на віники, висіла на підвішку. Телиця драпалася по стінах, березину з'їла, а тоді стару стріху їла, що голе небо світило їй над головою. На поді, в хаті, було вісімнадцятеро курей, то всі поздыхали, що навіть лис не хотів схрупати. Я шістнадцять тижнів не міг ходити.

— Дівчину мали ви?

Старому пробігає по обличчю легка тінь радості.

— Була наймичка дідичева — Аннуня. Попросила мене з вечорниць додому провести. Постояли ми під вікном. Вона: «Тату! Тату!» Її тато розімкнув двері, засвітив. Я їй подаю руку, а вона кличе до хати. Я старому сказав: «Добрий вечір». Старий питає: «Де ти, Анпунько, Гаврилка знайшла?» А вона: «В Катерини, на вечорницях. Дитина її вмерла. Ми віночок плели». Старий каже: «Коби-то ви й не розлучалися». Довго балакали, що день настав. І більше я до них не йшов — мама лежали, брат лежав, і я захворів. Вона прибігла під нашу хату, а я через вікно: «Не йди. Тиф». — «Втвори! Най вмираю, але знаю, за кого!» Я втворив і ліг. Вона коло мене лишень годину побула, а в половині дороги додому заболіла їй голова. Через якийсь час приходить посол, її брат: «Слухай, Гавриле, ходи, Анна вже третій день не говорить». Я рано встав, а на вечір насилу добився до неї. Людей там повна хата. «Сідай, небоже, — кажуть, — щоб ворог не бачив, а дурний не чув». Я приступив до ліжка: «Аннуню, подивися, хто до тебе прийшов!» До неї вернулася пам'ять: «А ти аж тепер прийшов? Коли мені на той світ іти? Маєш ключ під подушкою, розімкни куферок, дай мені вина закропитися». Я дав їй ложку вина, руку під голову поклав. Каже: «Я буду вмирати. В куферку вбрання. В білу сорочку з вуставками, в чорну спідницю, в білий фартушок, аби мене вбрали. А решта одежі для бідних. Бідні хоч згадають про мене. Аби мене ніхто не мив, лише моя подруга Катерина і вуйна Олена. Дай ще вина...» Я налив вина, приклав до губів — не прийняла. Хлипнула раз чи два... Я пішов по Катерину й вуйну Олену, а куферок не замкнув... Приходжу — нема в що вбрати, ні бідним роздати... Голий куферок... Одна дала свою сорочку, друга — спідницю й фартушок...

Голос Гаврилів зробився такий тонкий, такий тонкий, що здавалося, ось-ось урветься, й старий розплачеться, але він ковтнув згусток слини й вів далі:

— При тифі що ти забаг їсти — не можна, бо заверне. А я дуже їсти хотів. Десять весіль у селі було. Свіжиною пахло. Я пішов до сусіди: «Дайте мені шкварок!» — прошу. «Не дам — каші дам». Пішов я на весілля: «Дайте капусти, шкварками за-ряженої». — «Нема». А мені жаль зробився: «Вам шкода, то аби Бог так дав, щоб ви не мали!» Дала кухарка цілий ополоник. Я лише дві шкварки кинув у рот, і фіра привезла мене додому. Ще дев'ять тижнів лежав. Видужав у Зелені Свята. А Україну на той час уже запродали більшовикам, румунам, полякам, чехам. Якраз їхали польські шандарі уряд закладати. А люди збунтувалися: один ухопив вила, другий косу, третій сокиру, й цю банду прогнали з села. Це було в понеділок, а у вівторок напала на село карна сотня. Били всіх нагайками, палили хати й не дозволяли нічого надвір виносити. Сусід кличе, аби я поміг йому корову сховати, бо заберуть. Кругом стріля-нина. Я кинувся бігти, а поляк стрілив — куля зайшла в живіт і попри хребет вийшла. Я зігнувся, а він прибіг і кричить:

«Віддай карабін, пся крев! Ти стріляв у мене!» — «Не маю...» — «Віддай, бо тя доб'ю!» — «Вбивай, кате!» Але наманувся їх старшина: «Що ест, Габріель?» (А він зі мною на італійсько-му фронті був.) «Прострілений я», — кажу. «Що він з тебе хотів?» — «Карабіна...» Дев'ять днів я жив тільки водою — по три ложки в день. Сусід був санітаром на війні та й мене врятував. А через два роки взяли до армії, аж після оженився: коло жінки майна не застав, а свого не надбав...

Старий Сакура заходиться важким кашлем і каже:

— Мій кашель хоче люльки!

Та люлька вже геть чорна. І пучки пальців почорніли від того, що він часто поправляє тютюн у ній.

— З жінкою довго жили? — запитую.

— Мало. Марія добра була, але бідна. Свою ложку молока почали ми їсти аж сорок четвертого року. Яке то добре, яке солодке, яке фayne молоко від власної корови! А до того жи-ли бідно, та й бідно, та й бідно! По війні я мурував пічки, ліс садив у горах, свиноматку тримав — стягалися на нову хату. Я сам усе дерево перетесав. Ще треба було однієї колоди. У обід привіз лісовоз. Жінка побігла, стоїть коло машини, а другий лісовоз порожняком надїхав. Стали шофери гово-рити. Каже один: «Станьте, бабко, ближче до кабіни». Гаркнув!

Колесо в стегно, Марія до дороги — і не тріпнулася... І я з двома дітьми посиротів.

— І ви знайшли собі другу..

— Буду тікати. Я люблю газдиню. А ця ніби й робить, але в хаті не вміє порядок тримати. Ви зайшли — мені лице лупається зі встиду. Брудно! Не люблю капарних жінок!

І справді, я старого не застав у молодиці, коли приїхав удруте. Навірниця нарікала, що дід не хотів на її дітей робити... Я попрощався і пішов у село. Сакуру застав удома. В Гавриловій хаті під стріхою було чисто, затишно, під вікнами цвіли квіти.

Рівно п'ятдесят три роки тому, отакого ось зеленого дня, Гаврила пробила жовнірська куля. А вчора він ходив на весілля. Не спавши, розповідав казку за казкою та й журився, що треба ще картоплю сапати.

— Я вам дам на сапальників...

Гаврило подякував за гонорар. А ще через місяць нарікав на мене:

— Я гріх зробив через вас..

— Який гріх?

— Та ви поїхали, а я другої днини до схід сонця встав та й пішов картоплю сапати. Сапав, поки сусіда до церкви не пішла. То вже сонце — гей-гей! Пішла дурна баба та й розтрубила коло церкви, що Гаврилові помакітрилося в голові — на Зелені Свята бульбу сапає. А люди йдуть та й дивляться, чи я легко помішаний, чи таки дуже. Аж тоді до мене дійшло, що нині свято, та й світ мені почорнів. Я загін картоплі висапав.

— Та й легко сапалося?

— Як ніколи легко...

— Оженіться з молододою та й буде вона сапати...

— Та вік уже такий, що вмирати ще заскоро, а женитися вже запізно. Записуйте байку про старого, який узяв молододу, та й було два плачі в хаті: один — «Я хочу», другий: «Я не можу»...

1977—1978

ЖАРУН

Багач Франьо Микитка на власні очі бачив дідька. Два дні перед тим парубки смушили його сливки, і той другу ніч ночував у саду. Першої ночі його мурашки хотіли з'їсти, і він, не бажаючи такої смерті, другого дня настелив під бунду сирої вільшини й ліг спати. До дванадцятої години навіть дрімнув у півока, а рівно опівночі затріщав пліт, і з бузини (місяць світив) вилізло худе, голе, чорне ще й з хвостом. Микитка прочумався, продер очі, перехрестився, але дідько завив і почав під сливкою підскакувати, чимось видзвонювати, аж луна йшла. Франеві встало волосся на голові, й він, забувши, що треба тричі сплюнути (через ліве плече), дав драла до хати (на дверях був намальований рятівний хрест), покропився свяченою водою, закрився образом і ледве-не-ледве дочекався ранку, а вранці відчув, що сили покидають його, і послав жінку до священика, аби отець прийшли його висповідати, і до старої Батчихи жінку послав, аби над його сорочкою злила віск — баба не могла вже ходити. Жінка прийшла від попа й сказала, що вночі бенькарти обірвали сливки, поламали гілля та ще й напаскудили на бунду, на якій Франьо спав.

Микитці повернувся до голови розум, і він звівся з постелі, сам пішов у сад, а пізніше ходив до отця духовного та ще й дав «на Боже», аби дідькові — Жаруніві покривило руки, ноги та писки.

А Василь Жарун коли дізнався про це, вночі заліз до Франьової стайні, відв'язав цапа і висадив його аж на подри. Микитка знов пішов до священика й домовився, що той покропить свяченою водою обійстя й забудову.

Жарун тим часом понад ріки колов жабам очі: ходив на «мацаки» (ловив рибу руками) або рибалив саком, сітою, підсакою — на найгірший кінець брався за вудку.

Якось з хлопцями (Микитка молодих парубків називав «підсвинками») Василь тягнув річкою сіту і додивився, що каменецькі дівчата рихтуються під горбком обідати. Він понюхав повітря, зашкірився, як лише умів це робити він, й сказав: «Ви, хлопці, ловіть, а я зараз буду з тими дівками обід їсти!» — «Ти звар'ював?! Як?» — здивувалися гарбузівські рибалки. Але Жарун був уже в кущах. Він швидко роздягнувся наголо, помалював тіло бузьковим милом, начіпав на себе лопухів,

і через лозові куші, через трощу, став підкрадатися до дівчат. Вони й не сподівалися нападi! Раптом дiдько як не завие! Як не вискочить з-за лози! Дiвчата з вереском — хто куди... Голий «дiдько» сiв собі коло одного горщика, коло другого — вийв, що смачнiше, зловив жабу й кинув у порожнiй посуд.

Ой, з тими жабами хлопець до того дозбиткувався, що прозвали Василя Жабiєм...

І хто б ви думали прозвав? Свої? Та нi! Каменецький Махтей Ілюк причепив таке псевдо, отой, що був у Канадi, й зробив собі трохи доларiв та й купив кавалок царини. Він так трусився над тим полем, як дiдько над грiшною душею. А «дiдько» як мiг, так йому шкодив. Вдосвiта, коли Махтей ще спав, гарбузiвський Жарун заганяв у його конюшню свого коня. Доки терпiв газда, доти терпiв, але одного разу, трохи не доспавши, вийшов удосвiта конюшину косити. Дивиться: пасеться бiлий кiнь. Махтей зняв з голови капелюх, пiдкликав коня, зловив і приселив до копача.

Прибiг Василь, просив, молив, уклякав на колiна: «Нанашечку, вуечку золотi, вiддайте коня!». — «Не вiддам, поки твiй тато не заплатить менi за шкоду!» А Махтей не так вiдшкодування прагнув, як хотiлося, хоч раз провчити шкiдника — добре попрягти копачем по спинi. Жарун до полудня кружляв навколо старого й благав: «Нанашечку, вiддайте! Я бiльше не буду!» А Махтей косив і не вiддавав коня. Нарештi докосив до поконецьчя, сiв їсти й задумався: що робити з конем? «Ти, гунцвате! — нарештi озвався до Жаруна. — Вiддам коня, але принеси менi холодної води з кринички». — «Принесу! Лишень покладiть збанок у борозну, аби ви мене не били». Поклав Махтей у борозну чорний збанок: схопив Василь, побiг. Несе газдi воду з кринички. Вiдлягає старому злiсть вiд серця. «Йди, — каже, — вiзьми собі коня! Лише дивися менi, бо як ще раз зловлю в шкодi, то бiльше коня не будеш мати». Вiдсилив Жарун гриваня, сiв верхи, та й дивиться, як Михтей зi збанка жуглить воду. Старий смачно витирає губи рукавом, а Василь кричить: «Ти Махтею! Ти — люлька крива (нiс мав перебитий)! Ти думаєш, що ти доброї води напився? Там жаба на днi роздерта. Подивися!» І помчав додому...

Вiд того дня Ілюк, де лише бачив Жарунову тiнь, то кричав: — Жабiю, сучий сину, я ще тебе йму в свої руки!

Але Жарун уже ходив до дівчат. І всюди було його повно. Котрійсь дівці віз висадив на дах та й разом з хлопцями накидав повну фіру гною. А ще любив у млині просиджувати. Там був мельник Найда, що в казках кохався; хто файну казку знав, тому позачергово молов. Старий уже на ладан дихав, коли Жарун до нього челядником пішов. Стільки й доробився, що всі казки перейняв від діда Найди. З ними ходив на війну, з ними лікувався від ран, з ними повернувся додому. Війна змила з Жаруна всі гріхи молодості, й тепер люди з гумором розказують про його давні витівки. Та й сам він мені розповідав таке. Панові конче треба було дістатися від Камінця до Гарбузова, а на ріці знесло міст. «Ей, — махав рукою, побачивши рибалку Жаруна. — Перенеси через річку.» — «Скільки дасте?» — «Двадцять грош». — «Най вас чорти за двадцять грош носять! Півзолотого...» Ніс пана. А посеред ріки сказав: «Пхайте мені в рот гроші, бо я вас два рази за дурно носив, а вже третій не понесу». — «Та на березі!» — «Вже давайте, не говоріть багато, бо пускаю». Платить пан цілого золотого, бреде Василь з паном на коркошах, де глибше, і раптом: «Йой-йой-йой!» — хапається обома руками за ногу й сідає з паном посеред річки. «Що сталося?» — питає у воді мокрий пан. «На дріт колючий ногу просадив».

Господи, що лише про Жабія нині не розказують!

А сорок другого, у війну, коли після страшних повеней і грабунків мадярських та німецьких голодувало Підгір'я, пішов на Поділля хліба шукати. Під Борщевом умирав з голоду. В хлопчика розпитався, хто живе у великій хаті, що навпроти. Мешкала там заможна жінка. Хліб мала, молоко мала, чоловіка не мала.

Тоді прикинувся Жарун ворожбитом та й почав їй ворожити. «Вгадав» ім'я, «вгадав» долю, «вгадав» де хліб сховала. А жінці очі лізли з дива та й запитала: «А може, би ви якогось зілля дали моїй сестрі? Лежить — не встає, на ноги захворіла». Подивився Жарун на хвору, пошептав, що сам знав, і сказав, що через два тижні прийде з ліками...

Обминаючи німецькі пости, ніс додому хліб. Дністер перпливав човном, бо біля поромів на мостах та на станціях стояли поліцаї та й конфісковували виміняний, випрошений хліб...

Був то страшний передновок... Люди пухли з голоду, вми-
рали. Принесений з Поділля хліб скоро минувся...

Пішов Жарун до нетечі, набрав води з жабуринням, зілля
криничного, бобівнику, насушив, польових квітів, коріння
зрихтував та й поніс хворій жінці за Дністер. Знову примов-
ляв, водою з зеленої пляшки напував, у терновому та у кали-
новому корінні купав. «Вставайте!» — сказав. І жінка звелася
з ліжка, стала на ноги. Тиждень учив її ходити. Каже нині:
«Знаю, що вода моя не допомогла, але слово допомогло. Пові-
рила жінка, що я знахар, та й хвороби позбулася. А після ото-
го одужання, як ринуло до мене сільське жіноцтво, то мусив
утікати додому. Більше на Поділля не ходив, бо вже молода
бульба була...»

Я шукав чогось демонічного у його очах, які гіпнозували
інших, і нічого не знаходив; звичайний собі тесля з обпаре-
ним ще в дитинстві обличчям, худий, і волосся стирчить з-під
кашкета, а очі мають в собі якісь жовтуваті промінчики...
Пригорблений ходить і шепелявить — з касет важко було
розшифрувати його мову. І ще село не може подарувати
Жарунові того, що п'є. І син через це не хоче разом з ним
жити: старий з тихою старою мешкає у меншій кімнаті, а си-
нова сім'я — через сіни, в більшій. Сорокарічний син — теж
казкар, але знає казки з книжок. У його репертуарі індійські,
грузинські, монгольські, російські, польські, ненецькі, якут-
ські — яких тільки байок не знає він!

Батько пасе худобу. Одного разу натрапив я на п'яного
Жаруна, що спав у борозні. Розбудив. Старий довго сидів
мовчки, аж нарешті добулося:

— Мені лице лупається, що ви мене такого застали...

Я намагався заспокоїти його, добирав м'які слова. Але Жа-
рун усе повторював одне й те ж саме, що йому соромно бути
п'яним у будень. Нарешті почав розказувати казку, але вона
не плелася. Жарун рознервувався, і очі його бігали по широ-
кому льнищу, де стояло багато купок зі снопиків. За льняним
полем виднілося його село таке мале, що в жменю взяв би, але
міцнозбудоване, цегляне, охайне. За селом текла ріка й над
нею стримів крутий берег. У полоні тисячолітніх дубів мріла
срібнобанна церква, а нижче неї біліло й червоніло колгосп-
не господарство, до якого належало і Жирунове село. В той
бік довго дивився він, думав, мовчав.

— Нині казки не буде! — нарешті сказав. — Голова мене болить.

— То, може, похмелитися треба?

Він розкрив рота й здобрів.

— Дайте дідові на чверточку...

Я давав. Раптом обличчя його видовжилося, очі нащурилися, рот розкрився.

— Ото файний інтерес! Ви — мій гість і ви мене частуєте...

— Беріть, беріть...

Але казкар помахав на мене пальцем:

— О, не! Я був би в селі останній чоловік! Що ви про мене подумали би? З мене би кури сміялися, що я у вас на горілку брав гроші! Геть схойайте, бо я зараз гроші пошкаматую! Не дражніть мене ними! Я пожартував так!

Він відвернув руку, ніби збирався мене вгріти кулаком...

1977—1978

ПОСЛУХАЙТЕ, ЛЮДИ ДОБРІ...

Сам-один широкими кроками міряв село від Кичери, де стояла його хата, і до сільського магазину. Я здалеку бачив ту хату із бурих протесів, але обличчя його не роздивився, бо ховав він своє обличчя під зелений капелюх з опущеними крисами. Та й неприємно було з ним зустрічатися, бо люди показували на старого пальцями й кожному новачкові, що прибував до села, розказували:

— О, видите? Пішов Штельвага. Той, що через любаску вбив свою жінку! Якби не війна, зогнив би в криміналі!

Ця сільська «знаменітість» ніколи по весіллях не ходила, бо на весіллі була його кара — пісня. Ні-ні та й заспівають верховинську думу про те, як їхав він з міста і застрелив «дітям маму...». Склав пісню звичайний собі лісоруб. Лісар умер, ім'я його забувається, а пісня, глибока й сумна, ходить помежи люди, слідом за вбивцею ходить. Ще й починається так заклично:

Послухайте, люди добрі, щось маю сказати:

А я хочу про Штельвагу пісню заспівати...

Чи ви чули, люди красні, смутну поведінку,

Як застрелив син багацький через любку жінку?..

Боже, скільки жалю в тій пісні! Ніщо так не принижує живого, як жалість, і ніщо так не возвеличує мертвого, як жалість. Народ, коли хоче зневагу вилити на когось, то назве того найпестливішим словом — не Яків, а Яковина, не Василь, а Василюньо, не Іван, а Івануниқ, не Юрко, а Юрчик, Юрашко... Ніби то не доросла людина — лиходій, а дитина з колиски, бо де ж годиться дорослому таке діяти!..

І не багатцем хотів стати Штельвага, а «багачиком». Коханку мав, любив полонинку, а бідна жінка на заваді стояла. Та й зговорилися обоє, чорна думка засіла Штельвазі в голові. І носив її, поки не вчинив злочин. Мав карабін австрійський... Поїхав з жінкою на ярмарок до Птахова, повертався пізно ввечері — вистрелив їй у білі груди... Впала на м'яке полонинське сінце, а він карабін сховав у лісі під бережок, а сам гуку-крику наробив, що розбійники жінку застрелили...

Шандарі третьої днини примусили правду сказати... Ще до суду продав старий Штельвага коня, корову й морг поля — помазав суддям язики, аби м'яко вирок читали. Не на смерть, а на двадцять років засудили...

А війна стала його визволителькою...

Коли повернувся, став газдувати з коханкою, і дітей нащадили четверо чи п'ятеро. Ще й від першої жінки були діти. Все дівчата народжувалися, вродливі дівчата; добре вчилися, тільки засмуту носили з Кичери до школи й виносили назад на Кичеру, попід яку в'ється річечка Білявина. Після школи до міста повтікали, щоби на міських тротуарах не пробивалася пам'ять про батьків гріх, не ранила душу. А батьки так і zostалися в селі на горі, з якої дивилася хата, а люди пальцями показували, що там живе Яковинка — чорний чоловік, що, може, й покаявся вже, але хоч є каяття, та нема вороття.

Коли я вперше побачив Штельвагу, мені йшов вісімнадцятий.

І так надовго засіло все в голові, що через п'ятнадцять років приїхав до Клинова, аби довідатися, чи живий він ще, та й як живеться-газдується йому. Було цікаво знати, як умирають убивці...

Клинів тепер не той що колись. Тепер це золоте дно: пішли в рух сувеніри — роблять сопілки, рахви, топірці, сільнички, ліжники, верети, килими, глобуси, оленці, чортів

навіть роблять, а в документах пишуть, що то — «папуаси». Люди живуть нерівно. Один карбує на блясі «Гуцулок» і наковує за місяць по вісімсот-тисячу карбованців, а інший може ціле літо в полонині з худобою за дві-три сотні. Правда, сувеніри підбичували й тваринництво, село відбудувалося, вирости нові тваринницькі приміщення, контора колгоспу, школа. В банку нині до трьох мільйонів чистих грошей, але нікому збудувати будинок культури. Дива дивнії: споконвіку в селі було повно будівельників, є й тепер вони, але звичайні майстри — з сокирами, долотами, пилами. А нині селові треба інакших будівельників — з кранами, з кельнями, з бетономішалками, словом, підрядник потрібний — будівельна організація, а її не знайдеш, бо і місто, і село будуються та й кінця-краю будовам не видко. Сидить колгосп на мішку з грішми... І до чого досидиться? У новій двоповерховій конторі розмістилася й сільрада. Головує тепер у Клинові мій давній друг Андрій Верстюк. Бригадиром був, учительку заміжню кохав — з бригадира за це зсунули; вчителька переїхала до міста, а він узявся сувеніри робити, і на цьому добре заробляв.

— Як головується, Андрію Дмитровичу?! — запитав я, переступивши поріг сільради.

А він, ряболиций, сивоокий, дивився на мене, кутив і чув короткострижену й посивілу заклопотану голову.

— Взяли мене за громадське помело! — пожартував. — Мені любо-мило було сувеніри робити. За сувеніри мав я по шістсот, а тут маю сто шістдесят. І ніхто мене не питав ні за м'ясо, ні за масло, ні за картоплю...

— А де старий голова?

— Старий дивився басом на людей і зняли. Тепер так неможна. Він інститут мав, а на людей не вмів по-людськи дивитися.

— Інститут дає знання, а людяності й розуму дати не може. Не в тім городі ці квіти ростуть...

— Тому старого кинули в кропиву... Може, й мене кинуть... Ти знаєш, який з мене грамотій...

— Навчитися.

— Ти так кажеш, як на парткомі. Ніби з тієї самої книжки читаєш. Привезли машиною на партком і кажуть, що будуть рекомендувати головою як депутата. Я вперся: «Хочу сувені-

ри робити». — «Ти собі роби сувеніри, але спочатку покеруй селом. Треба трохи змінити роботу. Для здоров'я корисно», — каже голова колгоспу. А колгосп у нас тепер, як колись — третина району, але в нас центро так і лишилося. «Я освіти не маю, — кажу. — Сім класів». — «Не сім, а десять», — поправив парторг. «Вечірніх», — додав я. «Їдь до райвиконкому, до заступника голови». Сів я в молоковоз та й думаю, що там якось викручуся. Заступник молодий мене уважно слухав, а я на себе, що міг, те плів: «Я не маю освіти. Сім класів нещасних. П'ю горілку, руки тремтять, писати не годен. Нирки хворі. радикуліт». — «Тепер ви не будете горілку пити», — милосердно дивився на мене заступник. «П'ю», — кажу. «Йдіть додому». Я приїхав, ніби на крилах прилетів: «Мене не затверджують». А парторг підняв трубку й телефонує до першого секретаря райкому. А той давно в нас керує, мене знає як облупленого. Каже голова колгоспу: «Сідай у машину, їдь до першого, і з райкому прямо назад. А будеш крутити, то ми й на сувеніри твої подивимось інакшим оком»... Перший вийшов з-за столу, подав руку, поплескав по плечу, всміхнувся: «Ростом може бути голова»... І більше нічого не питав. А в селі майже тисяча дворів. Та й треба виконувати зобов'язання. Той голова наобіцяв, що село продасть п'ятнадцять тонн картоплі для дитячого садка, для їдальні, а картопля слабо вродила. Я довго не думав, узяв машини, поїхав ближче до Дністра та й купив у колгоспі картоплі. М'ясо теж здав. Я маю такого поштаря. Він по верхах носить пошту й розвідує, в котрого діда є бичок або корова на продаж. Дід не годен ходити. Поштар у вихідний купує маржинку в діда й веде на заготскот. Інколи заробить десятку-дві, інколи втратить. А що робити? Просили заготовачів, а за штатом не належиться. А село дванадцять кілометрів, самі гори. А ось з маслом — біда. Тепер люди самі масло їдять. Колись продавав, аби карбованця заробити, а нині гроші мають, пити мають за що, а маслом добре закушувати. Або курку селянин тоді їв, коли здихала, або коли сам здихав. Тепер інакше мається.

Я поспівчував клинівському голові. Справді важка шапка Мономаха. Та не за газетним матеріалом приїхав я. Він, теперішній голова, наспівував мені пісню-хроніку про опришка Штолу, співав про полонину, і обіцяв заспівати про Штельвагу. Я лише хотів запитати Андрія, чи не забув він ту пісню, коли

відчинилися двері й на порозі з'явився пригорблений чоловік у довгому плащі й зеленому капелюсі, який робив з нього зеленого гриба. Тільки старий киптар під курткою видавав верховинця. Він мав великі водаві очі, неголене, несміливе, насторожене обличчя. Прийшов вибрати дублікат квитанції про те, що продав державі чотири кілограми масла, — стара квитанція загубилася десь.

Андрій відправив його до рахівнички, але напівдорозі зупинив:

— Ви свого бичка ще не продали?

«Зелений гриб» подумав і насторожено запитав:

— Або що? Тримаю...

— Дотримайте до нового року.

Той пообіцяв, і вийшов з кабінету, а далі похитався селом д'горі, як старий пес.

— А ти знаєш, хто то був?

Я похитав головою, що не знаю дідка.

— Це Штельвага, той що...

— Знаю!!! І як він чується?

— Живе там, де жив. Я сам інколи думаю, що відважуся й запитаю, як йому тепер здається, але не стає сміливості. В райкомі не боявся говорити неправду, а про це запитати боюся. Він через поле вбив жінку. А ми на його полонині овець колгоспних літуємо. Мені здається, що я би собі смерть зробив, якби таке сталося.

— Ви би жінку не вбили... Ви любите жінок...

Голова засміявся так широко, що показалися в роті два шнурки рівних зубів. Межи ними були вже з жовтого металу. Рудувате обличчя ніби заясніло на весь кабінет, в якому вирізнявся застелений килимом диван, а другий дорогий килим був і на підлозі. (Голова, мабуть, використав списані у колгоспі, або з дому приніс, або вкрутив якимось від ревізорів, бо тепер не можна в кабінетах мати отакі килими, дивани. Він і різьблений чорнильний набір експлуатував, і ручку мальовану, і прес-пап'є різьблене, та й грішно було би не мати цього всього, коли в селі так багато народних майстрів, а ще більше халтурників, що впливли на сувенірній хвилі...)

Я ще довго розмовляв з головою, а за вікном ходила пізня осінь, і на Кичері бовваніла Штельважина хата.

ТАНЦЮРИСТ

В. Лесіву

Стоїть перед очима як з колоди витесаний: низенький, широкоплечий, синьоокий, а з обличчя молодість ніяк не хоче вступатися. Свіженький, без зморщечки, без сивиночки. Файний, що не кажить, чоловік, лише один гандж має: стопи ніг розбігаються в різні боки, то й подейкують в Іванківцях, що його гумові постолі пересварилися на пасовищі й не можуть один на одного дивитися.

Але ж на все село танцюрист!

На весіллях, на забавах, на святах тішить людей своїми танцями. А їх три, Бальонових танців: «жмурко», «гуляк», «голубець».

Жодний хореограф не записав цих дивовижних творів, що народилися в задністрянському селі; в жодних збірках чи словниках нема про них і згадки, як і про їхнього автора Федора Чикура, на прізвисько Бальон. Та й бачило його танці тільки одне-єдине село.

Видумав танці Федь далеко від людських очей, у глибокому проваллі над Дністром, пасучи людську череду.

А все то через Варварку Коропецьку. Коли повмирили Федькові тато з мамою, він, молодий білобровий легінь, якому ще молоко мамине на губах не обсохло, надумав оженитися. В сусідській стодолі була толока, чистили-лупили кукурудзу, на обід давали пшоняну кашу, гречані вареники, а до всього ж принесли скрипку, цимбали, ситко й утнули танці. Варварка там світи перевертала! Танцюристка! Федько стояв, дивився й мінився на обличчі, нарешті стріпнув довгим кучером і вклонився Варварі. Вона аж губи закусилася, щоб не розсміятися, аж вдавилася сміхом і пішла «крупни дерти»: тіпала юнаком, мов горсткою конопель, а він спотикався, наступав їй на ноги, раз навіть зашпортався й мало не впав. Варварка йому сказала:

— Ти що, спутаний?!

І Федь розгубився, змалів, зіщулювся, збився з темпу...

— Ти що, глухий?! — сказала вдруге.

Федь аж зімлів. І вже ніяка сила не могла його підбадьорити. Під ним розступалася земля, і він боявся, аби привселюдно не впасти; здавалося, що всі сміються з нього, бо й справді сміялися! Він умирав і молив Господа Бога, щоб порвалися

струни, тріснуло ситко, впало небо й придушило його високими, гострими, п'яними зірками... Та музиканти грали! Тоді Варварка сказала:

— Ти або повідрубуй собі стопи, або позв'язуй! Я ноги в карти не виграла! — й лишила Федя серед танцю.

Федь зробився жовтий, як вільха, здебелів увесь, поточився... пото-чився... по-то-чив-ся... і пішов, щоб ніколи-ніколи більш не брати Варварку в танець...

Але на пасовищі танцював. Сам-один межі коровами, заховавшись у провал, та не ті танці, що їх знали в Іванківцях, а свої. Танцював не день, не два, не місяць, а роки, і вже сам відчував, що має щось небуденне, своє миле, радісне, тепле, та ще ніхто тієї радості не знав, не бачив, не оцінив. Та чи радість буяла в його танцях?! Плакали ноги, коли постолами легко човгали по траві на дні зеленого й глибокого корита... Журилися руки, мов крила... А серце злітало в небеса!

Біла, як пшенична булка, Доня Сорока (ще дівчур) пасла в провалі корову й бачила, як танцює Чикур, і напросилася, щоб вчив і її танцювати. І Федь послухав. Вчив дівча і сам навчився, як м'яч, відбиватися ногами від землі, в підскоці пропускати дівчину попід руку, а тоді перекидався на її руці головою вниз, а сам в кліп ока ногами високо-високо, десь аж під самим небом, двічі сплескував постолами, так як сонячної днини сплескують крильми голуби, п'яні від весняного шалу... Вмів легко приземлитися на ноги й закрутити навколо себе дівчину, як веретено, щоб її спідничка стала парасолькою й вітром замела під собою пил. То був незвичайний танець! На «польку» схожий музикою, але хіба що музикою... Щось подібне вмiли робити ковзанярі на всесвітніх змаганнях, гімнасти...

Та сама Доня, яку він навчив танцювати, розтрубила по селу, що Федір знає якісь концертні танці, то вже йому спокою не було: просили показати. Навіть у провалі підзирали за ним, чи там не танцює. І він сам відчував: треба вийти на люди.

І то сталося! Коли Варварка заміж виходила, сталося. Варварка не рахувала за образу те, що кричкатору Федору колись честі урвала. Забулося... Але Федь пам'ятав.

Він прийшов на весілля, коли вже повилазили жінки з-за столів, а чоловіки ще думали сідати. Жіноцтво ринуло до столу, де грали музики, туди й молодь зійшлася, діти, і Федь був

там. І коли молода завела танець, він вичекав, витяг з кишені дзеркальце й гребінець — єдине своє майно, зачесався, а вже на другий танець вплив з гурмиська люду й пішов писати кола по змащеному жовтою глиною току. Спочатку Федь ніби пив музику, а коли напився досхочу мелодії танцю, зажмурився й так, як сокіл, розправив крила, й лишень тілом повертався то в один бік, то в другий, і ноги його ковзали ніби хотіли злетіти, та щось їм не давало відірватися від землі, щось тримало, щось ніби дричалося з ним. Та раптово той плин переривався, і він, як бузюк крилами, важко змахував руками й летів до музик. То був сигнал — бадьоріше грати. І коли енергійніше починали працювати смички й пальці, він робився жайвором, що, тріпочучи крильцями, летів на скаргу до Бога і падав, смертельно поранений в голову. Підводився, біг до дверей, та й здавалося, що то чайка перелітає від Дністра через поле подільське й падає у Золоту Липу-річку... Він перейняв і лет дрозда, і лет берегульки, то плив, як дощова хмара, що затулила собою все небо, і раптом ламалася вона, й веселе сонце вилущувалося з синьви, пронизувало світлом води й далі, тополя-раїна тішилася з того... І лише коли русявий кучер (він ще носив при собі гребінь і дзеркальце) падав на очі й прилипав до спітнілого чола, Федь опускав голову, хитав нею, як повнозерним колосом, і падав на коліна, мов підтятий гострою косою чи серпом.

І вже знали, коли Федь чеше волосся й зажмурюється, то зараз буде представлення...

А «гуляк» — було щось інше... Грали бадьорої коломийки, і він свого кучера, мов козацького оселедця, закидав рукою на правий бік, напружувався весь і починав притупувати то правою, то лівою ногою. Спочатку танцювали тільки гумові постолі, згодом рухалися коліна, нарешті таз, руки, голова, і вже кожен м'яз грав на його тілі, й він, розпростерши руки, починав крутитися то на одній, то на другій, то на обох ногах. Раптово ця фігура переходила в другу: ноги його летіли назад, а тулуб безсило падав униз — і не міг упасти. Він «ловив» і «сідлав» коня, мчав на коні, та й не було сили на світі, яка могла б зупинити той шалений лет, який підносив не лише Федя, а й кожного, хто спостерігав за танцюристом. У його руках угадували помахі шабель, змахи топірців, плин човна, що боровся з Дністровою течією, і два береги провалу, які

хотіли зловити бистрий потік, що вирвався з-під землі в голові яру й утікав звідси до села поїти людей, птахів і худобу. А ще він, мов Польовик, ловив у полі Мавку, що росу в житі збирала, зривав з її голови білий вінок, хотів натомість покласти червоний — та й сміявся з неї... Зловтішне так сміявся і підстрибував, підстрибував, підстрибував...

А третій танець був для Доні. Більше Федь не хотів ні з ким танцювати й не хотів, аби ще хтось, крім нього, танцював. Цих трьох танців було доволі для нього, хоч і не одній молодиці баглося, щоб «сплеснув крилами голуб коло її вуха».

Та Федь за напарницю визнавав тільки Доню. Підходив з поклоном спочатку до її чоловіка (вона рано заміж вийшла), щоб дозволив дружину взяти до танцю, а тоді сміливо запрошував і її саму. Просили його очі, його долоні, його голова... Доня втікала. А Федь летів за голубкою по залі клубу, чи по весільній хаті, чи по току, манив її, солодко позирав у великі сині очі, нахиляючи голову то вправо, то вліво, і Доня робилася благішою, милішою, нарешті-таки доброю і вже кликала його. А Донин чоловік з гордістю й гіркотою позирав на обоїх (він не вмів танцювати). Якби то не Федь, а хтось інший, то й не дозволив би дружині йти на отакі «гици»...

Доня в танці прилипала до Федора. Його постолі відбивалися від легкої землі, а її чобітки мережили-писали танець, який лише розв'язувався і передчасно не хотів виказати ту таємницю, яку ніс у собі. А тією таємницею було щось велике-превелике, про що міг тільки здогадуватися хворобливий Донин чоловік. Він часто заходився кашлем. На дні його очей палахкотіли дві свічки, розуміючи, що ненадовго залишиться їм світла, коли будуть отак палахкотіти. Він ревнував Доню, та не міг видати себе, не міг принизити дружину своєю ревністю, не міг так низько впасти, бо хіба ж то суперник — Федь кричкатий! То лише Петро Вовк до палиці небіжку-жінку ревнував і бив. Та очі дивилися, як вони крутяться: мов одне веретено крутилося, як самотічки, як снувалка колись у хаті; і коли відчували, що земля не в силі втримати їх, Федь «робив голубця». Доня легко перелітала попід Федеву руку, і ноги танцюриста злітали вище її голови й двічі сплескували гордо, радісно й натхненно, що аж вікна в хаті бриніли.

І знову тривав танець, і знову «голуб крилами бив» аж під стелю, а музика так витинала, як лише могла цій парі грати, а Донин чоловік усміхався:

— Як бальон* скаче... Як бальон... — повторював...

Він і назвав Федя Бальоном. Те порівняння з гумовим м'ячем людям сподобалося, взяли його в зуби, а «хрещений батько» вмер...

Доня, як бог велів, поносила за Нестором рік жалобу і надумала собі взяти Бальона додому.

— Ходи, будеш мені за газду. Попасеш корову, врубаєш дров, води принесеш, та й мені більше від тебе нічого не треба.

Бальон ніби вік чекав цього дня! І відбули обое весілля. А по весіллю приплентав за Донею п'яний удівець Петро Вовк. Доня постояла з ним хвильку на порозі, бо не хотіла, щоб ішов до хати. Мав звичку погану: сто разів іти додому і сто разів повертатися назад. Через три дні Вовк прийшов увечері посидіти. Доня вийшла за ним на поріг. Вовк її пообіймав... Коли повернулася знадвору, Федь довго боровся з собою, і нарешті добулося з нього:

— Ти чому не сказала, аби той паталаха більше не приходив?..

— Най приходить. Хату не пересидить...

Наступного вечора Петро Вовк прийшов знову. Федорів кучер упав на спітніле чоло. Він добув з кишені своє дзеркальце, гребінь, зачесався. Тоді кинув наопашки стару засовану куфайку і почовгав геть з Дониного подвір'я...

1977

ЧУГАЙСТЕР

З автобуса вийшов я у Медоборах. Це велике бойківське село, де є все — від двоповерхового чворака і до курної хати-солом'янки; сади, потоки, на горбі церква, а за річкою — колгоспний двір, і все те в зеленому морі потопає. І люди в селі добре живуть, хоч і вищої математики не знають, і Гомера не читають.

* Бальон — м'яч, балон.

Будують нову школу. А на шкільному подвір'ї, під липою, лежить на правому боці дід. Обличчя накрив зеленим капелюхом, щоб мухи його не кусали й пекуче сонце не било в очі, ноги підібгав.

Спираюся на паркан і дивлюся на нього — не встає. Певне, солодко спати в траві. Нарешті хлопчина злазить із даху нової школи (цвяшок висадився туди з цікавості), дивиться сторожко на мене й будить старого:

— Діду, діду, то, певне, по вас прийшли...

Дід долонею зсуває з обличчя капелюх, і показуються невинні бліді очі, заросле обличчя, а на голові — рідке пригладжене волосся. Кліпає віями і, не встаючи з землі, питає:

— Куди йдете?

— В дорогу, — кажу.

Старому причувається, що в Пороги.

— Я на Пороги не піду, бо там дорога крива.

— А як живете?

— Бідака бідую.

— Чого?

— Чоботи тяжкі.

Чоботи справді великі, кирзові, давно не бачили крему.

— А що робите?

— Траву пасу.

Смішно. Старий встає і, опершись на палицю, думає, навіть це я його розбудив. Позирає то на сонце, то на мене. Нарешті переконується, що я чужий, і питає:

— А як на Порогах там? Люди є?

— Та є.

— А бороду є кому голити? — і довго чухає бороду, немилосердно дере її нігтями, витягнувши вперед шию, мов гусак.

— Скільки вам років, дідусю?

— Мій рахунок такий: що вам більше, як мені.

Сміюсь, бо старому десь під дев'яносто, а мені ще далеко до того. Він хитає головою і провадить далі:

— Коли їхав до Омська, то мав двадцять п'ять, а звідти вертав — поверх тридцяти було. Туди скоро заїхав: сів у Львові на потяг і — вїо. А звідти — два місяці пішло.

— А коли то було?

— Ще як цар з цісарем бився, п'ятнадцятого року, а вернувся — двадцять другого.

І старий починає про давнину, про Першу світову війну, коли його взяли в полон росіяни, а я думаю, чи не в сорокові за зв'язки з УПА везли туди, як сотні тисяч інших.

— Мені очі пливуть уже двадцять років. Мене там риба вrekла. В Самарі риба добра. Ви там бували?

Я зацікавився:

— А жінку брали з собою?

— Жінку вітер узяв... Жінка мені ніколи не дряпала по печінках. А вам?

— Буває інколи. А де ви ночуєте?

— Погано спати на стелі, бо ковдра спадає...

— А хто вам їсти варить?

— А вода печена буває?

Старий і далі грав скомороха, та раптом став серйозним.

— А скільки на Україні фірманів? Більше, чи менше, як начальників?

Я все ж не можу збагнути, чи він шиє кожуха з мене, чи серйозно питає. Виникає бажання змалювати це хитре, скомороше обличчя. Він начеб торжествує, що загнав мене в глухий кут. Мовчимо.

— А скільки разів колесо у возі обкрутиться, поки доїде з Галича до Львова?

Мовчу. Рюкзак їсть плечі. А старий далі знущається:

— А що спочатку варять, а потім викидають?

— Кажіть, що лавровий лист, — підказує мені школяр, який щойно шибався по недобудованому даху.

О ні, старий не такий дивак, як прикинувся спочатку, і не такий простий, як здавалося. Ще трохи нехай позабавляється. Ми теж бували в Буваличах і видали Видаличі. Рано чи пізно ота струнка втомиться або ввірветься, і старий почне серйозну розмову. Але йому таки хочеться грати вар'ята. Хай грає. Певне, багато літ був серйозним. Шрам на обличчі не від сміху, а зморшки? То лише вітер по плесу вміє так орати... Він вивчає мене.

— То я би йшов з вами, раз ви щось пишете, а не ганьбите мене.

— Ходімо.

І ми йдемо до гір. І довго йдемо, але розмова скрашує нашу подорож.

Гори рожеві й горді, як олені. Гори бувають важкі, втомлені, мляві, сонні, але сьогодні легкі, бо над ними чисте небо, і в цю чисту постіль лягає спати червоне сонце. Ще сяє на небі.

Під горою на нас чекає криничка з дзвінкою водою. Бринить серпанок. Я малював би діда, якби-то вміння.

— А мене треба вбити, — каже старий.

— За що?

— А за те, що я не такий, як люди. Люди щось роблять — ну хоч би сваряться, а я не навчився. І я спати вночі негоден. — Серед ночі промови виголошую, лиш що записати не вмію. Я світ переробляю на своє копито: завгоспа посилаю свині пасти, а пастуха відправляю на курси трактористів. У Карпатах забороняю рубати ліс, а будую готелі, розводжу багато звірів. Запрошую мисливців з цілого світу, щоб платили нам золотом за кожного вбитого дика. Коло кожного мінерального джерела будую шпиталь, курорт, щоб вода дурно не плила в море, а людям печінки, нирки, шлунки оздоровлювала. Я тому всьому даю лад, і мене посилають в Організацію Об'єднаних Націй. Там президенти, перші міністри, королі, а я простий собі бойко з України доказую їм, що то дасть, коли знищити всі бомби, всі танки, всю зброю. Хай собі кожен народ так жиє, як він хоче жити! Я знаю, як з ким говорити, — як з паном, як з Іваном.

І старий починає пересипати свою розповідь іменами керівників урядів, він знає їх радників, знає економіку кожної країни; його думки оббігають землю від Північного полюса до Південного, біжать по всіх паралелях... Я давно не слухав таких лекцій про міжнародне становище, таких економічних оглядів.

— Цей світ затісний для вашої голови, — кажу старому.

— Та не. Я лишень знаю, що не може бути добрий бригадир, коли голова колгоспу злодій, пияк, бабій... Коли в дворі погано, то і за двором погано. Отак і в державі... Людьми треба вміло покерувати. Люди, як вода! Туди направив — потекло, сюди направив — потекло.

— А ви напишіть про це все...

— Та що писати? Якщо відчуваєш, що можеш звіра загризти, то потрошки кусай, а якщо можеш тільки гавкнути, то його не чіпай. Я писав уже, і ніхто того не читає. Хто хоче слухати

якогось діда з полонини? Що я — академік? Міністр? Голова Уряду? Я лишень маю голову і повно ідей...

У світі ніколи не було голоду на ідеї — гірше з їх втіленням у життя. Далеко не всі вони з живим коренем... — хотілося мовити вголос, але я не відкрив рота.

Праворуч — смерековий ліс і малина, ліворуч — сіножать, копиці, а далі річка, а над нею тонесенький серпанок. Серпнева музика: крики птахів, спів коників... Прохолода... Вечеряємо.

— Ви би ночували отут, на сіні? — питає старий.

— Ночував би.

— То слухайте співанку.

І він співає про карпатських лісарів, як їм у бутині добре працювалося-рубалося, та одного дня дерево вбило молодого Василя. І сови були, і сон недобрий матері, і вінки, сплетені дівочими руками. Пісня довга-предовга... Хроніка чи то новина.

— І так було, — каже старий. — Я на власні очі видів. Ви знаєте, як ризують дерево? Як роблять ризи, як обливають водою, аби замерзли, а тоді пускають ковбки. Вони летять, як ракети, аж виштрикують з риз-жолобів і можуть убити. А ви знаєте, що цапок — то півкубіка дерева? А ви знаєте, що по війні дали були вагон солонини ризи змащувати, а гуцули солонину з'їли...

А мені вимальовується перед очима інше.

У місті живе мій друг, молодий художник. Ще вчора ми з ним пили чорну каву й сперечалися над фольклорним героєм карпатських лісів, диким чоловіком Чугайстром. Можливо, справді у давнину в Карпатах жила людиноподібна істота, що любила танцювати, співати? Та мені чогось здається, що у всіх горах живуть повір'я про снігових і лісових людей-велетнів, а довірливі журналісти роблять з міфічних йеті час від часу сенсації, видаючи це за правду. Наш велетень, оброслий білою шерстю, довгу бороду має. Його зріст від двох до семи метрів. Хай би намальовав його мій товариш. Але хай би той Чугайстер намальований кричав до людей: «Не рубайте гілки, на якій сидите. Бережіть казку свою — природу...»

— Про Чугайстра чули щось? — питаю діда.

— Чугайстер? — усміхається старий. — Як лісарі у колибі ночували, то казали: «Вважайте хлопці, як сон вас зломить, то

Чугайстер у димник грітися залізе. Не спить, та й будете чути, як він співає!» Так говорили. Я співанку його чув, а Чугайстра не видів. Повтікали Чугайстри в далекі гори, не показуються людям. А може, повбивали їх чужі люди?

— Ви отак ходите всюди? — запитую.

Він думає.

— А ви нікому не скажете про мене?

— Ні.

— Я з будинку престарілих утік. Дивіться, який світ широкий! Я п'ять воєн перебув, а там сиди, лежи, їж — негоден я... Там не все так fajно, як світиться. Я світова людина.

Вечір. Волохаті зорі, мов малини з рососою. Прибираємо сіно в копиці. Світ гарний і п'янкий. Свіжо. Дзижчання комах. Уночі стає таки холодно. Старий стогне. Буджу:

— Вам погано?

Він прокидається, злякано гакає.

— Комар у горло залетів, — перевертає все на жарт.

Над нами пливе місяць. Його проміння потопає в м'яких подушках лісів. Розкладаємо ватру. Місяць заходить, коли зоріє... Впливає з туману здивоване сонце. Я голюся механічною бритвою.

— Машинізація? — питає дід.

— Я і вас підголю.

Махає рукою, але очей з мого обличчя не спускає. Голю і його. Він веселий. Для сніданку треба води. Старий бере казанок і йде до головиці-джерела. Довго його нема. Я виходжу з-за кущів — нема. Лише сліди по росі. Втік? Йду до криниці. Вода в казанку, як скло, а він лежить.

— Дідусю, — сміюсь.

Лежить.

— Дідусю?.. — сіпаю за важке плече.

Я не боюсь мертвих, але страшно, що нас було тільки двоє і я не знаю, хто він. Біжу до села. Але як розповісти про цю красиву смерть? Що подумують люди?

А сонце, переступаючи синю гору, йде палити росу..

1977

ГАНЬКА Й ЛІРНИК

Коломия дихала бузком, яблуневим цвітом, горобиною. Росло все: липи, каштани, тополі, верби, квіти; і я відчував, що теж расту: чувся легким, закоханим і щасливим. Світ рожево дивився на мене, а я вірив йому.

Тієї травневої днини впала мені в око невисока жінка в рясній спідниці, в старій хустці, в якійсь кацабайці, в гумовцях. Її бурякового кольору обличчя запитально дивилося на двері гастроному, що були зачинені. Нарешті жінка поклала під стіну свою сумку, мішок і настирливо почала гримати в двері. Зсередини запитали, що їй треба.

— Та дайте бабі фляшку пива! Най вас шляк трафить!

Дали їй пива. Я подивувався з впертої жінки та й пішов у місто. Але хвилини через двадцять зіткнувся з нею біля ринку: під магазином щось пакувала в мішок. Якраз надпливла товстонога молодиця, й ця зупинила її:

— Марусько, добре, що йдеш та й мені завдаш.

Маруська завдала мішок на плечі й запитала:

— А ти звідки йдеш?

— Та чекай... — зсунула хустку з бороди. — Я не можу живо сказати... З вокзалу йду.

— Ти трохи си випила, Ганько?

— ?.. — сміялася.

— Менше пий — будеш ліпше жити...

— Кажуть, що той беркульоз не буде мати, хто горівку п'є.

— Ая, скажи комусь, а не мені.

— Я спала в городі — та й нічо'. Марусько, всьо ся минає. То так, ніби приснилося...

Товстонога Маруська кудись поспішала, а може, соромилася з Ганькою балакати посеред міста. Ганька зосталася стояти з клунками під хлібним магазином. Якраз виглянула на двір продавщиця.

— Я йду до вас по файний хліб, — заговорила Ганька, але продавщиця загнула кирпу й сховалася в магазині. Ганька стояла й мудрувала: «Чи я п'яна? Чи я дерев'яна?» А тоді підспівала собі: «Я з тобою очі пропив, а ти ще не п'яна...» Вже хотіла йти, але якраз підїхала машина-буда. Ганька зупинилася: «Чи то хліб привезли? Чи то тюрма приїхала? Най буде

тюрма, то мені всьо одно». Але потупала з-під хлібного, аж під звугтевим зупинилася: побачила на вітрині гарні чобітки.

— О, які файні чоботи, шляк би тебе трафив!

Раптом Ганька спам'яталася й задумалася, чого то я вслід за нею плентаюся. Швидко почимчикувала, аж біля церкви оглянулася підозріло. Я поїхав на вокзал.

Тут, на своє здивування, побачив лірника. Не знаю, з якого неба впав той сліпий лірник, але то було видовище! Впередніше часто вешталися подільські лірники, були й свої, підгір'яни, — в Сокирчині над Дністром жив один, але то колись... Лірники й мандрівні дротарі (розбиті збанки, глечики, макітри дротували) мали свій жаргон — либійську мову: півень був у них «орнаком», вода — «делькою»... Володимир Гнатюк позаписував і видав лірницькі пісні, слова, молитви... Я теж узявся записувати співанку про те, що «син на батька руку здіймає, сестра на брата чарів шукає», але якась жінка штовхнула сліпого, й той одразу перекинувся на церковну пісню. Якось у нього так виходило, що світська пісня йшла на одну мелодію з церковною, — і довго крутив за корбочку, перебирав струни, поки міліціонер делікатно не попросив його відійти — небезпечно, вокзал, поїзди...

Мені не вдалося вивідати, звідки родом зайшлий лірник. Автобуса в гори ще не було, і я вирішив перекусити в їдальні.

Лише сів за стіл — з'явилася Ганька. З мішком і з сумкою ходила поміж столи, й у простягнуту руку падали копійки. Вона промовляла: «Простибіг! Най Господь дасть вам довгий вік...» Мене аж злість узяла: тут жебрає, а за рогом проп'є!

Письменники й журналісти добре-таки попрацювали, щоб з Бойківщини й Гуцульщини створити такий собі лакований сувенір. Начитаєшся, наслухаєшся радіо, надивишся фільмів, телепередач та й подумаєш: «Ото золотий край! Тут люди як не танцюють, то співають по горах, як не на плотах-дарабах катаються, то писаночки пишуть». Але Карпати — то ще й оця п'яна Ганька, і отой лірник, значно чесніший і порядніший, ніж вона, бо його, сліпого й тверезого, щось зворохобило приїхати до Коломиї, з якої розбігаються довгі шляхи і в гори, і попід гори, і поза гори, і, звичайно, з гір. І через старовинне місто, яке в коридорі історії між Дунаєм і Дністром, котилося, котиться і буде котитися багато цікавого.

Ні, Ганько-пиячко, не дам я тобі ні копійчки! Та вона вже назбирала цілу жменю білого й жовтого металу. Вже й не дякує. Он як цвіте, що матиме за що взолити свою голову. Ну-ну, піду подивлюся, до котрої кнайпи завернеш. Що будеш пити? Білу? «Чорнило»? Чи, може, ти щось ліпше вибереш? Не вистачить — люди щирі, доплатять...

Але Ганька, побачивши лірника, стала як укопана. Він крутив корбочку й співав:

Ой, у лузі червона калина
Похилилася.
Чогось наша славна Україна
Зажурилася.
А ми тую червону калину
Підійmemo.
А ми нашу славну Україну
Розвеселиmo...

Вражена побаченим і почутим, пила очима той старовинний інструмент, і її некрасиві губи ворушилися, ніби хотіли допомогти підспівати сліпому лірникові. То тривало недовго. Ганька поводила очима по його обличчю, по руках, по обрубковій ноці, подивилася на свої ноги, руки, підійшла ближче до співака, оглянулася немовби боялася когось, жменя її розтулилася, й важкий, дзвінкий метал, якого назбирала щойно в ідальні, струмком посипався в кашкет лірника...

Мені стислося серце, і я з гіркою подумав: «Боже, чому він не може прозріти на одну хвилику, аби побачити, хто його так обдарував!»

А Ганька, як вербова галузка на вітрі, поколисалася до автобуса...

1978

ГІРНЯКІВ КАПЕЛЮХ

Хто не знає Петра Гірняка, той нікого не знає в отому зеленому містечку, що сидить собі за перевалом та й величається лісокомбінатом, новим рестораном (тепер нема містечка без ресторану), турбазою, кількома магазинами й пивним баром. Бар заманливий! У ньому замість столів пеньки букові,

замість крісел — дубові колоди, а ще ростуть у приміщенні справжнісінькі ялички. Але знаменитий бар тим, що сюди в металевих бочках привозять чеське пиво і буває в ньому славнозвісний Петро Гірняк. Коли хтось не бачив Гірняка, то треба сказати, що він — поважний, високий, худорлявий і білобровий пенсіонер, з великою бородавкою під оком, в картатій краватці, в імпортному «на квадрати» костюмі, з неодмінною сірою камізелькою, де в кишеньці золотий годинник на золотому ланцюжку. Релікт закарпатського інтелігента тридцятих років, що зберігся і в сімдесяті.

Гірняк, знають, багато років працював меблярем. Він і тепер не дає своїм рукам спочинку. Майстер! Не партач! І не лайдак! А коли хтось каже йому, що нема для кого дбати, то він одразу тягне за вухо Черчілля: «Знаєш, чого англійський Черчілль довго жив? Він щодня мурував стіну і щодня валив! Давав крові рух!» — «Мудрий був! Не дурний, прошу пана. То є рідкість такі люди, бо якби розум ріс на всіх перехрестях, то на ньому паслися б і осли!». — «Мудро кажете!»

Місцевий фотограф Івась Вовчук придивився, що в старого гарний профіль, і клацнув діда за гальбою пива. Ця фотографія обійшла півсвіту й донині висить у вітрині фотоательє. Має Гірняк і прізвисько Барон Мюнхгаузен. Але коли цих ознак замало, щоб упізнати Гірняка, то треба дивитися на капелюхи. Такого капелюха, як має він, не має тут ніхто!

У Ясному колись говорили: впізнати пана по халявах, а тепер кажуть: впізнати Гірняка по капелюсі..

Є в Гірняка і жінка, є і хата. То не хата, а писана віллія. Гірняк так розписав її гуцульською різьбою, що ясної днини людям очі сліпить. Приїжджав якийсь професор чи академік, шукав по горах ікон на склі, старої різьби, старої зброї (назбирав того добра зо дві скрині) та й торгував-годив з Гірняком віллію: давав стільки, що міг би старий купити собі ратушу. Тому вченому забaglося тут дачу мати, а Гірнякові не хотілося хату продати. Правда, хата гарна, коли погода добра, але коли негода, то її вповивають такі хмари, що за два кроки нічого не видно. Через ці хмари, що вкривають його подвір'я, Гірняка прозвали Богом, і йому це прізвисько подобається:

— Бог — єдиний, і Гірняк — єдиний! — каже.

Гірняк не пияк. Він тільки в неділю або в свято ходить на пиво і лише тоді бере свого капелюха. То не якась там

гуцувська крисаня, а ширококрисий, сіруватий фабричний капелюх.

Гірняк замовляє гальбу кучерявого пива, стає коло пенька, потрішки п'є і, як той гребенастий півень, повертає голову то в один, то в другий бік. Для нього побувати в барі така ж необхідність, як для kota ловити мишей. Коли посходяться молоді легіні, то вже неодмінно котромусь чортики в очах заскачуть — такі капелюхи якраз тепер у моду входять. Он уже мчать, як табун полонинських коней, вітаються зелені пивомани, обступають Гірняка:

— О, добродій Петро самі сумують. Але ж бо у вас капелюх! То, певне, маде ін не наше... — невгаває гірська парубота.

— Маде ін Чехи, — відповідає Гірняк і показує пальцем на своє «безголов'є» — так він називає фетрового капелюха.

— А де ви купили?

— Де купив, там нема...

Причепилися бицюри до Гірняка, допитуються, вишпіговують, чи то не хустської фабрики, чи не з тієї партії, що для найвищого уряду робили? А йому так, ніби хто груди маслом мастить. Любить з людьми побалакати. Особливо з теперішніми, з ученими людьми, то не колишні темні, але з інститутами, з мудрими головами.

— А може, вам хтось подарував? — допитуються легіні. — Там, у Чехословенско?

— Я там брата маю. Думаю сего літа їхати. У війну його і мене викликали до Сталіна і до Жукова. Сказали: «Ви хлопці-закарпатці, мову чеську знаєте, йдіть помагайте Людвікові Свободі корпус організувати. Воюйте!»

— Брат ваш, може, там і був, але не ви! — сперечається з Гірняком місцевий футболіст.

— Хло', — обурюється Гірняк. — Ти мені коштура не гни! Я на трьох війнах був. Ми з братом через Польщу втікали в Радянський Союз! Я був там, де Борканюк! Мене на льотчика в Москві вчили. Одного разу викликають до штабу й кажуть: «Товаришу Гірняк, ти добре гори знаєш. Сідай у літак, лети і кидай бомби попід кожну смереку!» А я вже думав, що Верховину не буду видіти!.. Лечу, але звертаю понад свою хату, бо кортить подивитися, чи моя Василина-жінка жива. Дивлюся: сидить на порозі та й пісну юшечку хлебче. Мені такий жаль зробився! Витяг з кишени свій пайок — хліб, дві консерви та

й кинув їй в миску... А вона як закричить! Як замахає руками! «Не можу! — кричу жінці з літака. — Маю дванадцять німців полонити!» Задивився на жінку, та й зачепився літак за ясена. Але жінка підпхала знизу граблями, і я полетів далі. Прилітаю на Горган, сідаю, а німці з кулеметами до мене, але я їм: «Генде гог!» — і вони попадали...

— Попадали... — сміються легіні, аж носом пиво вертається.

— А пес на вас не гавкав? — питає футболіст.

— Який пес?

— Ваш пес. Чи він не видів, як ви в літаку летіли?

— Мало сліпий був пес, — знову гострить язика котрийсь.

Гірняк блимає з-під капелюха, відпиває ще пива, прокашлює:

— Цей пес, що в мене, пустий. Хіба для полонини! Гостре вухо має, але пустий. От сука добра була замолоду. А на старість щось з'їла і могла лазити по печі, горшки облизувати, по деревах лазила. От сказати: смерека висока, а вона потрапить вилізти й малих воронят з гнізда виїсти...

— Хто? — питає з-за прилавка Тереза, розлучена молодичка така, як копичка влжаного полонинського сіна, до якої він, усі кажуть, підбиває клинці.

Гірняку трохи стає ніяково:

— Це я хлопцям про свою Муху розповідаю...

Легіні душаться від сміху, але заохочують старого, щоб далі вигадував:

— Та й, певне, впала зі смереки, поламала-потрощила собі кості...

— Не... Вона від рисі була... Я роззлюстився та й убив пуге! Вже спати не давала, по даху лазила! Правда, шкуру злупив — циган купив на бубен. О, цигани донині на свайбах грають на тім бубні! Злупив я шкуру, а все інше закопав у гній...

— Фе! — озивається футболіст.

Гірняк не зважає на те:

— Завидніло, виходжу я з хати, а сука гавкає під вікном, облуплена... ще й ластиться...

— Може бути, — переморгуються фраери. Вони вже хочуть іти, але Гірнякові шкода втрачати молодих слухачів, замовляє їм по гальбі пива. Пиниться кучеряве пиво. Легінь легіня попліскує долонею по череві, — зачіпають і старого:

— Ото пузо налив, як у павука! Тобі не можна пиво пити.

— У павука, кажете, — хапається за ниточку Гірняк. — Учора ранесенько закукурікав когут. Я глипнув на стіну, а там — павук. Не такий собі павучок, а павучище. Я око зажмурих — він око зажмурих. Я дивлюся обома, і павук вилупив на мене оба ока. Я ближче підходжу — зажмурих! — починає Гірняк блимати очима. — Я тоді його — луп! — долонею... Заходжу до стайні, а моя льоха сімгодова здохла...

Повно сміху в барі. І сам Гірняк сміється. І частує хлопців пивом.

— То ви з війни капелюха привезли? — питає футболіст.

Гірняк киває головою, що так. Він нікому не розкаже, що коли втік до Радянського Союзу, то там його спершу кинули до в'язниці, як малярського шпигуна, аж пізніше, під час війни, записали до чехословацького корпусу Свободи, і нині він — учасник бойових дій. Він, коли насмокчеться чеського пива, то виходить на міст і любується містечком, своєю хатою на горбку під модринами, верхами, а може, й капелюх свій показує. Хто знає, що в Мюнхгаузена на умі...

Та цього літа про Гірняків капелюх заговорили всі. Було то в неділю, і славнозвісний пивоман у своєму головному уборі йшов до бару. Але до мети не дійшов. Привезли свіже пиво, і якийсь молодий вантажник скочував по дошках з машини бочки, й вони гепалися на старі гумові скати. Гірняк став як укопаний, а вантажник, не звертаючи на старого щонайменшої уваги, робив свою справу... Але Гірняк так їв вантажника очима, що хлопцеві стало не по собі й він оглянувся, але нічого не зрозумів. Та Гірняк був убитий. Кінчиками пальців зняв з голови своє «безголов'є», оглянув з усіх боків, чи справді у вантажника на голові такий самий капелюх... Так, капелюхи були як близнюки. Лише що Гірняків був новий, а вантажник свого заляпав, замазав, завозив, заповзав, як ганчірку. Але то був такий самий капелюх! Гірняк ще раз пильно оглянув своє «безголов'є», і рука безсило опустилася, очі жалісливо заблищали (в них пробігли всі повоєнні роки), він гидливо доніс капелюха до мосту, там зупинився, підніс його до бороди, плюнув на дно, кинув під ноги й потоптав. Але цього старому видалося замало, і він ще його копнув — капелюх, мов лопух, злетів з моста й легко сів на бистру воду, течія Тиси підхопила, закрутила ним, кинула на каміння, а далі

головний убір погулькав, погулькав і пропав у бистрих габах гірської річки, що взяла свою зелену силу в Чорної гори й несла до Дунаю, а тепер понесла ще й капелюх.

Гірняк, не оглядаючись, простоволосий почвалав додому.

Я приїхав записати Гірнякові розповіді, та й не застав удома: кажуть, що до брата поїхав, «на Чехи». Може, привезе новий капелюх?

1978

КАЧКА

На подвір'ї стоять високі черешні, як зелені вежі. Межи тими вежами широка бойківська хата, покрита гонтом; перед хатою мальви, жоржини, майори, флокси, жовті осінні квіти і дубовий журавель над криницею. У тій хаті живе Тетяна Шовкун, яка ходить погойдуючись, і через це прозвали її Качкою. Дітлахи юрмою йдуть до неї обривати черешні. Не такі черешні солодкі, як хочеться розбишкам насміятися добре. Качка вийде з хати, подивиться, що ворони обліпили її зелені вежі, й починає співати:

Ой то мені жінка вмерла — минув рік навесні,
Зібрав діти в торбенята, пішов на черешні.

Співаючи коломийку, виламає довгий прут і аж тоді бігом біжить за дітьми. А діти встигають позлазити з дерев і утікають аж на Грунь, а звідти гвалтують:

Ой знесла качечка чотири яечка на Йвана Купала!

А той Грунь ділиться на кілька менших... на Голопеку, Леварду, Клембак, Татарівку, Сідло, Острий Верх, Чертіж. На Татарівці, кажуть, у давнину наші люди попідрубували дерева, і як зайшли туди татари, валили на них смереки і буки. Били там ворогів, поки не вибили всіх до ноги.

З Груня збігають униз потоки, зустрічаються в селі та й стають річкою, а річка мала й вередлива, селами й лісами добігає аж до Дністра, встигаючи під час злив натворити немало всякого лиха людям. Над річкою — бурова. Там їдальня. Мо-

лоденьке дівчатко, Бойкова Ганька, їсти нафтовикам варить. Качка йде до неї купити хліба. Маленька, чорненька, сивоока. Могутній, як дуб, дизелист Іван Сорохан зустрічає Качку та й перший вітається:

— Чи дужі-сте, вуйно? Кажіть, що тепер робите?

Качка, похитуючись, відспіває:

А я прийшов до милої. Що миленька робить?

А миленька попоїла та й по селі ходить.

Саме прийшов сюди молодий хлопець, Микола Яцюк, «будьте здорові» віддавати й запросити бурильників на проводи — завтра до армії рушає. Качці низько вклонився, руки поцілував:

— Прийдіть, нанашко, хоч поспіваєте. Бо хто ще так вмie співати, як ви?

Я в середу не робила, бо в середу свято,

Бо в середу миленького до армії взято.

Ой рушила колієчка — вагони зелені,

Їдуть хлопці всі до війська — дівки зажурені.

Та й так на все в неї як не приповідка, то пісня.

Увечері йде Качка на проводи — не йде, а летить. Рве квітів самих червоних, бере гроші з собою, щоб привітати новобранця, аби йому служба недовгою видалась, щоб так швидко минули два роки, як вода в решеті не затримується. Та й скаже Яцюці, щоб не плакала за сином, бо буде йому зброя в армії іржавіти від маминих сліз, а зброю нелегко доглядати. Йде Качка людей веселити!

— Співайте, нанашко! — просять дівчата за столами.

— А якої? Бо є трошки остріша сабадашка, а є така, проста верховинка.

— Спочатку такої, простої..

Починає Качка:

Дайте мені горівочки горло промочити,

Та й будуть ся співаночки самі торочити..

Співає Качка з дівчатами, аж столи гнутья, та й торочать-ся коломийки без стримку, як ота вода з-під Груня чиста б'є, так і співанки з її горла. Після дрібушок починає довгу пісню

про те, як мати сина відправляла в солдати, а невісточку в поле до льону, де вона тополею стала. Голос її дзвінкий і чистий. Питають Качку хлопці:

— А хто то збитки з Гануською зробив, що вона дитину купила собі? Тепер, бідна, не сміє навіть на проводи прийти...

Качка і на це має співанку:

Чи я тобі не казала, чи не говорила?
Не лягай зі мною спати, бо зробим Гаврила.
А ти мене не послухав — коло мене вклався,
То тепер ти не питай, де Гаврило взявся.

І вже повна хата сміху. А Качка каже:

— Вернеться Грицько з БАМу та й візьме її. То його телятко... Я ходила до Гануськи в лікарню, бачила небожатко: таке завірене, як татко, такі очі має, як гудзички, і так само чоло на очкур збирає.

Качка знає собі ціну і міру знає. Доти вона з молодими, поки не заведе їх, не розкрутить їм язика, щоб веселіші були, а коли відчує, що вже зайва, що без неї змелеться, тоді сяде в куточку та й межи старими жінками розплачеться:

— Тато пияк був. Тато маму не раз так облатав, що сині були, як ота стіна, і не сміли нікому поскаржитися. А коли мама вмерли, то тато так пив, що в Іцка в корчмі ночував — усе поле попродав-пропив, а мене прогнав на службу. Я ще мала була, та й чогось руки тряслися дуже. Я служила в газдині одної за Солотвином, газдиня посилала мене на Бистрицю сорочки прати. А вода — кості ломить. Газдиня каже: «Йой, Тацько, ти недобре сорочки випрала — чути золою!» А я вихоплю з рук: «Йой, недобре! Дайте сюди!» Наберу каміння в сорочку, а зверху праником молочу. Хто мене мав навчити, як прати! «Йой, Тацько, ти порвала сорочку!» — «Та я прала, аби не чути золою». Тато від горілки вмер, а я заслужила собі телятко. Воно не хотіло їсти, лише сінце полонинське: Коби було таке зелененьке, як барвінок. Я ходила вночі до багачького оборогу, а багач підсів та й мене піймав. Я боялася, аби не вбив (бо хто буде мое телятко годувати?), і багачеві колядувала:

Ой у нашого господаренька, гой дай, Боже...
Ой сінце стоїть на оборонці, гой дай!

І віншувала його під оборогом, та й не бив мене. Я теличку в сніях тримала, а в морози брала до хати. З малої телички була корова. Я робила в людей, худобу тримала, косила, пряла, шила, поки не викупила те поле, що тато пропив. Тоді прийшли до мене сватачі. Я вже немолода була. І чоловік немолодий — не любив мене. Він був куций такий. Та й мав коханку — наймичку лісничого. Одного року заробив у лісі гроші та й купив наймичці спідницю. А я довідалася, прийшла до лісничової жінки та й кажу: «Панічко, кажуть, що у вашої наймички файна спідниця. Ану, покажіть, я собі хочу купити таку». Пані показала. Я спідницю під паху: «Пані, не гнівайтесь, але то мій Василь купив...» Та й мала я першу спідницю таку, як люди, одяглася й на вечорниці пішла. Та й була я на вечорницях, а сусіда прибігла: «Тацько, ваш чоловік умер!» А я знала, що вмре, але пішла з хати, бо він мені дуже догирив був. Бив мене. Тато бив, чоловік бив, а тепер нема кому мене бити! Я нікого не боюся! Я лише дитини хотіла. Я би його до війська не пустила! — задумалася. — Ні! Пустила би. Там би його розуму навчили. Бо що за хлопець, який солдатської каші не їв? — І вже до новобранця говорить: — Коцю, ти відслужи й вертайся. Оженишся, дівчину приведеш, я на тебе свою хату запишу. Вас аж четверо в мами, а мое подвір'я файне. Там ти собі дім вибудуєш. Буде тобі зозулька на моїх черешнях кувати! Буде тобі на калині соловейко щебетати! О, ти не видів, як калина розрослася! Ти лише мене файно поховаєш, з оркестрою! Най за мною трубки поплачуть! Ти мене маєш так поховати, щоб я ціле село виділа, на бережку!

Казала я собі явора зрубати,
Казала я собі трунву збудувати...
Стоїть трунва, стоїть —
Третій рік минає...

І вже складаються жіночі голоси. Але Качка не може довго цієї.

— Не треба тут такої сумної! Я, дурна, випила крапку горілки та й мелю, як той млин — язик без костей. Співаймо, жінки, веселої...

Співає Качка, цілує хлопця, дарує гроші. А йде додому — пританцьовує. І ще в стайні танцює і співає худобі, а в хаті

котові співає, образам співає і пальцем махає на чоловіка, що на портреті:

— Ти, збую поганий! Ти мене так бив, до чужих молодниць ходив, а могли ми собі файно жити, як голуби в парі! А видиш, я тебе з хати не викинула! Дивишся на мене, і тобі встидно, що-с такий був! Правда, що встидно, але ти почервоніти негоден. А мене люди мають за люди! На руках носять, як малу дитину. Я нині з молодим хлопцем цілувалася, аби ти собі знав...

Хтось дивився з-під вікна, і мені розповіли в селі, що Тетяна так з чоловіком говорила. А я записував її співанки, а вона ще й про мене коляду склала. Така вона, Тетяна Шовкун... З того покоління, яке відходить від нас, і такої людини на цій землі вже ніколи-ніколи не буде...

1978

ВОЛОШИНЮКОВІ КОНЦЕРТИ

Як відземок від дуба! Антось набитий туго, хоч і куций. Пасе в Березі худобу, а з ним худенький, з буряковим обличчям Михась Волошинюк.

— Антосю, ти як хочеш, але я мушу побігти додому: жінка слаба, нудь мене збирає. Не годен я...

— Всьо розумію, Михасю, всьо розумію. Йди до жінки та й виходи на полудне, бо я собі сам ради не дам з худобою.

Пішов Михась!

Не пішов, а вуса поніс, бо нічого не має, крім вусів. Аж до Коломиї вшпарив. Став під універмагом, очі забілив:

— Люди добрі, змилуйтеся над бідним, жінка ми вмерла, вода хату забрала, город змулила, а діти мене, каліку — інваліда війни, прогнали! — і широкий писок відкривається жалісливо й печально, що й циганка закарпатська так не зуміє.

Йдуть люди, кидають копійки. Повну шапку накидали. Вздрів зі свого села людей, шапку з грішми на голову — втікає та й копійками грішить по дорозі. Ще не всі розгубив, ще стане й на горілку. Зайшов до «Коломийки»... П'яний вийшов.

— Я жінку шанував і молодниць любив. Я не вмів лишень розбагатіти. В багатство треба всю волю вкладати, аби люди

виділи, що ти — багатир, а я волю люблю та й не продам її за ніякі гроші.

Забув геть про все. Про худобу забув, про Антося-пастуха, і що він його напарник. Йде селом п'яний. Побачив юнаків.

— Хлопці, співайте! Ну починайте бляяти козячими головами! Хіба тепер спів! Тепер дуля з маком! Колись були співанки!

І починає Волошинюк співати:

А у тої Катерини хата на помості,
 Приїхали до дівчини три козаки в гості.
 Один козак коня веде, другий хустку в'яже,
 Третій іде до світлиці, «Добрий вечір!» — каже...

Виходить стара Катерина. Мовчить, хоч має пізьму на Волошинюка. Вкрав у неї курку з курника та й пропив. Але тільки одну.

Тепер красти не піде, бо вона собі пса купила. Виспівав — пішов вулицею далі. Зупинився коло двора Марії Пітрицької:

По садочку ходжу,
 Кониченька воджу,
 Через свою маму
 Нежонатий ходжу.
 Через свою маму,
 Через рідні сестри:
 Не дають Марусю
 Додому привести.

Почалапав далі. Бо і з цього подвір'я качечку крав колись. Теж пропив. Бо артистам за спів гонорар платять, а йому — ніхто. Сам заплатив собі.

А Микола робить кола, а Олекса сани,
 А Микола їде кіньми, а Олекса псами...

Так коло кожного подвір'я співає тенором. Тенор гарний, приемний, щемкий.

— Чогось теперішня молодіж так не вміє співати, — балакають старші молодіці.

— Блеють, як кози! — кричить Волошинюк.

Катерино, засвіти-но, Катерино, встань-но,
Катерино, дай ми їсти, як то буде файно.
Ой на горі на високій, зацвіли бриндуші
Та й давали дівки хлопцям за померлі душі.

— Не встанеш, Катеринко, не встанеш. Я знаю, що ти
вмерла!

Він повертає до Катерининої хати. Катерина лежить на
катафалку, свічки горять, люди сидять та стоять і плачуть
м'якосердні.

— Казав я, Касько, аби-с пила хоть по порції горілочки
щотижня. Ти гроші в панчоху збирала та й кому? Для кого?
Дивися, на якій вереті лежиш? Дивися, які тоненькі дощечки
тобі на трунву дали. Грубі дошки порозбирали на підлоги,
а тобі дали тонкі зі стодольчини.

Катерини-небіжки діти паленіють зі встиду. Вони не здо-
гадуються, що так їх обмовляють усі газдині чемні, злоті та
срібні, які зійшлися на похорон, і Волошинюк виголошує
лишень те, що чув у селі. Лише переказує чужі слова. Його
тихо виводять надвір.

Ганьблять.

Він іде до пам'ятника Шевченкові та й говорить з ним:

— Ти — чоловік і я — чоловік. Ти мене розумієш, і я тебе
розумію. Ти багато настраждався за Україну. — А тоді на все
село кричить. — Я його страшно люблю! Він мене людиною
зробив! Я по панських жолобах спав! Я права не мав! Ти —
одна людина на світі, і я — людина. Тебе люблять. А живого
хіба тебе так любили? Та ти навіть не оженився... Не жив ти
з Катрусєю... Вони, Батьку, люблять гроші... Ти малим овець
пас з Оксаною, а я до старості пастушу. Але то не моє. Я міг
бути артистом, полковником, інженером. Я міг бути великим
чоловіком, та коли мене лайно взяло в танець...

Йде від пам'ятника селом й співає:

«Думи мої, думи мої»...

1998

ДВІ КАСЮНІ

Батько був українець, мати — полька. Доньку назвали Катериною, а кликали — Касюнею. Вродлива була. Та впала малою в яму з вапном, шкіра на обличчі облізла, на око осліпла. Німців проклинала, що лізуть до нас. Була й друга Касюня в селі, що ніякого ганджу не мала. Військових любила. Виходила зустрічати німців і захоплювалася:

— Йй-га, офіцери! Штрамаки! То не совіцькі шубравці! І підгулювала з ними. Але через короткий час німці приїхали на її подвір'я машиною. Вийшла й стала, як пава посеред двору. А вони пішли до стайні, вивели теля — кинули на машину, витягли з кучі порося — кинули на машину, сіли й поїхали. А Касюня стояла посеред двору в святковому вбранні, дивилася, чекала, на обличчі давня радість закаменіла й швидко зів'яла... А коли машина зникла з її очей, то прорвалося з грудей скрипуче й гірке:

— Йй-га! Взяли! Поїхали! І хоч би перднули! А ще — войсько!

А тоді якоїсь холери почала сваритися з Касюнею, яка око випалила гашеним вапном. Десь усередині щось питалося: «Чому на двоє не осліпла. Не побачила б того всього... Цієї відплати...»

8.05.1992

Київ

РУСИН

Коли Україна йшла до самостійності й здобула її, серед багатьох жажливих провокацій спецслужб було й створення товариства русинів на Закарпатті. Серед духовних отців його був агент держбезпеки колишньої Чехословаччини, що осів на професорській посаді в Канаді, — Роберт Магочі. А до нього вже потягнулися різні туряниці, фединишинці, турки, зайці й інша дрібнота, яка нібито не помічала, що з часів Київської Русі теперішні українці вважали себе русинами, русичами, русами, руськими... Пізніше Петро Перший забрав в українців назву Русь і в грецькій транскрипції Росія (Росія)

переніс на Московське царство. Москвини, колишні угро-фінські й татарські племена стали рускіє. В складі Московської держави українців названо малоросами, але наші предки не змирилися з цим — вони стали українцями, а ось галичани, буковинці й закарпатці під п'ятою цісарської Австрії дуже довго зберігали свою предковичну самоназву. Але відродження української держави в Галичині й на Буковині швидко витіснили назву русин, а ось за горами вона збереглася до наших днів.

Коли я в парламенті України працював головою підкомісії з питань національних меншин, то закарпатські пройди-світи час від часу домагалися статусу окремої національності. У виступах з трибуни Верховної Ради, в радіопередачах і в пресі я їм доступно намагався пояснити, що і Михайло Драгоманов, і Маркіян Шашкевич, і Юрій Федькович, і Олександр Духнович були русинами, що немає такої русинської пісні, аби не була українською, і навпаки.

Одну таку радіопередачу слухав парламентський фотокореспондент Яків Давидзон — єврей, що народився, виріс, пропрацював вік в Україні й не думав ніколи покидати її. У війну цей легендарний Яша з фотоапаратом «Нікон» фіксував історію партизанських з'єднань. Після передачі він підійшов до мене й сказав:

— А, знаєте, у війну, на березі Прип'яті, ковпаківці зловили трьох чехів, що воювали на боці Гітлера. Партизани озвіріли, коли дізналися, що слов'яни взяли зброю проти слов'янів. «Та ж на них кулі шкода!» — сказав один з ковпаківців і схопив у руку палицю. За ним похапали палиці й інші партизани, поставали в коло й почали палицями бити першого. Чех бігав по колу, кричав, а вони били й били, поки не вбили... А тоді взялися за другого і за третього. «Не вбивайте мене! — українською мовою закричав третій. — Я — русин! Русин я! Русин!» Там були українці, росіяни, євреї, але вони не знали, що українці, які живуть за Карпатами, і тепер під гнітом угорців називають себе русинами. Другого чеха й русина відвели в ліс і розстріляли...

Таку сумну історію про русина розказав мені фотокореспондент Яків Давидзон у той час, коли фединишинці у своїй шматці друкували пасквілі, що Пушик проти окремого народу русинів. Мені хотілося послати провокаторам документи

моїх предків-галичан, в яких вони записані русинами, цим недоколиханим «державникам» з-за гір, аби вони нарешті усвідомили, що ми один народ, і Михайло Грушевський створив велику «Історію України-Руси», а Яків Головацький видав «Пісні Угорської і Галицької Руси».

1991

ДЕЗЕРТИР

І раз утікав до жінки в станицю, і другий раз утікав, і третій. І перший раз ловили, і другий, і третій...

Вишикували роту. Капітан скомандував: «Направо!» — і повів у степ.

Там яма була вже викопана.

Приїхали офіцери з трибуналу, вилізли з машини, і його поставили перед стрій. Виступали бійці, підготовлені комісаром, та й говорили, що він — зрадник, що — боягуз, що — падлюка. На бабу честь і совість солдатську проміняв...

Боялися ім'я Геннадія Голосуна, сина козака, назвати.

А Голосун стояв і дивився туди, де Кубань-ріка, та її не бачив. Може, дружину бачив, може, синове ім'я, як липкий листок, було на устах. Гарний козак народився і сильний. Боявся Голосун лишень ворога, а перед своїми стояти не боявся.

Офіцер з трибуналу зачитав вирок.

А він не вірив, що його життя може вміститися на такому малому білому листочку.

Тремтів голос комроти, ніби він тим голосом, гострим і стуленим, думав заморозити його живого, і заткати ним жерло німецької гармати. Засуджений шукав теплих очей, та очі ховалися, як сонце в холодні хмари.

Підійшов комроти й зірвав йому з плечей погони, а тоді обмороженим голосом скомандував:

— Перший взвод на вогневий рубіж!

Заклацали замки, заганяли кулі в цівки гвинтівки. Голосун раптом побачив офіцерові очі, що зробилися сивими крижинками, а обличчя білішим від паперу, на якому був надрукований вирок:

— Взвод! Слухай мою команду! По дизертиру, який заплямив честь солдатську! За неодноразову втечу з розташування частини, коли вирішується доля Радянської Вітчизни, во-гооонь!

Упав біля ями. Кров потекла з грудей, з голови... Роту повели. Степ принишк в докорі. Все ж своя то людина була, з Кубані, не з Рейну...

Присипали землею.

А через дві години прибіг зв'язківець і сказав:

— Ожив! Сидить у калюжі крові...

Кинулися бігти туди. А офіцер з трибуналу швидше доїхав машиною. Вихопив пістолет і вистрелив йому в голову.

— Судити будуть того з трибуналу. Не мав права вдруге вбивати.

Скупчилися солдати й говорили між собою, а офіцери мовчали.

А через день рушили до передової... Після бою з роти залишилось троє...

1985

ГОЛУБИ

Стах розказував про птахів. Цікаво розказував. А потім про свого коня почав:

— Все на світі хоче любові та ласки. Я на колясці пасу худобу, і мій кінь «Юрко» пасеться. Покличу його — заірже і, хоч спутаний, прискаче до мене. Я його дурно ніколи не кличу — або цукру, або хліба, або буряк дам, аби він даремно не йшов.

Стах сидів на бомбетелі, ноговиці ватованців були приперезані ременем, а великі руки малювали мені в повітрі, як він кличе до себе коня, як той спутаний кінь «Юрко» скаче буряк їсти. Та раптом Стахові руки стали голубами.

— А голуб, думаєте, не розуміє нас? Все розуміє, лише він говорити не вміє. Одного літа я був розвів багато голубів, але ліс близько, і яструби їх побили — лишилася мені одна-єдина голубка. Сумувала без пари. Я пас у лісі худобу, а вона, бувало, прилетить та й сяде мені на плече або на голову... Я коня купую

в ріці — й голубка купається з нами — крильцями б'є по воді, а накупається, сидить на піску, гріється, поки діти її не сполохають. А сполохають — літає-кружляє наді мною... Я на коні їду від ріки, а вона попереду летить... Іде моя жінка до міста, а я кажу: «Купи голуба голубці, бо навіть курам веселіше, коли когута мають». Жінка привезе голуба, а яструб з лісу прилетить та й уб'є, голуб захищає голубку й тому сам гине, а вона рятується. Знов жінка їде до міста, купує голубці пару, а міські голубарі вже не хочуть їй продавати — кажуть: «Го, напевне попова кухарка, бо попи люблять голубів їсти». А жінка моя каже їм: «Ви хоч і голубарі, але не знаєте, що пан голуба їсть тільки того, який не вбрався в пір'я, двотижневого...» Це вона десь чула чи вичитала, бо ми ніколи голубів не їли. Хто б то красу таку їв?

І безногий усміхнувся щирими очима. Мав обличчя немолоде, але добродушне, відкрите, лагідне — таке обличчя буває в тих, які вміють і попрацювати, і любити, і гостей приймати, і високо честь людську нести. Слова його текли неспішно, але гарно, й хвилювали мене.

— Коли почалася війна, голубка мала пару. Спочатку до нас прийшли мадяри, а за ними — німці. Сусід все головою сумно хитав: «Як ту силу побити?» А я сказав: «Чоловіче, раз Наполеона побили, то Гітлера мусять побити». Я так сказав увечері, а вночі з п'ятниці на суботу вже будять. Я злякався, що гестапо приїхало мене арештувати, а то — ковпаківці. (Вже по війні я читав книжки про Ковпака й тепер розумію, то був у мене не сам Ковпак, а Вершигора з хлопцями.) Я вийшов з хати — до мене приступив бородатий і сказав: «Веди в Чорний ліс». Я кинув наопашки блузку й повів. Довів до ріки. Ріка ділилася на два рукави, а посередині була гряда. Питаю: «Хто чіпляється мені за спину?» Переніс я раненого. А на другому боці ріки дали мені його автомат нести. Я вперше у житті ніс зброю. Перевів я їх до села Глибівки, а в Глибівці всі посідали під пліт. «Хлопці, за провідником!» — наказав партизанам бородатий. Викликали з хати якогось чоловіка в камізельці, а мене відпустили. «Не йди дорогою, бо можеш натрапити на німецьку засідку!» — попереджував бородатий. А я дорогу знав ліпше, ніж він, — не пропаду і в лісі.

Я слухав і жахався, що цей чоловік — півчоловіка — без ніг. Руками багато рухав:

— Через рік ішов я на війну. Перевели нас за Віслу й стояли в обороні до двадцятого січня 1945 року. Я був при піхоті — перший номер обслуги «дігтяра» Першого Українського фронту. Двадцятого січня пішли в контратаку. Ми з Василем Тараном (вінницький був) вискочили з окопу, а німець ударив з міномета. Міна потрапила в стодолу, а осколками шарнуло по ногах. Ми на ліктях відповзли метрів з десять, а за нами — потік крові. Василь різав на собі штани-ватованці й сірою ватою тамував кров. Я просив його: «Васильчику-братчику, рятуй!» — «Зараз, брате», — говорив мені. Приповз санінструктор і бинтував мені ноги — ліву переломило, а в правій засів осколок, під чашкою засів... Поклали нас обох на підводу — повезли. В Олаві я позбувся лівої ноги, а праву вбрали у гіпс. Помили в лазні. Два полонених німці несли мене з лазні на носилках на другий поверх. Передній хотів ногою відчинити двері та й полетів разом зі мною по сходах униз. Підбігла казашка-медсестра й на руках занесла мене прямо на операційний стіл, бо почалася кровотеча. Зняли гіпс з другої ноги, а через вісімнадцять днів загнойлася рана, почалася гангрена. Позбувся я й правої ноги.

Повезли безногого на схід. У Польщі на станції ночували, коли нас обігнав поїзд. Наш поїзд питає: «Куди ти проти ночі преш?» А той другий відповідає: «Додому!» Та й посвистав уперед. Уранці їдемо, а цей поїзд пущений під укіс. Наші бандерівці чи польські «крайовці» підірвали його...

Закінчилася магнітофонна стрічка. Поки я вставив нову касету, Стах закурив і переперезався. Легка хмарка диму піднялася над його високим чолом.

— Я в Єсентуках доліковувався. Звідти привезла мене медсестра-подолянка. Хотіла теж додому, до хлопця, але її не відпускали. Сказала начальству, що виходить заміж за мене, а з неї сміялися; як буде мене носити — чи на руках, чи за спиною? А я жінку, дітей мав. Привезла дівчина каліку до району, а в район вислали з села підводу. Зустрілися очі в очі дві голубки — моя жінка й медсестра молода. Подякував я чужій, молодій за все, а рідну поцілував. Везе мене моя жіночка, моя голубка сивоока, моя ластівка чорнокоса, моя душка, а я лежу в соломі та й питаю, чи не відмовиться від каліки. Плаче, аж возом трясє. Питаю про голубів, а вона каже, що знову голубка сама — голуба яструб убив. Мені серце стислося. Доїхали

додому, голубка сиділа на бантині, ніби чекала. Відчинили двері, а пташка відчула, що я вернувся, злетіла з бантини, сіла на двері та й воркотить до мене, так як людина. І воркотить, і воркотить: «А де ти так довго був? А що ти робив? А чого ти жінку й дітей покинув?» Мене занесли до хати, і голубка залетіла слідом за мною до хати. Мене поклали на бомбетель, а вона сіла на стіл і побачила, що я вже без ніг... Так як людина танцює — гуділа, воркотіла, крутилася: «Чи то ти? Чи не ти? — питалася.— А де твої ноги? Нема? І вже не буде? Купи мені, газдо, голуба — пару купи, аби він літати вмів, аби мені з ним добре було...» Так говорила голубка. Я обіцяв їй купити голуба, але навесні надлетів яструб, та й не дочекалася вона пари. Більше в нас голубів не було. А я навчився коней запрягати. Не повірите мені, що сам навозив з лісу дерева на оцю хату. Сам різав дерево, сам будував, бо діти були.

— Та він такий віз сіна набере, як гору. Люди дивуються, — озвалася чорнява дружина Стаха Середюка, яка весь час мовчки сиділа коло плити й зацитькувала онуку, щоб не заважала, бо чуженька (так вона називала мене) буде сміятися...

— Та ж то четверо дітей! Треба було якось годувати. Роки дуже тісні були. Мені йшов тоді тридцять другий, — закінчував розповідь про себе Середюк.

Мені хотілося, аби Стах говорив ще, але він посунувся по бомбетелі й перемінив тему розмови:

— Та що це я про себе та й про себе! Ви просили розповідати про птахів. А що я про них знаю? Та знаю, що жайворонка в нас називають — чукурлій. Є такі жайворонки, що відлітають, а є такий собі посмітюх, що співати добре не вміє — цей у нас зимує. Я люблю польового або лісового чукурлія. Лісовий колами літає, коли співає. Його і місячної ночі вчуєте, а польовий летить у небеса й говорить: «Я посіяв пшеницю! Пшениця мені не вродилася! Я з Богом посварився! Я до Бога з топором, з топором, з топором! А Бог мене звідси суньголов, суньголов, суньголов!» І бачите, я спостерігаю, що коли жайворонка летить до неба на сварку, то трясє крильцями і так високо летить, що його оком не видно, а звідти — крильця стулить і грудкою паде на землю...

Стах починав про горлицю. А його немолода дружина, як горлиця, воркотіла коло печі, що пора би й пообідати. Вона була красивою при ньому й при онуках. Чиста хата хвалила

її руки, а чисте подвір'я хвалило господаря. У широких і високих вікнах стояли білі гори, а синій березень кликав птахів з ірію додому.

Птахи летіли... На крилах летіли...

І несли пісню весняну для Стаха.

1978

ТРОФЕЇ

До нас у гості приїхав з Кавказу азербайджанський письменник Сіявуш Мамед-заде. І хоч навчалися ми з ним у одному інституті в Москві (в Літературному), та тільки в Карпатах почув я, що його Азербайджан у перекладі — Вогняна Земля. А мої Карпати за однією з версій мають вірменську назву карп (кам'яна) арт (стіна). Можливо, що «карп арт» були колись не вірменськими словами, а прийшли й на-завжди влилися в море вірменської мови з праукраїнської.

Десь вони на дні Індоевропейського океану.

Ми ночували в косівському готелі, і там упізнав мене старий дід Микола Слободян. Розказував, що добивається пенсії, як учасник Другої світової війни. Я написав записку до знайомого працівника соцзабезу, щоб посприяв старому, і дід мені до опівночі співав, оповідав різне:

— Був один зі мною на війні, що мав при собі чотирнадцять годинників і два на руці. Знімав з убитих німців, відбирав у полонених.

Він вірив, що повернеться у свій Тамбов, що розбагатіє на годинниках. Але якось після дощу стояли далеко від передової: Слободян, капітан Сергеев і цей колекціонер на прізвище Холопов. Ніхто не сподівався артилерійського обстрілу з боку німців. Вони вистрілили з міномета один-єдиний раз, одна-єдина міна розірвалася в розташуванні роти і влучила в одного-єдиного Холопова. Його рознесло на кавалки, а годинники розскакалися.

— Бери, — сказав капітан Сергеев..

Але Слободян чобітьми почав затоптувати годинники в болото, яке розмісили після дощу сотні ніг...

1.07.1972

ПАСПОРТ НЕВІДОМОЇ СПІВАЧКИ

Сипала веселими коломийками. Дрібні співанки ставали одна за одною, як птахи в ключі, та й радували серце в дерев'яній гуцульській хаті під високим перевалом. А за вікнами верхи втопила біла ніч. На Підгір'ї вовки весь сніг з'їли, людей боліли голови, а тут, на Верховині, навалило зими по коліна та й не переставало з неба падати — сіялося, сіялося і сіялося дрібне, біле, гостре, блискуче, студене.

Цілий тиждень мешкав я в самотній санітарки Одокиї Костинючки, яка добувала в медпункті останні місяці до пенсії, та й була для мене дороговказом до носіїв «скарбів народних». Я вже рихтувався їхати до міста, та моя газдиня привела нічліжницю-підгір'янку, що приїхала сюди за ліжниками й килимами: дочці хвіст запалився, заміж хоче, то й треба батькам триматися в запасі, щоб мала молода файні дари для родичів молодого! У тюрків за дівчат калим дають, а в нас невістка повинна родину молодого вшанувати...

Але ця жінка не раділа. З гіркотою мовила, що дочку така ж доля пасе, як і її: не любить жениха, а той, кого хоче, — її не любить.

— Біда Зорині буде з таким серцем! Ой біда! Я в тринадцять років любов знала, а вона аж у дев'ятнадцять. Зарано недобре і так пізно недобре...

— Та яка любов у тринадцять? — іронічно всміхнулася моя газдиня. — То ще зеленець.

— То як хто. Я тоді така червона була, що якби вколов голкою, то свистала б кров від хати аж на гору... Я такої природи... Такі мої тато були... Чогось так природа до себе має, що татова кров переходить у доньку, а потім у внука, а мамина — в сина, але я сина не маю, то вже спостерігаю за донькою. Багато є від мене. Я лише їй не розповідаю, як у війну мадяри втікали від радянських і стояли в нашому селі. Були з ними й закарпатські українці. Один вояк (може мав дев'ятнадцять років, а може й не мав) пішов туди ягоди збирати, де я худобу пасла. Він носив чорний вусок, брови чорні мав, а губи були отакі, як на он тім образі — показала пальцем на ікону Ісуса. Я збоялася його та й утекла. А він ягоди збирав, худобу завертав — добрий був хлопець. Тоді подумала собі: мадяри корови заберуть та й буде мені від тата! Пішла, але так як по гранча-

ках ступала... Він тоді нічого мені не говорив, а почав за молоком приходити. Ретельно платив. І я стала попри військо бігати, аби хоть подивитися на вояка. Дурне дівча! Одного разу прийшов і сказав татові, що відходять у гори. Я вибігла, ніби по воду, а він мені в сінях шепнув: «Оленко, вийди вночі!» ...Лягаю на лаву слухаю, аби тато з мамою поснули. Сплять... Я полегоньки через вікно вийшла... А то літо! Ніч така легка! Місячно! Стоїмо, та я не знаю про що говорити з вояком. Запитав, чи можна поцілувати... Я собі подумала: «А який я знак буду мати, раз я так його люблю?» Він теплом дихнув на мене: «Оленко! Яке в тебе личко! Такі руки, як би виточив! Горох клав би межі пальці!»... Зоріє... А я думаю: «Аби ще одна ніч така»... А він мені: «Оленко, закінчиться війна, і я тебе заберу за гори. В нас овець багато»... Та й ми розпрощалися... А через два дні прийшли червоні. Та я, дурна, не раділа. Запав мені той Федько Чендей у душу. Але від нього ніякої звістки не мала — певне, не вернувся додому, їх багато побили на лінії Арпада. А я його так любила, що рік дивилася в люстро на шию, де він мене поцілував... А мені ще не пора було любити... Добре, що совісний був... Що в тринадцять років дівча піддурити? То — метелик, що на ватру летить і крильця палить...

Другого дня Олена збиралася від'їжджати. Але за ніч навалило багато снігів, машини дорогу ще не пробрили, і жінка сиділа в хаті, співала ще. Їй було дивно, що звичайна сільська співанка цікава для міської людини. Згодом Олені надокучило співати, вона задумалася, й поспішливо, ніби боялася, що щось важливе може втратити, заговорила:

— Раз ви такий чоловік, то я вам далі свою судьбу розкажу. По війні вернувся з Німеччини наш сусід Дмитро. Він ще в школі дивився на мене двома чорними очима, ніби зіздами. Але ми були ще діти. Повиростали, пішки разом на «грушку», як кажуть: «привида гнали». Знаєте, як що вперед було: коли хтось умирав, то молодіж сходилася ввечері бавитися. Веселі ігри були! А після ігрищ страшно додому йти! Дмитро мене провів. Стоїмо, а мені хочеться, аби до ранку був зі мною. Кажу: «Страшно, коли тато або мама вмирають»... А він: «Байка, якби тато мої вмерли, коби ти не вмерла ніколи!» І так солодко мені стало... Аби рукою доторкнувся — мені добре від того... Але був у селі такий пустенький хлопець: худенький, бліденький, дзюбатенький — Славко називався. Він усе ходив попри

нашу хату. Я вранці встаю, а на моїй брамі — бузок або тернові ружі, або півонія — аж до зимозолу браму косичив. Та й обидва — Славко з Дмитром стрінулися на брамі. Зловилися за груди, а я ні тому, ні тому нічого не сказала — втекла. Дмитро два тижні не приходив, а Славко другого вечора шпринькав пальцем у вікно. Я вийшла. Ним телепає, що говорити не годен: «Я які гроші зароблю, буду тобі давати!» На ткача тоді вчився. Прихилив мене до себе, а в нього ніс студений — щось не по мені. Я спала в оборозі, бо в хаті душно — діти менші були, а хата — трошки ліпша, як у Шевченка. Він заліз серед ночі й здурив мене в оборозі. Хочеш — не хочеш, але я вже не дівчина. Мама у весілля дуріли! А Дмитр, як сокіл, дивився чорними очима та й хотів мене спалити. Його очі притягали мене до нього як магніти! Підійшов, поцілував при людях, поблагословив і пішов додому. Чого так має бути?! Його ласка паде в мою душу... Грають музики! Чоловік мій у однім куті плаче, а я — в другому, але думка за Дмитром лине... Відбулося весілля. Ми зустрілися в селі. Він розчесав пальцями своє волосся й сказав: «Ой, Оленко, вже на один гудз легше — вже забуваю тебе»... А я не годна забути!.. Сіль тоді в нас варили, по війні зразу. Я з криниці соровицю носила, а чоловік білу груду до станції возив. Пам'ятаю, збирався їхати, а сніданку ще не було готового. Він узувався та й зі злості мене постолом по попереці... Ой, думаю, як тебе потягло мене бити тепер, то довіку так буде — втекла до мами. А чоловік щовечора приходив дивитися з-під вікна, як я собі стелю. Йому кажуть: «Приведи жінку». А він теж мухи має — каже: «Я д'ній не піду. Я її не проганяв!» Мав свою гордість! Три тижні ходив попід вікно, а на четвертий — женився мій вуйко. Просять на весілля. Йду. А там Дмитр танцює. Він мені весь час на душі стояв, як камінь, а тепер танцює з дівчатами. Піді мною ноги колисалися. А він — то на дівчину очима, то на мене. В очах моїх кружево крутиться — очі повні сліз. І його очі блищали, не могли згаснути. Заграли «польку». Хтось заспівав: «Ой та «Полька» — легкий танець» — знаєте, як то в нас уміють приспівувати. Дмитр підійшов, узяв мене за плече та й пропекла його долоня моє тіло аж до серця, ніби електрика пройшла крізь груди і не спалила... Але так легко з ним танцювати! Ноги мене самі носять! Думаю: він зараз скаже, аби я вийшла, — зараз скаже. Підморгнув. Я подумала: знак, що

треба вийти. Виплила надвір, а навколо сади, трави, потік шумить — свобода! Чекала, а дві сльози капали й капали на вишиту блузку.. Обійшла, як злодій, стодолу, до дверей підійшла — ніде нікого... І соромно зробилося! Гримнула кулаком у двері та й побігла — набігла на свого Славка. Він зловив мене серед дороги, а серце, як в пташки, б'ється, і сльози ллються, і сором палить. Кажу: «Бий мене, чоловіче, я того заслужила». А той — цілує. Скільки разів поцілував мене серед дороги — не знає ніхто, ні він, ні я.. І пішли ми.. Повів не до хати, а на сіно. Та й минула ще ціла зима, весна — аж тоді я відчула дар великий. Якийсь гостець ударив у зуб у той момент. Збрехала, що йду до мами — до лікарки пішла. Три рази пробувала тягнути лікарка зуб, а він — здоровий; коренем глибоко вріс у ясна — не дається. Лікарка зміряла мене та й каже: «Ви, жіночко, в поважнім стані. Йдіть додому». Та й вже доньку віддавати буду, але ще й нині кортить глянути, як Дмитро машиною попри мою хату проїде. Він виложив такі тереми, такі паркани поробив, таку браму з дашком, а на брамі вирізьбив двоє сердець, і з кожного серця по одній сльозі капає — одна сльоза його, а друга — моя. Так думаю, але нікому не кажу. Ви не гадайте, що я якась пуста баба, то таке серце. В житті є різні придибашки. Думаєте, що чоловіки до мене клинці не били. Їхала я з одним до Ростова, бляхи на хату діставати, та й думаєте, не чіплявся до мене. Такого в дорозі плів, що я — циганочка, а в циганів вільна кров, а груди файні, а стан.. Але я йому відразу сказала: «Таки так не буде, аби ти мав мене в кишені»... То є люди і людиська... Та нині мене те кришить, що донька не любить, а йде за нелюба. Воно ще не розуміє, ще дурне, але не перепреш. Хлопці молоді йдуть до армії, молоді вертаються і молодих дівчат беруть. Я кажу їй, що то дев'ятнадцять років ще нічого, а її страх збирає, що старою дівкою залишиться. Такий світ! А рік-два поживуть і вже розходяться. А я так боюся тих розлук! А ще як є діти, то чисте вмирання..

— А яка та ваша Зореслава?

— Точна копія мене й чоловіка, — і вона заспівала.

Таке личко, як калина, брови, як шнурочки,
Очка чорні, ще чорніші темненької ночки..

Фольклористи паспортизують кожний народно-поетичний твір. Треба зазначити вік носія фольклору, місце народження, де, коли, в яких умовах і від кого записано. Я й просив Олену назвати своє прізвище, ім'я й по батькові.

— Нічого про себе не скажу, — почув у відповідь. — Знаю я вас, кореспондентів. Напишете, від себе додасте, та й будуть люди мене в зубах носити. Може би й сказала, якби не розповідала про любов свою, а тепер — ану вбийте — слова не скажу.

Подякувала за нічліг, попрощалася і пішла в білі сніги. Я дивився вслід, аж очі заболіли, і хмари над селом постали, як посивіле чорне волосся. Вони вже не сіяли сніг, а кудись летіли.

Моя добра газдиня, повернувшись із медпункту сказала, що ця жінка десь з-за Ланчина. Я часто їжджу тими дорогами, ходжу селами, але її ніколи-ніколи не зустрічав. А хочеться. Минуло багато часу, а записи мої ще без паспорта...

1978

БЕРЕЗІЛЬ

Він продавав яблука на ринку.

— Лісникуєте? — запитав я, оцінивши очима його круглий кашкет і кітель, що був під куфайкою.

— Вже пенсії дочекався, — всміхнувся він. — Купуйте «йони»!

— Ви називаєте їх «джонатанами» чи «йонами»? — запитав я, обмацуючи пальцями червоне, як писанка, яблуко.

— І так, і так, — сказав блідий лісник, — їх у нас не було. Я, коли вертався з війни, привіз ножики і нащепив кілька дичок, а нині півсела «йонів». До нових можуть лежати.

— Та правда, — сказав я, висипаючи куплені яблука в портфель. — Ви були на війні?

Він сховав уторгованого карбованця в гаманець і очима трібував мене:

— Ви що, коштура мені загинаєте?

— Чого?.. — здивувався я. — Просто цікаво знати, що найстрашніше бачила людина на війні... що запам'яталося.

Він пильно прицілився ясними очима, чи бува не кепкую з нього, але я щиро питав.

— Все страшне на війні. І смішне, і страшне, бо то люди воюють, а людина всюди людина.

— Ну найстрашніша година чи хвилина була?

До нашої розмови дослухалася молода жінка, яка з горами стояла.

— Була й хвилина страшна... — розважливо сказав чоловік. Обличчя його зосередилося, чоло зморщилося, і він зціпив губи, ніби збирав сили для того, щоби народити щось дуже важливе.

— Була така хвилина, — струснув нарешті сивою головою. — Сапером тоді служив я. Німці залізничний вокзал розбомбили, а нас кинули рятувати ранених. Прибуваємо туди, а з вокзалу zostалися лише стіни, а між стінами гори цегли й гори людських тіл. Сонце! Горить усе! Стогін, крики, одним словом, жах! Я біжу по цеглі й чую за стіною дитячий плач. Мене, ніби ножем по серцю. Кидаюся туди — жінка вбита. А за три кроки від неї п'ятирічна дівчинка мацає руками стіну й плаче: «Засвіти, сонечко, засвіти... Засвіти, сонечко, засвіти, щоби я мамку свою побачила»... Від вибухової хвилі осліпла й не розуміє того. А сонце над нею так сяє, так гріє, так світить, аж душу пече...

І більше він не міг нічого сказати... Сльози здушили старого...

— Цей би вам чоловік ще й не таке розповів. Він цілий вік по війнах та по лісах, — сказала молода газдиня.

— Ви, певне, казки й пісні знаєте?

— Йо-йо, куме, розкажіть їм, як Вітерниця до старого Тимцюрака приходила... — Старий на її слова махнув рукою, і вона повернула голову знову до мене. — Та я вам скажу, що тут торг, а не вечорниці. От якби ви не полінувалися приїхати до наших Орлівців, то би-сьє добре попаслися.

— А до кого приїжджати?

— Куме, та скажіть...

Кум посміхнувся.

— Та кажи, кумо, сама.

— Питайте Соколина Івана, сина Михайла. Але купіть за це в мене горіхів.

І жінка всипала в мій портфель кілограм дзвінких, як камінці, волоських горіхів.

Дуже довго збирався я до Соколина. Аж березневої днини автобус довів мене до гір і за кілька кілометрів від Орлівців випустив на роздоріжжі під лісом. В місті снігу не було ні жмені, а тут білили і верхи, і толічки, але поки я доліз болотами до села, визирнуло сонце й запалило снігове простирадло над річкою, а воно швидко зайнялося, й через півгодинки біла гора за річкою почорніла. Як вивернений наверх вовною кожух, чорнів горою ліс-сигла*.

Я сподівався хоч кілька кілометрів під'їхати попутною машиною, але ранній весні хотілося, щоби я міряв ногами рідку жовту кашу. Нарешті доплився до крайніх хат, і тут трапилася стара жінка, що йшла до «кооперативи» (так називала сільмаг).

— Куди ж ви так бредете? — запитала вона.

— До Соколина Івана.

— До котрого Соколина?

— До лісника...

— До Опришкового! — нарешті здогадалася. — То ми так по-вуличному його називаємо. То ви його родина, так?

— Ні, я хочу про старовину з ним поговорити.

— Про старовину? Та тепер якась мода пішла на старе. Моя внука прибігла зі школи і каже: «Бабо, співайте, бо вчителька сказала принести цілий зошит співанок і приповідок». То я їй співала, співала, а потім відправила до Соколина. Він такий прахтиконт у нас, що як летів у літаку, то слідив по росі пструга, який через отой верх ішов від ріки до ріки. То не може бути правда, аби риба так могла, але він у нас такий — не то щоби брехач, але такий балагура-небиличник. Він знає, як яка птаха щибече. Мову їх знає і нашими словами вміє переповісти. От є у нас овак жовтий, такий, що гніздо робить собі, як колиску, з двома дірками. Він дуже черешні їсть. То Соколин підслухав, що овачка самцеві співає: «Який ти невковирний! Який ти невковирний!» А самець має золоте пір'я і відповідає: «Не твоє діло! Не твоє діло!»

* Сигла — листяно-хвойний ліс.

— То, напевне, іволги — колискові так перемовляються. Він ще каже: «Дай олію, дай олію, олію, олію!» або «Матію, дай олію... я ще не обідав! Не обідав!»

— Або я знаю! То Соколин знає, бо він у лісі, а ви книжки читаєте і знаєте... В нас кажуть, що то овак. Він співає, коли вже досить листя на чубках дерев.

Надійшли дві жінки, й моя супутниця перепинила їх:

— А чи є дома Опришків? Чи не поїхав де?

— Та ви хіба не знаєте, що йому операцію зробили?

— Як?

— Та мав від війни кулю між ребрами, та й гноїтися почало. Вчора зателефонували доньці, аби їхала, бо щось зле з ним.

— Та так довго кулю носив?

— Так довго... — мовили одночасно дві жінки й пішли своєю дорогою.

— Видите, як воно є? — сказала моя супутниця. — Він у місті, а ви з міста до нього. Пусто-сте їхали. Але коби він хоч жив.

Величезна темна хмара тим часом вилізла із-за гори, звівся вітер, і з неба посипався, як біле листя з дерева, лапатий сніг. Падали за лапатим снігом великі, холодні, мокрі грудки — ліпили в обличчя, і ми обое з жінкою вмить побілили, як лебеді. І світ став темним, та раптово розвиднився, і знову воскресло сине небо і з нього вибризнуло сонце. Того дня три рази висрібнював сніг гору за рікою, і смереки, і дахи, і три рази вмирало біле від сонця, і бігли потічки канавами, а розмокла, як чир, дорога блищала і, коли сяяло сонце, ставала голубою. Кожна калюжа напивалася неба, кожен струмок, кожна криничка.

Я йшов через це село до сусіднього, в якому був заводський профілакторій, — думав там заночувати. Щоб не брести болотами, ступив на стежку, яка йшла через гору — в такий спосіб вирішив скоротити собі дорогу. Стежка спершу вилася толічками. Вже мав прибути з міста автобус, бо вслід за мною поспішали дві жінки: старша несла клунок під пахвою, а молодша, міська, тягла дві сумки — в них були ратиці, пів свинської голови і ще якісь покупки. Думав запитати, як перебратися за ріку, але вчув, що старша жінка схлипує.

— Як ми впораємося обидві? Треба закликати Параску, і Марія, може, прийде...

І знову пішов густий-густий сніг. Хлопці на вигоні грали в м'яч і гвалтували на сто голосів, а дівчинка вилізла на вільховий куц і гойдалася. «Засвіти, засвіти, сонечко!» — співала мала, незважаючи на сніг, що ліпив і сліпив очі.

— Мартусю! — покликала дівчинку старша жінка.

— Засвіти, засвіти, сонечко! — не чула матиного голосу.

— Не клич її, — сказала молодша. — Нащо їй знати?.. То дитина. — Жінки обігнали мене, і Мартуся сама побачила маму. Зіскочила з куца, вхопила вільхову гілку і з нею побігла — побігла — побігла.

А жінки вже входили на подвір'я! Гуси попіднімали голови й закричали — закричали — закричали... А сніг йшов, йшов, йшов... Раптом жінки заголосили. І гуси заголосили. Зі стайні вийшов чоловік, що гній викидав, і затупцював на подвір'ї з гральми у руці.

— Нема вже нашого вуйка! — сказала молодша.

А гуси далі гелготали. Дівчинка боялася гусака і вільховою гілкою біла по землі, аби гуси втікали геть. А гуси ще голосніше кричали! Від студеного березневого снігу раптово посивіла весняна земля. Я подивився на Соколинове подвір'я: нова різьблена хата, стайня з стодолою, чистий паркан і чистий сад, і подвір'я чисте, і все світилося чистотою. А ото йдуть до хати дочка його, зять, племінниця і маленька онучка, яка біла землю, аби гуси втікали, а гуси кричать і досі...

— Засвіти, засвіти, сонечко! — крикнув хтось з малих футболістів, і лункий крик гостро упав на серце.

Раптом на стовпі біля лісництва засвітилася електрична лампа (хтось увімкнув на підстанції струм). Вона спалахнула, як кульова блискавка, й вибухнула — своє відсвітила вже.

Березневий сніг падав далі...

І вмирав...

1977

СОЛДАТКА

Хочуть зносити малий будинок, у якому мешкають три сім'ї. Точніше дві... У третій квартирі, що дивиться вікнами в сад, вікує Софія Іванівна Черета. Вона тут не нинішня... Ще до війни залізничник-машиніст хотів мати «чесну жінку» й при-

віз собі молоду дівчину з-за Коломиї. Софія була тоді як півонія-ружа! Вона хотіла взяти з собою до міста рідне село, ліси, гори, Прут-ріку, бо ні тата, ні мами вже не мала... Село скоро забуло про неї, а вона про нього не забувала ніколи-ніколи; сільські пісні часто бринять у міській квартирі.

Є кому слухати Софіїн спів! Квартиранти через її хату проходять, як через вокзал — все нежонатих бере, то студентів, то журналістів, то робітників; тепер має такого, що ні карбованця не платить, бо родич далекий. Богдан працює шофером, та сам перейменувався на Борю. Боря то Боря, якби менше пив, то не знала би й Софія-вуйна лиха-горя, а так переживає більше, як за рідну дитину, аби десь щось не сталося з ним. Світ тепер страшний! Уб'ють, задушать чи повісять, або зникне, як катран з плота — не знайдеш. Хай би женився вже, але старого хлопця оженити, як старого коня продати...

Який не є той Боря, але Софію Іванівну шанує, хоч при ній цього не показує. Я це зрозумів, коли їхали ми з ним з гір: він віз гравій, а я попросився в кабінку, повертаючись зі своїх мандрів. У машині ми й розговорилися, і почув я про солдатку.

І ось я запрошений Борею—Богданом, але я непроханий для Софії Череди. Боря вже приїхав з роботи, і Софія Іванівна метушиться, рихтує вечерю, випитує все в свого квартиранта.

— То щось буде за пісні, чи як там? — впоминається від мене могорича Боря.

Софія Іванівна збештала Борю, але він зацокав, зашумів і заспокоївся тільки тоді, коли я витяг з портфеля пляшку.

— Та я хотів знати ваше серце, — сказав Боря. — Я маю і свою горілку. Несіть, Софіє Іванівно.

Але жінка образилася.

— Богдане, Богдане, коли ж ти будеш якийсь статок мати? Коли ти перестанеш людям до очей скакати? Та в мене нині дорогий гість, велике зерно пшениці!

Від чарки горілки вона сп'янула, на все обличчя розрісся хворобливий рум'янець, очі заблищали, а з-під шалінової хустини вилізло пасмо злегка посивілого волосся. Вона рукою запхала назад під хустку те волосся й нервово замахала руками:

— Я вам і Василеві співанки буду співати! Він дуже файний голос мав і дуже файний був! Орел! Сокіл!

Вона зняла зі стіни портрет високочолого чоловіка з маленькими вусятками під носом, стерла рукою пил, дмухнула, хоч я не знав, де і звідки міг узятися той пил, коли в обох кімнатах аж блищало все чистотою. На портреті був її чоловік.

— Їде мій Василько, дасть сигнал на мості, а я вже варю, бо через дві години буде у хаті, — вона нервово заходила навколо стола. — В балію наллю води, мию йому плечі, голову, руки... Я так любила свого Василька... Страшно любила!

— І що з ним сталося? — запитав я.

— Покинув! — сказав Боря.

— Не, Богданку не кажи так. Він би мене не лишив, якби не війна. Але я аж за Берліном була... Ви не знаєте, що навесні сорок четвертого до нашого міста танки прорвалися. Одного німці підбили. Танкісти забігли до нас, і я їх до пивниці сховала. Німці за ними світ перерили, але не знайшли. Я їх переховувала від весни до жнив. А в жнива німців з міста вигнали, танкісти вийшли, але мені довелося йти в контррозвідку свідчити, що то дійсно чесні хлопці. Я розказувала там, як танк горів, як хлопці до нас забігли, як німці шукали — все по правді розповіла. Хлопці мене цілували й говорили: «Оце наша мати-рятівничка!». А я ще була дуже молода, встидалася. А через пару днів викликали мене знову. Я подумала: арештувати прийшли, і цілувала свої пороги; один поріг, другий... — показувала тепер пальцем на пороги. — А офіцер говорив: «Ти, Софіє, справжня радянська людина! Ти врятувала життя танкістам! Батьківщині потрібні такі патріоти, як ти. Дітей у тебе нема. Підеш на фронт медсестрою?...»

Кажу: «У мене чоловік, як дитина». — «Чоловік — залізничник. Він тут потрібний», — говорив офіцер. А я була не сама. Сестра чоловікова теж стояла зі мною, бо вони вже до нас довір'я мали — танкістів переховали. Думаю: куди всі, туди і я. Повели на комісію. Всі лікарі нас дивилися. Сестру чоловікову відпустили, а мене взяли за медсестру, а зробили телеграфісткою. Так я дійшла аж до Берліна. Під Берліном пам'ятаю, капітан Вівчар і лейтенант Шибаєв прибігли, підхопили мене на руки, підкинули, крикнули: «Перемога!» — й почали стріляти з пістолетів. Я вихопила свій пістолет (що пан собі — мавпа собі!), стріляю і кричу «Перемога!» А тоді сідаю за апарат і передаю: «Наша перемога! Наша перемога! Наша перемога!». По війні приїхала додому. Мій Василько втішився. Спочатку

добре було, але стала сестра брата під'юджувати: «То — солдатка. Всі солдати її там мали. Таких називають полковими похідними жінками...» Таке торочила, бруд на мене лила, мерзила та й змерзлася я Василькові — став холодний до мене, і покинув. Лишив мені хату, свої співанки і два ребра зломлених. Коли дощ, я підперізуюся хусткою — болять, а коли файна погода, то не болять. Нині не боліли, бо файний день був, і я маю файних гостей! Ну, п'ємо за наше здоров'я. Най буде нашим ворогам зле, а нам добре! — І вона випила келишок горілки, скривилася, хліб понюхала. — От якби ви допомогли мені дістати направлення в солеві копальні на Закарпаття! Кажуть, що там задуху виліковують. Якась підземна лікарня є у копальнях. Таке мій чоловік розповідав.

— Ви з ним зустрічаєтесь? — запитав я.

— Та ні. Коли в лікарні лежала-м, то сказала: «Дайте телеграму, аби Василько приїхав». Думала, що буду вмирати. Він приїхав, а я встала. Плавав, коли побачив, що його портрет на стіні маю. Каже: «Віддай мені портрет!». А я відповіла по-старому: «Пане Череди, сестра вам наговорила на мене! Я трималася на війні, як порядна жінка». Я йому ще розповіла, як нас після карантину завезли на машинах під гори. В горах йшли бої, і під горами багато війська стояло. Та й ще збилися докупи ті, що з німцями втікали, але не мали куди далі втікати, бо дороги всі були перетяті радянськими військами. Якби ви виділи, які нещасні ті люди, що втрачають Україну! Вони як голодні миші були... Приїхав туди офіцер, вийшов з машини та й промовляв до них: «Люди! Вертайтеся додому! Наша перемога!» Але йому не хотіли вірити, бо знали, що тих, які при німцях посади займали, не помилують. Коли прийшли німці, в 1941 році, за містом розкопали ями з трупами закатованих і розстріляних. І в тюрмі було повно трупів, животи порозпорювані, дротом руки поскручувані. То еНкаВеДе таке робило. А прийшли німці, то ще більше порозстрілювали. І наших, і жидів. Тепер німці тікали. З німцями дехто з наших утівав. А одна жінка сиділа з дітьми на возі. Найменшенький хлопчик був біленький і кучерявий, як баранчик. Він може з рік мав, а може й більше. Жінка схопилася, мов з гарячки, взяла того хлопчика за ніжки і з криком «Смерть фашистам!» вдарила головою до телефонічного стовпа... З носика, з ротика, з вух пішла кров; голівку, рученьки дитина опустила... Ми всі замертвіли...

Але танки йшли... колона танків... А хлопчик з дівчинкою подумали, що і їх таке чекає, як і маленького братчика, та й кинулися втікати від мами, побігли напереріз колоні. Танкісти не сподівалися, що діти вискочать... Танк загальмував... Якби ви бачили те страхіття! Звідкись солдат з'явився. Підійшов до жінки з мертвим хлопчиком на руках і сказав: — «Ага, красавица, ти втікала за довгим носом!»... А її вже взяли під варту, як таке зробила. Тоді солдат, ніби п'яний, пішов по другу дитину, поскладав дітей коло її ніг, зняв гвинтівку, примкнув багнет і сказав: «Що ти наробила, падлюко?» І дав їй п'ять багнетів у груди, а собі вистрелив у голову... То був її чоловік... Аби я так дихала — правду кажу...» — закінчила фронтовичка свою розповідь.

1973

НЕБЕСНИЙ КАМІНЬ

Максим Жиляк кульгаючи ходив по хаті. Була голова його біла, як копиця лісового сіна під інеєм, слова його важко падали в густу хатню тишу:

— Восени сімнадцятого чи вісімнадцятого ми з-над Дністра були ваковані до Буковська. То — чужина. Я там пас худобу. Було зимно, я грівся коло вогню, а малі бахурі назбирали куль, у ватру насипали... У мене лице стало, як у корови, а ноги геть побило! Мені робив операцію військовий лікар, а я сказано кричав: «Маю гроші під ліжком закопані! Я вам принесу — лише пустіть!» А мене на столі сильно тримали й виймали кулі з тіла. Я порвав бинти, лікаря схопив за руки, й одна куля лишилася мені на пам'ятку в нозі. Я носив її чотирнадцять років, аж гуля-говша вилізла, як горня. Відвезли мене до лікаря, а він сказав, що треба ногу втяти. А я взяв ногу під паху та й утік з лікарні додому. Я її на оздусі носив чотири роки — ні мами, ні тата, ні сестри, ні брата; хата чорна, земля чорна, сорочка чорна — приходив мені кінець. Я женився за порадою, як пани по газетах, — надибав мені сусід молодицю в Селищах — тепер того села лісового вже нема, переселили по війні, бо там партизани переховувалися. Казав: «Роб — Марія, а яка душа — не знаю». А я подумав: «Як ввійде до мене, привітається,

то буду бачити, яка спереду, а коли скаже: «Будьте здорові!» — побачу, яка ззаду». Я ногу на палиці ніс, а люди схопили молодицю попід руки й казали: «Ми вам її не дамо!» І піп жінку муштрував: «Ти за біду йдеш, і на біду йдеш». А Марія нікого не послухала. Та й жили ми в братовій хаті, тримали кози в піддашню. А тридцять четвертого року була тверда зима, жінка взяла у відро вогню та й пішла гріти кози... Згоріли і кози, і хата. А брат мій донині каже, що я йому хату навмисне спалив. Приїхав до села лікар-поляк та й сказали йому, що страшна біда на мене впала, закарало мене. Прийшов, подивився. «Хто тобі казав ногу втяти?» — «Лікар». — «Хай собі язика утне! Сіль і мило! Кулак солі на відро води і тримати в тім ногу годину!» І я так врятувався. Дав йому за пораду п'ять золотих, бо більше не мав...

Жиляк бере горня, іде до відра, але звідти вилітає глухий дзвін. Хапаю порожнє відро, але старий наказує:

— Давайте сюди відро!

— Я принесу.

— Е не! У мене відро само бігає по воду. Виходимо надвір. Хата Жилякова на горбі, а джерело під горбом. Не джерело, не нора, а ціле вікно-безодня, з якої вилітає на світ поточище й з шумом біжить, аж реве провалом униз до Дністра. Жиляк чіпляє відро до линви. Воно з високого берега летить по линві до криниці, плюскається об скло води, пірнає у «вікно», а звідти вже повне везеться повільно назад, а Жиляк тільки крутить і крутить корбу. Він весь, як туга жила.

— Ви самі приспособили це? — питаю.

— Невелика штука. Я — бляхар. Роблю дримби золоті, як зуб золотий (дримба — то є найменший музичний інструмент, маленька підкова, але язичок має, як і жінка; міндик називається; без язичка — німа). А треба — зроблю пательню, терку, духівку; я з бідного ложа — бідний стан. Жінка Марія з собою дитину привела, а ще зі мною четверо мала. До тридцять дев'ятого року сиділи ми по чужих хатах, а від тридцять дев'ятого — своя хата, але у війну була вона гірша чужої. Я йшов, як вода по камінню. Тяжкі часи були.

— А де ви працювали? — запитую кульгавого Жиляка.

— Я вже всякі обіди їв, — чую. — Був побережником у пана-вірменина, але я людям служив, а не панові. Я в нього гроші брав, і склав таке правило: «Кричи, гавкай, аби тобі горло

трісло, а не продавай панові свою людину, не топи!» Пан закликав мене до свого покою, дав два набої, аби я стріляв у злодіїв. А я кажу: «Добре, пане, але не ходіть полями вночі, бо можу помилитися». Вночі крадуть панську конюшину, а пан на коні їде. Я скидаю з себе куфайку, з рушниці — бах! А по куфайці буком молочу й кричу: «Тихо!» Пан мав свисток — сигналізує. Я біжу, а він — конем назустріч. «Ти кого вбив?!» — «Вже понесли того! Он повно крові натекло!» Пан вихопив рушницю з моїх рук, зламав цівку: «Ти кого вбив?!» — «Най не крадуть вашу конюшину!» А ранесенько він поліцію викликав. Шандарі чекають на мене, а я сплю та й сміюся. Підняли. А я — хлоп з села, вилупив очі, як сова. Я можу роль грати як сам хочу... Я на сопілку вмію грати. Фабричної не визнаю. Сопілку треба самому робити...

Він не розповідає, а наново переживає минуле і ходить по хаті, тягаючи за собою ногу мов копаницю. Великі долоні опускаються нижче колін. Вони такі широкі, його долоні, що міг би веслувати ними, перепливаючи човном широкий Дністер, що розтискає великою водою круті й високі береги-гори. З його слів та з інтонації розповіді — бадьорої, твердої, мужньої — зримо сприймається минуле, порівнюєш його з днем нинішнім і дивуєшся, як тяжкі біди не розчавили своєю вагою цього чоловіка. Слухаю:

— А коли прийшли німці, то євреїв з нашого села забрали до міста в гетто. А жив над Дністром бідний Йосьо Блех. Він умирав з голоду, і я поніс йому до гетто пляшку молока, сметану й сир, бо хліба сам не мав — голод був. А мене поліціант у груди вдарив, затягнув на команду й замкнув. Другого дня німець в окулярах бив-копав мене, а перекладач кричав: «Ти будеш жидам їсти носити! Підеш у гетто!» Мене випустили побитого, а Йосю повезли в Павелецький ліс, на Кабанку. Падали мертві в яму, і Йося впав. Присипали побитих глиною, а Йося добувся, виліз і по-пластунськи повз у сорочці й кальсонах. Лісами добрався до села. Дали йому старе вбрання. Він у лісі ховався, а вночі приходив до мене. Коли сам собі корову видноїть — молока нап'ється, коли яйця покладу йому на загату, коли корж, коли квасоль варених. Так він ховався до літа. А в літі поліція німецька його вислідила. Мучили-катували, аби признався, хто йому їсти давав, а він мене не видав.

А по війні я переселився в Миколаївську область. Та то камінь мохом обростає на місці! А я пішов світами, як плескатий камінь по воді... Був п'ять років над Чорним морем, але вода мені там не смакувала; ніде на світі нема такої холодної води, як отут, під моїм подвір'ям! Я міг і в центрі побудуватися — тепер плани дають, а я через те джерело жию собі скраю села. Хто йде — не минає, до мене повертає, хоч люди мої руки більше люблять, ніж мене...

Була осінь пізня, але тепла. Жилияк розповідав про наймолодшого сина — електрика і художника. Показував плакетки різними способами різьблені, викладувані. На одній з них — дикий цап, що в горло оленеві роги застромив над обривом. Я питав старого, що то за алегорія.

— Син жінку мав, але вона його покинула, коли її хлопець з війська вернувся. Не любила мого сина; сам тепер. Я питав старого Жилияка, коли він народився, але старий не признався.

— Я хоть і шкандибаю, але буду довго жити, — всміхнувся один-єдиний раз за весь день.

— Німців і мадярів прогнала радянська армія. Наші хлопці повтікали в Чорний ліс. А коли курінного Андрусика вбили, троє ховалися тут. Викопали криївку коло джерела, до якого мое відро бігає. І хтось їх видав облавникам. Оточили: «Здавайтесь, бандьори!» А вони під землею заспівали «Ще не вмерла Україна», і порозривалися гранатами. А начальник МВД казав, що я їм їсти носив... Хотіли забрати мене на Сибір. Я — невмирущий. Я буду довго жити.

— Звідки знаєте?

— Мене на полі мав камінь убити.

— Який камінь?

— Небесний! Ми пасли худобу, а то в небі засвітилося і над головами тріснуло, як бомба (думали: нова війна). Один камінь яму вибив.

— І де той камінь?

— Та лежав на межі. А потім трактори глибше орали та й приорали. А ще хтось казав, що викинули на дорогу та й його перемолола така дробарка, що камінь меле. Якби-то золото — люди пошанували би.

— А коли впав? — хвилювався я, не сумніваючись, що був то метеорит.

— Двадцять восьмого року.

Я ходив по полю шукав метеорита, але не знайшов. Мені інколи здається, що він виореться колись, але ніхто не здогадається, що то зоряний камінь і що його треба пошанувати. Так і не відкриті носії усної народної поезії живуть собі й умирають невідомими. Добре, що я знаю Максима Жилияка. Я ще приїду його записувати. Він невмирущий.

1978

ВІНКИ

Дерева голі.. І така ж гола душа моя.. І нема ніде жодного зеленого листочка, лише іржа під ногами, а я йду по іржі й чую змовницький шепіт мертвого листа.

І так тяжко, що здається, кров іржава тече в моїх жилах і спопеляє душу, а душа стогне, і рятунку ніякого не знає вона.

— Боже, не муч її, болючу!

Білий лебідь кричить серед ночі на ставку з розпуки. — Може, страшно йому, що така чорненна ніч окутала світ, і не хоче чи не може його зігріти. Студінь осіння. Студінь...

А колись було літо. Цвіли трави, і молода дівчина із Слобжанщини викликала мене з кам'яного муру на залізничний насип плести вінки з дикої конюшини. Вигуділи там високі трави, цвіли, а мільйонному містові було байдуже до нас молодих, до наших думок і задумів, до нашої Країни Поезії.

— Ти вмієш плести вінок? — питала веснянкувата дівчина на високому насипі, з якого зірвали залізничне полотно, й він зацвів травами.

— Вмію, — казав я. — На пасовиську дівчата навчили. — І приплівав свою згадку до червоних головок конюшини, і дівчина плела-виплітала, сміялася й цвіла у траві, як справжня квітка, клала собі на голову вінок з білої конюшини, а мені — з червоної. Та й сиділи ми у вінках — юні Данте й Беатріче, а над нами стояли хмари-молоди, а сонце хотіло накинути на них золоті ризи, та не могло.

— Поцілуй мене...

І сонце із золотого решета сипало золотий сміх на голови, на серця й на душі.

Я зніжковів...

— Назви мене гарно, — просила вона.

— Тумана, — утворив ім'я з туману, бо на душі зробилося затишно й туманно.

— Ти не любиш мене, — сказала Беатріче.

Я хотів признатися: «Правду кажеш» — та й не зміг... Захлинувся згадками. Почав розповідати про її землячку, яка була на війні й гарну пісню створила. Вона могла бути нам за матір. Народилася над Дінцем, а мешкала в білому місті на Підгір'ї. Тумана заплакала...

Через рік ми хоронили ту жінку. Я з хлопцями ніс важку-преважку домовину, гнувся під її вагою, бо хлопці були нижчими ростом, і труна з тілом лягла на моє плече.

Дівчина була всього-на-всього землячкою небіжки-фронтівички, яка дійшла у війну від Волги до Югославії, а після війни писала книжки, і пісню написала... Була така, щоби й Чорногору зрушила з місця! Вона кохала столичного письменника-партизана, відомій майстрині замовила його портрет. Майстриня випалила зображення її коханого на яворовій дошці. Портрет стояв у фронтівички на столі. Та серця киянина фронтівичка привернути не змогла... Не знайшла зілля-привороту... Не росло воно в міській квартирі... Не цвіло на балконі... Не пахло... Згодом спалила той портрет! І згоріла сама, бо палила рана, — на фронті осколок знайшов її.

Я поважав ту жінку-фронтівичку. І дівчину поважав. Та дівчина, мабуть жінка вже, мешкає у великому місті, над яким не ходять хмари-молоди, а стоїть смог, і мова чужа, і люди там не розуміють українського слова «кохання».

Чого я думаю про обидвох цієї тяжкої осінньої ночі, коли інших кохало моє серце, інші могли напитися з мого серця ніжності й ласки? Обидві були на правому березі Дністра — одна з гір, а друга — з поля. А решта всі стояли, мов над сухою криницею та й думали, що скупе серце маю...

Хай думають, що думають!

А в цю осінню ніч такого самотнього, як я, немає на цілому світі.

Хоч би хтось засміявся! Спить усе. Всі сплять. Лишень лебідь кричить. Невже він боїться осені? Чого йому боятися, білому лебедеві! Кого?

Я ж думаю про того письменника... Про його портрет, випалений на дереві й спалений на вогні. Письменник якось загадково й раптово згорів. А його слава ходить по Європі та й повертається через моє місто, аби постояти на могилі жінки-фронтівички, а тоді йде до Києва поплакати на його могилі... Її знають, як Ольгу Стрілець, а його — як Василя Земляка...

Я хотів пісню створити про них, про той час, а співанка не хоче вилетіти з мого серця... Не треба... Бо не кожне слово лягає на музику... А особливо, коли та музика ганебних сімдесятих років двадцятого століття. Вони повмирили в ті літа...

1976—1977

ЦИРКАЧ

Холодно, непривітно, мряка їсть сніг-серен, а попід дерева сніг ще такий, як олово. Гора за рікою ледь біліє, а смерекові ліси аж чорні. В містечку набилося в автобус повно всякого люду. Гомоніли. А біля мене дрімив старий робітник родом з Терехова. Нам ще з п'ять кілометрів треба чесати через ліс, тому я тримався його. Був він не старий ще, та обличчя мав — ніби яблуко печене.

Зійшли з автобуса, а від сільмагу назустріч придибав квадратний чоловічок з коштуриком. Чорний кожух розщепив, шарф на шиї розмотався, шапка ледве трималася на високопідстриженій, ще й підголеній від карка, голові, а очі примружені, їдкі.

— Аби-сте прожили сто п'ять років! — віншував цей квадратний чоловічок мого супутника.

— Я коби до пенсії дожив. Не маю стажу та й мушу ще й тепер робити.

— Ей, пане Дирбавко, треба хоть десять років пенсію брати.

Мій чорний, як мурин, супутник, якого названо паном Дирбавкою, відповів:

— Ого! Де я годен? Мій вік молочений... Тепер в одну руку пенсію дають, а в другу — свічку.

— Треба менше горілки пити, а більше бульби їсти з квасним молоком.

— Або я п'ю? Трохи прожив, трохи проспав та й вік пропав.

— Та так-так. Колись і зима була довша, — аж тепер доходить до мене, що квадратний чоловічок шиє кожухи з мого супутника — пана Дирбавки. Хочеться йому почесати язика. А пан Дирбавка сприймає все всерйоз і мудрує:

— Бо колись весни чекав у хаті, а тепер — у роз'їздах, у роботах. Радіо заграло, куфайку — на плечі, шапку в руку, махнув рукою та й пішов на годину, бо автобус чекає. Тепер короткі, як зима, так і літо. Але:

Все гуцулам — байка!
 Бо гуцула добре гріє
 Совіцька куфайка.

Ми обидва повернули вправо, а квадратний чоловічок лишився на роздоріжжі. Зразу ж за крайніми хатами починалася сторожка діброва, з якої дихнуло святом. Під високими дубами росли й смереки. Важкий сніг повгинав до землі гілля, і не думав утікати з лісу аж до весни. Я розпитував Дирбавку про його односельців. Він уважно мотав усе на чорний, ніби втомлений, ус, виважував кожне слово, аж нарешті заговорив:

— Та вам треба було з отим Цибухом лишитися. Його би два адвокати не переговорили. А більше не міркую в нас прибагливого чоловіка. Може, якби то чоловік не робив у місті, а в селі, то більше знав би. А місто інакше кметя шліфує.

Я оглянувся, змірявши очима відстань, яку ми відміряли від роздоріжжя. «Ей, — подумав, — вертатися доведеться все одно сюди. Можливо, ще й побалакаю з Цибухом».

А Дирбавка розповідав:

— Цибух буде довго жити. Він собі нічим голови не сушив. Де весілля, там Антось, де похорон — там теж Антось. Прибагливий був. Бувало, лежить мертвий на катафельку, а в сінях — гуки, крики, сміхи. Він навчить якогось «воза» або «поїзда», або «дупака».

— Якого «поїзда»? — зацікавила мене гра. Вона мала би народитися десь тоді, коли в ці гори прокладали вузькоколіїку.

— Та так: один легінь стає спереду, другий — ззаду, третій руками ловиться першому за шию, а ноги зав'язують за голову другому; тоді два стають по боках, б'ють верхнього й кажуть,

що поїзд їде. А самі знаєте, як той ногами-руками перебирає, коли його зверху молотять?..

— А ще що видумував?

— То треба з ним говорити! Він — витівник, але вже до роботи тяжкої — нездалий. Цілий вік — то в сільраді на телефоні сидів, то пошту носив, то тепер до сторожівки вернувся. А раз зі своїм сусідом, думаєте, не зробив збитки!

— Та які?

— Хе! Які? Сміх з чоловіка зробив! Правда, той того вартує — захланний дуже, хабарний... Він би з-під гадюки яйце вкрав. Ну та й що? Пішов Микитюк до брата. А сторож спостеріг. Узяв паперову торбу з-під суперфосфату, кинув у торбу дві камінні плити й чекає. Микитюк вертається від брата, а Цибух каже: «Добрий вечір». «Що, сусідо, вартуєш?» — питає Микитюк. «Та маю біду». — «Яку біду?» — «Привезли з бази голландського сиру, а до середини не поносили, бо закрито, та й мушу пильнувати, аби хтось не вкрав». А в Микитюка в очах уже чортики заграли: «Та я би сам пішов украсти. А який то сир?» — «Та який? — каже, — звичайні круглі будзи з сирзаводу, покриті парафіном». — «Ой, — облизався Микитюк, — я такий сир дуже люблю». Цибух говорить: «То я тобі, як доброму сусідові, два будзи дам, а сам скажу, що пси вкрали. Лишень дивися — не признайся нікому, бо мені — тюрма!» — «Та ти що? Та за кого ти мене маєш?!» Цибух ще завдав Микитюкові на плечі мішок, і той поніс каміння додому. А то два кілометри дороги!

Дирбавка нефайно засміявся — беззубий.

— А ще було таке. Один фраер ціле село будоражив — гуляв, пив, бився. Молодого хлопця навіть ножиком дюгнув. Яюсь у неділю Цибух стоїть і дивиться: дві молодиці ведуть фраера п'яного, а той завалюється, то на одну, то на другу сторону — не такий п'яний, як удає (якийсь казав: «Дайте краплю горілки, аби від мене смерділо, а дурості маю своєї доста»). А то пішли зливи — на дорозі калабані, болото, воровами вода тече; жінки тримають, аби біда п'яна не впала та й не обтаракалася, а він їх такими пустими словами обзиває, так уже часто мать-перемать згадує, що вуха в'януть. А Цибух біжить наперед, коло цвинтаря скидає з себе штани, блузку, і в самій сорочці під хрестом зносить угору руки, паде на коліна, б'є поклони. Ці трое підійшли й зупинилися... Що там таке? А Цибух через цвинтар іде до них. Господи! Цей п'яний фраер, як

дає ногам знати! А жінки за ним! Болото на головах було — так дерли. А Цибух слідом біг аж під хату. Другого дня по селі шум, що коло каплиці лихе показувалося. Цибух почекав, аби найбільше людей зібралось, а тоді підійшов до фраєра та й сказав:

— Аби ти, Миколо, більше не стругав з себе великого ге-
роя! І горілки не пий, бо вона тобі шкодить!

А цей — така вичінка — питає:

— А то що за розказ?

— Та нема ніякого розказу, лише ти розповідаєш про ли-
хе, а з тебе кури сміються. То я тебе напудив коло цвинтаря.
А той став, ніби хто йому в писок дав...

— ...А тепер Цибух комедії витворяє? — запитав я.

— Тепер ні. Кажуть: кого гадюка кусала, той і глисти боїть-
ся. Пошпортався Цибух. Він мав кума, головою сільради був.
Казав: «Усіх може Антось Цибух перелякати, лишень не мене.
Я фронти перейшов, на цвинтарі спав, під трупами ранений
лежав, і нічого лихішого за людину не видів». Цибух тоді каже
йому: «Куме, заложімся, що я тебе до трьох днів настрашію!» —
«Не настрашієш!» Заклалися. А другої ночі Цибух бере на-
кидку, під накидку ховає палицю, йде будити голову сільради.
А тоді були ще, як то говорять, бандерівці... Цей відкрив дзе-
рі, а Цибух змінив голос і каже: «Руки вгору! Підеш з нами
й поясниш, як ти совітам служиш!» А цей зі страху не дивиться,
що той під накидкою палицю тримає. Вивів Цибух кума на
вулицю та й говорить: «А тепер, кумцю-любцю, йди, спи з жін-
кою, а на завтра рихтуй горівку, бо я тебе напудив-таки силь-
но»... За таке міг Цибуха й до суду заскаржити, але ж то кум!..
Але знаєте, був то поганий жарт. Через три місяці прийшли
якісь, забрали голову сільради й на нині-день... Одні казали,
що то лісові були, а другі, що то енкаведисти перебрані під
партизанів. Там на пам'ятнику є він вибитий, сказати, його
імено є... А Цибух вартує сільмаг і ходить попри пам'ятник.
Каже, що кум йому на совісті, ніби напрозорочив таку смерть...
Відтоді людей не пуджіє. Але він знає такі кавалки, що ніхто не
знає. Природжений до того чоловік. Йому треба було артист-
том бути, десь у цирку. Та коли то в горах цирку нема... А театр
є. Театр на кожному кроці. Скажіть мені, чи довго світ на такій
брехні простоїть, як тепер? Та й то нічого не чути, лишень

Брежнев, і Брежнев, і Брежнев... Дали би йому трохи відпочити. Через «Малу землю» забули про велику..

В засніженому лісі кричала сойка, вистукував дятел, а над дорогою мило цвірінькали синички. Я мовчав.

1980

ПЛЯМИ

У першій декаді квітня 1982 року було так тепло, аж душно. Вчителька Марія Іванівна повела своїх другокласників на перерві до їдальні. В класі залишилася чергова Леся Івасюк. Вона відчинила вікна й дихала на повні груди весняним повітрям. Раптом у вікно влетів голуб. Сизокрилець відважно ходив по партах, по столі, по підлозі. Леся мала з собою обід, вийняла хліб з маслом і сиром, голуб наблизився до неї і став з долоні клювати те, чим учениця його вгощала. Було їм добре — дівчині й голубові.

Раптом двері широко відчинилися, до класу влетів, як вихор, Петро Проць і кинувся ловити голуба. Голуб пурхнув до найближчого зачиненого вікна й так ударився об скло, що з нього полетіло пір'я. Проць метнувся зачиняти вікно. Голуб ударився об двері, об шафу, але порятунку не знаходив. Леся принишкла, бо вона боялася забіяки Проця, який тепер мав бути на обіді в їдальні, але втік сюди, щоб показатися перед класом, який відважний — учительки не послухав!

І тут Петро побачив оберемочки паличок, поперецьязувані гумками. Це вчителька придумала, аби кожен учень виготовив і приніс до школи по тисячі паличок, щоб вони побачили, яка то велика гора — тридцять тисяч паличок, і яка то велика сила колектив. Ті палички в'язочками лежали, як латри дров, на шафі.

Проць вискочив на парту, зняв оберемочок, розв'язав гумку, причепив її до вказівного й середнього пальця, заклав паличку, прицілився, і стріла полетіла в голуба.

— Не треба! — мовила Леся, але Проць спрямував рогатку на неї. Проць тепер чувся при зброї. Він пускав у голуба паличку за паличкою, голуб пурхав по класі, але стріли разили його. І раптом восьмирічний мисливець побачив на парті

кулькову ручку з великим металевим стержнем. Він узяв її, заклав у рогатку прицілився й пустив птахові у голову. Голуб упав на підлогу. Проць кинувся ловити голуба, але той злетів до стелі, й кривава пляма відбилася над столом, за яким сидить учителька.

Раптом у клас влетіли хлопці. Вони, побачивши Проця з рогаткою і паличками, кинулися й собі розв'язувати обере-мочки, з гумок робити таку ж зброю, яку видумав Петро, і скоро вже з усіх кутків летіли в птаха палички-стріли, а голуб, не маючи де сховатися від стрільців, бився об стелю, і кров, що проступала з його голівки, залишала темні плями над головами дітей...

Відчинилися двері, ввійшла до класу вчителька Марія Іванівна, відкрила вікно, випустила надвір пораненого голуба, й, глянувши на стелю, на розкидані по всьому приміщенню палички, запитала:

— Хто це зробив?

Учні мовчали.

Вона викликала до столу всіх: дівчат і хлопців, допитувала, але ніхто не признавався. Вчителька знала, що є в класі той, який усе про всіх знає, який у все втручається; чий голос чує вся школа; який нічого не вдержить за зубами, а вчиться й пише він препогано, та хотіла почути правду не з його вуст. Але всі мовчали. Тоді вчителька підвела з місця Славка Блазнюка.

— Проць стріляв! — сказав він.

— Зараз ми проведемо виховну годину! — сказала Марія Іванівна.

І вона говорила про любов до живої природи, про милосердність і жорстокість, та так, що аж розплакалися деякі учениці. Хлопці мовчали.

Другого дня Проць з друзками завів Славка Блазнюка за школу і сказав:

— Ми будем тебе карати за зраду!

Проць ударив його кулаком у обличчя, а тоді схопив за комірці під горлом і став головою товкти об стіну, примовляючи:

— Мій дід був чекістом, і він з бандерами отак робив!

На це наманулася вчителька Марія Іванівна. Вона кинулася ловити малих розбійників, що розбігалися. Блазнюк був скривавлений, як той голуб, і кривава пляма відбилася на стіні, їй стало так погано, що мало не зомліла, бо Марії Іванівні

недавно розказали, що в приміщенні цієї школи був штаб дивізії військ НКВС, сюди приводили й привозили заарештованих, кидали до підвалів, там катували, і ще тепер по стінах є написи приречених і коричневі криваві плями. Там закатовано її батька... І не знає вона, де прикопали його тіло.

1991

КОПИЛ

Ночував я на Чивчинах. Там не одна полонина, а три: Танасійкова, Мількова, Куракова, тому й полонину називають у множині Чивчини. Жаб'ївські брати: Танасій, Мілько і Курак (так Кирила гуцули називали) — володіли Чивчинами.

Стая була на Мільковій. Мої колеги опівночі хропіли, а для мене хропіння — смерть, не засну. Спустився з другого поверху; від опівночі й до світання ходив під зорями й слухав шум води, що долинав з Добрина, з ізвору. На чорних лісах спав туман або хмарне море. Ми привезли погоду і молодого місяця, що звечора висів над Гомулом, а тепер Гомул або ж Гомуля, — так верх назвала доярка, — дивився на нашу й на румунську сторони, де є унікальне скельне святилище в українському селі Борші.

Гомул — кордон між державами. Звідти приходить на полонину ведмідь хлєптати жентицю. Коли вкраде з полонини худобину, його вб'ють.

Був тут ватаг Клімцьо, що сорок років літував з худобою, і вбив за цей час сорок сім ведмедів.

Але чогось його не називали Климом, а якомсь по-російськи — Клім. Таке ім'я підійшло би Василеві Джумачукові. Він — вівчар. Вдень його отара пливла, як хмара, як вода, а Василь грав. Мене покликкала не тільки мелодія флюяри, але й Гомул, щоб з нього окинути оком наші й румунські недеї. Я не тільки побачив ґруні, як хвилі океану дивовижного, але й почув сумну повість:

— Мене зробив начальник косівського енкаведе. А батьківчар — називав його не дедьом, не лельом, не татом, хоч міг би й назвати маминим чоловіком, — поскаржився Штефановим хлопцям...

Бандерівці прийшли до породіллі третього дня. Покритці йшов тоді двадцять другий рік. Дитині нічого лихого не зробили, а її взяли за руки й за ноги і об побічницю ліжка переламали хребет так само, як колись монголи чинили зі своїми ворогами, ламаючи хребти, поклавши впоперек на спину на хребет коня. Дитину забрали дід і баба, вигодували.

— Батько вмер п'ятнадцять років тому. Він до жінок ходив, але не женився.

Джумачук грав мені на сопілці. А доярки в стаї говорили, що він тільки грає і п'є, а хату має бідненьку, бо на горілку все пускає. Його і сьогодні сварив голова колгоспу.

Там, на Гомулі, ми говорили з цим вівчарем про померлих на полонинах, убитих війнами і блискавками. Він показував, на яких полонинах лежать убиті повстанці. Начальник Косівського енкаведе інформував про них вище начальство. Може й сам не одного відправив на той світ, а цього залишив у Карпатах. П'є копил, який рідного батька не бачив, п'є... А прізвисьце носить мамине.

Не той гуцул, не той гуцул, що огуцулився,
А той гуцул, а той гуцул, що в горах родився, —

співав копил.

30.07.1983

ГРИВА З ГЛУХОГО КУТА

За дев'ять днів до землетрусу, лютневої ночі, Карпатами прокотилася гроза з бурею — блискало, гриміло, цідився дощ, стогнали бори-темеї, танули по верхах сніги, й каламутні потоки вергали каміння зворами, а річки з шумом-буркотом гнали грубі води до Дністра і Дунаю. Після буремної ночі вродився тихий, невинний, ясний ранок, розцвіло небо, засиніли далі, й на нову негоду (на цей раз на запізнiлий сніг) показала Сивуля. Здалеку ця висока снігова гора виглядала мармуровим замком з величезним дахом, що дивовижно блищав на десятки кілометрів і ніби підростав у променях вранішнього сонця.

Коли автобус в'їхав у гори, Сивуля зникла, зате чорні смереки поприступали ближче до шляху й грілися на сонці; на них вицвірінькували метушливі синиці: «Ціцібі, ціцібі, ціцібі! Телегіз! Телегіз! Кидай сани, бери віз, аби-с весну перевіз!» Я осміхнувся, подумавши: «А хто ж мене перевезе через гірську річку, коли така велика вода, а мені треба конче дістатися в Глухий Кут?» Глухим Кутом я називав трое сіл, що тихо сиділи межі двома хребтами гір; третій грунь далеченько на заході зв'язував їх докупи, і через той діл-перевал попри зарослу густим лісом військову дорогу, яку збудували ще в роки Першої світової війни, бігла в долину іншої річки добре втоптана стежка. В самій стопі Глухого Кута є чудовий десятиметровий водоспад. Він особливо гарний тоді, коли тануть сніги або плаче небо зливами, а в зимові морози, з сірих кам'яних брил дивовижною крижаною бородою звисає його величезне й товстелезне соплілля.

Я собі уявляв той водоспад, сподіваючись побачити його ще сьогодні, та поки що я чекав хоч якогось транспорту.

Від автобусної зупинки вивозом униз збіг немолодий чоловік з гуцульськими сорокати́ми бесагами на плечі, у куртці з саморобного сукна, в смушевій шапці-баранці, гумових чоботях, і я кинувся наздоганяти його, щоби розпитати про дорогу до Глухого Кута. Він зупинився на мій оклик, і ми пішли в гори разом. Кам'яниста віднога шляху вивела нас на міст. За мостом під височезною горою дробарка жорнувала каміння, і той неприємний гуркіт перемагав шум річки. За багато років каменярі перемололи величезний кавалок скали і розвезли щебінь на дороги та на будови по близьких і далеких світах.

— Як називається верх? — запитав я супутника, обличчя якого заросло рудуватою щетиною. Він, подумав я, голиться не частіше одного-двох разів на тиждень, і сьогодні не хибувало би для його лица гострої бритви.

— Ви хіба не знаєте? Соколовиця або Соколан, — рівним і чистим голосом відповів одягнений по-старосвіцьки верховинець. Він під курткою мав ще виплетений з олічки сірий светр і такий же шарф. Очі його були, як і в багатьох гірняків цієї округи, і не сірі, і не зелені, а якогось незрозумілого мені кольору з жовтуватими промінчиками в чоловічках.

— Багато скали з'їли, — сказав я.

— Та, прошу вас, то не тачками возити. Щодня сімдесят машин лише з заводу бетонного. А колись тут страшні скали були, а під скалами стояв присілок Зарічанка. Переселили людей звідти. Розповідають, що там всякі дива притраплялися. Приміром, мої тато-небіжчик зимою були на Зарічанці в одного чоловіка в гостях і досиділися з газдами допізна. Та й вже збиралися йти додому. Виходять надвір, а один газда, називався він Петро Яричевський, десь зник. А вони галу-балу та й байдуже, що чоловіка нема. А Яричевському щось затуманило голову і повело в скали. Так водило Соколовицею цілу ніч, а коли закукурикали когути, прийшов до чоловіка інший розум. Спам'ятався. На тверезу голову за своїм слідом ходив подивитися, куди водило його вночі. Очам не повірив, і страх чоловіка зібрав, що він на скали вилазив, на буковий штримпак дряпався. То все той щез би висаджував п'яного туди, аби він упав і вбився. І вже більше Петро Яричевський не пив горілку..

— А ще подібне чули-сте?

— Та чого не? А вас таке цікавить?

— Я би хотів дещо записати.

— Тоді треба файно розповідати. Я здогадуюся, хто ви є. Я читав колись «Гуцульський календар». Там багато такого було надруковано. Позичив я ту книжку одному начальникові і, видите, хоч і вчена людина, але слова не має — не віддав.

— Розкажіть щось, лишень не з книжки...

Тепер нема тих, старих, дідів, що кохалися в давніх історіях. А колись розказували, що татари ішли дорогою понад ріку, а там позасідали на них та й попідрізували смереки. Коли зайшли в ліс, то на алаханів повалили попідрізувані дерева й усіх вибили до ноги.

Я відчув теплий приплив хвилювання.

— І давно то було?

— Та ще коли татари набігали.

Раптом над горою піднявся стовп рудого диму з пилом, і гострий вибух струснув Соколовицею, прокотився над горами, впав у міжгір'я, вдарився об стіну гори, об дерева, за ним роздався другий вибух, третій, четвертий — гора здригалася, стогнала; луна гула, дим стелився по чубках дерев й осідав усе нижче й нижче, і, коли стихли вибухи, запах порошу їдко ліз у ніздрі, що аж хотілося чхати. Якось не пасували ці вибухи

до тієї ідилії, в якій я плавав хвилину тому, і очі мої тепер то оббігали всі верхи, то бачили під ногами велетенське каміння, якого нагорнула вода, й по цьому камінні товклася дорога, що десятки разів пересікала річку або текла собі річищем, щоби допровадити людей до їхніх домівок, і до бурової, яка давала людям газ. Той газ уже закували в металеві труби й направили через гору до більшої артерії по імені «Братерство», що текла за рубіж.

— Ще в нас розповідають про Лісових Дівок. Катерина Сабардючка служила в одного багача та й ішла вдосвіта на полонину. Чує вона: хтось співає у лісі. «Гій! Хто би то так вдосвіта співав?!» Підійшла ще трошки та й здибала Лісову Дівку, що йшла лісом співаючи. Слів співанки не зрозуміла, бо дуже перепудилася. Каже: спереду гейби звичайна кобіта, а ззаду яма і геть усі тельбухи видко. Лісова сказала їй: «Не бійся. Я тобі ніц не зроблю»...

— А вона в що одягається? — запитав я оповідача.

— Лісова? — перепитав. — Ні в що! Гола ходить. Ще чув я від вівчарів, що теж бачили таку дівку на полонині. Вівчарило трое. Двоє поправилися за літо, гарно виглядали, а третій змарнів дуже. Його питають: «Що тобі є? Чи ти не хворий?» Той не хотів признатися, аж як його притисли добре, то сказав, що кохається з Лісовою... Ввечері сказали пастухи: «Заклич її. Він вийшов з колиби, свиснув у палець — Лісова прийшла, була звичайна, як наша дівка, і сказала: «Я буду твоя жінка, але священики, аби мене охрестили». Не хотів пастух брати собі за жінку, і пішла геть плачучи. Скоро зробилося розлучення, і вівчарі зійшли з полонини в село. А вона, саракка, там плакала... До жінок не пристає, а хлопців зводить.

Я спробував все це записати. Оповідач у мікрофон старався говорити літературною мовою, й багато живих деталей з його оповідання випадало.

— Може присядемо... — запропонував я оповідачеві.

— Та хіба на он той гниляк.

Посідали на товстелезну колоду, яку річка принесла з бутина аж сюди, та дівтора висипала з початкової школи і з цікавості обступила нас. Оповідач гнав їх, але не йшли. Врятували цукерки, які мав у портфелі. Але тут з гори зійшла чорнява молодиця й допитувалася, чи я не ветеринар, бо її вівці дістали мотилицю, і їм треба давати якісь порошки. Молодиця

в деталях розповідала про проклятого мотиличного червячка, який губить худобу, і ми обидва збагнули, що це надовго, і пішли далі селом.

— Сядьте на прясло, а я куплю хліба, — сказав мій супутник.

Я сів на вориння, що заступало перелаз, а він пішов до будки і випитувався у молодой крамарки, де саме якомусь Грицькові показався чорт. Крамарку зацікавило, кому того треба, і аж перебасаличилася через віконце будки, та мене під горбком не побачила. Тепер ми обидва сиділи на сонечку, і ніхто нам не заважав, як і колись давним-давно не заважав ніхто тут спати Грицькові Лесюкові. Але опівночі через рукав бунди Грицько побачив над собою дідька. Він був такий, як цапок! І роги були загнуті, як у цапка, і лапкою шкребтав по бунді-кептарі, а Грицьк спересердя заляв йому: «То ти тут, шляк би тебе трафив!» Дідько засміявся та й утік. а коли Грицько проспався, то не було ні бунди, ні нового капелюха.

— І чого той дідько тут людей обкрадає? — сміючись, запитав я.

— А видите? — показав він пальцем на город.

Город до половини був скопаний, а посередині сірів обліг.

— А то чого город не докопують?

— Та колись давно дівка з сусіднього села у багачів служила, та й дитину задушила. Як її вже арештували, то сказала на слідстві, що дитина лише два рази квікнула — не мучилась довго, і вона показала поліцаям, де закопала... Батько мій тут загородив був кошару і ночував з вівцями, то серед ночі теж показувався йому дідько: гострі роги то виростуть угору, як у слимака, то потануть знову в голову; а дід не хотів іти ночувати — боявся. А мої предки, то не якісь там стахопуди. Я не з пустого роду. Мій предок Петро Грива ходив у опришки. Він мав над собою ватажка Довбуша. А одного разу пішов з іншим провідником у Делятин до буржуя. Кажуть тому буржуєві: «Давай гроші». А буржуй сказав, що нема. Тоді мій предок Петро Грива побачив великий ковбан, та й зі злості зарубав топірцем — ковбан розколовся і насипалося з нього повно грошей. Провідник сказав: «Беріть, хлопці, без ділениці». Мій предок мав метрові плечі широкі та й виніс найбільше грошей на гору Вавгурів. Тоді провідник сказав: «А тепер поділімося грішми». Предок подумав собі: «Та я так тяжко ніс, а тепер ділитись!» Вхопив мішок і втік. Опришки стріляли з пістоля

й не поцілили. І предок більше в опришки не ходив. Коли умирав, то казав зятеві: «Дай мені свою нову шапку на смерть, то я тобі покажу, де гроші закопані». Зять погодився. Той показав пальцем через вікно, і вмер. А зять і не побачив де, бо дивився не в той бік. Гроші лишилися закопані до нинішнього дня, й на Новий рік опівночі вони очищаються — три рази блискає.

— То ви теж Грива?

— Грива Микола Іванович. П'ятдесят осьмий рік маю.

— Не видко по вас. Певне, жінка добре дозирає.

— О якби була! Я хотів гідної дівчини, побожної, аби вірувала в Бога, аби не був їй блуд у голові. В молодому віці війна не давала оженитися, хоч міг взяти гідну дівчину зі своєї верстви, а тепер пішла сама пустота. Я би жінку до роботи не заставляв, лише коби гідно вела себе, жила по-божому, а такої нема. Жінка має так робити, як чоловік скаже, бо де жінка керує, там дідько панує. Я книжки люблю читати. Ось ви записали різні історії, але я хочу, аби ви ще записали таке. — Він став наді мною, і вказівним пальцем почав помахувати за кожним продиктованим словом. — Пишіть: Мудрі лю-ди в го-рах — гуцули, пишіть, уз-на-ли, що го-рів-ка — се спра-ва (записали «справа»?) чортів. Пер-ший раз ро-би-ли го-рів-ку чор-ти, — він повторив цю фразу двічі. — Кай на-зи-вав-ся той чорт, що ви-ду-мав, як ро-би-ти го-рів-ку. Од-но-го ра-зу йо-му поп-су-вав-ся а-па-рат. Кай поп-рав-ляв та й упав у котел га-ря-чий. Го-рів-ка йми-ла-ся, і чорт зго-рів. (Записали оце, що я диктував?) Від-то-ді чор-ти го-во-ри-ли, що в то-му котлі го-рів Кай. Да-ли чор-ти лю-дям на от-ра-ву і так піш-ла го-рів-ка... І пишіть, що мудрі гуцули нині кажуть, що давно люди побожно жили, десять Заповідей Божих і шість заповідей церковних не переступали. Коли появилася горівка, переступають усі Заповіді Божі. Кажуть, що Бога нема. А Бог є, все правда, що Бог об'явив, все правда, що церква подає до відома, і правда, що є чорти, бо коли Бог сотворив світ-небо і землю, то сотворив багато ангелів,— ... і він став розповідати, як виник сатана, закликав жити чесно, праведно, як Святе Євангелиє вчить, — і піднятий угору палець, як у великого пророка, помахувався то над головою, то перед моїми очима, а Грива возносився, як апостол над своїм учнем, тобто надо мною.

Тут ми й розпрощалися, бо трапилось щастя — над'їхав автобус, віз до бурової вахту, і скоротив мені дорогу до водо-

спаду на два-три кілометри. Чим далі в ліс, тим більше дров. Цього правила я дотримуюся, коли збираю фольклор, хоч воно часто підводить мене. Та все ж тоді я відкрив собі жінку, яка знала напам'ять прадавні заклинання від укусу змії, від вроків і від рожі. Особливо запам'яталися мені ті слова, якими баїльниця проганяє хворобу з людського тіла: «Я тобі дам чорного коня, ти поїдеш на сине море, і дай спокій Марійці»... Вона мешкала в новій дерев'яній хаті, поблизу водоспаду. Була чорнява й дуже вродлива. На жаль, не було такого баїльника, який би оздоровив мою оповідачку. Вона після операції в онкодиспансері лежала на ліжку й колисала свою маленьку онучку, якій було лише півроку.

— Я вже сьогодні дещо записав від Миколи Гриви, — признався Марії Григорівні Яремчучці.

— О, цей знає! Лиш біда, що він не так живе, як говорить. Каже, що треба жити по-божому, а сам живе не по-божому.

— Нежонатий ходить, — додав я.

— Як нежонатий! Та він аж дві жінки мав. Першу дівчину взяв на вісімнадцять років молодшу, придбав їй дитину та й прогнав на Соколан, до мами, та й другу недавно взяв, ніби город обробляти, а вже дитину від нього теж має. Ця вже аж на тридцять два роки молодша, і йому не підійшла — відправив з донькою до матері. Я не розумію, як то людина може вчити інших по правді жити, а сама не вміє по правді жити?..

...День згас. На небі з'явився молодий місяць разом з вечірньою зіркою. Я повертався з Глухого Кута сам. Було тихо, мрійно і трохи сумно. Якась нервова жінка гнала до річки поїти корову й називала її то курвегою, то гадюкою, то заразою. Височенна Соколовиця, вкрита смереками, чорніла на очах, лишень скеля, як велетенський торт-перекладанець, стриміла сірою бердою над плесом. Раптом щось велетенське бовхнуло в річку, і я не одразу збагнув, що зі скелі обвалилася брила й розбила холодну вечірню тишу, мов скло. Таке могло породити нову історію про дідька, що стрибнув зі скали у воду.

Дорога була важка й далека. Я перейшов кілька кладок, минув кілька зворів, і ці сім-вісім кілометрів забрали в мене дві вечірні години. Найдовше простояв я коло Гривиного подвір'я: слухав, як він кликав до стайні на нічліг овечок:

— Бріцьку! Бріцьку! Бісю! Бісю!

На дорогу малими вікнами дивилася виложена з протесів, крита гонтами, вже не нова хата. Коли Грива зайшов до стайні давати вівцям їсти, я почимчикував далі. Десь на горі ліниво гавкав пес. Світ чекав зміни погоди — про це віщував місяць, який обгородився блідим вінком. Пахло димом. Над каменоломнею саяв прожектор і своїм світлом в устріках підфарбовував воду. Солодко запахло сіном. То посеред дороги стояла підвода, а двоє чоловіків у темряві складали на віз сіно. Біла зима чорного сіна не боїться, — казав мені Грива. І ще я перейняв від нього, що гуси пасуть траву, та не їдять сіна...

— Розсунулося? — запитав я чоловіків.

— Нездалі наші газди. Може, би ви ліпше довели? — засміялися обидві молодичі, що стояли обіч.

— Я не для роботи... Я для любові, — відповів їм.

— А нам саме такого треба. Лишайтеся... — і задзвеніли сміхом.

Я теж засміявся і пішов до контори кар'єру запитати, чи нема якоїсь машини у бік міста. Вечір все тісніше брав у обійми ці гори, а готелю тут не було. Я не знав, що мені робити.

А дробарка молола каміння...

1978

БІЗНЕСМЕН

Позникали бруковані шляхи, позаливали їх асфальтом — брук — союзник автомобільних аварій. Але ж через курортне містечко машини плывуть тихо, і тут бруківку, яку по-старому називають греготом, зберегли. Погідної днини в місті з'являється місцева знаменитість: низький і круглий, як діжчина, Іван Стойко. Він у постолах, червоних гачах, під розцяцькованим кептарем вишивана сорочка, на голові — боршівка-крисаня, а за огольон запхана косиця — щіточка з оленячої шерсті.

— Дивіться! Дивіться! — несуться вулицею голоси курортників.

Відпочиваючі зупиняються і здивовано п'ють очима не так гуцула, як його велосипед! Ровер — дерев'яний. Іван Стойко змайстрував його років з п'ятдесят тому. Він гордо, аж пихато,

ступає з велосипедом, тримаючи за керівницю свій «транспорт», наче веде за вузду коня, на якому їздив сам князь Осмомисл. Дуже швидко діда бере в полон гурт цікавих:

— А він їде?

— А як ви думали? — по-єврейському запитанням на запитання відповідає Стойко.

Він демонстративно закидає ногу й показує, як везе його дерев'яна машина.

— Диво!

— Дайте поспробувати.

Стойко подумки виважує, чи витримає його велосипед вагу бажаного прокататись.

— Три рублі за сто метрів.

Дехто дає. Хочуть діда сфотографувати.

— Плати за інтерв'ю.

Він нахапався вумних слів. Його хитре, вгодоване й свіже обличчя прикрашають розкішні ячмінні вуса.

— В мене купували ровер для музею, але мені Тарапунька сказав не продавати. Артист артиста розуміє. Він — артист і я — артист. Я можу себе продати, — і виймає пачку світлин, на яких стоїть зі своїм дерев'яним велосипедом, а внизу підпис: «Стойко, гуцул, 84 р.»

— А скільки за фотографію?

— Рубель штука.

— А навіщо ж ви продаєте себе? — запитали з гурту.

— Мене цілий світ знає. В Канаді надрукували мою фотографію. Я продаю, аби виділи, що такий гуцул є.

Підійшов школяр та й сказав:

— Він від фотокореспондента вимагав плати, а той не хотів дати. Схопив, коли дід зігнувся, й славу йому зробив, бо пішла фотографія по світах.

— Ти пішов звідси хайойцю! — сердився.

— А ви б мені про опришків не розказали? — запитую.

— Розкажу

— А заспіваете?

— А що мені з того буде?

— А що хочете?

— Дід одного хоче. Коби оковитки та й файний обід.

Йдемо до «колиби», в якій до шашликів подають ще й міцного. Старий тільки припер велосипед до смереки, як там зібралось повно дівчорі. Недопивши-недоївши, зривається з-за столу, біжить розганяти...

— А може, б ви розказали про себе?

— Не маю гумору

— А як вам живеться?

— Сумно! Мені сумно, хоть гроші маю.

— Та чого тобі, діду, сумно має бути, коли ти весь вік свій ровер доїш, як козу? Ти би мав озолотити коло нього, — сказав якийсь місцевий робітник, що купував пиво.

— Весь вік просвистав та й того сумно, — проспівала з-за прилавка буфетниця.

— Поцілуйся в ніс! — хижо буркнув Стойко і, не подякувавши за обід, вийшов з колиби; надворі взявся міцними руками за руль велосипеда й, зігнений, покотив дерев'яну машину до туристичної бази. За екзотичним дідом потяглися дітлахи й курортники. Він там за гроші давав велосипеда сфотографуватися і продавав свої фотографії.

Робітник узяв пива й підсів до мене:

— Мене дивують такі люди, — сказав.

— Які?

— Та отакі, що дурніші за діда. В нього душа порожня, як торба. Він того ровера польським панам показував, прийшли німці — німцям, тепер, при совітах, з того далі живе собі. Гляньте, який гладенький, певне, вам легко копійка припливає, що ви ще його й гостите! То — пустий чоловік. Він за копійку вош до Коломиї гнав би, а межі чужими грає мудрака. Є ліпші майстри, як він, і ліпші ровери зробили б, але не кожний піде отак на публіку грати. Тут без нахабства не обійдешся...

Я пробував заперечити, але даремно... Ніхто не пророк у своїй державі й не геній в очах заздрісних сусідів. А, можливо, що натомлений робітник з гальбою пива в руці мав рацію... Та вже... хто на що вчився... Світові чомусь був цікавий цей магічний Стойко з Карпат. Ось тільки українська заздрість скрізь однакова.

БЛУД

Був сльотавий, холодний вересень. Падали каштани з дерев, посаджених у своєму дворі дідичем-паном. Тепер вони прикрашали садибу колгоспної бригади.

Попід осінні дерева ходила ласа корова й чорна телиця, а пастух сидів зі мною на жолобі в порожній конюшні. Тут ніщо не заважало записувати на магнітофон його розповіді.

Будь-яка дорога немилосердно їсть гроші й, чесно кажучи, мені вже набридло це невдячне заняття — збирача фольклору. До цього діда я лишень тому приїхав, що він називався Рудим Паньком. Тут і Гоголем дихнуло, і персонажем народних анекдотів, і взагалі в моїй уяві з дитинства закарбувалося, що кожний Панько — сміхотворець, хоч святий Пантелеймон був лікарем.

Зустрів його ще в серпні на весіллі. У наметі, який по інших містечках і селах називають весільною будою, шалашем, площадкою, гаражем, піднавісом, шурою, палаткою, дошки тріщали від танців, а Панько в колі дівчорі, коло брами, розказував, як починалася Перша світова війна.

— У Сараєві серб Гаврило Принцип убив Фердинанта, що мав у старого цісаря Франца-Йосифа австрійську корону перебрати. Цісар тоді збоявся — дав узадгузь. Але був ще німецький Вільгельм! Написав Францу-Йосифу листа: «Коли ти — старий, не хочеш з Росією воювати, то я буду». Тоді російський цар Николай послав Вільгельму подарунок і написав: «У мене стільки війська, як у мішку проса. Порахуєш?» А Вільгельм відповів цареві: «У мене є такий когут, що то просо видзьобає!» І почали дзьобатися царі, і нас на війну забирати.

— І вас? — перепитав сміхун-бахур, якому не так дідова історія була цікава, як те, що старий п'яний і добрий.

— Був у Перемишлі. А там москалі залапали нас у полон і завезли в Петроградську губернію, де ріка Волхов. Я робив у хазяїна — орав, сів, косив, молотив, — їсти добре давали; я собі моргульку файну знайшов. А що ще полоненому треба?!

Я не вмівшався в балачку дітлахів з Рудим Паньком. Вони просили:

— Ану, діду, про Оха.

— Та ж то казка.

— Або то правда, що цар Николай мішок проса Вільгельмові посилав?

— Ти, опришку! — хотів зловити сиромудрого бахура та й заточився.

— Я вам більше не буду корову завертати! — сказав малий, але здоровий, як жолудь, бешкетник.

— Бу-удеш! Де ти дінешся?

— А хто нині пасе?

— Онук перепустив. Я йому мусив рубель з пенсії дати.

— Бо ви так навчили! Він до третього класу ходить, а корову пасти не хоче.

— Нічого-нічого! Ми не могли вчитися, то він най учиться! Най собі пробиває вікно в світ.

— Та він ні до науки, ні до роботи, ні до м'яча! — доправдався малий.

Діти просили казку про Оха, але дід губив нитку оповіді, ноги його підскакували під весільну музику коло брами, і він пішов танцювати, запросивши мене приїхати після весілля...

...Тепер його онук був у школі. Коло худоби дід Панько зовсім не той, що на весіллі! Лець пригорблений, з палицею схожою на топірець, сидів на жолобі й правою рукою, ніби диригував собі, хоч то була не пісня, а казка. Він мав на тілі аж дві куфайки, гумовці, старі штани; чорна поношена шапка трималася на його клапатих вухах — з-під неї не було видно чола, тільки сіріли впалі в голову малі очі; низькі брови зїхали майже на повіки, що вже морщилися, як зів'ялі листки; зуби повипадали, і він трошки шелелявив. Коли всміхався, вуста, як молодий місяць небо, розвеселявали старе обличчя. На широкій губі стирчали неакуратно підстрижені вуса.

Два дні колгоспна конюшня служила нам за робочий кабінет. Сюди долинали різні звуки: і щебет горобців, що веретами перелітали з куща на кущ, і не цвірінькали, а дзвонили, як чорт ланцями, аж скреготали, бо їх дідько міряв на гелетки; каркали ворони, гуркотів трактор, кричала сойка, тріщав мотоцикл, торохтіла підвода, мукала корова під каштанами, за деревами тихо дзвеніла річка, а за річкою, посеред села, бухкало велике джерело-вікно, в якому колись утопився пан з панею, що їхав кіньми на бричці. Там осіла земля, зробилася калабаня, в якій ціле літо купалися качки, гуси й навіть свині.

Село Панькове рівнинне, з журавлями, хоч і гори близько — пливуть за третім селом, як блакитні кораблі.

Він оповідати вмів спокійно, мудро, розважливо. Не розсипав приповідки, бо всі казки були почуті в полоні від солдатів, а воїни ж не розтікаються мислю по дереву. Але ось чим казки видавали оповідача: Панько найкраще вмів змалювати словами бенкет чи сніданок, обід чи вечерю, гостину чи весілля; досконало знав, що пили і як пили, що їли і як їли герої його казок. У цих місцях Панько, навіть, язиком облизував свої червоні губи.

— Ви, певне, любите рідненьку? — запитав я Панька.

Він пальцем почухав широкі вуса й хитро відповів:

— А хто її не любить? Не ми її видумали — не нам забороняти! Горілка ще ні в кого не скисла. Але треба мати голову до неї. Знаєте, що я вам скажу? Одного разу вона мене змудрувала.

— Як?

— То трохи делікатна справа. Серцева справа. Вже по цій війні, коли колгоспи в'язалися, послали нас у гори, в бутин, ліс вивозити. То не було — хочу — не хочу, прийшло з сільради розпорядження: їдь — і все, бо інакше повезуть на Сибір. Та й поїхав я у Криницю. Дали мене на квартиру до одного газди — Андрій називався. Мав Андрій молоду жінку Катерину, працював невеликим начальником на лісопункті; там добре тоді заробляли та й добре їм було. Лишень, що він старший, а моргулька — молода.

А я в бутині не міг робити. Коні наші до гір не придатні, дерево б'є по ногах, об камінь калічать ноги. А кінь-гуцулик — то вже інша порода. Він потрапить три смереки, як трактор, від зруба до естакади притягнути, а коли дерево котиться, перескакує, як хлопчик.

Видів Андрій мою муку та й каже:

— Газдо, не їдьте нині в ліс, а побудьте вдома. Жінка захворіла, піде до докторі, а ви погодуйте мою корову, свини дайте щось їсти, бо мені вже треба йти.

Бере сокиру, сапіну — та й почимчикував. А йшов він на два-три дні або на ніч — ліс тоді вивозили цілодобово. А Катерина, жінка його, лишалася; кров з молоком була молодиця: чорні очі, лице біле, брови густі. Але захотіла вона не того докторика, що докторує, але того, що файно цілує. Називався

Максим. Чоловік — у бутин, а любко — під вікно. Зайде до хати, гостяться, п'ють, кохаються. Та й того дня пішла дати знати парубкові, що чоловік у лісі, аби прийшов. Теж був хлопець, як горіх-луцак. Увечері приходить, а на столі: горілка, пиво, ковбаса... Просять і мене повечеряти. Але що то пляшки горілки на троїх! Каже Максим: «Я би ще випив келишок-два». А вона вже весела (в жінки голова слабша), загріла голови й говорить: «Я вже горілки не маю, але чоловікова мама робить самогонку, то би в неї дістав. Піти не смію, бо скаже синові, та й буде мені добра коломийка». А я піддав собі охоти, дістав сміливість і кажу: «І до пекла по горілку піду, лишень покажіть куди вхід». Катерина розчервонілася, бере кожушок і каже: «Я вам покажу, до котрої хати заходити, але знайте, що старій казати, бо вона має дідьчий нюх». Я її заспокоїв: «Не бійтеся. Я — старий пташок». Вона показала, де свекруха живе, я ввійшов, сказав «добрий вечір, прошу продати горілки». А стара щось докумекалася. «Кому берете?» — питає. «Та, — кажу, — колеги намерзлися в лісі за день та й хочуть зігріти душу». Стара горілки продала, але я не міг здогадатися, що піде назирці за мною! Я, спокійний, приніс горілку, поклав пляшку на стіл та й п'ємо. А стара стоїть під вікном... Через день Андрій вже знає, який лікар його Катерину «дохторує», але нічого нікому не каже — через день-два лагодиться знову на ніч у ліс. Жінка зріхтувала їсти, він узяв сокиру, сапіну, торбу — все, як має бути, — та й кличе мене надвір. Каже: «Я цієї ночі швидше прийду. Бери книжку й читай, аби-с відкрив мені двері, коли у вікно пошкробаю. Лишень буде тобі гірка година, як жінці скажеш». І помахав сокирою до мене. А Катерина пішла до крамниці, накупила всього, аби залишилося про запас. Ввечері прийшов Максим, вони собі обоє повечеряли та й полягали спати. Я читаю в малій кімнаті, але в голові нічого не осідає. Чую: є під вікном Андрій. Впускаю його до сіней. Той з комори бере рушницю, пробує двері до світлиці — замкнені зсередини. Він мав ключ, відімкнув двері, засвітив світло й направив рушницю на ліжко: «Ану вставайте, молодята!» Вони схопилися, тремтять, як два листки на осиці. Андрій цілиться в парубка й питає: «Ти сам прийшов, чи вона тебе кликала?» — «Кликала», — каже. Направляє на неї рушницю, а вона біла, як стіна, стоїть — ока не змигне: «Кликала, бо люблю його!» А йому руки ослабли, каже парубкові: «Йди з Богом! Другий

раз захоплю — вб'ю, як собаку!» Максим узяв убрання під паху та й висунувся, як тінь, з хати. Тоді Андрій каже жінці: «Ти, Катерино, скидай сорочку та й стань перед нами, як мама тебе на світ народила!» Я хотів утекти, але він не пустив. «Скидай! — гримнув на жінку. — Бо вже стріляю!» Та й стала перед нами голісінька. Таких жінок я й на малюнках не видів! Але чекайте... В тому селі була така криниця, що ціле село брало соровицю-ропу, бо то війна недавно закінчилася — обходилися без солі. В Андрія ціла гелетка з ропою стояла. Ось він бере кавалок посторонка, зложив удвоє, намочив у ропі та й давай жінку періщити! А сіль пекуча! Він, що вдарить, то вона заверещить, і кров з рани виступить. Я не витримав, імив Андрія за руки, але він, як ведмідь-хлопень, видрулив мене до сіней. «Ти, — каже, — якби порядний, то би сказав газді, що в нього, в хаті, робиться! А ти ще горівку їм носив! Та дякую, що поміг шилові з мішка вилізти!» Замкнувся і далі бив. Вона довго кричала, а далі не змогла — вмовкла... Андрій відімкнув двері, взяв її, окровавлену, на руки, поцілував і поклав на ліжку. На м'якому ліжку одягнув її в нове вбрання, приніс від криниці відро води, поклав коло неї, закликав мене і сказав:

— Сідай на крісло, бо я йду в ліс...

Узяв сокиру, сапіну та й пішов на цілий тиждень. А я ніч і день сиджу на кріслі та й подаю води, як попросить. Коли випила відро води, сказала: «Добрый чоловіче, йдіть до комори, там є пивниця. А в пивниці — ковбаса, шинка, вино, горілка. Хочете горілки — беріть горілку, хочете ковбаси — беріть ковбасу, хочете шинки — беріть шинку, бо я не годна встати, аби вам зварити їсти». Випив я одну чарку, випив — другу, кортить і третя. А Катерина каже: «Більше не пийте, бо сп'янієте, та й не буду мати послуги. Через годину-дві ще вип'єте. Подайте мені води». Так я коло неї сидів тиждень; і палив у хаті, і худобу обходив, і варив. Коли Андрій приходить з лісу, дивиться, а Катерина вже дужча. До неї не говорить, лишень подивився на недопиту горілку й питає, чи все їй даю, що просить. «Даю», — кажу. «А тобі пити дає?» — «Та казала, аби-м приніс з пивниці». — «Ну, то сідаймо — доп'ємо оцю горілку». Випили, він питає: «Чому ти не сказав мені, коли знав, що у хаті робиться?» Я відповідаю: «Як я міг казати, коли разом їв-пив з ними»... Він подумав-подумав, а тоді такими очима, як мокра мряка, подивився на мене й гірко промовив: «Не один

загинув через оту горілку. Не одного кинула вона в багно.. Їдь, — каже, — додому. Трохи побудь з жінкою. Я тобі документ привіз, щоб сільраді мав що показати, коли запитують, чому ти не в горах. А що я маю з нею робити?» — «Хочете, газдо, мати добру жінку — на зиму не купіть їй чобіт, а на літо зробіть дитину.» — «Пробую, та не виходить...»

Я поїхав. Минув рік чи два. Я вже забув про бутини. Але якось з жінкою ведемо до міста на ярмарок бичка продавати. Підходить до мене молодиця така, як ягода, — питає, як живу. Жінка собі подумала, що мав я інтерес з гуцулкою, — вже почервоніла зі злості. А Катерина, як півонія, розповнилася, файна така... Спостерегла, що моя почервоніла та й розказує, як я її від смерті врятував. Кличе нас до ресторану. Я впираюся, що не піду, жінка моя не хоче, а вона говорити собі не дає. Пішли. Випили. «Як ти, Катерино, з чоловіком тепер живеш?» — питаю. «Так, ніби з ним учора шлюб узяли». — «А той?» Вона махнула недбало рукою. «Я гадала, що всі мужчини, як мій чоловік, або ще кращі, а то є гірші від бабів. Сам мене підмовив, що до міста втечемо, що будемо разом жити, а коли почало валитися, то перший відскочив, аби все мені на голову впало. Не вбило, слава Богу. Та де ж я знала, що любов, то вогонь, і не знаєш, як і чим вогонь загасити». А ще через кілька років зустрічав Катерину в місті з маленьким сином. Жили нібито непогано. А пізніше привезли з гір вістку, що помер від раку Андрій...

Отаку історію розказав дід Панько Рудий, точніше — Олекса Панькович Савчук. Він ще багато про себе розказував. Бачив, пережив немало за вісімдесят п'ять років.

...Коли темніло, він гнав худобу додому, а я сідав на автобус. Темні осінні поля приступали до дороги. А там, де дід Панько вивозив з бутинів ліс, ось-ось забіліє. Кожна полонина тепер виглядає, як казкове яйце-райце, що розбилося, й течуть звідти незліченні отари овець, череди корів, табуни коней. Зима, мов люта змія, позаганяє худобу до приміщень. А в тій конюшні, де ми обидва «політикували», стоятимуть коні на припоні. Та чи дочекається весни Рудий Панько?

Мав би дочекатися.

ЧЕРВОНІ ЧОБОТИ

— Куме, з п'ятниці на суботу я в пастирці ночую. Але червоні чоботи мають бути!

Сказала, як заспівала.

Лука Юрбаш захворів і лежить. Але пролежав з годину та й схопився; взувся, одягся та й поманджав на друге село. Купив чобітки, купив руму* — сховав у оборозі, в сіно, а уявою був з кумою. Завтра вже, завтра... Не міг дідчатися вечора. Далі прикидався хворим і перебрався спати до оборога. Навіть задрімав у півока.

Жінка спить у хаті, діти сплять, місяць чистий, як риб'яче око, над горами. Добув рум з сіна, добув чобітки — поплив. Залишалося до пастирки з триста метрів, коли хмари затягли місяць, і стало так темно, як у комині. Мало ногу не вивихнув — у яму ступив. Прийшов. Намацав драбину. А на подрах, у сіні, краля чекає.

— Кумо, ви тут?

— Тшш! — почув.

— Кумо, я приніс.

— Тшш!

Подав чобітки, дав випити руму в темряві на сіні. А сіно шумить, місяць у хмарах пливе, пес гавкає. А Лука Юрбаш тільки найближчому сусідові сповідався: «Любий, як-ім її допав, то так, як той кінь прив'язаний, що хоче в поле йти, і копи-тами дре землю. Я три роки мріяв про цю ніч...»

— Кумо, я буду йти.

— Тшш!

Нахилився, щоб обняти, а вона дихнула прямо в лице і йойкнула.

— Ей, кумо, моя Василина, як дихне, то так, як з бочки з-під капусти, а ви мені фіалкою пахнете...

Пішов у свій оборіг доночувувати, а вранці, як гаддя, затягується до хати. Голова болить, в голові шумить, в середині млоїть, а в хаті голубцями пахне. Остовпів посеред хати, коли побачив, що його Василина в нових, червоних чоботах коло плити порається.

— Жінко, що то за чоботи?

* Рум — ром.

— Та я заробила за те, що з ночі фіалкою пахла...

Лука Юрбаш тільки найближчому колезі, з яким бутинами ліс рубав, Іванові Пасічнику признавався: «Два місяці не міг я жінці в вічі подивитися, а з кумою Анницею не говоримо сім років. Змудрували мене, Іване. То — жінки. Всі біди через них. Війни починалися, держави валилися, маєтків пани позбувалися. Добре, що кума розум мала та й нічого не сказала своєму Славкові. Він поїхав був на заробітки того літа. І моя нічого не сказала. Чоботи червоні заробила. Жінки, братчику, — дідьче насіне. Їм лишень два рази на рік правду кажи — на Різдво: «Христос Рождається!», на Великдень: «Христос Воскрес!» Ая...

5.07.1991

Київ

СВЯТИЙ МИКОЛАЙ

Небагато на Прикарпатті, Закарпатті й у Карпатах знайдеться таких сіл, де б не побував я на своєму віку.

Не знаю кращого способу підзарядки свого серця-«акумулятора», коли вже виснажилися і тіло, і душа, і все те, що становить сутність творчої людини.

Приїхав записувати усну народну поезію в одне з галицьких сіл, і порадили добрі люди зайти до Івана Паламаревого.

— Жива криниця! — сказали про цього високого й худорлявого чоловіка.

І поки я розбуджував довіру до себе в цієї людини, увагу мою прикувала фігура безрукого й безногого Миколая, що стояла на столі. Я оглянув дерев'яну скульптуру вирізьблену з липи років двісті-триста тому або й ще раніше; покритого фарбою, але знизу геть спаленого. Миколая переважно зображують з одною ногою, мабуть, підкреслюючи цим те, що святий отець замінив дохристиянського милостивого бога, що був покровителем і моряків, і злодіїв, і всіх...

Тут Іван Паламарів розказав мені, що його сусід мав дружину, але мав і коханку. Коханка щонеділі клала перед Миколаєм свічку, щоб він забрав з цього світу її суперницю, аби вдовець посватав її.

Про це довідалася законна жінка газди і щонеділі перед фігурою Миколая ліпила по дві свічки, аби вмерла коханка її чоловіка.

Але сталося так, що помер той газда, якого любили дві жінки. І тоді вони купили по дві свічки, принесли до церкви, засвітили й поставили так близько коло липового Миколая-Помагая, аби він згорів. Миколаєві від свічок відгорів низ, руки, і тоді його викинули з церкви.

Іван Паламарів дружив із сусідом, симпатизував жінкам, і його любили жінки, любив співати в церкві:

Святий отець Миколай
На всякий час помагай,
Миколаю...

Він розумів, що має ця скульптурка й мистецьку вартість, а тому взяв собі обгорілого Миколая, приніс додому й поклав на стіл.

Кажуть, що тепер Іванові Паламаревому все пливе, як з води, — Миколай помагає...

1995

ТАМ, НА ЯВОРІВЦІ...

Такі дні бувають лишень серед літа, у перших числах липня, коли природа сама не розуміє, що з нею робиться, бо всього в неї повно — і дня, і сили, і тепла, і молодості... І я не розумів, що діється з моїм серцем, чому кличе-виманює з міста в ці високі, прекрасні, запашні гори; ноги хотіли йти кудись, очі святкували, душа торжествувала — летіла на кичери, магури, кливи, ґруні, недеї... Нині мені море по коліна, а Чорногора по плече.

У долині, до верхів переповненій сонцем, тихо причаїлось велике село, через яке текла бистра ріка, стрімко бігли асфальтова дорога й залізниця. Ще раніше я багато разів проїжджав цими дорогами, і щоразу маленька хатка, що одиноко стояла серед лісу на височезній горі Яворівці, притягала до себе мої очі. Хто ж то виліз на таку верховину в піднебесся

і звив там дерев'яне гніздо? Хто вигнав людину з села на високу кичеру? Як їй живеться там, на недей?

І ось нині я лізу стежиною вгору, на моїх очах золоті потоки сонячного проміння промивають зелені верхи й перебиваються через них у нові незнані світи, а те сонце, що в гірській долині просочується на півночі між зеленкуватою грядкою гір і блакитними крисами неба, що ковпаком накрило цю теплу й світлу яму, тишить мене. Я стою на півдні, нижче тієї риси, де сходиться небо з горами; чом так близько линуть легкі, як павутинки, хмари, — ніби хочуть погладити хвостом моє обличчя та й піти... Під ними, мов ягоди, червоніють черепичні дахи, жовтіють, біліють і зеленіють будинки — більші й менші, з широкими й вузькими вікнами, у садах — великих та малих, з дворами у смерекових воринах й парканами поблизу шосе.

І ще всюди високі трави досягають. Буйні трави, сильні трави, могутні трави, потужні...

Лізу вгору плаєм поміж ялицями та смереками, що ростуть на камені: з покоління в покоління вітри шліфували їм крони, й дерева набули такої гордої, такої незвичної форми. Та якому ще дереву стояти з ними поруч?! Хіба що букам. Гарні смереки саме тепер, серед літа, поки ще не постаріла цього-річна хвоя. Сосни не такі — сосни клубкуваті, слабкіші — то діти піщаних рівнин, тут їм важко, буря вивертає з корінням.

Вершки смерек обліплені шишками, мов тягарцями від старих годинників, віщують холодну зиму. Чи не їх наслідували молоді гуцулки, коли чіпляли собі на шию важкі згарди* зі срібних монет? Модницями були...

Люблю урвати молодої хвої й жувати, відчуваючи в роті терпкуватий, запахущий, трохи гіркий присмак живиці...

Стежка завертала кудись убік, поміж вільшину, поза буки, пірнала в ліщину; звідкись узялися граби, ялівець-рунок, навіть вербичка трапилася над потічком, і нарешті виліз із гущавини явір — єдиний абориген гори Яворівки. Раптом мені причулися людські голоси. Я зупинився. Це в потічку озивалося невеличке буркало. Таким оманливим буває марево у мертвій пустелі. Такими бувають піски, що співають. І так само співають Красні Диви — Лісні... То — відлуння і привиди.

* Згарди — мониста.

Отут Лісні варили свої голубці, бо закручене грабове листя лежить на стежці-піхтурці.

Хата показалася раптово. Ліс замковою стіною оточив поділену надвое царину: угорі, де сонце випалює траву, був пастівник, а від лісу — царина; стояла височезна трава, яку вже зачепила коса. Від хати загавкав собака, дві вівці з трьома ярками замекали, і корова з телятком згори подивилася на мене — усе стривожилося. З-за хати вийшла стара жінка чи дівка; вона була чорнява, худа, тонконога. Розгублена завмерла на тлі синього неба. Відповівши на моє привітання, жінка живо вхопила косу й махнула нею. Шахнув метал, підрізуючи зелені стебла, білі ромашки докірливо хитнули вінками пелюсток і попадали у зелений валок скошеної трави, востаннє дихнувши вологим запахом літа.

Взагалі-то на сіножаті росла не трава! Це був килим з квітів — рожевих, золотавих, фіалкових, темно-вишневих, дрібнесеньких квіточок, і особливо, по-святковому, світили чічки ромену. Скошене зілля хвилююче пахло й співало. Пташки пурхали над сіножаттю, бенкетуючи при літньому сонці, що прицілилося до схилу гори й застелило її рожевим промінням; кожна травинка кидала густу, плюшеву тінь, і набували гори якоїсь особливої соковитості, навіть медовості. А ця жінка, що тяла квіти, виглядала сильною і сумною. В ній вмерла жіночість.

Я попросив косу. Знаю, що за звичаєм серп чи косу не передають з рук в руки, а кидають на стерню чи на покіс, але господиня цього звичаю, може, не знала або й свідомо не хотіла, щоб я чогось не подумав і не висміяв цей забобон. Люди надзвичайно болісно переживають, коли хтось насміхається над народним звичаєм чи ритуалом, який вівся з діда-прадіда, начебто глумиться невіглас над пам'яттю предків. Дерево не пам'ятає, коли воно було деревцем чи кущиком, але знає, що воно було, бо поруч ростуть діти, а навколо серцевини кожен рік залишається кружечок — знак прожитого.

І ось коротка гуцульська коса в моїх руках. Але я звик до низинної коси, з довгим держалном, а цією не розмахнешся. Тут, де на кожному кроці як не камінь, то пеньок, як не колючий дріт з минулих воєн, то яма, треба вправно махати таким куцим кіссям, а я не вмю. Геть погано коситься. Жінка виголила сіножать, що можна шпильки збирати, а я наробив карбів

за собою. Мені стає незручно, картаю себе: «Партач!.. Невмійко-інтелігентик...» І одночасно думка: чого ти ліз сюди на гору? Ну говори з нсю, випитуй, шукай підходу, ключа шукай. Невже вона не заспіває одну-єдину коломийку? А може, легенду розкаже? Або про себе хоч слово мовить? Таж балакай! Ти любиш записувати навіть слова, яких ще не зафіксували словники... Та й знайди якусь зачіпку до розмови... Розжени хмари недовіри з її чола.

Ти — пень? Щось цій жінці наговорило небо, зорі чи місяць. Але подивися, як ти покосив!..

Вона боялася мене, бо не знала, чого це незнайомиць вплив з лісу й узявся їй допомагати. Чорні, сторожкі очі слідували за косою — вони були мудрими, ці сторожкі очі. Вівці підійшли ближче й питали, навіщо я взяв у жінки косу, собака погавкував — не вірив, білка звідкись вискочила й почала шуміти в смерековій стіні, струшуючи з гілок суху, відмерлу глицю. Я дивився на стіну смерек, але не міг зловити очима вивірку, а вона стрибала й стрибала поблизу, ніби теж хвилювалася, запитувала, чого я сюди забрів. Корова занюхала свіжу пашу й прийшла з телятком просити поживи.

- Пасись, Зорянко,— сказала жінка.
- А чому вона «Зорянка»?
- Бо на зорі народилася.
- А якби ввечері, то була б «Вечорянка»?
- Не знаю.

Корова дмухнула ніздрями й замукала.

— Ви самі живете? — нарешті витиснув я з себе, але на більше сміливості не вистачило.

- Сама... Може, дасте мені косу?

Я віддав, бо геть спітнів, задихався і боявся, щоб не урвати косу, зачепивши за пеньок, камінь чи купину. Жінка заправила брусом-каменем лезо коси й відкинула першу ручку трави...

І мене обпалив сором.

Прикро стало і за себе, і за друзів, і за місто, де так багато «собак», лишень одні мене кусають, а другі — лижуть. Я пішов у відпустку й поїхав записувати фольклор, а міг сидіти в кав'ярні за чашкою кави й молоти з приятелями про всяку всячину, міг оглушений радіомузикою смажитися на сонці й час від часу прохолоджуватися в протухлій за літо воді, міг протирати штани на непотрібній нараді, а тут жінка косить

траву, щоб перезимувати з худобою, косить, щоб корова дала молока, а на овечках нароста вовна. І хто знає, чи темної ночі не думає вона про широкий світ, і чи мрії не беруть її на крила й не несуть над морями-океанами, і, певне, сідає вона десь на невідомих островах і знову повертається на свою Яворівку, до своїх овечок, корівки, телички й песика. Навіть котик прибіг до своєї газдині й ластиться до її ніг, то раптом за мишкою кидається в траву й не може зловити. А може, то не мишка, а жаба. Так, так, то жаби-ропухи люблять сидіти в таких вологих травах, де повно різної комашні. Є чим поживитися.

Жінка косила, а я думав, що в далеких світах не так уже й добре, не таке вже й велике щастя — велике місто, не такі вже й добрі ті люди, що гублять свій вік у постійній суєті. Але я бачив той світ!.. Мені Яворівка ця — казка. А жінка бачить від хати, як мчать автобуси по гостинці-шляху, як по рейках пливе довгий-предовгий зелений потяг, як пролітають над горами срібні літаки — люди кудись летять, їдуть, йдуть... А вона не має на кого залишити свою маленьку господарку, бо все хоче їсти... Та й де прихилиться вона без житла? А на цю високу гору женихи лінуються лізти.

Я попрощався з косаркою й пішов. Вона провела мене очима до перелазу, далі стежка звертала вище її хати, й тут я мало не закричав зі страху. Я думав, що то гадюка... Від миски з молоком утікав довгий і товстий, як макогін, вуж. Чарівниця! ворожка! знахарка! — кричала би сільська жінка, побачивши змію. Або й змовчала б, але по селу все одно розтрубила б, що треба цієї жінки сокотитися. Гей, стільки ще забобонних на білому світі і зокрема в моїх горах! Колись могли і втопити, і спалити отаку жінку, звинувативши її у відьомстві. А нині вона — відлюдка, що пам'ятає: предки її обожнювали змій, то й вона до них ставиться по-доброму.

Отак я йшов і думав, і відкривав собі доволі сумну істину — до чого доводить людину самотнє життя: вужа годує, щоб спілкуватися з живим. Боїться вбити? Чи, може, вірить, що вуж їй зла не вчинить, якщо вона з ним обійдеться по-доброму? Чому замкнула свою душу на сім замків оця жінка — загадкова й одинока? Про таку газда скаже:

— Могла би ще й дітей мати...

Могла би... та нема... І не в монастирі живе... Але чим не скит її хатина?

1973

НОГИ МИТИ, ЮШКУ ПИТИ...

Розгулявся Іван Рубчак із Слобідки. Відколи сів на трактор, то хоч і кривий, хоч і засмальцьований, але механізатор! Ще коли тверезий, то нічого, а коли потягне паленки, то дуріє — зганяє злість на своїй дружині.

— Я піду до міста, знайду собі паню, а не таку капарницю, як ти! — викрикував на ціле село, бо справляв удома «день газди».

Відколи пішли в моду нові звичаї та обряди — дні тваринників, механізаторів, знань, преси, то й «день газди» з'явився, це коли господар свариться й клепає жінку, мов косу. Але жінка не хотіла терпіти, і він свою чічу Галю подав на розлучення.

Жінка в суді плакала, не давала згоди, а Рубчак кричав:

— Знайду паню, що буде мені ноги мити і юшку пити!

Суд не розлучив Рубчака з жінкою. Рубчак повернувся додому, побив Галину, а тоді взяв шнурок і повів її край городу під вербу:

— Курво, давай згоду на розвід або повішу тя!

— Дам... — видавила з себе жінка.

Другого дня Рубчак приніс до суду заяву.

— Що ви, Рубчаку, робите? — картав його суддя Володимир Качан. — Та ж вона — Ляля проти вас. Де ще таку знайдете?

— Знайду, пане суддя! Я ще таку панянку знайду, що буде мені ноги мити і юшку пити!

— Ну-ну...

І розлучили Івана з Галиною...

Минув рік. А одного дня відчинилися двері кабінету судді дуже широко.

— Добрий день, пане суддя! — натискаючи на кожне слово так само, як налягав на ногу, привітався тракторист.

— Добридень! Сідайте, Рубчаку... Як живете?

— Надумав женитися.

— Та добре. А де жінку знайшли?

— У себе... в селі...

— Та кого?

— Знаєте, пане суддя, беру назад Галину. Я її примхи знаю, щось стерплю їй, щось вона мені та й якимсь воно буде...

— Та добре, добре...

І коли Рубчак почув, що суддя цей акт схвалює, то радий вийшов з кабінету і вже не говорив більше нікому, що жінка буде йому ноги мити і юшку пити... Не робив він більше у Слобідці «днів газди». Велика сила власний досвід...

12.05.1984

ОЛЕСЯ Й ОЛЕКСА

— Пане суддя, маю справу до вас, — сказала молода жінка, несміливо переступивши високий поріг народного суду.

Борисюк, широкоротий, смаглявий і товстий, перекинув на столі папери зліва направо й нарочито м'яко прорік:

— Та кажіть яку.

— Я — Олеся Зеленська з Ясенова, а Олекса Джурик, що на лісокомбінаті слюсарем, то мій теперішній чоловік... Я нічого злого за него не можу сказати: і робітник добрий, і чоловік добрий, коли тверезий, а як п'яний — то вар'ят! Він ще на дорозі, а ми вже з доньками вискакуємо з хати через вікна. Я колись до сусідів тікала! Спочатку сусіди приймали, а тепер не приймають. Прийшов опівночі вчора, я двері замкла, а він вирвав з замком, побив тарелі, побив вікна, я втекла надвір, але було холодно, то я залізла в кучу до льохи — постелила сухої соломи, притулилася до неї, а вона тепленька... Я так і переспала до ранку...

— Та й що я маю з вами робити?

— Розлучіть нас...

І вона поклала на стіл заяву.

Суд розлучив Олесю з Олексою і повернув їй дівоче прізвище Зеленська. Судові витрати в сумі п'ятдесяти рублів присудили сплатити Джурикові.

Через два місяці до судді Борисюка знову прийшла Олеся Зеленська.

- Чого ви прийшли, газдинько?
— А ви мене пам'ятаєте?
— Чого не пам'ятаю? Я всіх пам'ятаю, кого судив.
— Файно, що ви таку добру пам'ять маєте. А я не смію казати, чого прийшла.
— Та раз прийшли, то кажіть.
— Та... може би ви звели нас з Олексою?
— То живіть.
— О не!.. Сказав Олекса, аби я принесла з суду папір, що я — його жінка!

Борисюк встав з-за стола, широкими кроками промір'яв кабінет і вийшов до секретарки:

- Видайте свідоцтво про одруження.

Олеся засяяла, як нова копійка, поправила русяве волосся, що вибилося з-під хустини.

— Та я, суддя, принесла півсотки, що-сте присудили платити Олексі.

- Не треба платити! І не приходьте більше до суду!

— Е не! Візьміть, бо Олекса буде мене бити. Він сказав, аби я пішла і весь бруд змила, бо інакше не буде зо мною жити...

Суддя взяв півсотку і кинув у шухляду свого стола, а Олеся понесла додому старе свідоцтво про одруження, у якому вона і Олекса значилися як Джурики.

12.05.1984

СПОКУТА

Село називається Устя, але на людей кажуть, що вони — татари. Записані всі українцями, але менше тисячі літ тому зайшли чи то половці, чи такі татари, осіли, зукраїнізувалися. В наші дні найкращою дівчиною в Усті була Оксана Сорокан, а в неї закохався Богдан Кирлибай. Одружилися й поїхали в Тюменську область на нафтопромисли.

Але там чоловік почав ревнувати Оксану. Вона розсердилася, покинула його й втекла додому. Богдан слав телеграму за телеграмою, але Оксана не верталася. Він зробив собі ніж, який гуцули називають чепелем, сів на літак і прилетів додому. З Івано-Франківська гнав таксівку, зупинив, коли побачив Оксану серед села, що верталася д'хати з крамниці. Підійшов.

— Будеш зі мною?

— Ні.

Повернулася спиною до Богдана, а він витягнув руку з кишені разом з ножем і ударив у спину Оксану...

Оксану відвезли до лікарні, а Богдана — до в'язниці. Коли йшов суд, лікар свідчив:

— Вона встати не може. Ходити не буде! Вічна каліка! Пошкоджено хребет! Що ти наробив?

— Серцю не накажеш! — мовив Богдан і більше нічого на суді не говорив.

Суддя з люті, що він так знівечив найвродливішу жінку села, вліпив йому дев'ять років ув'язнення.

Богдан відбув своє від дзвінка до дзвінка, повернувся і одружився з Оксаною. Він зробив їй крісло на коліщатках. Оксана плете, вишиває, та ходити не може. Носить її на руках до ліжка й з ліжка, купає у ванні... Живуть... І тільки суддя кається, що так багато літ тюрми йому дав за рану...

12.05.1984

КЕРМАНИЧІ

Синя мла спить ще полонинами, лише холодний вітер над гамованкою ворухиться й розганяє досвітню темінь.

А каламутна вода вже побігла, вже випустили її з гаті, аби дістав силу Черемош, бо зараз по тій великій воді попливе перша дараба. Стали на передній талбі брати Якібчуки та й Василь Білак став. Весло важке хлюпнулося у воду, линву відрубали — пішов пліт, поплив, побіг, як величезна й широчезна лижва.

Взялися за весла брати Якібчуки, а по тілі Білаковому дроз пробіг. То заздрість чи жаль? Ні, то кипіла Василеві в душі образа на брата Петра.

Колись оба вони отак, як Якібчуки, водили дараби Черемошем. Про них газети трубили, радіо кричало, телевізор показував їх. Брати-керманичі...

Брати, які вміли осідлати буйну, непокірну, гірську ріку. Вміли приборкати її.

— Не пийте! — наказували керманичам у сплавконторі.

Плотогони не пили, коли пускалися з дарабами рікою.

— Не пий! — радив Василь Петрові, бо той любив оковиту, як маму рідну любив.

— Ти ще замолодий мене вчити, — казав Петро.

— Не пий, — говорив начальник дільниці, — бо знімуть з дараби.

Але то якось сходило Петрові.

Аж до Чортового коліна сходило. А там, на Чортовому коліні, кинуло дарабу на скелі, а весло переламалося надвое — сплав закинуло, і хвиля змила їх трьох: Петра, Василя й Миколу Пантелюка. На них ползли смереки, терлися та й хотіли розтерти на саламаху.

Схопився Петро за вільховий кущ, а Василь вплив і кинувся Миколу шукати, та не бачив побратима ніде.

— Петре, де Никола?! — кричав.

Та не чув Петро голосу, бо вода скажено шуміла, талбу за талбою кидала вода, рвала линви, ламала смереки, як сірники, та й сунула ту гору дерева рікою долів.

— Никола де?!

Брати були бліді й мокрі, як хлющі — текло з них. А дараба вже загатила ріку й ззаду новий пліт рихтувався ковзнути жолобом, пірнути носом у воду й виринути з води, аби бігти по жовтій ріці, аж на Підгір'я.

А на дорозі машина-лебідка зупинилася. Рятувальники раз-два рихтувалися розтягати загату..

— Де Пантелюк...

.....

Третього дня приснився сон Марії, що її чоловік Микола — ходив по зеленому лузі. Вона пішла у верболози та й побачила тіло чоловікове, що плавало у Черемоші..

Слідство йшло.

— Чи не ворогували Якібчуки з Пантелюком?

Не міг Петро у вічі Пантелючці дивитися, і Василь не міг.

Не пішов Петро більше до сплавконтори, а в бутин пішов лісорубом. А лісоруби з плотогонами ночували в гуртожитку.

— Не пий, Петре, — говорив Василь.

— Не вчи, — і холодними посоловілими очима колов його.

— Ти трое дітей маеш..

— Ти на мої діти не меш робити.

Плив Василь, а Петро залишився у лісі. А коли повертали-ся лісоруби до села на неділю, він до «Чайної» повертав, і звідти вже його витягали на вулицю, коли кнайпу мали замикати на ніч. Він переважно сам прителіпувався додому, інколи приводили його, а було, що брат ледве теплого приносив. А він, п'яний, одного разу розійшовся у хаті, вікна висипав, у жінку Василю ножем кинув, дітей поперелякував, а на братові сорочку пошматував, коли той заспокоював його.

І посварилися тоді брати. Тяжко посварилися...

А після тих сімейних дебошів заборонили Петрові в бутин їздити. Лісоруби начальство просили, щоб не пускали його, бо може собі (там у далеких горах) смерть знайти.

І він нікуди не ходив. Тихенька Васюта ще сина йому народила. І був той син і зизоокій, і худенький, і серед ночі кричав дуже.

— Через тата-пияка він такий, — казала акушерка Софія Дмитрівна Черевата. — Через горілочку...

А Петро вже не мав за що пити та й почав самогонку гнати. Він до баняка, в якому Васюта шмаття виварювала, дечко приробив, дістав мідну рурку на холодильник і товщу рурку знайшов, цукру заквасив.

Його тоді викрили. Склали акт, суд мав бути, але обійшлося штрафом. Васюта той штраф сплатила.

А Петро ходив худий та блідий, просив, аби йому хтось чарку горілки поставив. Лісоруби й плотогони добрі люди — частували.

А діти Петрові до школи збиралися.

Василь купив їм костюми, черевики купив, а Петро п'яний сокирою порубав найстаршого Іванка вбраннячко.

— Я не потребую братових дарунків! Я зароблю! — І зайшовся кашлем.

Кров бухнула з горла. Діти злякано світили очима з кутів, а Василю піднімала його, клала на лавку й бігла по фельдшерку. Тієї ночі його забрали до лікарні.

Через тиждень сказав хірург Василю, що треба легеню викидати. Після операції Петро ходив по селі ще блідіший.

— На курорт треба їхати. Грошей нема, — журився.

Прийшов Василь, поклав гроші на стіл, бо знав, що брат гоноровий.

— А коли я тобі віддам?

— Колись віддаш. Їдь, лікуйся.

Петро поїхав.

Але ще того дня Павло Якібчук приїхав з міста й сказав Василеві:

— Їдь брата визволяти. Міліція його, п'яного, забрала з ресторану.

Петро вмер через два роки...

Затужили трембіти вище хати, заголосила Василина, заплакали діти. Двоє плакали за татом, а двоє не розуміли того, що вони вже сироти. В труні знесли з ґруня в село, на дорозі поклали на підводу й везли. Яму викопали в бережку. Поклали труну над ямою.

Піп правив над ним, але люди не слухали попа.

— Чому то Павло не прийшов? — перемовлялися сільські пліткарки.

— Йой, дівонько, вони так гі пес з котом.

— Прикрий Василь. Кажуть, що той просив грошей на курорт, а Василь не дав.

— Не дав, бо не мав. У нього свої діти. Троє має...

І притихли. Бо Василь показався. Тяжкими кроками ступав чорний весь. Вуса звисли, а під плащем тримав щось. Не приступив до труни. Коли священик відправив панахиду, відійшов, аби рідні попрощалися з небіжчиком. Такий плач стояв, що гайвороння боялося на гнізда сідати й, літаючи, каркало над цвинтарем.

Чекав грабар, аби Василь підійшов до мертвого брата. І всі чекали, позираючи на нього. А він, мов закаменів...

А тоді повільно так ступив крок, подивився на діточок своїх і Петрових, рвучко відкинув полу плаща, витягнув пляшку самогонки з кишені, висмикнув кукурудзяний качан, жбурнув його у яму, а пляшку встромив мертвому братові в рот:

— На! Напийся! Може, тепер буде тобі досить!

1988

ЛЕЙОНІВ «ВЕЛИКДЕНЬ»

Лейон любив Марію. Любив її тихо й ніжно. Не так, як замолоду, коли до Марії забігав його ровесник Стах Зорій, а він тяжко зітхав і бокував від неї. Хіба на весіллі чи в будинку

культури брав її танцювати, та боявся пригорнути, бо вона якось ніби мліла в його руках — смаглява, рум'яна, висока й тиха. Лейон теж був не ликом шитий і теж смаглявий, і дала йому природа вроду, силу, гарну поставу, але не вмів він добре танцювати, і жартувати не вмів, і навіть сміятися файно не вмів — отакий собі простак! Тоді дівчата ще міряли хлопців за оцінками в школі й за оцінками в спорті. Тут Зорій був неперевершений. Він вчився добре, танцював ще краще, а грав у футбол найкраще! Високий, кучерявий і крикливий на футбольному полі, Стах готувався піти в авіацію, та вступив до сільськогосподарського технікуму, бо в небеса західняків неохоче пускали. Бандерівці... Може котрийсь з них і за рубіж перелетіти...

Отоді-то віддалилися вони один від одного. Лейон став помічником бурового майстра, добре заробляв, а Зорій пішов до армії, був потім головою колгоспу, а згодом з'їхав на бригадира. Він собі взяв за дружину молоду Надю-обліковця. А Лейон висватав покинуту Марію.

Перетерли пліткарки язиками чотирьох, потішалися з них обох, зі Стаха і Лейона. А вони собі тихо-мирно жили в селищі. Ось тільки Лейонові було чогось неспокоїно на душі, коли він їхав на вахту в гори. Де тільки не бував! Був і верховим, і електриком, і помічником буровика, і буровиком, і навіть майстром... Він хотів, аби син його пішов до нафтового інституту, а потім передумав, бо нафта рано чи пізно закінчиться. Тішився, що син вирішив іти до енергетичного технікуму. Електрика буде завжди, бо навіть бурові тепер електричні, а пишуть, що й електроавта будуть, вітри по горах запрягатимуть гірські річки, сонце...

Але відколи син пішов з дому — Лейонові тоскно зробилося на серці. Хлопець не ворона, а для хати оборона. То було смішно комусь казати, але до його вуха докотилося, що Стах Зорій ходить до його Марії.

То вийшло від Стахової половини, від Наді Зорійки. Десь на сінокосі гребли сіно, і бригадир довго стояв з Марією, балакали, а Наді хтось доніс, і вона пригрозила, що виб'є Лейонісі вікна.

Марія розказала Лейонові, що Зорійка на неї біду робить, і вони обоє сміялися, бо Надя була найкраща в Звениводах. Вона таки була справді як намальована: біла, очі сині, волосся,

як хмара, кучеряве, і груди несла гордо, високо. Якийсь приїжджий журналіст обідав у Зоріїв і назвав її Шовковою Косицею. Так і прилипло до неї це прізвисько.

Проте вона чогось ревнувала Стаха до всіх молодичь, а особливо до Марії. Лейон навіть думав, що колись він їй скаже, аби не смішилася, але нікому нічого не міг сказати на тверезу голову, хіба на п'яну, та Лейон пив рідко, бо будував хату, потім стайню, потім ще почав літню кухню і хотів паркан новий покласти — мода така. Відгородиться, аби й горобець не прошмигнув крізь огорожу

Тому-то, коли в селищі з'явився невисокий туркмен Мурад Кулієв і став вербувати буровиків, аби їхали до Туркменії на роботу, Лейон задумався, чи не змотатися туди на рік-два. Тоді саме він закінчив глибоку свердловину, але ні нафти, ні газу вона не дала, пішов шумок, що кадри будуть скорочувати, і Лейон сказав тому чорнявому агітаторові:

— Я поїду, коли буде літак... А так не поїду.

— Буде літак! — обіцяв Мурад.

Але Мурада другого тижня викликав начальник районної міліції і поцікавився, хто він і яке право має баламутити буровиків, куди він їх зманює.

— Мене завтра тут не буде! — сказав Мурад і зник.

Про Туркменію забули і стали молоти язиками, що будуть літати на північ Тюмені, десь аж за ріку Об, де живуть ханти. Про нафтовий Самотлор тоді говорило і радіо, і телебачення, і газети писали... Лейон з бригадою прицілювався до Півночі, коли знову з'явився Мурад із документами і заступником начальника управління бурових робіт. Вони все гомоніли про якесь місто Мари, про пустелю Каракуми, про Шатлик, Давлетобад, Шахетлі, про літаки й вертольоти, і Лейон, порадившись з хлопцями, вирішив спробувати побурити в пустелі. Йому хотілося побачити ті Каракуми, поборотися з пісками, добути нарешті той газ, а ще заманював коефіцієнт. Як-не-як, але туркмени обіцяли сімдесят відсотків надбавки до заробітної плати. П'ятнадцять днів загорай у пустелі, але п'ятнадцять днів можеш відпочивати вдома. Там спечеся, тут відійдеш. Дива!!!

Так Лейон у грудні сімдесят сьомого став туркменським буровиком.

І ось цього травневого дня, коли на палючому сонці догорають останні червоні маки, бо тюльпани давно вже згасли в пісках, коли черепахи загрибаються у своїх норах, а хом'ячки і тушканчики тільки зранку й під вечір висвистують свої парубоцькі мелодії, коли фаланги залазять у будиночки, а змії заповзають під будиночки на бурових, коли собаки ганяються за шакалами й корсаками, він повертається з бригадою до рідних Карпат на цілих два тижні.

Він уже в літаку, а вісім бурових і те маленьке селище з бараків, що в степу, де міститься інженерна служба та авто-тракторний парк, стоять перед його очима. Майстром прикарпатських буровиків поклали тоді туркмена Чари Курбанова, який на Святому місці, де була перша бурова українців-прикарпатців, працював тільки помічником бурового, бо прийшов з інституту. Нині він — майстер, керівник і депутат, непоганий чоловік. Дітей шестеро, жінка з шрамом на обличчі, бо пендиночний комар укусив її ще в дитинстві. Лейона вона пловом частувала, зелений чай подавала, а сама не сідала з чоловіками на килим, як і Лейонова Марія не сідає до столу, коли треба гостям прислужувати.

Тепер Лейон під рукою Курбанова бурить у пустелі свою п'яту свердловину. Тут до голих гір Копет-Дагу рукою подати. Води нема близько, деревця нема, спека страшна, але веселіше якомсь, бо має де око спочити — гори близенько. Ці гори нагадують хлопцям прикарпатський пейзаж хіба що горбатим овидом. Бо Карпати — милі, як діти, а тут суворо й дико.

Летить Лейон реактивним літаком до Карпат з-під Копет-Дагу. Летить з Туркменії в Україну натруджений, важкий тілом, але душі його легко, бо вона високо, на десятикілометровій висоті душа його. Та щось її тисне, якесь передчуття тривожне. Сон снився, що в Марію його кидали болотом і помиї лили якісь люди на його подвір'я. Нефайний сон приснився вчора Лейонові.

Коби хоч здорова була! З бурової не пошлеш телеграми і не зателефонуєш, бо нема там телефону; є рація, але нею користується лише майстер, і не можна нічого зайвого говорити, а тільки передавати звітність та просити того, що треба буровикам. Тоді приїде машина чи прилетить вертоліт, а зайвим засмічувати ефір забороняється, бо недалеко Іран і Афганістан... А там...

І тривожно людині в пісках. А сонце сміється з цієї тривоги.

І тільки ночі такі тут гарні, що нема подібних на цілому світі. Ніяка хмарка, ніяка імла не заступить високих зірок і місяця, що приймає парад планет над горами. В таку ніч тиша панує в пустелі. І така та тиша глибока, що якби не гул бурової, то вчув би соловейка в Звениводах, і шум гірської річки і Маріїн голос. Місячне світло тут зелене, немовби йде воно з раю небесного...

Та бурова гуде у степу. Пускає свій залізний корінь у землю, аби з-під чорних пісків, вапняків, гранітів та мертвиць висмоктати той газ, що мільйони чи мільярди літ спить у землі, й ніхто не годен сказати, як він там утворився. Ніби хтось навмисне заправив оцю землю газом, нафтою, водою, металами — все дав, все склав, мов до комори, аби людина брала, користувалася цим добром, але ошадне, мудро, по-газдівському, бо все має свій початок і кінець. І ці комори підземні теж.

— Лейоне Івановичу, а ви жінку любите? — ні з того ні з сього запитав його Василь Ткач, що сидів поруч у літаку, але ніби дрімав. Він і тепер лежав незворушно, із заплющеними очима. Відкрив очі тільки тоді, коли Лейон здивовано глянув на нього, і так вони цілу хвилину дивилися один на одного — старий на молодого, а молодий на старого. Та ні! Лейон не був старий. Він тільки засмаг на сонці південному. Це так «коефіцієнт» засмажив його. Цього Ткача він брав на роботу. Прийшов хлопець з армії, покрутився туди-сюди і одної неділі приїхав з Калуша шукати буровика, що до Туркменії літає. Знайшов Лейона, радився з ним.

Виявилось, що він уже був у Івана Бревка, в електрика. Той обіцяв йому пронюхати, чи не взяли б його в пустелю на роботу, але за це впоминався могорича. Лейон узяв Ткача зразу, бо на буровій треба було помічника. Лейона цей хлопець дивував щодня. Він читав усе, що міг про нафтовиків і газовиків прочитати. Хоч Лейонів дід був колись ріпником, копав перші нафтові ями, але він не знав, скільки нафти добували колись у Карпатах, а Василь Ткач знав. Він прочитав геть усе, що написав Іван Франко про прикарпатських ріпників. З якоюсь побожністю говорив про гору Довбушанку, де, за легендами, зимував Олекса Довбуш з опришками і закопав великий скарб. Той скарб шукали, та не могли знайти, а нині ота Дов-

бушанка дає найбільше нафти. Лейон починав розбурювати ту загадкову високу гору. А нині Василь трохи «напарфумований». Десь дістав пляшку туркменського коньяку і вже взяв пробу. Туркменський косяк тепер кращий від українського, молдавського та вірменського, його зі свічкою вдень не знайдеш у магазинах, а Василь уже діставав, і не раз. Комусь килимок гуцульський привезе, комусь різблений сувенір, і вже несе коньяк, або шкури овечі на кожух, або ще щось. Ніколи голірuch не вертається зі степу. Минулого тижня шакаленят знайшов, везе додому. Каже, що годуватиме. Іншого не пропустили б на борт, а цей і дідька лисого провезе.

Але чого він запитав Лейона про Марію? Невже Бревко щось йому шепнув? Лейон оглянувся, але вся вахта дрімала або читала. Літак здригнувся, і стюардеса оголосила, що знижуються, аби всі защемили ремені. Лейон шукав другого кінця ременя, але кінець втік між сидіння, і він тільки задля годиться оперезав себе одним кінцем, а сам дивився в ілюмінатор на безмежне синє небо, що побіліло на пружі гарячого обрію.

Провідниця оголосила, що сідають у Красноводську, що температура повітря плюс тридцять два градуси, і Лейон тепер думав, що головне щасливо сісти, а потім злетіти, і він буде вдома. В кожному польоті супроводжує їх високочолій і метушливий Магомед Байрамов, який одразу свариться, коли хтось не слухається провідниць. А в цьому салоні летить стюардесою Ліда-німкеня... Коли почалася Перша світова війна, її діда-німця виселили сюди з Дніпра. А батько Лідин оженився з україночкою, вона ж мала чоловіка-росіянина, та тепер розлучена. Ліда біла, як бавовна. Сонце туркменське гаряче, як грань, а до лиця її не ловиться — біла бестія.

— Ви, французи, не запізнуйтеся на посадку! — нагадує вона в аеропорту, де сідатимуть нафтовики з Небіт-Дагу, що теж прилітають сюди на роботу з України.

— Ви самі французи! — кидає їй Василь Ткач. — Ми — франківці.

— О! Вже завівся! Важко запам'ятовувати «франківці»! А французи — простіше!

— Обідати дасте? — допитується Ткач.

— А ти нині не заробив на обід, — сміється ця міцна, біла Ліда. — За Каспієм буде обід!

У Красноводську всі буровики розбігаються по аеровокзалу, вибігають на привокзальний майдан, щось шукають, випитують, нишпорять. А Лейон сідає на лавочці й дихає гарячим повітрям, ніби хоче набрати його повні легені. Тут недалечко Каспій, та Лейон ніколи не був на його березі, не купався в ньому, хоч завжди бачить це море з літака, коли пролітають над ним.

Лейон не поспішає до сектору посадки. Він встигне ще напиться зеленого чаю, який добре гасить спрагу, встигне походити навколо клумби з трояндами, які, здається, теж вигорають на сонці; рожеві, жовті, червоні, але темногарячих, як удома, тут нема. Пахнуть квіти й дерева. Пахне дорога додому.

Ткач вигулькнув з-за автобуса, сів поруч з Лейоном і колупає пальцем у носі. І раптом:

— О, ляля!

Лейон здивовано дивиться на пелехатого русявого парубка з малими очима, що ніби приліплені до великої голови. Це він побачив вродливу, струнку, чорнооку туркменку в синьому платті з великою брошкою на грудях. Вона якось скрадливо зиркнула на Василя й аж до зупинки таксі на ній хвилювався шовк. Повернула смагляве личко до спокусника:

— О, ляля! — ще раз прицмокнув язиком Василь. — Сто тисяч калиму даю!

— Та ти таких грошей і не бачив! — почув голос Бровка Лейон і оглянувся, бо він не завважив, коли і як підійшов Бровка до них. Цього лисуватого худорлявого чоловіка можна було сміливо брати в розвідку. Вмів бути непомітним, тихим, усе знав, що робиться на бурових. Він усім говорив, що горілки не п'є, але не пив тільки за свої гроші, а коли десь пили, то електрик Бровка ставав поблизу і якось так виходило, що чарка його ніколи не оминала. В Туркменії Бровка називали Денепосійтамвродиться. Лейон чогось остерігався цього Івана. Може, тому що він любив сам себе хвалити, і жінку свою хвалив, і дітей, і навіть зміну свою, а всі решта для нього були ціпи, дурні, ледарі, пияки. І ще Бровка воював з братом своєї дружини. Вони жили в будинку на дві сім'ї і постійно сварилися то через курей, то через паркани, то через межу. Коли Максим Цівка на городі робив борозну, то Іван її закидував, коли залишав межу, то Іван її скопував, коли клав паркан, то паркан пересувався, коли був посаджений живо-

пліт, то вночі Іван поливав його окропом. Вони сварилися, судилися, ворогували, аж нарешті родич побудував собі нову хату, а цю половину нарочито, щоб не купив брат-ворог, продав старій учительці, і тепер Іван доїдав сусідку.

Говорили, що біду та гризоту робить не Бревко, а його жінка: товста, як діжка, з воловатою шиєю і маленьким писочком на товстому обличчі. Вона була командиром у хаті, гроші забирала в Бревка до копійки, він її мусив слухати й виконувати її команди... «Баба! Її склепав дідько на купі терня! Грім би її ясний впік!» — тратувався по ній словами Василь Ткач.

Та рік тому з Бревком щось сталося. На буровій з'явилася лаборантка Оріся Булка. Привіз її сам майстер Петро Іванович Крикун. Вона тут майже нічого не робила і тому часто з бурової приїздила до селища, де був магазин, їдальня, шофери, трактористи, інженерно-технічна служба. Тут її і сподобав собі Бревко і запросив на чай. Потім він її завжди частував то шоколадом, то цукерками і почали навіть випивати напару. Правда, на все це потрібні були гроші, а тому він навчився ховати від жінки то десятку, то дві. Спочатку ховав за підшивку в капелюсі, але жінка тут гроші одразу знаходила, вдруге вдалося сховати в чоботі, але й тут тайник виявився, бо Іван роззувався й гроші вилетіли вслід за онучею. Він тоді вирішив везти додому віники з саксаулу або черкезу, бо всередині була двадцятьп'ятка. Він би, може, й далі ховав так гроші, але скоро виявилось, що Оріся з майстром щось має. Це дійшло до Крикунової жінки. Вона на одному весіллі підійшла до Лейона і спиталася:

— Ей, Лейоне! А чому ти мені не сказав, що мій Петро має фойду? Та ти міг мені хоть показати, чи краща за мене, чи ні? Яка вона? Краща? Чи хляпа її пахне медом? Га? Франца туркменська!

То було як вибух! Крикун пішов з весілля додому. Скоро вже всі вахти говорили про цю грішну пару. А ще через кілька місяців Орісі на буровій вже не було.

Бревко це дуже пережив, що дався так ошукати. Він розказав про це Лейону, а Лейон Марії, і пішла новина по плоті, як по дроті, по Звениводах. Люди вигадали навіть те, що Бревчиха знайшла гроші у вінику і била Йвана. Казали, що Іван був п'яний, говорив сам до себе, ідучи додому, де він гроші сховав, а жінка це підслухала, тайник розсекретила.

Було не було, але Йван Бревко затаїв зло на Лейона. Тепер він стояв над ним і над Ткачем і розказував, як скорпіон заліз йому в рукав сорочки.

— Що скорпіон? — сказав Лейон. — Ось Василь рукою кобру схопив.

— Як? — здивувався Бревко.

— Та так! Схопив! Кинув нею об землю і вбив.

— А, не брешіть!

— Та про що тут є брехати? — здивувався Лейон. — Я на свої очі видів.

— Правда, Василю?

Василь закурив, подумав трохи, аби Бревка терплячка помучила, і сказав:

— Я не бачив, що вона обвилася навколо труби і підставила голівку під воду.

— Душ приймала, — сказав Лейон.

— Я йшов під душ. Без сорочки. Тут не було коли що робити. Схопив рукою і до дошки...

— І не вкусила!

— Я, якби не випив був, то би не зловив її. Страх... То не якийсь наш падалець-сліпачок, то, брате мій... то петюща! Не пара нашим, етнографічно-вишиваним. Кобра з кап'юшоном!

— Брр! — гидився Бревко. — То, певно, була стріла. Ця не кусає.

Мовчали. Лейон з Василем сиділи, а Бревко стояв. Раптом молодому Василеві захотілося підштрикнути електрика. Він уже цю балачку починав у літаку з Лейоном, та Лейона він поважав і знущатися з нього не міг. З Бревка він вирішив-таки шити лаха.

— А що б ви, Іване, зробили, коли б ви приїхали серед ночі, а вдома з вашою жінкою сусід?

— Ну... Ну таке неможливе. Я своїй жінці вірю більше, як собі.

— Такі були вже, що вірили. Навіть у залізних скринях носили за собою. Але жіноче серце ще ніхто не зрозумів і не зрозуміє. Тепер курортників приїжджає багато. Трапиться вродливіший за вас, з великою торбою грошей, з тачкою власною. Спочатку прийде молока напитися, потім запросить до ресторану або до палати.

— Ніби там її ніхто не побачить?

— Він не буде везти до вашого ресторану, а десь у гори або до Моршина. А тоді на природу... Коли жінка п'яна, то веселюха продана.

Бревкові на твердому кирпатому носі виступив піт.

— Та ти ще не знаєш моєї жінки!.. Я тобі бажаю таку вірну жінку знайти... Та вона... Та я її взяв... Та скажіть дурному, Лейоне, яка в мене жінка.

— Та жінка — як жінка. Вам вірна, люба, та й добре є.

Але Бревко вже завівся. Він був-таки злий.

— Та таки не така, Лейоне! Я в неї перший був.

Тут Лейон зрозумів, що камінь у його город, що Іван натякає на його Марію, до якої ходив замолоду Зорій.

— Та дурний жінку хвалить, а підлий ганить, — сказав Лейон і встав, бо оголосили посадку на літак. Бревко остовпів. А потім подріботів не за Лейоном, а за нежонатим Василем, що завів двох газдів жонатих і тепер сміявся в душі. «Шакал! Підсвинок! Бенькарт!» — думав про нього Бревко. Він якимось боком пропхався поміж буровиків і в літак прошмигнув перший.

Лейон з Василем зайшли до салону вже тоді, коли сідали небіт-дагзькі нафтовики. Вони з крісел довго дивилися в один і той же ілюмінатор на злітну смугу, а коли стюардеса знайомила з екіпажем та інформувала про дальший політ, вони застібали ремені й далі дивилися в око літака, за яким від спеки варився бетон.

«Тушка» злітала легко. Лейон бачив, як зник аеродром і літак шугнув у холодне синє небо, а гарячі піски zostалися під срібним черевом машини. Піски ще якийсь час чорно дивилися знизу, а потім показалося щось таке темно-синє, що й небо зблідло, і Лейон зрозумів, що це Каспійське море. Тут імла ставала густішою і білішою, а ще далі завидніли легкі, білі й безводні хмарки. Вони ставали все більші й більші, а небо під літаком каламутнішим, так що скоро моря не було вже під літаком, і Лейон розумів, що почалася Європа, а коли перелетять вони Передкавказзя, то розпросториться Україна, де немовби малі діти видивляються в небеса сині верхи Карпат... найкращих на землі гір.

Отак, задумавшись, Лейон задрімав, і знову йому примарилася Марія. Та раптом щось гуркнуло, і він здригнувся, заморгав рідкими бровами й глянув на Ткача.

— Термосом! — сказав Ткач. — Обід нам рихтують.

І зразу ж прийємний голос оповістив пасажирів, аби приготувалися обідати, — опустили столики, що вмонтовані в спинки передніх крісел. На пластмасовій полиці з'явилися ніж, виделка та ложечка, що були упаковані в прозорий папір, а на підносику — булочка, шматок вареної ковбаси, мініатюрна бляшанка м'ясної консерви, джем, сік, кава, сіль та перець у мікропакетиках. Лейон довго протирав виделку гігієнічною серветкою, а потім поволі жував ковбасу з булочкою, пив сік та каву. А м'ясо консервоване відклав убік, а потім сховав у кишеню. Дуже вже гарна була та консерва-бляшанка — шішховна, як говорили у Звениводах, і йому хотілося привезти її додому, аби й Марія попробувала авіаційного обіду. Дружина ніяк не могла повірити, що в літаку дають варені кури, каву, м'ясо, що за це не треба платити, бо заплатили туркмени нафтою та газом.

Час від часу Лейон помацував рукою за спідню кишеню, де була його тринадцята зарплата з коефіцієнтом за пустелю. Лейон знав, на що пустити ці гроші: тепер пішла мода перекривати шиферні дахи оцинкованою бляхою і навіть алюмінієм. Треба і йому трохи поввихатися, аби знайти нову покрівлю, їздять аж до Саратова, привозять.

Він дивився, як Василь Ткач смачно доїдає консервоване м'ясо, як втирає серветкою масні червоні губи, що потріскалися від спеки.

— А я женитися не буду! — сказав Ткач. — Вона буде собі гуляти, а я буду в Туркменії загоряти. Не вірю жінкам! Нікому не вірю! Жінка — кішка, хто краще погладить, за тим і побіжить! А ще коли гроші занюхає в кишені... Жінка буває прекрасна лишень на шлюбному ложі й на катафалку.

І тут Лейон аж повернувся до Ткача, бо не міг зрозуміти, чи парубок далі грає вар'ята з мокрою головою, чи то вже таки цинізм. Василь опустив очі, а тоді став на ноги і зняв з полиці журнал «Україна», на обкладинці якого були зображені туркменки на розкішному килимі. Василь читав, а Лейон дивився в ілюмінатор, і йому здавалося, що день зупинився. Сонце втікало на захід, а літак наздоганяв його, ніби хотів зловити. Дивна думка свердлила голову Лейона, що можна разом з сонцем облетіти на літаку всю земну кулю і не застати ніде ночі. Та кожен переліт його втомлював, і Лейонові здавалося, що люди

ще не відкрили якогось великого часового закону. Ось він, коли летить, то відчуває, що тут час густий, що він тисне на нього якоюсь тривогою, тягарем, ніби не в небі, а на морському дні знаходиться, а на землі він себе почуває інакше.

Лейон відкинув крісло і так лежав, але сон не йшов. Потім щось ніби тріснуло, і Лейонові здалося, що літак розвалюється, але то була омана. Все ж якийсь корч страху хапав його вище ліктів. Особливо він боявся перельотів після тієї катастрофи, коли загинула вся футбольна команда екстра-класу десь над Дніпропетровськом чи Дніпродзержинськом. Ніби були хлопці, мали славу і все розтало у високому небі. Шелестіло помежи люди, що Брежнев повертався з Криму до Москви, а футболісти «Пахтакору» на своєму літаку залетіли в урядовий коридор і лайнер збили. Але чи таке можливе? Чи можуть ракетою пальнути і по цьому, якщо він зіб'ється з курсу? Чи, може, зустрінеться з іншим літаком?

Лейон зрозумів, що літак наближається до Львова, а небо над містом спить у хмарах. Літак воркотів, що нема тут доброї погоди, що важко пробивати сиру стелю, бо хмари, як лебеді, ловили його, та не могли зловити і гладили срібні крила великого корабля. Потім літак пішов тихо і зробив коло над містом, поки не прицілився до посадочної смуги. Він летів низько над землею, далі колеса торкнулися бетону, з-під шасі закурився димок, і двигуни дико загарчали. Колись отак при посадці тріснуло задне колесо, і вахта довго колядувала в аеропорту, поки замінили старе на нове. Все тоді обійшлося щасливо.

Тепер Лейон заметушився, і всі буровики та електрики заметушилися. Зараз вони вийдуть з небесного корабля, візьмуть свої речі й роз'їдуться по містечках та селах: одні таки на Львівщині осядуть, другі помандрують на свою Тернопільщину, треті — аж на Буковину, а Лейон у найбільшій групі подасться на вокзал, щоб котитися в поїздах та автобусах ближче до Карпат, на Івано-Франківщину.

Він поволі вийшов з літака, глибоко вдихнув у груди вологе й запашне весняне повітря і спустився по трапу на бетонку. Не поспішав заходити в автобус, та швидко вискочив з нього біля виходу, бо побачив своїх знайомих, що летіли на вахту до Туркменії. До нього підійшов Мирось Соکیلський, привітався і запитав, чи дуже там пече.

— І смажить! — сказав Лейон.

— А в нас цвіте. Весна цього року пізня.

— Нема порядку на небі, — сказав Лейон.

Він дивився на своїх і на туркменів, що нетерпляче чекали посадки. Найбільше було тут військових і новобранців, що летіли на два роки до Середньої Азії. Він розумів, що далі буде Афган. І раптом його обдало холодом, що сина його можуть узяти в те пекло, про яке Москва не говорить усієї правди, але там, у Туркменії, і в аеропортах він бачить і відчуває багато. До нього, як скорпіон, підкрадалися страшні два слова «Чорний тюльпан» — рейс військового літака з трупами наших хлопців, але він відганяв їх від себе, як кошмар. Москва там витлумлює афганців і українців. Дружба народів... Лейон нетерпляче позирав, коли привезуть багаж.

Та перше, що впало йому в око, був гурт буровиків зі зміни Сокільського, серед яких стояв Бревко й так істерично реготався, що аж хапався за живіт, позираючи на Лейона. Лейон відчув, що сміються з нього. Він хотів підбігти до земляків, запитати про сім'ю, та не зміг. Витримано, розважливо намагався розмовляти з майстром Сокільським, але язик йому заплітався, нитка розмови губилася, і він витиснув з себе:

— То як там дома?

— Весна! Птахи паруються, риба треться, тріска лізе на тріску...

І засміявся теж.

В груди Лейонові натекло багато сірого холоду. Він поспішив по свій багаж. Тоді з хлопцями, що летіли до Туркменії, попрощався, побажав їм щасливої дороги, м'якого приземлення і пішов до маршрутного таксі. До його вух ще долетіло чиясь: «Має коефіцієнт»... Але він не зрозумів нічого з того. До нього підбіг якийсь калимщик, що підкотив до аеропорту на своїх «Жигулях», аби заробити на буровиках. Дехто вже радий був їхати, але Бревко навідріз відмовився платити такі великі гроші, які заправив «жигуліст», і вони поїхали до вокзалу на електричку, яка йшла до Моршина, а вже звідти їхали автобусом.

По дорозі ще в електричці Лейон зрозумів, що його Марія щось змалювала. До нього підкрався здогад, чи не з бригадою знову бачили її. Але чому ж вона тоді розказувала йому, що Зорій жартома натякав, чи не пустила б його до комори порохи з полиць позмітати, коли Лейон у Туркменії бурить.

Лейон міг би і Зорієві замести поза вуха, але вони вже немолоді.

До Звенивод їхало восьмеро. На автобусній зустріли жінок, і Бревко щось у них випитував. Жінки йому розказували й зловтішливо позирали на Лейона.

— То кажете, що має «коефіцієнт»? — голосно перепитав Бревко.

— А буде і вона мати, — хихикнула Софія Грушка з Бабиної гори.

І коли вони їхали в автобусі, то Лейон не витримав:

— То що там, Іване, сталося в мене?

— Та нічого.

— Та ти ніби справедливий чоловік, то вже кажи, як є, а не хихикай.

Бревко почервонів і нахмурився.

— Та що, Лейоне. Підлота людей бере! Маєш шкоду вдома. Зорійка твоєї жінці вибила вікна...

Він забувся.

— І все?

— Та все.

Лейон тиснув у кишені маленьку консерву і мовчав. Всі не спускали з нього очей, поки автобус не доїхав до містечка. А на станції Лейон перший вискочив з автобуса і чекав, поки не вийдуть усі буровики.

Він мовив:

— Прошу за мною до ресторації.

Такого ще з Лейоном не було ніколи.

— А то чого так алярмово? Треба би й додому?

— В нас був коефіцієнт.

— Ну і що?

— Я плачу і прошу вас. В мене нині такий день, що прошу.

Відкручувалися, віднікувалися, шукали причин, але Лейон наполягав.

— Завтра будете тяжко каятися, як нині мене не послухаєте. У мене великий день! Великдень!

Усім було цікаво дізнатися, що за Великдень. Не день народження, не іменини, не Рахманський, не Солов'їний, не Повітрулин Великдень. Та й Лейон ніколи не святкував окремих Великоднів. Буровики послухали Лейона, пішли слідом до ресторану, посідали за стіл. Підійшла офіціантка.

— Дівчино, — вигукнув Лейон, — давай найкращого коньку! Давай найсмачнішу вечерю на всіх!

Офіціантка радилася, що давати, але Лейон махнув рукою:

— Сама знаєш! Найкраще має бути, найсмачніше!

Гостилися...

Наманувся і Стах Зорій, хотів утікати, та Лейон затримав і його, запросив за стіл. Тому було ніяково, тому було важко і соромно сидіти між цими левачами з Туркменистану. Лейон поналивав усім і тоді перший підніс чарку:

— Хлопці, я нині хочу випити з вами за те, що донедавна була в наших Звениводах найкраща молодиця Зорійка, а відтепер найкраща молодиця моя Марія. Зорійка вибила їй вікна, то я п'ю за вроду моєї жінки! Випийте і ви за її здоров'я...

Всі дивилися, чи вип'є Стах Зорій, але він не пив. Тоді всі випили й почали їсти. Зорій почав говорити, що його жінка дурна, і він її покине. А потім і сам випив, посидів і сказав:

— Лейоне, будь мудрий!

Підпилі «туркмени» вже були готові «пустити червону нафту» бригадирові-кнурові, але Лейон їх стримував. Зорій з ресторану зник. За ним пішли і ті, що відчули: «кіна не буде». Лишень п'ятеро п'яних розходилися пізно. Буровики вели Лейона додому й умовляли, аби не бив Марію.

— То звір, а не чоловік б'є жінку, — казав Лейон. — Марія в мене золота. Я її нині пошлю вибити Зорійці вікна, але вона не піде. Вона з такого тіста, що не піде. Вона така... Вона така, як оті гори, що ти будеш по них ходити, їздити, будеш розкопувати, будеш бурити, а вони будуть терпіти й мовчати. Бо то наші гори і Марія моя. А Зорійка дурна була та й дурною вмере...

Лейон прощався з «хлопцями» й казав, що сам додибає до хати. Але він додому не пішов; стояв і бив себе по руках вище ліктів, бо його дуже боліла душа. Він хотів плюнути на великі гроші, коефіцієнти, бурові, бо розумів, що за все на цім світі треба чимсь розплачуватися.

У Звениводах щебетала соловейками пізня травнева ніч. До Лейона з сивої давнини озивався спогад, що сьогодні четвер, а в четвер перед Зеленими святами, чи то по Зелених святах жінки святкували колись Повітрулін Великдень, але він то все позабував і в це не вірив. Та все ж душа його відчувала, що колись було таке свято, і лишень доба залізних машин не хо-

тіла Повітруль, Мавок, Русалок і навіть Господа Бога намагалися скинути з небес, але Він не падав.

Лейон зупинився над водою, і раптом побачив, що на кладці стоїть якась жінка. Він протверезів, збагнувши, що то може стояти його Марія.

1987

«ЯБЛУЧКО»

Їхали до Іванючки сини на Коляду, їхав один з Києва, а другий — з Одеси. Киянин, хоч і молодший літами, але зумів зробити кар'єру — служив у Високій Хаті, хоч добирався до неї через Одесу. Вчився там, у брата старшого мешкав, харчувався, бо й брат не ликом шитий, теж мав немало посаду в порту. Обидва — з червоними книжечками, на яких Ілліч у профіль. Обидва — номенклатурні.

Але всі ми живемо спогадами дитинства, юності, тому і їхали сини до матері на своє рідне Покуття — молодший з Києва, старший — з Одеси. І знала мати, що приїдуть! Насмажила, напекла, наварила куті з горіхами, маком і медом, і всіх дванадцять страв приготувала. Хлопці її, коли по війні помер чоловік, тяжко бідували, але і колядувати, і посипати, і щедрувати ходили; і Вертеп, і Звізда, і Коза, і Маланка їхні були. Думала лишень стара Іванючка, чи самі приїдуть, чи з жінками й дітьми... Старший зійшов з поїзда в Коломиї сам-один:

— Одеса-мама тримає сім'ю, не відпускає, — жартував. Молодший приїхав до обласного центру теж поїздом, а там пересів у машину — колега його привіз. Чоловік то місцевий, але теж з номенклатури, мабуть. Зраділа сива мати, заплакала, до хати запрошувала за стіл.

— І ти, Микольцю, мені внуків не привіз! І ти — Івасю. Чи хоть здорові?

— Здорові, мамо. А везти не міг...

— Та знаю, знаю... Сама виджу, як то вчителі за дітьми бігають, аби не ходили колядувати. В нас учитель таємно дитину охрестив, і з партії вигнали, і з роботи... Я вже сама за вас і за них помою... А що то за товариш з вами?

— То великий товариш, — сказав Іван. — Він привіз мене. Давайте нам обідати, бо ми далеку дорогу зробили...

Іван і сам не знав, як ставитися до свого колеги Богдана, якого і знав, і не знав. У душу людині не заглянеш. Тут він — свій, а там?.. А може, він за сумісництвом ще десь служить? Колезі вір, але й перевір. А як ти тут перевіриш? Щоб застрахувати себе, заїхали й до райкому, до першого. Сказав, що цікавить його атеїстична робота в «бандерівському» рідному краї. Перший секретар аж зблід. А Іван це вловив і додав: «Пора би вже нам і на російську переходити. Як-не-як, мова інтернаціонального єднання. Тепер лінія партії така, щоб усі досконало знали російську: учителям російської і зарплату вищу встановлено, і класи на підгрупи поділено...»

Іван зуби з'їв на політичній роботі, а тому страхував себе, щоб перший не написав, що до матері приїжджав на кутю. Та й Богдана випробовував, але Богдана аж перекривило, і він сказав, що треба їхати, бо його назад дорога чекає.

А тут мати й слухати не хотіла, аби гість вертався.

— О! Вже десь колядують! — сказала Іванючка, вносячи до хати холодець, яблука жовті, як віск, що чекали цього дня в скрині та в сні. І скоро всі четверо їли, пили, гомоніли, а коли наситилися, нагомонілися, нажартувалися, набили оскому від анекдотів, новин, насміялися, тоді Богдан сказав:

— А чи ми не хрещені? А чи ми колядувати не ходили? Давайте якусь таку, аби всі знали.

Іванючка розцвіла, Микола кивнув п'яною головою, а Іван встав із-за стола, почав покусювати губу і ходити по хаті. Та Богдан мав прекрасний голос, знав десятки співанок, знав колядки, і він не сумнівався, що за ним підтягнуть і Микола, й Іван, й стара мати — Іванючка. Іван думав, що то буде якась «радянська» колядка, з якої вже повилущували «опіум», але Богдан почав — «Нова радість стала...» Микола з матір'ю повідкривали роти, аби підтягнути, але Іван зміряв їх таким поглядом, що вони вдавилися словом, збагнувши, що Богдан, очевидно, провокатор. Але ж провокатори не мають такої душі, як цей чоловік, що привіз Івана у своїй машині, що так дотепно жартував, що так гарно почав колядувати. Він долоною плеснув по плечу Миколу, й той, пропустивши слово, потягнув за Богданом. А Іван зблід, обвів поглядом усіх трьох, а тоді рвучко присів, і по глиняній долівці, на якій він зріс, став вибивати «Яблучко», приспівуючи:

Ех, яблучко!
Куда котішса?
Ех, мамочка!
Замуж хочетса.

У цій сільській хаті, яку недавно перекрито шифером, а з передвоєння вона була під соломою, ніколи ще ніхто не танцював цього танцю. «Яблучко» докотилося до того місця в коляді, де «ангели співають», і обірвало і ангельський хор, і коляду, що вирвалася з Богданових грудей, і само не знало, куди котитися, бо раптом четверо очей, виливаючи зневагу, біль, сором, жаль, приниження, перерізали навпіл Івана. Іван завалився на руки, підпер ними свій зад і бачив, як мати позирає то на нього, то на Богдана, а Микола паленіє з сорому...

1984—1994

СОНЕЧКО

Художник Ярослав Пиріг веде свого сина до садка. Важко на душі, бо догризає сусід, пише анонімки, сіє плітки, нашіптує знайомим. Учора викликали до «коітори глибокого буріння» (так називають іронічно «комітет госбезопасності»), сказали пояснення написати, чому від нього не «нашим духом попахує»...

Не хочеться до майстерні йти. Але синок ще не розуміє складнощів доби, життя й світу. Вийшли з будинку й побачили заграву на сході — палає крайнебо!

— А що там, татку?

— Сонечко встає!

— А сонечко вмивається?

— Вмивається.

— А їсть сонечко?

— Сонечко не їсть, синку. Воно гріє, світить нам, усміхається до нас.

— А що, татку той хто світить, — не їсть, а хто їсть, той не світить?

— Так, синку!

17.01.1983

КУЛИК ТА ІНШІ

Терентій Якимович Кулик працював викладачем на кафедрі патанатомії. Він з присланих у бандерівський край. Дуже заздрисний. Це знали в інституті. Проректор Іван Петрович Дивнич, що має плечі в обкомі компартії, приходив на кафедру й починає розмову з доцентом Петром Йосиповичем Збараським:

— Оце я їхав через Бучач та й бачив твою хату. — Дивнич краєм ока спостерігає, як Кулик відривається від своїх паперів і слухає. — Ну й ти замахнувся!

— Ей, що то за хата! — підіграє професорові Збараський.

— Та як що за хата?! Спереду два поверхи, а ззаду цілих три і ще шпиль! Це щось таке, як мінікремль. І навіщо тобі шпиля?

— Як навіщо?! Більярд поставлю. Приїдеш і поб'ємо кулі... більярдні... — Збараський бачить, як Кулик блідне, але продовжує. — А тоді підемо до підвалу та й вина бургундського або ж токайського попробуємо.

— Я люблю вірменський коньяк...

— Є в мене й вірменський з трьома, чотирма, п'ятьма зірочками...

І Збараський гонористо виходить з кафедри на коридор, а Кулик, знаючи, що й проректор, як і він з-за Збруча, починає шипіти:

— А прийшло! Штани протерті, рукави піджака вистропані... Оці місцеві вміють жити... Звідки такий дім?! За що?! — І кидає ручкою об стіл. Ручка падає й котиться по підлозі. — А тут сидиш-сидиш, працюєш-працюєш за копійки... Не те, що будинок не збудуєш! Квартири доброї нема!

Дивнич нагинається до блілого обличчя Кулика й майже пошепки каже йому на вухо:

— Е, ви ще не знаєте, яку він плитку дістав у Чернівцях! А чим покрит, знаєте? Алюмінієм!.. З Ростова привезли. Ну і що ви зробите, Терентію Якимовичу? Зв'язки в нього. От і позавчора дістав машину яблук по десять копійок за кілограм. —

Дивнич аж відригує це Куликові у вухо.

— По десять копійок! — мало не скрикує Кулик.

Дивнич рвучко йде до дверей, відчиняє їх і лунко гукає:

— Петре Йосиповичу! А можна попробувати на смак одне яблуко?

— Можна!

Збараський розуміє, що гра продовжується. Він раз-два знаходить рудого санітара Женю, що в моргу має справу з трупами. Раніше на цій посаді був Павло Іванович Солодкий, що мав передні зуби, як в ондатри, гладко зачісувався, носив вузьку вишиту краватку, але одного разу заробив добре на тому, що мив і одягав небіжчиків, напився, лежав на купі вугілля, і доблесні міліціонери забрали його до витверезника. Саме тоді почалася кампанія боротьби з пиятикою, і його тут же розрахували з посади санітара. Та дуже скоро і його тіло привезли з лікарні сюди ж. Тоді вже на його посаді працював молодий жартівник Женя. Він збіг на перший поверх, прихопив два мішки, а Збараський уже ніс на кафедрі одне яблуко сорту «Джонатан» (по-місцевому «Йона»), ділив його наче-веро. Дивнич брав свою четвертинку, їв і прицмокував:

— По десять копійок? І такі добрі!

Тут Женя вибіг з мішками.

— Мені два мішки прихопіть.

— І мені — мішок! — схопився з місця Кулик.

— Та не знаю, чи буде місце! — прорік Збараський. Он, шельма, прибіг аж з двома мішками. Але нічого не вдію — пообіцяв йому та й мушу взяти. Ліпше мати ящики...

Збараський чухав бородавку на бороді й скрипів зубами, бо не сумнівався, що Кулик на нього настукає. Дивнич лукаво підморгнув Збараському й вийшов, а Петро Йосипович ще залишився.

— Ви вже, Терентію Якимовичу, вибачайте, що вам мішок яблук не візьму. Я мусив Дивничеві вісім ящиків зарезервувати. Я купував синові імпортні джинси. Ніде не міг знайти, лишень за валюту в «Каштані» продають. Він мені позичив доларів...

— Долари? А в нього звідки?

— Як звідки? Через інюрколегію. Вуйко в Канаді помер, заповів йому велику спадщину. Та в нього тих доларів, як гною! По сотні купюр зелененькі...

— І це ті, чесні, комуністи, що б'ють себе в груди!

Через кілька днів проректор Іван Петрович Дивнич викликав свого друга Збараського до кабінету й майже офіційним тоном прорік

— Ти — дурень! Ти не знаєш, з ким жартувати.

- А що? Була вже розмова з тобою?
 — Та накапав...
 — Не переживай. Уже цікавилися і моїм особняком у Бучачі, але я не нервував, дав їм адресу.
 — Ну і що?
 — Під цим номером районний відділ міліції.
 Збараський набрав повен рот повітря, але сміх здушив його, і майже одночасно однакові звуки вирвалися спереду і ззаду.
 — Ти совісті не маєш, — сказав Дивнич.
 — Ліпше героїчно п...и, ніж підленько з...и! — виголосив Збараський, і обидва науковці зайшлися сміхом. — Ми ж — медики. А німець, якби був тут, то сказав би: «Гут! Гут!»
 — Але ж ми не німці, — мовив майже ображений Дивнич.
 — Та я не знаю, хто ти вже є. Дістань щось з сейфа, якщо маєш. Перехилимо по чарочці.
 — Не держу в сейфі. Кулик напише.
 — То хай йому в горлі пір'я виросте! — сказав і пішов на кафедру, де по вуха в паперах самовіддано сидів Терентій Якимович Кулик.

23.08.1984

МІНУСОВА КРОВ

До кабінету постукали...

— Прошу! — дзвінко озвалася Алла Романівна Сірко.

До кабінету ввійшов чоловік її чорнявої подруги Люби, яка з міста зникла — була перший день у відпустці. Вродливий вузатий велетень подав Аллі Романівні папірець і втік. Вона розгорнула записку й на її пухкому білому обличчі з'явився рум'янець, що раптово розлився аж по шиї, а сама лікарка стала, як струна. «Алло! — читала — Я тобі кілька разів телефонував, але ти мої слова сприймаєш, як жарт. Сьогодні я приносив головному Любину заяву (на відпустку, додала подумки) й зважився... О восьмій вечора буду чекати у парку біля липи. Мені треба з тобою поговорити». Очі її оббігли кабінет, ніби збоїлися, що хтось дізнається про зміст записки. Пацієнтів до терапевта більше не було, і нікого взагалі не було, але Алла все одно глянула на двері, бо Люба в цей час любила влетіти

до неї зі стоматологічного кабінету й похвалити свого чоловіка: «Мій Микола смиренський. Він до копійки зарплату приносить. Не п'є». Аллі від її слів робилося болісно й заздрісно, як і кожній покинутій жінці та ще й з малою дитиною. Син хоче батька, а батька нема. І невідомо, де «татко» вештається. І не хоче вона знати про такого чоловіка, що не дається чути, а хтось інший не приходиться, не просить руки, не бере заміж.

Алла встала з-за столу, та ніхто не бачив, як її врода освітила порожній кабінет, як розгубленість, перемішана з неспокоєм, що перевертав душу, оживила її обличчя. Вона зім'яла записку й стала рвати її на дрібненькі шматочки, теревити в пучках, поки не зробилися з тих шматочків паперу мертві суканиці. Вона їх кинула у кишеню білого халата, бо до серця підкрадався страх, що хтось розгорне їх і прочитає. «Невже це серйозно», — усміхнулася сама до себе й стала скидати білосніжний халат. Думку про Миколу понесла додому і вже в квартирі запитала себе: «Йти? Чи не йти?» І те запитання, ніби бджола, що залетіла до кімнати і б'ється об скло, бо не знає, як вилетіти надвір, товкнулося в голову; щось підперло груди й не вступалося нікуди. Вона була байдужа до Миколи, але жіноча цікавість радила піти до нього на побачення. Коли стемніло, взяла сумку, гроші, взулася.

— До «Гастроному»? — запитала стара й сива мати, що гралася з онуком, розповідаючи йому, як бабуся буде вмирати, і як її закопають у глибоку яму. — Візьми смальцю!

Андрійко хотів іти з мамою надвір, але Алла сказала, що скоро повернеться і щось йому купить.

Узяла порожню банку й пішла через парк. До восьмої не добігло ще з десять хвилин, але «смиренський» Микола вже стояв під столітною липою, де було темно, загадково й тихо.

— Добрий вечір! — привітався Микола сьогодні вдруте.

— Добрий вечір! Ти щось хотів мені сказати?

Вусатий велетень знітився, але швидко переборов себе й винувато глянув на лікарку

— Я люблю тебе... — вистрілив.

Алла вміла тримати себе в руках. Засміялася іронічно, але двозначно.

— Це що? Вступ до спокуси?

— Я — серйозно...

— Миколо, а ти — тверезий?

— Тверезий.

— Тоді нам легше розмовляти. Ти ж маєш дружину, дітей...

— То не мої діти, — видихнув з себе.

Алла стріпнула ясним волоссям, що спадало їй на плечі, наче хотіла вберегтися від важкого удару, її твердий погляд проколов наскрізь Миколу. Він навіть у вечірній темряві розгледів Аллині очі, повні цікавості, здивування, очікування й запитання:

— Як не твої?

— То не моя дружина і не мої діти... Братові... Він скоро вийде... Він сидить за хабарі. Викладав у академії й узяв. За це йому всипали по зав'язку. Та вже скоро повернеться...

На Аллиних очах розвалювалася декорація ідеальної сім'ї, їй раптом стало зрозуміло, чому подруга з обласного центру перебралася з дітьми й Миколою до міста обласного підпорядкування.

— Вона тебе розхвалює на роботі!

— Вона?.. Вийди сюди ж завтра.

— Я цього не розумію. Коли хочеш, то прийди в гості. Дорогу до нас знаєш. А сюди я не вийду. Ще не вистачає мені, аби хтось нас тут засік.

І вона пішла, залишивши розгубленого Миколу під липою, що на її очах змертвів, як соняшник після приморозку на городі.

Другого дня батько з матір'ю пішли до лазні. Алла варила вечерю. Подзвонили... Відкрити? Вона тримала руку на вимикачі та й...

— Мамо! Чого згасло світло? — злякано запитав син, але жінка притулила малого до себе, не відповідаючи на запитання.

Зателефонував...

Вона не вийшла, хоч відчувала, що було б цікаво з ним ще зустрітися, але нехай знає, що бере на себе, як на сто пар коней, що й не понесе.

Пробігло три роки відтоді, відколи чоловік покинув її. Але тепер Алла частіше думала не про нього, а про Любиного, козацької «породи», Миколу. І коли подруга зі свого стоматологічного кабінету прибігала до терапевтичного трохи поязичувати, Алла ховала від неї свої очі. Під вікном ріс крислатий

каштан і рятував її. Дивилася на дерево. Люба ні про що не здогадувалася.

А на підвесінні оголосили місячник донора. Аллі припало управління сільського господарства. Вона саме готувалася іти туди «доїти» добровільно-примусово службовців, коли вбігла Люба.

— Не чула, кому пахне трикімнатна квартира?

— А вам навіщо? Ви ж будетець.

— Та почав Микола, але стало його лишень на літнівку, а далі зноровився. За літо палець об палець не вдарив.

Алла загалунилася й сказала:

— Не все зразу. Почекай.

— Та куди чекати? Василько вже до другого класу ходить, та й Світланці ось-ось... — Вона ніколи не випускала назовні смуток, коли говорила навіть про сумне. Алла тим часом подумала, що ця маленька, чорнява жіночка не пасує сильному кремезному, вусатому інженерові Миколі. Він — мовчазний, а вона — щebetуха. — Я хочу щось тебе попросити, — нарешті почала про те, що її пригнало до кабінету Алли.

— Що, Любо?

— Ти йдеш до управління?

Алла кивнула головою.

— Я знаю, що Микола має здавати кров. Він, як інженер, перед колективом не сміє відмовитися. Особистий приклад. Я би тебе просила, аби ти в мене взяла кров, замість нього...

— Як так? — мало не підстрибнула Алла.

— Я так щороку роблю. І торік, і позаторік.. Боїться він, щоб не занесли страшну хворобу.

Алла розреготалася.

— Любо! — здригалися її високі груди. — Він, як ведмідь, а ти?..

Люба подивилася на себе в дзеркало, губи її скривилися:

— І то правда...

Вони розійшлися. В залі засідань, де зібралися працівники сільськогосподарського управління, бадьоро дзвенів Аллин голос. Вона проголошувала, як почесно бути донором, наводила приклади, хто в районі своєю кров'ю рятував життя незнайомим людям, хто щорічно добровільно здає свою кров. Говорила пристрасно, сама собою захоплювалася, погляд її ковзав по залу, зустрічався з Миколиним.

— Пишіть мене першого! — підвівся Микола й переможно глянув на своїх колег.

Другого дня в коридорі поліклініки юрмилися службовці. До Аллиного вуха долітав голос Миколиного товариша, Євгена Лозового:

— Я кров не даю! Я — нежонатий, і не хочу, щоб моя кривця йшла для чужих жінок. Моя кров дорога й гаряча. Вони покажуться. А щодо медиків, то вони — солодкі люди, але гірко з ними жити.

— Не плач, Євгене, ти за кров купиш собі жінку. Наша лікарка якраз для тебе, — долинав чийсь незнайомий голос.

— Раз так, то я вже пішов...

І Євген увійшов справді. А за ним здали кров ще сім службовців. Останнім увалився Микола. Широкоплечий і густобровий інженер озирнувся навколо й, кусаючи губи, пив Аллу очима.

— Давайте руку, — сказала вона.

Але Микола не поворухнувся.

«Що він хоче мені сказати?» — подумала, здавлюючи сміх.

— Давайте руку, Миколо Петровичу.

— Що серйозно?.. А Люба хіба не здала? Вона обіцяла...

Розчарування притупило його погляд.

— Ви ж записалися, а не вона.

— Та...

Алла схопила інженерову руку й стала підсувати рукав, щоб у вену встромити голку. Рука затремтіла, а в середині вельетня запрацював якийсь двигун, що мав підірвати його.

— А, може, моя кров не підходить?

— Підійде...

— Мінусова кров у мене, — видавив з себе Микола.

Алла засміялася — розуміла, що в нього «мінус резус»; але їй хотілося познущатися над боягузом. На його обличчі виступив зелений піт. Здрігався при найменшому доторку, а вона, сміючись, перев'язувала вену джгутом, брала до рук інструмент.

— Я думала, що ви... — хотіла сказати «сильний мужчина», але нервувати інженера не посміла. Її в інституті вчили, як треба поводитись лікареві з пацієнтом, а тому подумала тільки: «Мінусова кров»!..

Коли голка проколола вену, Микола скрикнув.

— М'яке серце, — сказала Алла. — То хату вже почали будувати? Може, нашатирчику?.. Не треба? А як ваші діти? Ростуть?

— Не мої діти, — простогнав. — Вона мене примусила одружитись ще у Казахстані. Я не міг.. відмовити.

Виглядало, що говорить правду.

— Але ж ви живете з нею, як з дружиною? — мовила притишеним голосом.

Він не відповів, бо увійшла медсестра. Алла висмикнула шприц, дала інженерові білосніжної вати.

З вени темною плямою виступила «мінусова кров»...

1973—1977

Одеса — Івано-Франківськ

ВТЕЧА З КАТОРГИ

Орест Петрович Янковський у редакції не новачок. Але поява його на посаді кореспондента стала подією, якось одразу сколихнула одноманітне життя редакційних працівників. Повернувся журналіст з каторги «на круги своя».

Задовго до цього кроку він час від часу найжджав з райцентру й редакторові розповідав про своє нещастя: розлюбила дружина, теща має його за віхоть у хаті, свариться щодня, заставляє бавити дитину, прати з неї пеленки, а найгірше: він не сміє ні на хвилинку забаритися на роботі, інакше буде вдома буча. Теща — КаГеБе і партконтроль!

Упав чоловік, як файна сливка, в лайно.

Розлучений Янковський відчував на плечі вагу нерозлучного друга — фотоапарата, і фотоапарат додавав йому ваги в суспільстві. Він познайомив його з багатьма знаменитостями, і якби Орест не заїкався, то міг би розповісти багато цікавого про свої зустрічі. Саме мовний дефект зробив з нього не базікала, а кореспондента.

Він мав звичку вказівним пальцем поправляти на перенісі окуляри, або прикривав долонями м'язи на руках, чи грався жижками. Писати любив про спорт, хоч спортом майже не займався. Був то звичайний, худорлявий, короткопідстрижений, блідий журналіст, що носив у кишені ручку Івана

Франка — мріяв про велике. Доскочити до великого завадила теща, якої він боявся навіть тут, у редакції.

— Тга-а я кажу тещі: «Ммамо, ччекайте! Я зз вами не жоживу. Я жжінку маю. — І коли розпалувався, то заїкання губилося. — А ммоя теща до мене: «То є моя ддонька! Тги в моїй хаті й ммаєш слухати мою правду. А не? Лідусю, ти — художниця, ти — багато добилася, а з цим — пропадеш. Нам такого не треба. Це — бандит. Волоцюга. Ми ддитину вигодуємо, вихо-ваємо, най платить на дитину». І подали мене на аліменти.

Розповіді «втікача з каторги» слухали всі редакційні працівники, співчували йому. Але навіть мед потече пупом, коли забагато з'їсти. Янковський своїми розповідями набив оскому, і лише одна-єдина душа віддано співчувала Янковському.

Людиною великого серця була Ірина Дирбавка, яка заочно навчалася в університеті, й сама не знала, чи вийде з неї журналістка, чи не вийде. Янковський писав в супрязі з нею статті, які за двома підписами з'являлися в газеті, поки не вродилася плітка, що Орест копається до дівчини, що він її уже підкорив, як Говерлу, або нині-завтра підкорить. А одного дня маленька, як кишеньковий годинник, Говерла запропонувала:

— Оресте, я тебе познайомлю зі своєю подружкою..

— Ддавай, — поправив пальцем окуляри Орест. — Лише не з ттакою, як моя жіночка.

— Вона вже мала чоловіка, — вдарила обухом по голові Іра.

— І мможє, дитину має???

— Не «можє», а насправді. Ти теж маєш дитину.

— Ддякую.

— Не бажаєш познайомитися?

— Зза комплімент дякую.

Під кінець робочого дня в редакції з'явилася така ж, як Ірина, білява, струнка й висока Тереза. На лебединій шиї жовтів золотий ланцюжок, їй пасувала вишита низинкою блузка, біла спідниця, білі босоніжки.

Коли Тереза ввійшла до кабінету, Янковський щось мошив коло фотоапарата, і лише за Іриним командним поглядом підвівся й виставив уперед довгу долоню для привітання. Гостя, як артистка, талановито вклонилася:

— Тереза.

— Орест.

І знайомство відбулося. Спочатку Тереза похвалилася Ірині, що замовила собі шити зимове пальто, а тоді вся увага перейшла на Ореста. Балакали про фотографію, про шляхово-транспортні пригоди, про погоду, поки Ірина виплodiла ідею:

— Може, скинемося по карбованцю на сухарик?

У редакції некріплене вино називали сухариком, а міцне — кріпаком.

Орест фондував. Ірину відрядили до магазину. Залишившись впарі із молодичкою, Орест прорік:

— І є ще на світі такі вродливі жінки!

— Вам теж нічого не бракує, — гріла його Тереза великими, підмальованими очима.

Журналіст пильно оцінив молодичку й відійшов від стола до відчиненого вікна. Вікно не закривалося. Він нервово силував його, сподіваючись, що зачинить, бо не міг допустити, аби хтось підслухав таку важливу й серйозну розмову.

Зачинивши вікно, Орест запропонував:

— Я вас сфотографую. Але спочатку скажіть, чого ви так сміялися? Може, з мене?

Молодиця знітилася:

— Та ні. Ви гарно сказали про вродливих жінок... Я з того сміялася. Нині частіше почувеш нецензурне щось. Я сказала, що і вам нічого не бракує.

Коли Орест ображався, то хустиною протирав скельця окулярів. Він і тепер став протирати їх швидко-швидко.

— Тих, кому чогось бракує, зазабирають у психічку, на Зелену.

Тереза почервоніла. Але відчинилися двері, й до кабінету ввірвався молодий з прищуватим обличчям завідувач відділом листів Іван Боднарєнко, а за ним просунув голову вусань-художник, який, крім усього, писав вірші. Він себе називав Міськом Верховинцем.

Вино не забарилося.

— Оресте, твоя Ліда дала на виставку аж три роботи, — сказав Іван.

— Ннехай виставляється. Вона — ввідома художниця. Нне так для людей, як для її мматінки... Та що я кажу — відома. Геніальна!

— Даремне ти так.. Художниця вона непогана, — сказав Місько.

— Я нічого не маю проти... А ви були на відкритті виставки?

Тереза перебила їхню розмову:

— Та досить! Всі — художники, поети, журналісти. А що мають робити такі, як я? Я — простий, смертний майстер цеху. Куди ж ти, Ірко, мене привела? Тут самі генії. То, може, мені піти звідси до смертних?

Дирбавка її швидко заспокоїла.

Розлили вино, пили й теревенили далі.

— Ви ммудро сказали про нас, смертних, — прорік Орест.

— Ви — не смертний, — заспокоїла його Тереза.

— Як ні? Для тещі я був ніщо. Ношу по хаті на руках дитину, а тещина дочка малює в майстерні...

— ...Тобто твоя дружина, — уточнив Іван.

— Кколишня моя ддружина, — підкреслив. — Малює. Ддитина заплакала. Відчиняються двері. Ліда ввисккакує й до мене зі страшними словами, що ккров у жилах замерзає: «Ти, йолопе, не можеш дитину забавити, аби не плакала?» — «Не можу». Ттеща хапає з моїх рук ддитину: «Іди собі геть! Ти, Ліліліду, нервуєш! Вона ттворити через тебе не годна!» І починається, що я прийшов до них в одних штанях, що Ліліліду при тещі не цілую, що мало ззаробляю.

— Треба було поставити на місце тещу, — сказав Місько. — Жінку раз, тещу — два!

— Правильно, — відкрився вихід з проблеми й Ірині.

— Ага! — заревів Орест, ніби його мали вести назад до тещі. — Поставити?! А який дідько її ппоставить? Чоловік її не міг ппоставити, а я для неї — ніщо!

— Чоловік її — ганчірка, — тихо прошепотіла Тереза. — Жінка любить мужчину, а не помело. Я знаю, бо мала-м чоловіка. Курка має бути куркою, а півень півнем.

— Та-а-ак? — дивується Орест. — Та їх ттрое: баба, тетеща, моя жіночка й четверта — її сестричка. Як воррони на мене. Та й не пппасує мені битися. Я пппишу в газеті на теми моралі, а вдома таке робити?

— Та не бити, — каже Іра. — Вас два мужчини й не могли зробити порядку в сім'ї.

— Хіба тесь — мужчина?

— Ти так і кажи, що в хаті чотири жінки й нема жодного мужчини! А жінка тоді задоволена, як лягає побита, а встає помнїта, — говорить Іван, і спалахує регіт.

— Я знаю, що ти — ддотепник.. Тесть у них під ккопитом. Вони й з мене хотіли зробити хатній капець, але я не ддавсь. Думаєте, що я не пробував створювати ппакт мужчин? Я казав старому: «Тгату, робім щось». А він ббоїться! Утікає гній з-під корови викидати, а деколи тихенько на вухо мені: «Тти мовчи, бо то — жінки. Нащо в хаті сварки? Ліліпше щось зробити за той час».

— І треба було послухати старого, — каже Місько.

— Ая, переробиш! Там треба ннаймита: корова, теля, два пси, чотири коти, нутрії, а я фотографію маю.

— Забороняла фотографувати? — запитує Іван.

— Лишень її і дочку міг ффотграфувати. Це, бач, прибутку не дає. Казала, що з мене ггазду зробить, що вже одної художниці досить. А Ліліліда її підтримувала... Ввона й тебе, Міську, за ніщо має, — звертається Орест до художника.

— А мені від того ні тепло, ні холодно.

— Але Ліліліда тебе кокохала!

— Та що ти кажеш? — сміється й червоніє Місько.

— Говорила, що ти — прекрасний, як мужчина, і ніщо, як художник...

Місько ніяковіє й змочує вином губи, а Орест невгаває:

— Вони — всі такі. Навіть найменша Лілідіна сестра пащекує до батька: «Тату, ти йди геть з хати, бо від тебе чути гноем». А татато не простий, в ррайоні вагу має. Власними мозолями збудував особняк, стайню, а рідна дочка таке може сказати? Чие виховання? Мамине.

— Досить, Оресте! — не витримує Іван. — Це вже не лицарськи.

— Але то правда! — вигукує Орест. — Я не ззнаю, чи то моя ддитина.

Настає хвилинна тиша, наче вшановують пам'ять Орестової тещі, дружини й дитини.

І раптом прокльовується Терезин голос:

— Орестіку, не треба більше, бо я буду плакати, а в мене очі намальовані...

Янковський уважно розглядає Терезу, а Ірина обоїх. Іван схоплюється на ноги й за руку витягає Іру на коридор. Стримуючи сміх, Місько вискакує слідом за ними. В кабінеті залишається пара. Задоволений, що нарешті стало тихо, зі стелі спускається на стіл павук. Орест вирішує, що варто одружитися з Терезою. З ним давно вже не розмовляли жінки таким

ніжним голосом. Тереза... Так називалася австрійська імператриця! Яке гарне ім'я! І як то гарно паруються імена: Орест і Тереза! Треба цьому ніжному створінню розповісти про пекло під димами хімічного велетня, в якому він два роки перебував. Лихою була перша дружина! А зміюка — теща. Вони прагнули розтоптати Орестів талант, гідність, добре серце. Хотіли газду з нього зробити. Він ходить по кабінету, розмахує руками, голос його тремтить. Він перевтілюється, то в Ліду, то в тестя, то в тещу. Забув, що заїкається. Натхненний! Очі палають ненавистю. Якби тещу сюди, то шматував би її, як леопард, пік живцем, смажив на сковороді. Про неї треба писати жалючі фейлетони, як вона наперед підраховує Лідині гонорари, як вона стояла під дверима й підслуховувала, що робить зять з її дочкою, як відзначає в календарі дні кохання зятя й дочки. Але фейлетон безсилий, бо його теща возила чортів на Лису гору, відьма... Ось тільки не любить свого індивідуального транспорту — мітли, а хоче, щоб зять купив авто і возив її. А зять бідний, як польський офіцер. Страшна відьма.

— Її треба було вбити, — шепоче Тереза й тягнеться устами до рум'яних уст Ореста.

1975

СПОВІДЬ НА ВОКЗАЛІ

По перону йшли дві жінки — сільська й міська. Сільська була зажурена, обличчя сховала у велику вовняну хустку і здавалася буденною, пригніченою та сумною. Несла важку сумку, а спідниця і жакет, під яким була ще якась тепла одежа, сповільнювали її ходу

А міську вода б не затопила! Чулася легко, бо і плащ, і спідниця, і мешти співали на ній. Селянка наче аж соромилася, що вона не така гойна, як її подруга дитинства.

— Як вже ми зустрілися, Ганьо, то треба десь посидіти!

— Та хіба в почекальні.

— Е, ні... Тепер при каві сидять. Ходім отуди, до буфету, — показала рукою.

І вони йшли далі, а збоку пливло багато колій і між ними зелено й черлено цвіли світлофори, їх розуміли паровози, бо

сигналили і від цих тривожних сигналів під Ганиним серцем оживала нетерплячка, їй пахла неблизька дорога. Вона чомусь не сміла назвати міську жінку по імені (а звали її Мартою) і щослово говорила «ти».

Вокзальний буфет мав два входи — одні двері вели прямо з почекальні, а другі — з перону. Над надвірним входом світив зелений неоновий вінок. Жінки сіли за стіл, що дивною підковою впирався у полиці з напоями, консервами, солодощами, ковбасою — ні горілкою, ні пивом, ні вином тут не торгують — і мовчки чекали на товстеньку буфетницю, що, немов копичка, танцювала посередині «підкови».

Вона швидко подала дві склянки кави й пачку печива. Жінки грілися й розмовляли. Буфетниці і всім клієнтам було байдуже про що вони язикують — нічого на світі нема такого байдужого, як вокзали. Вокзал — міський поріг, і звідси треба якнайшвидше утікати, аби не заважати іншим в отій незрозумілій суєті.

Ганя вже мала квиток на поїзд і чекала, аби він узяв її і поїз. Ще сама не розуміла, чого їде, і чи зможе зарадити біді. Думала нікому не говорити про те, що сталося, але краще шмаття сушити перед хатою, ніж за хатою. Мала маленьку надію, що донька повернеться, і все закінчиться добре. Проте залізничний квиток так втягував її кишеню, наче там був не папірець, а довжелезна дорога гадюкою звилася у кубельце і спала, щоб на далекій станції, куди вона приїде, підняти голову і вкусити у саме серце. А вона була вже немолода і не мала тієї енергії, що колись була.

Ганя надпила кави й відчула бадьорий прилив сил.

— Йой, дай тобі, Марто, Боже здоров'я, що порадила сюди зайти. Я з самого ранку нічого в писку не мала. Як приніс поштар лист, то якийсь камінь став під грудьми і підтиснув усе під горло. А я не знаю, що робити, — чи до колгоспу йти, чи туди їхати. Беру лист і біжу в поле, бо чоловік пішов конюшину косити, дали тим, що на фермі роблять, по п'ять кроків першої і по п'ять кроків другої... Та й гадаєш, що годна-м бігти? Серце тріскає з жалю, бо свати — добрі люди, і вона не сміла таку ганьбу вчудити. Я, як до них приїхала, то не знали, де мене посадити...

— То ти київським їдеш? — перебила її міська Марта і дивилася, як парує кава.

Від денного світла обидві були, як мертві.

— До Києва доїжджати не треба. Зійду перед ранком на їх станції, а звідти вже близько.

— І будеш доночувувати?

— Не буду. Я знаю дорогу. Раз-два — і вже там. Добре, що є білети. Того разу їхали студенти, і я ледве добралася. Страшна тижба була.

— Я би тобі дістала білет.

— А я звідки знала, що ти працюєш на вокзалі? До села вже не приїдиш. Запаніла. Я кілька разів бачила тебе у місті, але не ставало сміливості підійти.

Марті було приємно, що Ганя так говорить про неї, і напоямжені губи задоволено рухалися по круглому обличчі.

— То чого? Зайшла би в гості. Я живу в новім домі, що коло базару, сорок друга квартира. Ми ж до школи разом ходили...

— Та так...

Ганя крутила склянку то в один бік, то в другий, кава парувала. Дивилася поверх людських голів, але нічого не бачила.

— І таке зробити!..

— Пий, пий, та й не думай! — розбудила її Марта. — Тепер таке зчаста трапляється. У селі це страшне, а в місті щось комусь не рихт та й розійшлися, і дітьми діляться. А вона дітей мала?

— Та є дівчинка. Він свою жінку покинув з дитиною, а вона своє взяла, і обоє змилися.

— На маєш! — засміялася міська. — То най тепер Наталчин чоловік бере його жінку.. А вони як заізналися?

— Я вже раз їздила з тим лад робити. Пишуть його старі, що молодята погано живуть. А я собі думаю: певне він — біда, та й їду сварити. Але тут друга думка: як служив при війську, то був золотий хлопець. Прийде, бувало, а її з роботи ще нема, то він і дров нарубає, і води внесе, і мені держак до сапи зробив.

— Він тут служив?

— Та ади: кинули їх ліс рубати на якусь військову будову. Закон законом, але хлопців кортить до села. Раз прийшли, другий — десь в клубі познайомилися, і Юрко за моєю Наталкою гине. Я кажу: «Йой, дивися, хлопче, аби ти мені дівку не здурив, бо я тебе і на краю світу знайду!» А він почервонів і ніби проситься: «Не бійтеся, мамо, — таки так сказав, від пер-

шого дня мамою називав. — Лише робіть щось, аби пішла за мене».

— Та міг обманути.

— Чому ні? Його колега таки здурив одну. Ходив до Бринчакової Марійки, брехав, а то молоде, дурне, повірило, і почала дівка грубнути. Ходила на скаргу до його командира. Командир викликав батяругу, і цей обіцяв оженитися, як закінчить армію. А як випустили скурвого сина за колючий дріт, той капці на плечі, і шукай, дівко, вітра в полі, як-іс дурна була! Мусила до лікарки вдаватися. А то вже було.. Ей, сама розумієш. А тепер якогось знайшла собі, та вродити не годна. Аборт — то страшне.

— Ая. Є-є такє... Нині рідній мамі не можна вірити, не те, що парубкові, та ще й солдатові. Писав колись Шевченко..

— Та тепер не той час, — перебила Ганя. — Вже свої хлопці гірші за москалів.

Марта наче обурилася:

— Не той час, але дівки плачуть.

— Йой, ліпше би вона плакала, ніж мають плакати на неї. Якби-м лише знала, де вона є, то знайшла би-м і зубами тягла додому. Привела би за вуха і сказала: жий з ним, бо тя вб'ю. Ти виділа, за кого йдеш, — ніхто тебе не силував, а тепер пізно коники викидати. Вбила би-м, на мак посікла, в дїжку поскладала і кружком прикрила.

— Та вбивати, Ганько, не треба. Як серцю не миле, то й не присилуєш. То є така справа, що сам Всевишній не може у тому ладу знайти.

— А її очі де були? За мого дівування такого ніхто не знав. Не дурний сказав: дай серцю волю, заведе в неволю.

— Йой, Ганько, не знаєш, як то є. Кожна боїться, аби дівкою не посивіла, аби голову зав'язати. Якби вона знала, яка доля пасе, то й не йшла би. А тут хлопець хоче. Та й не було такого, аби ти слова не сказала, як він такий добрий, — та й віддається.

Прокричав паровоз, лампа денного світла заморгала, і Ганна закрила долонею очі.

— Та так. Думаю: ходить — люди сміються. Пустили плітки, що вже ночує. Але нічого! Думаю собі: дівка не віддається, поки її злі язики в мак не перетруть. Я не знала, що її ріжки виростуть, як піде від мене. Я, як за свого йшла, то ніколи і в гадці не мала такого, аби з чужим чоловіком спати. А тепер

світ став догори ногами! Та й ще в кіно таке показують, що не знаєш, де голову сховати...

— Сподобався інший і втекла. Що її зробиш? Ніхто нічого не годен зробити! Кохання. А може, чоловік до тої роботи не дуже. Тепер багато є такого, що з армії інвалідами повертаються.

— Йой, той директор, шляк би його трафив, буде гріх мати, бо як я приїхала і вчула, що таке є, пішла до нього і кажу: «Розстав їх у різні зміни — його в першу, а її в другу, — аби не зустрічалися». А він сміється: «Мамо, мене за план б'ють, а не за любов. Вони найліпші робітники, а решта мене не стосується. Є профорганізація і звертайтеся туди...» А я вже цю організацію добре знаю, бо і в нашому колгоспі є. Голова має слово, а не організація. Як він скаже, так і буде.

— Ніяка організація в коханні не допоможе. А вони де працювали?

— Чоловік її торгував, а вона з цим, що втекла, на деревообробному комбінаті робили. Він різав на верстаті, а вона дощечки складала. Я як зайшла на завод, то забулася. Таке величезне, як оцей вокзал, або ще й більше. Людей гурма, але кожний зайнятий своєю роботою і не дивиться, що коло тебе робиться. А вони собі: шу-шу-шу, шу-шу-шу — і дивися, що натворили?!.. Тоді пізно додому прийшла, тоді затрималася, і покотилося. А її чоловік такий спокійненький, що най би цапки на голові скакала, то слова не сказав би. Можеш собі уявити, що то за добра людина, як він з дитини сам пеленки прав.. Та як острый, то би відразу: де-с була? Раз збори, другий раз збори, а на третій — буком — стала би як шовкова.

— Ой, і бук тут не допоможе, як любить. Як доля скаже, так і буде. І що з того, що ти їздила?

— Та вже ніби добре було.

— «Добре» кажеш? А я тобі, скажу, що вони лише більше крилися від людей, а як трапилася нагода, зібралися і поїхали. Тепер свищи в пальці, бо не знаєш, де вони є. А якби-с не грозила, то би, може, до рідної мами написала: не журіться — я там і там. То є життя. А в житті, як на довгій ниві.

— Та так... — і думала, що аж голову опустила. — Якого страшного встиду мені наробила? Зубами притягну, як знайду...

— Та не мучся. Може, це на ліпше. Ти вже не дитина.

— Я цей світ таки не розумію. Як так може бути, що держава оцій пустоті ніякого стримку не дає?

— Ти вже таки дурне говориш. І колись таке було, і тепер таке є... А він чорнявий чи русявий?

— Хто?

— Перший чоловік Наталчин.

— Русявий, і худорлявий, високий. Трохи подібний до того артиста, що Шевченка в кіно грає.

— До Івана Миколайчука?

— Ая-я.

— То дуже файний. А твою доньку я бачила вже давно. Вона таки в тебе вдалася: і волосся русяве, як твоє, і на зріст висока, і худенька, і цікава до всього. Лише очі чоловікові — сиві, а хитрі, ніби в них чорти забігли...

Ганя так дивилася на Марту, наче молилася, аби вона більше нічого не говорила про її доньку, і міська жінка все зрозуміла; відсунула недопиту каву, на долоні розклала чотири паперові салфетки і почала з тарілки збирати печиво.

— А оце візьми... З'їж у дорозі.

Ганна не хотіла брати.

— Йой, де я годна їсти!

— Бери, бери, — пхала у сумку, на якій засохло болото.

Ганя тим часом перев'язувала хустку на голові, коли закінчила, то пісно всміхнулася до подруги, що наманулася і скоротила її чекання на вокзалі.

— Яюсь мені трохи легше! Дякую тобі, Марто, що ти така добра і не горда, хоч і в місті живеш.

— Я така ж, як і ти. Коли будеш повертатися, то забіжи на хвилинку до мене, розкажеш, як їздилося, як приймали. Коби лише добре повелосся. Але я думаю, що не біда, як буде жити із цим. Коби лише щасливо жили — не билися, не сварилися.

Ганя задумалася.

— ...Котра там година?

— Та поїзд вже стоїть. Ще десять хвилин маеш до відходу. Я тебе проведу.

— Йой, як тяжко мені сідати! Йой, як тяжко!

І знову дві жінки пішли по перону. Міська не йшла, а пливла, а сільська, наче з ямки ступала. На столі-підкові стояли дві недопиті кави. Буфетниця однією рукою збрала їх, а через кілька хвилин від перону рушив поїзд. Він так жалібно скрик-

нув, наче назавжди прощався з цим містом, а далі колеса сухо заспівали, і пісня коліс летіла по рейках-струнах у далекі незнані світи. А в тих світах ще молода пара починала сімейне життя, і їм було байдуже, що думають і що говорять про них. Їхнім Богом стало кохання, та ніхто не міг сказати, чи надовго його вистачить? А вони про це й не розпитували ні в рідних, ні в знайомих, ні у циганів...

1974

НАЙ... НАЙ... НАЙ...

Лікарню для привілейованих називають обласною лікувальною комісією, а в народі — просто обкомівською. Тут після складної операції лежить дружина відомого в області дядяча — Віра Дмитрівна Цьомкач. Усі до неї з увагою і повагою ставляться, але вона щось відчуває й передчуває, нудиться і всім хоче вилити душу, щоб заглушити тривожний неспокій:

— Мені ні за чим не жаль — ні за сусідами, ні за квартирою, ні за світом оцим, що лишаю; мені за чоловіком жаль. Він у мене такий добрий, як ні в кого! Він мене брав молодістю! Я дівчиною коли побачила його на танцях, то подумала: «Мій буде! Лишень, коби запросив мене танцювати!» І заграли вальс! А він іде — русявий, кучерявий, плечистий, у синій краватці до білої сорочки, а на лацкані — академічний ромбик (тоді пишалися знаком, що маєш вищу освіту). А як ми з ним жили! Як нам гарно було! Він добрі гроші приносив, віддавав мені. Ми мешкали спочатку на квартирі в чужих людей, а потім нам дали кімнатку. Там ще ліпше було. А коли його підвищили в посаді, то ми вже дістали апартаменти: кімнати великі, стеля висока, паркет кольоровий, лакований, що себе бачиш, як у дзеркалі.

Віра Дмитрівна про своє минуле з натхненням розказувала медичним сестрам, які надією надихали її. Виразки різні бувають, але в неї якась така, що й не траплялося. Хірург довго намучився, і її намучив — шив-латав, але то все позаду; тепер головне — спокій, добре їсти, довго спати й Бог здоров'я мусить дати. А вона заспокоювалася тільки тоді, коли приїжджав Леонід Іванович — її чоловік. Вона його на людях називала тільки так. Переповідала чоловікові про свою виразку, бо ні-

бито й не нервувалася ніколи й вчасно снідала-обідала, та ось! Чоловік з широким м'язистим обличчям, на якому відцвітав рум'янець, слухав уважно, не перебивав. Дружина виймала з сумки мінеральну воду, цитрусові, печиво і говорила-говорила-говорила, щоб довше його затримати в палаті:

— Ти мені нічого не неси. В цій лікарні добре годують хворих, і умови чудові — по двоє в палаті; і радіо, і мінітелевізор, і туалет, і білизну часто перемінюють, і вікно відчинене в сад, який дуже рясно цвіте — молоком облитий весь! Як добре, що ти на такій посаді, що й твоя дружина може собі полежати, як англійська королева. В інших лікарнях не так, як тут! Правда, за кордоном є ліпші ліки й апаратура. А я собі, грішна, не раз думаю, що для того, аби і в нас щось було, то треба, щоб голови з хвостами лежали в однакових палатах, у однакових лікарнях. Але я це тільки тобі кажу, щоб ніхто не чув. Але тут можуть бути підслуховуючі жучки, то я вже не буду так дуже нарікати, бо, завдяки тому, що ти — голова, то й мене, хвоста, положили сюди.

Віра Дмитрівна була вродлива, але врода її зів'яла. Була бліда й марна — згасала на очах, та хотіла жити, і вірила, що буде жити, якщо перебула таку складну операцію. Оперував же її сам Нестор Петрович — світило.

— А чому в нас телефон відключений?

— Та зіпсувався щось. Майстер приходив, а я вдень на роботі.

— Та так...

Збирався вже йти, але Віра Дмитрівна хотіла, аби її чоловік, Леонід Іванович, побув ще трохи, хотіла, аби щоденно навідувався, щоб люди бачили, який у неї гарний, милий і добрий суджений, але в нього завжди багато роботи. Він швидко покидав дружину, йшов до машини, що чекала під лікарнею, їхав, а Віра Дмитрівна залишалася і розказувала хворій, яка лежала з нею в одній палаті, про свого лицаря і про його доброту. Вона мала художній дар мови, і оповідання її нікому не набридали. Скоро вже вся лікарня пройнялася великою симпатією до Леоніда Івановича, бо досі не знали, який він зразковий сім'янин, і коли з'являвся в лікарні, то пильні, співчутливі й добрі погляди хворих, санітарок, медичних сестер, лікарів проводжали його до палати й з палати, в якій довго лежала його Віра Дмитрівна, їй після операції часто робилося

погано, тоді медики метушилися, бігали, а коли криза минала, то просилася в хірурга додому. Лікар казав, що зарано, але вона так бажала, хоч подивитися на своє житло, що скоро вже про це знала вся обкомівська, чи то радянсько-партійного активу лікарня, і хірург пообіцяв перед першотравневими святами відпустити її на два дні.

— Я хочу лишень подивитися, прибрати, хоч чоловік каже, що прибрано. А я ніколи не бачила, як він прибирає в квартирі. Мені здається, що він не знає, де той порохотяг вмикається, а ось — біда всього навчить! Але мені постійно сниться, що в нашій квартирі плаває якийсь бруд, навіть корова приснилася, що зайшла до хати, і якесь таке, що й непристойно балакати при чужих людях...

— Спитьсся та й сниться, — співчутливо говорила напарниця, з якою Віра Дмитрівна лежала в одній палаті.

— Я хочу хоч сорочки чоловікові випрати. Але бачу, що він і сам собі пере й прасує, може, й краще, ніж я йому це робила. Чистий ходить. Ніколи не подумала б, що він усе вміє робити. Гадала, що пропаде без жінки, але ж ні! Я зовсім не знаю свого чоловіка, хоч і прожила з ним довге життя. Такого доброго чоловіка ніхто не має. Мені доля подарувала велике щастя. А он і його машина підїхала.

Вона встала з ліжка, застелила й вийшла в коридор, де вічна-віч зустрілася з хірургом.

— Куди ж ви, Віро Дмитрівно?

— Начебто машина Леоніда Івановича підїхала.

— Вам причулося, мабуть.

— Ні, лікарю.

І справді в коридорі з'явився Леонід Іванович Цьомкач.

— Ви — віщунка, — сказав хірург. — Тепер чоловік зрадіє, бо я вас відпускаю на дві доби додому. Але їхати тільки машиною, вживати ті ліки, що я виписав, а коли щось не тее, то негайно сюди...

Лікар це говорив не стільки для хворої, як для її чоловіка, що, почувши ці слова, забувся і привітатися. Він раптово змінився на обличчі, хоч знав, що дні життя його дружини лічені. Лікареві не хотілося, аби після операції її ще досліджували в морзі, ще практикувалися на її тілі студенти. Патанатоми інколи люблять іронізувати над швами хірургів перед майбутніми медиками. Хай чоловік забирає її додому, поки дружина

ще глипить. Висока, вродлива, білява жінка на очах переродилася в цю знеможену істоту, і хай вона вже не повертається до цього невеселого будинку. Але чому чоловік її остовпів і стоїть? Він же все знає...

— Як добре, що ти з машиною! — зраділа Віра Дмитрівна.
— Як добре, що лікар дозволив мені поїхати додому. Я побачу нашу хату, де все таке рідне, навіть запах. Допоможи мені зібратися.

— Ні-ні...

— Що ні?

— Я не можу зараз... Я їду... Розумієш? З Києва наїхало начальства. Я мушу з ними махнути в гори... Я приїду завтра... Інакше... Інакше мене знімуть з роботи.

З палати, де залишив передачу, вийшов зіщулений, пригнічений, зляканий і холодний, як на морозі метал. Він попрямував до хірурга в кабінет:

— Несторе Петровичу, я не можу...

— Що не можете?

— Я не можу взяти її додому...

— А то чому?

— В мене вдома вже давно є жінка. Ми ще не розписалися, але вона живе зі мною. Я... Я ж здоровий чоловік...

Наступила довга й крихка пауза. І раптом хірург різко й холодно прогримів:

— Виженіть її на два дні... Сховайте десь...

— Я не можу. Вона відчує жіночу руку. Вона відчує дух іншої жінки! Запах... Ви це розумієте?

Запала довга мовчанка.

— Не розумію... Такого я не розумію... Вона до тижня помре...

— А моя сказала не брати. Тіло з моргу перевеземо до обрядового салону

— То ви можете, хоч півдня посидіти при ній?

— Я зараз приїду... Я приїду...

І він важкими кроками побіг по коридору, а далі по сходах, скотився з другого поверху вниз, гримнув скляними, окованими металом дверима, і машина легко рушила, немовби боялася видати з себе гучний звук.

До вечора його не було...

І вночі не приїхав...

І наступного дня його не було...

Віра Дмитрівна чекала в опустілому будинку, бо хто з хворих міг рухатися, пішов і поїхав додому. У садку цвіли дерева. Та звіялися вітри і обривали білі пелюстки й цвіт. На дощ гостро пахли медикаменти, але найгострішим у лікарні був запах людського страху. Вранці першого травня, хоч і падав дощ, долинали сюди марші оркестрів, гасла, співи, гук — ішла демонстрація в центрі міста. Потім вона ввімкнула телевізор, але тут же вимкнула, бо почало щось тиснути на груди — задихалася. Чергова сестра викликала хірурга. Віра Дмитрівна то втрачала свідомість, то верталася до свідомості і кликала свого милого, вірного й дорогого, але Леонід Іванович не приїжджав. Вона так і згасла, не побачивши його біля свого ліжка, і тільки завжди усміхнені уста, опустилися донизу, ніби зів'ялі й засохлі без води листки...

11.05.1984

І-І-І ПІШОВ!

Колись у Богородчанах був сільськогосподарський технікум у греко-католицькому монастирі сестер-мироносиць, який знесли навесні 2004 року. Учні його називали себе студентами. Як-не-як, а це був середній спеціальний навчальний заклад рівнозначний колегіумові, чи — коледжу, як оце тепер перейняли ми, скальковане на англійський манер, латинське слово. Студентів по війні було ще небагато. Та й технікум — не середня школа. Тут у католицькому монастирі-кляшторі отців-домініканців, що був примурований до костюлу, зробили гуртожиток. І в монашій келії жили ми з Василем Гальком на вступних іспитах. Коли стали першокурсниками, то нас поселили в кімнаті над в'ізною брамою, де колись вартівня була, і ми тут гартувалися, бо пічка не гріла, вода в бачку й шапку замерзала, і волосся до ранку примерзало до залізних ліжок. Однієї ночі ми так гучно грілися, що побудили Богородчани, а в цей час гуляли містечком наш директор, голова райвиконкому, секретар райкому. Вони піднялися по сходах подивитися, що чорти в кімнаті витворяють, і побачили, що в такому холодильнику чортам технікумівським

жити неможливо, бо в пеклі набагато тепліше, ніж в цьому «голубнику». Тоді нас переселили. Я з Василем Гальком і ще з двома студентами потрапив до однієї з десяти кімнат, що народилися з монастирських конюшень. Звідси знову переселили нас до кляштора, в якому мешкали колись монахи.

Але Микита Хрущов укрупнював райони. Якщо ще недавно в області було 38 райцентрів, то тепер, утворивши шість, серед яких і Богородчанський, чиновники не мали де сидіти. І технікум перевели до Тлумача. З середини 1963 року називався він Тлумацьким. І ніхто з теперішніх учнів не знає того, що на початку шістдесятих років у Богородчанах навчався в технікумі Василь Галько. До вступу він працював у зеленому господарстві. Звідси привозив насіння і розсаду різних квітів, і тими квітами ми засіяли й засадили подвір'я і гуртожитків, і технікуму. Ніколи ще в Богородчанах не було стільки квітів, як у 1960—1963 роках. Він їздив на велосипеді, пізніше купив моторолер «Вятка», бо мав пенсію і стипендію. Василь іноді нарікав на долю. Інвалід. Ще малого, його переломила сестра, як брала з колиски. Але ми так зжилися з ним, що не звертали увагу на Василів горб.

Інколи ми пропускали по чарці. Від чарки Василь діставав відвагу, брав на голову свій капелюх, казав: «І-і-і пішов!», і, справді, йшов до дівчат, які мешкали на другому поверсі кляштора й поруч з нами, за стінами. Ми знали, що Василеве серце хвилювала Галина Федьківська з чотирнадцятої кімнати. Навесні він її викликав садити квіти — йшла, запрошував у кіно — йшла, запрошував увечері до парку — боялася. Помандрувала одного разу за місто, де ромашок біле море і жайвір.

— Ти пішла би за мене такого? — запитав.

Ромашки заперечливо хитали голівками, а вона казала:

— Для мене все одно який, коби людина...

— А ти добре придивися і зваж.

Вродливе обличчя закривала букетом і мовчала. Мовчала дорогою під липами, коли йшли до гуртожитку. А в центрі Богородчан стояли гуртом парубки. Вони міряли очима з ніг до голови Галю і з голови до ніг Василя. Один кинув смішком:

— Дівчина та, що треба, а фраер не дуже...

Галя почервоніла, Василь побілів. Ноги зробилися чужими. Вона пелюстки ромашки жувала. Ввійшли в широку браму й сховалися за фортечну стіну, якої нині нема вже.

— Ну добре... Я пішла вчити техніку обчислення...

Галько переступив поріг нашої кімнати, впав на ліжко, закрив обличчя подушкою, і ліжко здригалося під ним... Довго лежав так, потім сів, задумався.

— Я її люблю, — признався. — Але я з дефектом... За мене може піти лише третій сорт: повія, вдовиця.

Я сів біля нього на ліжко, обняв за плечі. Десь бралися сильні й добрі слова. Він слухав, бо любив поезію. Його тіло ніби набиралося потути. Підвівся, розвів у сторони руки, наче крила, й сказав:

— І-і-і— пішов!

І Василь справді пішов до Галини. Вона лежала на ліжку й читала конспект, а він сидів коло неї на табуретці й бавився її довгою чорною косою. Ми його прозвали «І-і-і— пішов». Дівчата, що мешкали в одній кімнаті з Галею, випроваджували його перед сном оцим: «І-і-і пішов!»

На третьому курсі ми роз'їхалися на річну практику по колгоспах і радгоспах. Через рік поїхала на практику й Галя, вийшла там заміж за якогось шофера. Василь після закінчення навчального закладу теж оженився, а точніше його оженили з якоюсь Параскою. Вона була страшенно сварлива. Хоч і мали сина, але ця Параска обзивала Василя горбачем. Галько обурювався, нарікав на неї і на Бога, за що той так його покарав?

Скоро він потрапив до кардіологічного відділення обласної лікарні. Виписався. І знову Параска точила, як іржа залізо. І ще раз стався серцевий напад, але машина швидкої допомоги не довезла Василя до лікарні.

Мене не було в місті, коли ховали мого давнього друга. Сусіди розказали, де на цвинтарі його могила, і я з чорнявою дівчиною пішов її шукати. Була осінь, світило золоте сонце над золотими деревами, золото з яких обривав вітер і кидав на могили. Вмираюче листя шуміло Василеве: «І-і-і пішов...»

1972, 2004

БОЙКИНЯ

Мій чоловік, Митро Малик, працював на лісокомбінаті тридцять три роки. Був кондуктором на вузькоколіїці. А над ним стояв ще головніший, що пив та й пив. А я їздила на прядильну фабрику на роботу.

Була весняна днина, коли Митро сказав:

— Аби-с просилася завтра додому та й будемо бульбу приорювати.

— Добре.

Прийшла з фабрики, а діти мені:

— Тато принесли восьмеро хлібин й мішок муки кукурудзяної.

Я маю чотири сини і п'яту доньку. Рано встаю, варю їсти — нема чоловіка та й нема. Один паровоз приїхав, другий приїхав. Що то є? Завила голову в червону хустку — йду. А люди в селі всі знають, лишень я не знаю.

— Щось мого Митра нема... щось нема...

Ніхто нічого не каже, лиш дивляться на мене, а я дивлюся, чи не сіла в що.

Каже Митрів тато:

— Марино, Митра побило на роботі, лежить у Долині, в лікарні.

Кажу дітям у школі:

— Йой, тата побило! Я поїду..

Пішла на автобусній до каси квиток купувати, а якийсь чоловік говорить:

— Йой, жінко, не бери білет, а сідай такой так, бо твій чоловік тяжко побитий лежить у лікарні.

— Та дуже?

— Та не дуже... Сідай такой так.

Заходжу в автобус, а родичі мої в автобусі. Двоюрідна сестра скидає з мене червону хустку, а дає мені чорну.

— На тобі мою хустку, а ту, червону, дай мені...

А я кажу:

— Та чого ти з мене хустку червону знімаєш? Та ж він не вмер...

Стали говорити, що в трупарні. І я вже так доїхала до міста. Прийшла до лікарні, облетіла довкола. Вийшов надвір той чоловік, що зшивав його.

— Де та трупарня? — питаю.

— Ой, жіночко, ви вже минули трупарню. Отам, де сине вікно.

Я побігла та й вирвала сине вікно. Він лежав на столі, але голови Митрової не виділа...

То сталося так, що той старший, що пиячив, причіпав вагонетку з правого боку, а мій з лівого причіпав — куплював вози один до другого. Той, головний, вискочив, дав свисток, а мій стояв ще. Машиніст дав назад, вдарив буфером і зразу руку вирвало. Ще гойкнув:

— Аби-сте не сказали моїй жін...

І схопило, і помололо його на вузькоколіїці...

18.08.1986

с. Новий Мізунь

ЧАСТКА «СІ»

Мов білі гуси, у білих халатах дівчата в цеху приладобудівного заводу з лютувалами в руках — малесенькі деталі заливують оловом. Дві подружки за столом поруч, дві чорняві — Галина й Оксана.

— Тобі, Оксанко, буде добре, як твій закінчить інститут. Прийде до нас майстром, — каже Галина.

— Я вже з ним не ходжу.

— Чому?

— Казав, що я не вмію культурно говорити.

— Не культурно, а літературно.

— Ну-ну, я кажу так, як у нас у селі, — «сі», а треба — «ся». А я ніяк при нім не могла. Виривалосі «сі», хоть і стараласі. Він нервував та й сказав: «Розійдемось». А я йому відповіла: «То сі розійдем, як синенькі хмари по небі».

Ось що натворив діалектизм — нікчемна частка «сі»!

Але Галина ще сказала:

— Якби любив, якби ти вчилася в університеті, якби-с квартиру в місті мала, то він би сі до слова не придирав. Але треба нам учитися гарно говорити... Ми вже міські.

Отак у цеху приладобудівного балакали дві молоді робітниці... Та й ще говорили, що ввечері поїдуть до села на дівич-

вечір — селемени плести, бо на міських весіллях дівич-вечора не буває...

— Ото наспіваємось! — сказала Оксана.

— Може, твій студент приїде та й помиритесь, — втішила Галина.

Дівчата в цеху приладобудівного в білих халатах, як білі гуси, не могли дочекатися кінця зміни.

1975

СПІВАЧКА

Та дівчина, що виросла на міському балконі, не знає народних співанок. А сільська, що над Дністром у лузі пасла бабину корову, перейняла багато пісень від старої нанашки Ганнусі, яка співала, історій розповідала, в карти разом грали на пасовищі, коли дід Іван долучався до гурту.

— Дитинко, йди заверни корову, бо в конюшину пішла.

— Я вам заверну, але маєте мені заспівати про те, як боролась Закарпатська Україна, про батька Волопина.

— Добре, Оксанко, добре...

Нанашка Ганнуся про щось говорять з дідом Іваном, який у війну був поранений на Дуклі. А де та Дукля — Оксана не знає. Вертається з коровою:

— Співайте, нанашко.

— А якої?

— Про хлопців, що пострілялися в криївці, коли їх зрадив «друг».

Ой там у лузі, при долині,

Червоні рожі зацвіли.

Ой там три браття з Прикарпаття

Життя за волю віддали.

— А ще отої... про церковцю на горі.

І слухає зелена гора, що за Дністром, з церквою на чубку.

Ой на горі церковця сіяє,

А мій милий до шлюбу іде.

Вона в шатах та й в лентах убрана,

І пан-дружба за руку веде.

Дід Іван зібрав карти в жменю й мовив мрійно, на пасовищі:

— А то було, як я до своєї брів Дністер...

Оксана любить це село за Дністром, цей пастівник, цих старих людей... Старі люди мають велику енергетику, яку передають молодим. Вона називається мудрістю. Мудрець вище стоїть, ніж розумний. Старі люди передають молодим те світло, яке позбирали по світах, і самі світяться, як оці срібно-голови пастухи.

Каже дід Іван:

— Я пам'ятаю дівоцтво бабине, дівоцтво мамине пам'ятаю, дівоцтво твоє...

— Та я ще, діду, дівочу, — каже Оксана.

— То співай! Соловейко твій голос зачує і прилетить...

...Прилетів і забрав на чужину Оксану, як і багатьох наших дівчат позабирали до Туреччини, до Італії, до Іспанії, до Америки... Співає там і плаче...

1989—1996

«АФГАНЕЦЬ»

Отруїлася на весіллі. Завезли молодицю до лікарні, а вона через день уже ходила коридорами та й хвалилася:

— Я співаю, як дуда... А якийсь кримінальник врік мене, бо пішло юзом. Але вже попустило. Вогню мені згасили. Я ні вчора, ні нині аптеку не їла. Аво... — показувала мені ліки Юльця Луканючка.

І я вже одужував та й записував перли, які вона розсипала помежи хворих і медиків. Сварила пальцем, аби нічого не брав на олівець. Та скоро між нами протяглася ниточка, а далі й стрічечка, кладочка, місточок... Запросив у гості. Вона на магнітофонну стрічку багато всякого наговорила, наспівала й поїхала собі в Лисогірку, додому. Просив ще навідатися.

— Приїду восени.

Чекав.

...Ще з коридора дихнуло здоров'ям.

— Я така непримітна! Але таки йду. Таки плетуся. Мені добре з вами. Висповідуюся та й хмари розійдуться. Фу! Я впріла! Оббамбурилася лахами, бо в горах — мороз, а в місті тепло.

Я люблю, як зима, то аби була зима, а тепер усе догори ногами — ні літа, ні зими. Ви того разу принушкали мене отої «фіалки» випити та й мене вже серце не боліло.

Розв'язала хустку, допоміг їй розгорнути плюшку, сказав, що найкращі хвилини для мене, коли вона розказує.

— Найкращі хвилини — ще не є найприємніші, — розсміялася дзвінко, немовби на горі карпатській стояла.

— Мені — найприємніші.

— І мені, відай... Чого маємо собі жаліти приємності? Нині світ на колесах. Лишень вас не витягнеш з міста.

Вона вдихнула багато повітря в груди, видихнула, засвітилася рум'яними щоками, що аж брови побіліли від тепла на обличчі. Припрошував сідати.

— А «фіалка» ще є?

— Знайдеться.

— А ви собі думаете, що мене серце просто так болить? Най Бог гріха не пише, але я вам того разу розповідала про Лісну Дівку, що вівчаря водила хащами, та й, думаете, не накликала собі біди? Така сама біда на мене впала. Але що кому буду говорити? Та мені встидно розповідати про своє нещастя, бо село, то є село — будуть сміятися з мого сина.

— А що сталося з сином?

— Та мій Ярко пішов уже до роботи. Він у школі не дуже любив вчитися, бо, як уродився, ночами плакав, голівонька його, певне, боліла; та й ми його не дуже силували. Він — одинак у нас... А тепер пішов у лісництво до роботи, та й знайшов собі, вибачте (шаную вас, ваші образи та й пороги)...

— То добре.

— Добро би вам було з таким добром! Та вона на двадцять років старша! Не жінка, а якась вівороть! Та й каже, що буде з нею женитися. Я тоді повішуся на сухій вербі. Мій старий хотів уже бити малого, а мені такий жаль, бо то — моя кров, моя дитина... Я то під серцем носила. А мій старий каже, що він понюхав шкірки та й дірки і здурів. Може, 'му й дала, хто їх знає.

— Та й що ви йому говорите?

— Та кажу, аби покинув.

— А він що каже?

— Каже: «Продайте коника та й купіть мені мотоцикіль...»

Я би вже продала, бо та чума така келюхата.

— Жінка без живота, як хата без ганку.
 — Йой, пане, холера би вас взяла! Та я ще краще, як вона...
 — А коника дозволяють тримати?
 — У нас можна. В нас колгоспу нема. Ми платимо податок за коника. Але ж бо коник! Як дитина послужна. Гуцулик.. Тепер таких нема. То мій чоловік купив аж на закарпатській стороні, аби Ярکو мав на чому їздити... Але я вже мушу йти від вас. Ви мене просили розповісти про Лісновицю, про Красну Дівку. Я тогди добре не знала, а тепер випитала в чоловіка та й слухайте. Чоловік робив у лісі. То не так було, як тепер, що — гуртожитки, електрика, лебідки, трактори, бензопили. То інакше було. Поклали собі колибу, полягали спати, а десь коло дванадцятої години — в лісі дівка співає. Але такий голос, що не маєте поняття! Вона співала, що співала, але ніхто з колиби не виходив. Тогди сама відкрила двері, подивилася на лісорубів і пішла співаючи, а ліс так тріщав, ніби ломило щось. Це довше не провадило як годину. А була чорнява, як циганка... А ще в бутині ходила по лупленім дереві. Де стала, там слідно було. Казали, що заманить чоловіка та й водить по лісі. Спереду файна, а ззаду висять кишки, як воловоди. Вона ніколи не показується задом, а лишень передом. Ззаду її бісак ловить і роздирає... Коби якийсь Чугайстер ще ту повію, що мого Ярка вчепилася, зловив та й роздер надвое, я би дві свічки в церкві засвітила і «на Боже» дала.

Поїхала Юльця в Лисогірку Не було газдині, довго не було, аж з'явилася майже по-літньому вбрана. Вона начебто ще молодша зробилася.

— Я собі нагадала та й хочу вам сказати. Може, ви то знаєте, а, може, й ні. Мої тато вівчарили в полонині. Вони так ворожили собі: брали стару косу-промітку (така, що п'ятка врвана), клали посередині ватри на порозі вівчарника або кошари та й випускали овець. Вівці перескакували через ватру, а восени, коли котра зійде з полонини, кожна кітна... А ще є дрібонькі хробачки, що йдуть колосом, як шнур. Дрібосечки! Заводовий вівчар їх збирає і дає вівцям для того, щоб трималися купи. Вони такі, як гусінь, але чисті, не мохнаті. Як називаються — не знаю.

Але мене більше, ніж черв'ячки для ворожби, цікавив її син, що рубав ліс і кохав стару Бабу Ягу.

— Продали ми коника й корову, купили йому мотоцикль. Най тішитися, поки молодий. Машину купити не можемо, а на двох колесах підійшов. І мене возить.

— А стара каністра любить його?

— Лишив пусте дрантя. Але знайшов собі другу. На сім років старшу. Вона в ідальні робить. Не з нашого села.

— Має мотоцикл. Є чим їздити на кавалерку.

— Поїхав на танці та й причепилася, як смола. Хоче, аби її з роботи возив щовечора. Наливає йому горівочки, мерза. Я ще її на очі не виділа, але поїду й усе виложу, як на сповіді... Як можна старій бабі баламутити хлопчину? Нічого так не збавить молодого, як пусте...

На цьому розмова закінчилася.

... Приїхала Юльця через тиждень. З порога почала:

— Йой, біда-бідонька чорна...

— Що сталося?

— Поїхав мій Ярको до Старого Села на весілля, та й так бахурі його облатали, що голову розчерепали. Шестеро їх товкли хлопця. Обкривавили. А ще взяли мотоцикль за крила та й кинули з берега у ріку. Байка — мотоцикль, але Ярко! Лежить у лікарні. Я йому трошки масла привезла, трошки сметани, трошки афинів перетертих з цукром... І лікареві дві курки, меду.

Плакала. Казала своїй дружині, що ночуватиме в нас, але передумала, бо чоловікові не буде кому їсти зварити. Треба сказати старому, що з сином усе добре, скоро випишуть. Просила мене провідати Ярка завтра й післязавтра, а в суботу приїдуть обое з чоловіком.

Ходив я провідувати легіня та й не застав. Була в хворого якась родичка (я здогадався, що його нова любаска), й він з лікарні зник...

...Восени Юльця прибула до міста заплакана.

— Йде наш Ярко до війська. Жаль мені його. Хотіла шукати якихось стежок до великого начальства, може, кольку підсунув би котромусь та й не взяли би, але подумала, що хлопцеві треба трохи муштри... Та й від Михайлини відвикне. До неї ходили і парубки, і жонаті, як по свячену воду... Не треба йому того добра... Чемні, срібні, злоті, прошу вас: приїдьте до нас на проводи, у неділю.

— Даруйте, але в понеділок мушу бути в Києві. Робота. Хай Яркові легко служитися.

...Серед зими Юльця знову приїхала. Була весела.

— Пане, служить мій Ярکو. Пише нам, що добре йому. А в меї братової є син, з яким він колегував. Написав Ромкові аж на три картки. Ми прочитали. А там: «Ти маєш маму в руки цілувати. Ти лишень, коли до війська підеш, то зрозумієш, що то є мама»...

Показувала фотографію сина в парадному мундирі. Чорнявий, остроокий, молодий солдат з багатьма значками на грудях — явно не його значки, бо не встиг ще заслужити. Хто був вояком, той знає, як фотографуються «салаги» в мундирах «стариків».

— Хоче вчитися після армії.

— А ким хоче бути?

— Тепер не вгадаєш. Ярка я в лікарні мала, там не вірили в забобони. А мені баба-повитуха до веретена пупець різала, аби я пряла файно. А моему чоловікові — до сокири, до топорища, аби майстром і лісорубом був. Я би хотіла, аби Ярко пішов на лісничого вчитися. Ніхто не годен у ріці всю рибу перерахувати, і дерево в лісі ніхто не порахує. І колодку на ліс, як на двері, не повісиш. Там і гриб, і ягода, і мед. Та й звірина в лісі. Лісничі панують.

Переночувала Юльця, ходила з моєю дружиною на базар. Купували, що їм треба було. Запрошувала приїхати:

— Я буду на вас сердитися, якщо не приїдете.

І осердилася. Не писала. Послав листівку, але ніхто не відповів. Збирався поїхати, відвідати Юльцю та її чоловіка, з яким ніколи не бачився, та не складалося вирушити в далеке карпатське село. Чекав, що з'явиться. Якийсь неспокій вселився в моє серце. Не міг я змиритися, що людина може так відректися, так затятися, щоб не писати, не зателефонувати, не переступити порога. Та ж я не вбив їй рідну матір, не образив нічим. Збирався, було, Яркові написати, але не взяв у Юльці адреси. Ні, я таки поїду до Лисогірки, попрошу вибачення, коли чимсь завинив, привезу якогось гостинця й поживу в добрих людей, поки ще осінь не вистудила гори, поки ще сивина не вкрила високі верхи і вітер-чорногорець не дихає на село холодом. «Як туди тягне путя, то треба її відміряти», —

сказала б Юльця Луканючка. І я дорогу відміряв автобусом. Гарно їхалося. З автобуса вийшов і завмер, вражений красою верховинського села. Стояв на містку, дивився на кашицю, яку зробили людські руки, щоб берег не їла ріка. Знав, що треба йти вгору, а за мостом звернути вправо, але перепитав молоду вчительку, що кудись вела своїх вихованців, де хата Юлії Луканюк.

— Котрої? Чи не тієї, що її сина з Афганістану привезли.

— Як привезли?

— А як тепер привозять? «Чорним тюльпаном». Казали, що при виконанні бойового завдання загинув. В оцинкованій домовині привезли, але не дозволили відкривати. Юльця головою товкла до одвірка та й все кликала: «Синочку мій...» Тепер і мамі будуть яму копати, бо вона в лікарні, і, кажуть, не вийде вже. З'їло її. Нема з жінки нічого, лишень шкіра та й кістки, хіба що по губах ще впізналиби-сте. Вибачте, а ви її родич чи знайомий?

— Знайомий.

Не знав куди йти. Очі вперлися в баню сільської церкви. Там має бути цвинтар. На свіжій могилі був закопаний хрест, а червона тумбочка-обеліск все ще стояла з фотографією, яку я вже бачив. Тільки тепер додивився, як багато туску в очах молодого воїна, уста якого були дуже схожі до уст його матері. Напис говорив: «Яромир Ількович Луканюк» — і ще дві дати, різниця між якими становила двадцять років без трьох місяців і двох днів.

1988

БЛАГОСЛОВЕННЯ

Наприкінці вересня і на початку жовтня 1988 року ми перебували в Узбекистані на Днях української літератури й мистецтва. Було там багато славетних людей з України. І вражень пережито багато. Не знаю, чи випаде мені колись ще побачити Ташкент, Бухару, Самарканд, Навої... Та якщо й занесуть мене туди вітри, то вже не буде такого враження від побаченого й почутого.

Було там з нами багато співаків: Анатолій Солов'яненко, Дмитро Гнатюк, Марія Стеф'юк, Софія Ротару, тріо Маренич...

Та найбільше вразив мене не спів, а оповідання Ніни Матвієнко. З Ташкента вона поїхала до Фергани. У готелі мешкала, їй зателефонувала мати-українка, просила зійти на перший поверх.

— Ніно, благословіть мого сина, його беруть у Афганістан. Нікого не прошу, лишень вас, — молилася перед народною співачкою.

Ніна написала на листівці побажання, аби щасливим повернувся додому і запросив на весілля.

А коли проводжали новобранців на поїзд, то на інший поїзд сідали українські літератори, артисти, державні діячі, які вирушали із столиці на периферію, на зустрічі. Грав військовий оркестр, і грали народні інструменти: карнаї, сурнаї, дойри, тори... Було тривожно й урочисто. Бо ж рік тому якось загадково помер у Каракалпакії перший секретар центрального комітету комуністичної партії Узбекистану Рашидов. Його поховали на майдані в Ташкенті, в мавзолей. Та раптом розкрутили «бавовняну справу», почалися арешти. Тоді перепоховали Рашидова й зарівняли те місце, де був мавзолей. Гомоніли, що Рашидову помогли вмерти. Узбеки ходили приголомшені. Не треба було мати багато розуму, щоб збагнути, чому все робилося саме так. До Афганістану — рукою подати. Середня Азія була наелектризована. Москву це лякало...

...І раптово на залізничному вокзалі погасло світло. У темряві з рюкзакми на плечах крокували хлопці-новобранці, й в тій колоні йшов українець, якого благословила Ніна Матвієнко... Вели їх на криваву бойню, яку в грудні 1979 року затіяли кремлівські бандити: Брежнев, Андропов, Устинов і Громико.

...Я написав цю мініатюру восени 1988 року, а тепер осінь 1998-го, та в Афганістані немає миру — досі ллється кров, хоч і вивели звідти радянські війська, хоч і розпався Союз, хоч і незалежні Україна й Узбекистан, як і всі колишні п'ятнадцять республік. Тепер армія афганських талібів вийшла на колишні кордони СРСР, а нині — СНД.

А чи живий той українець-рекрут, що його благословляла Ніна Матвієнко в той вечір, коли ми «піднімали» дух узбеків, а я радів, що вперше бачу цю країну, чи, не дай, Боже, привезли в оцінкованій домовині вбитого, або тільки камінь у мундирі...

1988—1998

Ташкент — Івано-Франківськ

НАДІЯ

I

Сторіками текли сльози: сина в Афганістан забрали. Спочатку служив тут, згодом перекинули до Ташкенту, а там... Не було від нього ніякої звістки. Лишень замерзала під нею земля, коли чула гул літака, що плыв під хмарами й за хмарами вдень чи вночі. Той літак, що привозив оцинковані домовини, називався «чорний тюльпан». Це Надія почула в церкві, куди зачастила, відколи сина покликали до війська...

...До Комарівки привезли вбитого хлопця. Гомоніли, що зарізали його душмани на посту. Тільки шість місяців прослужив. Надія ходила на похорон. Хата на краю села, коло мосту. Приїхали військові, не дозволили домовину відкрити. Над могилою салютували, коли тіло опустили в яму. А один закинув автомат на плече, і в цей час роздалася черга — всі завмерли на цвинтарі. Не достріляв, набої в обоймі лишилися. Одні говорили, що міг людей посікти, а другі — що не міг, бо ж холостими салютують. Хто їх знає? Але мороз пішов поза шкіру...

Говорили, що в місті, в моргу, служить лікарем якийсь Кошниця. Оцинковані домовини привозять оббиті дощечками, то він складає ті дощечки й забирає собі — дачу оббивати — прости, Господи, й сохрани! Але є люди, є й людиська... Раз у моргу не боїться людей пороти, то й дощечку пошанує... Та для Надії світ сказився, коли вже до такого дійшло...

А чоловік Іван, як із хреста знятий. Сам ходив найматися до того Афганістану, щоб коло сина ближче бути. Та не беруть Івана.

II

- Іване, що робити?
  - А що?
  - Та я, відай, в поважному стані.
  - Ей, не жартуй...
  - Іване, та ми вже не молоді... Що то буде?
  - Та вродиш...
  - Та двадцять років дитини не було, а тепер буде дитина.
- То, певне, за Славка нам Бог послав.
- Та Славко повернеться, не бійся.

- Та було би ліпше, якби внука мали, а то ще наше буде...
- Та мені вже, слава Богу, — сорок три...
- Роди, Надю, бо хто знає, як буде...

III

Забрала швидка вдосвіта — Іван викликав. А ще вчора бачила Надія, як ішов вулицею русявий хлопець у військовій сорочці й військових штанах, усі груди обвішані військовими й не військовими значками, неначе то була Різдвяна ялинка чи стенд на нумізматичній виставці. Одні значки закликали до миру, на других були зображення великих людей, а ще гвардійський значок, спортивний і всякі... На руці мав червону пов'язку з білим написом «Дружинник»; на шиї в нього висів кинджал з жолобком, яким стікає кров; за поясом тримав іграшковий пістолет. Хлопець карбував крок центральною вулицею, яку лишень відремонтували, забрукували. Командував, вигукував: «Кабул! Гіндукуш! Духи!» — а за ним, на деякій відстані плив гурт підлітків, які ще не нюхали пороху та й реготалися на всю вулицю. Реготалися безпечно, щиро й байдуже, а обабіч зелено сміялися клени, що росли парасольками вздовж вулиці. Підсвинків було сім-вісім, вони ще не розуміли, що то таке Афганістан, а тому кпили з учорашнього вояка-афганця, що повернувся й збожеволів там чи тут. Надія чула від людей, що вісімнадцяти-річні хлопці неприпомніють від того, що бачать людську кров, і їм дають наркотики. Душмани їх убивають, як курчат, бо ті захищають свою батьківщину, а цих дітей примушують там місити танками кишлаки, і пристрілюють, хто не виконує наказів. І цей юнак збожеволів у Афганістані. Нічого не залишилося, лишень те, що там виховували повагу до нагород, і він себе нагородив. Надія висварила підлітків, аби розум мали, не знущалися з божевільного... Прийшла додому, плачучи розказувала чоловікові про те, що бачила, а Іван говорив:

— Я його видів коло парку... Стояв і салютував машинам... І військовим віддавав честь... Скоро його замкнуть до психіатричної на Млинарській.

А вночі Надю схопило...

IV

Того дня сусідки цокотіли під будинком:

— А чули-сте, що Надя на сорок четвертому році пішла на злоги. Та її хлопець з дня на день має приїхати з війська. Ото! Ото! Онуків пора бавити, а вони з чоловіком на старі літа ще собі звоювали... Доньки хотіли. То добре, як вперед нянька, а за нею — лялька, а в них не виходило, аж Чорнобиль їм поміг. Одних спалив Чорнобиль, а других ошчасливив.

— Не Чорнобиль, сусідо, а Афган! Там нашого цвіту багато згоріло. Привозять у домовинах залізних. Чомусь Брежнев свого сина не послав, а Надиного.

— Йой, прикуси свій язик, бо вчує хтось та й потягнуть на Чекістів.

— Та Брежнева вже нема! Ще спитають його і по смерті за людську кров і сльози.

— Та кажеш, що нянька Надьчина має приїхати нині-завтра.

...Богдан прилетів з далекого Афганістану живий-здоровий...

V

Батько не знав, де сина посадити, а Богдан до матері хотів.

— Де мама?

— У лікарні, сину.

— Я йду...

— Помийся, відпочинь. Там ще не пускають...

А сам побіг, коли син заліз до лазнички. Мають донечку, і син вернувся живий-здоровий. Зійшла з поверху до свого Івана плачучи. А в палаті дев'ятнадцятирічна народила без чоловіка. Ніхто не прибігав до неї. Розказувала, що пішов її коханий служити і загинув у Гіндукуші. Чи видумала, чи правду казала студентка?

Не має до кого йти, хоч до кімнати грудної дитини віддавай немовлятко. А Надії гірко було слухати, бо й сама довірилася Іванові наперед, а коли відчула, що буде щось, то став кирпу гнути: «Візьму як схочу!» Якби не хлопчик, то може б... А вона так перехвилювалася, що більше й не було в них дітей. А мріяла трьох мати, бо Україна вимре через таких батьків і матерів, що по одному — по двоє народять та й досить їм.

Не було, аж тепер має Оксанку. Ще не хрещене, лишень свяченою водою покропила немовлятко...

Порадилася, що чоловік прийде з Богданом по дочку-сестричку.

— Візьміть два набори для немовлят.

— А то навіщо?

— Купи й не питай...

Принесли.

— Випишіть їй студентку.

— Не можна, їй ще два дні лежати.

— Нічого! Ходить... А колись як було? Під полукипком мене мати народила, в подолку з поля принесла. Випишіть!

А студентка Роксолана мовчала, бо вона вже півночі слухала те, що їй Надія говорила.

Обидвох випишували з пологового. Батько з сином стояли в приймальному покою з квітами, шампанським і цукерками.

— Оця, чоловіче, — твоя дитина... А оця, сину, — твоя дитина й дружина твоя.

Батько взяв дочку, а син Богдан стояв і не знав, що діяти.

— Бери на руки...

І він узяв, не усвідомивши, що то його син, його дружина, бо мати, коли він був під вогнем десь аж у Кандагарі, молилася до Пречистої Діви Марії: «Хай би мій син і останню посватав, коби лишень живий-здоровий повернувся з того пекла...»

Тепер Діва Марія випробовувала, чи має вона слово й честь.

1987

ДВІ ДОЧКИ

— А в мене дві дочки-красуні! Перші в нашому місті. Одна в музичній школі — піаністка, а друга — інженерує. А зяті які! Один — артист, другий — профспілковий діяч. А чоловік який у мене був! Він мені оці сережки купив, що їм ціни нема! А обручки ми разом вибирали, приміряли, купували...

Ходить по палаті Марія Петрівна Братковецька й розказує хворим, і лікарям розказує, і медичним сестрам, і санітаркам.

— А що з вами? — запитує молода дівчина-студентка.

— Та знайшли щось там, по-жіночому, треба оперувати.

Доньки приходили провідувати — високі, гарні, модно вдягнені.

— Нічого, мамо! Полежиш трохи і відклигаєш, — казала старша.

— Дай, Боже, щоб так було.

— Мамо, а тобі не заважають ці сережки?

— Сережки? А вони мені ніколи не заважали.

— Ей, мамо, зніми. Навіщо тобі тут вони? Я заберу додому.

— А чого ти забереш? Чому не я? — перемінилася на обличчі молодша дочка.

— Ти візьмеш обручку, — сказала старша.

— Яку обручку? Навіщо? — заметушилася мати. — Тут нема розбійників.

— Мамо! Ти завжди була непрактична, — сказала старша дочка.

— Та я чутливо сплю. Та й тут лежить артистка...

— Знаємо цих артисток! А ще є артисти в білих халатах!

— Та тут ще нічого не пропадало...

— Мамо, а коли ти?.

— Що коли я?

— Нічого, мамо...

— Вам лікар сказав щось?

— Та ні.

— Ну що ти, Соню? Мамі треба сказати правду...

— Та не бійтеся! Ніхто нічого нікому не казав, — мовила молодша Христя. — Це ми так самі подумали...

На матеріні великі, злякані, холодні очі наплив туман. Вона почала обережно мацати сережки, але не могла їх зняти з вух. Дочки допомогли відчепити. Одна знімала одну сережку, друга — другу. Нарешті Соня сказала:

— Я сама.

І коли зняла, то побачила, як з материних очей витікають такі ж самі холодні камінчики, які були оправлені в сережках. Обручку мати зняла сама. Доньки щось веселе говорили матері, але вона того не чула, тільки, лежачи на ліжку, дивилася в стелю. Доньки сказали «На добраніч» і вийшли з палати. Дорогою посварилися, бо не могли поділитися сережками й обручкою. Нарешті помирилися, коли Соня сказала, що купить усе, що необхідно для похорону, бо таки бере сережки.

У цей час матері стало погано. Прибіг хірург. Укол за уколом давали в немолоде тіло, але нічого не допомагало. Зате-лефонували донькам додому. Вони приїхали тоді, коли мати була вже в морзі. Заплакані прийшли до хірурга.

— Лікарю, — запитала Соня, — невже при такій хворобі люди так швидко помирають?

— А ваша мати померла не на цю хворобу, з якою посту-пила до нас...

— А від чого ж?

— Від інфаркту..

11.05.1984

«НАГАДАЙ ІВАНОВІ»

Звіялися холодні вітри над донецькими степами, сніг випав у кінці листопада, морозом потягло, а Валя до міста збиралася. Ціла осінь минула їй в полі, і чоловік примерз до свого трактора, то хай відтане трохи на хатній роботі: поросся нагодує, корові їсти дасть, куркам...

Почула Павлючка стара, що Валя їде до міста, й придибала з палицею до неї, стала коло печі — гріється.

— Миліше для вуха було, коли село Свистунівкою назива-ли, а до Радісного не привикну.

— Та чи вам не все 'дно, бабо? Як звав, так звав, коби що дав, — сказала вертка, говірлива молодиця, поправляючи хустину на голові.

— Та комусь може радісно, але не мені... Чоловік десь у Кар-патах лежить, а три сини розкотилися, як перекотиполе, по світах.

— Вам треба було в Івана зимувати. Чого на зиму втікати до села?

— Та у Вані свої діти. Та й невістка точить його. Ой, Валю, Валю, малі діти не дають спати, а великі — жити... — і стара степовичка, що колись була міцною, здоровою, хитнулася біля печі. — Але що то говорити! Я прийшла до тебе просити, може, зайдеш до мого Вані й нагадаєш про вугілля. Він обі-цяв завезти. Ніхто не сподівався, що така рання зима буде,

а соняшничиння не гріє — собака не всидить у хаті. То прошу тебе, Валю... Лише кажи так, щоб невістка не чула.

— Скажу, бабо, скажу...

Зустріла Ваню на базарі. Був у імпортному пальто, в норковій шапці, рум'яненський — яблука купував.

— Іване Дмитровичу! — поклікала свого колишнього сусіда.

Він відірвав очі від ваги.

— А-а-а, драстуй!

— Ви вже таким начальником зробилися, що до вас й не доступишся. Купуйте в мене цибулю.

— Цибуля є... — і хотів йти.

— Почекайте хвилинку. Мати ваша просила до вас зайти. А тут на ловця сам звір біжить. Просила нагадати, щоб ви їй вугілля завезли. Мерзне вона.

Обличчя Іванове сіпнулося й зблідло.

— А я її в гробу бачив, у білих тапочках... Має ще двох синів, то чому вони не завезуть? Все Ваня та й Ваня. Досить з Вані!

Та й пішов, угнувши низько голову. А Валя їхала додому як не своя. По дорозі в автобусі розповідала про Івана — всі охали та й ахали. А вдома не встигла поріг переступити, як Павлючка придибала.

— То бачила мого Ваню?

— Бачила...

— І що сказав? — великою надією заблищали її очі, а голос, ніби зі струни мелодія зірвалася, забринів, але Валя повернула голову в другий бік. — Та чого ти? Кажи, — чорніла надія, як зелений листок обморожений.

І Валю прорвало. Хотіла пожаліти стару і гадала, що гірка правда солодша за солодку брехню.

— Та сказав... сказав, що бачив вас у гробу в білих тапочках.

— Слава Богу, що не босу...

Широкі двері легко відчинилися, а сінешні заскрипіли. Чоботи її обережно ступали по білому холодному снігу, і палиця підпирала її вісімдесят п'ятий рік.

1975

м. Торез

ПО ПАНАХИДІ

У Завадці вмерла Настася Припханка. Було їй за вісімдесят. Нарядили. Принесли з церкви світло. Зійшлися родичі й сусіди на панахиду. Прочитав дяк Псалтир. У селі казали «Савтиру».

Горіли свічки. Біле полотно на катафалку ловило гру світла. Згадували:

— На фермі жінці вік минув. Нічого доброго не виділа, лишень гної, січку, силос.

— Життєві сили скінчилися, — по-вченому сказав дяк, узяв книгу і почовгав у ніч.

Сиділи і почувли, як у сінях хтось розганяв відра по кутах. Увійшов колишній голова колгоспу Іван Петрович Калитчук.

— Тут хтось вмер? — свічка від подуху вітру язичком нахилилася в бік Настасинового обличчя сухого і жовтого. — Ов! Тото ви вмерли?

Став зліва катафалку й хитався п'яний, але розуміючий. І коли він хитався, бо не мав сили стояти, то всі, хто прийшов посидіти коло Настасі, схоплювалися з місць, кидалися до нього, аби не впав на небіжку.

Він казав, що тримався колгосп на ньому і на таких, як Настася, а як настала Україна, то все розікрали-розтягнули так само, як колись панський маєток; ніхто з того нічого не скористав, а палаців не стало. Отакі ми є, що на чужих панів будемо робити, будемо шанувати їх, будемо любити, лишень не своє і не своїх.

— Ти жовта, Настасю, — сказав до небіжки.

— Та поки яму не починають копати, то тіло не жовкне, а як на цвинтарі почнуть, то вмомент жовтим робиться, — сказала стара Явдоха Підпенька, що колись теж працювала на колгоспній фермі, а тепер хотіла дожити до сотки літ, бо хто дотягне, матиме 100 гривень пенсії, і в газетах напишуть про ювілярку.

Калитчук хитнувся, і грабар прорік:

— Жінки, тримайте його, бо заб'ється.

Жінки тримали, відводили вбік, а грабар вже п'яному додав:

— Іване, та вже йди додому.

— Я хочу бути тут... Я хочу бути з вами... Мене винесли за дужки... Але я все таким не був... Мене люди мали за люди колись. Ти вже не чуєш, Настасько? Ну скажи їм... Я тебе на Виставку посилав і на курорт.

— Ой, вже буде їй курорт і виставка на суді Божому, — сказала Явдоха Підпенька.

Свічки палахкотіли і на обличчях малювали якісь химери чи то страх.

31.01.2000

СУРМАЧ

Іван Шиндак з Старгорода служив у австрійській армії, був військовим сурмачем. Грав побудку, грав тривогу-альярм кавалеристам-уланам. Додому приніс сурму. Коли Австрія розпалася, тоді прокинулася й знову заснула Україна. Тоді її розділили начетверо. Старгород відійшов до Речі Посполитої. При польському режимі сурмача за вістового взяв собі солтис. До нього служив громаді бубністий. Коли треба було оповістити село, щоб платили податок, здавали контингент чи йшли на впорядкування дороги — шарварок, то бубон бумкав по селі. Але сурма була і мелодійніша, і лункіша, і солтис дуже скоро оцінив перевагу нового вістового Івана Шиндака над старим. Дітвора бігала за Шиндаком слідом і просила:

— Нанашку, дайте трубки заграти...

— Ти, смердюху, заткай собі сраку корком, тогди будеш уміти грати!

Але коли Шиндак десь понюхав корка, то робився добрим, жартував і давав сурми дітлахам потурурукати. Один грає, а інші слухають його повісті. Він любив оповідати про свої військові пригоди. Потім сам брав сурму, прикладав до уст, грав...

І люди виходили з дворів слухати, що каже:

— Худобу щепити!

Другого разу:

— Податок!

Третього:

— Шарварок!

І любив додавати від себе коментар:

— А як не сплатите податок, то буде велика ка-а-ара!

Був він малий, невисокого зросту, але — великий майстер гри на сурмі. Він і за Польщі поборами лякав, і за німецької окупації, і в радянський час...

А потім замовкла сурма.

І тільки, коли Верховна Рада прийняла Акт про незалежність України, внук Шиндака-сурмача раптом засурмив на ціле село...

8.06.1980, 1995

ПРИВИД

Батько з матір'ю не вірили ні в Бога, ні в чорта. Вони — радянські вчителі. Раділи, що брат Любомир вступає до університету. Надумали їхати до Львова — щось продати-купити, а заодно тримати затулені кулаки, аби Любко став студентом. Кликali й мене, тоді шістнадцятирічного. Я хотів їхати й не хотів. Пішов до діда Остапа, сказав йому про своє небажання їхати.

— Не нервуй, Валентинс, батьків. Може й треба поїхати. Вони десь підуть, а ти в машині посидиш.

— Добре, діду.

Повертаюсь через перелаз до машини, що завбачливий батько поставив за шістсот метрів від дідової хати, на дорозі, бо після грози можна втопити її і втопитися самому в грязюці. Здрігнувся. Це сова закричала раз і вдруге. Моторошно. Але йду на залізну кладку через річечку. Та ззаду щось вибігло і: «Гох-гох-го-го-го-гу-гу-гу-гу-гу-у!» — і демонічний сміх. Ударило об воду й обхляпало мене ззаду. По воді пробігло — й нема ні гуски, ні качки і нічого, лишень страх, і місяць, і зорі... І мокро після дощу.

Годинник показував опівніч. Батьки чекали в машині. Я сів. Батько взявся за кермо.

— Я забув ключі, гроші, права. Побіжи й принеси.

Батько завжди любив, аби хтось йому прислуговував.

— Я не піду. Я боюсь. Мене щось налякало.

— Йди ти, — сказав мамі.

— Я сама не піду.

Пішли обоє в місячну ніч, а я увімкнув світло, взяв книжку про автомобілі, читав і раптом: «Хляп! хляп! хляп!» — йде хтось по грязюці... Я глянув уперед — нема нікого, глянув уліво й завмер: на мене дивилося страховище у вигляді діда. Він був куций, не вищий за машину «Жигулі», мав приблизно 120 сантиметрів, борода починалася від очей, і кінця їй я не бачив, вуса лежали на бороді й зливалися з нею. Дідок при-тулювся до скла й дивився на мене, а я на нього. Мав ніс з горбинкою і великі сині очі. Мав латану торбу на лівому плечі — латка на латці і такий же піджак — латка на латці. Я відчував, що говорить він не устами, а телепатично:

— Вийди з машини, покажи дорогу на Громову Криницю.

Я сказав уголос:

— Іди прямо, буде тобі Громова Криниця.

Він не відходив від машини, і мене починала брати злість: «Що за надойшливий дід?» Хотів відкрити дверцята, щоб вилізути з авта, але рука замерзла, і всь я начебто став крижаний, дивився в його великі небесні очі, які збільшувалися, розширювалися, начебто росли, й раптом з дідових зіниць вилетіли дві сині стріли й вдарили в мої очі. Я вигукнув:

— О, Боже! Я осліп!

І схопився руками за очі, відвернувся, а в свідомості ще застигли сині вогні, що йшли з його зіниць. Почув: «Пах! Пах! Пах! Пах!» — йшов хтось. Я відвів руки й вимовив:

— О, Господи, я бачу!

Глянув управо, глянув уліво — нема ніде нікого...

Повернулися тато з мамою, глянули на мене:

— Що таке?

— Дід приходив.

І розказав про все, як було. Мати мовила:

— Слухай, чоловіче, вертаймося. Буде біда.

— Що має бути, те буде... І від долі не сховаєшся й на печі. Тепер ніч, машин мало на трасі, їдемо!

І батько-атеїст, що не вірив ні в Бога, ні в чорта, що іронічно посміхнувся, коли я розказав про те, що побачив, виїхав на трасу. Машина мчала, а я глянув наліво й мовив:

— Тату, він йде з лівої сторони.

— Хто?

— Дід.

— Сину, тобі привиджується.

Проминули Броди. Я глянув на батька, він закрив очі:

— Тату, щось ти погано їдеш. Станемо — відпочинемо.

— Добре. На посту ДАІ.

Але до поста державної автоінспекції ми не доїхали. Коло села Дідилова (о, дідю! дідю!) є містки.

— Тату! Що ви робите?!

Але було вже пізно! Машина полетіла з мосту, вдарила в одне дерево, в друге дерево... Мене викинуло через розбите вікно на вісім метрів уперед. Я кинувся до пом'ятої машини, з розсіченого вуха текла кров по батьковій шиї, а я під стогін матері будив його, відчуваючи над собою той демонічний сміх, що чув на залізній кладці: «Гох-гох-го-го-го-гу-гу-гу-гу-гу-гу-уу!»... Але тепер цей демонічний сміх переростав у «ха-ха-ха-ха-ха!» — і котився в темне, чуже, сире поле.

— Що сталося? — очуняв обкривавлений батько.

Лютий 2000

МАЛЕНЬКИЙ НОВИЙ УКРАЇНЕЦЬ

Була холодна пізня весна. Пізно Великдень відсвяткували, а Зелені Свята співпали з найдовшими днями й з найкоротшими ночами. Зеленої Суботи маїли липовим галуззям у моєму селі. А десь дубом, ліщиною, явором, кленом, тому й Клеціальна неділя, що кленом маять. Долівку вистелювали папороттю або татарським зіллям — лепехою... Робили високі віхи на Бойківщині — молоді хлопці піднімали в піднебесся смерічки або ж берізки на смерекових жердинах й охороняли їх. І на Купала робили такі ж віхи. А в Придністров'ї їх називали «вільхами», бо вільхи йдуть на віхи, які закопують перед святом Петра і Павла на вигонах.

У горах Чугайстри ловили Красних Дів — Лісних, аби не зманювали пастухів та лісорубів. У перший понеділок Петрівки — Розигри цих духів.

Я плавав у морі фантазії наших предків, хоч і боліла голова. Біль голови — мій барометр. Але я і без нього знав, що падатиме дощ, бо в нас щороку на Зелені Свята має впасти з неба хоч би крапля вологи.

І дощ мене, фантазера з-під знака Водоля, розбудив уночі, близько четвертої та й вже не давав заснути до світанку. Близько сьомої я побіг до парку, порозтягував свої жили на турніках, виконав комплекс гімнастичних вправ, а коли повертався назад додому, то на сцені літньої естради, де юні агресори попроламували навіть дошки, побачив малого цвяшка, що підскакував, ловлячи руками цівки дощової води, яка чуріла з покрівлі над сценою.

— Куди ж ти зібрався так рано, хлопчику?

— Я прийшов дивитися на танці!

— Та ж танців не буває вранці... Танці увечері й не тут, а на «точилі».

Він запитливо глянув на мене, і я збагнув, що хлопчик не знає такої назви літнього танцмайданчика. Показав йому рукою в той бік, де щовечора грала музика для підошов, а не для серця.

— Та я на світла́ прийшов дивитися, що бігають.

— Де?

— Отам!.. На великому такому..

Він витягнув руку в бік «чортового» колеса, і я зрозумів, що говорить про каруселі та інші атракціони, якими тепер заводів лисий бізнесмен, назвавши своє підприємство «Сірий вовчик».

— Світел у цю пору теж немає. То ж куди ти зібрався?

— До трикотажки... Там я маю сідати на таксі і кудись їхати.

— Та на яке таксі? І куди?

— Я уже їхав від вокзалу і таксистові дав тридцять тисяч (тоді замість рублів ходили знецінені купони-карбованці).

— І де ж ти їх узяв?

— Та дав мені один десять тисяч, і другий десять тисяч, і третій.

Я зрозумів, що малий щось крутить.

— А маму маєш?

— Маю.

— А тата?

— І тата маю.

— А як ти називаєшся?

— Андрій.

— А прізвище?

— Таланчук.

- А де мама?
- Мама десь пішла.
- А ти їв?
- Їв кашу.
- А куди мама пішла?
- Десь до центру.
- А ключ тобі лишила?
- Я затраснув двері.
- А ключ?
- Сховав під поріг.
- А де ти живеш?
- Франка, 17, квартира, 2.
- Давай, Андрію, підемо до мене, поснідаємо, а тоді підемо до тебе додому.
- Я піду до трикотажки.
- Ні, ти підеш зі мною.

Не сумнівався, що він ночував у парку. Нестрижений, русявий. Ноги — всі в синяках — були побиті й подряпані. Очі мав сірі. Був узутий в старі, порвані, мокрі кеди, в короткі штанці, а ще мав на собі брудний, з вистропаними рукавами бурякового кольору светр. Мені здавалося, що це той самий хлопчик, якого я не раз бачив у парку. Тут центральну алею підмітала молода жінка. Вона свого хлопчика вклала спати з раннього вечора, а о п'ятій-шостій годині була вже на роботі, а хлопчик грався з псами, яких двічі на рік народжувала сука «Аза». Та ні, той хлопчик був не такий відважний, як цей, і від мами нікуди не відходив. Я взяв Андрія за руку, накрив штурмівкою і під шум теплої дощу відвів до себе додому. Він ішов неохоче, але й з-під штурмівки вискакувати на дощ йому не хотілося. Я випитував і про квартиру, і про маму, і про тата, якого він не мав. Казав, що виповнилося йому шість років, але до садка не ходить, і до школи піде аж за два роки, бо народився четвертого листопада. Але Андрій був набагато розвиненіший, ніж шестирічники. І ще щось незбагненне тайлося в глибині очей цього Андрійка.

Ми прийшли до мене додому. Кеди його зав'язувалися на дві дірки двома кусками шнурівки. Роззув його, завів до лазнички й помив.

- Хто тобі так обсинцював ноги?

— Олег і Василь. Вони мене копали за голубів. Два молоді голуби випали з голубника, я їх підібрав, і вони мене копали за це по ногах.

— Де тебе копали?

— У парку.

— То були їхні голуби?

— То були голуби моєї баби й діда. Вони повмирили на Софіївці. Але там ще є голубник. То звідти голуби прилетіли, а я хотів їх назад повернути.

Андрій помився, витерся рушником. Ми сіли снідати. Дружина була незадоволена, що я завжди когось приведу додому — то діда-казкаря, то бабу-співачку, то ось — малого партизана.

— За ним, певно, шукає мама? Ти щось їв? — запитала.

— Їв кашу.

— О, бачиш! Його мама вже нагодувала сніданком, а він утік. Наш син Святослав з друзями їхав до Львова виступати з концертом. Артисток треба було збирати в дорогу, а я привів гостя. Малий з великим апетитом накинувся на їжу. Сумніву в мене не було, що від учорашнього дня Андрій нічого в роті не мав. Коли вимів картоплю з сосискою, напився чаю з сирниками, то в ньому загорілася цікавість і до мене.

— А як ви називається?

— Богдан.

— Дядьку Богдане, а ви попугайчиків маєте?

— Маю трьох, — пожартував, обвівши очима дружину й маючи на оці своїх дітей.

— А я мав двох, та лишилася лишень клітка.

— Що з ними сталося? — запитала моя дружина.

— Мама продала за два мільйони. А з кліткою два з половиною мільйони коштують.

— А хто подарував їх тобі?

— Мамин Андрос.

Я зрозумів, що то мамин коханець.

— А тебе як по батькові?

— Олексійович.

Тут з'явився Святослав, студент четвертого курсу університету, а ще початкуючий артист, композитор і поет. Я розповів про нашого гостя. Святослав підійшов і, пильно дивлячись у вічі малому, мовив:

— Ей, артисте! Ти з незнайомими більше не сідай в машину, не ночуй по парках і не йди в чужу квартиру, бо нині світ знаєш який? Нині людей треба боятися.

— А я не боюся ні бандитів, ні злодіїв, ні наркоманів, ні педарастів...

— Ого! — вирвалося із уст дружини.

Святослав якось дивно посміхнувся і вийшов надвір. Через дві-три хвилини задзвонили, і в нашу квартиру ввалився Мирон Півторасажняплечі — таке прізвисько мав Святославів товариш. Святослав сказав йому, що батько в парку знайшов маленького «артиста», і той прийшов подивитися на Андрія.

— Еге, голубчику! — здивувався Мирон. — То ти вже тут? А вчора витанцьовував на «точилі», в парку...

— Ти, Мироне, його з кимсь переплутав, мабуть? — сказала моя дружина.

Але я повірив цим словам одразу, бо ж не міг малий о сьомій годині ранку вилізти в парку з-під землі. Усе нанизавши на одну силянку, я зрозумів, що малий Таланчук добре-таки бреше. Я взяв його за руку, подарував книжку казок і нові шнурівки, взув, накрив парасолею, і ми пішли шукати його помешкання. Ранковий дощ, як і танець старої баби, довгим не буває. Надворі випогоджувалося. Раптом Андрій показав мені на двоповерховий будинок, у якому колись мешкали перші особи області, і вигукнув:

— Оце моя хата!

— Не бреши, Андрію, бо я знаю, хто тут живе.

— То ви знаєте всіх у цьому кварталі?

— Всіх.

— І на вулиці?

— І по вулиці... І в місті...

Я вів його у бік вулиці Івана Франка, передчуваючи, що малий не з цієї вулиці. Андрій не хотів у той бік йти.

— Знаєш що, козаче? Брехач лишень один раз їсть калач. Чого ти мене обманюєш? Я тебе сховав від дощу, завів додому, помив, нагодував, подарував книжку, розмовляю з тобою, як з дорослим чоловіком, а ти брешеш мені й брешеш. Де ти живеш?

Він показав у бік вулиці Коновальця. Ми рушили.

— Де ти ночував? — напівсердито допитував я маленького «партизана».

— На вокзалі.

— А де твоя квартира?

Не хотів говорити.

— Тоді слухай, голубчику! Я змушений тебе здати в міліцію.

— А мене вся міліція знає, як не знає найбільшого злочинця міста! — гордо продекламував цей гарненький хлопчик, якого я вів за руку не випускаючи, а він і не пручався.

— Тоді я зніму ремінь і всиплю тобі на голу задницю десять гарячих!

— Я вже бачу свій будинок!

— Де? На Матейка?

— За лікарнею?

Ми пішли вуличкою Озаркевичів. Далі він хотів сам бігти, але я його не пускав. Перед одноповерховим будинком, коли я відчитував його, хлопчик раптом попросив:

— Тихіше! Тихіше!

Я відчинив хвіртку, малий кулачком постукав у двері, за хвилину двері відчинилися, і на порозі з'явилася заспана жінка й двійко дітей.

— Ах, ти тут! А мама за тобою цілу ніч шукає!

Він шмигнув до хати, сів на табуретку і помахав руками, аби я зникав, але мені було цікаво дізнатися, що то за хлопчик, і хто його мати. Виявилось, що номер будинку він правильно назвав, але вулиця була не та, і мати його не тут мешкала. Вона працює чи працювала на заводі, який тепер простоє. Андрійка привела до Тетяни Льошкіної, яка в цій квартирі мешкає з чоловіком (якого я не побачив) і з дітьми, а сама кудись повіялася (телефонувала, що їде до села, але то була неправда). Малий у Льошкіних сидів рівно до 18-ої години, а тоді змився. Він пішов собі до парку. З настанням вечора почалися танці, й він на дискотеці викамарував ногами, як і всі, чим смішив танцюючих. Коли танці закінчилися, поїхав автобусом на вокзал, там нажебрав купонів, і якийсь таксист за ці купони відвіз його за парк, бо Андрійко говорив, що там його хата. Але малий від трикотажної фабрики повернувся до парку на танцювальний майданчик, де й заночував. Дощ розбудив його і вигнав на літню естраду.

Від Льошкіних я пішов додому, а через дві-три години озвалася по телефону Андрійкова мати:

— Дякую вам!

Мені здалося, що вона п'яна.

— А скільки вашому хлопчикові рочків?

— Буде шість.

— То посилайте його до школи, бо пропаде. Розумний він, але брехач.

— Та він такий у мене.

— А звідки ви?

— З Волині.

Отак і закінчилася ота перша пригода.

...А восени я побачив Андрійка в центрі міста, що сидів на картоні, а прохожі кидали йому купони. Я спершу не впізнав хлопчика, і він мене не впізнав. Тут, у центрі міста, грав на теленку, флюяру, денцівку, дримбу й на ребрі якийсь буковинець у гуцульській вбері, що схожий був на цигана. Він розказував, що підманув жінку-молдаванку, залишив її десь у Кишиневі, а сам збирався мандрувати до Греції та Італії. Йому щедріше кидали гроші, аніж Андрійкові. А скоро до нашого міста нагрянули справжні закарпатські цигани, яким за горами стало затісно. Там перенаселення оцих «Божих птахів», що не мають власної держави і не хочуть її виборювати, не борються за збереження рідної мови, але мають її, не прагнуть здобути освіту, мати добре житло, але народжують по п'ятеро, восьмеро, десятеро, дванадцятро дітей. Ще недавно одна молода циганка в одязі монашки, з великим хрестом на грудях, а другим у руці, збирала милостиню «на храм», аж поки не зацікавилися, де будеється та церква, і з якого монастиря ця черниця. Інший циганчук грав з себе каліку на милицях. Стару, вгодовану, із золотим зубом циганку вивозили на ринок в інвалідському візку (цей номер проходив), друга, насунувши на чоло хустину, махала зо три години руками, начебто її тіпало, деякі носили на руках дітей і жалісливими голосами просили грошей, ще кілька ворожили й видурювали золоті речі, а молодий Олесь Надожді з Міжгір'я в паспорті значився українцем. Він з двома дочками, Лізою та Мирославою, прекрасними голосами виводили релігійних пісень, слова яких на мелодії українських народних співанок творив сам. Він мав довоєнну гармонь-дворядку, добре грав на ній і чи не найбільше «гонорару» це тріо заробляло біля ратуші. Діти бігали по магазинах, кав'ярнях, ресторанах з картонними табличками, на яких було написано українською мовою прохання:

«Дайте люди добрі! Батько вмер, мама вмерла, сестра хвора...» Ще хитріші показували скомпільовані довідки неіснуючої медслужби, що дитина потребує операції. Андрійко не бігав. Він сидів у центрі міста на картоні. Одного разу бився з циганчуками, що віднімали в нього милостиню. Коли за ними кинувся якийсь дорослий дядько, щоб виручити Андрійка, то вони обматюкали його і повтікали.

Інший батько-циган з таким же хлопчиком, як і Андрійко, тримав у руці православний хрест, і дуєтом співали псалми. Вони обидва були голосисті, і якби вчилися на священників чи дияконів, то не було б їм рівних на Прикарпатті. Припливла глуха, холодна осінь, і Андрійко став мавпувати циганів. Сидів у картонній коробці з-під імпортного товару на бруківці «сотки» — так називають частину найдовшої центральної вулиці, — тримав хрест і молитвенник.

Так просидів до зими.

— Бідний сиротина, — зітхали жінки.

— Сирота, сирота, а живіт як ворота, — кинула зневажливо офіціантка з кав'ярні. — Он сидить його мамця зі своїм п'яним козлом.

І показала в бік триповерхового корпусу стоматологічного факультету медичної академії, де були мертві водограї, а біля одного з них обнімалася п'яна молода пара, що спостерігала за Андрійком, який був у паперовій коробці під зеленим парканом, з якого кричали десятки афіш і оголошень, а над ними хтось фарбою написав: «Клінтон Біл, Б-ович — дебіл». За тим парканом був виритий котлован під будову, який заріс буйною кропивою, осоками, бузиною, бо це місце давно вже служило безплатним громадським туалетом і його називали «пляцом мера».

Як тільки перед хлопчиком виростала купка купонів, чоловік піднімався з лавки і йшов по гроші (це він гнався колись за циганчуками), забирав і повертався назад до фонтану. Офіціантка, оглядаючись, чи не чують її двоє п'яних, говорила, що Андрійкова мати — алкоголічка і зійшлася з алкоголіком, але цей малий не від нього. Хлопчика нагуляла, і він годує і її, і коханця. Хлопчик і в погоду і в негоду сидить на цьому місці: не має перерви ні в спеку, ні в мороз. Ще коли цього Андроса вона не мала, то хоч про дитину дбала. Коли Андрійко на-

жебрає грошей, а вони підуть до кав'ярні пити, може зробити собі перерву.

І справді так було. Коли п'яна мати з коханцем поколилася через Вічевий майдан, що вже дихав холодом, до «Пельменної», Андрійкові набридло мерзнути в коробці, і він вискочив з неї, забіг до кав'ярні, що поруч, але в «Білому камені» його сприйняли за циганчука і вигнали надвір. Андрійко на розі готелю «Київ» побачив лід — то замерзла тала вода, що наджуріла з даху — і почав ковзатися. Задоволено ковзався то в один бік, то в другий, падав, їхав на колінах, підпираючись руками, їздив на задниці, на животі. Він розв'язав під бородою шапку, розстібнув пальтечко, бо розігрівся, побуряковіле на холоді личко загалунилося. Поруч кілька жінок продавали квіти, а ще кілька під електронним годинником сиділи з соняшниковим насінням. Він побіг туди, і йому всипали у кишеньку зернят. Запах волі й смаженого соняшнику кликав знову на ковзанку. Але щось дзенькнуло. Андрійко побіг за ріг і побачив, що то п'яний кулаком розбив вітрину. Менти примчали за три-чотири хвилини, п'яного парубійка запакували до машини. Хуліган чинив їм опір, переконуючи: «То не я».

— Ві-ін! Я бачив! — сказав Андрійко, але два колеги п'яного тупнули на хлопчика ногами і він утік за ріг готелю.

Буфетниця записувала номер міліцейської машини, а міліціонер незадоволено бурчав на людей, що вже товпилися біля розбитої вітрини й машини:

— Чого дивитесь?

— Хочемо та й дивимося, — була відповідь.

Міліціонер сказав, що треба скласти акт.

— Йди додому, Андрію, — мовив я хлопчику.

— А я не Андрій, а я — Артур.

— Йди, йди, бо мама вже шукає за тобою! — Вдавано грізно звеліла жінка, що продавала квіти, а коли малий побіг до коробки, продовжувала: — Понапивалися й поколилися. Вона має квартиру коло вокзалу і хату в селі. Каже, що мама вмерла, що квартиру в місті продасть, і поїде до села.

— Та що вона, пиячка, буде в селі робити?

— Вона і тут нічого не робить, лишень п'є. Хлопчик годує і її, і того, що пристав до неї. В церкві старший брат збирав гроші на тацу. І цей Володя так само ходив по церкві і збирав. Старший брат вигнав його з катедри і більше не пускають.

Він тепер жебрає отут, по-кав'ярнях. Малий, але мудрий. У його мами-п'янюги був день народження. Підійшов до мене, запитав, чи за п'ятдесят тисяч продам одну квітку, відрахував гроші, заплатив і поніс. Отакий Володя.

— Та ж він — Андрій.

— І Андрій, і Володя, і Артур, і Коля... Він не хоче своє ім'я точне сказати. Спитайте, яке прізвище, то скаже — Кодляк. Мені одна жінка говорила, що цього хлопчика вони собі вкрали в когось на вокзалі. То не її дитина. Крадена. Хлопчик мудрий, і йому багато кидають. Он там грає на гітарі й співає російські пісні один москаль, то йому менше дають, і менше заробляє отой, що на скрипці грає, що його з філармонії вигнали через горілку, а жінка його поїхала до Америки.

Була вже пізня година. Центр міста завмирав до світанку. Хлопчик був зі своїми (тепер уже під кав'ярнею стовбичили дві п'яні жінки, Андрос). Малий тягнув маму додому, але вона розмахувала руками й голосно кричала, що нічого не має, що їй двадцять років, що бандюги розікрали Україну. Вона малого називала Володькою, але голос її був не такий дзвінкий, як влітку, коли я чув його по телефону. Вони всі четверо поволоклися в бік вокзалу.

А наступного дня жінка з коханцем знову обнімалися біля замерзлого фонтану, а хлопчик сидів у коробці під зеленим парканом і просив грошей. На Новий Рік я його бачив біля ялинки, і в Різдвяні свята він там же просив милостиню. З великого будинку вийшов одноліток Андрійка-Володі. Цей хотів з ним познайомитися, але паничик злякано шугнув у під'їзд і замкнув за собою двері. Андрійко-Артур-Володя-Коля повисів на ручці, але двері не відкрилися, й він пішов до свого місця, де йому падали з людських рук гроші. І отак всю зиму, обпалений морозом, хлопчик жебрав для двох пияків, а влітку десь зник. Не знав, що сталося з ним, з його мамою і Андросом. І лишень квітникарка знала, що пиячку позбавили материнства, а хлопчика забрали до інтернату. Я вірив, що з нього виросте небуденна людина, якщо там не вб'ють його гострий розум.

ТАТАРСЬКЕ ЗІЛЛЯ

Обіздрілося сонце за містом і темно-сині хмари зафарбувало у вишневий колір. Завмерли з дива. Та дуже швидко запалали справжнім вогнем, немовби червоноплеча піч сміялася десь за Чорним лісом. А там, де поломилися хмари, гори вставали й росли до чистої синяви і не було їм рівних на білому світі. З-за гір мав виїхати Зелений Юрій на білому коні й затрембітати на золотій трембіті, розбудити все, що спало ще на Чорній горі, в Горганах і Бескидах, розвести по всіх полонинах ватри, а найбільшу на Веснарці в Чорногорі. А Підгір'я вже пахло фіалками й лозами. Дикі качки свистали крилами в бадьорому квітневому повітрі, з хлюпотом падали на сонне плесо озера, що хотіло плисти від міста в поля, до гір або прорватися до бистої ріки, що ховалася за садами й лугом.

Качки парувалися в очеретах, рогазі, татарському зіллі, що за зиму повсихали й готові були згоріти від сірника, а кущі вже оживали над водою, що пила фарбоване небо. Голівки та шиї гоголів-селезнів аж мінілися, аж переливалися, аж цвіли якимсь неземним цвітом! Природа боролася сама із собою, утверджуючи свої вічні закони. Викладач диригування Станіслав Мамай скинув з лисої голови сірий берет і спостерігав любовні ігрища напівдиких качок. Якась сила тягла його іти берегом і дивуватися з того, що бачив:

— Ади-ади, як він махає головою! Як він підпливає до принцеси! А вона ще клімпується! Ади-ди, вже розпласталася й не боїться, що втопиться!

Мамай аж облизався, немовби побачив молоду пару закоханих, що перейшли межу допустимого в сп'янінні. Схожий на татарина Мамай аж вигукнув, що він щось непристойне зробив би чийсь матері, й завмер! За кущем була чужа жінка. Викладач світив лисиною й вурдився над озером, вона ж кухонним ножом чистила корені аїру, листям якого на Зелені Свята вистелюють підлоги в хатах, а колись стелили це татарське зілля на долівку. Аїр, татарник, лепіх, коситень, водяний любисток — складав докупи різні назви, не знаючи точно, чи так траву називають, чи інакше. Коріння лепехи було крихке, як хрін. Пахло різко, свіжо, молодю. Жінка була вродлива. Мамай зняв окуляри, протер і подумав, що тіло — одяга для

душі, але тут же повісив на вуха свої другі очі. Чи чула вона його слова, мовлені про качок? Хотів, аби не зрозуміла їх змісту, хоч би й почула. Але пропало! Вже нічого не зміниш. Він підійшов ближче, привітався й запитав:

— Навіщо вам того?

Запитання прозвучало нетактовно. У народі вірять, що зацокувати лікарське зілля не слід — втрачає силу. Жінка підвела голову й він побачив, що крала подібна до його рідної «гастролерки», яка повіялася до Києва здобувати наукові лаври, а Мамаю покинула з дочкою, яка росла на селі, в старій Мамайці, що підгодовує і його, бо від скрипки та смичка — тонка паляничка, як і від диригентської палички. Єдине, що було ще в Мамаю — це мати й дочка, якій мріяв дати освіту, але тепер усюди з товстими гаманцями посилають дітей до вузів, а в його кишенях віє вітер. На колишню дружину, яка його називала Мурзою, надії не мав. Він їй теж придумав прізвисько: «Паризька Фіфа», але їй від цього — фіолетово. Ще одна українська сім'я розвалилася, немов старий будинок. Але вони обоє, хоч в Україні, а тисячі — по Греціях, Італіях, Туреччинах, Англіях, Америках. Мамай ніяк не міг збагнути, чому оспівані Шевченком Катерини, маючи свою державу, не кинулися розбудовувати її, а повіялися по світах, як і їхні, прославлені в літописах, думках, козацьких та січових піснях, новітні козаки й опришки. Де та героїчна кров? Чому зробилася рабською? Яка сила поробила їх всесвітніми рабами? Чому стогне вже кілька років не засіяна земля, а більшість нарікає, що їм голодно? Йому страшно ставало, що так легко заводи перейшли до чужих рук, як ота шкіряна фірма, що отруєє міське повітря й води бистрої ріки, з якої п'ють воду українці, молдавани. Мамаєві хотілося брати автомат і стріляти в чужинців і своїх злодюг, що залазили в міський парк, на затишні вулички й повигачували палаци. Як швидко вони стали панами! Повирубували карпатські ліси, розтягли заводи, колгоспи і чекали манни з-за великої води від панів у широких капелюхах та ще нацьковували католиків на православних, православних на католиків, аби билися на храмах, аби лишень не заважали їм красти. Особливо відзнавчався один килавий голомозкий довгоносик, що займав чималу посаду, кидав спеціальні підрозділи міліції на церкви, аж поки його не «помирували» тухлими яйцями та рідким калом з відра, а сьогодні

цей «герой нашого часу» зник за межі України, послом став. Мамай вірив, що люди прозріють, об'єднаються, збагнуть, що українську культуру не збагатять ті, що честі не мають, звозять до Києва всесвітню сірість, запрошуючи на ці дійства перших осіб держави, щоб вони на ці шоу давали гроші. Чи мають честь та совість ці «геніальні» акордеоністи, що так нагадують вже українських распутіних. О шабаші! без української пісні та слова, але за українські гривні. А Мамаєві колеги-культпрацівники — по кілька місяців без зарплати.

Він і сьогодні, коли прийшов з роботи, увімкнув телевізор і побачив у президії схожого на Берію «патріота», що будучи компартійним функціонером, розмовляв тільки на «общепонятном», обплывував героїчну історію свого народу, й молився на брежневих, андропових, черненків, але... Але злодюгу розкусили, що бере хабарі за квартири, що вхопив квартиру для дочки. Його перекинули директором на завод, та погнали і звідти, коли виявили, що він технічну оливу загнав у продаж, як продуктову оливу. Він цього, свого землячка, знав ще зі школи. Бачив на чолі комсомольських лав у районі. «Берія» не вітався з Мамаєм. Що візьмеш із диригента з паличкою? Він же доскочив до номенклатури! Але з'їхав униз. А коли заворушилися демократи, то і він заворушився, відчувши, що час його гряде. Ці, необстріляні романтики, що ладні були підривати себе гранатами, щоб тільки була Україна, візьмуть його, повіривши, що організація націоналістів заслала в комсомольські й компартійні лави, що навіть сказала служити сексотом, якщо відкриються архіви, де значиться його «придомок» — кличка «Покутянець». Не виявили... Пішло на січку, коли стався в Москві заколот, коли змовників примкнули й відпустили. На високій посаді в обласному центрі в перші роки незалежності «Берія» накрив ще на два триповерхові будинки, урвав для себе й дочок два легковики й хапав усе, що було компартійне, зумів й бензовоз ухопити з військової частини, систему для ogrівання, яку привіз на свої новобудови, присвоїв долари, які радо дарували українці, що з діаспори навідувалися в рідний край глянути, як стає на ноги Україна, але самі не поспішали повертатися на рідну землю. Периферійний «Берія» став власником землі, мав магазин. Він зумів навіть присвоїти колгоспну землю, йому годували свиней, він продавав, збагачувався. Тепер «патріота» вивели на чисту воду,

розмалювали в газетах, але к... і плюй у лице, а вона каже, що то дощ іде. Злодюга далі сидить по президіях, повчає чесності, справедливості, патріотизму. Хап-майстер. А якби вернулися старі часи, то він знову сидів би в інших президіях й грав, що боровся проти самостійної України, розкрадаючи, компрометуючи, розвалюючи її. І повірили б, бо так воно і є насправді!

Мамай вийшов з будинку й на тротуарі побачив бліду аж синю жінку, що продавала насіння соняшника. Вона тут сидить щодня від сьомої години ранку й до опівночі, інколи припрошуючи перехожих: «Купіть». І він купує, хоч інтелігентові не пасує лузати насіння. А красти, як це робить його землячок, хіба пасує? А біля нього пасеться такий самий підскакевич-гуцулик, що з Христа ризи зніме, як і цей «Берія». А там, на найвищому щаблі влади, у Києві, є ще більші злодії. Родинні клани між собою поділили Україну. Його мучили брехня, підлість, фальш, що лилися зі сторінок газет, з радіо-й телеприймачів. Він не розумів, чому багатим хочеться ще більшого багатства не заробленого, а краденого.

Але невже вони те все заберуть на той світ? Оці качки нічого, окрім пір'я, не мають, але їм не страшні стоградусні морози! Птиці сьогодні божеволіють від весняного тепла, кохаючись. І ця жінка, що чистить корені татарського зілля, дивиться на нього, немов на знайомого і каже:

— Ліки! І щокати не можна! Не зацокуйте.

— Пусті забобони!

— А хворі всі забобонні.

— А коріння кому?

— Мені! Я чотири рази на операції була. Гангрена... — І вона почищене коріння кидала у мішок. — Дочка моя в Білій Церкві. Я в меблевому цеху працювала... А нині.. На хліб не маю.

Розмотувала нитку розповіді аж до чоловіка, що помер після чорнобильської катастрофи. Коли вибухнув реактор, його прикликали через військкомат споруджувати саркофаг. Він його побудував, та коли повернувся, заболіло горло, а через п'ять місяців поховали чорнобильця на цвинтарі за містом, який уже такий великий, як і місто, і треба шукати нову площу під новий цвинтар.

— Тепер місто — філіал кладовища, — сказав Мамай.

— Зайдіть до мене на чай! — мовила.

Мамай хотів запитати, де мешкає, записати адресу: вулицю, будинок, квартиру, телефон, але саме в цю мить з-за кущів із залізними граблями вийшов міліціонер. Він мав руді вуса і понад двадцять літ, за які виріс високим і міцним. Міліціонер, мабуть, чув їхню розмову, бо не підходив, а став із води та мулу вигрібати коріння татарського зілля для цієї говірливої жінки, якій було за сорок або й не було ще. Мамай тільки тепер помітив, що сержант навигрібав багато коренів айру і залишив його вздовж берега, аби жінка помила й почистила.

— Буде вже! Буде! — сказала міліціонерові, який засоромився Мамай, а Мамай його.

— Качки дикі, — сказав Мамай, коли спостеріг, що сержант теж дивиться на качину любов.

— А їх стріляти можна? — запитав, немов справді вистрілив.

— Та хто би то навесні вбивав? — сказав Мамай. — Бомжі і без вас половину виловили. На проспиртований хліб ловлять. На фанеру накладуть, качки наїдяться, п'яні попадають, а вони — за нитку й дощечку до себе.

— Та я так.. Он летять три! — показав пальцем у небо. — Гарно як! А он плавають! І не бояться!

Мамай і незнайомка дивилися на воду, а не в небо. Сержант був набагато вищий за Мамай і набагато молодший і за нього, і за жінку, що раптом перервала свою роботу, вражена тим, що творила весна на озері. Качка тікала по плесу, а два селезні переслідували її. Качка вискочила з води на сушу. Качурі кинулися за нею теж на берег, але один з них, мабуть старий, скотився і впав назад у воду. Поки він незграбно вібрався на берег і перевальцем кинувся у кущі, звідти вже доносилося нібито сердите крякання качки, аж поки не перервалося зовсім. Коли Мамай глянув на міліціонера, то йому здалося, що сержант задоволено осміхнувся, що качур домігся свого. «Він, певне, мешкає у неї», — подумав Мамай. Вдова ступила три кроки до мішка, і Мамай побачив, що вона справді кульгає, але має гарні ноги, і гарний стан, і каштанове волосся, і гарне обличчя перемагали цей недолік. Жінка дивилася на квітневий світ великими чистими очима. Ще дівочий рум'янець цвів на її щоках, і уста не зів'яли. Мамай сам не розумів, чому так пильно розглядає цю незнайому жінку.

Йому хотілося запитати у міліціонера, чи він не охороняє молодицю? Але між ними стояла велика різниця в літах, і зрозумів, що залишиться в програші. «Він, певне, буде нести мішок з корінням, — прикинув Мамай. — Вона сподівається, що аїр вилікує її». Мамай по гострому запаху відчував силу лікувального кореня. Рухи жінки були меткі, вправні, впевнені. Вона одна працювала межі двома мужчинами — сержантом і розлученим диригентом. Міліціонер, — так здалося Мамаєві, — і не знав, де дітися й що робити над цим озером. Вже зайшло сонце, але дикі качки не спали. Вони пірнали під воду й випливали на широке плесо, знову пірнали, що вода аж кипіла й тріщав сухий комиш. Мамаєві на серці робилося так неспокійно, неначе воно чекало якоїсь події. «Скоро татарське зілля піде в ріст», — подумав. І ще думав про те, що міліціонерам підвищили платню, а йому, викладачеві, платять значно менше, ніж цій категорії службовців. А жінка має купецьку пенсію та й ту виплачують несвоєчасно. Він подумав собі, що завтра, можливо, зустрине цю жінку над озером без сержанта, і тоді познайомиться ближче. Сказав їм обоїм: «До побачення» — і вернувся назад тією ж стежкою, яка вивела його на цих людей. Але коли відійшов, і коли зникло озеро, і запах аїру, і коли не побачив качок, то збагнув, що ніколи більше не зустрине її. Та навіть коли зустрине, то жінка стане буденною, як і всі кругом. Глянув на небо, неначе там мав бути його порадник, але небо теж уже загубило вишневий колір і робилося темним, неначе й за хмарами виріс Чорний ліс. Мамай відчув себе нікому непотрібним, і сльози підступили так близько, що був би заплакав, якби не його студентка, що поспішала кудись і зупинилася над озером, тримаючи в руці букетик фіалок. Він теж зупинився, відчуваючи, що весна перемогла, і не має сили такої, яка б повернула цей світ до зими. І раптом дівчина глянула на свого викладача такими очима, наче б уперше побачила, і Мамай повільно рушив до неї...

2000

ГРОЗИ Й РАЙДУГА

Світанок Різдва Богородиці, 21 вересня 1994 року, був похмурий, і ранок теж насуплено дивився на вересневе місто, що за літо вигрілося, як у тропіках, бо такого спекотного літа тутешні люди не пам'ятали на своєму віку. Але раптом все змінилось.

З боку гір щось заварилося в небі, й скоро звідтам чітко прорізався грізний важкий грім. Близько дев'ятої надворі так почорніло, що аж світло довелося ввімкнути в будинках. Якась насторога запанувала над деревами, кварталами, вулицями, майданами. Раптово врзала злива з шумом, дзвоном, тупотом цівок води по дахах, тротуарних плитах, по асфальті. Грубі цівки води тягнули за собою на землю темне небо, а воно не давалося. Вода збивала й змивала жовте й сухе липове листя, ламала відмерле галуззя, кидала його з дерев на твердь; цілі водоспади били з дахів, балконів, ринвів — потоками бігли по вулицях, а грім десь ходив за тими водоспадами й хмарами, але блискавки не спалахували й не мигали, лишень гриміло, й прозора дощівка немовби старалася освітити темряву дня.

Осіній грім без блискавки оповіщав світ, що сьогодні Сонце із Землею та всіма планетами, супутниками, кометами виходить із дому Діви й вступає в дім Терезів, де шалька Грому перетягує шальку Блискавки. Грім ходив у хмарах, стогнав і слухав, як злива говорить мовою криниць, верховинських зворів, річок і єднає гори з морем.

І раптом моргнуло в стіні дощу, немовби образилася блискавиця, що її майже не бачили цього посушливого літа; грім загуркотів різкіше, немовби небо прокашлювало простуджені груди, а за тим кашлем раптова злива стала втрачати свою потугу, свою красу, свою музику, і скоро тільки цівки води різко били по листках, по галуззі, по стовбурах, і з плюскотом падали в каламутні потоки, що бігли вздовж тротуарів, розливаючись ріками й озерами, а громи вже здалеку прощалися з літом на порозі астрономічної осені, можливо, що до весни.

Осіння гроза!
Вереснева!
Потужна!
Почекайте...

Та ж цього місяця, рівно двадцять діб тому, 1 вересня 1994 року, на порозі календарної осені, в середу (а сьогодні день Громовержця — четвер), пізно ввечері, небо народило грозу, подібної до якої ще не бачив ніхто в краї. Яромир Чумак сьогодні бадьорий, а тоді цілу добу боліла голова, особливо ліва півкуля, а хотілося бути бадьорим, бо то був День Знань — дочка Ростислава першокурсницею ввійшла до університетської аудиторії, а син Борис перейшов на п'ятий курс. Та голова боліла, і він відчував, що небо щось народить того щасливого й світлого дня, який колись називали святом Свічки, а тепер днем Знань, бо в цей день майже щороку дощить. Нині блискавиці хотіли засвітити свічки чи погасити?

Увечері почало блимати із заходу, з півдня, а далі вже з усіх сторін налаштувалося раз у раз спалахувати, нібито в небі велет-електрозварювальник поров автогеном ніч або приварював її до гір, що ховалися в темряві на пружі обрію. Звіявся вітер, зривав з дерев у парку зісохле від спеки листя, змітав його в бік ставів, за кілька хвилин небо вже палахкотіло й світилося безперервно, нібито там пливла без берегів якась палаюча вогняна ріка, й так само безперервно гуло в небі. Сполошилися хмари, люди й собаки. Небесне вогнище наближалося з-над Чорного лісу, з-за ріки, з-за озера: спалах за спалахом освітлювали парк, місто, гуло над деревами і, коли перші краплі впали на голову, Чумак кинувся тікати, щоб не змокнути. Біг по блискавках і громах, а в небі варилося грізно, потужно, сильно, немовби за одну-дві години мало розрядитися те, що зарядилося за цілий рік, за три літні місяці, які майже не знали дощу. Яромир такого ще не чув, не бачив. То були не кульові блискавки, й не стріли, й не електричне коріння, а щось незрозуміле — гарматна канонада, вибухи фугасних бомб, атомних і світломузика, немовби дохристиянський громовержець Перун озброївся всіма здобутками науково-технічної революції й бився зі змієм, що віз на Підгір'я Зиму. Чи, може, він бенкетував перед зимовою сплячкою?

Кинуло грубим дощем і крупами, кілька жмень посипалося, а тоді ливнуло на голову, на одяг, на годинник, що показував 22-гу вечора. Вода була аж сива від блискавок і електричного світла, що гойдалося від страшного гуркоту, немовби небесами безперервно ходили перевантажені поїзди. Лило недовго, але бадьоро; залило все, а блискавки й громи ще

довго тішили людей, які говорили, що гроза бере своє за спекотне літо.

Якби ніч була десь у червні, то Чумак назвав би її горобиною. Горобці налякані блискавками й громами літають і з розгону б'ються об білі стіни будинків, а вранці лежать мертві. Та цієї ночі Яромир такого не бачив. Можливо, що інші птахи, відлітаючи, десь потрапили у водяне і вогняне кипіння й упали на землю, щоб перечекати це пекло...

Та чи не гріх грозу й зливу називати пеклом?

То було щось величне й прекрасне!

То була перша осіння гроза, коли Перун бився з Арідником, а через двадцять один день народилася друга вереснева гроза, бо в природі всього по парі.

Тоді була вечірня громовиця, а ця — вранішня.

Та вже відходить на Схід. Галка каркає на дереві, бо страх минає, і синиця, чи якась інша пташка, засвистала на зміну їй під супровід грому, дощу, цокання жіночих каблуків, і небо на південному сході стало прояснюватися швидко, радісно, усміхнено, що аж заблищали мокрі дахи...

Буде погода!

Сонце буде!

На півгодини вистачило стихії, а тоді Дажбог пробив собі в хмарах вікно, двері, розсунув темні стіни й бігло оглянув усе, що намокло під грозовою зливою.

Сонце світить, дощ паде,
Мавка заміж іде!

То якийсь хлопчик декламував вірш Чумакового дитинства!

А його діти вже повиростали, дочка на лекціях у храмі знань, а син ще готується гастролювати зі своїми піснями по країнах Європи. Дружина бігає, крутиться, пече, смажить, варить, купує, аби співак і музикант не помер з голоду в Угорщині, Чехії, Словаччині, Німеччині, Франції, Польщі. Репові пісні його не прогують. А кобзарів, бандуристів, лірників народні пісні годували. Але на Батьківщині. На чужині наших Гомерів убивали, як ото в тридцяті роки зібрали кобзарів у Харкові, сказали сідати в потяг, бо поїдуть виступати до Москви, та вивезли в заметений снігами степовий яр десь за

Харків чи до Росії та й постріляли, як лебедів, а сліпі самі позамерзали. Там їх триста було, кобзарів. Чумакові хотілося, аби син Борис написав пісню про них і співав.

Син свій ансамбль назвав словом «Рух». Він на електронних інструментах зумів би відтворити оцю вересневу грозу, що прийшла із Заходу й проводить його на Захід, куди Україна відчинила вікно. Раніше ж Москва казала: «Низзя туди ехать! Хохлы должны сидеть в Хохляндии!» Та ми тепер Москву мали десь... Світ отворився.

Сьогоднішній ранок виграє світломузикою...

Води грають, переливаються, біжать.

Коли дощова вода була хмарами, то чорнотою заступала сонце й небо, але вона не могла вічно триматися у високостях — впала прозоро, викупала все; небеса й сонце чисті (не синє, а золотисте небо!) лагідно й ласкаво дивилися й слухали шелест, шепіт, шемрання дощу... Довго так дивилися, слухали, тішилися...

Дощ крапотів легенький, чистий і сонячний. Уже потоки не бушували, так як під час зливи й опісля — зміліли, а золоті краплі все падали й падали, і сонце сяяло ясно й чисто. Людські голоси, як і голоси птахів, лунали дзвінко й святково. Машина промчала. Літак проплив над містом, загубивши у небі солодкий звук. Дощ умирав. Та великі краплі ще довго скочувалися з високих лип, і менші грудочки води падали з перестиглих листків й розбивалися об асфальт. Забилася каналізація, й у сусідньому дворі утворилося сизе море, затопило гараж. А на заході, у тій стороні, куди їхав Борис з колегами, від краю до краю світилася велетенська, широчезна, семиквітна арка. Чумак давно не бачив такої божественної, такої чистої, такої прекрасної райської дуги, яку гуцули називають дождевицею, в батьківському селі, під Галичем, — веселицею, а на Бойківщині, в Перегінську над Лімницею, — висівкою. Колись, згадував, вона висіла над горами, а дітлахи, узявшись за руки, підскакували, щоб дістати її. Вони читали у Кобзаря, що «веселка в Дністра води позичає», а тут «позичала» у Лімниці, яка бігла до Дніпра... Іти б до неї, рачкуючи на колінах і на руках, примруживши очі, з молитвою на устах, повернути б вправо, бо там, де райдуга дотикається до землі, стоять чекають золоті чоботи й лежить срібний перстень. Коли

хочеш знати все наперед, то взуй казкові чоботи й надінь на палець срібний перстень.

— А я, Райдуго, знаю, що ти є сам Білий Бог — Світло Денне, що від променів Сонця-Дажбога, отого Леля-Світлоносця, показав свої сім різнокольорових риз.

Веселиця стояла над міським озером, над яким б'є живе джерело, а Чумак дивився на неї з балкона міського будинку, на цю семибарвну браму. Сонце й планети виходили із дому-сузір'я Диви і входили в дім-сузір'я Терезів. Це Чумакова уява хотіла бачити, щоб земне явище сягнуло космічних вимірів.

А земне сузір'я юних талантів їхало туди ж, на Захід, співати голосом України.

Сьогодні Різдво Пречистої Диви! Допоможи їм, Богородице Свята...

А та, перша, найбільша й найгрізніша гроза ХХ сторіччя, бенкетувала після свята Успення Диви-Богородиці.

Давні волхви прекрасно знали астрономію і астрологію. І християнські первосвященики не ламали того, що склалося віками. А на моєму віку спробували. І де вони?

...Та син уже пакується, чекає приїзду друзів.

І вирушать вони під знаком Терезів до чужих країн.

Дорога кличе й говорить:

— Якби я встала, то я би й до неба дістала; якби мені руки та й ноги, то я би й злодія зв'язала; якби мені рот і очі, я би все розказала...

А ще рядки сонета Максима Рильського прийшли Чумакові на думку:

Знак Терезів — доби нової знак...

Прекрасний рядок! Але далі... Господи! Навіщо зіпсував цей рядок класик тими бздурями, що далі написав? А що ще нас чекає?

Молоді люди їхали відкривати Європу й себе в Європі. З ними їде Борис, що пам'ятає, як композитор Володимир Івасюк приходив у гості. Він тоді народив прекрасні пісні: «Червона рута», «Водограй», «Пісня буде поміж нас»... Син був ще маленький. Та коли Борис почув, що Володимир загинув, що нема синьоокого поета й композитора, то сказав:

— Татку, я не буду музикантом! Я не хочу, аби мене вбили так, як Володю Івасюка!

Синові тоді було шість чи сім рочків. І страшно пролунали ці його слова. А нині інша доба. Він пише пісні й співає. Він їде з України в світ широкий.

— Щасливої дороги, сину! Не бійся нікого й нічого, коли ти з рідною піснею в серці! Хай тобі рушником дорога стелиться! Їдь з Богом!.. Райдуга над тобою!

1994

ЗАМОК

Після референдуму Незалежну Україну першою визнала Польща. І почалися тоді поїздки бізнесменів, і почали зав'язуватися спільні українсько-польські та польсько-українські підприємства. І поляк Річард знайшов українця Тараса, і заснували обидва ще одне, спільне, польсько-українське... з усіма атрибутами, підприємство. Колеги...

На вихідні Тарас везе Річарда за Дністер, на Рогатинщину, до матері. В Галичі, на Міській горі, показує руїну старостинського замку, хоч галичани вірять, що то замок короля Данила. Можливо, що й справді колись стояла тут твердиня князів та королів, а вже на руїнах виник старостинський замок у добу окупації краю Польщею.

— Я хочу викупити руїну замку й відбудувати, — каже Тарас.

Річард іронічно посміхається, бо йому довго вбивали в голову, що була й має бути Річ Посполита «від моря — до моря», і запитує:

— А в кого ти дозволу питав на купівлю цього замку? То ж — польське?

Тарас грізно глянув на Річарда. Йому хотілося запитати в нього, чи не українські руки будували твердиню для польських старост? Хотілося запитати, чи просили українці польського короля Казимира завойовувати Червону Русь? Хотів запитати, хто просив поляків нищити Українську державу у 1918—20 роках? Скільки багатства вивезли польські можновладці з України? Але він не хотів псувати настрою гостей,

тому тільки міцніше стиснув кермо автомобіля, піддав газу і прорік:

— Якщо то польський замок, то забери його собі! Але спочатку розбери по камінчику, заплати на кордоні за вивіз до Польщі мито, заплати за землю, на якій кілька століть стояв замок, бо то українська земля. Зрозумів?

Наступила довга пауза, після якої Річард мовив:

— Мені це сподобалося...

1996

«МОЄ» І «НАШЕ»

I

Родину в селі називають Куріями. Це тому, що їх дід на сусіднє село ходив кури красти. Його зловили з мішком, завели до хати, скликали поважних газдів, допитали, звідки, хто він, чи дітей має. Не били. Дотримали до ранку, а вранці націпали крадених курей на шию, водили попід кожну хату й примушували говорити:

— Я — Тимко Лісовський з Добровідки, а крав кури в Гойдані!

Вислуховували доповідь. Дехто радив кидати пусте ремесло, а дехто мерзив, плював услід. Коли затинався, газди обіцяли піддати духу. Чужі люди не грачка. І малий, блідий, переляканий злодій повторював:

— Я — Тимко Лісовський з Добровідки, а крав кури в Гойдані! Привели Тимка до його села, змусили перед своїми односельцями представитися. Стояв, обвішаний курми, під церквою, вибачався, що зганьбив Добровідку. За це діти й онуки дістали в спадщину прізвисько — Курії.

Пережили злодія його слова — приповідкою стали:

— Я — Тимко Лісовський з Добровідки, а крав кури в Гойдані!

II

З Ярославської області завезли в Карпати лосів. Випустили в лісі, щоб množилися. А звірів до села тягнуло — людей не боялися. У селі гомонили:

— Дикі коні ходять по нашому лісі!

— То лосі, — говорили ті, хто розумівся. Самець приходив у цвинтар спати — там його ніхто не тривожив.

Але одного дня діти пішли подивитися на вилежане місце й побачили там кров.

— Хтось убив лося! — побігло селом.

До внука Тимка Лісовського, Гринька Мазурчика з Добровідки, прийшов міліціонер.

— Маєш рушницю?

— Маю.

Дільничний уповноважений побачив мішок закривавлений.

— Чи не м'ясо носили?

— Купив був у місті...

— Давно?..

Поїхав мішок до міста на експертизу..

Пішло по селі:

— Чули-сте, що зновилося? Гринько Мазурчик убив лося!

— І що йому буде? — росла цікавість.

— Вдарить суд по кишені.

— Але хоч знає, за що: м'яса наївся! То дике, смачне, делікатес!

— Та йому хіба що м'яса з лося бракувало... А гроші в нього є..

Заплатив. Але після суду ніхто не плюнув услід браконьєрові, ніхто не водив його по селі й не примушував повторювати під кожною хатою:

— Я — Гринько Мазурчик, онук Тимка Лісовського: убив лося в цвинтарі!..

Навіть прізвиська нового не заробив за вбитого лося, а діда за курку прозвали Курієм..

Дешево твоє життя, дикий наш друже...

1974

ПОЛОНИНСЬКА ВІВЦЯ

Полонина Куртяска стрімка, як дорога до пекла, та на самому вершку б'є джерело. Вода там така холодна, що серед літа стає іній на склянці, коли п'єш. А ще краса неймовірна там, коли окинеш зором гори аж по недеї. Зліва — Стара полонина, а справа — Флорине. Тут літують тячівські румуни, з Діброви.

На Куртясці велика рогата худоба не пасеться, лишень вівці, бо ж такі крутосхили, що корови й бики будуть стрімко котитися і їхати вниз, аж до посадки, де смерічки-сіянки. А коли загримить, то рятуй мене, Господи! Одного разу на цій полонині літувальник — гуцул Василь Вергула вів коня на мокрому повідку, то лишень синя ватра покотилася, нібито в синій кулі був газ і вийшов, але пробило наскрізь і його, і коня, немовби розривною кулею. Це була кульова блискавка! Вона нагадує дідька — таємнича грозова гостя. Інколи пишуть, як котиться, або літає.

Вівчар Іван Габор боїться того нечистого, що вискакує з грозової хмари, хапає свою гармонію (колись сопілки-флорари, а тепер, як не гармонія, то транзистор або ж магнітофон!), і тікає з вівцями в пониззя полонини. Та раніше за нього чує грозу вівця, і веде отару в сіянки. Сім разів на день погода змінюється, і сім разів отара сходить у посадку. А згодом виходить сердитий лісничий. Він каже вівчареві: «Або бербеницю бринзи овечої, або будеш платити!»

І знає Габорак, що два тижні доведеться дойти отару для лісничого, а вівця знову поведе туди отару, і нема сили такої, аби зупинити круторогих, коли веде їх біла шкідниця. Коби хоч підникли смерічки, а так вони їх за папірками зносять із жбиру.

Габор бив вівцю так, що відбив ріг. Але однорога далі відчувала грозу й негоду та й вела отару вниз, і знову розплачувався вівчар сиром та вурдою.

— Я її вб'ю! — казав Іван. — Пожену отару до Рогози, що над галицьким Рафайловом, візьму її й шкуру зі скали...

Але прийшли з села вуйки по продукти, принесли цукру. Помагали йому дойти. А однорога не хотіла йти у струнку. І тоді Іван підніс їй цукру на долоні. З'їла смачно, пішла,

і після цього щодня підходила просити цукру з долоні. А коли пустився дощ, то однорога бігла за ним у ліс, ховалася межі ноги, просила солодкого — давав трішечки, коли вся отара стояла довкола них, і вже вівці не зносили за папірками сажанці. Вівця зрозуміла, що коли не йде в посадку, то вівчар дає їй цукру.

А коли зійшли з полонини, то Іван однорогу навіть на мотоциклі возив по селі. Під весну привела двох ягнят. З них вирости вівці з прекрасними рогами. Та пішов учитися Іван, а брат зарізав непослушну однорогу, бо не знав, що її треба приручити ласкою і цукром.

1992

Київ

КОСМОНАВТ

Радість для Василюхи — онука їй привезли з міста на канікули. Він одразу ж виліз на вербу, зробив з верби літак, надер лика, наробив з літоростів кулеметів, карабінів, пістолетів — летить бомбувати ворожі позиції. Літає годину. Баба виходить:

— Васильку, злізь з верби. Ходи вже їсти.

— Я не хочу!

— Васильку, їсти ходи!

— Я не можу посадити свій літак! У мене бойове завдання! Я — лечу бомбувати ворожі позиції!

— Не лети, внучку. Тихенько злазь. Я тобі пиріжків наварила. І Василько облизується, але «літак» покидати не хоче, а баба боїться, аби внук не «катапульгувався» в ріку.

— А ви мені обід доставте на борт.

— Та як?

— А так само, як космонавтам на орбіту продукти доставляють транспортним кораблем.

Баба бере тарілку, насипає вареників, бере драбину й онукові на вербу виносить обід. Василько їсть, скидає в траву тарілку, і вже до вечора не злазить з дерева.

І тільки, коли темніє, і Василюха, випробувавши всі засоби, як заманити внука до хати, кричить:

— Тато їде!

Василько по гіллі катапультиується на землю й біжить до хати.

Але батька нема... Та є телевизор, який заступає всіх вся.

7.08.1983

МЕТЕЛИК

Учень четвертого класу Ромчик Сокіл боявся вчительки. Вона була висока, худа і страшна, як термоядерна війна. Кричала, коли криво писав, кричала, коли дивився у вікно (а за вікном буяла весна!), кричала, що не вміє розв'язувати задач, що складає дурні віршики, що мовчить, коли вона його викликає до дошки.

Ромчик слухав, опустивши голову, і тремтів, коли підходила до нього. Він знав усе, що треба було знати, але не міг вимовити, бо якась сила сковувала його, тримала за горло, душила.

Аж одного дня вчителька хлопчину підняла з місця і сказала:

— Бери свої книжки, зошити і йди! Тебе виключено з нашої школи!

Ніхто Сокола не виключав. Це вона видумала — хотіла налякати Ромчика. Прийшов додому його однокласник, що сидів з Романчиком за одною партою, і радісно оповістив батьків:

— О! Вже нарешті нема Сокола! Не буде кому наш клас тягнути назад!

А Ромчик прийшов додому, виклав свої зошити і книжки на стіл, узяв велику фанеру, ввімкнув у резетку електропаяльник і на фанері випалив великого метелика, а зверху написав: «Ти лети, мій метелику!»

Подумав... І нижче метелика випалив... «А я полечу за тобою»...

Він поклав метелика на підвіконня, а сам зняв шпагат, на якому мати сушила білизну, і повісився на карнизі.

30.04.1985

НАДЗВИЧАЙНА ПОДІЯ

Про те, що восьмикласники хочуть до лісу, директор школи почув з уст свого заступника.

— Як хочуть, то поїдемо, — підвів посивілу голову Микола Петрович Кучерук.

— І ви поїдете? — запитав Петро Іванович Каськов.

Він до військового училища був Касько, навчався в сільській школі, але в ракетному полку змінився на одну букву в прізвищі й перейшов на російську мову, сподіваючись дослужитися до полковника. Так само чинили нинішні Тютюнникови, Іванченкови, що доскочили до генералів! Мать-перемать їх! Але його звільнили в запас майором, і він міркував, що до майорів служать ще розумні, а вище — дурні, які десь мають родичів або ж блат. Правда, цього вголос не говорив нікому, бо до обережності його привчили. Каськов залюбки дивився на свою фізіономію в дзеркало і бачив себе ще не старим, навіть симпатичним. Та хто знає, як то ще повернеться? Не став полковником у війську, а директором школи може й стати.

Через міський комітет партії запропонував себе на заступника директора. І його взяли! В області як вогню боялися проявів націоналізму, а тому їм потрібен був Касько, що зробився Каськовим.

У школі не раз відбувалися вечори з кавою, тортом і... Спиртного він в рот не брав. Каськова боялися й не боялися. Але береженого й Бог береже. Кожному хотілося їсти хліб з маслом, а не ходити в пошуках хоч якоїсь роботи.

Директор теж боявся і вечорів, і поїздок на природу. Він розумів, що школярі можуть сп'яніти не лишень від свіжого повітря. Це той вік, коли людина думає, що переверне світ, який створений тільки для неї.

В неділю падав дощ, але школярі й школярочки організовано й вчасно були на вокзалі. Прийшов директор, то ж не міг не прийти його заступник. Сіли на приміський дизель з пісенною назвою «Червона рута», зійшли в селі межі лісами; почимчикували по калюжах, по стежці, по зарошених травах... Під лісом гомоніли, сміялися, грали в регбі...

Та небо знову забамбурилося, і хлопці кинулися ламати гілля на буду. Але Бог розігнав хмари над лісом.

— Бережіть ліс! — сказав директор і хотів додати жар-тівливе: «Він ще нам знадобиться», — але збоявся, що Каськов з цього зробить політику. (Пахло бандерівщиною.)

Вони пішли вздовж окопів, що нагадували їм про війну, вийшли до потічка, знайшли джерело. Хотілося їсти. Зробили привал.

Та перед обідом Петро Іванович відкликав за кущі Миколу Петровича й з трепетом у голосі, майже пошепки, мовив:

— Будет ЧеПе.

— Чого?

— У хлопцев єсть спирт, а у девушек — вино...

Директор нічого не сказав заступникові. Він зрозумів, що спирт у восьмикласників крадений з аптечного складу, куди він посилав їх на уроках трудового навчання на прохання свого приятеля. Практикувалися. Але тепер школярі хотіли полуднувати.

Було волого в лісі. Парувала земля, парували кущі й дерева. Дівчата стелили клейонки, кожен розкладав усе, що привіз у рюкзаку. Починався обід. Але учні переморгувалися, якби шмигнути в кущі й...

— Десь у вас, хлопці, є спирт, — сказав Кучерук.

Ватажок восьмикласників Остап Леменець, що завжди бився в школі, й директор не сумнівався, що з нього вийде або розбишака, або міліціонер, здивовано глянув на директора, а тоді запхав руку в свій хлібник і витяг звідти солдатську флягу.

Кучерук влив собі повне горня спирту, рівно стільки ж Каськову.

— Я... не... п'ю... — злякано прорік заступник.

— Пий, проклятий, — прошипів на вухо директор.

Каськов зрозумів, що наказ командира — закон для підлеглого, і рука потягнулася до джерельної води.

Педагоги випили — хлопці скривилися.

— Не кривіться, у дівчат є вино... Розділіть...

Розумів, що й за це по голові не погладили б, але... робив, як знав.

Виглянуло сонце. Дівчата почали збирати квіти й плести вінки. Хлопці подалися в сторону окопів.

Директор із заступником захмеліли. Кочерукові хотілося співати, а Каськову — спати.

— Не смій.

Нарешті директор зібрав юних туристів і сказав, що до поїзда є ще чимало часу, але вони повинні заспівати. В лісі шуміти й співати не можна, а під лісом — спробують. Рушили організовано. І школярі з директором співали пісню за піснею... Козацькі, опришківські, весільні, коломийки, про кохання.

— А ви, Петре Івановичу, чому не співаєте? — лукаво запитували дівчата. — Не знаєте пісень? То давайте хоч військових, маршових.

Вони заспівали «Катюшу», а тоді почали «Ой, видно село...», і побачили, що Каськов якось нібито запнувся, нібито почервонів.

— А чому? Я знаю пісні.

І раптом негучним, але приємним голосом почав «Чом, чом, земле моя». Голос заступника директора злився з молодими голосами. Співали всі, і світ співав.

...А коли посідали на «Червону руту», у поїзді Кучерук говорив Каськову:

— Педагоги вимагають від хлопців, щоби вони були такими ж, як і дівчата: тихими, послушними, ніжними, і чомусь ніхто не вимагає від півня, щоби він не кукурікав, а журився так, як курка. Та й смішно було б, якби він журився, де знести яйце, чи, якби його газдиня щупала, як курку, чи він з яйцем назавтра чи ні, тримала в заперті, щоби він не загубив яйце. Ніхто й від барана чи від бика не вимагає, щоби вони доїлися. Та ж хлопець, коли стає зрілим, повинен захищати сімейне гніздо, своє село, місто, Батьківщину, і природа влила в його душу більше агресивності, а в дівочі душі — ніжності. І ще дуже важко сказати, чи більше злих вчинків сталося з вини хлопців, чи з вини дівчат. Та ж дуже часто хлопець лиходіє через дівчину, а зрілий муж через жінку. Давні, розплутуючи злочини, твердили: «Шукай жінку!» Але ми сьогодні злочину не вчинили. Чуєте, як вони сміються, співають, гомонять? Слухайте. Я вам вдячний за підтримку. Молодець!

...Після цієї поїздки Каськов випивав на вчительських вечірках, й інколи, коли вип'є, починав співати рідних пісень і розмовляти українською мовою. А після 1991 року з прізвища Каськова відпала остання буква.

18.05.1973, 2004

СИЛА ДЖЕРЕЛЬЦЯ

Травень був сльотавим і холодним. Не літали бджоли, довго цвіли-мучилися сади — не було кому їх запліднити, щоб наростала зав'язь. Аж у червні настали сонячні дні з теплими грозами.

Вітри червневі розплітали широке листя, коливали трави й молоді хліба. У рідному селі влітку завше солодко. Я вигнав зі стайні корову та й попасом дійшов за нею аж до потоку. Там — солодка кашка, й худобі смакує попід кущі скубти її.

Тут любила ходити зі своєю корівкою Настя Бибичка — жінка, яка босоніж сходила всі ліси, її кусала гадина, але стара без знахарів і лікарів перетерпіла-переходила ту біду, не вмерла.

Хотілося побалакати з нею. Колись, кажуть, гаївкувала, виспівуючи на Великдень коло церкви:

Ой на горі корито, корито,
Повне води налито, налито,
Дівки ноги помили, помили,
Хлопці юшку випили-випили...

Та Бибички ні в потоці, ні на берегах не було. Може, вона збоялася тут пасти худобу, бо через сльоту розмокли береги та й почали з'їжджати в потік...

Я, здивований, дивився на те, що натворила стихія... Раптом до мого вуха долетів із землі загадковий звук:

— Тіх-тіх-тіх! Тіх-тіх-тіх! Тіх-тіх-тіх!

Я прислухався. Ні, то не один, а кілька звуків. Вони ніби завмирили, змінювалися, знову наростали... Чим уважніше прислухався, тим чіткіші позивні долітали з вирви до мого вуха. Скоро ці звуки переросли в мелодійний щебет, і я подумав, що їх народжує якась невідома комашка. Може, тоне? Уважно й обережно придивлявся: у ямі-вирві росла зелена трава, цвіло кілька маргариток, а коров'ячі сліди були вщерть заповнені чистою водою.

— Ціх-ціх-ціх! Ціх-ціх-ціх! — просило щось порятунку. Я вдивлявся в заповнені дощівкою коров'ячі сліди, але нічого не бачив, проте музика тривала. «Напевне, жабку присипало й бідолашна добувається з-під землі. Поранила ратицями корова?» — думав. Розгорнув рукою траву — озивається. Я взяв патичок і став обережно спускати з ямки воду.

— Тіх-тіх-тіх! Тіх-тіх-тіх!

Води не маліло.

І раптом відкрив, що вода булькає з-під кореня. То було ще малесеньке джерельце. Воно пробилося крізь глину-мертвицю, яка хотіла засмоктати його, перетворити в bagno, похоронити, але вода прагнула пробитися на світ, глянути на небо, на зорі, на сонце, та й чистим, хоч і не сильним, струмочком дотекти до потоку, далі до річки, з річкою до великого Дністра, а Дністер потече в широке й глибоке Чорне море, яке з'єднане з океаном.

Вода, затиснута глиною-мертвицею, пищала, як жива істота: цявкала, як маленьке курчатко, що продзьобало товсту шкаралущу яйця, просила допомоги.

Я ще прокопав...

— Ціх! Ціх! Ціх! — дзвінкіше забулькало джерельце, зрадівши, що на нього звернули увагу

Я прочищав і прочищав водиці дорогу. Спочатку побігла каламуть, але дуже скоро вода очистилася, й лише дрібні піщинки пролітали рівчачком, наче іскорки. Так утворилася маленька криничка. Чия ти, дитинко прозора?

Трохи вище, за двома голими берегами, предковічна нетеча. У воді ростуть високі сітники, влітку кишить тритонами, пуголовками, жабами, і лишень у жнива — та й то не кожного року — нетечу викошують на сіно.

Ми з того ситнику, коли були дітьми, робили крісельця й виплітали гостроверхі шапки-корони, пояси, міряючи темну воду в нетечі, коли висмикували ці зелсні, живі дротики...

І ось цього року після снігопадів, злив, повеней, розмоклі береги потріскалися, разом із деревами з'їхали до потоку, і через тріщини, через товщі, через мертву глину пробилося з нетечі джерело, бо вода втомилася цвісти й киснути в міжбережжі, хотіла дихнути вільно й заспівати...

— Тіх-ціх-кіх-кіх-кіх! — торжествувала вода, бігуча й чиста. Я оглянувся навколо. Як прекрасно у нас після затяжних весняних негод, після холоднечі, після довгих мандрівок по світах... І ще подумав я, що дуже добре, коли є куди й до кого приїхати, коли людина має і знає своє джерело.

Зміст

<i>Петро Сорока. ЗАЧУДОВАНИЙ КРАСОЮ КАРПАТ</i>	5
СТРАЖ-ГОРА. Роман з народних уст	27
ВАТРА НА ЧОРНІЙ ГОРІ. Оповідання та новели	277
Райдуга над живою криницею. <i>Поема</i>	279
Зраст	349
Годинник	356
Лосі	362
Сивуля	385
У Бескидах	418
Петро й Павло	431
Йошиф Мак	437
Сакура	442
Жарун	447
Послухайте, люди добрі... ..	451
Танцюрист	456
Чугайстер	460
Ганька й лірник	466
Гірняків капелюх	468
Качка	473
Волошинюкові концерти	477
Дві Касюні	480
Русин	480
Дезертир	482
Голуби	483
Трофеї	487
Паспорт невідомої співачки	488
Березіль	492
Солдатка	496
Небесний камінь	500
Вінки	504
Циркач	506
Плями	510

Копил	512
Грива з Глухого Кута	513
Бізнесмен	520
Блуд	523
Червоні чоботи	529
Святий Миколай	530
Там, на Яворівці... ..	531
Ноги мити, юшку пити... ..	536
Олеся й Олекса	537
Спокута	538
Керманичі	539
Лейонів «Великдень»	542
«Яблучко»	557
Сонечко	559
Кулик та інші	560
Мінусова кров	562
Втеча з каторги	567
Сповідь на вокзалі	572
Най... най... най... ..	578
I-і-і пішов!	582
Бойкиня	585
Частка «сі»	586
Співачка	587
«Афганець»	588
Благословення	593
Надія	595
Дві дочки	598
«Нагадай Іванові»	600
По панахиді	602
Сурмач	603
Привид	604
Маленький новий українець	606
Татарське зілля	616
Грози й райдуга	622
Замок	627
«Мое» і «наше»	628
Полонинська вівця	630
Космонавт	631
Метелик	632
Надзвичайна подія	633
Сила джерельця	636

КОМІТЕТ З НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРЕМІЇ УКРАЇНИ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Серія «БІБЛІОТЕКА ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО КОМІТЕТУ»

Заснована 2002 року

Літературно-художнє видання

ПУШИК Степан Григорович

СТРАЖ-ГОРА

Роман з народних уст
Оповідання та новели

Головний редактор *Т. В. Мизгаєва*
Редактори *Ж. В. Малишевська, І. В. Савлук*
Художній редактор *Ж. Г. Присяжна*
Технічний редактор *В. П. Селезньова*
Коректори *Л. М. Гримальська, О. І. Зайченко*
Комп'ютерна верстка *Л. Н. Дегтяренко*

Розробка серійного оформлення —
дизайнерський відділ видавництва «Дніпро»

Підписано до друку 14.10.04. Формат 84×108/32.
Папір офсет. № 1. Гарнітура Гарамонд. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 33,6. Ум. фарб.-відб. 34,23. Обл.-вид. арк. 33,62.
Тираж 5000 пр. Зам. № 4-491.

ДП Спеціалізоване видавництво літератури
мовами національних меншин України «Етнос»,
01054, Київ, Гоголівська, 7г.
Свідоцтво ДК № 1953 від 23.09.2004 р.

ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»,
09117, Біла Церква, Л. Курбаса, 4.

Пушик, Степан.

П91 Страж-гора: Роман з народних уст: Оповідання та новели/Передм. П. Сороки.— К.: Етнос, 2004.— 640 с.: портр.— (Б-ка Шевченківського комітету)
ISBN 966-522-188-4

До книжки відомого поета і прозаїка С. Пушика увійшли роман з народних уст «Страж-гора» та оповідання й новели зі збірки «Ватра на Чорній горі».

ББК 84.4УКР6